

T.C.

Ardahan Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı

**GÖÇEBE AŞİRETLERDE HAYVANCILIK VE DOĞA-KÜLTÜR
İLİŞKİSİ: ALIKAN, DUDERAN VE SORAN AŞİRETLERİ
ÖRNEĞİNDE HALKBİLİM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR
İNCELEME**

Özlem AKGÜN

Prof. Dr. Ayabek BAINIYAZOV

Doktora Tezi

Ardahan, 2022

GÖÇEBE AŞİRETLERDE HAYVANCILIK VE DOĞA-KÜLTÜR İLİŞKİSİ:
ALİKAN, DUDERAN VE SORAN AŞİRETLERİ ÖRNEĞİNDE HALKBİLİM
AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Özlem AKGÜN

Prof. Dr. Ayabek BAINIYAZOV

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ardahan, 2022

KABUL VE ONAY

Özlem Akgün tarafından hazırlanan “Göçebe Aşiretlerde Hayvancılık ve Doğa-Kültür İlişkisi: Alikan, Duderan ve Soran Aşiretleri Örneğinde Halkbilim Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme” başlıklı bu çalışma, 07.12.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa Muhtar KUTLU (Başkan)

Prof. Dr. Ayabek BAINIYAZOV (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet YILMAZ

Prof. Dr. Hüseyin TÜRK

Prof. Dr. Sedat BAHADIR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezimin aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

07/12/2022

Özlem AKGÜN

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Ayabek BAINIYAZOV** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Özlem AKGÜN

TEŞEKKÜR

Araştırmamın yapılmasında beni destekleyen ve yanımda olanlara bu teşekkür metniyle şükranlarımı sunmak isterim. Öncelikle tez çalışmamın alan araştırmasında beni bir sene boyunca kızları gibi gören ve koruyup kollayan göçebe Alikan, Duderan ve Soran aşireti mensuplarına ve bu süreçte kendilerini uzun süre merakta bırakmama rağmen benden desteklerini esirgemeyen, bana sonsuz güvenen canım aileme yürekten teşekkür ederim. Ayrıca her daim yanımda olup, desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ayabek Bayniyazov'a ve bu çalışmayı yapmamda bana ışık veren Prof. Dr. Hüseyin Türk'e ve göçebe aşiretler ile ilgili çalışmasında edindiği alan deneyimlerinin yanı sıra çalışmam ile ilgili kendilerine her başvurulduğunda yardımcı olan âdeta bana danışmanlık yapan Prof. Dr. M. Muhtar Kutlu'ya teşekkür ederim. Çalışmamda kullandığım bazı yazılı kaynakları temin etmemde, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde kütüphane ve dokümantasyon daire başkanlığında kütüphaneci olan arkadaşlarım Zafer TAŞ ve Selim Aksal'a ve TBMM'nin kütüphanesinde araştırma olanağı sağlayarak gerekli izinleri alıp, ayrıca bazı çalışmaların temininde de yardımcı olan arkadaşım Ali Öztürk'e ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde görevli olup, göçebeler ile ilgili Osmanlıca metinlerin çevirisini yaparak bilgilere ulaşmamı sağlayan Abdullah Demir'e teşekkür ederim. Ayrıca doktora sürecinde hakkaniyetli yaklaşımıyla karşılaşılan her sorunda objektif olup, özveriyle çözümler üreten Prof. Dr. Mehmet Biber'e ve tezimi en iyi ortamda yazmam için bana her türlü olanağı sunarak yurtta bir odayı ayıran Yurt Müdiresi Işıl Güllüdağ'a teşekkür ederim. Bu tezin redaksiyonunu yapan değerli arkadaşlarım Dinya Yaman ile Mustafa Işık'a ve doktora sürecinin zorlu basamaklarında desteklerini esirgemeyen Dr. Nuri Turunç ve değerli dostum Leyla Karataş'a sonsuz şükranlarımı sunar ve bu tezi, başta annem Muazzam olmak üzere tüm emekçi kadınlara armağan ediyorum.

ÖZET

AKGÜN, Özlem. “Göçebe Aşiretlerde Hayvancılık ve Doğa-Kültür İlişkisi: Alikan, Duderan ve Soran Aşiretleri Örneğinde Halkbilim Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, Doktora Tezi, Ardahan, 2022.

Göçebe/göçebelik; sabit bir mekâna sahip olmayan ve ekonomileri göçer hayvancılığa dayalı olan, toprağa yerleşmemiş gezgin pastoralist toplumların yaşam biçimine denilmektedir. Bu yaşam ve geçim biçimine sahip topluluklar, aynı zamanda soy-sop, akrabalık bağlarıyla birbirine bağlı aşiret tipi toplumsal örgütlenmelere sahip topluluklardır. Bu çalışmanın konusu olan göçebe Alikan, Duderan ve Soran aşiretleri, göçer hayvancılık faaliyetini Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin yaylalarında gerçek/tam göçebe olarak yaz-kış çadırlarda yaşayarak sürdürmektedirler. Göçer diye adlandırılan bu aşiretlerin, küçükbaş hayvancılık faaliyetiyle kışlaklar ve yaylaklar arasında dikey yönde gerçekleştirdikleri göçleri, onların karakteristik özellikleridir. Pastoral göçebeliği benimseyen bu aşiretlerin doğa ile olan kültürel ilişkisi en saf hâliyle karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada bu aşiretlerin, doğa-kültür ilişkisi bağlamında geleneksel hayvancılığa dair kültürel pratikleri ele alınıp, araştırmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma alan araştırması yöntemiyle katılarak gözlem ve derinlemesine görüşmelerle gerçekleştirilen bir araştırmanın sonucudur. Bu açıdan bir yıl boyunca göçebeler ile çadırlarda kalınmış ve gerek yaylaklar ve kışlaklar gerekse ilkbahar ve sonbahar göçlerinde göçebelerin hayatının hemen her evresi derinlemesine katılımlı gözleme tabii tutulmuştur. Katılımlı gözlem sırasında tutulan alan notlarının yanı sıra, somut durum tespiti ve nitel anlatımı bütünleştirmek için kişilerin onayı alınıp teknik kayıt cihazlarından faydalanılarak, görüntüler ve ses kayıtları ile görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın önemi ise daha önce çalışılmamış olan göçebe Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin varlık mücadelesi verdiği bu yaşam biçiminin yok olmadan bilimsel bir çalışma ile gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Göçer hayvancılık, göçebeliğe dayanan gezgin hayatıyla her daim merak konusu olmuştur. Popüler bir merak ve ilginin ötesinde bu çalışma, günümüzde yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm süreçleriyle alanı giderek daralan bu göçer yaşam pratiğinin ve göçebe –hayvancı hayatla özdeşleşmiş yerleşik

tarımcı kùltùrlerde görùlmeyen kùltùrel deneyim ve pratiklerin bir belgesi olarak bu toplulukları anlamının yanı sıra ileride yapılacak çalışmalara da ışık tutabilecektir.

Anahtar Kelimeler:

Göçebelik Göçer Hayvancılık, Alikan, Duderan ve Soran Aşiretleri, Doğa-Kùltür İlişkisi.

ABSTRACT

AKGÜN, Özlem. *“Livestock and Nature-Culture Relationship in Nomadic Tribes: A Comparative Analysis in Terms of Folklore in the Example of Alikan, Duderan and Soran Tribes”*, PhD Thesis, Ardahan, 2022.

Nomadism/nomadic; It is called the way of life of wandering pastoralist societies that do not have a fixed place and whose economy is based on nomadic livestock. Communities with this way of life and livelihood are also communities with tribal type social organizations connected to each other by ancestry and kinship ties. The nomadic Alikan, Duderan and Soran tribes, which are the subject of this study, continue their nomadic livestock activities by living in tents in summer and winter as real/complete nomads in the highlands of Eastern Anatolia and Southeastern Anatolia Regions. The characteristic features of these tribes, called nomads, are the vertical migrations between the winter pastures and summer pastures with ovine breeding activities. The cultural relationship of these tribes, which adopted pastoral nomadism, with nature appears in its purest form. In the study, the cultural practices of these tribes on traditional animal husbandry in the context of nature-culture relationship were discussed, researched and evaluated. The study is the result of a research carried out with observation and in-depth interviews by participating in the field research method. In this respect, the nomads stayed in tents for a year, and almost every phase of the life of the nomads, both in the spring and autumn migrations, was subjected to in-depth observation. In addition to the field notes taken during the participatory observation, interviews were conducted with images and audio recordings, using technical recording devices, after obtaining the consent of the people, in order to integrate concrete situation determination and qualitative narrative. The importance of the study is to transfer this life style, which has not been studied before, to the next generations with a scientific study, before it disappears, in which the nomadic Alikan, Duderan and Soran tribes struggle for existence. Nomadic animal husbandry has always been a matter of curiosity with its wandering life based on nomadism. Beyond a popular curiosity and interest, this study will shed light on future studies as well as understanding these communities as a document of this nomadic life practice, whose field is gradually narrowing with the rapid change and transformation processes experienced

today, and cultural experiences and practices not seen in settled agricultural cultures identified with nomadic-animal life.

Keywords:

Nomadism, Nomadic Livestock, Alikan, Duderan and Soran Tribes, Nature-Culture Relationship.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	
ETİK BEYAN.....	
TEŞEKKÜR	
ÖZET.....	5
ABSTRACT	7
İÇİNDEKİLER	9
ŞEKİLLER DİZİNİ	14
ÖN SÖZ.....	15
1.BÖLÜM.....	18
GİRİŞ	18
1.1. TEZİN KONUSU, ALANI VE AMACI.....	18
1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, KAPSAM VE SINIRLILIKLARI	20
1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	21
1.3.1. Araştırma Süreci ve Veri Toplama	22
1.4. LİTERETÜR TARTIŞMASI.....	32
1.5. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	39
1.5.1. Göçebelik ve Göçer Hayvancılık	43
1.5.2. Göçer Topluluklarda Toplumsal Örgütlenme: Aşiret	52
1.5.3.Doğa Kültür İlişkisi ve Geleneksel Bilgi Sistemleri	60
2. BÖLÜM.....	64
COĞRAFİ YAPI VE TARİHSEL ÇERÇEVE	64
2.1. DOĞAL ÇEVRE VE İKLİM.....	64
2.2. AŞİRETLERİN TARİHSEL ARKA PLANI	72

2.2.1. Alikan Aşireti	78
2.2.2. Duderan Aşireti	81
2.2.3. Soran Aşireti	84
3.BÖLÜM.....	92
YERLEŞME: YAYLAKLAR-KIŞLAKLAR, BARINMA VE GÖÇ.....	92
3.1.YAYLAK VE KIŞLAK ALANLARDA MÜLKİYET	94
3.2. YAYLAK VE KIŞLAKLARIN KİRALANMASI	99
3.3. GÖÇ.....	109
3.3.1. Göç Hazırlıkları.....	111
3.3.2. Göç Yolları ve Konaklama Yerleri	117
3.3.3. Göç Süreci ve Karşılaşılan Sorunlar	121
3.4. BARINMA: GÖÇEBE ÇADIR.....	134
3.5. ÇEVRE VE KOMŞULUK İLİŞKİLERİ.....	150
4.BÖLÜM.....	158
GEÇİM ÖRÜNTÜSÜ / BİÇİMİ: GELENEKSEL GÖÇER HAYVANCILIK	158
4.1. GÖÇER HAYVANCILIKTA BESLENİLEN HAYVANLARIN TÜRÜ VE CİNSİ.....	158
4.2. HAYVANLARIN BAKIMI BESLENMESİ VE KORUNMASI.....	163
4.2.1. Yaylak ve Kışlakta Beslenme ve Koruma	165
4.2.2. Kuzuların Sütten Kesilmesi Uygulamaları.....	184
4.3. ÇOBAN VE ÇOBANLIK “ŞİVAN”	186
4.3.1. Çobanlığın Dönemleri.....	188
4.3.2. Çoban ve Mal Sahibinde Bulunması Gereken Özellikleri	190
4.3.3. Çobanlığın Hakkı	191
4.3.4. Çobanlığın Türleri ve Görevleri.....	193
4.3.5. Gece Otlatma (Şevin Vakti).....	200

4.3.6. Çobanın Yardımcıları: Yardımcı Koyun, Çoban Köpeği, Çoban Araç-Gereçleri.....	202
4.3.7. Çobanlık Sürecinde Yaşananlar ve Uygulamalar	207
4.3.8. Çoban-Sürü İletişimi	211
4.4. HAYVAN HASTALIKLARI VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ	213
4.5. HAYVANLARI SÜSLEME VE İŞARETLEME /DAĞLAMA.....	229
4.6. HAYVANLARA AD VERME VE KÜMELENDİRME	233
4.7. HAYVANSAL ÜRÜNLERİN ELDE EDİLİŞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	241
4.7.1. Süt Üretimi	241
4.7.2. Peynir Mayası/Fırşık ve Peynir Yapımı	241
4.7.3. Tulum ve Basma (Salamura) Peynir Yapımı	246
4.7.4. Lor/Çökelek, Yoğurt, Tereyağı ve Kurut Yapımı	247
4.8. YÜN ÜRETİMİ: KIRKIMI, YIKANMASI, TİFTİKLENMESİ, EĞRİLMESİ VE MUHAFAZASI.....	252
4.9. DOKUMA VE DOKUMA ÜRÜNLERİ	254
4.10. DERİ ÜRETİMİ.....	260
4.11. GELENEKSEL KUTLAMA VE TÖRENLER	262
4.11.1. Koç Katımı /Döl Dökme Töreni	263
4.11.2. Süt Sağımı/Beri Töreni	269
4.11.3. Kırkım Töreni (Pezbir – Berxbir)	290
5. BÖLÜM.....	298
HALK EKONOMİSİ: TİCARET VE PAZARLAMA.....	298
5.1. MANDIRACI ARACILIĞIYLA BEYAZ PEYNİR SATIŞI.....	302
5.2. LOR VE DERİ/TULUM PEYNİRİNİN SATIŞI	306
5.3. HAYVANCILIK TİCARETİ (TÜCCAR).....	308
5.4. YÜN SATIŞI	313

5.5. EMANET HAYVANCILIK.....	314
5.6. DEVLET DESTEKLEME TEŞVİKLERİ	315
6. BÖLÜM.....	320
ÜRETİM BİÇİMİNDE, YAŞ, İŞ BÖLÜMÜ VE DAYANIŞMA.....	320
6.1. ÜRETİM BİÇİMİ	320
6.2. YAŞ VE YAŞLILIK.....	321
6.3. İŞ BÖLÜMÜ	322
6.4. DAYANIŞMA/YARDIMLAŞMA	327
7. BÖLÜM.....	330
HALK BİLGİSİ. GELENEKSEL BİLGİ SİSTEMLERİ.....	330
7.1. HAVA TAHMİN VE TAKVİM BİLGİLERİ	338
7.2. HALK HEKİMLİĞİ TEDAVİ YÖNTEMLERİ VE BİTKİLERDEN YARLANMA/ETNO-BOTANİK	349
SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER.....	369
KAYNAKÇA	391
EK 1- Sözlük.....	401
EK 2- Kaynak Kişi Dizini	403
EK 3- Görüşme Cetveli.....	420
EK 4- Fotoğraflar ve Dökümanlar Dizini	430
EK 5- Çıkan Gazete Haberlerinden Birkaçı:	500
EK 6- Tez Çalışması Orijinallik Raporu	503
EK 7- Etik Beyan Raporu	504
ÖZ GEÇMİŞ.....	505

KISALTMALAR

AÜ	Ardahan Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
dk.	Dakika
DLT	Divân-ı Lügat-it Türk
DT	Doktora Tezi
Haz	Hazırlayan
KKB	Keçi Koyun Birliği
Km	Kilometre
m	Metre
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan Sonra
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve saire
YLT	Yüksek Lisans Tezi
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu
yy.	Yüzyıl
YYÜ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil.1- Göçebeliğin, Terminoloji / Tipoloji ve Türler açısından sınıflandırılmasıdır.
(Muhtar Kutlu'nun izniyle ders notlarından faydalanarak hazırlanmıştır).....**45**

ÖN SÖZ

Göçebelik; tarihin derinliklerinden gelen topografya, iklim ve özellikle bitki örtüsüyle yakından alakalı olan ekonomik bir besin elde etme biçimidir. Bu ekonomik modelin sonucu oluşan alışkanlıklar göçer hayvancılık kültürünü ortaya çıkarmıştır. Göçebeliğin sosyal yaşamı; yaylaklar, kışlaklar ve göç dönemlerindedir. Türkiye’de göçer hayvancılık tam/gerçek göçebelik, yarı göçebelik ve yaylacılık şeklinde yapılmaktadır. Alikan, Duderan ve Soran aşiretleri de yaz-kış çadır hayatı yaşayan gerçek göçebe topluluklardır. Yarı göçebe olarak göçer hayvancılık yapanlar ise Batuyan, Kıçan, Tayan, Mamxura, Musreşa, Silokiyan, Mamediya, Keşkoliyan ve Sturkiyan aşiretleridir. Bu aşiretlerin köyleri olduğundan, hayvancılığı yaz döneminde yaylalarda kış döneminde ise köylerinde besili olarak yapmaktadırlar. Yaylacılık faaliyeti ise aşiret bağlamında değil de hayvancılıkla uğraşan kimselerin sadece yaz aylarında benimsediği bir hayvancılık modelidir.

Göçer hayvancılık (nomadic) ekstansif hayvancılığın bir şeklidir. Çobanlık (pastoral) yaşamının özel bir biçimi olup doğayla tamamlanan bu yaşam biçimi iklime göre şekillenmektedir. Çadır yaşamını ve hareketliliği esas alan bu yaşam tarzında hayvanların çayır ve meralarda otlatılması öncelikli olduğundan hayvanlar için otlak ve sulak alanların bol olduğu yaylalarda kalmak gerekmektedir.

Göçer hayvancılıkla uğraşan bu toplulukların yaşam alanlarına girmek zor olduğundan bilimsel çalışmalarda çok az çalışılan bir konu olmuştur. Bu çalışmaların da yarı göçer hayvancılığı ele aldığı görülmüştür. Fakat tam göçer hayvancılığı yapan Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin göçer hayvancılık faaliyetini ve bu yaşam biçimindeki doğa-kültür ilişkisini, halkbilim de dâhil herhangi bir alanda ele alan bir çalışma olmamıştır. Bir yıla dayanan alan araştırmasıyla bu toplulukların tam göçer hayvancılık uygulamaları ve doğa-kültür ilişkisi ilk defa bu çalışmayla bilime kazandırılmıştır.

Bu aşiretlerin göçer hayvancılık faaliyetleri Türkiye’nin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde sürdürülen kadim bir tarihe sahiptir. Aşiretlerin tarihi incelendiğinde geçmişten günümüze varlık mücadelesi verdikleri için gittikçe azaldığı görülmektedir. Özellikle de günümüz Türkiye’sinde bu aşiretlerin göçebelikte kalan kısmı ortalama %30 oranındadır. Bu oranın gerek yaşam koşullarının değişmesiyle farklı iş alanlarına yönelme isteği gerekse de ekonomik sorunlar sebebiyle daha da azalacağı aşîkârdır. Bütün bunlara rağmen günümüzde, göçebelikte kalan kesimin, göçebeliği hâlen

severek, isteyerek alışkanlığa ve soy-sop ilişkisine dayanarak doğa-kültür ilişkisini en saf hâliyle yaz kış çadırlarda yaşayarak sürdürmekte ısrar etmesi önemlidir. Bu ısrarda Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin ekonomik kaygı amacıyla bazı geleneksel hayvancılık faaliyetlerini ortadan kaldırmaları ve bazı hayvancılık uygulamalarında ise aralarında önemli farklılıkların olması çalışmada bu üç aşiretin hayvancılık kültürünün karşılaştırılmasına da olanak sağlamıştır. Bu bakımdan bu aşiretlerin hayatının bilinmesi, gerek bu konuda çalışmak isteyenlere bir kılavuz olup yol göstereceğinden gerekse de gelecek kuşaklara da aktarılması açısından önem arz etmektedir.

Yapmış olduğumuz bu çalışma içerik olarak özet, ön söz, giriş ile birlikte yedi bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü olan giriş kısmında; araştırmanın konusu, önemi, problemi, amacı ve literatüre olan katkısıyla birlikte araştırmanın kavramsal çerçevesi olan “göçebelik, göçer hayvancılık kültürü, göçer topluluklarda toplumsal örgütlenme: aşiret doğa kültür ilişkisi ve geleneksel bilgi sistemleri kavramları yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanılarak belirtilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin coğrafi yapı ve tarihsel çerçevesinin nasıl biçimlendiğine dair yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilen bilgilere değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; bu göçebe aşiretlerin yerleşme: yaylaklar-kışlaklar ve göç dönemleri ile birlikte mülkiyet anlayışları, barınma: göçebe çadırı, çevre ve komşuluk ilişkileri ve sorunlarına olan bakış açılarına değinilmiştir.

Çalışmanın iskeletini oluşturan dördüncü bölümde; aşiretlerin geçim örüntüsü/biçimi olan tam göçer hayvancılık uygulamaları ve geleneksel yaklaşımları alanda elde edilen verilere dayanarak belirtilmiştir. Çalışmanın bu aşaması, göçebe aşiretlerin kendi menfaatlerine göre uyguladıkları hayvancılık uygulamalarının karşılaştırılmasına dayanması açısından ayrıca önemlidir.

Çalışmanın beşinci bölümünde; aşiretlerin göçer hayvancılıktaki halk ekonomisi: ticaret ve pazarlama örüntüsünün neye göre ve nasıl biçimlendiğine ve bu ekonomik süreçte gelenekselliğin korunup korunmadığına dair bilgilere, yapılan görüşme ve gözlemlerden faydalanarak değinilmiştir.

Çalışmanın altıncı bölümünde; göçer hayvancılığın üretim biçiminde, yaş, iş bölümü ve dayanışmanın ne derecede ve nasıl biçimlendiğine dair bilgilere, yapılan görüşme ve gözlemlerden yararlanılarak değinilmiştir.

Çalışmanın yedinci bölümünde; göçebe aşiretlerin halk bilgisi olarak geleneksel bilgi sistemlerine ve doğa kanunlarına karşı aldıkları önlemler ile birlikte yaratıcılıklarına dair yaptıkları pratiklerden örneklere yer verilmiştir. Çalışma, sonuç, genel değerlendirme ve çözüm önerileri ve ekler olarak da sözlük, kaynak kişi dizini, görüşme cetveli, fotoğraflar ve dokümanlar ile tamamlanmıştır.

1.BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. TEZİN KONUSU, ALANI VE AMACI

Bu araştırmanın konusu Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin göçer hayvancılık uygulamaları ve doğa-kültür ilişkisi üzerinedir. Bilindiği gibi göçebelik yarı yerleşik hayvancılık ve tam yerleşik hayvancılık şeklinde yapılmaktadır. Türkiye’de günümüzde hâlen göçebeliği tam/gerçek şekliyle geçmişten bu yana yaz kış çadırlarda yaşayarak sürdüren sadece bu üç göçer aşiret kalmıştır.

Bu çalışmada, halkbiliminin inceleme alanına giren göçebe yaşamın göçer hayvancılık faaliyetlerini yüzyıllardır bir soy-sop ilişkisine dayanarak yürüten Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin alandaki bilgi birikimini ele alıp bilimsel bir yöntem ve bakış açısıyla karşılaştırmalı olarak sistemli bir biçimde araştırmak, korunmuş olanı saptamak ve gelecek kuşaklara aktarmak ana hedef olarak amaçlandı. Böylece bu toplum tipinin incelenmesi, tarihi bilgilerimizi aydınlatırken bize tabiatla mücadele hâlinde olan insanları da tanıtacaktır. Çalışmada ayrıca mevcut yaşam biçimini sürdüren toplulukların sınıflamalarından da tipoloji anlamında söz edilmiştir.

Göçer hayvancılığın etno-kültür ve doğa-kültür açısından öneminin ortaya konulacağı bu çalışmada amaçlarımız ayrıntılı bir şekilde aşağıda belirtilmiştir:

1. Çalışma alanındaki fiziki coğrafya ve ekonomik faktörlerin, hayvancılık faaliyeti ile olan ilişkisini ve karşılıklı etkilerini belirlemek,
2. Ülkenin kalkınması ve refah düzeyinin yükselip sağlıklı bireyler yetiştirilmesi için göçer hayvancılığın yerini ve rolünü saptayıp sürdürülebilir ekonomi ve sağlık açısından parametrelerin belirlenmesi, ekonomiye dayanan hayvancılık faaliyet türlerini sınıflandırıp hayvancılık faaliyetinin yerini ve rolünü saptamak,
3. Göçebe aşiretlerde hayvancılık uygulamalarını doğa-kültür ilişkisi açısından yerini ve rolünü saptamak, doğa ile iç içe yaşayan konar-göçer toplumlarda yer, mekân, zaman ve bitki algısını geleneksel bağlamda yapılan pratikler ile saptamak,
4. Göçebe toplum tipinde gerek geleneklerin taşıyıcıları olmaları gerekse de toplumdaki statüleri açısından yaşlı olan kadın ve erkeğin rolünü ve önemini

saptamak; göçebe toplumunda kadın, erkek ve çocukların doğa-kültür ilişkisini ve hayvanlarla olan ilişkisi ile birlikte iletişimini belirlemek; göçer hayvancılıkta kadın, erkek ve çocuklar açısından iş bölümü ve dayanışmanın nasıl gerçekleştiğini ve önemini saptamak, göçebe erkeklerin ve göçebe kadınların birbirlerine olan bakış açılarını ve yaklaşımlarını belirlemek,

5. Göçebe kültürü açısından bu aşiretlerin yaşam şekillerini, geleneksel bilgi sistemi kapsamında; hayvancılık uygulamalarını belirlemek, konar-göçer yaşamını, geçim ürünleri ile ilgili inanış, ritüel ve pratikleri ile tespit etmek, hayvancılık faaliyetlerini ve bu faaliyetlere ait problemlerini teşhis edip çözüm önerileri sunmaktır.

Bu amaçlar ile birlikte göçer yaşamının etno-kültür ve doğa-kültür açısından öneminin ortaya konulacağı bu çalışmada, aşağıdaki sorular da araştırılmıştır.

- 1: Göçebe aşiretlerin ata, dede, baba silsilesi (soy-sop ilişkisi) genişledikçe, gelenekle bağları da artar,
- 2: Göçebe aşiretlerin kapalı olan toplum yapısı sürdükçe konar-göçer yaşam biçimi ve göçer hayvancılık faaliyeti devam eder ve geleneksellik korunur,
- 3: Göçebe aşiretlerin eğitim-öğretim oranı ve kentle ilişkisi arttıkça mesleki bilinç çeşitlendiğinden konar-göçer yaşam biçiminden yerleşik yaşam biçimine geçiş sağlanır,
- 4: Göçebe aşiretlerde kadının iş gücüne katılımı yüksek olduğu hâlde toplumdaki statüleri erkeklere göre daha düşüktür,
- 5: Göçebe aşiretler hayvancılık faaliyetlerini tam göçebe olarak yaz kış çadır hayatını sürdürdükçe, doğa ile olan kültürel ilişkileri, daha güçlü bir şekilde devam eder.

Araştırmanın sonucunda burada belirtilen amaçlar ve soruların bulguları, çalışmanın bölümlerinde, alanda yapılan görüşmeler ve gözlemlere dayanarak örneklendirilmiştir. Ayrıca sonuç ve değerlendirme kısmında da her maddenin tespitinin yapıldığı bölümler ayrıca değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Bu araştırmaya neden başvurulduğunu, problemi ve literatüre olan katkısı açısından belirtmek gerekirse, Türkiye’de tam göçer hayvancılık yapan bu aşiretlerin ne göçer hayvancılık kültürü ne de doğa kültür ilişkisi bugüne kadar halkbilim dalında konu edilmemiştir. Literatür taramasında görüldüğü kadarıyla göçer kültürü sınırlı sayıda çalışılmıştır. Üstelik bu çalışmalar, yarı göçer olan aşiretleri ele almıştır. Tam göçebe olan bu aşiretlerin doğa-kültür ilişkisini de ele alan bu tez çalışması, Türkiye’de ilk olma

özelliğiyle özgün bir çalışmadır. Günümüzde hâlen devam eden bu yaşam biçiminin kalıntılarını incelemek ve korumak adına, bilimsel bir çıktı ile literatüre de katkıda bulunacağı umularak bu çalışmaya başvurulmuştur. Bu açıdan araştırma, göçebe yaşamını anlamak ve çözmek adına çalışmak isteyenlere, bir kılavuz mahiyetindedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Çalışmanın önemi, bu aşiretlerin tam göçer olup yaz kış sürekli hareket hâlinde oluşları, çadır yaşamı, dağınık yapıları, ulaşılması güç noktalara konmaları ve hem göçer hayvancılık kültürünü hem de yaşamlarını doğa-kültür ilişkisi bağlamında sürdürmekte ısrar edici özellikleridir. Bu özellikler göçer kültürünün korunması açısından yok olmadan bu bilimsel çalışmayla belgelendirilmiştir.

Günümüzde var olma mücadelesi veren bu göçebe aşiretlerin göçer yaşamı ve hayvancılık uygulamaları incelendiğinde gerek yaşam koşullarının zorluğu gerekse de teknolojinin gelişmesi, ekonomik kaygılar ve ticaret olgusu ile geleneksel birtakım uygulamaların kaldırıldığı görülmüştür. Dolayısıyla hâlen devam eden geleneksel uygulamaların tespiti açısından çalışmada bu aşiretlerin geleneksel bilgi sistemleri ve hayvancılık uygulamaları benzerlik ve farklılıklarıyla incelenmiştir.

Kapsam ve sınırlılıklar açısından; bu çalışma, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki tam göçebe olan Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin göçer hayvancılık kültürünü ve geleneksel bilgi sistemlerini kapsamaktadır. Bu bölgelerdeki hayvancılık faaliyetleri incelendiğinde, göçer hayvancılığın geçmişten beri aşiret denilen bir toplumsal örgütlenme tipi tararından göçer hayvancılığı uyguladığı görülmektedir. Göçer hayvancılık faaliyetleriyle ilgilenen aşiretlerin yaşam şekli tam ve yarı göçer diye ayrılmaktadır. Yarı göçer yaşam şekli, birçok aşiret veya aile olarak da yapılabilmektedir. Bu hayvancılık şeklinde çadır yaşamı sadece yaz aylarında geçerlidir. Dolayısıyla geleneksel bilgi sistemleri bağlamında doğa-kültür ilişkisi daha azdır. Göçer hayvancılıkdaki doğa-kültür ilişkisi en saf hâliyle tam göçer hayvancılıkta korunmaktadır. Bu yüzden çalışmada, tam göçer yaşam şeklini sürdüren bu üç aşiret konu edinilmiştir. Çalışma, tam göçer yaşamındaki doğa-kültür ilişkisi ve bu alanda hayvancılık uygulamalarının tespitiyle de sınırlandırılmıştır. Bu aşiretlerde yaşayan tüm aile fertleri ile göçer kültürü ve göçer hayvancılık kültürünün anlaşılması açısından görüşme yapılmaya özen gösterilmiştir. Araştırma verileri, göçer aşiretlerin yıl içindeki yaşam süreçlerini, onlarla yaşayarak bizzat gözlemleyerek derlenmiştir.

1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Göçerliğin yaşam biçimindeki tüm olguların her açıdan olabildiğince nesnel bir şekilde aktarılmaya çalışıldığı bu çalışma, alan araştırmasına dayanmaktadır. Çünkü göçebelik gerek yaşam tarzı açısından gerekse de hayvancılıkta yapılan geleneksel uygulamalar açısından önem arz eden ve alan araştırmasıyla gün yüzüne çıkartılabilecek etnografik bir konudur. Alan araştırması yöntemi kapsamında katılarak gözlem ve görüşme teknikleri kullanılmıştır. Katılımlı gözlem sırasında tutulan alan notlarının yanı sıra, somut durum tespiti ve nitel anlatımı bütünleştirmek için, kişilerin onayı alınıp teknik kayıt cihazlarından faydalanılarak görüntüler ve ses kayıtları alınmıştır. Göçebe aşiretlerin (Alikan, Duderan ve Soran) maddi ve manevi kültürel yaşamları, bütünlük içerisinde değerlendirilmiştir.

Görüşme (mülakat) tekniği çerçevesinde dikkat edilmesi gereken noktalar göz önünde bulundurularak açık uçlu, yarı yapılandırılmış sorular sorulmuştur. İncelenen konuyu ayrıntılı tasvir etmek ve daha anlaşılır kılmak amacıyla çalışma alanında gözlenen her detay, anlatımı desteklemek için fotoğraflandırılarak görsel unsur olarak kullanılmıştır. Bu görsel unsurlar çalışmanın ekler kısmında yer almaktadır. Araştırma konusuyla ilgili kaynak kişilerin tespitinde, geleneğe ait unsurları tespit edebilmek amacıyla yaşça büyük olan kişiler tercih edilmiş fakat özellikle de ifade etme açısından bazı verilere ulaşmada orta yaştakilerin yanı sıra gençler ile de görüşme yapılmıştır. Örneğin; 16-17 yaşındaki bir kız çocuğu, küçük yaşlardan itibaren sorumluluk aldığı için yün kırpma törenini babaannesinden daha detaylı anlatabilmektedir. Bu açıdan araştırma tüm yaş gruplarından örnekler ile irdelenmiştir. Böylelikle geçmiş ile günümüz arasındaki geleneksel yaklaşımı belirleme hususuna da dikkat çekilmiştir. Gündelik yaşam akışı içerisindeki gözlemlerden, derinlemesine görüşmelerden hareketle elde edilen veriler; güncel, toplumsal koşullar altında yorumlanarak metne dönüştürülmüştür.

Bu anlamıyla Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin tarihsel, soy kütüksel boyutu olarak tanımlayabileceğimiz yazılı olmayan tarihsel geçmişlerine uzanan ve sosyal yaşamlarını tanımlayan bilgilerden bazıları, “sözlü tarih” yöntemiyle ilk kez derlenmiştir. Bu derlemelerden ve günceldeki kimlik tutumlarından hareketle, bu göçebe aşiretlerin etno-kültürel tarihi oluşturulmuştur. Ancak dolaylı olarak konuyla alakalı olan tüm yazılı çalışmalardan da faydalanılmıştır. Ayrıca araştırma sırasında kimlerle görüşme yapılacağına “kartopu” tekniği kullanılarak karar verilmiştir. Bir örneklem seçme

yöntemi olan bu teknik, bilgi toplanan konuyla ilgili bilen bir kişiyle görüşürken öteki bilen kişilerin sorularak onlara da gitmek şeklinde uygulanılmaktadır.

Çalışma, alan araştırması olduğundan bulgulardan hareketle genel bir sonuca ulaşmak mümkündür. Ele alınan konunun farklı perspektifler ile desteklenmesi, bu bulguların genellenebilirliğini ve geçerliliğini etkilemektedir. “Çeşitli toplumsal olguların, içinde yer aldığı bütünlükten koparılmadan ve doğallığını bozmadan örnekleme yoluyla seçilen somut örnekler çerçevesinde incelenmesi yöntemi olan bu alan araştırmaları (Kirman, 2004: 17), gözlem, görüşme, anket gibi pek çok unsuru içerse de öncelikle ‘orada/alanda olmayı’ ve gündelik yaşama katılmayı ifade eder” (Nahya ve Harmanşah, 2016: 17). Bu yaşamda, görüşmeler ve anketlerle araştırmacı ve araştırılan birbirini tanır fakat asıl derinlikli tanışma, alan araştırmasında gözlemle olmaktadır. Gözlem ise katılımcı ve katılımsız diye ikiye ayrılır. Katılımlı gözlem, birebir alanda araştırma konusunun bir parçası olarak, onlar ile bütünleşerek elde edilebilmektedir. Bu çalışmanın nesnelliği ancak katılımlı gözlem ile sağlanabileceğinden araştırma alanında, bir yıl gibi uzun bir zaman geçirilerek derinlemesine bilgiler elde edilmiştir.

1.3.1. Araştırma Süreci ve Veri Toplama

Neden, merak ve ilgi soruları, araştırmacılara amaçlarını planlamada, tanımlamada ve veri toplamada yardımcı olur. Bir araştırmacının alana çıkmadan önce yapması gereken, literatür taraması ve ön hazırlıktır.

Araştırmacı verileri nasıl toplayacak ve nasıl yorumlayacak? Araştırmacının sorunları, endişeleri çalışmadaki ilk aşamayı oluşturur. Araştırma sonuçları ne olacak? Bilimsel bir çıktı olan bu araştırmanın akademik, toplumsal ve ekonomik faydaya dönüşmesinde üstlendiği rol nedir?

Bunun için öncelikle bugüne kadar yapılan tez konuları incelenmiştir. O dönem danışmanlığında olduğumuz ve şu anda da çalışmanın tik (tez izleme komitesi) üyesi olan Prof. Dr. Hüseyin Türk¹ ile özgün bir çalışma konusu seçmek için arayışlara girilmiştir. Türk’ten göçer kültürü dersi alındığı sırada göçer kültürüne karşı ilgi oluşmuştur. Bu konuda kendisiyle görüşüldükten sonra kesin olarak tez konusunun göçer kültürü üzerine olacağı kararı alınmıştır. Bu kez yukarıda belirtilen merak soruları göçebe hayatı ile ilgili

¹ Hüseyin Türk, ikinci tik toplantısından sonraki süreçte, ben alan araştırmasının göç sürecini tamamlamak üzereyken İngiltere’ye yerleşme kararı almış ve bu süreçte Ayabek Bainıyazov’un danışmanlığında tez çalışmam devam etmiştir. Hüseyin Hocam tekrar geldiğinde ise tik üyem olarak tez çalışmamın tüm aşamalarında bulunmuştur

olmuştur. Göçebe hayatını günümüzde sürdürenler hâlen var mıdır? Varsa nerelerde ve nasıl bir hayvancılık kültürünü benimsemişlerdir? Göçer hayvancılığı, yarı göçebe mi yoksa gerçek/tam göçebe şeklinde mi sürdürmektedirler?

Tüm bu soruların cevabı, ön hazırlık olarak yapılan alan araştırmasında saklıdır. Bu yüzden kesin karar vermek gerekmektedir. Bunun için ailemiz ile göçebe olan kimselerin varlığı araştırılmış ve ilk önce Duderan aşiretinden bir tanıdığı olduğunu söyleyen bir arkadaştan gerekli bilgiler alınmıştır. Bu kişi Duderan aşiretinin aile büyüklerinden Hacı Ömer'dir. Kendisiyle görüşmeler yapılmıştır. Hacı Ömer, Siirt'te olduklarını ve covid-19 salgını gerekçesiyle ilk defa ilkbahar göçlerini tırlara hayvanları yükleyerek yapacaklarının endişesi içinde olduklarını ve devlet yetkililerinin kendilerine çıkış iznini vermelerini beklediklerini söylemekteydi. İlk etapta oraya gidip oradaki ortamı da görüp göçe katılıp onlarla birlikte Doğu Anadolu'ya gelmek planlandı. Bu konuda her gün kendileriyle konuşmakta ve neler yaptıklarının bilgisi alınmaktaydı. Bu görüşmeler yaklaşık bir ay sürmüştür. Tarım Bakanlığının Tarım İl Müdürlüklerine, göçebe aşiretlere çıkış izni verilmesine dair yazıların gönderilmesi üzerine, göçebelere gerekli izinler verilmiştir. Hacı Ömer, 16.05.2020 tarihinde sabah saat 10.00 sularında bizi aramış, hayvanları ve çadırları tırlara yükleyerek Van'ın Başkale ilçesinin il yaylasına geldiklerinin haberini vermiştir. Salgın sebebiyle izinler tekrar kalkabilir endişesiyle izin verildiği gibi toparlanıp yaylaya geldiklerini bu yüzden tarafımıza haber veremediklerini belirtmiştir. Göçebe olan bu aşiretin yanı sıra ailemiz tarafından bir yandan da başka göçebe aşiretlerin de olup olmadığı soruşturulmaktaydı. Tabii bu süreçte ders dönemi daha devam etmekte olduğu için finallerden sonraki Ramazan Bayramı tatili değerlendirilerek ilk alan araştırmasına çıkma kararı alınmıştır. Duderan aşiretinden görüşme yapılan Hacı Ömer'in telefon numarası ve gerek kendisi gerekse de gidilen yaylanın adres bilgilerini ailemize ilettik. Bu aşiretin aile büyüğüyle yaklaşık bir ay boyunca telefon görüşmesi yapıldığından az da olsa bir güven oluşmuş ve alana çıktıktan sonra kesin kararın verilmesi gerektiği kanısına varılmıştır. Kısa süreli bir ziyaret olacağı için ilk etapta sırt çantasına lazım olabilecek giysiler ve eşyalar (akşam soğuk olur diye kalın swit, bir yağmurluk, kalın çorap, spor ayakkabı, eşofman ve diş fırçası, diş macunu, el sabunu ve peçete gibi temel ihtiyaçlar ilk etapta götürülenlerdir) konulmuştur. 17.05.2020 tarihinde sabah saat 09.00 sularındaki servis ile Başkale'ye gidilmiş ve orada Duderan aşiretinin reisliğini de üstlenen Hacı Abdullah ve oğlu ile merkezde

buluşulmuştur. Ramazan Bayramına iki gün kalmıştı. Bu şahıslar da Ramazan Bayramı'nın alışverişini yapmaya gelmişlerdi. Onlar ile birlikte bayram alışverişini yapılarak yaylaya gidilmiştir. Alışveriş esnasında da onları gözlemleme fırsatı olmuş ve ailemize gerekli bilgiler verilerek sürecin olumlu geçtiği haberi verilmiştir. Bu süreçten sonra akşam ezanına yarım saat kala ilk olarak il yaylasına gidilmiştir. Bu aile, ilkin il yaylasında bir ay kalıp sonrasında Nevernav Yaylası'nda yazı geçirmektedir. Ailenin sürü sayısı fazla olduğu için yaz döneminde iki kez yaylalar arasında kısa bir göç yaparak hayvanlarının karnını doyurmaktadır.

Yayladayken Alikan ve Soran aşiretleri ile de karşılaşmış ve gerekli irtibat kurulmuştur. Bu süreçte ailemiz de Tatvan'daki Alikan aşiretinin üyeleriyle irtibat kurmuş ve gerekli iletişimi sağlamıştır. Bu ilk gidilen yaylada Duderanlıların yanında bir hafta kalınmıştır. Ramazan Bayramı yaylada ve çevre yaylalardaki göçebeler ziyaret edilerek geçirilmiştir. Bu süreçte Alikan ve Soran aşiretine mensup bazı ailelerle de tanışılmış ve gerekli irtibat kurulmuştur. Bu süreç covid-19 salgının en yaygın olduğu süreçti. Bu sebeple yaylaya giderken çok sayıda maske götürülmüştür. Yaylaya giderken de yayladayken de göçebelerin maske takması sadece araba ile bir yere gideceği vakitteydi. Arabanın dikiz aynasında bir maske asılı olurdu ve o arabaya kim şoför olarak binerse aynı maskeyi takmaktaydı. Bu maske bezdi ve arabanın sahibi bu maskeyi eşine ara sıra verip yıkamasını isterdi. Covid-19 salgınına karşı aldıkları önlem, çarşı merkeze giderken maske takmak ve gelirken de üzerlerindeki kıyafetleri değiştirip yıkamaktı. Göçebeler çarşı merkezlerinden geldiklerinde bu hastalıktan en çok yaşlılar etkilenmektedir diyerek, yaşlı kişilere yaklaşılmazlardı. Çünkü göçebeler için ailedeki yaşlı kişi o ailenin birliğini sağlayan büyükleridir. Bunun dışında yaylada herkes bir arada olurdu ve kimsede korona virüsü kaparıp endişesi yoktu ama tarafımıza virüslü olup olmadığımız sorusu sıklıkla sorulmaktaydı. Göçebeler “dışarı hayatımız olmadığı için kendi aramızda birbirimizden korkmayız ama yabancılardan çekiniriz” demekteydiler. Zamanla göçebelerin sadece covitten değil her bakımdan kendilerinden olmayanlara karşı temkinli olduğuna şahit olunmuştur. Araştırmanın bu ilk deneyiminden sonraki süreçte iki kez daha alana çıkmıştır. İlk gidişte bir hafta, ikincisinde bir hafta, üçüncüsünde ise 13 gün olmak üzere toplamda 27 gün göçebe aşiretlerin yaşam alanlarında bulunulmuştur. Alan araştırmasındayken göçebe aşiretlerin atalarından beri Çohsor ve Şılıt adı altında örgütlendiği öğrenilmiştir. Şılıt'a bağlı aşiretlerin günümüzde tamamen yerleşik hayata

geçtikleri ve hayvancılık faaliyetini yarı göçer şeklinde sürdürdükleri; Çohsor'a bağlı aşiretlerden ise Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin halen göçer hayvancılık faaliyetini gerçek şekliyle yaz kış sürdürdükleri tespit edilmiştir.

Böylece hem tam göçebe olan Çohsor'a bağlı aşiretler ile hem yarı göçebe hayvancılık faaliyetlerini sürdüren Şılt'a bağlı aşiretler ile hem de yine yarı göçebe yaşamını sürdüren Slokiyan ve Mamediyen aşiretleri ile de alanda görüşmeler yapma şansı oldu. Bu süreç sonunda, tam göçer hayvancılığın ve yaşam biçiminin yarı göçer hayvancılık ve yaşamından farklı olmasını ortaya koyabilmek önemli bir detaydı. Bu yüzden öncelikle, hayvancılığı tam göçebe ve yarı göçebe olarak yapan aşiretler ile görüşmeler yapıldı. Bu iki hayvancılık faaliyetini birden konu almak detay açısından eksik ve verimsiz olacak düşüncesiyle yalnızca tam göçer hayvancılık ile ilgilenen aşiretler araştırma konusu olabilirdi. Çünkü göçebelik kültürü, en saf hâliyle tam göçer hayvancılıkta korunmaktaydı. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde ise yarı göçer aşiretlerin araştırma konusu olduğu fakat gerek tam göçebe aşiretlerin gerekse de göçebe yaşamındaki doğa-kültür ilişkisinin neredeyse hiç çalışılmadığı tespit edilmişti.

Böylece yolun başında hedef olarak göçebe aşiretlerin geleneksel yaşamı ve hayvancılık faaliyetleri çalışma konusu olarak belirlendi. Ancak alanda karşılaşılan gerçeklik, çalışmaya detaylar katmak gerektiğini de fark ettirdi. Örneğin; ele alınan göçebe aşiretlerin, göçebe yaşam biçimi ve geçim kaynakları aynı oldukları hâlde her aşiretin kendine özgü göçer hayvancılık uygulamalarına sahip olması çalışmaya bir diğer özellik olan karşılaştırmalı incelemeyi de eklemiştir. Ayrıca tam göçer hayvancılıkta yaz kış çadır yaşamı sürdürüldüğünden, geleneksel bilgi sistemi bağlamında doğa-kültür ilişkisi de yine yarı göçebeden farklıdır. Bu açılardan bakıldığında, çalışmaya özgünlük ve ilk olma özelliği katacağından araştırmanın kapsamı, tam göçebe olan bu aşiretlerin geleneksel göçer hayvancılık uygulamalarının karşılaştırılması ve doğa-kültür ilişkisi olarak genişletilmiştir.

Bir alan araştırması olan bu çalışmanın taslağı, çerçevesi, içeriği ve başlığı bizzat ön alan araştırması ile alandaki bilgi ve birikime dayandırılarak elde edilen bilgilerin Hüseyin Türk ile paylaşılması üzerine düzenlenmiş ve doktora yeterlilikten sonra da tezin başlığı, Hüseyin Türk ve halkbilim dalında göçer kültürünü ilk defa doktora tezi olarak çalışan Muhtar Kutlu ile fikir alışverişi yapılarak belirlenip, çalışmaya başlanılmıştır. Çalışma, alan araştırması görüşme ve gözlem teknikleriyle yapılmıştır. Bu araştırmaya ayrıcalık

katan bir diğerk önemli etken de derinlemesine, katılımcı gözlemdir. Göçebe aşiretler ile yapılan görüşmeler hiçbir zaman yeterli olamayacağından yirmi yedi günlük ön alan araştırması sonrasında bu aşiretlerin yaşam biçimini anlayabilmek ve öğrenebilmek için onların göçebe yaşamına dâhil olunmuştur. Bu anlamda çalışma, kendi içerisinde bu yönüyle de bir ilk olma adına özgünlük barındırmaktadır.

Ön alan araştırması sürecinde göçebe aşiretlerin yaşam alanları belirlenmiştir. Aşiret reislerinin ve ailelerinin güvenini almak için merak edilen sorular içtenlikle cevaplanmıştır. Tabii bizim onları araştırdığımız gibi ilk etapta Duderanlılar da kendi çapında tarafımızı araştırmış ve haberimiz olmadan aileye ulaşmış neden, niçin sorularının cevaplarını sorgulamışlardır. Bu durum ise yayladan aile ortamına gelindiğinde öğrenilmiştir. Velhasıl tam olmasa da karşılıklı asgari düzeyde bir güven ilişkisi oluşturulmuş ve gerekli izinler alınmıştır. Güven ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğerk husus ise Duderan aşiretinin bağlı oldukları Şeyh Hazin’in şu an ki temsilcisinden de şahsımızı, içlerine almak için izin istemesiydi. Aşiretin ileri geleni olan Hacı Abdullah, bayram günü tüm aile bireylerinin toplandığı çadırdaki, şeyhlerini arayıp telefonun megafonunu açarak, “Aramıza yabancı bir kız gelmiş ve göçebe hayatımızı araştırıp kitaplaştırmak istiyor. Sizce nasıl biridir? Güvenilir midir?” diye sordu. O an orada bulunan herkes susup şeyhin cevabını beklerken ben de heyecanlanıp acaba şeyh, ne der? Hayır, kabul etmeyin güvenmeyin der mi diye düşünceler ile beklemekteydim. Şeyh ise bir müddet düşündükten sonra “şahıs ile ilgili bir sıkıntı hissetmedim. Helal süt emmiş biridir, size zararı olmayacaktır” demesi üzerine orada bulunan herkes sevindi. Hacı Abdullah ise “ben de öyle hissetmiştim” dedi. Şeyhin bu söylemini Duderan aşiretinin üyeleri, gidilen her yaylada söyleyerek şahsımıza karşı, güven oluşmasını sağlamıştır. Bu detay önemlidir. Çünkü diğerk göçebe aşiretlerin de şeyhlere ve özellikle de dine olan yatkınlıkları fazlaydı. Dolayısıyla bu aşiretlerin şahsımıza karşı ön yargıları olsa da gerek bu söylem gerekse de başörtülü olmamız göçebelerin, şahsımıza karşı güven duymalarını etkilemekteydi. Mesela göçebeler, sürekli “İçimizde kuvvetli bir his sana güvenmemiz gerektiğini söylüyor. Fakat bizim yaşam koşullarımız bizi yabancılara karşı tedirginleştirmektedir” derdiler. Bu tür söylemler esnasında kendimizi ispatlama gereğine hiçbir zaman girilmemiş “Her şey ve herkes gibi beni de zamanla tanıyacaksınız” denilerek güven konusu karşılıklı bir şekilde zamana bırakılmıştır.

Ön araştırma sonrasında gerekli tüm hazırlıklar yapılmış ve alan araştırmasında olunduğuna dair enstitüden de yazılı belge alınmıştır. Ayrıca öğrenci belgesi de hazır bulundurulmuştur. Ön araştırmada yaylada gece ve gündüz hava şartları tahmin edilerek gerekli kıyafetler alınıp yerleşik yaşamdan göçebe yaşamına dâhil olunmuştur. Alan araştırması sürecinde gidilen her yaylanın güvenlik güçlerinin olduğu karakollardan izinler alınmıştır. Karakollardan alınan izinler belge şeklinde olmayıp yaylanın sorumlusunun “Aramıza şu kişi gelmiştir ve şu tarihte ayrılacaktır” şeklindeydi. Ayrıca karakoldan yetkili kimseler de gelip kimlik bilgilerini alıp sorgulamaktaydı. Göç süreçlerinde ise güzergâh boyunca her karakol yetkililerine kimlik bilgileri verilmiş ve bulunulan bölgenin Valiliğine bilgilendirmeyi ise bu karakol yetkilileri yapmıştır. Alan araştırması yaklaşık bir yıl gibi uzun bir süreye dayandığından özellikle de bölgede göçerler ile hastane vb. tüm resmî yerlere gidildiğinden gerek şehir merkezlerindeki ve çevre köylüler gerekse de basın mensuplarının bundan haberdar olması sebebiyle araştırmacı olarak araştırılan ve merak edilen konuma gelinmiştir. İlk etapta röportaj verme konusunda çekingen davranılmıştır. Gerek Hüseyin Türk’ün bu konuda da cesaret vermesi ve gerekse de göçerlerin “Bizim sıkıntılarımızı konuşursan belki yetkililer duyar” söylemleri sonrasında röportaj verilmiştir. Bu haberler alan araştırmasının sekizinci ayındayken yapılmış ve araştırma süresince de devam etmiştir. Böylece birçok haber ajansında ve TBMM’de göçebe aşiretler gündeme getirilmiştir.² Tabii bu haberler, güvenlik görevlilerine göstermek açısından çok zor olan göç sürecini kolaylaştırmıştır. Ayrıca bazı göçer ailelerin arasına daha rahat girme olanağını da sağlamıştır. Sonuçta her ne kadar içlerine girmeyi başarmış olsak da göçebe aşiretlerin şahsımıza olan güveni tam değildi. Son ana kadar “Acaba devlet görevlisi midir?” diye korkuları vardı. Tabii bu haberler sonrasında tarafımıza yöneltilen “yabancı kız, şüpheli şahıs gibi” söylemler daha da azalmıştır. Zaten H. Çayır’ın (2016: 51) da belirttiği gibi “Günlük hayatımızda, akademide, etrafımızdaki hemen hemen tüm olası çevremizde daha geniş çağrışımlara sahip olabilecek sayısız etiketle karşılaşırız.” Bu etiketler ile de ayrı bir mücadele verilerek, göçebelere gerekli güven verilmeye çaba gösterilmiştir. Özellikle de çevredeki

² Yapılan tüm haberler ve haberlerin yer aldığı gazeteler, röportajlar ve de bu süreçte göçebelerin yaşadığı sorunlar ve çözüm önerilerinin sunulduğu resmî merciiler ve gelen cevaplara, çalışmanın ekler kısmında yer verilmiştir. (Doktora Tezi için 8 aydır göçerlerle yaşıyor, 2021).

köylülerin göçerlere “Bu kıza güvenmeyin başınızı belaya sokacaktır” diye yaptıkları baskılara karşı göçerler, bu kez “Sadece bir araştırmacıdır” diyerek savunmaya geçmekteydiler. Yani bir sıkıntı yaratmak isteyen bu haberler gösterilerek yola devam edilmekteydi. Haberlerin bu kadar tutulması ise tez için yaşam biçiminin değiştirilmesiydi. Aslında bu durum gerçekten de önemli bir konu ve bir o kadar da cesaret isteyen bir karardı. Ama yukarıda da belirtildiği gibi iyi bir araştırma yapabilmenin tek yolu buydu. Göçebelerin arasına birkaç kez gidilerek gerekli bilgiler elde edilemezdi. Göçebeler, bu yaşam biçimine alışık oldukları için bazı uygulamaları anlatmayı önemsiz görmekteydiler. Ayrıca bir göçer, işini bırakıp da bir saat görüşmeyi kabul etmez. Onlar için öncelik işleridir. Bazen bir yaylada günlerce bir kadının müsait olması için beklenilirdi. Sonuçta iş yapmaktan yorgun argın düşen göçeri, sorular ile daha da yormak bencillik olurdu. Ayrıca tüm dünyayı kasıp kavuran bir covit salgını vardı ve bu süreçte sürekli git-gel yapmak göçebeleri tedirgin edebilirdi. Hatta birilerine hastalık da bulaştırılabilirdi ki öyle bir durum olmuş olsaydı hem vicdanen rahatsızlık duyulacaktı hem de bu durum göçebeler arasında hemen yayılırdı. Göçebe toplumuna dışarıdan gelebilecek bir dedikodu bir anda tüm yaylalarda duyulur ve aylarca bu konu konuşulur. Doğal olarak bizimle ilgili olumsuz bir husus aralarında yayılsaydı artık ne yaparsan yap bir daha onların güvenini kazanmak olanaksız olurdu. Elbette kimsenin bu hastalığa yakalanmasına da sebep olmak istenilmez. Bu yüzden göçebelerin iyiliğini ve sağlığını da düşünerek hareket etmek gerekmektedir. Eğer onlara uyum gösterilmeseydi ve sadece isteğini alıp gitmek şeklinde bir araştırma anlayışıyla hareket edilseydi bu toplumda, kabul edilmek mümkün değildi. Yani bu tür araştırmalarda, araştırmacının istekleri değil ilk etapta araştırılanın istekleri ön planda olmalıdır. Onlara uyum sağlayarak kendini benimsetmeden doğrudan araştırmacı veya öğrenci kimliğiyle gidip bilgi almak imkânsızdır. Güvenen kesim kadar güvenmeyen kesim de vardır. Bazı yaylalara üç-dört kez gidildiği hâlde görüşmeyi “Güvenmiyoruz” diyerek reddeden göçerler de olmuştur. Yaşam biçimi gereği dağlarda yaşamak bu insanları, kendilerinden olmayanlara karşı hem güvensiz hem de tedirgin etmektedir. Alan araştırmasının son günlerine kadar bile “Ne yapacaksın bu bilgileri? Bizim bu işimiz ne işine yarayacak?” gibi sorular ile karşılaşılmaktaydı. Göçere göre yaşamları ve hâlleri rezil bir yaşamdır. Buradaki rezillik çok kötü şartlarda yaşadıkları ve çok cefa çektikleri anlamında sıklıkla “Koçer rezilin (Koçerler rezildir)” manasında kullanılmaktadır. Göçerlere göre “Bu kadar rezil bir

hayattan kim neden haberdar olmak istesin?” Ayrıca dağlarda yaşamak göçebeler için ciddi anlamda bir güvenlik meselesidir. Tüm bunlar göçebelerin kendilerinden olmayan kimselere karşı, güvensiz olmaları için geçerli ve haklı oldukları gerekçelerdir. Mesela faraşın yaylalarından birinde, bazı göçebe aileler, ilk etapta soyadlarını bile yanlış söylemişler. Alan araştırmasının ortalarındayken başka bir yaylada, o aile ile tekrar karşılaşıldığında “Sana güvenemedik, iyice emin olmadan soyadımızı yanlış söyledik” denildi. Bu kez gerçek soyadlarıyla kendileriyle yeniden röportaj yapılmıştır. Artık göçebeler için onlardan biri olunmuştur. Bu sebeple her fırsatta karşılaşılan en ufak bir sorunda bizden önce kendileri savunmaya geçerlerdi. Göçebelerin o emek dolu helal ekmek kazanma serüvenlerinin her koşulu görüldüğünden ve onların nasıl bir varlık mücadelesi verdiklerine bizzat şahit olunduğundan, söz konusu göçebeler olunca resmî olarak da her yere ulaşılmış ve onlar için her ne gerekiyorsa çekinmeden yardımcı olunmuştur. Araştırma süresince bizi arayıp tebrik eden hatta yaylada bizi ziyarette bulunan bazı milletvekilleri de olmuştur. Bu kişiler ile göçebelerin sorunları üzerine her fırsatta konuşulup çözüm önerileri sunulmuştur. Örneğin; göç sürecinde ilkbahar göç dönemi sırasında, Şırnak bölgesine geçişlerde operasyonların başlaması üzerine, göçerlere izin verilmemiş ve kışlaklara geri gönderilmek istenmiştir. Sürülerin tekrar geri gönderilmesi, hayvanların susuzluktan ve yorgunluktan telef olmasına neden olacaktı. Hayvan sürülerinin orada bekletilmesi ise çevredeki köylülerin arazilerini otladığı için ciddi sorunları ortaya çıkaracaktı. Olayın büyümemesi ve resmî açıdan gerekli izinleri alabilmek için Mv. Müfit Aydın ve Mv. Abdurrahman Tuter’e ulaşılmıştır. Bu vekiller de o dönemin Siirt Valisine ulaşmıştır. Valilik de güvenli olabilecek geçici bir göç güzergâh yolu oluşturmuş ve Şırnak bölgesine geçilmesini sağlamıştır. Ayrıca göçebelerin covit salgını için aşı yaptırmak diye bir düşünceleri yoktu. Araştırma süresince bazı göçebeler ile hastaneye gidildiğinde bizim ısrarımız üzerine aşı yaptırılmıştır. Diğer doz aşılarını ise yine yapmak istememişlerdi. Araştırmanın son aşamasında, göçebelerin bulunduğu yaylaların adı Mv. Müfit Aydın’a verilmiş ve İl Sağlık Müdürlükleriyle konuşulup sağlık ekipleri bu yaylalara gönderilmiştir. Bu şekilde elimizden geldiğince göçebelerin aşılarını yapmaları için bazı imkânlar sağlanarak yardımcı olunmuştur. Kısacası bu süreçte göçebelerin faydasına olabilecek her husus değerlendirilmiştir. Bu durum, araştırma bittiği halde hâlen karşılaşılan sorunlarda yardımcı olunarak devam etmektedir.

Kısacası göçebeler ile aramızdaki bu yardımlaşma ve güven ilişkisi alanda yaşayarak sağlanabilmiştir. Bu yüzden göçebenin hayatına dâhil olmak en mantıklı olanıydı. Çünkü “Bir halkın kültürü, metin parçalarından oluşmuş bir bütündür; araştırmacılar, bu metni, onların ait olduğu insanların omuzları üzerinden okumaya çabalar” (Geertz, 2010: 490). Bu da ancak o halkın içine girerek olabilir. Açıkcası, T. Atay’ın (2018: 9) da belirttiği gibi “Kalem ya da mürekkep karası kadar toza toprağa, çamura da bulaşmak gerekir.” Araştırmacı, “Araştırdığı topluluğun üyeleri gibi yaşamaya, düşünmeye, hissetmeye isteyerek ve bilinçlice ‘koşullanır’. İşin ‘raconu’ budur” (Atay, 2011: 12). İster bir Alevi topluluğu, bir Kürt aşireti, bir Çerkez köyü olsun ister bir çingene mahallesi, bir gençlik çetesi hatta bir satanist grup olsun, araştırmacıdan ‘içeri girmesi’ ve ‘içerden’ grup ya da topluluğun düşünce ve anlam dünyasını açığa çıkarması beklenir (Atay, 2011: 12). Göçebe aşiretlerin dünyasını çözebilmek ancak böyle bir araştırma sürecine girerek yapılabilirdi. Aksi takdirde sadece kendileriyle dost olabilen bu topluluğun bu denli kapalı toplum yapısının anlaşılması ve değerlendirilmesi mümkün değildi. Belirtilen bu araştırma sürecinde, her yaylada yaklaşık iki ay gibi bir zaman geçirildi. Bu süreçte her yaylada sadece bir ailenin çadırında gece kalınırdı. Genel olarak gündüz vakti, yayladaki diğer bireyler ziyaret edilip yakın olan yaylalara da göçebeler aracılığıyla gidilir ve akşamları yine o ailenin çadırına gelinip kalınırdı. Göçebelerin, gündüz vakitlerinde işleri olduğundan, görüşmeler gündüz daha az yapılırdı. Erkekler genelde akşam vakitlerinde bir çadırda toplandığı için onlar ile toplu görüşmeler olurdu. Kadınlarla da toplu görüşmeler ya ekmek pişirildiğinde tandırın etrafında ya da oduna veya suya gidilirken olurdu. Bunun dışında bir de süt sağma esnasında kadınlar ve erkekler bir aradayken toplu görüşmeler yapılmaya dikkat edilirdi. Ayrıca müsait olma durumuna göre bireysel olarak da görüşmeler yapılırdı. Göç sürecindeyse yol boyunca birçok kabileyle karşılaşılıp konaklamalarda görüşmeler yapılırdı. Çobanlar ile yapılan görüşmeler ise hem yaylaya geldiklerinde hem de dağda sürüyü güderken onları ziyaret ederek yapılırdı. Bu ziyaretler, en çok da kış döneminde, mağaralarda muhafaza edilen gebe koyunları görmek için yapılırdı. Hayvanların doğumuna iki üç gün kala, koyunları getirmek için sürü sahipleri sık sık bu mağaralara giderdi. Her gidişte kendilerine eşlik edilerek oradaki ortam gözlemlenir ve gece saat 02.00-03.00 sularında ancak yaylaya dönülürdü. Böylece göçer hayvancılığın her durumunu yakından gözlemleme ve tüm deyatların kamera çekimini yapma fırsatı da olurdu.

Yapılan bu alan araştırması sürecinde sadece üç kez (ikisi birer hafta biri on beş gün olmak üzere) alandan ayrılmak zorunda kalındı. Bu ayrılışların ilki babamın kalp krizi geçirdiği haberini aldığımda ailemi ziyaretle olmuştur. İkincisi ise ilkbahar göçüne katılmak için göçte lazım olabilecek kıyafetleri (sonbahar göçüyle götürülen kıyafetler ve valiz göçte yük olacağından bunlar aileye teslim edildi ve yerine sadece sırt çantasına lazım olabilecek kıyafetler konuldu), batarya, hard disk ve tripot (tripot kırıldığından yenisine ihtiyaç vardı) gibi aletlerin temin edilmesi için oldu. Göç sürecinde telefon şarjları bittiğinde, hava da yağmurlu olduğunda güneş panellerinden yararlanılamaz olur. Bu sebeple ne kadar batarya alınsa o kadar iyidir. Ayrıca araştırma boyunca göçerler, göçün zorluğunu ve tehlikesini anlatıp durduğu için ne olur ne olmaz diye aileyi de görmek iyi gelecekti. İlkbahar göçünde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Doğu Anadolu Bölgesi'ne, dağlar arasından yaya olarak gelineceği için riskli olabilirdi. Alandan üçüncü ayrılış ise göç sürecinde Bestler Derelerden geçmek yasaklandığı için askeriye'nin izin vermemesi üzerine alandan ayrılmakla oldu. Çünkü göçebeler, Siirt Valisinin belirlediği Siirt-Eruh güzergâhından çıkmış ve Besta güzergâhında ilerleyerek yasağı çiğnemiştiler. Bu durum göçebeler için de oldukça sakıncalıydı ama kendilerinin göçebe giyimi belli olduğundan bu noktada, göçebe giyimli olmadığınız için daha da risk taşımaktasınız denilerek şahsımızın alandan ayrılması gerektiği söylendi. O esnada askeri personeller ile birlikte Şırnak merkeze gelindi. Şırnak merkezde, öğretmen evinde bir gece kalınıp, ertesi gün gerekli izinler alınarak Van Erciş'te ikâmet eden ailenin yanına gidildi. Bu süreç covit-19 kapsamında 15 günlük eve kapanma süreciydi. Kapanma yasaklarının kalkmasıyla da tekrar Siirt/Çemekare Yaylası'nda konaklayan kafiyeyle ulaşılarak göçe kalınan yerden devam edildi.

Alan araştırmasındaki bu sürekli kalıcılık sayesinde, göçerlerin yaşamlarının her anında ve karşılaştıkları sorunların içinde rol alınarak görev ve sorumluluklar üstlendiğinden çalışmada, bazı analiz ve değerlendirmeler daha realist bir yaklaşımla ele alındı. Böylece 17.05.2020 tarihinde başlanılan alan araştırması 25.06.2021 tarihinde sonlandırıldı. Bu sürede göçebe aşiretler için mal ve can güvenliklerinin ön planda olduğu ilkbahar ve sonbahar göçüne de katılım sağlanarak bir yıl boyunca yerleşik yaşamdan göçebe yaşama geçip, doktora tez konusunun alan araştırması yapıldı. Bu süreçte imkânlar doğrultusunda temin edilen kamera ile göçebe yaşamındaki tüm detayları çekme fırsatı da oldu.

Araştırma tamamlandıktan sonra bile göçebe aşiretlerin Doğu Anadolu'daki yaylalarda olması sebebiyle aileye yakın olduğundan, temmuz ve ağustos aylarında da aralıklar ile göçebe halkının yaşam alanları olan yaylalara gidilip kalınmıştır. Bu kalışlar en fazla birer hafta şeklinde olmuştur. Bu araştırma; manevi olduğu kadar, göçebelerin yaşam alanları olan Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasında mekik dokunulduğundan, maddi olarak da külfetli olmuştur. Bu süreçteki tüm harcamalar tarafımızca yapılmıştır. Araştırma sürecinde olumlu-olumsuz birçok durum yaşanmıştır. Tabii bu yaşanmışlıklar bir teze sığamayacak kadar fazladır. Burada araştırmanın süreciyle ilgili kısa bir özet vermek araştırmanın ne kadar ciddi ve zorlu bir emekle yapıldığını ve ne kadar değerli olduğunu göstermek adınadır. Bu süreçte günlük de tutulduğundan, ses kayıtları ve video çekimleriyle görüntülü bir arşive sahip olundu. Tüm bu deneyimlerin olduğu hususlar ve özellikle de göç süreci, kitaplar ve makaleler hâlinde yayınlanmaya özen gösterilecektir.

1.4. LİTERETÜR TARTIŞMASI

Literatür taraması, ilk olarak Türkiye'de yapılmış araştırmaların incelenmesi ile başlanmıştır. Genel olarak göçer kültürü ve göçer hayvancılık üzerine sosyal bilimler ve fen bilimlerinde çalışılan sınırlı sayıda yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmaktadır. Türkiye'de veya dünya genelinde yapılan çalışmalara ulaşabilmek için hayvancılık ve göçer/göçebe aşiretler gibi anahtar kelimelerle öncelikle Ardahan Üniversitesi (AÜ) Kütüphanesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (YYÜ) Kütüphanesi olmak üzere Google Akademi, Çukurova Üniversitesi Araştırma Merkezi, Akademia Edu, Dergi Park, Millî Folklor Dergisi, Ulakbilim, Asos Journalist, EBSCO, Web Of Science adreslerinde tarama yapılmıştır. Birçok üniversite bünyesinde yayın yapan dergiler incelenmiştir. Dergilerin yanında Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) Ulusal Tez sayfası veri tabanından çalışma konusuyla ilgili sınırlı sayıda tez örneği elde edilmiştir. Göçebe aşiretlerin tarihi bilgisinin aydınlanması için öncelikle Osmanlı Devlet Arşivi (BOA) incelenmiştir. Ayrıca Ankara'ya gidip yaklaşık bir ay kalınarak Millî Kütüphane ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) arşivleri ve eski tarihli gazeteler de taranıp meclis kütüphanesinden faydalanılmıştır. Bu araştırmalar ile konu ile ilgili gerekli temel kitaplar da satın alınıp yararlanılmıştır. Yapılan bu incelemelerde, göçebe halkıyla ilgili çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'de halkbilim açısından göçebe yaşamı ve göçer aşiretler hakkında yapılan çalışmalar nicelik olarak az sayıdadır. Göçebelerin gündelik yaşamı konusundaki

çalışmalarının büyük çoğunluğu coğrafya, sosyoloji, tarih ve çok az da antropoloji alanlarında yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Ayrıca bu çalışmaların geneli, yarı göçebe yaşam tarzını konu edinmiştir. Göçebe toplumlarının tam göçer hayvancılık yaşam koşullarına olan uyumu ve geleneksel bilgi sistemleri kapsamında yaratılarının ve doğa-kültür ilişkisinin konu edildiği herhangi bir çalışma ile karşılaşmamıştır. Bu durum, temelde tam göçebelerin ve biraz daha özelde göçer hayvancılık faaliyetleri ve doğa-kültür ilişkili bir çalışmayı gerekli kılmıştır. Literatür taramasında konuyla doğrudan ilgili olan çalışmalar değerlendirilmiştir. Faydalanılan kaynaklar, kronolojik bir tarih sıralamasıyla değil de daha çok kavramsal bir yapıda olmasına dikkat edilerek verilmiştir.

İlk olarak Türkiye dışında yapılan ve önem arz eden birkaç çalışmayı analiz etmekte fayda vardır: Doğu'dan Batı'ya tarih kayıtlarını içeren ve 1332-1406 yıllarında yazılan İbn-i Haldûn'un *Mukaddime* adlı eserinin birinci cildinin ikinci bölümünde, "Bedevîlerde, İlkel Topumlarda ve Kabilelerde Toplumsal Yaşam ve Bu Yaşayışta Görülen Hâller" başlığıyla 29 fasıl halinde Araplardaki Bedevîlerin hayatı incelenmiştir. Bu çalışma, Bedevîler ve medeni diye tabir edilen kent insanların karşılaştırıldığı sosyolojik bir incelemedir. Haldun (2004: 157) kitabında; "Toplumların hayat tarzlarının farklı olmasının nedeni olarak geçimlerini sağlamak için tercih ettikleri iş kolunun farklı olmasına bağlanmaktadır". Bazı insanların ziraat ve ekin ile bazı insanların ise hayvancılıkla meşgul olduklarını belirten yazara göre; "Geçimlerini ziraat ve ekinle sağlayanların belirgin vasfı, göçebelikten çok mûkimliktir. Geçimlerini koyun ve sığır gibi hayvanlar ile sağlayanlar ise daha çok göçebelik hayatı yaşarlar. Çünkü hayvanlarına otlak ve su bulabilmek için dolaşmak zorundadırlar. Bunlar "sürü sahibi" anlamına gelen "Şâviyye" olarak adlandırılırlar" (Haldun, 2004:159). Haldûn, bu yaşam biçimini, ilkel yaşam ile eşdeğer tutmuş ve Bedevî/göçebe yaşam ile kent yaşamını karşılaştırmıştır. Çalışmada, göçebe halkının gerek yaşam şekilleri, örf ve âdetleri, gerek dünya görüşleri ve din görüşleri, ahlaki yapıları, güç ve kuvvetlilik karşısındaki duruşları, insan ilişkileri ve kültürel dokuları sosyolojik açıdan karşılaştırılarak sunulmuştur.

S. Öngör ise (1964), *Orta Doğu Ülkelerinde Göçebe Hayatın Bugünkü Şartları ve Göçebe Nüfusun Sedantarizasyonu*³ adlı çalışmasında, göçebeliliğin coğrafi dağılışını incelemiş ve

³ Bir beşeri coğrafya terimi olarak Sedantarizasyon, göçebe hayatı süren insanların, çok defa hükümet tarafından yerleşmiş bir hayata geçirilmeleri ve bu hayata alıştırmalarını ifade eder (Öngör, 1964: 145).

kurak bölgelerin tarımdan ziyade hayvancılığa elverişli olduğuna işaret etmiştir. R. Montagne (1950), *Çöl Medeniyeti* adlı çalışmasında, Doğu'daki büyük medeniyetlerin göçebe/bedevî yaşam sürecini tarihsel açıdan ele almıştır. Bu medeniyetlerde, çoban hayatından, göçebe kanunlarından en eski âdet ve geleneklerine kadar görmek ve öğrenmek mümkündür diyen Montagne, çalışmasında, göçebelik kapsamında toplumsal hareketlilik ve sosyolojik yapıyı da tasvir etmiştir. Ayrıca göçebe yaşamın yok olmadan incelenmesi gerektiğini şu sözlerle vurgulamaktadır: “Bugün çölde yaşamakta olan göçebe milletlerin hayatını incelemekte acele etmeliyiz. Çünkü yakında ya ortadan kalkacaklar yahut da inzivagâhlarına kadar sokulan teknik medeniyetin gelişmesiyle fevkalade zayıf düşeceklerdir” (Montagne, 1950: V).

M. Matsubara'nın (2012), *Göçebeliğin Dünyası* adlı kitabı, insanlık tarihinde göçebeliğin yerinin ve öneminin belirtildiği ve göçebelikle ilgili yapılacak çalışmalara kaynak olması açısından önem arz etmektedir. Kitap, 1979-1980 yılları arasında yapılan alan araştırmasına dayanır. Matsubara'nın bu çalışması, “Anadolu'da Çoşlu Yörükleri” örneğinden göçebelere nasıl bakılması, onlar üzerinde nasıl araştırmalar yapılması ve elde edilen verilerin nasıl bir tarihi zemine oturtulması konusunda kapsamlı bir araştırmadır. Göçebeliğin dünya üzerindeki yayılışını gösteren bir diğer çalışma da M. D. Sahlins'in (1990), *Pastoral Göçebelik* adlı kitabıdır. Çalışmada göçebe kabilelerin bulunduğu ülkelere değinerek kısaca bilgiler sunulmuştur. Yazara göre “Pastoral kabilelerin klasik yerleşim yeri Asya ve Afrika kıtaları boyunca yer alan kurak kuşaktır. Pastoralizm daraltılmış biçimiyle Kuzey Avrasya Ormanlarına ve Lapand'dan Kamçataya, ren geyiği çobanlarının baskın olduğu tundra bölgelerine kadar uzanır” (Sahlins, 1990: 1). Yazarın da belirttiği gibi göçebelik, geniş bir alanda yayılım göstermektedir.

R. Karça ve H. Z. Koşay (1954), *Karaçay Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler* adlı çalışmada, Kuban Nehri'nin yukarı mecrasında ve Elbrus (Mengü Tağ)'un kuzey eteklerinde yaşayan küçük bir Türk kavmi olan Karaçay ve Malkar kavimlerinin hayvancılık geleneklerini, etnografik açıdan incelenmiştir. Çalışmada, Karaçay ve Malkarların hayvancılık ve çobanlık hayatının ananesinin Orta Asya'daki atalarının uygulamaları ile Türkiye Türklerinin Doğu Anadolu'da ve Toroslarda yaptıkları uygulamaların benzerliği vurgulanmıştır.

Göçebeliğin dünya tarihindeki yerine değinen bir diğer önemli çalışma da A. M. Khazanov'un (2015), *Göçebe ve Dış Dünya, Geçmiş, (Gelecek ve Şimdiki Hâli Üzerine*

Mukayese) adlı eseridir. Kitap, pastoral göçebelik üzerine kaleme alınmış mukayeseli bir çalışma olup göçebelik araştırmalarının gelişiminin temel aşamalarını ortaya koymaktadır. Çalışmada, “Göçebelik araştırmalarının ilk aşamasının Antik Çağlara, ikinci aşamasının Orta Çağ’a, üçüncü aşamasının modern tarih ve antropoloji ilimlerinin gelişimi ile başladığı, dördüncü aşamanın 20. yy.ın ilk yarısında antropolojik bir karakter ile başladığı, beşinci aşamanın saha araştırmaları ile derlenen bilgilerin analiz ile yapıldığı ve son olarak da senkronize çalışmalara ağırlık verildiği belirtilmektedir. Ayrıca göçebe toplumların sosyal teşkilatlanmalarının ve tabii çevresi ile ilgili ilk bilgilerin ise İbn-i Haldun ve Reşidüddin tarafından ciddi bir şekilde ele alındığı vurgulanmaktadır” (Bk: Kahazanov, 2015: 84-85-86-87-88-90-91). Bu eserin dikkate değer yanı geniş muhtevada yazılmış olmasıdır. Khazanov, göçebelerin kendi aralarındaki eşitsizliğini ve göçebeler ile yerleşikler arasında devam eden ezeli kavganın ve göçebe istilalarının sosyal, politik ve kültürel boyutlarını da ayrıca vurgulamıştır. Kavramsal anlamda önemli olan bu çalışma, göçebe hayvancılık veya göçebeliliğin dünyadaki genel durumunu ve dünyada en çok görüldüğü yerleri belirtmesi açısından önemli bir kaynaktır.

Göçebeliliğin Osmanlı Devleti içerisindeki yeri ve önemi konusunda yapılan bazı çalışmalar da önem arz etmektedir: R. P. Linder (2000)’ın *Orta Çağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar* adlı kitabında, Osmanlı Devleti’nin kuruluş sürecinde, devlet ve göçebeler ile olan ilişkisi ele alınmıştır.

Derviş Paşa tarafından kaleme alınan *Tahdîd-i Hudûd-ı İraniye’ye Me’mûr Derviş Paşa Lâyihası* adlı eserini özet mahiyetinde F. Gencer (2016) aynı adla kaleme almıştır. Eser, 16. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır bölgelerinin hâkimiyet mücadelesini ve göçebe halkından kaynaklanan sorunu konu almaktadır. Çalışmada, göçebe aşiretlerin her iki devletteki konumu ve önemi belirtilmektedir.

C. Orhonlu’ya (1987) ait *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı* adlı kitap, 1958 tarihindeki doktora tezi olarak kabul edilen “Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü”nden hazırlanmıştır. Çalışmada, hükümetin aşiretler ile ilgili iskân siyaseti incelenmiş ve konar-göçer halkın imparatorluk dairesindeki durumu, içtimâî teşkilatları, hukukî nizamları, ekonomik faaliyetleri, tabii oldukları vergi düzeni ve imparatorluk içerisindeki görevleri belirtilmiştir.

F. Akın’ın (2020), “Tanzimat Dönemi’nde Anadolu’da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876)” adlı doktora tezi, Osmanlı Hükümeti’nin Tanzimat Dönemi politikaları içerisinde,

konar-göçer aşiretlerle ilgili askeri, mali ve idari alanlardaki politikalarını ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada, aşiret ile göçebelik ve hayvancılık arasında nedensel bir ilişkinin varlığına da dikkat çekilmiştir. Çalışma, konar-göçer aşiretlerin tarihi bağlamının aydınlatılması açısından önemlidir.

A. Uçmaz (2019) “Mustafa Paşa’yı; Miran Aşireti ve Mustafa Paşa” adlı yüksek lisans tezine konu etmiş ve göçebe Miran aşiretini detaylıca incelemiştir. Bu çalışma, göçebe aşiretler ve göçebe Miran aşireti ile ilgi bilgileri barındırdığı için önemli kaynaklardandır. Türkiye’deki göçer hayvancılık faaliyeti ile ilgilenen aşiretlere, 1965-1967 yıllarında doktora tezi araştırması olarak ilk dikkati çeken İ. Beşikçi olmuştur. Beşikçi; “Kışın Silvan Ovası’nda, Yazın Nemrut ve Süphan Yaylalarında Konaklayan Göçebe Bir Aşiretin Sosyal Organizasyonu” adlı doktora tezinde, göçebe olan Alikan aşiretinin toplumsal yapısını, sosyolojik açıdan incelemiştir. Çalışma; kültür, sosyal yapı, sosyal değişim, sosyal problem ana konuları etrafında bir değişim analizi ve teorik modeli olarak göçebe Alikan aşireti üzerinden ele alınmıştır.

Beşikçi, doktora tez çalışmasını 1969 yılında “Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti” adıyla kitap olarak yayınlamıştır. Çalışmada, Doğu Anadolu’nun sosyal yapısının temel özelliği olarak göçebe aşiret düzenine dikkat çekilmiştir. Bu incelemede, “göçebe aşiretlerinin, göçebe hayat yaşayan Yörük, Çingene gibi bazı gruplarla karıştırılmaması gerektiğinin altını çizen Beşikçi, göçebe aşiret deyiminin tahlilini ve benzer müesseselerle arasındaki farkı gerçek göçebelik, yaylacılık, yarı yaylacılık ve transhumance kavramlarını irdeleyerek belirtmiştir” (Beşikçi, 2014: 41-44). Beşikçi’nin bu çalışmaları, konuyla doğrudan bağlantılı olan Alikan aşiretini konu ettiği için ayrıca incelemeyi gerektirmiştir.

Türkiye’de Beşikçi’den sonra göçer kültürünü, 1979-1984 yılları arasında “Şavak Aşireti’nde Göçer Hayvancılık-Halkbilim Açısından Bir İnceleme” adlı doktora tezi ile M. Kutlu ele almıştır. Kutlu, çalışmasında Doğu Anadolu Bölgesi’nde Tunceli sınırları içerisinde, Pertek ve Çemişgezek ilçeleri arasında kalan ve Şavak yöresi olarak adlandırılan yarı yerleşik olan Şavak aşiretinin geleneksel göçer hayvancılık faaliyetlerini konu almıştır. Çalışma, Kültür Bakanlığı öncülüğünde 1987 yılında *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık* adıyla kitap olarak yayınlanmıştır. Etnografik bir çalışma olan bu araştırmada Kutlu, hayvancılıkla ilgili halk kültürü gerecini derleme ve tasvir etmenin yanı sıra, göçer hayvancılık faaliyetini, yöreye ve aşirete özgü yönleriyle

açıklamıştır. Ayrıca Kutlu, bu çalışmasıyla Doğu Anadolu’da aşiret şeklindeki toplumsal bir örgütlemenin aynı zamanda göçer hayvancılığa dayalı bir üretim ilişkisinin nasıl belirlendiğini göstermektedir.

Konuyla doğrudan bağlantılı olan çalışmalardan M. İbrahimoglu (2016), *Göç, Kültür, Yaşam, İnanç Duderan Davudîyan Aşireti* adlı kitabında “Dawidiyan aşiretinin, Duderan aşireti ile aynı soya dayandığının üzerinde durmaktadır” (İbrahimoglu, 2016: 22). Çalışma, Duderan aşiretinin gerek göçebelik tarihi gerekse de kültürü ile ilgili bilgiler içermesi açısından önemlidir. Bir diğer çalışma ise M. Tan’a ait (2013) “Göçebelikten Kent Hayatına Geçiş: Siirt Dudêran Aşireti Örneği” adlı yüksek lisans tezidir. Çalışmada, yüzyıllardır göçebe yaşam biçimini benimseyen Duderan aşireti üyelerinden yerleşik yaşama geçenlerin hareketli bir hayattan sabit bir hayata geçişi, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik açılardan incelenmiştir. Sosyolojik bir inceleme olan bu çalışmada, göçebe yaşamdan kent yaşamına geçişin olumlu ve olumsuz yönleri belirtilmiştir. Çalışmayla doğrudan ilişkili olan Siirt göçerlerini konu edinen bir diğer çalışma da göçer yaşamında önemli bir yeri olan kadının sosyal konumuna değinen F. Dağ, (2019), “Koçer (Kürt-Göçebe) Kadınlarının Sosyal Konumu: Siirt İli Örneği” adlı doktora tezidir. Yazar, göçer aşiretlerdeki ataerkil anlayışı, Siirt ilindeki göçerler örnekleminden vermektedir. Tezin konusu olan Alikan, Duderan ve Soran aşiretleri de köken olarak Siirtli olup Siirt göçerleri diye bilinmektedirler. Günümüzde de aşiretlerin bir kısmı Siirt’te, bir kısmı Batman, Bitlis ve Tatvan’da, bir kısmı ise Şırnak, İdil ve Cizre’de ikâmet etmektedirler. Bu açıdan bu çalışmalar, farklı açılardan ele alınmış olsalar da Siirt göçebelerini incelediği için önem arz etmektedirler.

Bu çalışmaların yanı sıra göçebelik kültürünün menşei ve bölgesel dağılımı hakkındaki önemli çalışmalar da vardır: O. San (1998), “Demir Çağ ve Demir Çağ Öncesi Anadolu’da Göçebelik ve Göçebe Sanatı” adlı doktora tezinde, göçebeliğin menşesine dair bilgileri arkeolojik kazılarla incelemiştir. M. Thevenin’nin (2011) “Kurdish Transhumance: Pastoral Practices in South-east Turkey” adlı makalesinde, göçebeliğin Türkiye’de coğrafi açıdan hangi yönde geliştiği tespit edilmiştir. Yazara göre Türkiye’nin güneydoğusundaki göçer hayvancılık (pastoralizm) iki yönde gelişmiştir. “Birincisi, köy temelli yerleşik hayvancılık ve dikey veya yatay hareketlerle pastoralizm. İkincisi ise yerel yaylacılık şeklinde (koyunlar ovanın köylerinde bulunur ve yazın dağ meralarına götürülür) veya tersine (koyunlar dağda bulunur kış aylarında köylere ve meralara

inerler)” (Thevenin, 2011: 3). Burada ikinci yöndeki hayvancılığın birçok şekillerde uygulandığı görülür. Çalışma, göçebeliğin Türkiye’deki coğrafi dağılışını göstermesi açısından tezin kapsamına girmektedir. B. Denker (1960) de “Dr. Wolf Dieter Hütteroth’un Bergnomaden und Yaylâbauerni mitleren krdischen Taurua” eserini, “Güneydoğu Toroslarda Göçebelik” adlı makalesinde analiz etmiştir. Çalışma, Güneydoğu Toroslarında yapılan göçer hayvancılığı belirtmesi açısından yine tez konusuyla ilgili bir araştırmadır. E. Güney (1993) ise *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Göçer-Konar Aşiretlerin Kışlak ve Yaylakları* adlı kitabında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin topografik, iklimik ve biyolojik özelliklerine göre hayvancılığın, göçer-konar tarzında oluştuğunu ileri sürer. Yazar, esas itibarıyla göçer aşiretlerin yaylak ve kışlaklardaki sorunlardan dolayı yerleşik yaşama geçtiğini Beritanlı aşireti örneğinden vermektedir. N. Yetim (2016) de konar-göçer yaşamdan tamamen izi silinmeden “Beritan Aşireti’nin Konar-Göçer Yaylacılık Faaliyetleri” adlı yüksek lisans tezinde, kalan birkaç Beritanlı ailenin yaşam koşullarını, yaylak ve kışlaklardaki yaşam şekillerini, ekonomik faaliyetlerini, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan incelemiştir. Yazar, çalışmasında Beritan aşiretinin göçebe yaşamlarının yok olmaması için göçebe yaşama da destek verilmesine vurgu yapmaktadır. Bu çalışma hem sürdürülebilir hayvancılık ekonomisi hem de kültürel anlamda önem arz etmektedir.

Göçer hayvancılık ile ilgili bilgilere ve bu yaşamdaki sorunlara değinen bir diğer çalışma ise T. Kılıç’ın (2014) “Karacadağ’da Göçebe Hayvancılık ve Göçerler” adlı makalesidir. Çalışmada göçer olan Kejan Aşireti’nin göçer hayvancılık yaşamı ve bu yaşamdaki sorunları incelenmiştir. Göçer hayvancılığın dışında, İ. Bakır’ın (1995) “Batı Toroslarda Göçerlerin Yerleşme ve Mekân Sorunlarının Çözümü Üzerine Bir Deneme” adlı doktora tezinde de göçerlerin yerleşme ve mekân sorunları incelenerek yerleştirme ve barınmada dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmiştir. Konar-göçer yaşamında mekân konusunu doktora tezinin odak noktası yapan bir diğer önemli çalışma da A. H. Tuztaş Horzumlu’ya (2014) ait olan “Konup-Göçmek, Yerleşmek ve Yaşamak: Sarıkeçililerde Mekân ve Anlatı” adlı çalışmadır. Çalışmada, Sarıkeçili Yörüklerde göçer yaşamın anahtar sembolleri olan çadır, keçi, deve ve göç ile ilgili anlatılara yer verilmiştir. E. Aksoy, (2001) “Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Örneği)” adlı doktora tez çalışmasında, genel anlamda Yörük ve Türkmen olarak bilinen iki toplum tipinin ortak yönlerini Karakeçili aşiret örneklemini üzerinden belirtmiştir. B. S. Sayılır,

(2019) da “Türk Kültüründe Konar-Göçerlik ve Etnisite Meselesi” adlı doktora tezinde, Anadolu konar-göçer gruplarının sosyo-kültürel dönüşümünü, Türk, Türkmen, Yörük ve Kürt kavramlarını açıklamış, bunların siyasi ve etnik oluşumlarını ve Osmanlı Devleti döneminde uygulanan iskân politikalarını ele almıştır.

Özet olarak; çalışmanın bu kısmında, tez konusuyla doğrudan alakalı olan çalışmalar Siirt ilindeki göçerleri ve Duderan aşiretini sosyolojik açıdan ele alan çalışmalardır. Alikan aşireti ile ilgili yapılan tek çalışma ise Beşikçi’ye ait olan sosyolojik incelemedir. Soran aşireti ile ilgili bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Genel olarak da bu üç aşiretin tam/gerçek göçebe yaşamındaki hayvancılık faaliyetlerinin karşılaştırılması ve doğa-kültür ilişkisi ilk defa bu doktora tezinde ele alınmıştır. Literatür araştırmasında verilen diğer çalışmalar ise göçer kültürünü konu ettiği için belirtilmiştir. Bu kısımda tüm bu çalışmalara kısaca değinilmiş ve bunların içerikleriyle ilgili bilgiler verilmeye dikkat edilmiştir. Yapılan bu doktora tez araştırmasıyla da literatüre yeni ve özgün bir çalışmayla katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

1.5. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın iskeletini oluşturan kavramlar, kültürden yola çıkılarak hem kuşaktan kuşağa aktarılan ve alışkanlığa dönüşen geleneksel hayat tarzıyla hem de ekonomik geçim örüntüsüyle olan ilişkisi irdelenerek izah edilmiştir.

Kültür, insanlarla var olan geniş yelpazeli bir kavram olup, çeşitli unsurlara sahiptir. Bu unsurlar; toplumsal yapı, değerler sistemi, dil, din, politika, eğitim, yaşayış tarzı, giyim tarzı, konuşma, üslup vb. sıralanabilir. Dolayısıyla her toplumun kültürel dokusu farklıdır. Bu dokuyu çözümleyebilmek ve anlamak için en temele inmek gerekmektedir. Yani “kültürü, herhangi bir kişide veya kişilerin oluşturduğu herhangi bir grupta değil de o toplumu meydana getiren daha geniş bir tabanda aramak gerekir” (Eliot, 1981: 14). O halde T. S. Eliot’un bu tanımından yola çıkarak göçebe aşiretlerin de kültürünü ancak aşiret kapsamında, oluşturdukları toplumsal yapıyla tanımak mümkündür denilebilir. Çünkü çalışmaya konu olan Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin en geniş ve bir o kadar da geleneksel olan yönü aşiretçilikleridir. Dolayısıyla aşiretçiliğin ortak özellikleri göçebelerin birleştiği temel esaslardır. Yani yaşayış tarzlarıdır. Zaten kültür kavramının sahip olduğu ortak özellikleri, insana ait oluşuyla toplumsal olan olarak ifade edebiliriz. Yani, “Kültür, bir toplumun yaşayış tarzının bütünüdür” (Beşikçi, 2014: 51). Bu sebeple “Bir kültürün varlığı bir milletin mevcudiyetini veya bir topluluğun varlığı bir kültürün

mevcudiyetini gösterir” (Kafesoğlu, 1988: 16). O hâlde “Kültürler, temsil ettikleri toplumla birlikte, zaman ve çevre şartlarına uyarak bizzat sosyal değerler ortaya koyma veya dış etkiler yoluyla gelişmeler de ‘öz vasfını’ kaybetmezler. ‘Ana Kültür Kalıbı’ belirli bir karakter hâlinde sürüp gider” (Kafesoğlu, 1988: 17).

Kültürün kolay değişmeyen bir olgu olduğu şöyle ifade edilmektedir: “Kültür millîdir ve bir milleti temsil ettiğinden başka milletlere geçemez. Kültür, sezgi vasıtasıyla yapılır. Kültür; dinî, ahlâkî, bedîî (estetik) duyguların toplamıdır” (Gökalp, 2018: 24). Eliot’a (1981: 13) göre ise “en geniş anlamıyla kültür, soyut kavramları anlayabilme ve kullanabilme olarak tanımlanabilir”. Ayrıca “belirli bir topluluğa ait sosyal davranış ve teknik kuruluşlar da ‘kültür’ü meydana getirmektedir” (Kafesoğlu, 1988: 16). Bu durumda “Kültür özünde araç olan bir aygıttır; insan, çevresinde ve ihtiyaçlarının giderilmesi sürecinde karşılaştığı özel, somut problemleri kültürle daha iyi çözebilir. Kültür bir nesneler, eylemler ve zihniyetler sistemidir, bu sistem içerisinde her parça, bir amaca hizmet eden araç olarak bulunur” (Malinowski, 1992: 21). Bu araçların insan olmadan oluşamayacağının altını çizen B. Güvenç (2010: 230), “Kültür kavramının çevresine konulan insanı, kültürün tam merkezine yerleştirmiştir”. Bu durumda “insanlık tarihi bir kültür üretim tarihidir. Kültür, insanların kendi etkinlikleriyle değiştirdikleri ve kendi amaçlarına uygun olarak yeniden kurdukları bir doğadır” (Hançerlioğlu, 2007: 250). Bu doğada “kültür, bilinçli ya da bilinçsiz, başka insanlardan öğrendiklerimizdir. Özellikle de bir kuşaktan diğerine aktarılan bilgi ve kalıplaşmış davranış şekilleri birikimidir” (Wells, 1971: 37). Bu birikim, “bilgi iddialarının bir araya toplanma yeridir” (Rorty, 2006: 9). Bu toplanma yerlerindeki bilgiler, zamanla kültürün kalıntıları ve mirası olarak, her alanın bağlamına göre farklı adlandırılıp yorumlanır. Bu yüzden “kültür, bilim alanında uygarlıktır; beşerî alanda eğitim sürecinin ürünüdür, estetik alanda güzel sanatlardır; maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda üretme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirir” (Güvenç, 2010: 96). Kültürün tanımlanmasındaki bu özellikler Alikan, Duderan ve Soran aşiretleri bağlamında incelendiğinde, kültür; bu insanların geçimlerini sağlamak için çıktıkları yoldaki tecrübeleridir, hayatta kalma stratejileri ve doğaya karşı verdikleri mücadeleleridir, sistemleştirilmiş besin üretim faaliyetleri ve kendi ekonomisini inşa etmiş bir geçim örüntüsünün sebep olduğu göçebe hayat tarzıdır.

Burada belirtilen kültür yorumlarının tümünde, kültürün doğuştan ve genetik olmadığına ve insanla var olabileceğine dikkat çekilmektedir. Her insanın da yeri, yurdu ve iddaları

farklıdır. Dolayısıyla kültür, onu uygulayan gurubun elinde şekillenebilir. Bu yüzden bir insanın davranışları ve durumlara, olaylara yaklaşımları ancak ait olduğu kültürün değer yargıları ile anlaşılabilir. Yani “toplumun olmadığı yerde kültür olmaz. Bir kültür, onu uygulayan bir insan toplumu olmaksızın düşünülemez” (Wells, 1971: 38). Dolayısıyla insan var oldukça yaratacağı ve aktaracağı bir kültürü her zaman olacaktır. Çünkü “insan, düşünce ve becerilerden, inanç ve alışkanlıklardan oluşan tümel bir bütündür (Malinowski, 1992: 66). Bu yüzden “insan, toplumunda, biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şeyi anlatır ” (Mrashall, 2009: 442). Bu anlatılar da o toplumun sözlü kültür belleğini oluşturur. “Sözlü kültür, toplumca kabul görmüş değerlerin gelecek nesillere aktarılması açısından halkın belleğinde canlılığını korumasıyla ve dilden dile ulaşmasıyla kalıcılık elde eder” (Akgün, 2019: 21). Bu kalıcılık, sözlü kültürün içine işlendiği kültürel dokuyu, değer yargıları, inançları ve gelenekleri ile birlikte toplumların yaşam biçimlerinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlar. Zaten “gelenek, tasarlanmış bir sürekliliğin kendisini açıkça gösterdiği bir süreçtir” (Williams, 1993: 187). Bu süreç, bulunduğu toplumun geleceğini de etkilediği için daha çok kültürel bir miras olarak kabul edilir. Bu miras, “bir kuşaktan diğerine tarihsel ve toplumsal bazı değişikliklere uğradıktan sonra ve yalnız konuşma yoluyla geçerek çağımıza ulaşan, kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlardır” (Acıpayamlı, 2009: 43). Bu açıdan “gelenekler, toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve denetlenmesinde önemli rol oynar” (Örnek, 1977: 126). Bu gelenekler ister sosyokültürel bağlamda olsun ister ekonomik iş gücü bağlamında olsun fark etmez. Örneğin göçebe aşiretlerin toplumsal yaşamları, kendilerine ve hayvanlarına serin hava koşulları sağlamak için iklimle göre değişen tam göçer hayvancılık hayat tarzını oluşturan ekonomik iş gücü sebebiyle şekillenmektedir. Bu geleneksel yaşamın kültürel dokusunu anlayabilmek ise ancak ecdatlarından bu yana göçebe olan bu aşiretlerin yaşanmışlıklarını, karşılaştıkları süreçleri ve geçmiş ile günümüz arasındaki değişimin boyutunun sözlü kültür aracılığıyla kuşaklarına aktarmasıyla mümkündür. Böylece göçer hayvancılık ve göçebe hayat anlayışı, korunarak gelecek nesillere hem bir iş gücü hem de ecdatlarının kültürel mirası olarak geçmiş olmaktadır.

Kısacası, toplumların hayatını düzenleyen tüm kurallar o toplumun anlaşılmasını sağlayan kodlardır. “Ayrıca otoriteye bağlılık, mutlak itaat, doğuştan gelen statü, biz duygusuna dayanan ilişkiler yaşama biçimine hâkim olan davranış kurallarından sadece

bir kaçıdır” (Özer, 1990: 16). Aslında bu “söz konusu davranış kuralları bireyin topluma, toplumun bireylere karşı sorumluluklarını da bebaberinde getirmektedir” (Dursun, 2016: 56). Böylece karşılıklı bir antlaşma gibi sürdürülen bu geleneksel toplum düzeninin artık bir zorlama olmadan, alışkanlıklar hâlinde sürdürülebilirliğini gösterir. Bu geleneksel alışkanlıkları günümüz şartlarına rağmen hâlen Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin yaz - kış yaylalarda, çadır hayatında kalarak göçer hayvancılığı ailece yapmalarında görmek mümkündür. Bu aşiretlerin geleneksel toplum yapısının temel unsurlarından biri de aşiretler hâlinde örgütlenmelerin olmasıdır. Zaten “sosyal bir organizasyon olarak aşiret, gelenekçi bir toplumsal örgüye sahiptir” (Özer, 1990: 16). Bu geleneksel özellikler, genelde kırsal alanlardaki aşiretlerde daha fazla korunmaktadır. Ama “kent hayatına entegre olmuş aşiretlerde modernleşmenin çeşitli sonuçlarını görmek mümkündür” (Kaya, 2015: 113). Bu aşiretler genelde ya hayvancılığı tamamen bırakmış ve yerleşik yaşama geçerek geleneklerinden kopmuşlardır ya da yarı göçebe şeklinde hayvancılığı yaparak, tam göçebelikten uzaklaşmışlardır. Bu bağlamda geleneksel göçer hayvancılığın bir bütün olarak tam göçebelikte korunduğu söylenebilir. Mesela gerçek göçebe yaşamını sürdüren Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerindeki referans noktaları geniş aile ve aşiretçilik üzerine kurulu olduğundan göçer hayvancılığı bir gelenek olarak yapmakta ısrar etmelerinde bir bağlılık görülür. Tabii göçebe aşiretlerin, geçmiş ile günümüz arasındaki kültürel dokularında ve geleneksel yaklaşımlarında ciddi anlamda değişim de söz konusudur. Sonuçta, yukarıda kültür ile ilgili yapılan tanımlarda da sürekli kültürün ancak insan ile var olabileceğine yani kültürün insanın yaratımları olduğuna dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla insan geliştikçe ait olduğu toplumun kültürünü de değiştirip şekillendirebilir. Bu değişim, göçebe aşiretlerin hayatı ve hayvancılık faaliyetleri bağlamında ele alındığında yapılan her görüşmede sürekli geçmişe yapılan atıftan yani “eskiden böyle yapıldı ama günümüzde değişti” gibi söylemlerden de rahatlıkla görmek mümkündür. Elbette bu insanlarda, kültürün ana kalıbının yani özünün korunmaya çalışıldığı hâlen göçebe hayatını sürdürmede ısrar etmelerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ama diğer yandan ise bu hayattaki olgular ve yaklaşımlarda günümüz yaşam koşullarının etkisi açıkça görülmektedir. ⁴

⁴ Bu etkiler ve kültürel değişim konunun verildiği bölümlerde detaylandırılmıştır.

Sonuç itibariyle bu çalışmanın konusu olan aşiretlerin, ilk etapta ekonomik bir iş gücü olarak yaptıkları hayvancılığın, zamanla yaşamsal alışkanlıklara dönüşen ve sürekli hareketliliği temsil eden mevsimsel göçler ile meydana gelen göçebe hayat tarzının da göçer/göçer hayvancılık kültürünü oluşturduğu görülmektedir. Bu durumda “kültürün, diğer birçok etkinlik alanında olduğu gibi ekonomik etkinliklere de anlam kazandırdığını görmekteyiz. Geniş anlamda simgelere dökülebilen her şey anlamlı olduğuna göre, ekonomik alanda da simgeleştirmelerden bahsedebiliriz” (Sarı, 2007: 52). Göçer kültürünün eylem ve pratiklerinin simgesel olan ekonomisi hayvancılık ve geçim örüntüleri üzerinedir. Öyleki ekonomik etkinlikler zamanla göçebe kültürünü kendi içerisinde ayırtmış ve bazı pratiklerde gelenekle olan bağı tamamen koparmıştır. Bazı pratiklerde ise geleneği ısrarla korumak yönünde ısrar etmiştir. Bu da kültürün sabit değil, dinamik bir yapıya sahip olduğunu bu yüzden yaşam koşullarına ve hayata bakış açısına göre değişebileceğini göstermektedir.

1.5.1. Göçebelik ve Göçer Hayvancılık

Göçebelik, insanın hem doğaya karşı verdiği mücadelede hem de ekonomik ihtiyaçlarını karşılama açısından hayatta tutunmada sistemleştirilmiş bir besin üretim faaliyeti olarak kendi kapalı ekonomisini inşa etmiş bir geçim örüntüsüdür. Pastoral (nomadizm) diye adlandırılan bu örüntü, periyodik olarak düzenli olan göç hareketiyle, zamanla hem “insan ve hayvan hareketliliğine dayanan bir hayat tarzını” hem de “bir ekonomik ürün elde etme modelini”, esas alan bir hayvancılık faaliyet alanını oluşturmuştur. Bu yaşam biçiminin hayvancılık türü çoğunlukla küçükbaş hayvancılıktır.

“Göçebelik” trimi aslında çok çeşitli gerçeklikleri içerir. Göçebe toplumlar kendi aralarında iktisadi yapıları ve toplumsal/kültürel örgütlenmeleri bakımından ayrılırlar da hepsi hareket etmeyen, yani yerleşik toplumların karşıtıdır. Göçebe-yerleşik ikilemi/karşıtlığı, karşılıklı çıkarların ve çatışmaların kaynağıdır.

“Göçebe” terimini;

- 1) Kimileri, ekonomik özelliklerinden bağımsız, hareketli bir yaşam süren insanlar olarak tanımlarken,
- 2) Kimileri ise tarımla/yerleşiklikle hiçbir ilgisi olmayan ya da sınırlı bir ilişki içinde (ikincil, ek, tamamlayıcı bir faaliyet) tarımla uğraşan, geniş alanlara yayılmış, hareket halindeki çobanlar olarak tanımlamışlardır.

Bu iki yaklaşım düzenli bir hareketi kapsamayan ve tüm yaşam çevresinin değiştirildiği göçebelik fikrini de sınırsız, başı-boş gezginciliği de dışlamaktadır. Sürekli aynı yerde yaşamayan, düzenli dönemler hâlinde yani belirli aralıklarla /periyodik yer değiştiren insanların yaşama şekli/biçimi olarak genel bir tanımla betimleyebileceğimiz “göçebelik” kendi içinde yine üç genel türün belirleyicisi olmuştur.

1. Avcı-Toplayıcı göçebeler

2. Pastoral Nomadizm (göçebe çobanlık/göçebe hayvancılık)

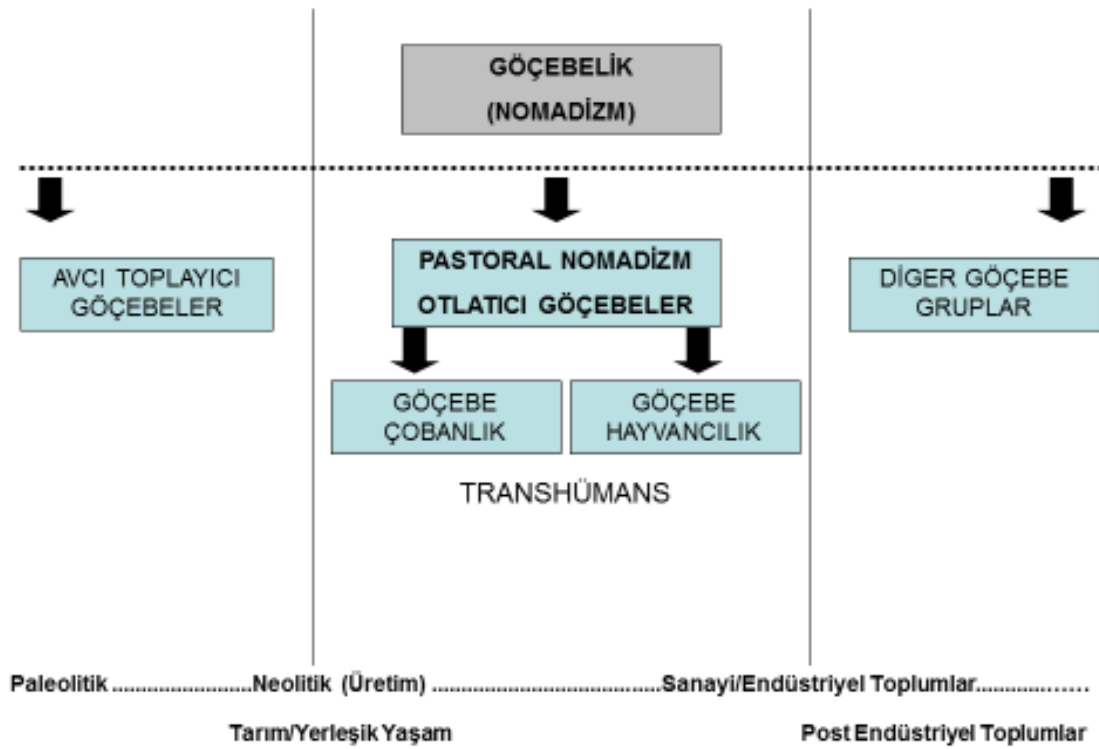
Göçebelik ve çobanlık kavramları arasında fark yokmuşçasına kullanılsa bile analitik olarak farklı kavramlardır. Göçebelik düzenli göç hareketini vurgulamaktadır. Çobanlık ise bir geçim tarzını ifade eder. Bu durumda bütün çobanlar göçebe değildir. Bütün göçebeler de çoban değildir. Göçebe hayvancılık kendi içerisinde yaptıkları hayvancılığın şekline göre “tam/gerçek göçebe hayvancılık ve yarı göçebe hayvancılık” diye ayrılmaktadır.

2.1. Pastoralizm: Çobanlık. *Pastor* (çoban) Latince.

Pastoralizm: Evcilleştirilmiş sürü hayvancılığı ve ürünlerine bağımlı çevreye özelleşmiş bir uyum modeli olan ve hayvanların mevsim koşulları ile besin gereksinimine göre geniş bir alana yayılan otlaklar arasında yaygın ve yatay bir devinim örüntüsü izleyen göçer çobanlık, genellikle bir sürüyü uzun süre besleme kapasitesinden yoksun (dağlık bölge, kuru iklim, tarım yoluyla desteklenemeyen nüfus) coğrafi alanlarda görülen bir uyarlanma stratejisidir (yiyecek üretim modeli). Göçebe çoban toplumlar hayvan yetiştirmenin ve düzenli göç hareketinin temel olduğu toplumlardır.

2.2. Nomadizm: Göçebelik. *Nomados* (otlaklarda yaşayanlar) Yunanca.

3. Diğer Göçebe Gruplar: (Ticari, Alış-verişçi ve Diğer Göçebeler, Göçebe Etnik Gruplar (Çingeneler), Çağdaş Sanayi Topluluklarında Göçebe İşçiler, Mevsimlik Göçebe Tarım İşçileri).

Şekil 1: Göçebelğin, Terminoloji / Tipoloji ve Türler açısından sınıflamasının belirtildiği bu tablo ve yorumlar, Prof. Dr. Muhtar Kutlu'nun kullanılmasına izin verdiği ders notlarından faydalanılarak oluşturulmuştur.

Aslında göçebelik gerçeğini katı bir sınıflama içinde tüketmek mümkün değildir. Göçebelik her türden maddi/coğrafi, insani, tarihî; kültürel/toplumsal/siyasal koşulları devreye sokmaktadır. Göçebelğin sınıflandırılmasında farklı disiplinlerin (tarih, coğrafya, sosyoloji, antropoloji, halkbilim gibi) farklı ölçütler kullanması kavram kargaşası da yaratmaktadır.

Bu sınıflandırmada coğrafi dağılışı, sürülerin yapısı, göçün mesafesi, göçün yönü, göçün periyodikliği, katılanların niteliği, yerleşmenin/meskenin karakteri, yerleşiklik derecesi, ekonomik sistemde tarımın oynadığı rol, tarihsel ve kültürel faktörler temel ölçütler olarak değerlendirilmiştir⁵. Buna göre;

- a. Avcı Toplayıcı Göçebeler “İlkel Göçebelik”: Günümüzde 15.000 - 10.000 yıl öncesine kadar paleolitik dönemi karakterize eden yaşam biçimidir. Avcı-toplayıcılar ile çobanlar arasında onları tek bir başlık altında birleştirecek çok az

⁵ Göçebelğin, burada belirtilen Terminoloji / Tipoloji ve Türler açısından sınıflaması Prof. Dr. Muhtar Kutlu'nun kullanılmasına izin verdiği ders notlarından faydalanılarak oluşturulmuştur

ortak özellik vardır. Üretimden çok toplama-devşirmeye dayalı bir ekonomidir. Yerleşik olmayan avcı-toplayıcılar “gezgin/gezginci” terimi ile hareket hâlinde geniş alanlara yayılmış çobanlar ise “göçebe” terimi ile tanımlanabilirler.

- b. Göçebe / Göçer / Konar-Göçer: Sayıları ve toplam nüfusları hakkında hiç bir zaman kesin bilgilere sahip olamadığımız, günümüzde varlıkları giderek azalan ve ortadan kalkan, toprağa ve sabit bir konuta bağlı olmadan sürekli çadır hayatı yaşayan, üyeleri arasında soy-akrabalık bağları olan, tek geçim kaynağını ve ekonomilerinin temelini göçebe hayvancılığın oluşturduğu, göçebe, göçer, konar-göçer (aşiret) olarak nitelenen toplulukların yaşam biçimidir.
- c. Yarı Göçebe / Yarı Yerleşik: Tarımın ve göçebe hayvancılığın ekonomide oynadığı ağırlıklı role bağlı olarak bir uzlaşma modeli; “küçük göçebe”, “küçük köylü” de denilebilen ve çoğunlukla yerleşik düzende (köylerde) ekonomilerinin temelini göçebe hayvancılığın oluşturduğu, göçebelikle yerleşiklik arasında bir ara tip (geçiş ya da uzlaşma) olarak beliren, köy-yayla ilişkisinde göçebe/göçer nitelikleri ağır basan toplulukların yaşam biçimidir. Yarı göçebelikte aileler, yılın sadece yaz aylarını yaylalarda hayvan sürülerini güderek geçirmekte olup, çadır hayatı yaşamaktadırlar. “Kışlak yurdunda, çadırdaki kalanlar göçer (tam göçer), sabit bir mekânda/taşınmaz evlerde kalanlar yarı göçer olarak tanımlanır” (Bakır 1995: 101). “Yarı göçebelik, göçebelikle yerleşik düzen arasındaki hayat tarzıdır” (Kutlu, 1987: 27). Bu yüzden “yarı yerleşik pastoraller, hayvanları için belli bir miktar yem stoku yaparlar” (Kahazanov, 2015: 102). Çünkü yaz aylarının yaklaşık 4-5 ayını yaylalarda geçiren yarı göçerler, kış dönemlerinde özel mülkiyetleri olan konutlarında hayvancılık faaliyetlerini besili şeklinde yapmaktadırlar. Bu yüzden “yarı göçebeliğe sezon göçebeliği de denir” (Örnek, 1971: 243).

Yarı göçebelik, göçebelikten yerleşik hayata geçişin bir evresi olarak kabul edilebilir. Yarı göçebeliğin bugünkü temsilcileri şunlardır: “Balkan ve Afrika’nın çeşitli halklarındaki koyun çobanlarıyla Doğu ve Güney Afrika’daki çeşitli Bantu tribüleri ve Güney Amerika’nın And bölgesindeki yerlilerdir” (Örnek, 1971: 243). Türkiye’de ise Şılt adı altında birleşen tüm göçebe aşiretler ve herhangi bir çatı altında olmayıp yarı göçer olan Silokiyan, Mamediya, Keşkoliyan, Sturkiyan aşiretleridir.

d. Yaylacılık (Transhumance) / Yerleşik Köylü: Kendine özgü ekolojik alanlarda tarımla uğraşan yerleşik köylülerin mevsimlik otlaklardan düzenli yararlanması olan yaylacılık, “step bölgesi temeli üzerinde, yaz aylarında sürülerin daha iyi beslenebilmesi ve verimli olması için 1,5-2 ay süre, yaylaya çıkan insanların faaliyetidir. Dolayısıyla burada hayvanlarla birlikte insanların göçü de söz konusudur” (Beşikçi, 2014: 43). Yaylacılık, göçebeliğin Anadolu’da sürdürülen en son evresi ve en yaygın tipidir. Göçebe hayvancılığın en tanınmış şekli yaylacılıktır. Bu hayvancılık şeklinde sürüler hususi bir kişi (çoban veya ortakçı) eşliğinde iki iklim sonu (kışın karsız vadi veya çukur sahalarla yüksek dağlık bölge) arasında periyodik olarak göç ederler (Öngör, 1964: 137). Yaylacılıkta çoğunlukla ziraatle uğraşan sürü sahiplerinin yerleşik bir hayat tarzı vardır (Kutlu, 1987: 26). Görüldüğü gibi burada sürü sahipleri için bir yaşam biçimi olmanın dışında ticari amaçla yapılan bir hayvancılık türü söz konusudur. Bu hayvancılık türünde, “yaylaklar, yazın hayvanların otlatıldığı yüksek dağ çayırları (Alpin çayırları) yamaçlar veya düz plato ya da ovalık yerlerdir. Yaylacılar bu yaylakları geçici mevsim olarak (yazın) kullanırlar” (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 899). Bu yaylaklarda yapılan yaylacılığın yanında bir de aynı geçici düzene sahip olan ama farklı uygulama ve anlayışların da görülebileceği yarı yaylacılık vardır. Yaylacılıkta köy ekonomisinin ağırlık merkezini ziraat oluşturduğu için yaylalar ek gelir temin eden bir arazi, ‘tamamlayıcı bölge’ olarak kabul edilebilir (Kutlu, 1987: 26). Yaylacılığın ekonomik yönü dışında sosyal kaynaşma, hoşça vakit geçirme, hava değişikliği yaşama gibi sosyal yönleri de vardır (Yasa ve Taşpınar, 1959: 14). Yaylacılığın bir de yarı yaylacılık şekli vardır. Yaylacılık ve yarı yaylacılık arasında ufak tefek farklılıklar da vardır. Mesela “yarı yaylacılıkta sosyal kaynaşma gibi gayri ekonomik faaliyetlerden çok, ekonomik amaçlar rol oynar. Bu faaliyette tarla tarımı daha çok gelişmiştir. Fakat hayvancılık da büyük rol oynar. Esas fark ise çiftliğin mevsime ve faydalanılan meraya göre durumudur” (Beşikçi, 2014: 42). Hayvancılık faaliyeti açısından ortak olan özellikleri ise “gerek yaylacılık, gerekse de yarı yaylacılıkta sürü sahipleri daha fazla hayvan beslemektedirler” (Beşikçi, 2014: 43).

Göçebelerin yaşam tarzı aslında kendileri için atalarından alışık oldukları ve içinde gözlerini dünyaya açtıkları bir hayat olmakla birlikte ekonomik bir gereksinimdir.

İbn-i Haldun (2004: 157) tam da buna işaret etmektedir: “Toplumların yaşam tarzlarının farklı olması, yaşamlarını sürdürmek ve geçimlerini sağlamak için tercih ettikleri yolların farklı olmasından kaynaklanmaktadır”. Bu durum tamamen toplumların ekonomik gereksinimleriyle alakalı bir husustur. Zaten göçebelik, “çobanlığa, avcılığa ve toplayıcılığa dayanan ekonomi şekillerinin gerektirdiği gezginci hayat tarzıdır” (Örnek, 1971: 96). Örneğin; Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin ekonomik gereksinimleri onların göçebe bir yaşam biçimini benimsemelerini sağlamıştır. Bu yaşam biçiminde insanların ve hayvanların dikey yönde gerçekleştirdikleri hareketlilik göç olgusu etrafında şekillenmektedir. Zaten göçebe aşiretlerinin göç hareketlilikleri, çadır yaşamı ve hayvancılık faaliyetlerini uygulamadaki davranışları ve görüşleri göçer hayvancılık kültürünü oluşturmaktadır. Bu durumda “kültür bireylerin değil, toplumların değişkenidir. Yani kültür ile sosyal yapı arasında çok büyük bağlantı vardır” (Beşikçi, 2014: 52). O hâlde göçebeliliğin kültürü sosyal hareketliliğinden anlaşılabilir. “Göçebelik, hayvanları otlaklarda beslemek zorunluluğuyla yılın belirli dönemlerinde mevsime ve iklim şartlarına göre yer değiştiren insan topluluklarını ifade etmektedir” (Kutlu, 1987: 2). Göçebe kavramını ve göçebeleri bir grup ilim adamı, kendilerine has gezgin bir hayat tarzı olarak tanımlarken, diğer bir grup ise tarımla uğraşmayan veya uğraşsalar bile sınırlı bir şekilde ve ikinci dereceden bir iktisadî faaliyet olarak yapan gezgin pastoralistler olarak tanımlamaktadır (Khazanov, 2015: 93).

Bu yaşam biçiminde hayvancılık ön planda olduğu için tarım ya çok azdır ya da hiç yoktur. “Bu sebeple, pastoralizmin ana merkezlerine marjinal belirli zor çevre ve bölgelerde insanlar tek bir hayvan türüne ağır biçimde bağımlı kalabilirler; Kuzey Arabistan’ın develeri, Sibiry’a’nın ren geyikleri, Güneybatı Afrika’nın sığırları gibi” (Sahlins, 1990: 2). Çalışma konusu olan aşiretlerin göçebeliliği, gerçek göçebelilik olup koyun ve keçi gibi hayvanlara bağımlı bir ekonomi modeli geliştirmiştir. Bu hayat tarzının oluşumunda “coğrafi durum ve insan unsuru başlıca rol oynadığından bu topluluklar ancak yaşadıkları bölge şartlarının etkisi altında kendi kültürlerini kurabilmişlerdir” (Kafesoğlu, 1988: 16-17). Yani “bazen doğal toplumsal gelişimler bir noktada zorunlu olmaktan çıkar; yaşam biçimi ‘tercih’ edilir. Dolayısıyla coğrafya ve yaşayış uyumundan ortaya çıkan, tarihsel bir gelişimi yansıtan kültür, benimsenen ve tercih edilen bir yapıya dönüşür” (Büyükcan-Sayılır, 2012: 565). Bu tür

toplulukların çadır, halı, mücevher gibi hayvanlarla taşınabilir zenginliklere sahip oldukları ve göç ederek diğer topluluklarla etkileşimi arttırdıkları gibi ticaretin gelişmesine de katkıları olduğu kabul edilir (Kirman, 2004: 90). Bu toplum tipi “göçebelik ve yarı göçebelik şeklinde dünyada yaygın bir hayat tarzını benimsemiş olup yalnız kurak ve yarı kurak bölgelerde değil, ekvator ve subpolar bölgelerde de bulunmaktadır” (Öngör, 1964: 146). Bu faaliyet, “dünya genelinde, yüksek rakımlı yerlerde (yaylalar), yaygın ve uzun bir gelenek olduğu için (Herzog ve Seidl, 2018: 503) ve daha çok tarıma elverişsiz topraklarda, üstün besleme değerinde olan çeşitli otlak bitkilerinin doğal olarak yetiştiği yerlerde gerçekleştiği için göçer hayvancılık olarak adlandırılmaktadır” (Kutlu, 1987: 32). Bu toplulukların tarihi incelendiğinde tamamen hayvan yetiştirmeye dayanan bir ekonomi düzeniyle karşılaşılmaktadır. Çobanlık olarak da bilinen bu toplumlar, “barbarlığın orta aşaması olan bitki ekimiyle süt ve et veren hayvanların evcilleştirilmesinden doğmuştur. Sürülerin meydana gelmesi çoban halklarını oluşturmuş ve yamyamlığı ortadan kaldırmıştır. İlk toplumsal iş bölümü, ilk ekonomik değişirme olayları çoban halklarında ortaya çıkmıştır” (Hançerlioğlu; 2007: 75). Yakın Doğu’da Neolitik Devrim ile insan, buğdayı tarım eksenli alarak, koyun ve keçiyi evcilleştirerek ve köyler kurarak yerleşik yaşama geçmiştir. Fakat avcı-toplayıcı topluluklar, yerleşik yaşamı benimsemeyip, göçer topluluklar halinde, sınırlı bir coğrafyada yaşamaya devam etmişlerdir (Kalkan ve Çulha, 2017: 786). Göçebelik, ziraatın yanı sıra insanlık tarihinin önemli hayat tarzlarından biridir (Matsubara, 2012: 4). Göçebelik kendi içerisinde hayvancılık faaliyetlerinin yapma şekline göre tam ve yarı göçebelik diye ikiye ayrılmaktadır. Gökalp’e (2013: 42) göre tam göçebelik, “aşiretlerin en ilkel örnekleridir. Bunların tarımla hiç ilgileri yoktur. Yalnız zayıf buldukları köylerden ‘Huki’ alırlar. Bundan muvaffak olamadıklarında, muhtaç oldukları yiyecekleri, para ile satın alırlar. Az miktarda tarıma başlayınca, yarı göçebe düzeyine yükselirler”. Beşikçi de tam göçebeliği, “gerçek göçebelik” olarak tanımlayarak şöyle yorumlamaktadır: “Gerçek göçebe bir hayat düzeninde, sosyal ve ekonomik ilişkiler tamamen ilkel şartlara haiz olup grup ekonomik bakımdan kendisine yeterlidir. Yani kapalı ekonomi yapısı mevcuttur” (Beşikçi, 2014: 50-51). Burada belirtilen kapalı ekonomi, bu insanların hayvancılık dışında hiçbir iş ile ilgilenmemesi ve bu sebeple de dışarı hayatıyla herhangi bir iletişimde bulunmamasıdır çünkü gerçek göçebelik

olarak adlandırılan bu yaşam biçiminde göçebe hiçbir zaman üreticiyle bağlantı kurmaz. Her zaman bir aracı vardır. Her ekonomik gelirdeki araçlar da yine göçebenin içinden kimselerdir.

Bu yaşam biçimi sebebiyle “göçebe, daima özgür yaşamayı ister, kaba ve sert tabiatlıdır (Beşikçi, 2014: 52). Bu yüzden göçebeler, “Bizler kendi işimizin patronuyuz. Bizler, fabrikalarda, inşaatlarda çalışamayız. Bizler, kimseye emir vermeyiz kimseden de emir alamayız; kadın, erkek, çocuk demeden imece usulü ile birbirimize yardım ederek işlerimizi yaparız” sözlerini sürekli yenilerler. Göçebelere göre diyar diyar gezmek de bir özgürlüktür. Bu özgürlük anlayışı elbette hayvanlarına otlak alanları kendilerine de yaşam alanları bulmak içindir. Bu sebeple göçebeler sürekli yer değiştirmek zorundadırlar. “Daimî bir karakter taşıyan bu yer değiştirmelere ‘göçebelik’ (nomadisme), bu hayatı sürdüren insanlara da göçebe (nomade) denilmektedir” (Öngör, 1964: 145).

Göçebelik, yarı göçebelik ve yaylacı toplulukların etkinliklerindeki, benzer ve farklı özellikleri alandaki bilgi-birikimden ve Muhtar Kutlu’nun ders notlarından yararlanarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Göçebelikte çok geniş alanlarda sürdürülen yaylacılık faaliyetleri yarı göçebelik ve yaylacılıkta daha dar alanlarda gerçekleşmektedir. Tam göçebelikte kullanılan alanlar, başkalarına ait olan yaylaların kiralanması ile kullanılmaktadır. Yarı göçebelik ve yaylacılık şekillerinde ise bu yaylalar özel mülkiyetleri de olabilmektedir. Bu açıdan bu grup için yaylalar sezonluktur denilebilir.
2. Yarı göçebelerin ve yaylacı köylülerin yaylaya göçlerinde göç süresi ve göç yolları, konar-göçer ya da göçebe topluluklara göre daha kısadır. Bu toplum tiplerinin zamansal dağılımları da yine göçebe toplumunun zamansal dağılımından farklıdır. Göçebe toplum tipinde tamamen iklime göre bir yer değiştirme söz konusuysa bunlarda kısmen isteğe bağlı yaz aylarında yaylalara çıkma vardır.
3. Yarı göçebelerin ve yaylacı gruplarının göç güzergâh yolları tam göçebelere göre daha kısadır. Bunlar, yerleşim yerlerinden yaylalara genelde arabalar ile göçlerini yapmaktadırlar. Tam göçebelikte ise göçler, Doğu Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu bölgesi arasında yapıldığından göç süreleri ve göç yolları daha uzundur. Ayrıca tam göçebelikte göçler genellikle binek hayvanlar eşliğinde yaya olarak yapılmaktadır.

4. Göçebe ve yarı göçebelerin yaylada kalış süreleri yaylacıların yaylada kalma sürelerinden çok daha fazladır.
5. Göçebelerin sık değişen sabit ve belirli olmayan yaylalarına karşılık yarı göçebelerin kimi zaman belirli (yıllarca aynı yaylalara çıkmak gibi) kimi zaman da belirsiz yaylalara çıkmaları söz konusudur. Yaylacı köylülerin ise çoğunlukla köy yakınlarında ve belirli yaylaları bulunmaktadır. Bu da göçebelerin sözlü hukukunda geleneksel yayla haklarını ortaya çıkarmıştır.
6. Göçebelerde tek mesken türü çadırıdır. Yayla ve kışlakta çadırda barınılır. Yarı göçebelikte köylerdeki konutlara karşılık yaylalarda çadırlarda barınılmaktadır. Benzer durum yaylacı köylüler için de geçerlidir. Ancak yaylacı köylülerin çoğunlukla köylerdeki konutlarının yanı sıra yaylalarda da konutları olabilmektedir. Ayrıca tam göçebelikte hayvancılık, yaz kış yaylalarda kalınarak sürdürüldüğünden konut tipleri yazlık ve kışlık çadır diye değişmektedir. Göçebe çadırları hazır alınan siyah kıl keçisinden veya bezden yapılan bol yamalı çadırlardır.
7. Göçebelikte ve yarı göçebelikte çoğunlukla küçükbaş hayvancılığın yapılmasına karşılık, yaylacılıkta büyük baş hayvancılık da yapılmaktadır.
8. Göçebelerin yaylarında görülmeyen hayvan barınaklarına yerleşik yaylacıların yaylalarında rastlanabilmektedir.
9. Göçebelikte yaz-kış çadır hayatında kalınarak hayvancılık yapıyorken, yarı göçebe ve yaylacı gruplarında sadece yaz aylarında yapılmaktadır. Bunlar, kış aylarında köylerindeki evlerinde kalıp hayvanlarını besili yapmaktadırlar.
10. Yaylacılık gruplarında köy ekonomisinin temelini hayvancılıktan çok, tarım oluşturduğu için yaylalar, geçimi tamamlayan bir alan olarak değerlendirilir. Göçebelik ve yarı göçebelikte ise ekonomi tümüyle hayvancılığa dayalı olup, yaylalar tamamlayıcı yerler olmaktan çok, gerçek geçim alanlarıdır.
11. Tam göçebelikte ailenin tüm bireyleri göçer hayvancılık işlerinde görev alıp, üretime bu yaşam biçimindeki ekonomi türüyle katkıda bulunurlar. Yani tam göçebelikte ekonomi tamamen hayvancılık üzerinedir. Yarı göçebelikte ise iş gücünden faydalanılmayan aile bireyleri köylerde kalabilir ve başka işlerle de ilgilenebilirler. Yaylacılıkta da bu durum sistemleşmiştir ve çobanlar eşliğinde veya ailenin bir kısmı yaylada tarımsal ve hayvancılık faaliyetlerine devam edebilir. Yani bu iş kolunda aile

fertlerinin tümünü göremeyiz. Ailenin bir kısmı bu iş kolundayken diğer kısmı ise başka bir iş kolundadır. Ekip-biçme gibi ek işlerden de gelir sağlanabilmektedir.

12. Yaylacı gruplarının süt sağım uygulamalarında berivanlar⁶ genelde kadınlardır. Yarı göçebe ve tam göçebelikte ise sürü sayısı fazla olduğu için erkeklerdir.

13. Belirtilen bu farklılıkların yanısıra tümünün de ortak noktası, hayvancılık yaparak geçimlerini sağlamalarından dolayı doğanın kendilerine sunduğu av hayvanlarını ve bitkileri tükettikçe, yeni besin yerleri bulma anlayışının, göç olgusunun ve “çoban”ın olması olarak sıralanabilir. Hepsinde de çobanlar, sürekli bir yerde olmayıp daima göç hâlinde dağlarda sürülerini gütme peşindedirler.

Özet olarak, “Gerçek göçebelik sabit bir konuta bağlı olmadan ekip biçme, bitki ve ağaç yetiştirme gibi faaliyetler dışında, tarımın yalnızca hayvancılık kısmı ile uğraşırlar” (Beşikçi, 2014: 43). Bu kişiler, “kan akrabalığı ve birlik gibi bağlarla birbirine bağlı olan, daima bir şefe bağlanmayı tercih eden, okuma ve yazma bilmeyen, kültür seviyesi düşük geleneksel bir topluluktur” (Beşikçi, 2014: 49). Bu topluluk göçer hayvancılığın tüm kültürel örüntülerini taşıyan özel bir hayvancılık türüdür.

Göçer hayvancılığın türleri hakkında kavramlara bağlı olarak yaptığımız sınıflama sonucunda Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerindeki göçer hayvancılık faaliyetinin tam göçebelik türü olduğu görülmektedir. Gerek ekonomik gerekse de soy-sop ilişkisi bağlamında olsun kapalı bir yapıya sahip olan bu aşiretlerde, göçer hayvancılık uğraşı ilk başta ekonomik bir gereksinim olmakla beraber zamanla alışkanlık hâline gelmiş bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Çünkü bu aşiretler yüzyıllardır göçebe yaşamında varlık mücadelesi vererek, yaz kış sürekli çadır yaşamını sürdürerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu aşiretler arasında, ortak bir tarih ve kültürel doku söz konusudur. Doğada yaşayan bu topluluklar için bir aşirete mensup olmak ve aşiret olarak anılmak güç açısından önemlidir.

1.5.2. Göçer Topluluklarda Toplumsal Örgütlenme: Aşiret

Bu kısımda, bir toplumsal organizasyon olarak “aşiret”in göçebe topluluklarında nasıl ortaya çıktığını, kendi içinde nasıl örgütlendiğini, hiyerarşi ilişkilerini, grupların ve bireylerin, bu ilişkiler evreninde nasıl incelenmesi gerektiği, yazılı ve sözlü bellekten faydalanarak değerlendirilmiştir. Bilindiği gibi çalışmaya konu olan göçebe aşiretleri

⁶ Berivan: Göçebe toplumunda, süt sağımını yapan kişilere verilen addır.

etnik köken olarak Kürt olup yaşam alanları Türkiye'nin Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerini kapsamaktadır. Bu bölgelerdeki aşiretçilik sistemi ise bu halkın toplumsal yapısında mevcut olduğundan, bu aşiretler örnekleminden “aşiretçiliğin oluşum ve yayılışı” yorumlanmıştır.

İlk etapta aşiret için baba soyluluktan akraba evlilikleriyle gelişen ve büyüyen bir ailenin zamanla kabilelere ve kollara ayrılarak örgütlenmesi ve bu ailenin ilk atasının adıyla anılarak, sözlü hukuka dayanan geleneksel bir sistem veya teşkilatdır denilebilir. Aşiretler büyüdükçe kolları ve dolayısıyla reisleri de çoğalır. Nikitin'e (1994: 210-211) göre “bir aile, kan birliğinin sınırlarından öteye taşıp daha geniş bir alanı kapsadığı zaman doğal olarak aşirete dönüşür. Aynı ailenin üyeleri arasındaki birliği perçinleyen sevgi ve alışkanlık bağları, aile çemberinin genişlemesiyle zayıflar; o zaman bunların yerine, gelenek, din ve ortak çıkar bağları geçer”. Bu yüzden Türkdoğan (2005: 49); “aşiret için küçük bir dünya, bir savunma örgütü, töre ve gelenekleriyle düzenlenmiş bir müessese benzetmesini yapmaktadır.” Bu bağlamda aşiretin kendi içerisindeki teşkilatlanması ve yaptırımları düşünüldüğünde Türkdoğan'ın ve Nikitin'in tanımları yerinde tespitlerdir. Çünkü “kendi içinde örgütlenişi bakımından aşiret; nüfusun hacmi, erk ve hiyerarşi örgüsü, kan veya soy bağı temelinde tasnif edilmektedir” (Kaya, 2015: 67). Kısacası “aşireti asıl meydana getiren etken, evlenme yoluyla sağlanan akrabalık-hısımlık sürecidir. Aşiretin büyüklüğünü belirleyen ise kabile sayısıdır” (Türkdoğan, 2005: 41). Kabileler ise nüfus bakımından genişledikçe kabile üyeleri aşiret adını alan yeni kümeler oluştururlar.

Gerger'e göre (1991: 15), “Aşiret, Kürt halkının günümüze kadar süregelen toplumsal varlıklarının maddi biçimleridir. Bunların yaşadığı bölgelerde sosyal örgütlenme geleneksel bir yaşantı içerisinde aşiret esasına dayanır. Bu sosyal örgütlenme göçebe, yarı göçebe ve yerleşik olarak kendini göstermektedir.” Bu aşiret toplulukları iki ana özellik taşır: “İktisadi sistemi çobanlığa dayanan ve bir nevi çadır şehri kuran topluluklar ve ilk kuruluşundan itibaren toprağa yerleşen ziraat yapan, köy kuran ve bir çeşit koloni tesis eden aşiret topluluklarıdır” (Gerger, 1991: 119). Bu topluluklardaki sistemde “aşiretlerin son dereceleri ise ‘ağa köyleri’dir. Bu köyler, çölden ve dağdan uzak olmakla beraber, yine de onların etkisi altındadır” (Gökalp, 2013: 46). Yani köylerdeki hiyerarşi ve aşiretçilik anlayışı sonuçta kırsalda olduğundan, aşağı yukarı diğer topluluklardakiyle aynı çizgide ilerlemektedir. Ayrıca aşiretlerin bir düzeni ve bu düzeni belirleyen kuralları,

yasaları vardır. Bunlar “aşiret kurumlarının özellikleri, önemli aşiret işlerini görüşüp kararlar alan, reislerin seçiminde genellikle belirleyici bir rol oynayan ilkeleri belirleyen, aşiret üyeleriyle aşiret reisi arasındaki ilişkileri düzenleyen tartışma yapılarında yansımaları bulur (Jwaideh, 2020: 76). Bu yansımadaki düzen geleneksel olup, aşiretin ideolojisini de belirler. Bilindiği gibi “aşiretçilik ideolojisi” en soyut düzeyde babasoylu ilkesine dayalı bir dayanışma gerektirir” (Yalçın-Heckmann, 2016: 147). Bu dayanışma içerisinde baba soyluluk; “soy-zincirinin, mirasın, babalık görevinin babasoyuna göre hesaplandığı ve erkeğe büyük ayrıcalıkların tanındığı toplum düzenidir” (Örnek, 1971: 36).

Burada belirtilen görüşleri çalışmaya konu olan göçebe aşiretler açısından ele almak gerekirse, bu düzende bu aşiretlerin de baba soyuna bağlı kalarak, kollara ayrıldığı ve bu kollardan her birinin zamanla başka bir aşiret düzenine eriştiği görülmektedir. Burada ilk ataya özellikle dikkat çekmek gerekir. Çünkü her ne kadar sonradan bir dağılma olsa da yine de ilk atayla tanınılır. Örneğin; Alikan aşiretinin ve Duderan aşiretinin yedi kabilesi vardır. Soran aşiretinin ise iki kabilesi vardır. Bu kabileler tamamen kan akrabalığına dayanan evlilikler ile gelişmiş ve kendi aşiret sistemlerini ana aşirete de bağlı kalarak kurmuşlardır. Kabileler, kendi adlarıyla yayılırlar ancak toplumdaki tanınırlılık yine ortak atayla olmaktadır. Bu ortak ata, ulu kişidir. Diğer kabileler genellikle bu ulu kişinin oğulları ya da kardeşleridirler ve zamanla ailelerinin ve aşiretlerinin öncüsü olarak reis ve lider sıfatlarıyla toplumlarında kabul edilmişlerdir.

Gerger’in (1991: 17) belirttiğine göre, “Arabistan ve Mezopotamya’daki aşiretlerden başka hiçbir yerde, aşiretlerin tam bir örneğini bulmak mümkün değildir.” Aynı tespiti Nikitin de (1994: 210) çalışmasında; “günümüzde, Arabistan, Mezopotamya ve Kürt aşiretlerinden başka hiçbir yerde, eski aşiretlerin tam bir örneğini bulmak mümkün değildir der.” Gültekin (2018: 6) de aşiretin bugün ‘Doğulu’ bir imaya sahip olduğu belirgindir diye ifade eder.” Gerger (1991: 15), 1991 yılında yaptığı araştırmada “Türkiye Cumhuriyeti’nin İçişleri Bakanlığı kayıtlarında ve diğer araştırmalarda Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde şu anda irili ufaklı 750 kadar aşiretin bulunduğunu tespit etmiştir.” Bu tespit her ne kadar geçmiş bir tarih olsa da aşiret olgusunda bir bozulma

⁷İdeoloji: “Çeşitli tanımları olan bir toplum bilimi terimidir. Genel anlamıyla; bağlı bulunulan dünya görüşüyle birlikte onun tezahürü olan bir yaşama biçiminin sosyal, politik bir hâk alışıdır” (Karataş, 2007: 217). Bunların dışında ideoloji; “hukuksal yapılanış, yaşam tarzları, seküler yazın, seküler örf ve âdetler... gibi pek çok dışavurum alanı bulabilmektedir kendine” (Özbudun, 1997: 61).

veya yok olma gibi bir durum söz konusu olmadığından ve soy-sop ilişkisine dayalı bir sistem ile sürdürüldüğünden aynı tespit günümüzde de geçerlidir çıkarımında bulunulabilir. Bu bağlamda “Anadolu göçer kültürünün sosyal temellerini de ‘aşiret’ halindeki toplumsal örgütlenme biçiminde aramak gerekir” (Kutlu, 1992: 61). Bu örgütlenme biçimi, Doğu ve Güneydoğu’da göçebe aşiretler, konar-göçer (Koçer) diye adlandırılmaktadır. Bu aşiretler, küçükten büyüğe doğru; “aileden kabileye ve kabilelerin birleşmesiyle de “aşiret” olarak sınıflandırılır. Aşiret şeklinde örgütlenen bu insanlar, topluluklar hâlinde gittikleri yaylalarda zomalar⁸ oluştururlar. İlk etapta soy-sop gibi kan bağıyla oluşan topluluklardan zamanla kabileler ve bu kabilelerin kollara ayrılıp yayılması ile geniş bir örgütlenme meydana gelmiştir. Bu örgütlenmede güç dengesini elinde tutma çabası soy birliğini ortadan kaldırmış ve bir ittifak bloğundan oluşan birlikleri ortaya çıkarmıştır. “Aşiret birliği birden çok aşiretin bir reisin başkanlığında örgütlenmesini ifade eder” (Ebinç, 2008: 15). Bu yüzden “birlikler gibi aşiretten daha yüksek örgütsel birimler, (yerel) terminolojide tanımlanmamış olsa da göçebe aşiretlerin geçmişte aralarında ittifaklar ve bloklar kurduğu ve tek bir mir tarafından yönetildiği bilinmektedir (Yalçın-Heckmann, 2016: 136). Bunlar, ‘yakınlık’, ‘akrabalık’ ya da kökenle ilgili bir durum olmaktan çok siyasi ittifaklar açısından, son derece muğlak olan, yerel ‘geleneksel’ dost ve düşman aşiretler modeline göre tanımlanırlar” (Yalçın-Heckmann, 2016: 136).

Göçebe aşiretçiliğin birlikler hâlinde toplanmasının yanı sıra “en belirgin ortaklık birimi ailedir, hem göçerler hem de köylüler arasında tüm ekonomik yaşam hemen hemen her zaman bu düzeyde gerçekleştirilir. Bu birim genellikle karı-koca ve (evlenmemiş) çocuklardan olmak üzere, çekirdek aileden oluşur (Burinessen, 2013: 85). Bu yapı, “mal” olarak adlandırılır. “Mal, hem ‘hane’, hem ‘aynı evi paylaşan akraba grubu’ hem de ‘sülale’ anlamına gelir. Göçebeler için bir aşirete mensubiyetin, bir hanenin üyesi olmaktan sonraki ilk şartı, bir mala mensup olmaktır” (Yalçın-Heckmann, 2016: 133). Sosyal bir birim olarak ele alındığında “ ‘mal’ bir kişinin veya bir hanenin aşirete aidiyetini en açık şekilde ifade eder. Bir bireyin aşiret üyeliğini tespit etmenin en iyi yolu, hangi ‘mal’a üye olduğunu belirlemek veya sorgulamaktır” (Strohmeier ve Yalçın-Heckmann, 2013: 156). Bu malların bir araya gelmesiyle de ocak/kabile oluşur.

⁸ Yaylalarda kurulan çadır yerleşkesine verilen isimdir. Oba olarak da adlandırılmaktadır

Ocak/kabile⁹: “Aşiret sisteminin maldan bir sonraki düzeyi yani aşiretin bir altındaki birimdir” (Yalçın-Heckmann, 2016: 134). Bu durumda “birkaç mal birleşerek ocak/kabileyi oluşturur” (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2013: 156). Bunların isimleri de muhtemelen bu hanelerde, bulunan erkeklerden türemiştir. Erkek kardeş, amcaoğlu gibi. Çünkü aşiretçilik sisteminde her aşiretin, kabilenin/kolun/ocağın babadan büyük oğluna ya da kendisinden sonraki büyük erkek kardeşine geçen bir büyüklük/ağalık sistemi vardır. Buna ortak ataerkil soy da denilmektedir. Göçebe aşiretlerin soy birliği incelendiğinde her aşiretin tek bir ata soyundan yayıldığı ve kollara, mallara ayrıldığı görülür.

Göçebe aşiretlerde “mal” içindeki akrabalık ve bütünlük bağları daha kuvvetlidir. Örneğin Alikan aşireti ve Duderan aşireti kendi arasında yedi kola ayrılmaktadır. Soran aşireti ise iki kola ayrılmaktadır. Bu kollar her ne kadar tek bir isim altında toplanmış olsa da kendi aralarında bütünlükleri yoktur ve akrabalık dereceleri de gittikçe uzaklaşmaktadır. Bunların gerek yaşam koşulları gerekse de ideolojileri dahi farklılık göstermektedir. Her kolu temsilen bir reis ön plana çıkmaktadır. Aşiretin genelinde değil de kolların kendi aralarındaki akrabalık ilişkisi daha bir güçlüdür. Ancak aşiretin bir saldırı ya da çatışma ile karşı karşıya kaldığı durumlarda, aşiretin en alt biriminde görülen bağların kuvvetini, aşiretin en üst düzeyinde de görmek mümkündür” (Tekin, 2010: 255). Bu bağın kuvvetini Soran aşireti mensupları şu sözlerle vurgulamaktadırlar: “Bugün Soran aşireti olarak Haccoka ve Mamoka diye iki kola ayrılmışız. Bu iki kol arasında ölümlere sebep olan olaylar yaşanmıştır. Buna rağmen Soran aşireti olarak başka bir aşiret ile ciddi bir olay söz konusu olursa bu iki kolun birleşmesi elbette kaçınılmazdır” (KK12, KK38, KK139, KK153). Çünkü aşiretin ilk şartı aynı kandan olmaktır. Kan birliği, soy birliği gibi kırmızı noktalardan yayılan ve akraba olgusu ile bir araya gelip örgütlenen aşiret için akrabalık önemlidir. “Akrabalık, aynı soydan gelme (hısımlık) veya evlilik yoluyla sonradan birbirine bağlanan kişiler arasında oluşan toplumsal yakınlık ilişkisidir” (Kirman, 2004: 17). İnsanın toplumsal bir varlık olarak yaşamaya başlamasından beri akrabalık ilişkileri evrensel bir önem taşır. İstisnasız bütün insan toplumları, herhangi bir akrabalık sisteminin varlığını, meşruluğunu ve değişen ölçülerde yaptırımcı gücünü kabul eder (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 23). Bu yaptırım gücünün en güçlü olduğu ilişkiler düzeni soy sop ilişkisine dayanmaktadır. Göçebe aşiretleri de bu akrabalık düzeni üzerine

⁹ Kabile: Arapça kökenli bir kelimedir.

kurulu bir aile anlayışına sahiptir. Geniş aile denilen bu anlayış, aşiret olarak hayat bulmaktadır. Bu aşiretler, yaşam biçimlerine göre farklı anlamlandırılmaktadırlar.

Göçer hayvancılık yaşamında aşiret olarak örgütlenmenin önemini göçerler şöyle ifade etmektedir: “Biz göçeriz, sürekli geziyoruz. Göçebe hayatında aşiretçilik önemlidir. Göçebelikte aşiretimizin olması bize güç veriyor. Kim nerede olursa olsun, başı derde girerse birbirimize yardımcı oluruz. Aşireti ve ailesi geniş olmayan göçerlik yaşamında tutunamaz” (KK16, KK17, KK21, KK22, KK23, KK24, KK25, KK28, KK29, KK30, KK31, KK32, KK33, KK34, KK35, KK36, KK37, KK38, KK43, KK44, KK45, KK58, KK59, KK60). Bu sebeple göçer toplumunda hangi aşirete mensup olduğunu bilmek daha küçük yaşlarda anne ve babası tarafından çocuğa öğretilmektedir. Aslında bu husus, sadece toplumsal boyut açısından önemlidir. “Şu aşirete mensubum” demek özellikle de aşiret güçlü ve kalabalıksa toplumda önem arz etmektedir. Burada önemli olan, akrabasını tanımak ve hangi aşiretten olduğunu bilmektir. Özellikle de babasının birinci dereceden akrabalarını bilmek önemlidir. Bu, tamamen ataerkil aşiret düzeniyle oluşan bir durumdur. Aşiretlerde, gerek ataerkil gerekse de babasoyluluk anlayışına göre her aşirette ve ailede bir reis etkindir. Bu yüzden ağa dedikleri aşiretin ileri gelen büyüğüne sıkı sıkıya olan bağlılık artık sistemsel bir düzeneğe yerleşmiştir.

Göçer aşiretlerde bir büyüğün olması ve aşirete öncülük etmesi önemli bir husustur. Bu önemi göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Buradaki büyüklük, yaşça büyük ve saç sakalı beyaz olup ailede bir statüye de sahip olan kişiye denilir. Bu beyaz sakallı kişi, o obanın ağası olur ve alınacak kararlar ona danışılır. Büyüğü olan aşiretin de ailenin de yaşamı derli toplu olur, huzurlu olur. Ağası, büyüğü olmayan aşiret çobansız sürüye benzer. Sahipsiz bir meyve bahçesini düşünün o bahçeye bakacak kimse yoksa o bahçenin hâli nasıl olur. Gelen yağmalar giden yağmalar. Ama bir büyük olursa o bahçenin bir kapısı olur, bir yolu olur, her ağacın meyvesi yerinde olur, o bahçe derli toplu olur ve herkes de o bahçeden ihtiyacı kadar yararlanmış olur. Yani hem kendisine hem de başkalarına faydası olur (KK57). Her aşirette hatta her ailede bir büyük olmalıdır. Bir karar alınacağı zaman bu büyüklere danışılır. Tabii bu kişiler de sözünün geçmesini istiyorsa, adaletli olup kendi zevklerini bir tarafa bırakmalıdır. Her şey bu büyüğe danışılır. Hatta eve misafir geldiğinde evde ne yemek pişirileceğine de yine bu aile büyüğü karar verir” (KK52, KK56). Burada hem aşiret hem de aile açısından büyüklüğü yapacak kişinin konumuna değinilmiştir.

Göçebe aşiretlerde “ağa/reis/büyük” gibi olgular aynı anlamda kullanılmakta ve saygı çerçevesinde bir aşiretçilik sistemiyle üyeleri arasında sürdürülmektedir. “Aşiret reisi, barışı ve aşiret üyelerinin refahını koruyacak şekilde davranarak, kendisini onların gözünde, vazgeçilmez kılar ve bunu başardığı sürece de aşiret büyür” (Linder, 2000: 62). “Aşiret reisi olmak için cesur, cömert ve misafirperver olmak gereklidir. Bu kişiler, zeki, becerikli ve girişken insanlardır” (Gerger, 1991: 51). Aslında göçer aşiretlerde, ağalık geleneksel bir kast sistemiyle babadan oğula geçmektedir.

Konuyla ilgili göçebelerin verdiği örnekleri şöyle sıralamak mümkündür: Örneğin, “Göçer aşiretlerde örf âdetler önemlidir. Eskiden nasılsa şimdi de aynen öyle devam etmekteyiz. Bizlerde, hâlen ağalık vardır. Ağalık, babadan oğula geçer. Benim babam, Alikan aşiretinin Ozıka kolunun ağasıydı. Babam öldüğünde ben, babamın yerine geçtim. Eğer ölürsem bir oğlum da benim yerime geçecektir. Genelde büyük olan erkek çocuğu, babasının yerine geçer. Benim de büyük oğlum, yerime geçer diye düşünüyorum. Ben babamın büyük oğlu değildim. Ama güçlüydüm, yığittim, aşirete ve kardeşlerime sözüm geçti. Onlar da beni dinledi (KK61). Bizde hâlen ne sıkıntı olsa tüm aile, ağanın evinde toplanır ve ağa ne karar verse odur” (KK62).

Dudera aşiretinin ağası da konuyla ilgili şu sözleri ifade etmektedir: “Babam Mirza Tetik Dudera aşiretinin ağasıydı. Gerek Dudera aşireti gerekse de başka aşiretler arasında bir olay, kız kaçırma hatta adam öldürme dahi olsaydı Mirza Ağa, durum daha da kötüleşmeden tarafları barıştırdı. Mirza Ağa’nın hatrı kırılmazdı. Babam 2015 yılında vefat etmiştir. Bu tarihten itibaren Dudera aşiretinin ağalığını ben üstlendim. Sağ olsunlar aşiret üyeleri de öncülüğümü kabul edip sözümünden çıkmazlar. Göçer aşiretler arasında ağalığı atalarından beri geçmişten günümüze en fazla benimseyen Duderahlılardır. Zaten tek bir ağa yetkisi altında toplanmayan aşiretler çabuk dağılıyor ve sürekli birbirleriyle didişiyorlar. Bu yüzden ki göçer aşiretler arasında, aşiretin kendi içerisinde, kavgalarının en az olduğu aşiret Dudera aşiretidir” (KK219). Burada da belirtildiği gibi göçebe aşiretler arasında ağalık her kolda daha bir ön plana çıkmıştır. Her kol, kendi ağasının sözü ile hareket etmektedir. Ortak bir karar alınacağı zaman bu kolların ağaları/büyükleri bir araya gelir. Ama Dudera aşiretinde yedi kolun da tek bir ağası vardır. Yani Duderahlıların ağalık geleneği çok eskilere dayanmaktadır.

Göçebe aşiretlerdeki ağalığın soya dayandığını Soran aşireti mensupları şöyle ifade etmektedir: “Göçebelerde aşiret tıpkı çadırın direği gibidir, çobanlıkta başçoban gibidir.

Her aşiretin bir büyüğü, yani saç sakalı beyazlaşmış birisi muhakkak vardır. Hayatî bir konu olduğunda, bir karar söz konusuysa ona sorulmadan karar verilmez. Soran aşireti olarak bizim bir sıkıntımız olduğunda aşiretin büyüklüğünü yapan ağamız Gürgü Kaya'ya (aşiret içinde Mam¹⁰ê Gurî denilir) sorarız. Mamê Gurî'nin dedesi, babası Soran aşiretinin büyüklüğünü ve ağalığını yapmıştır. Günümüzde Soran aşireti olarak Mamê Gurî'yi de babasının yerine kabul ediyoruz. Zaten bir aşiretin büyüklüğünü, ağalığını bir aile üstlenir ve bu aşiret var oldukça, ağalık bu aileden biriyle sürdürülür" (KK38 KK41, KK42, KK153).

Göçebe aşiretlerdeki bu ağalık düzeni Duderan ve Soran aşiretlerinde daha sistemli sürdürülmekteyken Alikan aşiretinde her kol kendi aşiretinin ağasının sözüyle hareket etmektedir. Bu sebeple bu kollar arasındaki mücadelelerin ve kavgaların kan davasına dönüştüğü tek aşiret Alikan aşiretidir. Bu da göçebe hayat tarzında aşiret olarak var olabilmenin tek bir otorite ile daha bir sağlam temele oturtulabileceğini göstermektedir. Görüldüğü gibi "soy ve soyluluk grupları, her toplumda rastlanan ve taşıyıcısına ayrıcalıklar sağlayan kategorilerdir. Geleneksel toplumlarda eski aileler soy üstünlüğünü belirten simgeler kullanırlar. İngiltere'de Lord'luk, Prusya'da Von'luk, Hollanda'da Van'lık böyle simgelerdir" (Güvenç, 2010: 226). Göçebe aşiretçilik toplumunda ise ağa ve reis gibi unvanlar kullanılmaktadır. Bu durum, tıpkı Hindistan'daki Kast sistemi gibidir. Bu sistem, "sosyal gruplaşma ve farklılaşma sistemlerinden en ünlüsüdür" (Güvenç, 2010: 227). Kast, "aileden çocuğa geçtiği için din adamının oğlu din adamı, askerin oğlu asker, esnafın çocuğu sanatkâr sayılır" (Güvenç, 2010: 228). Göçebe aşiretlerde de akrabalık sistemine dayalı bir güç otoritesine sahip olmak ve aşiretçilik çatısı altında toplanmak için aşiret reisliği babadan oğula geçen bir sistem ile sürdürülmektedir. "Bu sistemde liderliği üstlenecek güç, bir şahısta toplanır. Bu şahıs, aşiretini büyütmek için mücadele verir ve diğer aşiretleri kendisine tabi kılıp yükselir. Ardından hızla dağılmaya başlar. Bu yönüyle aşiretlerin ve kabilelerin meydana gelmesi, gelişmesi ve dağılmaları İbni Haldûn'un devlet felsefesiyle benzerdir" (Beşikçi, 2014: 101). Bu felsefe şöyle yorumlanmaktadır: "Devleti güçlü kılan, diğer kuvvetlerden çok asabiyet¹¹ kuvvetidir. Çünkü diğer bütün kuvvetler ondan çıkar ve onun fiili bir yansıması gibidir. Merkezden uzaklaştıkça etkisini yitirir ve daha ileriye gidemeyen bir ışık demeti

¹⁰ Mam: Kürtçede amca demektir.

¹¹ Asabiyet merkezin güçlü tutulması manasında kullanılmıştır.

veya bir cismin atılmasıyla suyun üzerinde oluşan halkalar gibi olur (Haldun, 2004: 227). Devlet ihtiyarlık çağına gelip zayıfladığında, en dış sınırlardan başlayarak küçülmeye başlar ve en sonunda merkez de yıkılır ve devlet tamamen ortadan kalkar. Şayet devlet merkezden çökerse, kalan bölgelerin kendisine hiçbir faydası olmaz ve merkezi kaybettiği an hepsi yıkılmış olur” (Haldun, 2004: 227). Gerçekten de aşiret içinde güç, şahıslarda toplanarak nimetler ve refah vasıtaları çok gelişir ve uygun ölçülerde halka dağıtıldıktan sonra aşiretin ihtiyarlama çağı başlayıp kabileler belirli otoriteden ayrı, merkezîleşmeye doğru gitmektedirler (Beşikçi, 2014: 101). Göçebe Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerindeki hiyerarşi düzeni ve aşiret adı altında birden çok kolun kendi aşiretçiliğini ön plana atması âdeta Haldun’un değindiği gibi otoriteden ayrılıp kendi merkezî sistemlerini kurmaktadır. Örneğin; Alikan aşiretinde merkezî kuvvet tek bir aile ve o ailenin reisi tarafından yürütülmektedir.

Özetlemek gerekirse “Göçebe aşiretlerde, aşiretçilik sistemine dayalı bir soy-sop ilişkisi ve feodal yapı hâkim olup “iş gücü sahası ise tektir. O da hayvancılıktır” (Beşikçi, 2014: 46). Bu durum göçebe aşiretlerin ayırıcı özelliğidir. Ayrıca “doğada yaşamak aşiretleri sosyal yönden etkilediği gibi düşünce yönünden de etkilemektedir” (Demirkaya, 2013:174). Zaten insanın kafa yoracağı yer önce bağlamıdır. Göçebelerin düşünce sistemleri doğayı dönüştürme tasarısıyla bütünlenmiş ve yaz kış, yaylalarda çadır hayatı yaşayarak hayvancılık ile şekillenmiştir. Bu açıdan göçebe aşiretlerin hayvancılık uygulamalarındaki gelenekleri, tören, kutlama ve şenlikleri tamamen doğada yaşamak üzerine kuruludur. Göçebe aşiretleri, tabiatın kendilerine sunduğu her koşulu bir doğa-kültür ilişkisi içerisinde şekillendirmiş ve anlamlandırmıştır.

1.5.3.Doğa Kültür İlişkisi ve Geleneksel Bilgi Sistemleri

Doğa bilgisi konar-göçer toplumların göçer hayvancılık faaliyetlerini gerçekleştirmek için çevreleriyle olan uyumlarında en saf ve özgün pratiklerle kendini göstermektedir. Bilindiği gibi göçebe aşiretlerin en belirgin özelliği geçimini sürdürmek için verdiği varlık mücadelesidir. Bu varlık mücadelesi, yaz kış doğada yaşamayı gerektirdiğinden, göçebe aşiretlerin doğa ile olan mücadelesi eşi benzeri olmayan bir doğa-kültür ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Göçebeler, bir yandan kendilerinin ve hayvanlarının temel gereksinimlerini sağlarken bir yandan da içinde bulundukları tabiatın şartlarıyla mücadeleyi yenme hedefindedirler. Göçebe Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin yaşam biçimi tam/gerçek göçer hayvancılık olduğundan, bu aşiretler; doğanın havasından,

suyundan, yağmurundan, bitkisinden, toprağından yani kısacası tüm unsurlardan yararlanmayı öğrenmişlerdir. Tabii tabiat her zaman güler yüzlü değildir. Bu yüzden bazen sert rüzgârlar, fırtınalar, kar, boran derken göçebelerin korkulu rüyası olan seller ve yıldırım/şimşek çarpmaları da olmaktadır. Göçebe yaşamında sıklıkla karşılaşılan bu unsurlar ile kıyasıya bir mücadele söz konusudur. Bu mücadeleyi yendikleri gibi can kayıpları da olmaktadır. Sonuç her ne olursa olsun göçebenin bu yaşam koşullarındaki önceliğı her zaman için hayvanlarına iyi otlak alanları bulmak üzerine kuruludur. “Göçebeler, hayvanlarının iyi beslenmesi için yaz mevsimini serin yaylalarda geçirirler. Kış aylarında ise daha düşük rakımlı sıcak bölgeleri tercih etmek zorundadırlar” (Gültekin ve Tan, 2017: 187). Doğa kanunları, göçebe yaşayan toplumların sosyal yaşantısını âdeta bir yazgıya dönüştürmektedir. Bu toplulukların doğa ile olan ilişkileri, gündelik uğraşlarını da şekillendirmektedir. Doğada, hayatta kalma mücadelesi beraberinde yeni iş kollarını ve üretim alanlarını ortaya çıkarmıştır. Örneğın, “İnsan yaşamına hayvancılığın girmesi, zamanla buna dayalı yan ürünleri ve el sanatlarını geliştirmiştir” (Kocadağ, 1992: 11). Ayrıca “doğa’nın olaylarına karşı, insanlar kaderciliğe bürünmüş ve ilk falcılık, insanların geleceğini okuma bu çağlarda başlamıştır” (Kocadağ, 1992: 11). Zaten göçebelerin de elde ettikleri tüm bilgiler bu şekilde deneyimlenerek elde edilmiştir. Bu yüzden ki deneyimledikleri her bilgi geleneksel bilgi sistemlerinde yerini alır.

Göçebeler, deneyimleri sayesinde yeni yaratılar ve ürünler ile yaşam biçimlerini, değişen dünyanın şartlarına uydurarak sürdürme gayesindedirler. Tabii tabiatla iç içe olan göçebe toplumları, diğer toplumların aksine doğanın rengini, ahengini ve heyecanını hayvancılık kültürü ile yoğrulmuş yaşamlarına yansıtırlar. Bu da doğaya uyum sonucunda hayatlarının içinde yerel bilgilere dayalı bir bilgi birikimi elde etmelerini sağlar. Geleneksel ekolojik bilgi de denilen bu bilgiler, göçer kültüründe hayvancılık uygulamalarında kullanılmaktadır. “Klasik folklor sınıflandırmalarında kullanılan ‘halk hekimliğı, halk baytarlığı, halk meteorolojisi, halk takvimi, halk botaniğı, halk mimarisi, doğaya bağılı halk ekonomisi’ gibi birtakım kadrolar bu bağlama girmektedir” (Yolcu, 2018: 73).

Çalışmada, göçebe aşiretlerin göçer hayvancılık kültüründe geleneksel ekolojik bilgi olarak ele alınan konular; coğrafya ve mekân/mesken algısı olarak konut tipi ve geleneksel hayvancılık bağlamında, halk zoolojisi/halk baytarlığı ve bu bağlamdaki

inancılar, hayvansal ürünlerin üretim aşamalarındaki inanış ve uygulamalar, yine hayvansal ürünlerin pazarlanması olarak geleneksel mandıracılık yer almaktadır. Doğadaki olguların ortaya çıkışlarına, şekil ve hareketlerinin gözlemlenmesine göre ise halk meteorolojisi (geleneksel hava tahmin yöntemleri) ve genellikle mevsimsel değişim ve dönüşümler baz alınarak göçebe halkının tabiatına uygun olarak halk takvimi oluşmuştur. Çalışmanın genelinde göçer hayvancılık uygulamalarının doğası ve geleneksel yaklaşımlar ise örneklendirilmiştir.

Buradaki başlıkları kısaca tanımlamak gerekirse, “halk meteorolojisi, tamamen tabiatın gözlemlenmesine dayanmaktadır ve insanın gündelik yaşamını daha kolay geçirmesini amaçlamaktadır. Özellikle tabiatla iç içe olan ve konar-göçer yaşayan insanların gökyüzünü, insanları, hayvanları ve bitkileri gözlemleyerek bazı sonuçlara varmaları ve hayatlarını bu gözlemlere göre düzenlemeleri tabii bir davranış biçimidir” (Biray, 2013: 2). Bu da birtakım geleneksel uygulamaların oluşmasını sağlar. Bu topluluklar, doğadaki değişikliklere bakarak havanın nasıl olacağını tahmin ederler. Günümüz imkânlarında ise hava şartları, gazete, radyo, televizyon ve internet gibi haber alma kaynaklarından rahatlıkla öğrenilmektedir. Fakat yılın on iki ayını doğada geçiren göçebe topluluklarda gelişen teknolojinin yanında tecrübe ile sabitleşmiş, atalarından onlara kalan inanış ve uygulamalar çerçevesinde hava şartları tahmin edilir ve bu tahminler doğrultusunda hayata yön verilir. Bu toplumlarda bu bir yaşam biçimidir, geleneksel bir kültürdür. “Tabiatla iç içe yaşayan bu toplumların, hayat tarzları, yaşanılan bölge/mekân ve oradaki hava şartları ile doğrudan bağlantılı olduğu gibi bunlar hem sosyal yönden hem de düşünce yönünden etkilenirler”(Demirkaya, 2013: 174). Örneğin; bazı insanlar, “bulutlara, canlıların hareketlerine, karakterine bakarak hava durumunu tahmin etmiş ve halka bilgi vermişlerdir. Bu tahminler sayesinde halk büyük olaylardan korunmayı ve sağ salim kurtulmayı başarmıştır. Bu tür insanlara Kazak halkı arasında juldızşı (yıldızcı) veya esepşi (hesapçı) denilir” (Biray, 2013: 3). Bunların “yaşantılar yoluyla oluşturulması, geniş bir kabule sahip olması, insanların yaptıkları her türlü faaliyetler üzerinde etkili olması, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşması yönüyle geleneksel hava tahminleri, halk meteorolojisi sözlü kültür ürünü olarak kabul edilir (Demir, 2019: 215). Göçebe aşiretlerin sözlü kültür belleğinde ve göçer hayvancılık faaliyetlerinin uygulamalarında bu tarz tahminlerin ve hesaplamaların canlılığını koruduğu görülmektedir. Bu tahminlerde geleneksel hava tahmin yöntemleri, halk

meteorolojisi ve bitkilerin ön planda olduğu ilaçların yapıldığı halk baytarlığı göçer aşiretlerin doğa yaşamlarının önemli birer parçası olmaktadır.

Kısacası “her yerde, her ortamda insan, ister deneyimleriyle isterse inançlarıyla ve iklim şartlarıyla ilgili birikimlere sahip olmuştur” (Veren, 2019: 14). İnsanın etrafındaki dünyayı bilmeye yönelik ilgisinin olması ve düşüncelerini de ona uygulaması, herkesçe kolaylıkla kabul edilebilir (Durkheim, 2005: 104). Bu durum tabiatçılık (naturrism) anlayışdır” (Durkheim, 2005: 95). Bu bağlamda, göçebe toplumunun doğa ile olan ilişkisine verilen şu örnek önemlidir: “Mera aramayı meslek edinmiş bazı uzmanlar gecelerini tepecikler üzerinde geçirerek uzaklarda görülen şimşekleri kollarlar. Şimşekler tek bir yönde sıkışırsa eşeklerine binerek o istikamette keşfe çıkarlar” (Montagne, 1950: 10). Bu durumda bu tarz tahminler ile göçer hayvancılık faaliyetlerini uygulayan göçebelerin hayvancılık kültürü, doğa ile bir bütün hâlinedir denilebilir. Aslında, toplumların yaşadığı coğrafya, onların gereksinimlerini ya dar bir çerçevede tutar ya da olanaklar sağlayarak onları refaha kavuşturur. Ekonomik getirinin yanında oluşan kültür de bu çerçevede biçimlenip anlam kazanır. Bu açıdan hayatlarının her evresinde doğa karşısında tartışmasız üstünlük, göçebe toplumundur.

Çalışmanın ana hatlarının belirtildiği bu kuramsal çerçevenin ardından aşiretlerin bulundukları coğrafyanın koşulları, tarihî geçmişi ile ilgili bilgilerin ve aşiretlerin göçer hayvancılık uygulamalarının analiz edildiği bölümlere geçilmiştir.

2. BÖLÜM

COĞRAFİ YAPI VE TARİHSEL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmı, göçebe aşiretlerinin göçer hayvancılığının, coğrafyanın ve tarihsel süreçlerin bağlamında nasıl biçimlendiğine, rollerine ve kimliklerine dair yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilen bilgilerle değerlendirilmiştir. Coğrafi şartların birinci derecede etken olduğu bu olguda, göçebeliliğin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde toplandığı görülmektedir.

2.1. DOĞAL ÇEVRE VE İKLİM

Bilindiği gibi hayvancılık, çok eski tarihlerden itibaren insanın ekonomik gereksinimlerinin karşılanmasını sağlayan bir iş gücüdür. Bu iş gücü; “Ekstansif hayvancılık ve enstansif hayvancılık diye de iki şekilde yapılmaktadır. Enstansif hayvancılık gelişmiş sanayi ülkelerinde yapılmakta ve et-süt verimi yüksektir. Ekstansif hayvancılık ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılmaktadır” (Doğanay ve Coşkun, 2012: 378). Türkiye’de genellikle mera hayvancılığı (ekstansif) yapılması nedeniyle hayvancılığımızın coğrafi dağılışı ve verimleri, iklim şartları ve yeryüzü şekillerinin etkisi altındadır (Koca ve Koca, 2012: 252). Ekstansif hayvancılık göçebe toplumların (nomadic) sürdürdükleri çobanlık yaşantı biçimi (pastoral) dir (Doğanay ve Coşkun, 2012: 378). Bu hayvancılık tipi, “Göçebelerin başlıca geçim kaynağı olduğundan, yüksek yerlerde sığır ve yarı çöl bölgelerde yetiştirilir” (Roux, 2006: 48). Bu bölgeler genelde, tarıma elverişsiz olup da beslenme değeri yüksek olan otlak bitkilerinin yetiştiği yüksek dağ eteklerindeki yaylalardır. Dolayısıyla hayvancılığın oluşumunda, coğrafi özellikler olan; yer şekilleri ve iklim koşullarına bağlı olan; iklim ve bitki örtüsü temel faktörler olarak değerlendirilmelidir. Bu kapsamda Türkiye’nin coğrafi yapısı incelendiğinde: “Türkiye’nin morfolojik karakteri, her şeyden önce, dağların yer aldığı bir ülke izlenimi vermektedir. Dolayısıyla Türkiye’yi ‘dağlık ülke’ olarak adlandırmak yanlış olmaz” (Tunçdilek, 1978: 6). Ülke, genel olarak engebeli yer şekillerine sahiptir. Ayrıca “dağ sıralarının genel doğrultusunun doğu-batı yönünde olması, bunları izleyen depresyonlar ve vadi oluklarının yönünde de etkili olmuştur. Bu dağ oluşum şekli, kuzeydeki iklimik etkilerin güneye inmesine ne kadar mani olursa, aynı şekilde güneydeki iklimik etkilerin kolaylıkla kuzeye varmasına imkân vermez” (Tunçdilek, 1978: 4). Bu yüzden ülkenin kuzeyi ile güneyi ve doğusu ile batısı arasında

hem yüzey hem de dağların yüksekliği sebebiyle oluşan coğrafi ve iklim farklılıkları vardır. Dolayısıyla bu durum ülkede bölgeler arasında da coğrafi ve iklim koşullarının birbirinden farklı olmasını sağlamaktadır. Bu açıdan ülkenin bazı bölgeleri tarıma ve ekip biçmeye uygunken bazı bölgeleri ise hayvancılık için uygun olmuştur. Yani “topo-bio-klimatik terkinin meydana getirmiş olduğu bu coğrafi karakter, bölgelerin kırsal yaşantısına yön verdiği gibi ekonomik uğraşı tiplerini de organize etmiş olur” (Tunçdilek, 1978: 46). Bunun en açık örneğini hayvancılık iş gücünün belirli bölgelerde toplanması verir. Mesela “Türkiye’de genellikle mera hayvancılığı (ekstansif) yapılması nedeniyle hayvancılığımızın coğrafi dağılışı ve verimleri, iklim şartları ve yeryüzü şekillerinin etkisi altındadır” (Koca ve Koca, 2012: 252).

Türkiye’nin iklimsel koşulu özellikle de “Fizikî potansiyel küçükbaş hayvancılığa daha büyük olanak tanımıştır. Ülkenin çoğunluğu üzerinde geçerli olan yarı-kurak iklim ve bunun ürünü olan kısa boylu ile kısa ömürlü otsu bitki örtüsünün yaygınlığı ve fazla eğimli dağlık alanların cılız çalılardan oluşması, bu alanlarda geniş ölçüde tiftik keçisi, kıl keçisi ve koyun üretimini zorunlu kılmıştır” (Tunçdilek, 1978: 53). Örneğin; “Dünyada en çok koyun ve keçi besleyen Asya ülkeleridir” (Doğanay ve Coşkun, 2012: 397). Bu ülkelerde koyun beslenilmesi daha çok eti ve yünü içindir. Süt ürünleri ise ikinci plandadır (Doğanay ve Coşkun, 2012: 394). Asya ülkelerinden olan Türkiye’de ise koyun ve keçinin beslenilmesi, daha çok süt ürünleri ve eti için tercih edilmektedir. Yün, neredeyse en son plandadır. Hayvancılık açısından, “Türkiye İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması 1’de, tür ve ırklarına göre küçükbaş hayvan sayıları 2020’de 54.112.626 baş iken toplam sayının %19,45’ini Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri (Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt), %15,02’sini Ortadoğu Anadolu Bölgesi illeri (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve %8,75’ini ise Kuzeydoğu Anadolu bölgesi illeri (Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) oluşturmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin illeri sahip olduğu hayvan sayısı bakımından ülkenin küçükbaş hayvan sayısının %43,22’sini oluşturmaktadır. Büyükbaş hayvancılığın mekânsal dağılışına da bakacak olursak kimi bölgelerde bazı illerin veya bölümlerin öne çıktığını söylemek

mümkündür. Örneğin; Doğu Anadolu Bölgesi'nin özellikle Kars-Erzurum bölümü ile Güneydoğu Anadolu'da da Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin öne çıktığı görülmektedir¹² Yukarıda belirtilen koşullar kapsamında Türkiye'de küçükbaş hayvancılığın, iklim ve bitki örtüsü ile paralel bir gelişim içinde olduğu görülür. Örneğin; “Türkiye’de bioklimatik faktörlerin her bir yükselti kademesi üzerinde bitkilerin yeşermesi ve kuruma (tenebbüt= bitkilenme) devrelerinin ayrı olması, çeşitli yükselti zonları kapsayan doğanın farklı karakteri, bu ortam koşulları üzerinde tam nomadizme dayanan hayvancılığın gelişmesine yol açmıştır” (Tunçdilek, 1978: 54). Ülkede özellikle de Doğu Anadolu Bölgesinde yükselti farkı sebebiyle yüksek ve alçak yerlerde çıkan bitkilerin yeşermesi veya kuruması aynı döneme denk gelmediğinden, bu bölge, hayvancılığa uygun olmuştur. Fakat hava sıcaklığı açısından kış döneminin çok soğuk ve karla kaplanması tam nomadizmle uğraşanları, kışı yine çadırlarda geçirebilecekleri daha sıcak olan Güneydoğu Anadolu Bölgesine yönlendirmiştir. “Böylece hayvancılık uğraşı, hem doğa koşullarına uygun düşecek şekilde organize olmuştur hem de doğal salınımına ayak uydurmuş olmaktadır” (Tunçdilek, 1978: 47). Bu hayvancılığın bir de yarı göçebe (nomadizm) şekli vardır. “Bu hayvancılık tipi kısa mesafeli hayvancılıkla, köy civarında yapılan hayvancılık arasında bir geçiş tipi olmuştur. Geçen yüzyıllarda Anadolu’da konar-göçer aşiretlerin toprağa yerleştirilmesi sırasında doğmuş olan bu uğraşı kısa süre içinde, geniş alanları işgal edecek kadar gelişmiştir” (Tunçdilek, 1978: 47). Genel itibariyle göçer hayvancılık şeklinde “insanların ve hayvanların iklime bağlı olarak ovaya inme ve dağa çıkma içgüdüsüne uyması, daha doğrusu hayvanın doğal yaşantısına uyması söz konusudur” (Büyükcın-Sayılır, 2012: 566). Göçebelerin hayatı hayvanlarına otlak alanları bulma arayışı ile iklime göre şekillenmektedir. Türkiye’deki göçer hayvancılığın şartlarına bu açıdan bakıldığında havanın soğuması ve kar yağışlarının çoğalmasıyla Doğu Anadolu’da hayat, hayvanın mera alanlarında otlatılmasına uygun olmamaktadır. Bu zamanda Güneydoğu’da otlaklar sararmış olsa da hava şartları en azından gündüz vakitlerinde hayvanın bu otlak alanlarından faydalanmasına uygundur. Havanın ısınmasıyla da otlakların yeşillendiği ve havanın serin olduğu Doğu Bölgesi hayvanların bu otlaklardan faydalanması için uygundur. Bu iklim özellikleri sebebiyle Türkiye’de

¹² Ülke geneli, hayvancılığın dağılışı, Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> 25.12.2021 Tarihinde Erişilmiştir.

göçer hayvancılık bu iki bölge arasında belirli yaylaları ve göç güzergâh yollarını belirlemiştir.

Türkiye'nin koşulları ve göçer hayvancılığın yayılım gösterdiği Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinin coğrafi özellikleri, iklim koşulları, bitki örtüsü ve bunların doğurduğu sebepler şunlardır: Türkiye'nin bölgeleri arasında yükselti farkı fazla olduğundan dağlar, platolar, ovalar ve vadiler arasında belirgin farklılıklar vardır. Ayrıca yükseltinin yüzey şekillerinin yanında iklim açısından da farklılıklara sebep olduğu bilinmektedir. “Türkiye batıdan doğuya doğru yükselen kuzey ve güney kenarları yüksek dağlarla çevrili bir manzaraya sahiptir” (Güngör, 2010: 14). Bu yüzey şekillerinden dolayı “Doğu Anadolu Bölgesi batıdan doğuya göre uzandığı için kabaca üçgen şeklindedir. Kuzeyde Karadeniz dağlarının iç sıralarının güney yamaçlarına, Güney’de ise Güneydoğu Torosların dış eteklerine kadar taşan bölge 155.575 km yüz ölçümüyle coğrafi Bölgelerin en büyüğüdür” (Eraslan, 2004: 4). Ayrıca ülkenin en dağlık ve en yüksek bölgesidir. “Ortalama yükseklik 1500-2000 metredir. Bölgede Alp sistemine dâhil genç dağlar birbirine çok yaklaşık bir şekilde uzanırlar” (Güngör, 2010: 21). Bölgenin dağ sıralaması kabaca doğu-batı yönünde uzanır. Bunların bazıları orojenik kıvrım, bazıları da horstlar (faylanmayla yükselmiş alanlar) halindedir. Tek dağlar şeklinde olanlar ise volkan konileridir (Khalaf, 2006: 28). Platolar açısından ise “bütün bölgeye yayılmış olan platoların yüksekliği genellikle 1.500-2.500 metre arasında değişmektedir” (Khalaf, 2006: 30). Erzurum-Kars Platosu; Doğu Anadolu’nun kuzeyini kaplayan en önemli dağ sıraları Erzincan’ın güneyindeki Munzur dağlarıdır. Doğuya doğru Karasu ve Aras Vadilerini takiben Keşiş Dağı, Palandöken Dağı ve Türkiye’nin en yüksek dağı olan Büyük Ağrı’ya (5165 metre) ulaşır. Bu sıraya Karasu-Aras Dağları denir. Büyük Ağrı’nın sönmüş bir volkan olan Küçük Ağrı (3896 metre)’dir. Karasu-Aras Nehirlerinin dağ sıralarının kuzeyinde Erzurum-Kars Platosu vardır. Bu plato üzerinde 3000 metreyi aşan Kargapazarı ve Allahuekber Dağları vardır. Ayrıca Erzurum-Kars Platoları üzerinde çöküntülerle oluşan Çukurovalar vardır. Bu ovalar Karasu-Aras Nehri’ni takip ettiği için aynı adla anılmaktadır. Bunlar: Erzincan, Tercan, Erzurum, Hasankale ve Iğdır Ovalarıdır. Bu sıradaki dağ sıraları ise kuzeyden Güneydoğu Torosları ve Van Havzası ile güneyden sınırlanan Murat Havzası’nda sönmüş bir volkan konisi olan Bingöl dağ kütlesi yer almaktadır. Buranın batı yönünde Tunceli Platoları, doğusunda yer yer yüksek dağların engellediği Bingöl Platoları uzanmaktadır. Bu kısımda batı-doğu doğrultusunda

çökmüş Malatya, Elâzığ, Muş ve Malazgirt Ovaları önemlidir. Van Gölü Havzası'nın Ağrı kütlesinde başlayan ve Van Gölü'nün kuzeyinde devam eden Tendürek (3533 metre), Süphan (4058 metre), Nemrut (2828 metre) sönmüş volkanlarıyla İran sınırı boyunca uzanan dağlarla doğudan, buzul dağları ile güneyden sınırlanmıştır. Bu havzanın ortasında sönmüş volkanlarla çevrilmiş Van Gölü vardır. Buranın doğusunda İran sınırına doğru 2000 metreyi aşan platolar görülmektedir. Güneydoğu Torosların güneyinde yer alan Güneydoğu Anadolu düzlükleri ise ortalama 500 metre olan platolar sahasıdır. Bu düzlüklerin ortasındaki Karacadağ (1919 metre) kütlesinin doğusu Diyarbakır Havzası, güneyi ise Mardin dağlarıyla sınırlanmıştır. Dicle ve kollarını toplayan havzanın suları, Mardin dağlarını yararak güneye doğru akar. Batısında kalan ve Hatay grabenine kadar devam eden geniş yöreye Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman Platosu denilir. Fırat Nehri'nin derin vadilere gömülerek aktığı bu platonun üzerinde Şanlıurfa, Siverek, Nizip, Altınbaşak ve Nusaybin bu bölgenin batısındaki ovaların en önemlileridir (Güngör, 2010: 21-22). Ayrıca "Güneydoğu Anadolu Bölgesi 58.600 km'lik yüz ölçümüyle de coğrafi bölgelerin en küçüğüdür" (Eraslan, 2004: 5).

Yukarıda belirtilen coğrafi özelliklerinin yanı sıra her iki bölge, su kaynakları açısından incelendiğinde ise genel olarak yüksek olan Doğu Anadolu'da, kış aylarında çoğunluğu kar olan yağış, yer altına çekilir ve yaz aylarında su kaynakları olarak yüzeye çıkar. Doğası gereği de akarsular bakımından zengin olan bölge, göçer hayvancılıkta göçebelerin yüksek dağların eteklerindeki yaşam alanlarında su kaynaklarına rahat ulaşmalarını sağlamaktadır. Doğu Anadolu kadar olmasa da "Güney Doğu Anadolu'da da Güneydoğu Torosların üzerine düşen yağışlardan toplanan su (karstik bölge olduğundan) dağların etek bölümünde birikir. Böylece bölgenin çorak ve kurak görünümlü yüzeyi altında oldukça verimli su depoları bulunur" (Tunçdilek, 1978: 28). Göçebeler, bu bölgede su ihtiyacını özellikle de kuyulardan ve montaj ile yerin altındaki sulardan karşılarlar. Bu bölgenin cazip olan bir diğer özelliği ise alçak ovaları ve iklim olarak ılıman geçen kış aylarıdır. "Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde hâkim iklim karasal olup yarı kurak koşullara sahiptir. Bu iklim tipi, ılıtıcı deniz etkisinden uzak olduğu için mevsimler arasında sıcaklık farkları fazla olup yağış azdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sıcaklık değeri yüksektir. 500 metrenin altında olan plato ve ovalar, ülkemizin en sıcak kesimlerini oluşturur. Temmuz-Ağustos aylarında Harran ve Diyarbakır Havzası'nda sıcaklık 30 C'nin üzerindedir. Kışları ise İç ve Doğu

Anadolu Bölgelerine göre daha soğuktur. Kış sıcaklık ortalamaları 0-5 C arasında değişir. Bu bölge, Akdeniz ikliminin etkisindedir. Kış yağışları olmakla birlikte ilkbahar yağışları da fazladır. Ortalama yağış değerleri 400-1200 mm'dir. Karasal iklimin en yoğun olduğu bölge ise Doğu Anadolu'dur. Bu bölgede yüksekliğin etkisiyle yıllık ortalama sıcaklıklar 3-13 C arasındadır. Yüksekliği 3000 metreyi aştığı yerlerde bu değer 0 C'ye de düşer. Bölgenin hemen her yerinde en soğuk ay ortalaması -4 C altındadır. En sıcak ay ortalaması ise 16-17 C civarındadır. Bölgede ortalama yıllık yağış miktarı 400 mm altındadır. En düşük yağış değeri Iğdır (250 mm), en yüksek ise Hakkâri bölümündeki dağlık alanlarda ve Kuzeydoğu Anadolu'daki yüksek dağlara ve platolara düşer. Tüm bu ölçümler incelendiğinde bölgedeki yağış rejiminde de önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Bölgede yağış özelliklerinden birisi de yağışın kar şeklinde olmasıdır. Bu bölgede ortalama karlı gün sayısı Ağrı'da 115, Bingöl ve Van'da 80 gündür" (Yılmaz ve Yasak, 2012: 76-77).

Yukarıda belirtilen iklim özelliklerinin yanı sıra her iki bölge, bitki örtüsü açısından incelendiğinde, "Doğu Anadolu Bölgesi, otsu bitkiler ve çayırlar memleketi olarak belirginleşir. Doğu Anadolu'nun çok dar olan alt zonu -kısa tekebbür devresine rağmen- oldukça çeşitli kültür bitkilerinin toplandığı bir kültür zonudur" (Tunçdilek, 1978: 43). Güneydoğu'da ise Akdeniz ikliminin etkisiyle hava koşulları ılımlı geçse de güneyden gelen çöl rüzgârlarının etkisi ve yağış azlığı cılız bir bitki örtüsünü oluşturmuştur.

Burada belirtilen tüm bu koşullar bağlamında, gözlemlerimize ve göçebelerin belirttiğine göre gidilen bölgelerde hayvanların gelişimi ve süt verimi açısından özellikle kısa boylu otlar içerisinde üç yapraklı "nefel" de denilen yoncanın bol olması önemlidir. Yonca bitkisi Güney Doğu Anadolu Bölgesinde de bulunur fakat en fazla Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yaylalarda görülür. Tatlı bir tadı olan bu bitkiyi koyunlar çok sever. "Gerek verimi gerekse ot kalitesi nedeniyle 'Yem Bitkilerinin Kraliçesi' olarak adlandırılan yonca, ülkemizde sulanabilen alanlarda en çok yetiştirilen çok yıllık baklagil yem bitkisidir" (Sayar, Anlarsal vd. 2010: 62). Ayrıca, bölgede 1500 – 2500 m. yüksekliklerde yetişen gulik (çiriş otu), uşkun(yayla muzusu), Tırşo (kuzukulağı ve ivelik de denilir.) ve dikenli bir bitki olan kelenk(kengel) otları da yine koyunların gelişiminde önemli otlardır. Su kaynaklarının fazla olması sebebiyle bitki çeşitliliği en fazla olan bölge de yine Doğu Anadolu'dur. Bölgede Faraşın Yaylaları olarak bilinen yaylaların bitki türü uzun boylu olup koyunu doyursa da Bitlis, Adilcevaz, Ahlât, Muş, Bulanık ve Varto civarındaki

yaylaların kısa boylu bitkileri kadar verimli değildirler. Bu bağlamda bitki çeşitliliği açısından fakir olsa da Güneydoğu Bölgesi'ndeki yaylalardaki otlaklar da kısa boylu olup, verimi yüksektir. Ayrıca bölgenin dağlık alanlarında koyunlar tarafından çok sevilen ve koyunlarda süt verimini yükselten yabani kestane ağaçları da yaygındır. Kış aylarında hayvanlara yetmeyen otlaklara ek olarak yemler de alındığından göçebeler, dağlık alanlardaki bu kestaneleri toplayıp torbalara doldurur ve yaylada ya da dağdaki mağaralarda bulunan yem torbalarının yanında muhafaza ederler. Özellikle akşam vakitlerinde hayvanların yemliklerine bu kestaneler de boşaltılarak yenmesi sağlanır. Ayrıca bölgedeki dağlarda; yabani üzüm ağaçları, pıttım ağacı, fıstık ağacı ve geven ağaçlarının (kızılağaç) da yaprakları koyunların faydalandığı besinlerdir.

İklim şartları ve coğrafi yapı her iki bölgede, değiştiği için bitki örtüsünün zenginliği ve kalitesi de ona göre değişmektedir. Hatta yüksekliğe göre yaylalar arasında da bitki türlerinde farklılığın olduğu görülür. Bu açıdan değerlendirildiğinde her iki bölgenin de kuzey kesimindeki yüksek dağların eteklerindeki yaylalara yağın kar yağışları uzun süre yerde kaldığından bu yerlerde yetişen bitkiler hem daha gürdür hem de vitamin değeri yüksektir. Özellikle Güney Doğu Bölgesinde bölgenin en yüksek rakımlı Mereto Dağı (2983), Bagok dağı (1254 m) ve Çiya Sipi (Beyaz dağ) olarak bölgede bilinen dağların yamaçlarındaki yaylaların bitki çeşitliliği dikkat çekici oranda fazla olduğu için göçer hayvancılık yapan göçebeler, bu yaylalarda yoğunluktadır.

Türkiye'nin yukarıda belirtilen koşulları sebebiyle göçebeliği ecdatlarının mirası olarak sürdüren Alikan, Duderan ve Soran aşiretleri, Doğu Anadolu Bölgesini yaylak Güneydoğu Anadolu Bölgesini ise kışlak olarak kullanmaktadır. Bu bölgelerde, hâkim olan hayvan yetiştirme faaliyetlerine bakıldığında geleneksel bir temele dayalı göçer hayvancılığın öteden beri yaygın olduğu görülmektedir" (Kutlu, 1987: 4). Aşiretlerin göçebe yaşamını sürdürdüğü kışlaklar, jeomorfolojik olarak Güney Doğu Anadolu Bölgesidir. Bölge, dağlar ile çevrili olduğu için kuzeyden esen rüzgârları bir set gibi engellediğinden kış dönemi güneyden esen sıcak havanın etkisi altındadır. Bu yüzden bölgede, kış ayları Doğu Anadolu Bölgesindeki sonbahar havasında geçmektedir. Kar yağışları ise çok az olduğundan havanın sıcak etkisiyle birkaç gün içerisinde eridiğinden göçer hayvancılığa zarar vermemektedir. Buna rağmen yine de koyun ve keçilerin soğuk havaya karşı olan hassasiyetleri dolayısıyla hastalanmamaları için kışlaklarda hayvanlar, çadırlarda muhafaza edilmektedirler. Göçebe aşiretler, göçer hayvancılık faaliyetleri için

bölgenin Diyarbakır Çanağını oluşturan bölgedeki yaylaları yaşam alanları olarak seçmektedirler. Bu bölgede, Mardin ili sınırları içerisinde Nusaybin, Midyat, Dargeçit ve Ömerli ilçeleri kırsalı; Şırnak ili sınırları içerisinde Merkeze bağlı kırsallar ve Güçlükonak, İdil, Cizre ve Silopi ilçeleri kırsalı; Siirt ili sınırları içerisinde Eruh, Kurtalan, Baykan, Tillo ilçeleri kırsalı ve Batman ili sınırları içerisinde Gercüş, Hasankeyf, Beşiri, Kozluk, Sason ilçeleri kırsalındaki yaylalar, kışlak olarak kullanılmaktadır. Bu kışlaklarda 5 ayını geçiren göçebe aşiretleri, Nisan ayının ilk haftası sonrasında sıcakların artmasıyla Doğu Anadolu’da yer alan mera ve çayırları, yaylak olarak seçmektedir. Bu yaylaklar; Bitlis iline bağlı Hizan, Güroymak, Tatvan, Adilcevaz, Ahlat ilçeleri kırsalı; Muş iline bağlı Bulanık, Varto, Korkut, Malazgirt ilçeleri kırsalı; Van-Hakkâri-Beytüşşebap üçgeninde bulunan Faraşın yaylaları olarak adlandırılan alanlar ve Hakkâri merkeze bağlı kırsal alanlar; Van ili Başkale, Gürpınar, Çatak, Gevaş, Bahcesaray, Erciş ilçeleri kırsalı ve Ağrı ili Humus ve Erzurum İli Karaçoban, Hınıs, Karayağız ilçeleri kırsalındaki yüksek yerler, mera ve çayırlar yönünden zengin, geniş sarp ve تنها dağlık alanlar oldukları için göçebeler, tarafından yaklaşık 4 ay yaylak olarak kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin yeryüzü şekilleri ve iklim özellikleri hem yağış oranlarının yapısını ve türünü hem toprağın verimliliği açısından hayvancılığı hem de bitki örtüsü açısından çeşitliliği ve verimliliği ile göçer hayvancılığın bu iki bölge arasında yapılmasına doğal bir ortam sağlamıştır. Bu yüzden göçer hayvancılıkta da ahırlama değil de yaz kış otlaklardan yararlanmak esas olmuştur. Bu bakımdan üç aşiret de güney kuzey doğrultusunda dikey yönde dağ göçebeliği biçiminde yaptıkları göç hareketlilikleriyle senenin 12 ayını tam/gerçek göçebe bir şekilde hayvancılık yaparak geçirmektedirler. Yaylaklardan kışlaklara yapılan göçlerde, hareketlilik ilkbahar ve sonbahar dönemlerindedir. Yaylalara olan çadır yerleşimleri ise yaz ve kış dönemleridir.

Araştırma kapsamındaki göçebe aşiretlerin göçer hayvancılık yapmakta olan kesiminin 2020-2021 senelerindeki ortalama hane sayısı Siirt, Batman ve Şırnak Keçi Koyun Birliği’nden (KKB) alınıp (her hanede hayvanlar, aile resinin üzerine kayıtlıdır. Dolayısıyla burada belirtilen nüfus değildir, resmi açıdan hayvan yetiştiricilerinin sayısıdır.) aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir:

- Göçebe Duderan aşiretinin Keçi Koyun Birliğine kayıtlı yetiştirici sayısı: 150'ye yakın.
- Göçebe Alikan aşiretinin Keçi Koyun Birliğine kayıtlı yetiştirici sayısı: 240'a yakın.
- Göçebe Soran aşiretinin Keçi Koyun Birliğine kayıtlı yetiştirici sayısı: 515.

Araştırmanın konusu ve amacı bakımından, göçebe aşiretlerin demografik analizi amaçlanmadığından bu verilerle yetinilmiştir. Bu aşiretlerin yukarıda belirtilen göçer hayvancılık faaliyetinde aktif olan kesimi dışında yerleşik hayata geçen kesim daha fazladır. Yerleşik yaşama geçen Alikan aşireti; Batman'da ve Bitlis'in Tatvan (Tatvan halkının neredeyse %50'si Alikan aşiretine mensuptur) ilçesinde ikamet etmektedir. Duderan aşireti; Siirt merkezde ve Batman'ın Pazar Yeri, İlân ve Bağlar mahallelerinde (Bu mahallelerde Alikan aşiretinin mensupları da vardır.) ikamet etmektedir. Soran aşireti ise Siirt merkez ve Şırnak'ın İdil (Yeni Mahalle ve Yukarı Mahalle) ve Cizre merkezde ikamet etmektedirler. Buralarda da yine hayvancılık mesleğini sürdüren bu aşiret üyeleri, yerleşik düzenlerini de hayvancılığa uygun alanlarda yapmaktadırlar.

Coğrafya ve iklimin, tüm insanlığın ortak olan en doğal tabiatı olduğu unutulmamalıdır. Göçebe aşiretlerin yaptıkları iş kolu olarak hayvanlarının maddi ve manevi anlamda nefes alabilmesi için bol otlak alanları, su ve serin havaya ihtiyaçları vardır. Bu çalışma, göçebeliği, coğrafi açıdan bir başlangıç olarak ele almakta ve göçebe yaşamındaki olguları kültürel bir bütünlük içinde irdelemektedir.

2.2. AŞİRETLERİN TARİHSEL ARKA PLANI

Bu kısımda göçebe aşiretlerin tarihine dair sözlü-yazılı aktarımlar derlenmiş ve bunların günümüzde nasıl algılandığına, bireylerin aşiret kimliğini-tarihini nasıl algılayıp yansıttığına dair analizler yapılmıştır.

Genel olarak “aşiret gruplarının tamamı, kökenlerine ilişkin kendilerini diğerlerinden ayırt eden gerçek veya varsayılan bir ya da birden fazla tarihe sahiptirler” (Strohmeier ve Yalçın-Heckmann, 2013: 157). Önemli olan bu tarih bilincindeki paylaşımların ortak bir alanda buluşması ve fikir birliğinde olmasıdır. Göçebelerin tarihi irdelendiğinde, atalarında bir kopukluk yaşanmışsa, aynı kopukluğun günümüzde de sürdüğü ve dayanışmanın diğer aşiretlere oranla az olduğu görülür. Bu sebeple her ne kadar şifahi/sözlü olsa da aşiretin özellikle de hafızası kuvvetli olan yaşlı kimselerinden soyları ile ilgili bilgilerin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda göçebe aşiretlerin soy-kütüksel

tarihinin daha iyi anlaşılması için öncelikle göçebeliliğin tarihi yayılışı ile ilgili önem arz eden bazı bilgilere kısaca değinmek gerekir.

Göçebelik, ziraatın yanı sıra insanın yarattığı önemli yaşam tarzlarından biri olarak tanımlanmaktadır: “Göçebelik, insanın tarihinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bir teoriye göre modern insan 50-100 bin yıl önce Afrika’dan çıkıp dünyanın diğer bölgelerine yayılmaya başlamıştır. Bu modern insanlarca dil yeteneğine dayanarak ziraat ve göçebelik gibi yaşam tarzı meydana getirilmiştir” (Matsubara, 2014: XII). “Yaklaşık 10-12 bin yıl önce ortaya çıktıkları düşünülen bu toplum tipinin örneklerine bugün özellikle Afrika ve Orta Doğu’da rastlamak mümkündür” (Kirman, 2004: 90).

Göçebelerin yerleşimini İbni-Haldun (2004: 160) şöyle izah etmektedir: Bedevilik/göçebelik hayatını sürdürenler; “Araplar ile Mağrip’te olanlar gibi çöllerin derinliklerinde dolaşan Berberiler ve Zeneteler, doğuda da Kürtler, Türkmenler ve Türklerdir”. Kürt halkının tarihi incelendiğinde yaşam alanlarının coğrafi özellikleri dolayısıyla hayvancılığı meslek edindikleri ve özellikle de bulundukları bölgenin güney kesimlerini yaylak, kuzey kesimlerini ise kışlak olarak kullanarak göçebe bir yaşamı benimsedikleri görülmektedir. Bu nedenledir ki halkın kültüründe “Kürt” sözcüğü “Koçer (Göçer)” sözcüğü ile neredeyse eş değerde kullanılmaktadır. Kürtçede göçer veya göçebe kavramları “Koçer”, “Koçber”, “Koçerî” diye adlandırılır. Yani bir yerde durmayan sürekli hareket hâlinde olma anlamında kullanılır. Göçer sözcüğü, Türkçede “-göç -er” yani göç edenler anlamına gelmektedir. Hatta “bu sözcük, ‘köçer-oba’dan türemiş ve zamanla ‘köçeroba- köçebe/göçebe’ olarak değişmiştir” (Eyuboğlu, 1988: 285).

Günümüz Türkiye’inde göçer hayvancılığı yarı göçebe olarak Batı Anadolu’da Yörükler yapmaktadır. Tam göçebeliği ise Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde, göçebe aşiretler olarak bilinen ve çalışmanın da konusu olan Alikan, Duderan ve Soran aşiretleri yapmaktadır. Bu aşiretlerin geneli göçebelikteki tarihlerini şu sözlerle ifade etmektedirler: “Bizim atamız, dedemiz de göçerdi; biz de göçeriz, bizim çocuklarımız da göçerdir. Çocuklarımızın çocukları da yine göçer olacaktır. Bizler, dağlarda yaşamaya alıştık ve hayvancılıktan başka bir iş bilmeyiz” (KK193).

Burada belirtildiği gibi köken itibarıyla bu aşiretlerin geçim kaynağı hayvancılık olduğundan, göçebe yaşamında bir düzen oluşturmayı başarmışlardır. Öyle ki bu göçebe aşiretlerden yerleşik hayata geçenlerin de tek hayali hayvan alıp yeniden göçebe olmaktır.

Göçebe aşiretler, tarihte hangi aşamalardan geçerek günümüze ulaştıklarını şöyle ifade etmektedirler: “Göçebeler, Çohsor ve Şılt çatısı altında birleşmişler ve yıllarca birbirlerinin malını talan ederek mücadeleler vermişler. Osmanlı Devleti’nin dağılması ve yeni sınırların çizilmesiyle Türkiye sınırları içerisinde kalan Çohsor’a bağlı olan aşiretler Botan¹³ bölgesine yerleşmişler. Mira aşireti dönemin tüm güç ve yetkisini elinde bulundurmuş ve günümüzde halen Suriye’de göçer hayvancılık yapmaktadır. Anlatılanlara göre Mira aşireti, yeni sınırların çizildiği vakit yaylak olarak kullandığı Suriye tarafında olduğu için orada kalmıştır. Şılt’a bağlı aşiretler ise Şırnak-Cizre bölgesine yerleşmişler. Bunlar: Batuyan, Kıçan, Tayan, Mamxura, Musreşa’dır. Günümüzde Şılt koluna mensup aşiretlerin tümü, tam göçebe yaşam şeklini bırakmış, yerleşik yaşamda yarı göçebe olarak hayvancılık faaliyetini sürdürmektedirler” (KK219). Ayrıca herhangi bir birliğe bağlı olmayan Silokiyan, Mamediya, Keşkoliyan, Sturkiyan aşiretlerinin de köyleri olup sadece yaz aylarında 4 ay göçebelğe çıkarak yarı göçerlik yapmaktadırlar. Yarı göçer, ve yaylacılık şekillerini sürdürenler, hayvancılığın yanında başka iş kollarını da yapmaktadırlar. Senenin 12 ayını dağların yüksek yaylalarında çadırlarla kurdukları zomalarda geçiren Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin göçebelği ise gerçek/tam göçebelik olarak tanımlanmaktadır. Bu aşiretlerin hayvancılığın dışında ayrıca bir ekonomik uğraşları yoktur.

Göçebeler, bulundukları ülkenin ekonomik, güvenlik ve kültürel bağlamında tarihte önemli bir yer edinmiştir. Osmanlı Devleti’nde aktif rol oynayan bu insanlar aşiret adı altında örgütlenmiştir. Bu aşiretlerin doğada çadır yaşamını sürdürmeleri ciddi bir güvenlik gerektirdiğinden birlikler şeklinde birleşmişlerdir. Aralarında ilk etapta hiçbir akrabalık bağı olmadığı hâlde zamanla birbirlerine kız verip almakla düğün ilişkisine dayanan bir akrabalık bağı ile daha da güçlenmişlerdir. Osmanlı topraklarında yaygın olan göçebe Çohsor ve Şılt aşiretlerinin arasında yüzyıllarca bir güç dengesi yaşanmıştır. Birbirlerinin malını (koyun/keçi), çadırlarını talan etmek üzere zamanla erkeklerin öldürülmesi ve kızların da kaçırılmasıyla bu güç dengesi gittikçe bozulmuştur. Bu talan etme anlayışına, “aşiretler arasında ‘vurkaç’ denilir. Bu vurkaçlarda, genellikle yenik düşen aşiretlerin ev eşyaları, paraları alınmayıp, at, deve, koyun, davar sürüleri topyekûn alınarak kendi kışlak veya yaylaklarına götürülür” (Bayazıt, 1989: 13). Bir tür yağmalama

¹³ Botan Bölgesi günümüz Siirt’in Eruh ilçesi, Şırnak ve Şırnak’ın Cizre ilçesini kapsayan idari bölüme verilen bölge ismidir.

çeşiti olan bu güç dengesinde en çok yağmalamayı yapan aşiret, göçebe yaşamında gücü elinde bulundurduğundan uzun yıllar ciddi çatışmaların da nedeni olmuştur. Aslında “bu tür yağmalama kültürü öteden beri kullanılagelen ve rakip aşireti yok etmeye yönelik yapılan politik bir durumdur. Bundan dolayı bu politik manevrayı yadırgamamak gerekir” (Şahin, 2018: 363). Yani göçebe aşiretlerin bu yaklaşımları göçebe hayatının politikasını da gözler önüne sermektedir. Örneğin; göçebeler arasında, hakkında en çok olumsuz konuşulan Mira aşiretidir. Tarihin uzun bir zaman dilimini, göçebelere üstünlük kurarak geçiren bu aşiretin reisi Mir Mustafa’nın zulüm denilebilecek talanları olmuştur. Fakat buna rağmen aşiretlerin geneli “bizler Miranın soyundanız, Mirayız” söylemlerinde bulunurlar. Burada güçlü olana dayanarak kendini ön plana getirme gayesi görüldüğünden aslında bir tür politika da sezilmektedir. Bu yüzden bu yağmalama anlayışı, göçebe yaşamının bir sonucu ve politik davranış biçimi olarak da yorumlanabilir.

Göçebelerin bu “talan alan etme anlayışı” ile ilgili görüşleri şöyledir: “Göçebe aşiretlerdeki talan etme anlayışı, kız kaçırma olayları ve otlak için yaylak ve kışlakların ele geçirilmesi demektir” (KK219). Bu da göçebeler arasında bulundukları yerleşim alanlarında her zaman sorunlara neden olmuştur. Talan etmeyi gerek yazılı kaynaklara gerekse de göçebeler arasındaki söylemlere göre geçmişten günümüze değerlendirmek gerekirse, günümüzde kız kaçırma ve çadıra el koyma talanı terk edilmiştir. Kız kaçırma olayları aşiretler arasında değil aşiretin kendi arasında gençlerin bile isteye yaptıkları bir âdete dönüşmüştür. Ama birbirlerinin yaylalarına el koyma, açık bir talan etmenin dışında el altından maddiyata dayandırılarak devam etmektedir. Yani bu el koyma, geçmişteki şiddet içerikli güç kullanma ile değil fazla para teklif edilerek yaylaya sahip olmak şeklindedir. Bu durum ise talan etmenin bir başka şekli olup aşiretler arasında can kayıplarına neden olmaktadır. Halen bu konuda birçok olay yaşanmaktadır.

Çalışmanın konusu, Çohsor birliğine mensup olan aşiretlerin analizi ile şekillendiğinden burada bu aşiretlerin tarihi irdelenip değerlendirilmiştir. Ayrıca bazı hususların daha iyi anlaşılması açısından Şılt Birliğine de kısaca değinilmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti’nin dağılması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte, beyliklerin ve akrabalık bağıyla oluşan aşiretlerin de bölgesel dağılımları değişmiştir. Günümüzde Çohsor koluna mensup beş aşiretten Garisa aşireti göçer hayvancılığı bırakmış yerleşik hayata geçmiştir. Mira aşireti Suriye’de; Alikan, Duderan ve Soran aşireti ise Türkiye’nin

Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasında tam göçer hayvancılık faaliyetini sürdürmektedirler. Ayrıca bu beş aşiret kendi arasında kollara ayrılmaktadır. Her bir kol ise bir aşiret sistemiyle örgütlenmiş ve kendi içinde “mal (ev)” olarak anılmaktadır.

Göçebe aşiretlerin tarihinin genel izahı sözlü kültürde şöyle ifade edilmektedir: Çohsor ve Şılt Birliklerine bağlı aşiretler, göçebe hayatlarında birlikte yaylalara çıkmış ve kendi aralarında gruplaşarak birbirlerine karşı örgütlenmiştir. Bu aşiretlerin Çohsor ve Şılt adı bir hikâyeye dayanmaktadır. Bu hikâye ile ilgili bazı rivayetler vardır. Göçebe aşiretlerin içerisinde en yaygın olan birinci rivayet şudur:

Göçebe aşiretlerden Mira aşireti reisi Mısto-i Miri, Botan bölgesinde hükmü geçen biriydi. O dönem, Ezidiler içerisinde adı çohsor olup, çok önem verilen ve ünü olan bir sancak varmış. Bu sancak onların sembolüymüş. Mısto-i Miri, bu sancağa sahip olmak istiyordu bu yüzden göçebe aşiretleri, huzuruna çağırıp Ezidilerin içinde bir sancak/sembol var onu bana getirin diye emir vermiş. Birlikte hareket eden Batuyan, Kıcan, Tayan, Mamxura, Musreşa aşiretlerini huzuruna çağırmış ve onlardan bu sancağı kendisine getirmelerini istemiş. Fakat bu aşiretler Ezidi halkı ile yaptıkları bu sancak savaşında yenik düşmüşler. Bunun üzerine Mir Mustafa, siz kâfirler ile savaşmadınız kâfire yenik düştünüz deyip onlara, siz, ‘Şilitê qatil heram’sınız (katli helal olan Şılt’sınız) demiştir. Ardından Duderan, Alikan, Soran, Mira, Garisa aşiretlerini huzuruna çağırır ve onlara bu Çohsor denilen sancağı kendisine getirmelerini ister. Bu aşiretler Ezidi halkı ile yaptıkları bu sancak savaşını kazanmışlar. Bunun üzerine Mir, bu aşiretlere sancağın adı olan Çohsor adını vermiştir denilmektedir. Çohsor, kadınların giydiği bir hırka olarak da bilinir (KK42, KK219).

Konu aynı olmakla birlikte Çohsor adının hem sancağın adı ile hem de Duderan aşiretinden Mirza Ağa’nın lakabıyla aynı olduğu ile ilgili Duderan aşireti içerisinde anlatılan ikinci rivayet şöyledir: Mir, Çohsor sancağını Ezidi halkından alan bu beş aşiretin büyüklüğünü yapan Duderan aşireti reisi Mirza Ağa’ya vermiştir çünkü Çohsor adı, Duderan aşiretinin ilk reisi olan Mirza-yı Sor’dan gelmektedir. Bu reis; “Mirza-yı Duderan” ve “Mirza Ağa-yı Sor” diye biliniyor. Mir de “Mirza-yı Sor”u çağırır ve hem bu beş aşiretin büyüklüğünü üstlendiği için hem de adından dolayı birlikte hareket eden bu beş aşireti Çohsor diye adlandırmıştır da denilmektedir. Mirza-yı Çohsor; Mirza-yı Rındık’ın oğludur. Bu olaydan sonra beş aşiret, Çohsor diye bir kolda örgütlenmiştir. Bu

yüzdendir ki Şengal’de Ezidi tarihinde halkın, iki kez katledildiği söylenir ikinci katli Çohsor olarak anılan bu beş aşiret yapmıştır denilmektedir” (KK219).

Yeni Türkiye’nin coğrafi sınırları çizildiğinde o zaman kış dönemi olduğundan Mira aşireti, Türkiye tarafına gelememiş Suriye’de kalmıştır. Mira aşireti, Suriye tarafını kışlak olarak Siirt Pervari bölgesindeki Herekol Dağı ve Van/Bahçesaray’ı da yaylak olarak kullanıyormuş. Halen de bu bölge “Herekola Mira/Deşta Mira” diye Mira aşiretinin adı ile anılmaktadır. Günümüzde Suriye’de Mira aşiretine, Mala Naifi Paşa (Naif Paşanın ailesi) denilmektedir. Mira aşiretinin Naif Paşası, Duderan aşiretinin Tahir bavıkından Leyli Ağa diye adlandırılan bir kız ile evlenmiştir. Günümüzde Naif Paşa’nın torunları Leyli Ağa’nın soyundan olduğu için bu yüzden Mira aşireti, Duderan aşiretinin yeğenleriyiz de derler. Günümüzde de Mira aşiretiyle münasebetimiz devam etmektedir. Mira aşireti, Suriye’de Kamışlo ve Derikli bölgelerinde yaşamaktadır. (KK219).¹⁴

Göçebeler arasında Mısto-i Miri diye anılan Mir Mustafa Paşa ile ilgili gerek göçer toplumunun sözlü belleğinde gerekse de hakkında yapılan çalışmalarda bilgileri bakıldığında, ekseriyetinin kötülük ve zulüm üzerine olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili söylenenler şunlardır: “Miran aşiretinden Mir Mustafa, Botan bölgesinde oturmuş ve çok zalimmiş. Zulmü ve gücü ile Botan bölgesinde sözü de geçermiş. Hatta Üstat Bediüzzaman bu zulümden vazgeçmezsen senin gözünü çıkarırım diye kendisine uyarıda bulunuyor” (KK219).

Burada anlatılan hususun çıkış noktasının yapılan zulme dur denilmesi için olması önemli bir detaydır. Bu açıdan Mira aşireti göçebe hayatında iz bırakmış bir aşiret olduğu için bu aşiret ile ilgili bilgilere ve söylemlere değinilip değerlendirmelerde bulunduktan sonra çalışmada ele alınan aşiretlerin tarihinin daha iyi anlaşılacağı umulmaktadır. Yukarıda adı geçen beş aşiretten Garisa aşireti ise uzun yıllar önce göçer hayvancılığı bıraktıkları sebebiyle sözlü kaynaktan adı geçen rivayetlerde birliğin bir parçası olarak anılmaktadır. Bu bilginin dışında gerek sözlü gerekse de yazılı kaynaklarda ve arşiv bilgilerinde bu aşiret ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Çalışmada ele alınan ve gerçek göçebeliği geçmişten günümüze yaparak varlığını koruyan Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin göçebelik ve göçer hayvancılık tarihi ise şöyle şekillenmiştir.

¹⁴ Aşiretler ile ilgili bilgilerin çoğunluğu sözlü belleğe dayanmaktadır. Yukarıda belirtilenler ve Duderan aşireti ile ilgili elde edilen sözlü tarih, aşiretin ağalığını üstlenen Mehmet Tetik’den alınmıştır. Çohsor ve Şılıt adının menşei ile ilgili detaylar ise Mehmet Tetik ve Rıdvan Ertan’dan da derlenmiştir.

2.2.1. Alikan Aşireti

Aşiret üyeleri, atalarından öğrendikleri tarihi bilgileri şöyle ifade etmektedirler: Eskiden göçebe aşiretler, Çohsor ve Şılıt adı altında toplanıp göçerlik yapıyorlardı ama bunlara katılmayıp tek başına göçerlik yapan aşiretler de vardı. O dönem Mir dönemi idi. Alikan aşireti, Çohsor olup Miran'ın soyundandır. Alikan aşiretinin kökü Suriye'ye dayanmaktadır. Yeni Türkiye sınırının çizilmesiyle Alikanlar ikiye bölünmüştür. Yarısı Türkiye'de ilkin Mardin'de kalıp göçerliğe devam etti. Sonrasında Batman, Bitlis ve Siirt'te geçip buradaki nüfuslara kaydolmuş ve göçerliği her daim sürdürmüştür. Aşiretin diğer yarısı ise Suriye ve Irak'a gitmiştir. Giden Alikanlar ile münasebetimiz uzun süre devam etti. Sonrasında iletişim kesildi. Alikan aşireti 7 kardeştir ve babalarının adı Ali'dir. Bu kardeşlerin adı: Ozıka, Şehida, Briva, Cudiga, Çengoa, Mehma'dır. Alikan'ın yedi oğlunun her biri bir bavik olmuş ve soyu türeyip kabile olmuştur. Bu yüzden Alikanlar yedi kabileye ayrılmaktadır.

Alikan aşireti, Çohsor aşiretleri içerisinde Miran'ın askeri güç görevini görmüştür. Mira zamanında Alikanlar, aşiretin öncüsü olan Mir'in vezirliğini yapmışlar ve her daim birlikte hareket etmişlerdir. Bu konuda Mir'in bir sözü vardır: “Mîra Mîr e, Alîkan Wezirê Mîr e, Duderan sayê pîr e.”^{15 16} Yani; “Mira büyüktür, Alikan onun veziridir, Duderan ise onun yaşlı köpeğidir.” Bu söylem geçmişten günümüze göçebe aşiretlerinin belleğinde yerleşmiştir.

Alikan aşiretinin tarihte önemli olaylarda ve yapılanmalarda rol aldığı şöyle ifade edilmektedir: “Göçebe aşiretleri içerisinde Alikan aşiretinin önemi Hamidiye Alaylarında ve Şeyh Said İsyanında da geçmektedir. Burada, Şırnak çevresinde, Alikan aşiretinin reisi olan Alikan Ağa'nın olduğu belirtilmiştir” (Hekimoğlu, 2007: 181).

Konuyla ilgili göçerlerin verdiği bilgiler ise şunlardır: “Osmanlı Rus Savaşı'nda Ruslar, Bitlis Delikli Taş'a kadar ulaşmışlar ve devlet, Alikan aşiretinden yardım istemiştir. Alikan aşireti Hamidiye Alaylarında, savaşa katılıp orada Rusları püskürtüyor. O zaman Alikan aşiretinden Hacı Osman'ın oğlu İsa elinde Türk Bayrağı ile önde gitmiştir. Devlet, ödül olarak Alikan aşiretine arma takmış ve Van'da Başkale'yi (Müks) vererek üzerinize tapulayın demiş. Fakat Alikanlar biz göçeriz ne de olsa toprak bizimdir kim gelip alabilir ki diyerek en iyisi bize eşekleri verin. Biz bu eşekler ile yüklerimizi taşıyalım demişler.

¹⁵ Mir: Yiğit, güçlü, komutan anlamında kullanılmaktadır.

¹⁶ Alikan aşiretinin tarihi bilgileri şu an göçebelikte olan ve aşiretin ileri gelenleri olan Aslan Günbay, Reşit Günbay, Hakim Günbay, Emin Günbay ve Ramazan Gezici 'den derlenmiştir.

O zamanlar Alikanlar, burayı yayla olarak kullanıyormuş. Sonrasında Başkale'ye bir kişi gelip yerleşmiş ve ev yapmış. Alikanlar, oraya gittiğinde onu kovalım demişler sonra fakir diye yardımcı olmuşlar. Adam, sadece burada kalayım siz kışlağa gittiğinizde toprağınıza sahip çıkayım demiş. Zamanla bu adam, oraya akrabalarını yerleştirmiş. Birkaç zaman sonra orayı üzerlerine tapulamışlar ve artık oraya gidemez olmuşuz. Hâlen de orası o adamın soyunun kaldığı bir yerdir.¹⁷ O dönem, Alikan aşireti üyelerinin kimliklerinde Alikan aşireti yazmaktaydı. O dönemlerde özel mülkiyet değil de geçici muhtarlıklar vardı. Göçebe aşiretlerin göçer olduklarını gösteren mühürleri vardı. Bu mühürler ile bir yerlere gidilirdi. Bu mühürlerde hangi aşirete mensup olduğu belliydi. Bu mührün olduğu belge kimlik yerine geçerdi. Sonradan çıkan kimliklerde de yine Alikan aşireti diye yazardı. Yeni Türkiye sınırlarının çizilmesiyle yeni bölgelerin oluşmasıyla yerleşim yerleri ve ikametgâhlar çıkarıldı. Kimliklere bağlı oldukları il, ilçe ve köyler yazıldı.¹⁸

Göçebe aşiretlere verilen bu geçici mühür, yazılı kaynaklarda da söz edilmektedir: “1840 yılında aşiret reislerine birer mühür verilerek aşiretlerin yerleşmesi veya başka yerlere gitmek ve göçmek isteyenlere bu kişilere kefil göstermek şartıyla izin verilmeye başlanılmıştır” (Hekimoğlu, 2007: 196). O dönem göçebe hayatında topraktan ziyade göçebeliği tamamlayan unsur bineklerdi. Göçebe yaşamında her an dengeler değişebileceği için binek hayvanları olan at, eşek, katır onları bölgeden bölgeye götüren araçlarıdır. Bu durum göçebelerde, özel mülkiyet bilincinin geç oluşmasına da sebep olmuştur. Kocadağ (1992: 200) çalışmasında Alikan aşireti için; “hiçbir yerde arazileri yoktur. Geniş sürüleri vardır. Hayvanlarını otlatmak için her yere göçerler. Kışın Diyarbakır ve Urfa yörelerinde, yazın ise Nemrut ve Süphan Yaylalarında yaşarlar demektedir”.

Günümüzde Alikan aşiretinin göçebelik yapan kesimin bir kısmının toprağı, evi hiç olmamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinde yer alan bilgilere göre de Alikan aşireti kalabalık bir aile olup göçebe olarak yaşamaktadır. Dahiliye Nezaretinin Diyarbakır valisine gönderdiği yazıda, adı geçen Alikan Aşiretinin Cizre bölgesinde iskan edilmesi hususunda Şurayı Devlet tarafından bir karar alındığı ve bu talebin yerine

¹⁷ Bu yaşamışlıkta, aşiretin tarihteki öneminin yanı sıra göçebe hayat tarzının, göçebelerde toprak bilincinin oluşmasını engellediği de anlaşılmaktadır.

¹⁸ Alikan aşiretinin tarihi bilgileri şu an göçebelikte olan ve aşiretin ileri gelenleri olan Aslan Günbay, Reşit Günbay, Hakim Günbay, Emin Günbay ve Ramazan Gezici'den derlenmiştir.

getirilmesi için bölgeye bazı memurlar gönderilmiş ise de Alikan aşireti bu emr-i iskana karşı çıkarak belli bir yerde iskana tabi tutulmasına razı olmayarak, gelen memurlara da karşı çıkmışlardır.¹⁹ Diyarbakır vilayetinden gelen yazıda: Alikan aşireti hanedanında Osman Ağa hakkında vuku bulan suçlama üzerine tazyik altına alındığı bu nedenle davasının başka bir vilayete nakledilerek muhakeme edilmesi talebinde bulunmuştur”.²⁰ Alikan Aşireti Siirt, Bitlis, Sason, Baykan ve Cizre yörelerinde yerleşik olmayıp değişik yerleri yaylak ve kışlak olarak kullanmışlardır”.²¹ Aşiretin günümüzde, Türkiye geneli dağılımı ise: En fazla Bitlis/Tatvan olmak üzere, Mardin, Batman, Siirt, Osmaniye’dir. Aşiret ile ilgili en eski verilerin yer aldığı BOA’da yer alan bilgiler ile günümüz bilgileri kıyaslandığında, aşiretin geçmişten günümüze yayıldığı alanlarda pek bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Günümüzde Alikan aşiretinin 7 kabilesinden göçebelik yapanlar şunlardır: Bu kabilelerden Biriva ve Ozıka aşiretlerinin büyük çoğunluğu göçebelik yapmaktadırlar. Çengoa, Şheva, Şehida ve Mehema aşiretlerinden her birinde en fazla 15-20 aile göçebelikte kalmıştır. Diğerleri yerleşik yaşama geçmiştir. Alikan aşiretinde her kabilenin bir ağası vardır. Alikanlarda tek ağa tarafından yönetilme yoktur. Bunun nedeninin aşirette yaşanan bir olaydan kaynaklandığı söylenmektedir. Bu olay Alikanların belleğinde önemli bir hikâyedir. Olay şöyle gerçekleşmiştir: “Alikan Aşireti’nin başı Çengoa aşiretinde Hacı Osman’ın oğlu İsa’dır. Sonrasında büyüklüğü Çengoa aşiretinin ağası Şebbas ve Şehida aşiretinin ağası Yusuf yapmıştır. Şebbas ve Yusuf, bir kızı (dul bir kadın da olduğu söyleniyor), seviyorlarmış. O zaman, Bitlis Hizan tarafına yaylaya gidiliyormuş. Bu ikisi orada karşılaşıyor ve Yusuf, kız beni seviyor, Şebbas kız beni seviyor deyip kavga etmişler. O esnada ikisinin de hizmetkârı yanlarındaymış. Yusuf, Şebbas’ı yere atmıştır. Şebbas’ın hizmetkârı efendisine yardım edip birlikte Yusuf’u düşürüp orada hançerleyerek öldürmüşler. Yusuf’un hizmetkârı kendini oyalayıp efendisine yardım etmemiş. Şebbas ve hizmetkârı, Yusuf’un cenazesini orada gömmek istemişler. O esnada bir çoban uzaktan tüm bu olanları görüyormuş. Çoban, seslenmiş “Yusuf birdi, siz ikiydiniz. Yusuf’un hizmetkârı ona yardım etmedi onu haksızca öldürdünüz. Madem bunu yaptınız bari bu şekilde bir çukura atmayın üstünü

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Şuray-ı Devlet (ŞD). 1453/40

²⁰ BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT) 1950/98; Yıldız Parekende Evrakı Adliye ve Mezahip Nezareti (Y.PRK. AZN) 17/10.

²¹ BOA. Meclis-i Vala (MVL). 702/65.

kapatmayın demiş. Geceyi, gündüze çeviren Allah'ım da elbet bunları görür, yapmayın", der. Çoban, koşup gider Yusuf'un ailesine haber verir. Şehidalar gelip orada Şebbas'ı bir taşın üzerinde kesip parçalamışlar. O taşın halen orada olduğu söyleniyor. Bu olaydan sonra yedi kardeş birbirinden ayrılmıştır. Kardeşler 'Adiya' ve 'Şakiriya' diye iki gruba ayrılmış ve uzun yıllar birbirlerine karşı kan davası güdüp düşman olmuşlardır. Günümüzde düşmanlık kalkmış fakat Alikan aşireti o gün bugündür bir arada bulunamamışlar, her zaman birbirlerini öldürmüşler, birlik ve beraberlikleri hiç olmamıştır. Hatta bu olayın yaşandığı Cizre, Botan ve Bitlis/Hizan tarafında bulunan köyler bile 'Adiya' ve 'Şakiriya' diye ikiye ayrılmıştı. Yusuf'un tarafını tutanlara 'Adiya' denilmiştir. Yusuf'a kısa Yusuf denilirmiş. Hizmetkârının adı da Pirto imiş. Adiya tarafını tutan kardeşler; Ozıka, Şheva, Cudiga'dır. Şebbas'ın tarafını tutanlara da 'Şakiriya' denilmiştir. Şakiriya tarafını tutan kardeşler; Briva ve Mehma'dır" (KK57, KK64, KK65, KK79, KK86).

Burada belirtilen olay nedeniyle günümüzde de halen Alikanlar arasında birlik beraberlik sağlanamamakta ve her kol, kendi ağasının sözünü ön planda tuttuğu için birbirine karşı üstünlük kurma eğilimindedir denilir. Göçebe aşiretler içerisinde, tarihteki önemi ve kendi içinde yaşadığı olaylar sebebiyle Alikan aşireti, bir yandan yiğitliğiyle bir yandan ise en problemli göçebe aşiret olarak bilinmektedir.

2.2.2. Duderan Aşireti

Aşiret üyeleri, atalarından öğrendikleri tarihi bilgileri şöyle ifade etmektedirler: Duderan aşireti, Çohsor birliğine bağlı olup daha o dönemde Mala Mirza Ağa olarak göçebe aşiretlere büyüklük yapmış ve sözünü geçirmiştir. Kesin bir tarih olmamakla birlikte Duderan aşireti aslen Urfa Viranşehir'den gelmiştir. Dedemiz Mirza-yı Rındık (Güzel Mirza) olarak bilinen kişinin ilk ikamet yeri Viranşehir'dir. Burada da göçer yaşamını yapıp yapmadığı bilinmemektedir. Viranşehir'de Duderanlar bir kız kaçırma olayı üzerine anlaşmazlık yaşamışlar. Mirza Ağa-yı Rındık, İbrahim Paşa-yı Milli'nin torunudur. İlyas Paşa, Hamidiye Alaylarının paşasıymış bu yüzden bu adla anılmaktadır. Kardeşi ile arasında bir kız, yüzünden sorun çıkmıştır. Bunun üzerine oradan ayrılmış ve Diyarbakır Silvan bölgesine göç etmiştir. Burada dönemin Diyarbakır paşası aşiret liderinin kızını istemiştir. Ancak aşiret reisi, kızını, yeğeniyle nişanladığı gerekçesiyle paşayı reddetmiştir. Bu nedenle buradan Bitlis'e göç etmek zorunda kalınmıştır. Buradan da dönemin Bitlis beyi aynı kıza talip olmuştur. Bey, kızını vermek istemeyen aşiret ile

beyin ailesi arasında çıkan olaylar ölümle sonuçlanmıştır. Bitlis'te de anlaşmazlık yaşanınca bir gece kalkıp oradan Botan bölgesine gelinmiştir. Bu tarihin 500 yıl önceye dayanan bir geçmişi vardır. O zaman Bitlis'te de sorun yaşandığından Botan bölgesine geçilip Şırnak Güçlükönak'ta kalınmıştır. İlyas Paşa'nın da türbesi Güçlükönak'a bağlı Çetinkaya'dadır (Kürtçe adı "Borina"dır). Duderan aşiretinin büyüklerinin mezarları da o türbenin olduğu yerdedir. Duderan aşireti, kış aylarında Botan civarını yaz aylarında ise Van'ın Başkale ilçesini kullanmışlardır. Gevaş ilçesinde de toprakları olan Duderan aşireti, bu toprakları resmî olarak üzerlerine geçirmediklerinden orada bulunan kimseler, resmîyette bu toprakları üzerlerine tapulamıştır. Böylece aşiret, buradaki topraklarından olmuştur.²²

Duderan aşiretinin resmîyette toprağı yokmuş. Köyler kurmuş ve bu köylerde göçer hayvancılık yapmışlar. Duderan aşireti, gezici muhtarlık yapmıştır. Muhtarlık mühründe "Duderan Gezici Muhtarlık Mührü" yazarmış. Mirza Ağa kendisi de gezici muhtarlık yapmış ve öyle de emekli olmuştur. Siirt/Eruh yöresinde sabit bir mührü olmayan gezici aşiretler: Duderan, Alikan, Soran ve Garisan aşiretleridir. Bu da resmîyette topraklarının olmadığına göstergesidir. Bunların mühürleri muhtarlarının ceplerindeydi. Nereye gidilirse bu mühür ile o toprakta muhtarlık yapılmaya izin verilirdi. Duderan aşireti mensuplarının kimliklerinde Duderan aşireti köyü yazılıyordu. Köy, aşiret ismi ile bilinirdi.

Duderan aşiretinin soy silsilesi şöyledir: Mirza-yı Ağayı Rındık dedemizdir. Silsilede toplamda beş Mirza Ağa vardır. En sonki beşinci Mirza Ağa'dır, 2015 yılında 80 yaşında ölmüştür. Beşinci Mirza; Mehmet Ağa'nın oğludur, Mehmet Ağa; Mirza Ağanın oğludur. Mirza Ağa, Temer Ağa'nın oğludur. Temer Ağa, Mirza Ağa'nın oğludur. Mirza Ağa, İlyas Paşa'nın oğludur. İlyas Paşa da Mirza Ağa'nın oğludur. Mirza Ağa, İbrahim Paşa'nın oğludur; İbrahim Paşa da Mirzay-ı Rındık denilen ilk Mirza olan dedemizin oğludur. Duderan aşiretinin soyu bu baviçlerden²³ türemiştir. Kendilerini Duderan olarak kabul eden Davudiya aşireti de "Biz Osi Zeriyyiz, yani Mirza Ağa'nın yeğenleriyiz." demektedirler. Örf âdet ve kültürümüz tamamen aynıdır. Fakat gerçeklik payı ne kadardır bilemiyoruz. Aşiret reisinin belirttiği bu bilgiyi, İbrahimoglu da *Duderan Dawıdıyan*

²² Buradaki anlatıda da yine Alikanlarda olduğu gibi göçebe hayat tarzına alıştıkları için toprak sahibi olma anlayışından uzak oldukları görülmektedir. Göçebe aşiretlerin tarihlerini anlattıkları bu anlatılar kendilerinin tarihi seyrini ve hayatlarının oluşum evrelerinin anlaşılması açısından kayda değerdir.

²³ Ata, baba demektir. Aşiretlerde soyun dayandığı atayı temsil etmektedir.

Aşireti adlı çalışmasında konu etmiştir. Çalışmada Dawıdıyan aşiretinin Duderanların bir kolu olduğu ve aynı baviikten geldiği, örf âdetlerden ve baviikler arasındaki bağlantılardan yola çıkarak ispatlanmaya çalışılmaktadır.

Duderan aşireti, atalarından beri göçer olup kendi aralarında beş kola ayrılmaktadırlar. Günümüzde hâlen göçerlik yapan Duderan aşiretinin kolları şunlardır: Qiroya, Şemsika, Şahiniya, Deştöya, Gewrêya, Aqubiya. Bunların içerisinde nüfusu en fazla olan aşiret Qiroya'dır. Duderan aşiretinin bu kolları ise mal (hane) olarak kendi arasında on altı kabileye ayrılmaktadır. Bunlar: Mala Mirza Axa, Mala Meheme Axa, Qiroya, Şemsika, Aqubiya, Etmanya, Gurmeleka, Gewra, Deştöya, Şemoya, Mala Qubêt, Baliya, Gezi, Tahir, Şahiniya'dır.²⁴

Duderan aşireti, Siirt nüfusuna kayıtlıdır. Siirt'te evleri olan aşiret üyeleri bu evleri göç sürecinde iki ay gibi bir süre kullanmaktadırlar. Bu sürede de genelde yaşlılar ve çocuklar kalır diğerleri göçe katılırlar. Duderan aşiretinin Türkiye geneli dağılımı ise en fazla gerek göçebelik yapanlar gerekse de yerleşik yaşama geçenlerin çoğu Siirt nüfusuna kayıtlıdır. Duderan aşiretinin Siirt'e yerleşmesi ile ilgili BOA'da şu bilgiler yer almaktadır: "Duderan Aşiret üyeleri, Bohtan bölgesinde göçebe bir aşiret şeklinde hayatlarını devam ettirmektedirler. Siirt Mutasarrıfı Mehmet Safi'nin göndermiş olduğu bir raporda: Bohtan kıtasını şiraze-i idaresini ihlal edip her tarafı harabeye çeviren, bölgenin emniyet ve asayişini bozan Duderan ve Batvan aşiretlerinin daire-i inzibata alınarak bulundukları Dirgöl nahiyesinin Diyarbakır'dan ayırarak Siirt'te bağlanarak gerekli askeri ve idari tedbirlerin alınması hususunda Dahiliye Nezareti'ne arz edilmiştir. Dirgöl Nahiyesi daha önce Bedirhan Paşa'nın sınırları dâhilinde olup gayet mamur ve halkı müreffeh bir hayat sürdürmekte idi. Dirgöl mevki itibariyle stratejik bir yer olup bir boğaz ile sınırlı olup ve Cemkari Bohtan kıtasının hâkim noktasında bulunduğu cihetle Eruh Kaymakamlığının Dirgöl'e nakledilmesi ve orda bir hükümet konağı ve bir kışla inşa edilerek ancak bu şekilde bölgenin asayışı sağlanacağı ifade etmiştir".²⁵ Günümüzde de aşiret üyelerinin en fazla Siirt olmak üzere Batman, Antep, Tarsus, Cizre, İdil, Eruh ve Ceyhan'da da ikamet ettiği bilinmektedir. Duderan ismi aşiret mensuplarınca ve yörede; Duderan, Dudiryan, Duderya ve Duderî, Dudera diye adlandırılmaktadır.

²⁴ Duderan aşiretinin tarihi bilgileri günümüzde de aşirete ağılık yapan ve Mirza Ağa'nın oğlu olan Mehmet Tetik'ten derlenmiştir.

²⁵ BOA. Yıldız Parekende Umumi (Y. PRK. UM) 19/64.

2.2.3. Soran Aşireti

Soran aşireti, Çohsor birliğine bağlı göçebe bir aşirettir. Soran aşireti ile ilgili Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı isyanla tanınan ve bir gözü kör olduğu için “Mîrê Kor (Kör Mir)” da denilen Mir Mehmet Soran'dan ve Mîrê Kora denilen bir bölgeden söz edilmektedir. Mir Mehmet Soran, Irak bölgesinden isyanı başlatır ve Cizre civarına kadar gelir. Aşiret üyelerinin büyüklerinden duyduklarına göre; Irak'taki Soran beldesi ile Türkiye'deki Soran aşireti aynı soydan gelir. Bu açıdan Soran aşiretinin soyu Irak'a ve Mirlere dayanmaktadır. Bu Herekola Mira adından da bellidir. Çünkü bu bölgede Soran aşireti göçebelik yapmıştır.²⁶

Soran aşiretinin Mir Muhammed ile olan yakınlığı ile ilgili yazılı kaynaklarda ise şunlar belirtilmektedir: “Mir Muhammed için Soran Miri Muhammed, diye bahsedilir.²⁷ Ayrıca “Bir gözünün kör olması nedeniyle Mîr-i Kora (Kör Emir)” (Strohmeler ve Heckmann, 2013: 47), “tek gözlü Paşa²⁸ “ (Jwaideh, 2020: 128), Yani “Paşa-i Kora” olarak adlandırılır.

Hekimoğlu (2007: 199) ise çalışmasında; “1831 yılında meydana gelen Bedirhan İsyanında Bedirhan'a Soran ailesinden prenslerin de yardım ettiğini belirtmektedir”. Soran aşireti mensupları da Bedirhan İsyanı olarak tarihe geçmiş bu isyanda, bahsi geçen Soran prenslerinin Mir Muhammed'in soyundan olduğunu ve Mir Bedirhan'ın ailesiyle de amca çocukları olduklarını şu sözlerle belirtmektedirler: “Soran aşireti için Mir ailesindendir denilir. Büyüklerimiz Mir Bedirhan ile aynı aşiret olduğumuzu söylerlerdi. Soran aşiretinin uzun süre reisliğini yapan rahmetli babamdan da bu bilgiyi almışım. Hatta kaç yıl önce Suriye'den Bedirhan aşiretinden bir doktor ailemize geldi ve sizler ile biz amca çocuklarıyız deyip Soran aşireti ile ilgili bilgi topladığını ifade etti” (KK8).

BOA'daki bilgilerde de “Soran aşireti asıl itibarıyla Telebani aşireti federasyonu adı altında birleşmiş olup, Süleymaniye ve Kerkük bölgelerine yerleşik bir hayat sürdürdükleri gibi bunlardan bazıları da göçebe olup, bazen İran tabiiyetine geçer bazen de geri dönerek Osmanlı tebaasına girerek yaşamlarını sürdürürler. Vergi vermemek için her daim yer

²⁶ Soran aşiretinin sözlü tarihi; Soran aşiretinin hem muhtarlığını hem de ağalığını da üstlenen ağası Kasım Bayer'in oğlu Av. Ferzan Bayer'in babasından elde ettiği bilgilerden ve günümüzde Soran aşiretinin büyüklüğünü üstlenen ağası Gürge Kaya ve aşiret üyelerinden, Mehmet Ertan, Mehdi Ertan, Rıdvan Ertan, Osman Ertan, Süleyman Ertan ve Bahaddin Kaya'nın büyüklerinden öğrendikleri bilgilerden derlenmiştir.

²⁷ Mir Muhammed Sorani ile ilgili birkaç çalışmada adı kısaca geçmektedir. Detaylı bilgi için bk: Kahraman, A. (2003). Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil. İstanbul. Evrensel Basım ve Yayın (s. 36).

²⁸ Mir Muhammed Paşa ile ilgili detaylı bilgi için bk: Jwaideh, W. (2020). Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi. İstanbul: İletişim Yayınları (s. 120-132).

değiştirirler. Reisleri Şeyh Ali Efendi olup aşiret kavgalarında sulh ve salahı sağlayan en önemli liderlerden biridir denilir”.²⁹ Kısacası gerek sözlü kaynaklarda gerekse de yukarıda belirtilen yazılı kaynaklarda, Soran aşiretinin soyu Irakta’ki Soran aşiretine dayandırılmaktadır.

Aşiret ile ilgili sözlü kültürde derlenen tarihi bilgiler şöyle ifade edilmektedir: Soran aşiretinin tarihte göçebelik yaptığı yerler, Deşta Mira, Deriyê Sora (Yeni Aydın köyü) ve Herekola Mira (Herekol Dağı’nın etekleridir), Pervari’nin Okçular/Çırav köyü denilen bu yerler Soran aşiretine aittir. Siirt/Eruh ve Çırav Dağı Soran aşiretinin adı ile bilinmektedir. Çırav ve Herekol Dağı’nın etekleri yaylalar olarak kullanılmıştır. Soranlar, Çırav yaylasını kışlak Herekol Dağı’nın eteklerini ise yaylak olarak kullanırlar. Çırav’ın uzun süre vergisini de Soran aşireti vermiştir. Fakat resmîyette üzerlerine kayıtlı değildir. Çırav’ın kaç yıl vergisini muhtar, Soran aşiretinden para toplayıp verdiği hâlde bu köy Soranlara verilmedi. O dönem koruculuğu kabul eden Garisa aşiretine verildi. Hâlen de Soran aşiretinin kimliğinde Çırav/Okçular için Soran köyü yazılıdır. O dönem göçer olup resmîyette toprağı olmayan aşiretlere gezici muhtarlık mührü verilirdi. Bunların mühürleri muhtarlarının ceplerindeydi. Nereye gidilirse bu mühür ile o toprakta muhtarlık yapılabilirdi. O zaman muhtarı olan yerde, toprağın özel mülkiyet olmasına dikkat edilmiyordu. Soran aşireti mensuplarının kimliklerinde Soran aşireti köyü yazılıyordu. Köy, aşiret ismi ile bilinirdi. (Burada da yine diğer iki aşirette olduğu gibi göçebe hayatın hengâmesinden toprak bilincinin oluşmadığı görülür.)³⁰

Burada belirtilen bilgiler incelendiğinde, Soran aşiretinin; Hacoka ve Mamoka diye iki kardeşten oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Sora ya da Sori bu iki kardeşin babası olmaktadır. Çünkü Kürtçede Sori ismi yaşlı olan kesimlerde erkek ismi olarak oldukça yaygındır. Sora ya da Soran, Hacoka ve Mamoka, kabilelerinin ecdadı olarak bilinmektedir. Yani Soran aşireti iki daldan yayılmış ve kendi arasında hanelere ayrılmıştır.

Soran aşiretinin tarihinde dönüm noktası olan Deriyê Sora meselesi vardır. Bu meseleye dayandırılarak anlatılan yaşanmış hikâyeler aşiretin âdeti tarihini şekillendirmiştir.

²⁹ BOA. Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO) 608/45542.

³⁰ Soran aşiretinin sözlü tarihi; Soran aşiretinin hem muhtarlığını hem de ağalığını da üstlenen ağası Kasım Bayer’in oğlu Av. Ferzan Bayer’in babasından elde ettiği bilgilerden ve günümüzde Soran aşiretinin büyüklüğünü üstlenen ağası Gürge Kaya ve aşiret üyelerinden, Mehmet Ertan, Mehdi Ertan, Rıdvan Ertan, Osman Ertan, Süleyman Ertan ve Bahaddin Kaya’nın büyüklerinden öğrendikleri bilgilerden derlenmiştir.

Hikâyenin nasıl gerçekleştiğini aşiret üyeleri şöyle ifade etmektedirler: Deriyê Sora, Siirt Pervari'nin Yeni Aydın köyünde bulunan bir geçittir. Bu geçitte Soran aşiretinin kendi aralarında yaptıkları büyük bir olaydan söz edilmektedir. Bu olay sonrası bu bölge Deriyê Sora diye anılmıştır. Söylenenlere göre Soran aşiretinin Hacoka ve Mamoka kabileleri Deriyê Sora'ya gitmişler ve orada kabileler karşılıklı yaylalarda göçer hayvancılık yapıyormuş. Bu olay ile ilgili çok söylenti olmakla birlikte kuvvetli iki rivayet vardır.

Birinci rivayete göre; Hacoka ve Mamoka kardeşirler ve iki kol şeklinde örgütlenip ayrı iki aşiret olmuşlar. Deriyê Sora'da karşılıklı yaylalarda göçerlik yapıyormuş. Her iki aşirette de düğün varmış ve âdetlerine göre iki gelin, aynı anda birbirinin yanından geçmemeliymiş. Gel gör ki bu iki düğün alayı yolda/köprüde karşılaşmışlar. Bunun üzerine husumet yaşanmış ve kavga etmişler; derken silahlar patlamış, olay o kadar büyümüş ki düğün alayında binden fazla kişi ölmüştür.

İkinci rivayete göre ise, Soran aşiretinden bir kız ve bir erkek birbirlerini seviyorlarmış ve ikisi, gece buluşup konuşurlarken genç, çadırın etrafındaki ağaçlıklara bastığı sırada sesler çıkmıştır. O esnada kızın ailesi uyanmış ve dışarıya çıkıp seslenmiş. Genç, telaşlanıp kızın da elini tutup birlikte koşmaya başlamışlar. Aile, bu durumu kızlarını zorla kaçırıyor diye anlamış ve ardına düşüp silah patlatmış. Orada bulunanların tümü akraba olduklarından ikiye bölünmüşler. Bir kısmı kız tarafı bir kısmı da erkek tarafı olarak birbirlerine silahlarla, baltalarla saldırmışlar ve binden fazla kişi ölmüş. O an başka aşiretler mi gelip araya girmiş yoksa kendileri mi ayrılmış bilinmiyor fakat o an oradaki cenazeler üzerinde barış yapılmıştır. Hacokalar bir tarafa Mamokalar bir tarafa ölülerini birbirlerine yardım ederek defnetmişler. Her iki kabile de orada dağılmış ve bir kısmı Irak tarafına geçmiş. Bir kısmı da Türkiye tarafında kalmış. Türkiye'de kalan Soranlara "Gawestiya" denilmiştir. Yani hem o kavgada yorgun düşen ve sınırı geçemeyen hem de o esnada dağda çobanlık ile meşgul olup yorgun argın eve dönen kimseler demektir. Bunlar şu an günümüzde göçer olan Soran aşiretinin atalarıdır. Gidenler ise yerleşik yaşama geçmişlerdir.³¹

O olayda, 24 beyin öldürüldüğü ve 24 kadının dul kaldığı söyleniyor. Günümüzde, Deriyê Sora diye bilinen bu yerde Soran aşiretine mensup bin kişiden fazla kişinin mezarı bulunmaktadır. Soran aşireti bu olay sonrası kendi kendilerine ne yaptıklarının çok sonra

³¹ Bu yaşanmış hikâye ile ilgili anlatılan rivayetler, Soran aşiretinin tarihinde önemli bir dönüm noktası olup Soranların aşiret içi ilişkilerinin ve aile içi ilişkilerinin daha çok ne üzerine bozulduğunu göstermektedir.

farkına varırlar ve orada o cesetler üzerine bir daha ölüm olmayacağına dair birbirlerine söz vererek oradan ayrılırlar. Bu ayrılık ile Soran aşireti mensupları uzun yıllar bir araya gelip aşiretçilik çatısı altında birleşememişlerdir. O dönem buraların kaderi Cizre’de oturan Mir’in elindeymiş, Mir, Soran aşiretini çağırmış ve onlara sizin aşiretiniz dağıldı. Siz kendi aranızda bir ağa/büyük belirleyin ben size toprak vereceğim ve siz yeniden kalkının demiş. Bunun üzerine bu topluluğun daha önce de büyüklüğünü üstlenen Hanım’ın babasından sonra ağalık kızına geçiyor. Aşiret mensupları da Hanım’ı yiğit kişiliği ve soyu sebebiyle kendilerine öncü olarak seçmişlerdir. Adı Hanım olan bu kadın, Soran aşireti mensubiyeti anlamında o dönemden beri Hana Sori diye anılmıştır. Bir gün Hana Sori, Mir’den aşiretine toprak istemek için yola çıkmış ve Cizre’de yaşayan Mir’in evine gelmiş. Mir, Hana Sori’nin geldiğinden haberdardır. Bu akşam uyuyup dinlensin, yarın görüşelim diye sözleşmişler. Sabah olduğunda Hana Sori’nin vefat ettiği söyleniyor. Bunun üzerine konuşma gerçekleşmiyor. Hana Sori Çiyayê Sipî denilen dağın eteğinde defnedilir. Şırnak, İdil ve Cizre civarındaki halk, hâlen de Çiyayê Sipî’ye, Çiyayê Hana Sori demektedirler.

Hana Sori’den sonra Soran aşiretindeki ağalık/büyüklik şeceresi şöyledir: Hana Sori’nin oğlunun adı Mahsun’dur, Mahsun’un oğlunun adı Ali, Ali’nin oğlu Tatar, Tatar’ın oğlu Ali, Ali’nin oğlunun adı şu anki Gürge Ağa’dır. Fakat Gürge Ağa’nın evliyken bir kız kaçırma olayı oluyor. Bunun üzerine aşirette ağalığı sorgulanıp ikinci plana geçiyor. Yeni muhtarlık sistemiyle Kasım Bayer 25 yıl Soran aşiretinin olduğu yerleşim yerinde muhtar oluyor ve Soran aşiretinin ağalığını da üstleniyor. 2015’te vefat eden Kasım Bayer dönemi Soran aşiretinin en parlak dönemidir. Kasım Bayer gibi önemli bir diğer isim de Evdoyê Gero’dur. (Bu kişi keskin nişancılığıyla ünlü olup diğer aşiretlerin çekindiği biriydi.) Günümüzde Soran aşiretinin büyüğü/ağası olarak yine Mamê Guri diye adlandırılan Gürge Kaya aşiretin büyüğü olarak kabul edilir. Gürge’nün dedesi ve babası da Soran aşiretinin büyüklüğünü ve ağalığını yapmıştır. Zaten aşiretin büyüklüğünü, ağalığını bir aile üstlenir ve bu aşiret var oldukça devam eder. Çünkü ağalık soya dayanmaktadır.

Soran aşiretinin hayatında Deriyê Sora olayından sonra önemli bir göç olayı daha yaşanmıştır. Soran aşiretinin, Deriyê Sora olayından sonra Türkiye’de kalan kesimi Siirt/Eruh bölgesinde göçerliğe devam eder. Bu kez kendi aileleri arasında yaşanan bir kız kaçırma olayı üzerine anlaşmazlık yaşanıyor. Kan davasına dönüşen bu anlaşmazlık

sonrası bir dışlanma oluyor ve ölümle sonuçlanmasın diye Soran aşiretinin bir kısmı Şırnak/İdil'e gelip yerleştiler. Daha sonra yeniden hayvan satın alıp göçerliğe başlandı. Buradaki Soranlar, günümüzde de göçerliğe devam ediyorlar. Eruh'ta kalanlar ise Kasım Bayer aracılığıyla devlet tarafından yapılan konutlara yerleştirilip yerleşik yaşama geçenlerdir. Bu kişilerden evlerini kiraya verip yine göçerlik yapanlar da çoğunluktadır. Soran aşiretinin erkekleri göçerlikten yerleşikliğe geçiş süreçlerinde başka göçer aşiretlerin çobanlığını da yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar. Bu sebeple günümüzde tüm göçer aşiretler içerisinde çobanlıktan en iyi anlayanlar Soran aşiretinin erkekleridir, denilmektedir.

Eskiden Soran aşiretinin giyim tarzı olarak erkekleri, Arapların giydiği beyaz elbiselerden giyerlermiş başına da yine Arapların başına taktığı siyah başlık takırmış. Hâlen de yaşlı kimselerin bu fıstani evde duruyor. Bu kıyafet kültürü Irak'tan geldiklerinin göstergesidir. Soran aşireti ile Ezidi halkının bazı özellikleri de benzerdir. Eskiden yaşayış tarzları ve giyim tarzları aynıymış. Örneğin; Soranların Kürtçesi ile Ezidilerin Kürtçeleri halen de aynıdır. Yine Ezidiler yemin ederken kutsal kitapları olan Mishefa Reş üzerine yemin ediyorlar. Soranlar da günümüzde büyük bir olay olduğunda Mishefa Reş üzerine yemin ediyor. Ayrıca Ezidilerin Şengal'deki hacıları da beyaz kıyafet giymekteler.

Soran aşiretinin Türkiye geneli yayılımı en fazla Siirt Eruh ve Şırnak İdil, Cizre'dir. Ayrıca Batman, Mersin, Adana, Tarsus, Konya, Ankara, Viranşehir, Malazgirt, Erciş, Patnos, Van ve Tatvan'da da ikamet eden aşiret üyeleri bulunmaktadır.³²

Günümüzde Soran aşireti, pek kimseyle kavga etmez genelde işleri ile ilgilenir ve göçer yaşama uyum sağlamaya çalışırlar. Soran ismi aşiret mensuplarınca ve yörede; "Soran ve Sora" diye adlandırılmaktadır. (Soriy diye bir aşiret de Soran aşiretine mensup olduklarını söylemektedir. Fakat Soran aşireti büyüklerinden böyle bir bilgi duymadıklarını ve iki kabileden geldiklerinden emin olduklarını söylemektedirler).

Soran aşiretinin Haccoka kolunun tamamı günümüzde göçerlik yapmaktadır. Bu aşiretin tamamının İdil'de evleri vardır. Fakat bu evleri sadece göç dönemlerinde yaşlı kimseler

³² Soran aşireti hakkında bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Osmanlı dönemindeki Mir Muhammed İsyani'nda Soran Miri; Mir Muhammed ve Bedirhan Bey İsyani'nda Soran prensleri diye Soranların adı geçmektedir. Buradaki Soran aşiretinin tarihçesi tamamen sözlü tarihe dayanmaktadır. Soran aşiretinin sözlü tarihi; Soran aşiretinin hem muhtarlığını hem de ağalığını da üstlenen ağası Kasım Bayer'in oğlu Av. Ferzan Bayer'in babasından elde ettiği bilgilerden ve günümüzde Soran aşiretinin büyüklüğünü üstlenen ağası Gürge Kaya ve aşiret üyelerinden Mehmet Ertan, Mehdi Ertan, Rıdvan Ertan, Osman Ertan, Süleyman Ertan ve Bahaddin Kaya'nın büyüklerinden öğrendikleri bilgilerden derlenmiştir.

yaylalarda lazım olabilecek eşyaları hazırlamak için kullanmaktadırlar. Mamoka kolu ise göçebeliği tamamen bırakmış ve büyük çoğunluğu Siirt/Erüh'ta diğer kısmı ise Şırnak/İdil'de yerleşik kesime geçmiştir. Mamoka kolundan göçerlik yapan kimse yoktur. İdil'de kalan Haccokalar ve Mamokalar ayrı mahallelerde kalıp “Mala Haco” ve “Mala Memo” diye adlandırılırlar.

Alikan, Duderan ve Soran aşiretleri ile ilgili sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilen bu bilgilerde, ortak köken ve tarihin yanı sıra göçebelerin kimliklerine, talan etme anlayışlarına, dağılışlarına, aşiretçilik ve reislik anlayışlarına, evliliklerine, giyimlerine dair ve oluşum süreçlerindeki anlatılardan bir dizi kültürel sembolün olduğu görülür. Öncelikle aşiretlerin göçebelikten kaynaklanan gezgin hayatlarının kadim bir tarihe dayandığı kesindir. Ayrıca üç aşiretin, topraksız kalmasındaki nedenleri, yaşanmış hikâyelerden de anlaşıldığı gibi aynı olup yine gezgin olan bu hayata alıştıklarından dolayı özel mülkiyet bilincinin oluşmamasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki günümüzde göçebelik yapan kesimden evi olanlar dahi bu evleri, sembolik olarak sadece göç dönemlerinde kullanmaktadırlar. Bu kimseler ise yaşlı olup yaylalarda lazım olabilecek eşyaları ve hasar gören çadırları yapmaktadırlar. Bu durum aşiretlerin göçebe kültürünü nasıl benimsediklerini ve doğayla nasıl bütünleştiklerinin kanıtı olmakla beraber aşağı yukarı aynı ortak kültüre sahip olduklarını da göstermektedir. Göçebe aşiretlerin bir diğer ortak konusu ise kendi aralarındaki dağılmalarının kadın üzerine çıkan olaylara dayanmasıdır. Üç aşirette de kız kaçırma olayları üzerine yaşanan sıkıntılar, onları yerlerinden etmiş ve göçebe yaşamayı daha da tetiklemiştir. Aşiretlerin bu kız kaçırma olaylarının anlatıldığı hikâyeler analiz edildiğinde aşiretlerin gerek kendi aralarındaki çekişmeleri, gerek kollara nasıl bölündüklerinin ve yeni yapılanmalarının kökeni ve bu kollar arasındaki ağalık sisteminin hiyerarşisi gerekse de gittikleri yerleşim yerlerindeki kişiler ile yaşanan çekişmelerinin detaylarını görmek mümkündür. Bu açıdan göçebeliliğin ve göçer hayvancılığın coğrafi özelliklerin ve geçim örüntülerinin yanı sıra bu etkenlerden de kaynaklandığı aşikârdır. Özellikle de aşiret içindeki çözülme, dağılma ve yeni yapılanmaların birinci dereceden sebebi bu hikâyelerde söz edilen sorunlardır. Tarihte çoğu kez bu sorunlardan dolayı yerinden olan göçebe aşiretler, hâlen geçmişin kinini de içlerinde taşımakta ısrarcıdırlar. Bu sebeple geçmişte yaşanan bu sorunlar, günümüzde devam etmekte ve bu üç aşiretin kendi kolları arasında dâhil kız alıp vermemesine sebep olmuştur. Evlilikler ile çoğalan ve güç birlikleri sağlamlaşan

aşiretlerin yine evliliklerden kaynaklanan sıkıntıları bazen ölümlere ve kan davalarına³³ sebep olmaktadır. Bu bağlamda büyük acılar yaşayan göçebe aşiretler, tarihin tekerrür etmemesi için bazı çözümler bulmuşlardır. Günümüzde kız kaçırma olaylarında kan dökülmemesi için berdel ve kaçırılan kızın karşılığında ya başka bir kız verilerek ya da aşiret reislerinin belirlediği maddi ölçüt olan bir ücret verilerek barışı sağlamlaştırma yöntemi uygulanmaktadır. Bu yüzden “kadın” göçebe aşiretlerde üretime olan katkısının yanı sıra toplumsal huzuru ve barışı pekiştirdiği için de önemli bir rol üstlenmektedir.

Göçebe aşiretlerin tarihteki durumları ve yaşanmış olan hikâyeleri incelendiğinde, kökenlerinin aynı kültürel olgulara dayandığı için günümüzde âdetlerinin çoğunluğunun neden benzer olduğunun anlaşılmasını daha da kolaylaştırmaktadır. Üç aşiretin bu tarihi bilgilerinde, en önemli fark ise sadece Soran aşiretinde görülen “kadın ağalığının” olmasıdır. Hana Sori (Adı Hanım’dır), Soran aşiretinin hanım ağası olarak tarihte yer almıştır. Hana Sori’nin de yine diğer aşiretlerde olduğu gibi ağalığı baba soyuna dayanmaktadır. Fakat erkek kardeşlerinin kendisine göre daha geri planda olması ve Hana Sori’nin babasıyla aşiret meclislerine girmesi kendisini bir adım öne getirmiştir. Öyle ki Soran aşiretinde mertliği ve yiğitliğiyle anlatılan Hanım, evliliğinde de eşinden daha ön planda olmayı başarmıştır. Bu yüzden aşiret üyeleri, aşiretin adını Hanım’ın adına ön ad şeklinde ekleyerek ifade etmektedirler. Aşiretçilik sistemi büyük aile temeline dayandığı için bireyler, ailesinin büyük büyük babası ve aşiretiyle anılarak tanıtılmaktadır. Atasının da ötesine geçip doğrudan aşiretinin adıyla anılmak tüm aşiret bireyleri tarafından kabul edilmişliğin simgesidir. Hanım’ın babasının adıyla bile tanıtılmadan doğrudan aşiretinin adıyla tanıtılması kendisinin aşireti içinde sevilen ve saygı duyulan birisi olduğunu göstermektedir. Zaten Hanım’ın aşiretinin sorunları için zamanın Mir’inin yanına gitmesi kendisinin aşireti için her şeyi göze aldığını göstermektedir. Çünkü o dönemde birebir Mir’in karşısına dikilmeyi pek kimse göze alamamaktadır. Göçebe aşiretçiliğinin ve Soran aşiretinin hayatında ağalığıyla ün salan Hanım günümüzde göçebe kadınları arasında gururla anlatılmaktadır.

³³ “Bir kimsenin ailesinden ya da akrabalarından birini öldüren bir kişiyi ya da onun akrabalarından birinin, öldürülenin kanına karşılık olmak üzere öldürülmesi geleneğidir” (Tezcan, 1981: 6). “Bu gelenekte eşitlik güdülür. Örneğin; öldürülen babası ise öldürenin babasını, kardeşi ise öldürenin kardeşi öldürülür. Eğer bunlar hayatta değillerse ölümü aynı ıstırapı verebilecek yakınlıkta birisi öldürülerek bu eşitlik korunmaya çalışılır” (Tezcan, 1981: 15).

Bu tarihi bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla göçebe aşiretler tarihte önemli yapılanmalarda rol alarak ciddi görevler üstlenmişlerdir. Bu aşiretlerin toplum tipleri incelendiğinde, hepsinin ortak geçim kaynağı hayvancılık olduğu için yaşam tarzlarında ve kültürel sembollerinde aynılık daha fazla olup, bol otlak alanları ve su kaynaklarının olduğu yaylak ve kışlakları ise hayati derecededir.

3.BÖLÜM

YERLEŞME: YAYLAKLAR-KIŞLAKLAR, BARINMA VE GÖÇ

Yerleşme, toplumsal yapıyı belirleyen başlıca unsurlardandır. İnsanların kaldıkları çevreler ve bu çevrelerde oluşturdukları barınaklar ve diğer tüm unsurlar yerleşmenin birer parçaları olup birbiriyle ilişkili değerlendirilir. Bu yerleşmeler, toplumların benimsedikleri ekonomik gereksinime ve yaşam biçimine göre değişmektedir. Tolun-Denker'e göre de (1977: 31); "yerleşme tarzı her şeyden önce iktisadi faaliyetin şekli ve seviyesi ile sıkı bir ilişki içindedir. Her bir iktisadi faaliyetin şekli belirli bir medeniyet - kültür seviyesine bağlıdır ve bu da yine iktisadi hayata etki etmektedir". Kısacası iktisadi hayat ile kültürel hayat birbirini etkileyip çeşitli yerleşme tarzlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu yerleşme tarzlarının ise kalıcı ve geçici biçimleri vardır. Kalıcı olanlar köy, kasaba ve şehir olarak sıralanabilecek yerlerdir. Geçici olanlar ise günü birlik gezinti ve kamp hayatının yanı sıra ekonomik gereksinimlerini hayvancılık üzerine kuran göçebelerin düzenini kapsamaktadır. Bu açıdan yerleşme olgusunun birçok çeşidi ile karşılaşmaktadır. Göçebeler, yaşamlarını akrabalık bağıyla birleşip genişleyen bir örgütlenme modeliyle aşiretler şeklinde sürdürmektedirler. Göçebelerin yerleşme kültürünün esas iş güçleri olan tam göçer hayvancılığın gereksinimlerine göredir. Bu gereksinimde doğaya ayak uydurmak otlakların izini sürmek söz konusudur. Çünkü coğrafi yapı ve iklim özellikleri ekonomik gereksinimleri olan hayvanlarına otlak alanları sunmaya uygunsa kendileri için de uygundur. Bu sebeptendir ki göçebe kültüründe "Göçebenin evi sırtındadır" sözü yaygındır. Hatta göçebeler için; "her göçebe aşiret 'gezici hara' gibidir" (Gökalp, 2013: 45) benzetmesi de yapılır.

Bilindiği gibi Türkiye'de hayvancılık ekonomisinin önemli bir kesimini oluşturan göçebe aşiretlerin yerleşme düzenleri mevsimsel olarak yapılmaktadır. Göçer hayvancılığı yarı göçebe olarak yapan aşiretlerde, yerleşmelerin yönü yaz döneminde değişmekteyken tam göçer hayvancılığı yapan aşiretlerin yönü ekolojiye bağlı olduğu için yaz kış değişmekte ve şekillenmektedir. Bu yerleşmeler, yaz döneminde Doğu Anadolu'nun kış döneminde ise Güney Doğu Anadolu'nun yüksek dağlarının yamaçlarında ve vadi içlerinde olmaktadır. Bu yerleşme düzenlerinde sabitlik olmayan göçebelerin en çok hareketli oldukları dönemleri ise göçlerdir. Göç döneminde su kaynakları ve otlak alanları takip edildiğinden yüksekten alçağa, alçaktan yükseğe doğru çıkış inişler yapılarak yapılan yerleşmelerde konaklanarak kalınmaktadır. Göçebelerin gerek yaylak ve kışlak

dönemleri gerekse de göç dönemleri her yıl bir periyodik düzlemde gerçekleşmektedir. Ortada bir süreklilik olduğu için bu periyotta göçebe kültürünün yerleşme dokusu ve sosyoekonomik boyutu rahatlıkla belirlenebilmektedir. Bu açıdan yerleşim türü toplumsal yapıyı biçimlendiren etmenlerin başında gelmektedir. Göçer hayvancılıkta esas olan hayvanın beslenmesinin koşullarını sağlamaktır. Bu koşullar yerleşik düzende farklı bakış açılarıyla çobanlıktan ziraata doğru bir eğilimi oluşturmaktadır. Dolayısıyla tam da bu noktada “çoban ve çiftçi” kavramları ön plana çıkmaktadır. Yerleşik kesimde yapılan hayvancılığın yanında çiftçilikle de ekonomiye katkıda bulunulurken göçebelikte yegâne ekonomi hayvancılıktır. Göçebe aşiretlerin toplumsal yapısında da “yerleşme, doğa, insan ve onun yaratılarından oluşan bir mekân parçası olarak tanımlanmaktadır” (Kutlu, 1987: 47). Bu mekân, iklime göre yaz kış değişmektedir. Bu sebeple durmadan hareket hâlinde olan bu toplum tipinde geçici bir mülkiyet anlayışı vardır. Bu mülkiyet anlayışında iklim, bitki örtüsü ve coğrafi faktörler ile birlikte ekonomik gereksinim sonucu yapılan meslek de önemlidir. Bu açıdan araştırma konusu olan aşiretlerin yerleşim özelliklerine bakıldığında ülkemiz kır yerleşme düzeninin görünümlerinden biri olan tam göçer hayvancılığa dayalı göçebe bir yerleşim şeklinin olduğu görülür. Bu aşiretlerin ekonomik bir gereksinimle başlattığı hayvancılık faaliyetinde, yerleşik düzene geçiş, devletin isteği üzerine 1990’lı yıllarda yaklaşık 10-12 senedir.³⁴ Bu süreçte göçebelerin bir kısmı yerleşik düzende kalmışken önemli bir kısmı ise 2000’li yıllarda peyderpey göçebe hayata ve göçer hayvancılığa yeniden başlamıştır. Günümüzde Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin göçer hayvancılık için yerleştikleri yerleşim alanları Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu’dur. Bu göçebe aşiretlerin yerleşme şeklinde, dağınık bir yapı görülse de aslında, gittikleri yerler ve mülkiyet anlayışları, atalarından bu yana bellidir. Bu yüzden göçebe kültüründe yaylalara geçici de olsa yerleşme, göçebe aşiretçiliğinin geleneksel bazı yöntemleri ile belirlenmektedir.

³⁴ Göçebe aşiretler, 1990’lı yıllarda terör olaylarından dolayı devletin, göçebelerin yaylalara çıkmasını yasakladığını ve yerleşik düzene geçirildiklerinde ise tutunmaya gayret ettiklerini fakat özellikle de başka bir iş bilmediklerinden ekonomik olarak oldukça zorlandıklarını belirtmekteydiler. Bu süreçte ülke genelinde ekonomik bağlamda ciddi anlamda hayvancılığın ve süt ürünlerinin gerilediğini ifade eden göçebeler, AK Parti hükümetinin başa gelmesiyle boşaltılan köylere geri dönüşlerin başladığı ve bazı özel devlet destekleme projeleriyle göçerlerin yaylalara çıkmasına izin verildiğini de eklemekteydiler.

3.1.YAYLAK VE KIŞLAK ALANLARDA MÜLKİYET

Mülkiyet, insan ile sahip olduğu şey arasındaki bağı temsil eder. Çünkü insanların maddi durumu sahip oldukları üzerine kuruludur. “Bir hukuk terimi olarak mülkiyet; kullanım, yararlanma ve tasarruf haklarına işaret eder” (Emiroğlu, Danışoğlu ve Berberoğlu, 2006: 609). Bu haklar, iktisadi zenginlik açısından toplumların sosyal dağılımlarını etkileyen etmenlerin başında gelmektedir. Mülkiyeti kullanma biçimleri ise ister şahsi olsun ister kolektif olsun bir katılmayı gerektirir. Bu kısımda geçici sürelerde katılımı esas alan göçebelerin, mülkiyet anlayışı ele alınmıştır.

Göçer hayvancılıkla ilgilenen toplumlarda özellikle de tam göçebelik söz konusuysa kişisel mülkiyette çok az eşya sahibi olunur. Onun dışında kolektif mülkiyet anlayışı üzerine kurulu bir hayat tarzıyla karşılaşmaktadır. Mülkiyet sahibi olmak daha çok toprak sahibi olmak ile de özdeşleşmiştir. Şu bir gerçek ki göçebeler, toprak mülkiyetine sahip değillerdir. Bu yüzden bu toplum tipinde mülkiyet anlayışı kolektif mülkiyete dayandığından, geçici sürelerde bir katılma söz konusudur. Buradaki kolektif mülkiyet, kira bedeli ile olmaktadır. Bu da bir mülkiyet ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda “üreten insanın kendi emeğinin nesnel koşullarıyla ilişkisi, bir mülkiyet ilişkisidir” (Hançerlioğlu, 2007: 272). Bu üretim şeklinde, süreklilikle sahip olma anlayışı ön planda olduğu için bu anlayışta geleneksel bir sahiplik duygusuyla kolektif bir sistem hâkimdir. Bu mülkiyetin yerleşim örüntüsünde yazlık ve kışlık zomalar vardır. “Zoma gruplarının oluşumu hem akrabalık ve hısımlıkla hem de ekonomik ilişkilerle belirlenir. Yaylaya çıkılacak yer de yine aşiretin geleneksel yayla haklarına ve ekonomik ilişkilerine göre seçilir” (Yalçın-Heckmann, 2016: 104). Burada geleneksellikten kasıt her aşiretin atalarından bu yana gittikleri yayla bölgesinin âdeta aşiretin adıyla nam salması demektir. Bu yüzden çevre köyler tarafından bile “buradaki yaylaları falan aşiret kullanmaktadır” diye söylenir. Bu söylemler, göçebe aşiretler için yaylaların tapusunu elinde bulundurma değerindedir. Eğer sınır ihlali olursa çıkabilecek çatışmalarda can kaybı bile olabilmektedir. Yani kimse kimsenin geleneksel haklarını kullanamaz.

Göçebe aşiretlerde başlıca kolektif olan mülkiyet unsurları, yaylaklar ve kışlaklardır. Bunun dışında ihtiyaç duyulan su ve elektrik yerleşim yerlerindeki imkânlar doğrultusunda bazen kolektif olarak bazen de şahsi olarak karşılanmaktadır. Eğer kiralanan yaylanın sahipleri köylerinden su ve elektrik ulaştırabilirlerse ücreti, yaylada bulunan aile başına bölünür. Bu durum birkaç yaylada görülmüştür. Bunun dışında

yaylaların genelinde göçer aileler şahsi ücret vererek, ihtiyaç duydukları suyu çevre köylerden haftalık birer tanker alarak temin ederler. Elektrik ihtiyaçları ise güneş panellerinden elde edilir.

Göçebe aşiretlerde, başlıca şahsi mülkiyet unsurları olarak çadırlar, küçükbaş sürüler ve özellikle de göç sürecinde kendileri için araba görevi gören binekleri olan at, katır ve eşeklerdir. Bu şahsi mülkiyetlerin maddi ve manevi değerleri vardır. Göçebe aşiretlerin tarihi incelendiğinde birbirlerinin malını talan etme anlayışı; “çadır, sürü ve binek hayvanlarına” el koyma üzerinedir. Bu yüzden bu şahsi malları koruyup kollama, önemlidir. Ayrıca “çadırın içi de bir tür zenginlik ve statüyü göstermek için ikinci derecede özel mülkiyet kategorisinde ele alınmaktadır” (Beşikçi, 2014: 141). Yani göçebelerin yaşamında kullandıkları tüm araç gereç ve lazımlık olan eşyalar, bu kapsama girmektedir. Bu durumda ne kadar çok eşya o kadar zenginlik demektir. Mesela her yaylada akrabalarından daha zengin olan kişi, genelde o ailenin veya yaylanın sorumluluğunu alan kişidir. Bu şahsın çadırı diğerlerinin çadırından daha büyük olup iç kısmı da el yapımı kamış hasırlar ile süslenilir. Hatta göçebe kültüründe pek görülmeyen tüplü ocak ve büyük boy güneş panelleri de yine bu şahsın çadırında olur ve bu şahıs, genelde iki eşli olan kimsedir. Bu yüzden erkek çocukları ve gelinleri de çok olduğu için gerek kendileri için gerekse de misafirler için eşyaların konulduğu hurçlar ve yataklar da çoktur. Özellikle kap kacağın, kuru gıdanın ve yatak takımlarının çok olması yaylada bu aileye ilgiyi arttırır. Çünkü yaylaya bir misafir geldiğinde hem sorumluluk gereği hem de kendisine yatak ayırması açısından bu aile ön plandadır. Ayrıca ailenin çadırındaki eşyalar kolektif mülkiyete girmediği hâlde ihtiyaç durumunda göçebeler arasında birbirleriyle paylaşılmaktadır. Bu da aynı yaşam koşullarına sahip oldukları için “göçerin hâlinde göçer anlar” anlayışıyla sosyal ve ekonomik dayanışmayı daha da güçlendirmektedir. Bu dayanışma modelini, yayla bulamayan veya kan davası sebebiyle zor durumda kalmış göçebelere, misafirperverliğini ve mertliğini göstermek adına aynı yaylayı paylaşmakta da görebiliriz. Burada kendi isteğiyle bir paylaşma olduğu için bir sorun çıkmaz. Yaylayı paylaşmak ve sürüden koyun yardımında bulunmak genelde erkeklerin tekelindedir. Bunun dışındaki çadır içi eşyaların komşular ve akrabalar ile paylaşılma hususu ise kadınların tekelindedir. Ayrıca şahsi mülkiyetin miras olarak devredilmesi de babadan oğula şeklindedir. Kız çocuklarına evlenecekleri zaman çeyiz olarak genelde çadır içindeki eşyalardan verilmektedir. Koyun sürüsünden kızına en fazla

10-15 koyun verilebilir. Bu da aileden aileye değişmektedir. Ama genel kanaat kızlara miras verilmemesi yönündedir. Kızlar, baba evinde olduğu müddetçe baba tarafından maddi ihtiyaçları karşılanır. Hatta ara sıra hem hayvancılık hem de ev işlerinde çok çalıştığı için hayvan satışında kızlara birer altın da hediye olarak alınır. Şayet baba ölürse babanın kızlarına karşı görevlerini ağabeyler yapar. Kızların üretime yaptıkları tüm katkı ağabeyinindir. Zaten ağabeyi de koşulsuzca kız kardeşine sahip çıkmak zorundadır. Bu durum atalarından bu yana süregeldiği için ailede bir eşitsizlik durumunun olabileceği görüşleri açısından herhangi bir isyanla karşılaşılmamaktadır. Hatta kadınlar, ağabeylerinin malının kendilerine bölünmesi taraftarı değillerdir. Bunda hem bu anlayış ile büyüdüleri için erkekler ile bu tür hesaplaşmalara girilmemesi gerektiğinin bilinci vardır. Hem de kadınlar için baba evi olarak tabir edilen ağabeylerinin zenginliğinin kendilerine koca evinde zengin aile kızı, statüsü sunulması etkilidir. Baba evinin koyun sürüsü fazlaysa göçer kültüründe sözü daha fazla geçeceğinden kızlar bundan övünmektedirler. Gerek işler açısından olsun gerekse de mal paylaşımı açısından olsun göçebe aşiretlerde erkekler ve kadınlar arasından bir çekişme olmamaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında göçebe aşiretlerin kolektif mülkiyet anlayışlarına bakıldığında ise kendileri ve hayvanları için hayati öneme sahip olan yaylaları ön plana çıkarmaktadır. Göçebe aşiretlerin geçici surette, kolektif mülkiyet anlayışıyla kiraladıkları yaylalar, bir köye bağlı olup sakinlerinin artık kullanmadıkları ve kendilerine hayvancılık faaliyetini yapması için kira bedeli ile verdikleri topraklarıdır. Bu aşiretlerin kullandıkları yaylak ve kışlaklar şunlardır:

Göçebe Alikan aşiretinin gittiği yaylaklar çoğunlukla Van, Ağrı, Muş, Bitlis il ve ilçeleri olmak üzere Van-Beytüşşebap-Hakkâri sınırlarında olan Faraşın Yaylalarıdır. Aşiretin gittiği kışlakları ise çoğunlukla Siirt, Mardin, Batman ve Şırnak il ve ilçelerine bağlı yaylalardır.

Göçebe Duderan aşiretinin gittiği yaylaklar; Van, Erzurum ve Van-Beytüşşebap-Hakkâri sınırlarında olan Faraşın Yaylalarıdır. Gittikleri kışlaklar ise; Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt il ve ilçelerine bağlı yaylalardır.

Göçebe Soran aşiretinin gittiği yaylakların geneli Van-Şırnak-Beytüşşebap sınırlarında olan Faraşın Yaylalarıdır. Ayrıca Van ve Erzurum'a bağlı bazı yaylaları da kullanmaktadırlar. Gittikleri kışlaklar ise çoğunlukla Şırnak/İdil ve Cizre sınırlarındaki

yaylalar olmak üzere Mardin ve Batman il ve ilçelerine bağlı yaylaları da kullandıkları olmaktadır.

Göçebe yaşamı, yaz kış sürdürüldüğünden gerek kış döneminde gerekse de yaz döneminde çok fazla yayla dolaşmaktadır. Bazen otlak alanları çabuk tükenen bir yayladan bir diğerine de geçilebilmektedir. Ayrıca yasaklı bölgeler, olağanüstü durumlara göre değiştiğinden, bu bölgelerin alanına hangi yaylaların gireceği her an değişebilmektedir. Bu açıdan gidilen tüm yaylak ve kışlaklar belirlenemez. Genel olarak yukarıda belirtilen yerleşim yerlerine bağlı yaylalar kullanılmaktadır.³⁵ Göçebe aşiretlerin yaylaları şehir merkezinden uzak ve yolları da engebelidir. Bu yüzden göçerler, bu yaylalarda taşıma araçları olarak transit kamyonetleri ve amarak cip kullanırlar. Çünkü bunlar, arazi yapısına en uygun olan araçlardır. Amarak arazi cipini genelde Alikan aşireti kullanmaktadır. Transit kamyonet ise neredeyse göçerler ile özdeşleşmiştir denilebilir.

Göçebe aşiretlerin sene boyunca göçer hayvancılıkta yaylaları kiralama usulleri ve bu yaylalar ile olan geleneksel bağlılıkları önem arz etmektedir. Bu geleneksellikte dikkat çeken husular vardır. Tabii bu hususların geçmişten günümüze bir değişim ile sürdürüldüğü de görülmektedir. Bu değişimi göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Eskiden on aile toplanıp bir yayla kiralardık. Günümüzde her ailenin sürüsü çoğaldığı için birkaç aile ancak bir yaylayı paylaşabiliyor. Şu anda her evin en az 2000 sürüsü var. Doğal olarak yayla, dar geliyor ve göçerler farklı yaylalara dağılıp toplu yaşamayı istememektedirler” (KK209).

Bu görüşten de anlaşıldığı gibi günümüzde, göçerlikte aktif olan göçer sayısı azdır ama sürü sayısı çoktur. Durum böyle olunca yaylaya ihtiyaç artmaktadır. Bu yüzden günümüz göçebe aşiretlerinde en önemli sorun yaylaların kira bedelinin alım güçlerinin üstünde olmasıdır.

Tüm bunların yanı sıra gözlemlerimiz ışığında, göçebe aşiretlerin yukarıda belirtilen mülkiyet anlayışındaki geleneksel hak sahibi olma hukukunun, kendilerinde çevre bilincini de geliştirdiğini görmekteyiz. Yani doğa yaşamlarındaki bu süreklilik göçebelerde, doğaya karşı sahiplilik duygusunu geliştirmiş ve âdeta doğayla olan bütünlüklü yaşam, bu aşiretlerin karakteristik özelliği olmuştur. Dolayısıyla göçebeler bulundukları yaylayı temiz tutmaya özellikle özen göstermektedirler.

³⁵ Göçebe Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin kullandıkları yaylak ve kışlak alanları alandaki gözlemlerden, yapılan görüşmelerden ve göçebelerin üye oldukları Siirt, Batman ve Şırnak Koyun Keçi Birliği'nden (KKB) alınmıştır.

Bu konuda göçerlerin verdikleri örnekler şunlardır: “Çamaşır yıkandığında deterjanlı, sabunlu su, çadırın önüne dökülmemelidir. Sabunlu suyun döküldüğü toprağın rengi siyahlaşır. Bu da kötü bir görüntüye dönüşmektedir. Bu durum peynir suyu için de geçerlidir. Peynir suyu da yakınlarla dökülmemelidir. Peynir, yağlı olduğundan toprağın ve yeşilliğin rengini bozar ve koku yapar. Bu koku, kolay kolay geçmez. Bu yüzden sinekler bu yerlere çok dadanır (KK145). Ayrıca peynir suyu ve sütün döküldüğü yerde otlar yeşermez. Mesela süt sağımının olduğu yeri (beriyi) göçerler kolay kolay değiştirmezler. Çünkü sütün döküldüğü yerde, ot yeşermez. Bu yüzden kuru toprağın üzerine dökülmesi daha uygundur. Göçerler, yaylalarına/otlaklarına zarar vermezler (KK180). Hatta birkaç yıl aynı yaylaya geliniyorsa, yani yayla belliyse, her ailenin ateş yaktığı yer bile bellidir. Göçerler bu ayrıntıya dikkat ederler. Çünkü ateş yakılan yerlerde, ot çıkmadığı için çölleşir. Bu yüzden göçebe hayatında ateş ocağının yeri sürekli değiştirilmez” (KK83, KK76).

Burada belirtilen görüşlerin yanı sıra gözlemlediğimiz bazı önemli hususlara da göçerler, dikkat etmekteydiler. Örneğin; her ailenin çadırının bir-iki metre uzağında büyük torbalar yerleştirilir ve bu torbalara günlük çöpler ve bebeklerin altını bağladıkları bezler vs. konulur. Bu çöp torbaları, haftada iki-üç kez ailedeki bir genç tarafından yaylanın uzak bir yerine götürülüp yakılır. Ayrıca sebze ve meyve kabukları gibi yemek yapılırken çıkan artıklar genelde hayvanların yemliklerine konulur. Ekmek ve kemikler ise ayrı torbalarda biriktirilip köpeklerin yemesi için çobanlara gönderilerek değerlendirilir. Öyle ki göç sürecinde bile her konaklatılan yerden sabah toparlanılacağı vakit etrafa atılan çöpler toparlanıp ateşe verildikten sonra yola çıkılır. Aslında göçebe aşiretlerin kısa süreliğine de olsa kaldıkları yaylaları bu denli benimsemelerinde yaylayı kaybetme korkusu önemli bir etkidir. Eğer dikkat etmeyip yaylayı çok fazla tahrip ederlerse, çevre ile sorun yaşayabilirler. Bu da “toplumsal yasaklar ve tabular ile ekolojinin korunması arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yani yasakların ekolojik korumaya dolaylı yoldan olumlu etkilerinden söz edebiliriz” (Yolcu ve Aça, 2019: 867). Bu yüzden ki yerleşilen mekân göçebelerin özel mülkiyetleri olmasa bile, yaşam biçimleri sebebiyle dönüp dolaşacakları yerin yine yaylalar olması, göçebeleri mekânlarıyla olan ilişkilerinde mecburi bir dengede durmaya itmektedir denilebilir.

Özetlemek gerekirse, göçebe aşiretlerin yaylalarda yerleşme süresi içinde konaklamaları ve yerleşme düzenleri tam göçer hayvancılık yaşam biçimine paralel olup, geçici mekân

değişimleri ile zomalara yerleşme şeklindedir. Göçebelerin “zom/zoma” dedikleri bu yerleşim, halk içinde “oba ve yayla” olarak da adlandırılmaktadır. Her aşiretin birkaç aile şeklinde çadırlarıyla bir araya gelip yerleştikleri zomalar, göçebe çadır topluluklarını ifade etmektedir. Ayrıca bu zomalar ve zomalardaki barınaklar, yazlık ve kışlık olarak da ayrılmaktadır. Bu ayırım, yerleşimin ve barınağın şekli ve adı değişse de aynı amaçla kullanılmakta ve aşiretlerin kabileler şeklinde yerleşmeleri sebebiyle de kabilenin adıyla anılmaktadır. Bir kabile/kol, zorunlu bir durum olmadığı sürece yıllarca aynı zomayı kullanır. Bu da kiralama bedeli olsa da gelenekselleşen yayla hakkını ortaya çıkarmaktadır. Burada geçen yıllar, göçebelerin sözlü hukukunda kalıcılık ve sahiplik bildiren bir değere sahiptir.

3.2. YAYLAK VE KIŞLAKLARIN KİRALANMASI

Göçebe aşiretlerin mülkiyet sistemindeki yaylaları ya şahsi ya köy ortak malı ya da devletin ve köylünün ortak mülkiyetidir. Yani birilerinin idaresi altında olan bu topraklar, bu aşiretlere kiralanmaktadır. Aşiretler, hayvanlarını beslemek için yaz aylarını 4 ay ülkenin Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki yüksek dağların eteklerindeki yaylalarda geçirmektedirler. Kışlaklarını ise yaklaşık 5 ay, ülkenin Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki dağların alt yamaçları, vadi içlerindeki düzlük olan ovalarda geçirmektedirler. Aslında “her ne kadar yıl boyunca hayvanlarıyla birlikte yeni otlaklar peşinde olan göçerlerde statik bir yerleşmeden söz edilemezse de hemen her yıl aynı bölgeler, kışlak ve yaylak olarak kullanılmaktadır” (Bakır, 1995: 101). Bu bağlamda, göçebelerin yerleşim yerleri sabit olup yaşamları hareketlidir. Göçerler; kışlağa, “deşt/koz”, yaylağa ise “zozan” derler. Kaldıkları yaylaların geneline de “zom/zoma” demektedirler.

Göçerlerin yaylakları Doğu Anadolu Bölgesi’nin sınırlarında olup köy tüzel kişiliğinden veya köylerde ve şehirlerde oturan ağa ve beylerden kiralanır. Bunlara ait yaylalar genelde problemlere sebep olmaktadır. Özellikle de akraba olan bu ağa ve beyler arasında bir husumet varsa, göçer aşiretler bu husumetin içine istemeden dâhil olabilmektedirler. Göçerler, her zaman için toprak sahibinin sözünü ön planda tutarlar. Çünkü yaşam koşulları gereği “her daim köylüye muhtacı” denilir.

Konu ile ilgili belirtilen görüşler şu şekildedir: “Bu dağların eteklerindeki yaylaların belki de çoğu devlete aittir. Ama köylüler, bize aittir derler. Bu yüzden kendilerinin istediği kira bedelini vermediğimiz takdirde buralarda göçeri barındırmazlar. Biz onlara

mecburuz. Bu sene onları dinlemezsek seneye geldiğimizde veya yayla bulamadığımızda ne yaparız?” (KK193). Bk: (Göçerlerin Teknolojiden Uzak Zorlu Yaşamları, 2021).

“Zamanında çok varlıklı olmamıza rağmen bizlerde, toprak alma, otomobil alma bilinci yoktu. Şimdi de toprağı kimse alamaz. Günümüzde ne göçerliği bırakabiliriz ne de başka bir iş yapabiliriz. Mecburi işimizi devam ettirmeliyiz (KK100). Biz atalarımızdan, dedelerimizden bu yana göçeriz. Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde gitmediğimiz bir yer yoktur. Bazı yaylalarda 5 yıl bazı yaylalarda ise 10 yıl kalırız. Erzurum, Van, Hakkâri, Muş, Bitlis vs. her yerde bulunmuşuz. Nerede hayvanlarımız doyacaksa oraya gideriz (KK161). Çünkü bizler, bu bölgelerde, göçerlik yapıyoruz. Biz göçerlikten başka bir iş de bilmiyoruz (KK123, KK130). Örneğin; biz Duderan aşiretinin Etmaneki kolunun göçerleri 1990’lı yıllarda yerleşik hayata geçirildiğimizde, Batman’da Pazar Yeri, İlan ve Bağlar Mahallelerine yerleştik. Orada da yine besili hayvancılık yapıyorduk ama geçinemedik. Göçer yaşamına alıştığımızdan uyum da sağlayamıyorduk. Sadece birbirimizle arkadaşlık yapıyorduk. Birkaç yıldır yine göçer yaşamına geri dönmek zorunda kaldık” (KK130). Göçebelerin burada değindikleri mecburiyet hem ekonomik sebeplerden hem de alışık oldukları göçebe kültüründen kopamamaktan kaynaklanmaktadır.

Bu durumu, göçerler büyüklerinden duyduklarıyla şöyle ifade etmektedirler: “Büyüklerimizin atasözleri şöyledir: ‘Hayê Mêşinê İlla Têre /Keçinin sahibi her zaman toktur’. Yani göçerlerin hayvancılığı bırakmaması gerekir. Koyunun her zaman bereketi vardır. ‘Koyun tıpkı bir fabrika gibidir, sürekli ürün verir.’ Bugün param olmazsa bir koyunumu satar kendime harçlık yaparım, evime gıda alırım, un alırım, şeker alırım (KK100). Koyun, altındır. Her zaman bereketi ve kazancı vardır. Bize karışmasalar biz göçerliği seviyoruz. Bizim sanatımız budur. Biz çocuklarımızı başkalarının işçiliğine gönderemeyiz. Bizim çocuklarımız, inşaatlarda bir çivi çakmasını bile bilmez. Tek bildikleri iş hayvancılıktır. Göçerlere herkes sıkıntı çıkarıyor bu yüzden yerleşik hayata geçmek zorunda kalıyorlar. Ya bu zorluklar ile kalacaklar ya da gidecekler. Bazen yaylaların kira zamanında büyük olaylar çıkıyor. Her sene aynı sıkıntıları yaşıyoruz. Bu yüzden günümüzde göçerlerin sayısı gittikçe azalmaktadır” (KK61).

Yukarıda belirtilen görüşleri alandaki gözlemlerimiz ışığında değerlendirmek gerekirse, kısacası gerek günümüz şartlarındaki yaylaların kira bedeli olsun gerekse de diğer problemler olsun göçebe yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Göçebeler de bu

olumsuzlukların biraz olsun önüne geçmek için yayla kiralamayı daha yaylalardayken yapmaktadırlar. Aşiretin büyüklüğünü üstlenen sorumlu kişi, aynı yaylayı paylaşacağı diğer aile büyükleri ile hangi yaylalara gideceklerini kararlaştırırlar ve önceden yayla sahibi ile anlaşma yaparak bir miktar kapora verirler. Eğer bir anlaşmazlık olursa da ya ailenin önde gelen büyüğü ya da o grubun peynirlerini satan mandıracıları tarafından kendileri için bir yayla kiralanır. Mandıracı bu yaylayı kiralayacağı vakit, yaylaya gelecek olan grupla ve o grubun büyüklüğünü üstlenen aşiret reisiyle kararlaştırarak hareket eder. Göçerler için gidilecek yaylanın kesinleşmesi önemlidir. Göçerlerin yayla kiralamak ile ilgili yaşadığı sorunlarının çoğu özellikle birden çok ortağı olan yaylalarda çıkmaktadır. Bu yayla tipi, genellikle kışlaklarda daha fazla olmaktadır.

Bu sorunlar ile ilgili göçerlerin belirttikleri görüşler şunlardır: “Kışlaklarda yaylaların tapusu yoktur. Bu yüzden bir yayla, aynı anda birkaç göçere kiralanmaktadır. Kendi aralarında anlaşamayan köylüler veya akrabalar ayrı ayrı ücret talep etmektedirler. Bu talepleri reddettiğimizde çobanlarımızın önünü kesip sürüden koyun çalıyorlar. Hatta geceleri yaylaların yakınlarında gezinip gözdağı verip olay çıkarmak için uğraşıyorlar. Bazen açık açık tehdit ettikleri de oluyor. Göçerler de olaylara karışıp can kaybı yaşamamak için ya şartlarını kabul edip fazladan para veriyorlar ya da ailelerini ve sürülerini alıp hemen bir başka yaylaya gitmek zorunda kalıyorlar (KK41). Günümüzde göçer aşiretlerin en önemli sorunu yayla kiralama esnasında yayla sahipleri ve o yaylayı almak isteyen göçerler arasındaki rekabetten çıkıyor (KK137, KK139). Tüm göçerler de yaylasının otlak alanlarının gür ve bol olmasını ister. Su kaynaklarının çok olmasını ister. Fakat hiçbir göçerin de yayla seçme gibi bir şansı olmuyor. Herkes maddi gücüne göre hareket etmek zorundadır. Göçerler, zor olan hayat şartlarını daha da zorlaştırıyor. Yayla kiralanacağı vakit birbirlerinin arkasından işler çevriliyor ve tutulan yaylaya daha fazla ücret teklif edilerek o kişinin yaylası elinden alınıyor. Bu da büyük olayların çıkmasına sebep oluyor (KK116, KK124, KK147). Ama her zaman sonuç bellidir. Göçer aşiretlerde, erkekleri ve parası çok olan en iyi yaylayı alıyor” (KK57).

Göçebe aşiretlerde, yayla kiralamaları için söz edilen bu sorunların yaylaya geçildiğinde ise farklı şekillerde devam ettiği görülmektedir. Örneğin; aynı civarlarda yaylalar kiralanmışsa, sorunlar bu kez de birbirlerinin yaylalarında hayvanların otlatıldığı sebebiyle çıkmaktadır. Bu konuda en çok sorun Duderan ve Soran aşiretleri arasında çıkmaktadır. Bu iki aşiret birbirinden pek haz almazlar ve her fırsatta birbirlerini

kötülerler. Göçerler ile köylüler arasında çıkan anlaşmazlıklarda ise jandarmanın da müdahalesi olabilmektedir. Hatta olayların mahkemeye bile sonuçlandığı oluyor. Çünkü göçebe aşiretler, gittikleri yaylaları kolay kolay değıştirmezler. Bu yaylalar her ne kadar şahsi mülkiyetleri olmasa da aşiretlerde, atalarından, dedelerinden beri bir kullanım söz konusu olduğundan artık özdeşleşmiş ve gelenekselleşmiştir. Bu durum şöyle gerçekleşmektedir: “Yayla haklarının ‘gelenekler’ temelinde, bir aşiretin ‘hep o yaylaları kullanmış olması’ iddiası öne sürülür. Burada soya dayanan geleneksel yayla hakları söz konusudur” (Yalçın-Heckmann, 2016: 139). “Yani ortak bir soy ve ortak yerleşim ideolojisiyle birlikte ele alındığında, bir tarih ve geçmişten devralınan kültürel bir önemlilik ideası anlamına gelir” (Yalçın-Heckmann, 2016: 140). Dolayısıyla bir aşiretin bir yaylada hak iddia etmesi sorgulanır ve atalarının bugüne kadar gittikleri yaylalar aşiret için bir yol haritası gibidir. Bu haritanın dışında yeni bir harita çizmek isteyen kişi veya kişiler hem kendileri için hem de mensubu oldukları aşiretleri için riskli bir durum yaratmış olmaktadır. Çünkü geleneksel yayla hakkını elinde bulunduran aşiretin, başka aşiretlere karşı bu yayla üzerinde hak talep etmesine karşı çıkma yetkisi vardır. Bu da geleneğin gücünü göstermek açısından aslında önemli bir husustur. Yayla kullanım hakları bağlamında geleneğin gücü; “mera, biçenek ve otlak kullanım haklarının geleneğe bağlı olmasından, yani bir aşiretin bu otlağı ve merayı ezelden beri kullandığı iddiasından kaynaklanıyor olmasından dolayı, belli bir yöre, gelenek ve bir aşiret arasındaki bağ, aşiretliler için hayati önem taşır” (Strohmeier ve Yalçın-Heckmann, 2013: 157). Günümüzde göçebeler arasında çıkan yayla kavgalarının çoğu bu geleneksel hakkın başka bir aşirete verilmesi üzerine çıkmaktadır.

Göçebe aşiretlerdeki sözlü hukukla yıllara dayanan bu geleneksel yayla kullanım haklarının başka usuller ile birbiri arasında paylaşılması durumu da dikkat çekicidir. Örneğin; belirli bir yörede bazı yaylaların kullanım haklarını elinde bulunduran bir göçebe aşiretin zomasında başka bir aşiretten aile ile de karşılaşmak mümkündür. Bu durum yaylanın sahibinden ziyade yaylanın geleneksel hakkını elinde bulunduran aşiret üyelerinin kira bedelini önceden ödedikleri bu yaylaya ortak kabul etmesi ile olmaktadır. Yani zomaya yerleşilmesi durumunda bireyler toplanıp bir aileye de yer ayırmak mümkün müdür diye muhasebe ederler. Eğer yayla bulamayan bir göçebe aile varsa, bu kişiye haber edilir ve kişinin sürü sayısına göre bir fiyat belirlenerek yaylalarına ortak edilir. Bu tür durumlarda yayla sahibi bilgilendirilir ama fiyat ile ilgili yayla sahibinin

herhangi bir karar vermesi söz konusu olamaz. Çünkü önceden kendisine zaten yaylanın kira bedeli verilmiştir. Bu durum, göçebe aşiretlerin yayla kullanım haklarının kendi aralarındaki hukukunu göstermektedir. Dolayısıyla bu denli kabul edilmiş bir hukuk çiğnendiğinde göçebeler arasında çatışmaların çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle de yaz kış çadır hayatı yaşayan tam göçebe aşiretler olan Alikan, Duderan ve Soran göçebeleri için yaylasının elinden çıkması ciddi bir sorundur.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında göçebelerin belirttikleri görüşler incelendiğinde, göçebelerin toprak sahibine karşı boynunun bükük olması aslında topraksızlık ve göçebelikten başka bir iş becerilerinin olmayışıdır. Ayrıca bu iş gücünde göçebelerin, yazlık ve kışlık konaklama yerleri belli olmasına rağmen kendi aralarında yaşanan ihtilaflar da söz konusudur. Bu anlaşmazlıklar geçmişten bu yana süregelen hususlardır. Fakat göçebelere göre geçmişte bu kadar çok sorun yaşamamaktaydılar. Çünkü günümüzde göçebe sayısı az kalsa da gerek yaşanan kalıcı iklim değişikliği sebebiyle kuraklığın fazla olması ve otlak alanlarının azalması gerekse de yasaklı bölgelerin gittikçe artması göçebe aşiretlerin alanını daraltmaktadır. Örneğin; göçebelerin günümüzde mera ve çayır alanlarının gittikçe azalmasında, geçmişte Süphan Dağı'nın eteklerinin kullanılmasına günümüzde izin verilmemesi de etkilidir. Geçmişte Süphan Dağı'nın eteklerindeki yaylaların devletin standart bir ücretle herkesin sürü sayısına göre kiralaması göçebenin hem ekonomik hem de güvenliği için önemliydi. Ayrıca ekonomik açıdan devlete olan katkısı da şüphesiz olmaktadır. Göçebelerin yayla kiralamalarında en çok dile getirdikleri ve devletten beklenti içinde oldukları Süphan Dağı'nın tekrar kendilerine açılması ve gerek hazine topraklarında gerekse de şahsi topraklarda kontrollü bir şekilde standart bir ücret ile yaylanın kira bedelinin belirlenmesidir. Günümüzde bu hususun olmaması göçebeleri, şahıs topraklarına mecbur kıldığı için yukarıda belirtilen sorunlar gittikçe çoğalmaktadır. Ayrıca tüm bunların yanında, günümüzde göçebeler az kalmış olsa da sürü sayısındaki artış da kalan yaylaları paylaşmak adına yayla kiralamalarında bir başka sorundur. Hayvan sayısı arttıkça otlak alanlarının azalması sebebiyle kalan yaylanın fiyatı değerinin çok üzerinde olduğu gibi aynı yaylada kalabilecek göçebe sayısını da azaltmaktadır. Geçmişte bir yaylayı 20-30 aile paylaşabiliyorken günümüzde en fazla 5 - 10 aile kullanabilmektedir. Zaten günümüzde sürü sayısı 500'ün altına düşen bir göçebe yaylaların kira bedelini karşılayamadığından geçim sıkıntısı yaşayacağı için göçebeliktense yerleşik yaşamda ahırlama usulüyle

hayvancılık yapmayı daha ekonomik görmektedir. Bu hususların tümü doğal olarak günümüzde toprak sorununu daha da arttırmaktadır. Ayrıca göçebe kültüründe toprak, kolektif mülkiyetle ve hukuki sürecin dışında tamamen sözlü olarak dost ahbap ilişkisi ile kiralanmaktadır. Durum böyle olunca kiracı olan göçebelerin hakları ya toprak sahipleri ya da göçebelerin farklı istekleri ve planlarına dayalı sorunları ortaya çıkarmaktadır. Her sene bu sorunlar ile uğraşılsa da kendileri için geleneksel olan bu yayla kiralama usullerinden vazgeçilmediği için son yıllarda özellikle yayla kiralama sorunları nedeniyle göçer hayvancılık yok olmakla karşı karşıya gelmiştir.

Yaylaların göçebe aşiretlerdeki bu önemi, elbette hayvancılık faaliyetiyle ilgilidir. Göçer hayvancılıkta, yayla ne kadar genişse sürünün beslenmesi açısından ve toplumsal huzur açısından o kadar iyidir. Bu sebeple az sayıda aileler bir araya gelmelidir. Kolektif birlikteliğin en fazla olduğu dönem kışlaklardır.

Bu kapsamda aynı yaylayı doğal sınırlar ile nasıl kullandıklarını göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Örneğin; biz Duderan aşiretinden birkaç aile, Soran aşiretinden olan birkaç aile ile aynı yaylayı kullanıyoruz. Yaylanın sahibi, üst üste taşlar dizerek, sınırı belirlemiştir. Bu yüzden ne onlar bizim yaylamıza sürülerini getirir ne de biz onların tarafına sürümüzü götürürüz. Kış döneminde, yayla bulmak zor olduğu için fiyatı da yüksektir” (KK222). Çünkü kışlaklar sadece insanların değil hayvanların da kaldığı alanlardır. Kışlaklarda, hayvanlar ya yaylalarda ya da dağdaki mağaralarda daha çok yemler ile beslenir. Bu sebeple kışlakların alanı ve kira bedeli birçok aile arasında paylaşılmaktadır. Yaylaklarda ise hayvan sürüsü, gece-gündüz dışarıda otlatıldığından yayla, daha az paylaşılmaktadır. Yaylaklarda en fazla 3 ile 5 aile bir araya gelebilmektedir. Göçebe aşiretleri içerisinde, en fazla kolektif kiralama gerek yaylaklarda olsun gerekse de kışlaklarda olsun sürü sayısı en az olan Soran aşiretinde olmaktadır. Sürü sayısı fazla olan aileler komşuluk yapmayı çok tercih etmemektedirler. Çünkü göçebe aşiretler arasında çıkan anlaşmazlıkların geneli sürünün kendi alanlarında otlatıldığı hususudur. Bu açıdan Alıkanlar, sürü sayısı fazla olduğu için kolektif yayla kiralamasında en az komşusu olan aşirettir.

Yaylayı kolektif kiralamanın faydaları da vardır zararları da vardır. Konu ile ilgili belirtilen görüşler şunlardır: “Bir yaylayı ne kadar çok aile paylaşırsa maddi açıdan o kadar kârlı oluyor. Ama bu kez de yaylanın otlakları çabuk bitiyor ve sürüler aç kalıyor. Hayvan iyi otlatılmadığında zayıf düşüyor, verimi azalıyor. Bu yüzden yaylalar

kiralanırken sürünün sayısına bakılmalıdır. Sürüsü çok olan aileler daha az bir arada bulunurlar” (KK116, KK124).

Belirtilen bu kolektif yayla kiralamasını değerlendirmek gerekirse, yaylanın kolektif kiralanasının da bir usule dayandığı ve maddi durumun birinci koşul olarak göz önüne alındığı görülür. Özellikle de kışlakların kira bedeli yaylaklardan daha fazladır. Bunun sebebi de tamamen iklimden kaynaklanmaktadır. Kış dönemi olduğu için hayvanlar, yaylada ve mağaralarda muhafaza edilmektedir. Bu da fiyatı arttıran bir diğer husustur. Göçebelerde gerek yaylaklar gerekse de kışlaklarda aynı yaylayı paylaşan aileler arasında yaylanın kira bedeli yaylalara gelindiğinde, sürünün sayısına göre bölünür. Her aile, sürüsünü sayar ve payına düşen miktarı öder. Bu miktar sürüdeki yaylanın fiyatına göre değişmektedir. Mesela 2020 ve 2021 senelerindeki yaylalarda küçükbaş hayvanın başına 55-60 TL arası bir ücret ödenmiştir. Bu para, yaylada bulunan gruptan sorumlu kimse tarafından toplanılır ve yarısı yaylaya gelindiğinde diğer yarısı ise göç mevsimine bir ay kala yayla sahibine veya yayla, köy ortak malıysa muhtara teslim edilir. Büyükbaş grubuna giren at, katır ve eşeklerin sayısı zaten az olduğundan bu hayvanların başına herhangi bir ücret ödenmemektedir. Çünkü bu binek hayvanlardan her aile birkaç eşiği yayladaki yük taşıma işleri için bırakırlar. Bir - iki eşiği de çobanların yükünü taşıması için çobanlar ile gönderirler. Göçebelerin günümüz yaşam alanlarında en az olan binek hayvanı attır. Bu atlar genelde iki üç tanedir. Hatta çoğu ailenin atı hiç yoktur. Genelde göç hareketliliklerini yaya yapan ailelerde, at olur. Bu atlar da yine yaylalarda bir yere bağlanır. Eğer at sayısı çoksa otlak alanlarını otladığı için 70-75 TL civarında bir fiyat verilir. Katırlar ise yaylalara gelir gelmez dağa salınır. Bu katırlar, dağda otlarlar. Göçer kültüründe katırların yaylalarda beslenmesi yasaktır. Çünkü katırlar, çok otladıkları için hem otlakları çabuk tüketirler hem de katırları az olan ailelere haksızlık olacağından kimse kabul etmez. Dağa salınan katırlar, göç zamanı göçerler tarafından yakalanıp getirilmektedir.

Bu usullere göre belirlenen yayla kirasının verilmesinin de yine başka bir usulü söz konusudur. Örneğin; yaylanın kira bedeli bir defada ödenmez. Bunun sebebini göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Yaylaların kira bedeli peşin olarak önceden verilirse yayla sahipleri ve köylüler göçeri oradan göndermek için türlü yola başvururlar. Göçerler bu tarz olayları çok yaşadığından tecrübelidirler ve her zaman temkinli davranırlar (KK196). Bazen de yaylaların kira bedelini verirken yayla sahibine hem para hem de koyun ve

peynir de verilmektedir (KK113). Eğer yayla, mera olsa devletindir. Bazen de bu meranın %30'u köylülerin oluyor. Bu durumda hem devlete hem de köylüye ödeme yapılmaktadır. Aslında bu tür durumlarda sadece devlete ödeme yapmalıyız ama köylüler kabul etmediğinden onlara da ödeme yapmak zorunda kalıyoruz. Eğer yayla, sadece özel şahsa aitse, bu kez sadece şahsa ödeme yapıyoruz (KK209). Biz yaylaya geldiğimiz zaman da Tarım İl Mera Komisyonuna gidip gerekli izinleri alıyoruz. Komisyonun hayvan başı belirlediği ücreti ödüyoruz. Ayrıca yaylanın özel mülkiyetteki sahibine de ödeme yapıyoruz” (KK161). Mera parası olarak bu sene hayvan başı 3 TL verildi.

Tüm bu işlemler hallolduktan sonra yaylalarda kimin nereye çadırlarını ve berisini kuracağı belirlenmektedir. Bu belirlemeler otlama alanları içinde “nişan ve sinor” denilen doğal sınırlar ile yapılmaktadır. Bu sinorlar ya arazinin bazı kısımlarında taşlar üst üste dizilerek ya da küreklerle bazı kısımlar kazılıp topraktan küçük tepelikler yapılarak belirlenir. Sonrasında göçebeler ve çobanlar payına düşen kısımları göz kararı ile bilirler. Göçebe aşiretlerde, çadırların zomalarındaki yerleşimlerinde, nasıl bir usule başvurulduğu şöyle ifade edilmektedir: “Yaylalara gidildiğinde yaylanın genişliğine göre kaç aile gitmişse öncelikle bu ailelerin sürüsünün sayısına göre bir düzenleme yapılmaktadır. Örneğin; bir ailenin sürü sayısı 3000 iken bir ailenin 1000’dir. Ayrıca ailenin nüfus olarak da sayısı hesaba katılır ve alanlar ayrılır. Yaylanın bu şekilde parsellenmesi kışlaklarda insanların kullandıkları çadır sayısına göre ve sürüsünün sayısına göre değişmektedir. Kışlaklarda, hayvanlar için kom denilen uzun çadırlar yapıldığından sürüsü fazla olanın hayvanlarını koyduğu çadır sayısı da büyüklüğü de değişir. Yaylaklarda ise ailenin kullanacağı çadır sayısı, beriye göre düzenlenir. Yayla bu şekilde parsellendiğinde, aileler arasında kura çekilir (KK137, KK139). Ayrıca yaylaların ortaklaşa kullanılması ebadına göre de değişir. Bazı yaylalar geniştir, beş aileyi alır; bazı yaylalar on beş aileyi alır ama bazı yaylalar da vardır ki iki aileyi zor alır. Yani yaylanın paylaşımı, genişliği, sürü sayısı (KK41) ve otlak alanları dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Bu açıdan Güneydoğu Bölgesi’nde, düzlük alanlar daha fazla olduğu için yaylaları geniştir. Doğu Bölgesi ise dağlık ve engebeleri fazla olduğu için yaylaları dardır (KK61, KK62). Bu yüzden Doğu Bölgesi’nde sürü sayısı fazla olan göçerler, genelde Şırnak, Hakkâri ve Van’ın Çatak, Gürpınar bölgelerindeki yaylaları tercih etmektedirler (KK41). Erzurum, Muş ve Malazgirt civarındaki yaylalar ise hem dar oluyor hem de daha çok parsel olarak kiraya veriliyor” (KK139).

Bu görüşlerden anlaşıldığı gibi göçerler de yaylaları bildiklerinden sürülerine göre gittikleri yaylaları bazen değiştirmek zorunda kalsalar da bölge olarak değiştirmezler. Belirtilen hususlar, incelendiğinde Soran aşiretinin yaylalarında birden çok ailenin kalmasının sebebi sürü sayısının az olmasından kaynaklanmaktadır. Soran aşireti, genelde bir köyün yaylasını tümüyle alıp bu yaylada toplu hâlde kalmaktadır. Alikan ve Duderan aşireti ise genellikle bir yaylayı parsel parsel kiralar. Özellikle de Alikan aşiretinin sürüsü fazla olduğundan yaylayı çok kişi ile paylaşmaz.

Kısacası göçebe aşiretlerin mülkiyet anlayışları değerlendirildiğinde geçici ekonomik hâkimiyet söz konusu olsa da gelirin temel kaynağını hayvancılık oluşturduğu için buradaki temel mesele, yayla sahibi olmak değildir, yaylanın kontrolünü elinde bulundurmaktır. Göçer aşiretler, kiralanan yaylalarda, aşiretin birlik ve beraberliğinin daha çok güçlenmesi adına mümkün mertebe aynı aşiretten bir oba/zoma oluşturmak gayretindedirler. Bir yaylada, başka bir aşiretten bir aileyi çok nadir olmak üzere görmek de mümkündür. Ama bu durum ya bir dost-ahbap ilişkisi ya da dünürlük ilişkisine dayanmaktadır. Yaylalardaki bu düzenin sağlanabilmesi için yaylaya daha gitmeden de dikkat edilmesi gereken başlıca hususlar da vardır:

1. Dikkat edilecek hususların başında güvenlik meselesi gelir. Yaylalar kiralandığında özellikle de kışlakların kiralınmasında köy ve karakollara yakınlık tercih edilir.
2. Kiralanacak yaylanın yasaklı bölge kapsamında olup olmadığı yaylanın sahibinden, köy muhtarından ve en yakın karakoldan öğrenilmelidir. Bu husus çok önemlidir. Göçebe aşiretlerin, bu konuda en çok yaptıkları hata sadece yayla sahibinin sözüne güvenip karakoldan izin almamasıdır. Bu tür durumlarda güvenlik gerekçesiyle yaylanın boşaltılması elzemdir. Durum böyle olunca da göçerler, o süreçte tüm iyi yaylalar kiralandığından otlakların olmadığı yaylayı dahi kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Örneğin; 2021 senesinde yaylak olarak Faraşın Yaylalarından olan Şırnak'ın Beytüşşebap ilçesine bağlı Meydan Casus köyünün yine aynı adla bilinen yaylasını kiralayan Duderan aşiretinin Deştöya koluna mensup dört aile, orada bulunan karakoldan izin almadan sadece yayla sahibi ile anlaşarak yaylayı kiralamışlardı. Bir ay sonra, yaylanın yakınlarında çatışmalar çıktığından, güvenlik gerekçesiyle askeriye'nin uyarısı üzerine yaylayı boşaltmak zorunda kaldılar. Bu süreçte, göçerlerin mağdur olmaması için resmî

açından gerekli görüşmeler yapılmıştır. Ancak can güvenliği söz konusu olduğundan yaylanın sadece köye yakın kesiminin kullanılmasına izin verilmiştir. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere yaylaların kiralanması, birçok açıdan değerlendirilmesi gereken önemli bir konudur.

3. Kiralanacak yaylalarda mera alanlarının geniş olmasına, otlak alanları ve su kaynaklarının bol olmasına dikkat edilir. Otlak alanlarında özellikle geniş yapraklı ve bodur otlakların çok olduğu ve bilinmeyen yabancı otlakların az olduğu alanlara göz gezdirilir. Çünkü sürünün çoğalması gidilen yayla ile paralel gelişim gösterdiğinden yaylalar göçer aşiretler için çok önemlidir.
4. Doğu Anadolu Bölgesi'nde, yaylalar kiralandığında özellikle yüksek ve hâlen karın fazla olduğu yerlerin olmasına dikkat edilir. Göçerler, karın fazla olduğu bir yayla görüldüğünde bu yaylada sürü iyi otlayacak ve etkilenecek hissine hemen kapılır. Göçerler araziye baktığında süt verimi olup olmayacağını anlar. Bu yüzden bu yaylaların havası ne kadar soğuk ve serin olursa o kadar koyunun sütü verimli ve lezzetli olacaktır denilir.
5. Güneydoğu Anadolu'da ise kışlaklar kiralandığında yine yüksek yerlere çıkmaya dikkat edilir. Çünkü yüksek yerler her zaman serin ve bitkisi bol olur. Kışlaklarda özellikle serin ve yüksek yerlerde kalmak önemlidir. Çünkü Güneydoğu'da havalar çabuk ısındığından hem göçerler hem de koyunlar sıcak havadan rahatsız olmaktadır. Koyunlar, sıcak havadan derhal sarılık çıkarmaktadırlar.
6. Kışlaklardaki yaylalarda su sıkıntısı çok olmaktadır. Bu yüzden göçer aşiretlerin hem kendileri için hem de hayvanlarının su ihtiyacı için kuyuların fazla olması önemli bir detaydır. Dolayısıyla kuyuların çok olduğu yaylalara özellikle dikkat edilmektedir.

Göçebe aşiretleri, göçer hayvancılık gereği bu detaylara dikkat etmek zorundalar. Çünkü kendilerinin binlerce hayvanı vardır. Doğal olarak geçinebilmeleri için öncelikle bu hayvanlarının rahatı sağlanmalı ve karnı doyurulmalıdır. Yani hem göçerler için hem de hayvanları için barınma ve mekân ciddi bir meseledir.

Yaylalar ile ilgili dikkat edilen bu koşulların yanı sıra resmî olarak da bazı koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Öncelikle göçebelerin, ilkbahar ve sonbahar göçlerine

çıkmadan önce bulundukları yerleşim yerindeki Tarım İl Müdürlüklerine gidip hangi şehre ve yaylaya gidilecekse sürülerinin küpe numaralarının olduğu kayıt listelerini götürüp çıkış belgeleri için başvuruda bulunmaları gerekir. Tarım İl Müdürlüklerindeki Hayvan Sağlığı ve Veteriner Hekim Bölümü, bu belgeleri inceleyip küpe numaralarını kontrol eder ve küpe numarası olmayan hayvanların küpesini yaptırmaları için işlem başlatılır. Tüm gerekli işlemler yapılır ve Tarım Bakanlığının Tarım Müdürlüklerine gönderdiği güzergâh yollarının olduğu izin belgeleri de alındıktan sonra yola çıkılır. Göç güzergâhı boyunca askeri karakollara bu belgeler ve kimlik bilgileri, gösterilip yaylalara gidilir. Yaylalara ulaşıldığında o yaylanın bağlı olduğu köy muhtarı ve yayla sahibi ile birlikte aile reisleri ve yaylanın sorumlusu olan kişi, resmî olarak alınan tüm belgeler ve sürülerin küpe numaraları ile birlikte kaç hanelerse tüm fertlerin kimlikleri de alınıp kaymakam, vali ve askeri karakollara götürülür. Böylece yaylalara resmî açıdan da göçerlerin geldiği tespit edilmiş olur.

3.3. GÖÇ

“Göç”, göçer hayvancılık yaşamındaki, insanların hayvanlarına ve kendilerine yaşam alanı bulmak için binek hayvanları taşıma aracı olarak kullanıp, senede iki kez gerçekleştirdikleri sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yankıları olan bir olaydır. Bu olayda yer alan insanlara verilen “Göçer/Koçer” adı bu hareketlilikten gelmektedir. Bu durumda kabaca bir tanım yapacak olursak, dünya üzerinde yeri yurdu olmayana “göçer, göçebe”, yeri olan kimselere de “yerleşik” denilir. “Göçebelerin göçlerini ve göçün karakterini belirleyen en önemli unsur, hayvanlarına uygun otlaklar bulabilmektir. Lakay Özbeklerinin ‘hayvanların yemi topraktır, insan elinden yerlerse doymazlar’ anlamı taşıyan deyimleri bu konuya bir örnek teşkil eder” (Kahazanov, 2015: 122). Genel olarak da “göçebe aşiretlerin yaz ve kış mevsimlerindeki ritmik göç hareketlerinde hayvancılık ekonomisinin bir gereği olarak otlak bulma ihtiyacı önem kazanmaktadır” (Kılıç, 2014: 4). Bu yüzden hayvanlar, bu otlak alanlarını tükettikçe başka otlak alanlarına doğru göçler mecburi olduğundan göçlerin yapıldığı sınırlar da bellidir.

Çalışmada ele alınan göçebe aşiretlerin tam göçebe olarak hayvancılık faaliyetlerini sürdürmeleri sebebiyle yaşam biçimlerinde, ilkbahar ve sonbahar olmak üzere senede iki büyük göç hareketliliği olmaktadır. Bu göçler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasında otlak ve sulak alanlarını takiben dağ yamaçlarında dikey yönde gerçekleşmektedir. Göçerlerin bu ana göçleri dışında yıl içerisinde yerleştikleri

yaylalarda da otlak alanlarının bitmesi üzerine yine çadırlarını bineklerin sırtına yükleyip çocuklarıyla başka yaylalara kısa süreli göçleri de olabilmektedir. Çünkü göçebeler için yer ve mekân önemli değildir. Önemli olan hayvanlarına uygun bir otlak alanı bulmaktır. Göçebelerin hayatlarında hiçbir şey hayvanları kadar önemli değildir. Her ne olursa olsun “göçerler, uçsuz bucaksız diyarları, özgürlüğü ve onlara hayat veren sürüleri tercih ederler” (Roux, 2006: 37). Bu yüzden göçebelerin göç serüvenlerinde; “insanların ve hayvanların iklime bağlı olarak ovaya inme ve dağa çıkma içgüdüsüne uyması, daha doğrusu hayvanın doğal yaşantısına uyması söz konusudur” (Büyükcın-Sayılır, 2012: 566). Aslında “dağ silsileleri boyunca hayvan sürülerinin yıl içerisinde biyolojik ve iklimatik koşullara bağlı yer değıştirdiğı bu hayvancılık faaliyetleri, binlerce yıldır benzer şekilde sürdürölmektedir” (Alkan, 2020: 161). “Alçak ovalarla çevresindeki dağlar arasında iklime bağlı olarak yapılan bu göçebeliğe dağ göçebeliğı de denilmektedir” (Öngör, 1964: 159).

Aşiretler halinde örgütlenen bu göçerlerin yaşam biçimlerinde sabitlik gerek iş gücü gerekse de bu göçler sebebiyle neredeyse hiç yoktur. Zaten “göçebe aşiretlerin önemli özelliklerinden biri kolayca toplanıp yeni biçimler alabiliyor olmalarıdır” (Golden, 2006: 6). Dolayısıyla bu yaşam biçiminin konut tipleri de çabucak toparlanıp hareket etmelerine göre çadır şeklindedir. Bu çadır tipleri göç dönemlerinde daha da küçölüp rahat hareket etmelerini sağlayacak boyutlara getirilir. Göçebeler, göç dönemlerinde hayvanlarını otlak ve sulak alanlara çabuk ulaştırmak için bölgeden bölgeye uzun mesafeler boyunca dağ yamaçlarında binek hayvanlarının yardımıyla ve çobanlar eşliğinde hayvanları güde güde, konaklayarak giderler. Göçebelerin bu konaklama kültürleri, hem göçerlerin kendilerine ve hayvanlarına, hem göç sürecine hem de çevredeki yerleşik kesimdeki halka olan etkisi açısından önemlidir. Özellikle de göçer hayvancılığı yaz kış sürdüren bu üç aşiretin hayvancılık faaliyetinde iklime bağlı bir yaşam tarzı söz konusu olduğundan, senede iki kez bu konaklama serüveniyle karşılaşmaktadır.

Aşiretlerin iklimsel olan bu yaşam tarzında, Güneydoğı Anadolu Bölgesi kışlak, Doğı Anadolu Bölgesi ise yaylak olarak kullanılmaktadır. Bu göçebe aşiretlerin sürüleriyle ve binekleriyle yaptıkları göç şekli, göç güzergâh yolunun uzunluğu ve yaz kış dağda yaşamlarını sürdürmeleri yarı göçebe ve yaylacı gruplarından ayrılan en belirleyici özellikleridir. Göçebe aşiretlerin ilkbahar göçü yaylaklara, sonbahar göçü ise kışlaklara

doğrudur. Bu göç güzergâhında ister hava yağmurlu olsun ister göçebelerde veya sürüde bir hastalık olsun hayvan sürüleri en fazla 4-5 gün konak yerinde kalabilir.

Göçebe aşiretlerin en çok hareketli oldukları ve çabuk kurulup toparlandıkları dönemleri göçtür. Mevsimlere bağlı olarak yaz kış otlakların olduğu yüksek yaylalara doğru dikey yönde bir hareketlilik olan göç, ilkbahar döneminde nisan ayının 10-15'i gibi başlar. Göçebe hayatında, nisan-mayıs ayları ilkbahar göç sürecidir. Sonbahar göçü ise eylül ayının 15'i gibi başladığı için göçebe hayatında; eylül, ekim ve kasım ayları sonbahar göç sürecidir. Göç sürecine katılan kişilere üç aşirette de “baneday/banedayi/banehi” denilmektedir. Bunun manası sürekli ileriye doğru gidenler demektir. Çobanların sürüyü güderken yönlendirmelerinde de bu sözler kullanılmaktadır.

Göç dönemleri, göçer aşiretler için çok önemlidir. Bu yüzden bazı geleneksel uygulamalar ile yapılan inanışlarla da karşılaşmaktadır. Örneğin; göçebeler, göç öncesi geleneksel olan bu uygulamaya özellikle dikkat ettiklerini şu sözlerle belirtmektedirler: “Gidilen bölgelerde, mevsimler değiştiğinde yaylaları terk etme vaktidir. Bu vakitlerde, hangi göçerin sürüsü iyi bakılmışsa etinden bellidir. Bu yüzden göç öncesi gelişmiş olan sürünün hayvanları kırmızı bir toprak ile boyanır. Göçerler bu toprağa ‘arink’ derler. Böylece hangi sürü iyiye bu kırmızı toprak ile o sürü bir nazar boncuğu gibi ödüllendirilmiş oluyor. Bu kırmızı toprak, sürünün iyi bakıldığının sembolü oluyor” (KK8). Buradaki inanışta, toprağın ürün verme özelliğine dikkat çekilmiş ve nazar inanışıyla da toprak birleştirilerek sürülerin korunmak istendiği anlaşılmaktadır. Genel olarak da insan, hayatında önem verdiği neyse ve ne ile geçimini sağlarsa onu daha bir koruma içgüdüsüyle hareket eder. Göçebe aşiretlerin inanışlarında bu korunma içgüdüsünün geneli, yaşam biçimlerindeki olgulara ve sürülerine karşı gelişmektedir. Bu inanış ile başlayan göç hazırlıkları resmî ve özel açılardan farklılık gösterdiğinden aşağıda ayrıca belirtilmiştir.

3.3.1. Göç Hazırlıkları

Göçebe aşiretlerin göç süreci, her yaylada, yapılan hazırlıklarla ve büyük bir telaşla başlamaktadır. Göç öncesi hayvanlar ile ilgili son hazırlıklar yapılır. Tabii bu hazırlıklarda aşiretler arasında bazı farklılıklar vardır. Örneğin; ilkbahar göçü öncesi Alikan ve Duderan aşireti hayvanlarının yününü kırpamaz sadece bir hastalık var mıdır diye genel kontrolünü yapar. Soran aşireti ise yün kırpımını ve erkek kuzuların satışını yaptıktan sonra göçe başlar. Normal şartlarda, göçebe aşiretlerde toplu olan işaretlemeler, doğum

zamanında ve yün kırpımı sonrasında yapıldığı için göç öncesi eksik olan işaretlenmeler varsa yapılır. Hayvanların hazırlıkları açısından ilkbahar ve sonbahar göçü arasındaki tek fark budur. Bunun dışındaki tüm hazırlıklar aynıdır.

Göçebe aşiretler, göçe başlamadan önce gidecekleri bölge ve yayla için bulundukları İl Tarım Müdürlüklerinin hayvan sağlığı bölümünden, bu hayvanlar sağlıklıdır gidebilir diye veteriner sağlık raporunu almaları ve hayvanlarının küpe numarasının olduğu belgeleri de gösterip çıkış/sevk belgelerini almaları gereklidir. Küpesi düşen hayvanlar belirlenip Tarım Müdürlüğünün sağlık veteriner bölümüne bildirilmelidir. Göç öncesi bu hayvanların küpeleri tekrardan takılmalıdır. Ayrıca yaylalara çıkış izni almak için ilkbahar göçü öncesi şap aşısı, sonbahar göçü öncesi ise veba aşısı yapılmalıdır. Göçebeler, bu aşıları kendileri yapabilecekleri gibi Tarım İl Müdürlüğüne başvurup veteriner hekimin ücretini karşılayıp yapmalarını da isteyebilir.

Göçebeler, bu belgeleri hem yol güzergâhındaki karakollara hem de hangi yaylaya gelmişlerse o yaylanın bağlı olduğu köyün karakoluna ve kaymakamlığa göstermelidirler. Bu belgeler olmadığı veya eksik olduğu takdirde nerede olurlarsa da artık inisiyatife göre ya hayvanlara el konulup cezai işlem başlatılır ya da geri gönderilir veyahut da orada bekletilip belgelerin tamamlanması için mühlet verilir. Göçebelerin sadece hayvanlarının belgeleri değil kendilerinin de kimlik kartları yanlarında olmalıdır. Gidilen bölgenin hangi yaylasına gidilmişse de yaylanın bağlı olduğu köyün muhtarı ile en yakın karakola gidilip gerekli bilgiler verilmeli ve tüm izin belgeleri gösterilmelidir.

Göçebe aşiretlerinin senede iki kez yaptıkları göç sürecinin resmî açıdan yapılması gereken bu hazırlıklarından sonra bir de aile içerisinde yapılması gereken özel hazırlıkları vardır. Öncelikle, göçe daha iki ay kala göçebeler, kaldıkları yaylayı garantilemek için yayla sahibiyle anlaşıp kaparo olarak bir miktar ücret öderler. Bu yüzden gidecekleri yaylalar bellidir. Göç öncesi her ihtimale karşı aile büyüklüğünü ve yaylanın sorumluluğunu alan kişi, gidecekleri yaylanın sahibini arar ve yaylanın durumuyla ilgili bilgi alıp akrabalarıyla paylaşır bir karar alırlar. Buna göre göçe on gün kala aile büyükleri toplanıp göç tarihini belirlerler. Bu tarih ile göçe katılacaklar ve göçte lazım olabilecek eşyalar hazırlanır. Bu hazırlık sürecinde de erkek ve kadınların ayrı görevleri vardır. Örneğin; erkekler göç ile ilgili resmî izinleri alıp ön hazırlık yaparken kadınlar da göç sürecinde lazım olabilecek eşyaları hazırlamakla sorumludurlar.

Bu hazırlıklar şunlardır: “Kadınlar, öncelikle göçte, çok fazla lazım olan şeritleri ve bineklerin sırtına vermek için yelekler ve de yükleri koymak için heybeler/hurçlar yaparlar (KK127). Ayrıca özellikle de atları kontrol altına almak için ‘başlık’ da denilen ‘dizginler’ yaparlar. Çünkü göçte bu dizginler ve şeritler çok lazım oluyor. Şeritleri, yükler bağlamak için kullanılır. Bazen binekler hızlandığında, bir anda yükünü düşürebiliyor. Bu yüzden bir aile, en az 15 tane şerit yanına alır” (KK80). Bu ürünler, küçük olsa da göç sürecini en çok kolaylaştıran ürünlerdir. Bu yüzden kadınlar için göç öncesi yapılması gereken bu tarz dokuma ürünleri önemli işlerdendir. Örneğin; göçe 20 gün kala kadınlar, dokunma tezgâhlarını kurar ve göçte çadırın içine serilecek küçük sedirler dokurlar. Erkekler de yün kırpmı sonrasında elde ettikleri yünlerden keçeler yaparlar. Bu keçeler parçalara bölünerek bineklerin üzerine oturmak için ve çadırın içine serilmek için kullanılır. Bu tarz küçük parçalar önemlidir. Çünkü göçte büyük kilimler göçerlere yük olmaktadır. Bu yüzden bu tarz küçük ayrıntılar ile önceden göç sürecinin düzeni kurulmaktadır.

Ayrıca göçe katılanlar ile ilgili de önceden bir düzenleme yapılmaktadır. Bu düzenlemeyi göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Gerek ilkbahar olsun gerekse de sonbahar olsun her iki göç sürecinde de evleri olanlar, bu evlerde örneğin; ilkbahar göçünde senede sadece 40-45 gün kalmaktadırlar (KK38). Sonbahar göçü, ilkbahar göçünden daha uzun olduğundan evi olanlar evlerinde iki-iki buçuk ay gibi kalmaktadır (KK139). Hatta belki o kadar bile kalınmıyordur. Evde kalacak olanlar da çok küçük yaşta olan çocuklar ve yaşlı olup hasta kişilerdir. Bu yaşlı kimseler de genelde yaylalarda kullanılabilecek ihtiyaçları hazırlarlar. Yırtilan çadırlar yamalanır, erzaklar, gıda (konserve, turşu vs.) hazırlanır. Onun dışındakiler göçe katılırlar (KK40, KK41). Evi olmayanların bir kısmı göçe katılır bir kısmı ise yaylada kalır (KK181). Göçe katılacak olanlardan muhakkak gençlerden iki-üç kız, iki-üç de erkek olmalıdır. Özellikle kızların göçe katılması tercih edilir (KK77, KK78). Göç dönemleri insana en çok ihtiyaç duyulan dönemlerdir. Özellikle de ilkbahar döneminde insan ihtiyacı çok olmaktadır (KK221, KK223, KK13). Göçte ekmek pişirmek ve beriye gitmek çok zahmetlidir. Bunun için göç esnasında görev ayırımı için her ailede kadınlar ve kızlar, olmazsa olmazdır (KK40). Eğer ailelerin, göçe katılacak kızları yoksa kadınlar gelir. Bazen hamile ve küçük çocuğu olan kadınlar da göçe katılmak zorunda kalıyor (KK145). Kadınların, göç sürecinde sadece iş açısından değil çıkabilecek olaylar için de göçte bulunması önemlidir. Göç sürecinde birçok sorun

yaşanmaktadır. Özellikle de bazı güzergâhlar sıkıntılıdır. Bu yerlerden geçileceği zaman ya da bu yerlerde olaylar çıktığı zaman kadınlarımızı ve çocuklarımızı yanımıza alarak geçmeliyiz. Çünkü kadınlar ve çocuklar olduğunda arazi sahipleri pek sorun çıkartmıyorlar” (KK202).

Bu durumda her bireyin farklı iş ve sorumluluk ile göçte yerini aldığı görülmektedir. Örneğin; bir göç dönemine katılan diğer göç dönemine katılmaz. Bu da yine bir görev dağılımıdır. Özellikle de kız kardeşler ve kuma olan kadınlar göç dönemlerini kendi aralarında ayırırlar. Erkekler arasında da yaylada kalan kişiler, diğer göç döneminde göçe katılarak yer değiştirirler. Göçebe aşiretlerde göç öncesi, göçe katılacaklar belirlendikten sonra yanlarına almaları gereken eşyalar belirlenmektedir. Göçte götürülecek çadır olsun, yatak olsun, kıyafetler olsun, gıda olsun her şeyden asgari düzeyde alınmalıdır. Göçerlerin doğa hayatında önemli katkısı olan güneş panellerinin de küçük olanlarından alınır. Yani her şeyden az ve küçük olanlar tercih edilir.

Göçebeler, göçteyken kendilerine lazım olacak eşyaları şöyle sıralamaktadırlar: “Göç sürecine her aile küçük bir çadırla katılır. Göçte kullanılan çadır genellikle dört direklidir (KK82). Göçte götürülecek gıdalar en fazla bir haftalık alınır (KK41). En fazla alınan gıda ekmektir. Sonradan ekmek bittiğinde yakın mesafe olursa evden gönderirler. Mesafe uzaklaştıkça artık kendimiz ekmek pişiririz (KK183). Ayrıca göç yolunda, cam ve porselen tabak, bardak kullanılmaz. Ya demir ya da naylon plastik kullanılır. Tabii bu tabak-çanaklardan da birkaç tane alınır. Fazlası yük olmaktadır. Eğer bir misafir olursa ya da kendi kabilemizden kimseler çadırımıza misafir olmuşsa, tabaklarımız yetmezse birbirimizden alırız. Bu durumda eşyalarımız karışmasın diye de tıpkı hayvanlarımızda yaptığımız gibi bazı işaretler ile belirleriz. Zaten göçebe yaşamında herkesin eşyaları işaretler ile bellidir. Bu durum yaylak ve kışlaklarda da aynıdır” (KK76, KK82, KK238). Bu eşyaların yanında örneğin; bir ailede 5 kişi göçe katılmışsa 3 yatak alınır. Bu yataklar ise hafif olup taşınması kolay olanlardır. Genellikle kızlar aynı yatakta uyurlar. Göçteki çadır düzeni de yine yaylalardaki düzen gibidir. Erkekler bir tarafta kızlar bir tarafta yatağını serer. Gündüz çobanlar uyumak için çadırlara geldiğinde erkeklerin yatakları onlar için serilir. Çobanlar için ayrıca yatak getirilmez. Sonuçta yük ne kadar hafif olursa göçteki hareketlilik ve konakları toplama, bir o kadar kolay olacaktır. Ayrıca göçe katılanların yanlarında taşıdıkları kıyafetleri en fazla ikişer adettir. Bu kıyafetler kalın

kazak ve monttur. Çünkü göç, dağlık alanlardan geçildiğinde geceleri soğuk olur. Hatta çoğu zaman da yağışlar olmaktadır. Bu yüzden her ihtimale karşı hazırlıklı olunur.

Göçebelerin, kendileri için yaptıkları bu hazırlıkların yanı sıra göçteki en önemli yardımcıları olan bineklerle ilgili de bazı hazırlıkları vardır. Göçebeler yaptıkları hazırlıkları şöyle ifade etmektedirler: “Göçte, dağlardan gidildiğinden ancak bineklerle göç olur. Bineklerden en kuvvetlisi katırdır. En çok yük taşıyan da yine katırdır. Fakat binekler içerisinde bakımı en zor olanıdır. Katırlar ya bağlanılmalı ya da dağa salınmalıdır. Ama eşek, mülayim olduğu için rahatsızlık vermeyip çadırın önünde otlayıp durur (KK85, KK86). Katırlar asidir ve yaylada beslenilmesi zordur. Katırlar, çok yem yediklerinden maddi olarak da külfetlidir. Ayrıca yaylada bulunan çocuklara zarar verir ve komşuların yemlerini de yiyerek tartışmalara sebep olurlar. Bu yüzden katırlar, dağa salınır (KK32). Ama dağdayken de otlakları bittiğinde rahat durmayıp, köylülerin ekinlerine girdikleri için köylüler, göçerlerin katırlarını başıboş bulduğu takdirde silahla öldürürler ya da yakalayıp kendilerine götürürler (KK41). Göçe yakın göçerler, dağlara çıkıp katırlarını getirirler. Göçerler katırlarının herhangi bir yerine bir işaret yaparlar. Bu işaret sayesinde herkes kendi katırını tanır (KK139, KK153). Göç zamanında her ailenin birkaç katırı ya kaybolduğundan ya da öldürüldüğünden eksik olur. Bu tür durumlarda da köylere gidilip at ve katır satın alınıp öyle göçe çıkılır. Örneğin; kışlaklara geldiğimizde sekiz katırım vardı, bu kaç gündür dağa gidip arıyorum bir tanesini bile bulamadım” (KK41).

Bu görüşlerden ve yapılan uygulamalardan da anlaşıldığı gibi göçebeler için binek hayvanlar, bu zorlu yaşamda onların yüklerini hafıflettiğinden çok önemlidir. Dağlarda başıboş dolaşan bu katırların ve çobanlarla dağlara götürülen bazı eşeklerin kaybolduğu durumlara çok şahit olunmuştur. Bu tür durumlarda göçerler, genelde, köylülerin bu binekleri çaldıklarını iddia etmektedirler. Binek hayvanlarının, göç sürecinde göçerler için çok önemli olduğunu bilen köylüler ise göç zamanına yakın, transit kamyonlara at, katır ve eşekleri yükleyip yaylaları dolaşıp ya nakit para karşılığında ya da koyun ve kuzu karşılığında satmaktadırlar. Aslında burada bir çelişki sezilebilir ama net bir sonuca varmak mümkün değildir.

Sonuç itibariyle göç dönemlerinde binek hayvanları olan at, eşek ve katır çok lazım olmaktadır. Bu yüzden göçebeler dağlara salınan bu binekleri, göçe yakın bir zamanda getirip uysallaştırmak için bir eğitime tabi tutarlar. Göçerler bu eğitimi, şöyle ifade

etmektedirler: “Bunun için öncelikle uzunca bir şeridin ucuna bir halka yapılır. O şerit bir taşa bağlanılır. Gelen atın ve katırın arka ayaklarından biri o halkalara denk gelip takılır, o an şerit tutulup çekildiğinde hayvan yakalanır. Bu hayvanları göçe alıştırmak için sırtına heybeler konulur ve bu heybelerin her iki kanadına da ağır taşlar doldurulur ve birisi de bu hayvanın sırtına biner. Bir kişi de bu hayvanların boynunun bağlandığı ipi eli ile tutup önde gider. Bir yandan da bu bineklere tuz verilerek kendisine alıştırılır. Bu şekilde birkaç gün yapıldığında hem hayvanlar hem de o kişiler öğrenir ve alışırlar. Böylece binekler de sakinleşmiş olur. Artık bu konuda göçte sıkıntı yaşanmaz. Eğer binekler, göç öncesi bu eğitimden geçilmezse, asiliği kolay kolay geçmez. Bu uygulamaya ek olarak şu da yapılmaktadır: Uzunca bir şeridin ucuna bir halka yapılır. Bu halka, atın ve katırın arka ayaklarından birine geçirilir ve hayvanın asiliği gidene kadar bir taşa veya ağaca bağlı kalır” (KK74).

Belirtilen bu uygulamayı gözlemlerimiz ışığında ayrıca değerlendirmek gerekirse buradaki tek amaç göç sürecini kolaylaştırarak göçe katılacak insan sayısını azaltmaktır. Çünkü uysal bir binek birkaç göçerin taşıyabileceği yükü taşır. Bu da insan gücüne olan ihtiyacı azaltır. Yani bir ailede 10 kişi göçe katılacağına 4 kişi göçe katılır. Kalanlar da yayladaki diğer işlerle ya da başka göçebe ailelerin çobanlığını yaparak gelir elde ederler. Bu durumda birbiriyle bağlantılı bir olgu ile karşılaşmaktadır. Zaten göçebe hayatında yapılan her uygulamanın muhakkak bir soruna çözüm üretmek için yapıldığı görülür. Göçebeler için göç, başlı başına bir sorun yumağıdır. Bu yüzden en az sorunla ve zararlarla yaylalara varmak göçebenin en büyük arzusudur.

Göçebe aşiretlerde, göçe son bir gece kala her yayla sorumlusunun ya da aile büyüğünün çadırında toplanılır ve yayladan ilk önce çıkacak olan kabile belirlenir. Çünkü göç sürecinde, aşiretler bir bütün olarak değil, zomadakiler bir bütün olarak hareket eder. Her zomadaki göçebeler yine aynı yaylada kalmak konusunda anlaşmışlarsa göçü, aile sayısına göre gruplandırır. Örneğin; zomada on aile varsa, üçer aile birleşip göçü toplu olarak sürdürür. Göç sürecindeki bu topluluğa “kabile” denilmektedir. Göç sürecinde her kabile kendi içinde anlaşır ve diğer zomadaki kabilelere karışmazlar. Bazı konaklamalarda başka zomadaki kabileler ile bağımsız bir şekilde aynı yerler paylaşılır. Bu kabilelerin belirlenmesi açısından bazen kura çekilir bazen de aile büyüğü önce kimlerin yayladan çıkması gerektiğini söyler. Bu durum göçebeler arasında pek sıkıntı olmaz. Zaten her göçebe ailesi arasında bir gün vardır. Göçe çıkılacak günün gecesinde

ilk önce çobanlar, akşam yemeğini yedikten sonra sürüyü alıp yola çıkarlar. Çobanlar, sabah vakti nerede konaklayacaklarını ailelere haber eder. Göçün gündüzünde ise göçe katılacak banedaylar göç için günlerdir hazırladıkları eşyaları, bineklere yükler. Bu esnada gidecek olan ailelere, yayladakiler yardım eder ve eksikler tamamlanıp birbirleriyle helalleşip yolcu edilir. Banedaylar, çobanlara ulaştığında çadırlar kurulur. Böylece göç yolu ve konaklama süreci başlamaktadır. Yaylalara ulaşılan kadar konak konak çobanlar ve sürü gece, banedaylar ve binekler ise gündüz yol almaktadırlar. Bu güzergâhta konaklamaların yeri belli olduğundan çevredeki köylüler ve köy muhtarı tanındığı için göçebeler, bu kişilerle irtibat kurarak konaklamada kaç gün kalacaklarını belirlerler. Göçebe aşiretlerin gerek göç dönemleri olsun gerekse de göç yolları ve konaklama usulleri olsun yüzyıllardır belli olup bir düzende oluşmaktadır. Bu yüzden yaşanan sorunlar bile her sene benzerdir. Göçebeler de buna göre bir yol haritası belirleyerek göçe çıkarlar. Örneğin; kaç çadır birleşip yola çıkmışlarsa, göç sürecinde erkekler akşam vaktinde bir çadırdaki toplanır ve yarın için hangi konaklardan geçeceklerinin hesabını yapar. Eğer yasaklı bir zaman dilimine denk gelinmişse veya çok sorun çıkaran bir köyden geçilecekse konakların birleştirilmesi kararına varılır. Yani göç öncesi hazırlıklar yapıldığı gibi göç sürecinde de her konak öncesi bir yol haritası belirlenir ve çobanlara bildirilir. Bu sürecin detayları aşağıdaki başlıkta ele alınmıştır.

3.3.2. Göç Yolları ve Konaklama Yerleri

Bilindiği gibi göçebelerde, özel mülkiyet yoktur. Geçici konaklamalarla göç güzergâhındaki şahsi ve hazine topraklarından geçerek yaylalara ulaşılmaktadır. Bu yüzden bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda iki kez göçe katılan bu aşiretler için göç güzergâhı yolu hayati bir öneme sahiptir. Alikan, Duderan ve Soran aşiretleri, yaylalara çıkış ve inişlerde üç ana göç güzergâhı yolu kullanmaktadırlar. Bu güzergâhlar ve konaklamalar alan araştırması sürecinde göç süreçlerine katılarak belirlenmiştir. Öncelikle alan araştırması süresince 2020 senesinin ilkbahar göçüne katılım sağlanmak istenmiş fakat covid-19 salgını gerekçesiyle aşiretlerin üçünün de göçü arabalarla yapılmıştır. Bu sebeple göçe katılım olmamıştır. 2020 senesinin sonbahar göçü için Alikan aşiretinden iki ayrı aile ile göçe katılım sağlanmıştır. Bu göç sürecinde Tatvan'da ailelerin yaylalarında kalınmış ve ailelerle birlikte koyunlar, sütün kesilene kadar ilk etapta her gün daha sonraki süreçte ise iki günde bir, üç günde bir arabayla konaklanan yerlere gidilmiştir. Bu göç sürecine, eylül ayının ikinci haftası itibariyle başlanılmış

Kasım ayının 15'ine kadar her gün sabah saat 05.00 civarı yayladan çıkıp, akşam saat 20.00-21.00 sularında yaylaya geri dönülerek sürdürülmüştür. Çünkü sonbahar döneminde, koyunlar gebe olduğundan kasım ayının sonlarına doğru süttten tamamen kesilmektedirler. Bu yüzden arabayla banedayların konakladıkları yerlere bu tarihe kadar gidilmiştir. Bu tarihten sonra kışlaklara bir iki konak kala yaylada kalan yaşlı kişiler, çocuklar ve büyük çadırlar ile kalan eşyalar transit kamyonlara yüklenip kışlaklara götürülüp gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Bu göç şeklindeki fark, ailenin sağılan sütü getirip yaylada peynir yapmalarıydı. Bunun dışında, göç güzergâh yolları, konaklamalar ve yapılanlar aynı olmakla beraber süreç ve geçen zamanda da bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar ilkbahar göç dönemi de değerlendirildikten sonra aşağıda karşılaştırılmıştır.

2021 senesinin nisan ayında başlayan ilkbahar göç sürecine ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden, Doğu Anadolu Bölgesi'ne kadar yaya olarak katılım sağlanmıştır. Bu göç süreci şöyle gerçekleşmiştir: Nisan ayında, Güneydoğu'daki sıcaklar bunaltıcı bir seviyeye geldiğinden serin havada yaşamaya alışık olan göçebeler ve hayvanları için göç zamanıdır. Tabii bir yandan da kuraklık olduğu için otlaklar erken bitti. Bu yüzden sürünün otlatılarak yaylaklara ulaşılması planlanmaktadır. Genel olarak her sene 15 Nisan'da başlanılan göç süreci, bu sene 7 Nisan'da başlamıştır. Göçe İdil-Midyat-Nusaybin sınırlarındaki Bagok Dağı'nın eteklerindeki Bamılımlı Yaylası'nda bulunan Alikan aşiretinin Ozıka kolunun kafilesi ile çıkılmıştır. Bu göç süreci, binekler ile yaya olarak yapılmıştır. Yani alan araştırması sürecinde göçebe yaşamındaki en zorlu sürecin göç süreci olduğu bizzat tecrübe edilmiştir. Göç boyunca da diğer göçebe aşiretleri de görme imkânı olmuş ve onlara da katılım sağlanarak, hangi güzergâhları neden kullandıkları ve nerelerde konaklandığı hem yapılan görüşmeler ile hem de alandaki bilgi ve deneyime dayanarak tespit edilmiştir. Göçebe aşiretlerin, yaylalara çıkış ve inişlerde, kullandıkları göç güzergâh yolları şunlardır:

Birinci yol Şırnak üzeri güzergâhı: Mardin-Midyat-Nusaybin-Şırnak-İdil-Cizre-Şırnak-Siirt/Çemekarê-Bestler Dereler (Genyamiryayla)- Beytüşşebap-Van-Hakkâri üçgeninde bulunan Faraşın yaylalarına dağılmaktadırlar.

İkinci yol Siirt üzeri güzergâhı: Mardin-Midyat-Nusaybin-Şırnak-İdil-Cizre-Siirt/Eruh-Pervari – Van – Çatak – Gevaş – Gürpınar – Van – Hakkâri- Güzelsu (Hoşab)- Başkale yaylalarına gidilmektedir.

Üçüncü yol Bitlis Deresi üzeri güzergâhı: Mardin-Nusaybin-Midyat-Batman-Gercüş-Hasankeyf-Beşiri-Siirt-Kurtalan-Ziyaret-Baykan-BitlisÇayı-Tatvan (Bu güzergâhta Tatvan son duraktır. Buradan isteyen-Ahlat-Adilcevaz..., Çatak, Van, Başkale..., Gevaş-Gürpınar-Hoşab..., Bulanık-Muş-Malazgirt..., Erzurum-Ağrı-Patnos'a doğru yol almaktadır.)

Bu güzergâh yolları, üç aşiret açısından incelendiğinde; birinci göç güzergâh yolunu genellikle Soran aşireti ve Alikan aşireti mensupları kullanmaktadırlar. Özellikle Soran aşiretinin tamamı bu güzergâhı kullanır. Bu aşiretin bir kısmı ilkbahar göçü için kışlaklardan Şırnak ve İdil'e kadar arabalar ile gelmektedir. Bundan sonrası yaya devam edilmektedir. Diğer kısmı ise kışlaklardan, yaylaklara kadar yaya gitmeyi tercih etmektedir. Alikan aşiretinin ise bir kısmı bu güzergâhı kullanmaktadır. Diğer kısmı ise Bitlis Deresi güzergâhını kullanmaktadır. İkinci göç güzergâh yolunun kullanılması Bestler Derelere girilmemesi şartıyla devletin de izin verdiği bir güzergâhtır. Fakat bu güzergâh kullanılsa da dağlar arasında yine sapmalar yapılarak Bestler Derelerden geçilerek yaylalara gitmek tercih edilmektedir. Mesela 2021 senesinin ilkbahar göçünde Şırnak bölgesinin yasaklı olması sebebiyle Siirt valisinin sunduğu güzergâh Siirt üzeri olmuştur. Fakat göçerler Siirt/Eruh bölgesinden saparak yine Bestler Derelere girmişlerdir. Gerekçe olarak da bu bölgenin otlak ve sulak bir alan olup sahiplerinin olmamasıydı. Ayrıca göçerler arasında "Besta'dan geçilmeyen göçün ne anlamı vardır?" sözü sıkça kullanılmaktadır. Besta, bol sulak ve gür otlak alanlarıyla kaplı olduğundan göçerler için âdeta göçün simgesi hâline gelmiştir. Siirt üzeri güzergâhındaki göçü, genelde Duderan aşireti kullanmaktadır. Duderan aşiretinden araba ile göçü tamamlayanlar yaylaklara kadar devam etmektedirler. Yaya tamamlamak isteyenler ise Siirt'e kadar arabayla Siirt sonrasını ise yaya sürdürmektedirler. Üçüncü göç güzergâh yolu tamamen Alikan aşiretinin kullandığı bir güzergâhtır. Alikan aşiretinin bir kısmı Siirt, bir kısmı Batman bir kısmı da Bitlis nüfusuna kayıtlıdır. Alikan aşiretinin çok az bir kısmı tırlara koyunları yükleyip Batman'a kadar gelmekte ve kalan yolu yaylaklara kadar yaya gitmektedirler. Alikanların geneli göçünü yaya olarak yapmaktadır. Bu yüzden de Alikan aşiretinin bu göç güzergâh yolunda yaşadığı sorunların çoğu Bitlis Deresi'nden, geçerken olmaktadır.

Göçebe aşiretlerin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Doğu Anadolu Bölgesi'ne olan ilkbahar göç sürecindeki konaklamaların düzeni şöyle gerçekleşmiştir: Midyat ile

Nusaybin arasında en fazla 5 konak var. Tabii çıkış yapılan yaylanın Nusaybin'e mesafesi de bu konak sayısını azaltabilir. Nusaybin ile İdil arası 6-7 konaktır. İdil, Cizre arası 6 konaktır. Cizre civarı geçildiğinde köylüler ve arazi sahipleri izin vermediğinden Cizre-Şırnak arası 2-3 konaktır. Şırnak'ı geçince Herekol Dağı'nın eteklerinden Besta'ya kadar olan köylerin birbirine olan uzaklık mesafesi kısa olduğu için 3 konak yapılmaktadır. Besta tüm göçerlerin kırmızı noktasıdır. Göçebeler genelde Besta'da bir müddet kalmak isterler ancak tam da göç sürecinde yasaklı olduğundan burayı kısa sürede geçmek zorundadırlar. Besta'dan sonra önemli bir göç konaklama noktası Siirt/Çemekare'dir. Göçebeler, bu güzergâhtan Beytüşşebap-Van-Hakkâri üçgeninde yer alan Faraşın yaylalarına en fazla on konak ile kiraladıkları yaylaya doğru yol alırlar. Faraşın yaylalarından kendi yaylasına gitmek isteyen bir göçer, bir ay bu güzergâhta yolcu olmaktadır. Böylece ilkbahar göçünün süresi 45-50 günü bulmaktadır. Bu konaklar, sonbahar döneminde de Doğu Anadolu Bölgesi'nden Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne doğru aynen sürdürülmektedir.

Göçebelerin ilkbahar ve sonbahar göç dönemleri yukarıda belirtilen detaylar ışığında karşılaştırıldığında bu üç göç güzergâh yolunun ve konaklamaların her iki dönemde de aynen kullanıldığı görülür. Sonbahar ve ilkbahar dönemi arasındaki belirgin fark, sonbahar döneminde koyunlar gebe olduklarından göçün yaya yapılması mecburîdir. Gebe olan koyunların tırlara yüklenmesi tüm koyunların düşük yapması ve telef olması demektir. Gebe olan koyunların otlatılarak götürülmesi ve düşük tehlikesinden dolayı yavaş gidilmesi gerektiğinden de göç süreci uzun olmaktadır. Bu sebeple sonbahar göçü yaklaşık 75 gün sürerken ilkbahar göçü 45-50 gün sürmektedir. İlkbahar dönemindeki göçte, hayvanlar gebe olmadığından risk daha azdır. Ama hayvanların tırlara yüklenerek getirilmesi telef olmalarına sebep olacağından yaya yapılması tercih edilmektedir. İlkbahar döneminin başında, süt sağımı yeni başlıyorken sonbahar döneminin göçünün ortalarında süt sağımı kesilmektedir. Bu açıdan ilkbahar döneminde insan sayısına daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Güzergâh bağlamında ise ilkbahar döneminde köylülerin ekinlerinin başladığı dönem olduğu için ilkbahar göçü en çok sorunun ve olayların çıktığı dönemdir. Sonbahar dönemi bu açıdan daha az olayların çıktığı dönemdir. Sonbahar döneminin riskli tarafı hayvanların gebe olması ve sağanak yağışlar çok olduğundan sel olayları ile çok fazla karşılaşılmaktadır. Gerek ilkbahar dönemi olsun gerekse de sonbahar dönemi olsun yağışların olması göçerlerin göç sürecini daha da zorlaştırmaktadır.

Sağanak yağışlarda gerçekleşen sel olayları göçerler için can ve mal kaybına neden olmaktadır. Fakat her ne olursa da göçebeler, göçe devam etmek zorundadırlar.

3.3.3. Göç Süreci ve Karşılaşılan Sorunlar

Göçer hayvancılığın bir göç düzeni vardır. Bir yaylada kalan tüm göçer aileler, bir anda göçe başlamazlar. Göçebe aşiretlerin göçe başlama süreleri arasında bir hafta gibi bir zaman farkı olmaktadır. Bu aşiretler içerisinde ilkbahar ve sonbahar göçüne ilk başlayan aşiret Alikan aşiretidir. Çünkü sürü sayısı fazla olan Alikanların bulunduğu yaylada otlak alanları bittiğinden dolayı, Alikanlar göçü yaya olarak sürüyü otlata otlata götürmektedir. Bu sebeple göçe erken çıkarlar ve peyderpey göçü tamamlarlar.

Göçebe aşiretler, göçe bir inanış ve uygulamayla başladıkları gibi göç sürecinde de inanışları gereği şu hususa özellikle dikkat ederler: “Göç sürecinde özellikle de köyün içinden geçtiğimizde köylüler bakıp nazarlar diye çok beyaz olup güzel olan koyunlar sürünün önüne konulmaz. Bu hususu babam, bize çocukluğumuzda hep tembihlerdi. Hâlen de yaparız” (KK209). Bu inanış ile maddi ve manevi açıdan sürüsünü korumak isteyen göçebelerin göçüne ilkin çobanlar, sürülerini alıp geceden yola çıkarlar. Ertesi günü ise göçe katılacak aile bireyleri binekleri ve eşyalarıyla çobanların durduğu konağa ulaşırlar. Bundan sonraki süreç konak konak yaya gidilerek tamamlanır. Göçerlerin, göç sürecinde, yaya olarak ve konak sayısını artırarak gitmesi gerekir. Bunun önemini göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Gidilecek bölgenin hava şartlarının hayvanların vücut ısısına uygun olabilmesi için göçte peyderpey gitmek zorundayız. Bu durum çok önemlidir. Sonuçta arabalar ile gidilirse erken gidilmiş olunur ve bu kez iklim uygun değildir. Örneğin; sonbaharda iklim, doğuda çok soğukken, güneyde ise çok sıcaktır. Yavaş yavaş gidilmelidir ki güneydeki iklimin sıcaklığı da düşüp dengelensin (KK76, KK83, KK86, KK90, KK189). Eğer bir anda arabayla yaylalara ulaşılsa, koyunlar hava değişiminden çabuk etkilenip hastalanırlar ve kolay kolay toparlanamazlar (KK222, KK223, KK189). Bu tür durumlarda genelde koyunların psikolojisi bozulup delibaş oluyorlar. Bu koyunlar, sürünün düzenini bozduğundan, mecburen ya ucuz bir fiyata satılmalıdır ya da kesilip tüketilmelidir” (KK217). Bu sebeplerden dolayı göçerlerin göç dönemlerini yaya olarak ve konak sayısını arttırarak geçmesi gerekmektedir. Böyle yapılırken da göçerler ve arazi sahipleri arasında ciddi anlamda sorunlar çıkmaktadır. Arazi sahipleri, ekinlerinden dolayı göçerlerin yaya bile gitmesini kabul etmemektedirler. Göç sürecinde, arazi sahipleri ile göçerler arasında çıkan bu sorunlar bazen can kaybına

dahi sebep olmaktadır. Göçebe aşiretlerin yaşadıkları bu sorunlar ile ilgili yazılı kaynaklardan da şu görüşlere yer verilmiştir: “Göçebelerin yerleşik bir grubun topraklarından herhangi bir çatışma çıkmadan geçtikleri pek nadirdir. Bu sebeple göçebeler, göçlerde toprak sahiplerine bir miktar ücret öderler. Bu konuda da anlaşmazlıklar çıkar ve birbirlerini hayvanlarını çalmakla suçlarlar” (Burinessen, 2013: 90). Aslında bu sorunlar çok eskilere dayanmaktadır. “En eski çağlardan, yani insan, besinini sağlamak için toprağa bağlandığından beri göçebe ve yerleşikler hep karşı karşıya gelmişlerdir. Her şey onları ayırır ve birbirlerini küçümsemelerine neden olur” (Roux, 2006: 37). Bu açıdan toprak sahibi olan yerleşiklerin göçebeye üstten baktığı en çok göç dönemlerinde görülür. Aslında “göçebeler, tarım bölgelerinden istifade etmezler, sadece göç esnasında buralardan geçerler. Bu durum her iki taraf için de bazı olumsuzluklara sebep olabilmektedir” (Kahazanov, 2015: 117). “Göçebeler, bunun için çiftçilere para öderler. Göçebeler ve tarımcılar arasındaki bu ilişki çok eskilere dayanır. Mesela bu konuda Mezopotamya’da MÖ 2000 yılında Mari döneminden kalma bazı kayıtlarda bu tür bilgilere rastlanmaktadır” (Kahazanov, 2015: 118). Göçebeler ile yerleşik halk arasındaki bu çatışmalar her iki tarafı haklı veya haksız veyahut da eşkıya yapmaktadır. Buradaki eşkıya, adam öldürüp haksızlık yapmaz. Kendi menfaatleri çerçevesinde karşı tarafın en az zayıyla kurtarılmasını da yine kendisi sağlar. E. Hobsbawm bu durumu sosyal eşkıyalık ve özgürlük kavramlarıyla açıklamaktadır.³⁶

Göçebeler bu yaşam biçimlerinden dolayı önemli bir süreç olan göç ile bu tehdit ve zararların nasıl bir boyuta dayandığını şöyle ifade etmektedirler: “Göç süreci çok zordur. Bazen dağdayken mayın da patlar. Ne desen başımıza gelir (KK12). Göçerlik rezalet bir yaşamdır. Biz daima bölgeden bölgeye göçeriz. Her nereden geçeceksek de haraç vererek geçeriz (KK38, KK177, KK178, KK179). Yaylalara ulaşana kadar haraç verilir. Örneğin, biz göçte geldiğimizde köylüler ve korucular sıkıntı çıkardı 2 kuzu verdik öyle geçtik (KK77, KK78). Bu yüzden göç sürecinde çobanların yanında muhakkak para olmalıdır” (KK18, KK177, KK180).

Gerek belirtilen bu görüşler gerekse de gözlemlerimize dayanarak haraç vermenin göçebeler için gayet normal bir durum olduğu söylenebilir. Öyle ki göçebe yaşamında karşılaşılan her zorluk, haraç verilerek atlatılmaktadır. Haracın üst seviyelere çıktığı dönem de tartışmasız göç sürecidir.

³⁶ Bk: Hobsbawm, E. J. Sosyal Eşkıyalık. İstanbul: Yöntem Yayınları (1973: s. 12-26).

Göçebelerin göç sürecinde, görülen bir diğer önemli sorun ise göç dönemlerinin yasaklı dönemlere denk gelmesidir. Örneğin; ilkbahar göçü bu konuda en çok yasaklarla karşılaşılan dönemdir. Göçerler için göç güzergâhının kırmızı noktası Bestler Derelerdir (Germiyanmir Yayla³⁷). Bestler Dereler 1990'lı yıllarda boşaltılan köylerin olduğu bir bölgedir. Burada kimsenin yaşamıyor olması ve bol otlak ve su kaynaklarının olması Besta'yı göçerler için vazgeçilmez kılmaktadır. Ayrıca göçerler Besta'dan geçerek, daha kısa yoldan yaylalarına ulaşabilmektedirler. Çünkü Besta'dan sonrası Faraşın yaylalarıdır. Bu yaylalardan, her göçer, yaylasına doğru yol almaktadır. Besta, her sene güvenlik nedeniyle yasaklanmaktadır. Özellikle de ilkbahar göçünün başlangıcına denk gelen bu yasaklardan dolayı göçerlerden yola erken çıkan kabileler olmuşsa ya geri gönderilir ya da en son geline konakta konaklamalarına inisiyatif gösterilerek izin verilir. Çünkü bu bölge, bu tarihlerde operasyonların olduğu bir bölgedir. Göçebe aşiretlerin göç sürecinde devletle karşı karşıya kaldığı ve en çok sorun yaşadığı bölge Besta'dır. Çünkü yasaklı olmasına rağmen göçerler, bu bölgeye otlak alanlarından dolayı yine de girmeyi tercih etmektedirler.

Besta'nın önemini göçerler şöyle ifade etmektedir: “Besta'da kimse yoktur. Köyler yıllardır boşaltılmış. Yıllardır biz koçerler buradan geçeriz. Kaç yıldır bazı yerler serbest olmuş diye bazı köylüler gelip bizim aramızdır deyip göç esnasında bize zorluk çıkarıyor (KK76). Ayrıca Besta tehlikelidir. Bu yüzden her sene göç zamanında askeriye göçerleri Besta bölgesinden geçilmemesi gerektiğini ve yasak bölge olduğunu hatta her an çatışma içinde kalabileceğine dair ihtar verir. Fakat göçerler için Besta, odak noktadır. Oradan geçmeden hiçbir yere varılamaz (KK41, KK90). Tüm bu sıkıntılarla birlikte Besta'ya girildiğinde bu kez de orayı geçmek ayrı bir sorundur. Çünkü Besta'da yol yok, şebeke yok kimseyle iletişim sağlanamıyor. Bir hasta veya acil bir durum olunursa hasta olan kişi at sırtında kaç kilometre yol kenarına götürülüp, yolda bir araba durdurulup hastaneye ulaştırılmaktadır” (KK40). Bunca zorluğa rağmen Besta göçerlerin göç sürecinde her şeyi göze alarak geçmek istenilen önemli bir göç koordinat noktasıdır.

Göçer hayvancılık faaliyetinin bir sonucu olan göç süreci kendi içinde de ayrı bir düzen ve kaide ile gerçekleşmektedir. Örneğin; Göçebe aşiretleri göçe çıkacakları zaman kabile

³⁷ Bestler Dereler gerek Kürtçe gerekse de Türkçe olsun bu şekilde kullanılmaktadır. Askeriye tarafından da Türkçesi Germiyanmir Yayla olmasına rağmen Bestler Dereler ve kısaca söylenişi ise Bestler/Besta diye adlandırılmaktadır. Çalışmada Bestler Dereler ve Besta olarak telaffuz edilmiştir.

şeklinde ayrılmaktadırlar. Her kafilende en fazla üç ile beş aile bulunur. Bu aileler genelde aynı aşiretten olduğundan, aynı düzeni benimserler ama her aile kendi göçünden sorumludur. Bu yüzden göçe katılacak aile üyelerini kendileri seçerler. Göçte kullanılan taşıma araçları at, katır ve eşektir. Eşekler, sadece yüklerin taşınmasında kullanılır. At ve katırlar ise hem yük taşımada hem de binek hayvanı olarak kullanılmaktadır. Her aile yüküne göre binek sayısını belirler. Genel olarak göçer bir ailenin 8-9 hayvan yükü eşyası olmaktadır. Bu bineklere, hem yükler yüklenir hem de göçerlerin kendileri binerler. Bunun için önce bineklerin sırtına büyük hurçlar konulup sıkıca şeritlerle bağlanılır. Ardından eşyalar, bu hurçlara yüklenilerek tekrar şeritler ile sıkılaştırılır. Göçerler de binecekleri bineklerinin sırtına koydukları yelekleri bağlayıp üzerine ayrıca hurçlara koydukları eşyaları yükleyip sıkıca bağlarlar. Yükü az olan bineğe, göçerler de binip yola çıkılır. Bu göç yolunun binekler ve göçerler açısından da belirli bir sırası vardır. Mesela güzergâhı çok iyi bilen tecrübeli birisi en önde olur. Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar ise orta kısımda yer alır. En sonda da arkadan gelebilecek olası bir tehlikeye karşı ve arkada gelen bineklerin güzergâhtan çıkıp kaybolmaması için genç olan erkekler yer alır. Göç yolunda özellikle derelerden geçileceği vakit, herkes bineklere biner ve yavaşça dereyi geçmeye çalışır. Dağlık ve yokuş yukarı yerlerden geçileceği vakit ise genelde çocuklar da dâhil tüm göçerler inerler. Ayrıca gençler, arada inip bineklerin şeridini tutup yaya giderler ama yaşlılar ve çocuklar, mecburi olmadığı sürece bineklerin sırtında göçü tamamlarlar. Göçebeler, arada bir en önde giden kişiye durması için seslenir. O an herkes inip eşyaların yüklü olduğu bineklerin şeritlerini sıkılaştırarak yola devam eder. Özellikle de engebenin fazla olduğu durumlarda veya yağmur yağdığında bineklerin ve eşyaların kontrolünü elinde tutmak için sık sık durarak yükler sıkılaştırılır. Aksi takdirde yükü çözülen binek, bir anda başını alıp gider. Bu da göçebeler için ciddi bir zaman kaybına sebep olmaktadır. Bu tür durumlarda asi olan bir bineği durdurmak neredeyse imkânsız olduğundan göçebeler, binekleri satın aldıklarında mülayim olmasına dikkat ederler. Göçte, binekler ile ilgili bir diğer dikkat edilen husus ise at ve katırları art arda koymamak ve aralarında birer metre mesafe olmasına dikkat etmektir. Çünkü atlar ve katırlar arasındaki mesafe azaldığında birbirlerini ısırma ya çalıştıkları için bir anda kavga çıkabilir ve binekler, üzerindeki göçeri ve eşya yükünü fırlatabilir. Göçte, kavgaya tutuşan binekleri ayırmak çok zordur. Bu sebeple göçerler, bir yandan da bu mesafeyi korumaya özen gösterirler.

Ayrıca göç yoluna yaşlı kimseler, katılmışsa genelde bu kişilerin bindirildiği bineğin uysal olmasına özellikle dikkat edilir. Göçün yaya yapılmasında bunlar şarttır.

Göçebe aşiretler için göçün yaya olmasının kendileri için faydası vardır. Konuyla ilgili görüşler ve yaşananlar şunlardır: “Göçerler, göç sürecini binekler ile yaya olarak tamamlarlar. Çünkü göçte gidilen yolların çoğu engebeli ve eğimli olduğundan araba ile gidilemez (KK123). Yaya gitmek göçerler için hem zaman hem de hayvanlar açısından faydalıdır. Yaya olarak gidildiğinde sürü otlayarak gideceğinden daha iyi gelişecektir. Ayrıca yaylaya da geç ulaşıldığından oradaki otlaklar uzun süre, sürüye yeter. Ama araba ile aynı gün orada olunuyor. Bu kez sürü bir haftada otlakları bitiriyor ve sonrasında aç kalıyorlar (KK124). Göçerler araba ile göçe katılmak istemezler. Çünkü sürü telef oluyor. Ama hem yasaklardan dolayı hem de arazi sahiplerinin yersiz şikâyetlerinden dolayı bazen tırlara, sürüyü yükleyerek gitmek zorunda kalınıyor. Göçerlerin en çok şikâyet edildiği tarihler göç dönemleridir. Bundan on beş yıl önce kimse araba ile gitmezdi son yıllarda mecbur kalınıyor. Göçte, arabalar ile gidildiğinde kazalar çok oluyor. Göçerlerin hem canı hem de malı gidiyor (KK153). Zaten araba ile de en fazla Besta’ya kadar gidilebilir. Besta’dan sonra mecburî yaya gidilmelidir” (KK124). Göçerlerin en çok sorun yaşadığı süreç de zaten Besta’dır.

Göç dönemlerinde, köylüler ile göçerler arasında, ekinlerimize zarar veriyor gerekçesiyle çıkan bu sorunlar, o kadar ileri boyutta gidilmiştir ki göçerlere, karşı olumsuz yargılamaların dinî boyuta kadar vardığı görülmektedir. Konuyla ilgili yaşanan olay şu şekildedir: “Geçen gün, peynir satmak için pazara gitmiştim. Yaylaya gelmek için köylülerin servisine bindim. O esnada serviste oturan kişiler, bana ‘Sen göçer misin?’ diye sordular. ‘Evet.’ deyince, göçerler, ‘Müslüman mıdır?’ diye tekrar sordular. ‘Evet.’ dedim. Servisteki köylüler, ısrarla Vallahi siz Müslüman değilsiniz diyorlardı (KK119). Köylülerin, göçerlere Müslüman gözüyle bakmamalarının nedeni de göçteyken göçerlerin onların arazilerinden geçtikleri ideasıdır. ‘Eğer Müslüman olsaydınız bizim arazilerimizden, bizim yollarımızdan geçmezsiniz; sürünüzü bizim arazimizde otlatmazdınız.’ diyorlar. İyi de göçerler nereden geçecekler? Mecbur bir yoldan geçmek zorundalar (KK153). Oysa göçerler, onların arazilerini otlatmıyor. Ekinlere de zarar vermiyor. Yoldan geçerken o bölgenin dağlarından geçerken de olaylar çıkartılıyor ve kabul edilmiyor. Örneğin; dağın başında bir yerde hayvanlarımızı otlattığımızda bile bir anda bu yerin bir sahibi çıkıyor ve resmî olarak olsun olmasın bizden bu yer için yüksek

meblağda kira bedeli isteniyor. Oysa bu yerin onlara mı aittir yoksa hazine toprağı mıdır tartışılır (KK124). Göç sürecinde göçerlerden uçmaları isteniyor bizim böyle bir özelliğimiz yoktur” (KK116). Göçerlerin ve arazi sahiplerinin karşı karşıya kaldığı ve birbirlerini suçladıkları göç süreci, her sene bu olaylar ile başlayıp yine bu olaylar ile de bitmektedir. Aslında bu olayların yaşanmasında her iki taraf da hem haklı hem de haksızdırlar. Göçebe aşiretlerin yaylak, kışlak ve göç süreçleri incelendiğinde çevredeki köylülerin de ekonomik geçim türü hayvancılıktır. Bu yüzden köylülerin, göçeri, kendi topraklarına ücretsiz yaklaştırmadıkları gibi köylerine en yakın hazine toprağına da yaklaştırmamaktadırlar. Sonuçta her iki tarafın da ekonomik gücü hayvanları olduğu için hayvanlarının karnını doyurmak öncelikli hedefleridir. İşte tam da bu hususta tüm sorunlar patlak vermektedir. Bu durumlarda köylünün özel mülkiyeti olduğu için olsa gerek her zaman üstünlük onlardadır. Tabii göçerler de şahsi olmayan bir arazi bulduklarında sonrasını çok sorgulamayıp sürüsünü güder. Öyle ki göç güzergâhında ilerleyebilmek için bazı şahsi arazilerden de geçmek zorunda kalınmaktadır. Sonuçta birkaç gün içerisinde binlerce koyun sürüsü otlayarak geçtiğinden köylünün hayvanlarını sene boyunca doyurabilecek miktarda otlağı ciddi anlamda zarar görmektedir. Köylüler, bunu önlemek için ücretle bazı kimseler ile arazilerine bekçilik yapması için anlaşırlar. Fakat buna rağmen olayların önüne geçilememektedir. Çıkan her olay sonrası göçerler, çadırlarını söküp birkaç saatlik bir mesafe gidip tekrar konaklarlar. Çobanlar da sürülerini dağlar arasında otlatarak yaylalara ulaşana kadar aynen devam ederler. Göç süreci boyunca göçerlerin tek derdi başka bir sürüyle karşılaşp otlama usullerinin bozulmamasıdır. Bunun dışında yeşillik gören göçer, hayvanının dışında hiçbir şey düşünmez.

Göç sürecinde sürünün otlatılmasının usulünü göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Göçte kabileler arasında uzun mesafeler olmalıdır. Aksi takdirde sürüler karışırsa hayvanları birbirinden ayırmak hem zahmetli hem de uzun zaman alacağından, bu durum göç süresini zorlaştıracak ve uzatacaktır (KK41). Bu tür durumlarda özellikle de çobanın işi çok zorlaşır. Böyle bir durum yaşandığında bazen koyunlar da kaybolabiliyor (KK86). Bu kez de her sürü çobanına alışık olduğundan başka sürüye katılan koyun, o sürünün de düzenini bozuyor (KK90). Bu yüzden sürüler arasında belirli bir mesafe olmalıdır. Zaten birden çok kabile aynı gün yola çıkarsa köylüler de kabul etmez. Arazi sahipleri bu kadar çok sürünün bir anda gitmesine müsaade etmez. Muhakkak hem günler farklı olmalı hem

de geçilen yerlerde çok kalınıp otlatılmamaya dikkat edilmelidir. Ayrıca göç sürecinde, sürünün ormanlık alanlara girmemesine dikkat edilmelidir. Eğer sürü ormanlık alana girerse oradan çıkmak çok zor olduğundan zaman kaybı olacaktır (KK41). Ormanlık alana girildiğinde başka sürü ile de karşılaşma ve karışma durumu yaşanmaktadır. Bunun için en mantıklı yol, sürülere çok müdahale etmeden kısa sürede, ormanlık alandan çıkmaktır (KK86). Bu açıdan sürünün kontrolü önemlidir. Sürünün birbirinden ayrılmamasına dikkat edilmelidir. Çünkü kopukluk olursa sürüyü toparlamak çok zor oluyor (KK18). Ayrıca göç güzergâhında sürü, düz götürülmez. Özellikle de sonbahar göçünde hava soğuk olduğu için koyunlar üşümesin diye dağlardaki, güney kısımlardan geçilmelidir. Göçün güzergâhı, havaya göre ve güneşe göre yönlendirilir” (KK39). Belirtilen bu noktalar içerisinde göçerler için sürülerinin karnını doyurmak önceliklidir. Bu yüzden göçebeler, göç güzergâh yolundaki otlak ve sulak alanlara dikkat etmektedirler. Sene boyunca durmadan yer değiştiren göçerlerin kat ettikleri mesafe kilometreleri bulmaktadır. Bu insanların dağlardaki yürüyüşleri de dağlık alanlara göre küçük adımlarla ve hızlı bir tempoda çok ara vermeden yapılmaktadır. Çünkü büyük adımlarla yürümek onları çabuk yorup nefessiz bırakacaktır. Göçebeler, geçtikleri yerlerde özellikle suyun olduğu kuyu ve kaynak başlarını takip ederek buralarda geçici çadırlar kurarlar. Göçerlerin dinlenmek ve hayvanlarının sütünü sağlamak için çadırlarını kuracakları konakları bellidir. Göçteki konaklama usulü bir gecedir. Çobanlar, hayvanları güzergâh boyunca yer yer dağlara çıkartır otlatır yer yer de ovalarda su kenarlarına getirip susuzluklarını giderir. Gece boyunca hayvanları otlatan çoban, bir yeri güzergâh olarak belirler ve göçerlere haber verir. Sabah namazına uyanan göçerler artık uyumaz ve yüklerini bineklere yükleyip tüm hazırlıklarını yapıp yola çıkarlar. Yaklaşık 09.00 ve 10.00 sularında çobanlar ile buluşma gerçekleşir ve sürünün sütü sağılır. Sağılan süt, kadınlar tarafından çok bekletilmeden hemen orada mayalanıp peynir yapılır. O esnada hazırlanan yemekler, yenilir ve çobanlar uyumak için çadıra geçer. Sürü, oralarda diğer gençler tarafından otlatılır ve saat 15.00 ile 16.00 arasında ikinci süt sağımı yapılır.

Birçok uygulamada olduğu gibi göç sürecindeki süt sağımında da göçebe aşiretleri arasında farklılıklar vardır. Süt sağımının ilkbahar ve sonbahar dönemindeki farklılığı şu şekilde olmaktadır: Örneğin; Alikan aşireti ilkbahar göçü sürecinde bir kez süt sağımını yapar. Alikanlar için bu uygulamalarının iki sebebi vardır. Birincisi sürü sayıları fazla olduğundan göç süreci yavaşlayacaktır ve zaten zorlukla geçen göç, daha da zorlaşacaktır.

İkinci sebebi ise bu süreçte sürünün otlatılarak et tutması ve kuzularının süt içip gelişmesi daha önceliklidir. Bu sebeple Alikanların göç sürecinde koyunları ve kuzuları bir aradadır. Duderan aşiretinden göç sürecine yaya katılan olmuştaysa onlar da günde iki kez süt sağımını yaparlar. Çünkü Duderanlar göç sürecinde, kuzularına süt vermiyorlar. Onların kuzuları ve koyunları göç sürecinde ayırdır. Soran aşireti, göç sürecinde iki kez süt sağımı yapar. Çünkü hem sürü sayısı az hem de Soran aşireti göçe başladıklarında erkek kuzularını satıp göçe başlamaktadırlar. Kalan dişi kuzuları ise göç sürecinde ayrı bakılmaktadır. Ayrıca bu kuzuların sayısı az olduğundan kendilerine pek bir sıkıntı çıkmamaktadır. Bu yüzden süt sağımına öncelik verilir.

Göçebeler, göç yolunda olsalar da yaşamlarını sürdürebilmeleri için peynir yapıp satmak zorundadırlar. Göç dönemindeki peynir satışının uygulaması güzergâha göre değişmektedir. Göçebe aşiretlerin, geleneksel peynir satışı olan mandıracılık ilkbahar göç döneminin başında, başlar ve sonbahar göçüyle son bulur. Mandıracılar, göç sürecinde, göçerlerin yaptığı peyniri alıp, çarşı merkezlere götürüp satışını sağlarlar. Göç sürecinde arabanın giremediği dağlık alanlar olan Şırnak civarı ve Besta'ya girildiğinde mandıracılık işi zordur. Buralarda bir süre göçerler, günlük hazırladıkları peyniri mandıracıların onlara gönderdikleri peynir poşetlerine koyup, eşeğin heybesine yükleyip, kızlar ile sabah saat 07.00 sularında, söylenilen yol kenarına gönderirler. Ayrıca ailelere ne lazımsa da listesi yapıp gönderilir. Mandıracılar, sattıkları peynirin parasıyla göç boyunca ailelerin ihtiyaçlarını karşılarlar. Kalan para ise daha sonra hesaplanır. Peynir satışı böyle olduğu gibi bazen de konaklatılan yer, eğer merkeze yakınsa, göçer kadınlar da peyniri, merkezlerdeki dükkânlara sabah erken saatlerde 08.00 sularında götürüp satışını yaparak ihtiyaçlarını karşılarlar. Göç boyunca tekrarlanan bu peynir satışı yaylaklara ulaşıldığında daha da düzene geçmiş halde devam eder. Ayrıca mandıracıların göç sürecinde peynir dışında katıldığı bir başka iş kolu da yayladan taşınması işinde, göçerlere yardımcı olmaktır. Göçebeler, ister yaya gitsinler isterlerse de tırlara hayvanlarını yükleyip gitsinler. Ailenin göçe katılmayan diğer fertlerini ve büyük çadırlarını, eşyalarını transit kamyonlara yükleyerek göç süreçlerinde yaylak ve kışlaklara taşıma işini mandıracılar yapmaktadırlar. Mandıracılar, peynir satışı için ailelerle anlaştığında, bu taşıma işini de anlaşırlar. Tüm mandıracılar peynirini sattığı göçerinin evini de taşır.

Göçebe aşiretlerin, göç süreçlerinin koşulları ne kadar zor olursa da günlük yaşamları aynen devam ettiğinden hoşlandıkları bazı aktiviteleri yapmaktan geri kalmazlar. Göçerler, bu süreçteki yaşamlarını şöyle ifade etmektedirler: “Göçte konak yerlerine ulaşıldığında ilk işimiz tüfeklerimizi alıp dağa çıkmaktır. Göç sürecinde kuşlar ve tavşanlar avlanır. Özellikle de bazı yerlerde keklik çok oluyor. Avladığımız keklikleri çadıra getirip pişiririz. Göçte dağlık alanlara girildiğinde göç bitene kadar (KK243) neredeyse her gün ava çıkılır. Göçerler özellikle de keklik etini çok severler. Avladığımız kuşları ve tavşanların etini genelde ızgarada pişirip yeriz (KK72, KK81). Göçte erkekler, ava çıkar kuş avlarlar, kadınlar da otlar toplayıp pişirirler. Örneğin; kengel, gülük, sirik, mendi, heliz, mantar gibi bitkileri göç boyunca tüketiriz (KK76, KK83, KK238). Hatta sonbahar göçünde Van/Çatak civarında Masirov Gölü ve Faraşın suyundan balık avlıyoruz. Yol üstü geçilen derelerden de balık varsa avlanır (KK139, KK125). Kısacası göçerler ister yaylalarda isterse göç dönemlerinde olsun tüm gıdaları biterse dahi başlarının çaresine bakar ve aç kalmazlar. Göçerler, her konak yerinde en fazla iki gün kalırlar. Besta’da arazi sahipleri olmadığından dört hatta beş gün bile burada kaldıkları oluyor. Çünkü Besta otlak ve sulak alanları çok olduğundan, göçerler burada ne kadar kalırsak hayvanlarımız da bir o kadar gelişir düşüncesindedirler. Göç süresince bu konaklama yerlerindeki günlük hayatları yaylalardakinden farksız olarak sürdürülür. Kısa süreli olan gecelik konaklamalarda, her gün rutin olan işler yapılır. Göç sürecinde, kadın ve erkeklerin yaptıkları iş kolları bellidir.

Bu iş bölümleri şöyle sıralanmaktadır: “Göçte kadınlar, konak zamanı çadırın eşyalarını düzenler, kazıkları çakıp çadırı kurar. Odun toplamaya ve su taşımaya gider. Hemen sonrasında ateş yakıp yemek yapar ve sacda ekmek pişirir. Bir yandan da çobanın banyo suyu ve kıyafetlerinin yıkanması için su kaynatır. Süt sağımını ve peyniri yapar. Neredeyse her gün ekmek pişirilir. Tüm bunlar her gün yapılır ve yaylalara gidildiğinde de aynen sürer. Yani göçer kadınlarının hayatında sürekli bir çalışma vardır (KK76, KK83, KK238). Göç sürecine katılan tüm erkekler ise çobandır (KK62, KK240). Çobanlar geldiğinde hayvanların sütü sağılır. Çobanlar dinlenirken kalan diğer erkekler ise sürüyü etrafta otlatarak sürüyle ilgilenir” (KK81, KK240). Günlük yapılan rutin işler aynen devam eder. Göçer hayvancılık yaşamında hareketlilik ve iş yoğunluğu daha çok kadınlar etrafında olmaktadır. Ama yine de çobanlık mesleğinin risklerinden dolayı

erkeğin iş gücünün daha ağır koşullara sahip olduğu kabul edilmektedir. Özellikle de göç sürecindeki çobanın her zaman için hayatı tehlikeydedir.

Göçer çobanları göç sürecini şöyle ifade etmektedirler: “Göçer çobanları olarak dağlar arasında doğu ile güneydoğu arasındaki yol güzergâhlarını ve nerenin otlak alanı iyidir, sulaktır iyi biliriz. Çobanlar göçte 8-9-10 saat hiç durmadan yürürler bazen ayaklarının altı şişer ve yırtılır. Ayaklarımızın altındaki yırtıklar o kadar nasırlaşır ki ancak bıçak ile o nasırları kesebiliriz. Hatta bazen iğne ile o açılan yarıkları elimizle dikeriz. Ayaklarımızın altı çok yürümekten sürekli yanar. Bu kez yanma acısı geçsin diye de günde kaç kez ayaklarımızı yıkarız. Çünkü soğuk su, değdikçe ayağımızdaki acı hafifler. Ayrıca dağdaki yabani fıstık ağacının bir meyvesi var. O meyvenin içindeki tozu ayakların altına sürdüğünde ayaklara iyi geliyor. Çobanların göçteki ilacı da budur” (KK73).

“Göçün çobanlar için zorluğu ayrıdır. Normalde, sürüye iki çoban bakar ama göçte muhakkak sürünün ortasında kalan orta çobanı olmalıdır. Bu çobanın görevi özellikle de göç esnasında köylerin içinden geçileceği zaman sürünün dağılmamasına dikkat etmek ve sürüden hırsızlık yapılmasına engel olmaktır. Göç sürecindeki bu çoban genelde bir çocuk olmaktadır (KK74). Göç sürecindeki çobanlık kısa sürelidir ama çok zordur (KK47). Göç esnasından gerek göçerlerin gerekse de sivillerin (köylüler vs.) hakaretlerine her zaman çobanlar uğrar. Çoban, yeri gelir küfür yer, yeri gelir dayak yer, yeri de gelir çobandan haraç istenir. Yaylaya ulaşana kadar çobanlar sürekli sıkıntıdadır. Yine de göç sürecindeki çobanlığın süresi kısa olduğu için bazı çobanlar sadece göç sürecinde bulunmayı tercih ederler” (KK1).

Yukarıda belirtildiği gibi göç döneminde erkeklerin yaptığı iş sadece çobanlık olsa da en riskli iştir denilebilir. Tabii bu riskler sadece arazi sahipleriyle kalmamaktadır. Örneğin; göç sürecinde gerek göçerler gerekse de çobanlar yılan ve akrep sokma olaylarını çokça yaşamaktadırlar. Bu sebeple göçebelerden bildiğiniz bir hikâye var mıdır diye sorulduğunda yılanın kendilerini nasıl soktuğunu ve o an neler yaptıklarını anlatırlar. Öyle ki onlar için bu yılan sokması normal karşılaşılan bir olaya dönüşmüştür. Göçer çocukları bile çoğu kez bu olayları yaşamıştır. Bu yüzden karşılaşılan her olağanüstü durum, göçebe yaşamının bir parçası olarak bu hayatta yerini almış ve her an karşılaşma olasılığı yüksek olduğu için göçebeleri korkutmamaktadırlar. Bu tarz olaylarda yaylalarda olunca, çevredeki köylülerden yardım istenerek veya en yakın yola çıkılarak bir araba

durdurup hastaneye ulaşmak göç sürecine göre daha kolaydır. Göç süreçleri göçebelerin en çok çaresiz kaldıkları dönemleridir. Örneğin; ilkbahar göçünde Tahir çobanın berideyken ayağının üzerinde siyah bir akrep yapışık kalmıştı. Çoban, hafif bir acı hissettiğini söyleyip ayağının üzerini kaşımak istediğinde akrebi gördü. O an Siirt/Çemekare’de konaklandığından buradan araba geçmezdi. Kendilerinin de arabası yoktu. Bu yüzden ilk müdahaleyi aile kendisi yaptı. Öncelikle akrebe bir darbe indirildi ve akrep aynen soktuğu yerde birkaç dk bekletildi. Bu şekilde kalarak akrep, kendi zehrini çekermiş. Ardından Tahir’e ayran içirtildi ve akrep kaldırılıp atıldı. Akrebin soktuğu kısım küçük bir kırmızımsı nokta gibi duruyordu. Tahir, bu kısmı basarak sıktı ve Tahir’in abisi, tütünü sarıp sigara yaptı. Bu sigarayı yakıp akrebin soktuğu yere yapıştırdı. Bu işlemden sonra Tahir ile birlikte en yakın köye gitmek için yola çıktık. Bir saat kadar yürüdükten sonra başka bir köyden hasta bir kişiyi alan bir ambulans ile karşılaştık. Ambulansı durdurup ısrarla Tahir’i de hastaneye götürmesini istedik. İçerde hasta olduğu için ancak şoförün olduğu kısma Tahir’i bindirip gittiler. Biz de konak yerine geri döndük. Tahir, hastanedeki müdahaleden sonra akşam vakti mandıracıların arabasıyla bize ulaştı. Buna benzer olaylar defalarca yaşanmış ve aynı çaresizlikler ile karşılaşılımıştır. Bu yaşamın bu tarz zorlukları çok fazla olduğundan göçebeler en az zaiyatla kurtulma derdiyle tek geçim kaynakları olan göçer hayvancılık hayatını sürdürmekte yine de ısrar etmektedirler. Bu açıdan bazı olumsuzlukların yaşanmaması için hayatlarında uyguladıkları inanışlar da vardır. Örneğin; göç yolunda tavşan ve guguk kuşu görülmüşse uğursuzluk getirir diye yola devam edilmez. Fakat yol üzerinde yılan ve tilki görülürse uğur getirilir denilerek yola devam edilir. Bazen bir yayladan başka bir yaylaya gidilecekse de yolda yılan görüldüğünde göçebelerin yüzü güler. Demek ki bugün yapacağımız işler verimli olacak denilir. Kısacası göçebe yaşamındaki zorluklar bazı kaçınma inanışlarıyla da korunmaya çalışılmaktadır.

Göç süreci bu zorlu yaşamın en zorudur. Özellikle de göç dönemlerinin bazı durumlarda daha da zorlaştığı belirtilmektedir. Örneğin; “göç süreci ramazana denk geldiğinde, daha da zor bir süreç olmaktadır (KK69). Göçteyken biz Banedaylar orucumuzu tutarız. Ama tutamadığımız günler de olmaktadır. Çobanlar ise göç sürecinde orucu tutamıyorlar. Çünkü çobanlar, sürekli hareket hâlinde olduklarından uyku düzenleri olmuyor ve doğal olarak sahura kalkamıyorlar. Bu tür durumlarda tutulamayan oruçlar, kış döneminde

yaylalarda tutularak telafi edilir” (KK82). Göçebe aşiretlerin yaşamlarındaki bu çözüm pratikleri, göçü bir nebze de olsa rahatlatmaktadır.

Göçebe aşiretlerin göç süreci hem beşeri açıdan hem de doğa olayları açısından zorluklarla geçmektedir. Göçte yaşanan doğa olayları ve bu anlarda göçerlerin aldığı önlemler şunlardır: “Göç dönemleri genelde yağmur yağışlarının zamanı olduğu için şimşek çakması en büyük tehlikedir. Şimşek ve yıldırım çarpmasından korunmak için de genelde yüksek yerlerden geçmemeye dikkat edilir. Telefonlar uçak moduna alınır. Bu tarz olayları ve can kayıplarını çok yaşamışız. Bu yüzden çok mecbur kaldığımızda büyük kayalıkların ve ağaçlıkların altında saklanıyoruz. Şimşek ve yıldırım olaylarını yaşamamak için hava yağmurlu olduğunda telefon ve radyo gibi aletleri elimizde tutmayız. Bu aletler şimşeği doğrudan çekiyor. Göçte yağmurun yağması her açıdan riskli ve sıkıntı yaratmaktadır. Örneğin, hava uzun süreli yağmurlu olursa bu kez telefonları da kullanamayız çünkü telefonlar ve el fenerleri güneş paneli ile şarj edilir. Hava güneşli olmayınca bunlardan da mahrum kalıyoruz” (KK139, KK125).

“Yağmurun en fazla yağdığı dönem sonbahar dönemidir. Bazen bu yağmur o kadar fazlalaşır ki sel meydana gelir ve göçerlerden selde boğularak ölen çok kişi olmuştur. Mesela geçen sene çobanların yemeğini götüren iki genç kız, selde boğularak öldü. Göçte yağmurun yağması hayatı felç eder ve ne kadar ıslansak da aynı düzende devam etmek zorundayız (KK145). Sele kapılma olayları daha çok yağmurlu günlerde çobanların ekmeğinin götürüldüğü sırada olmaktadır. Normalde göçte çoban, sürüyü konaklanan yere getirir ama eğer yağmur çok yağarsa, her sürünün sahibi çobanların yemeğini de alarak çobanın yanına götürmeli ve orada süt sağımını yapmalıdır. İşte sele kapılma olayları, bu anlarda oluyor. Yağmur yağdığında özellikle de Herekol Dağı’nın eteklerinde ve Bestler Deresinin üst bölgesinde sel olayları çok yaşanmaktadır. Mesela, Herekol Dağı’nın etekleri çok yüksek ve yamaç olduğundan yağmur yağdığında etrafta tutunacak bir yer de olmadığı için sele kapılma ve düşme olasılığı yüksektir (KK139). Göç sürecinde bazı yerlerden geçerken dikkat etmeliyiz. Örneğin; göçte iki büyük dere vardır. Biri Besta’da dere deniliyor. Biri de büyük meydan denilen Kato Dağı’ndan inen Tuzluca Deresi’dir. Ayrıca Besta’da üç büyük su var. Doğan köyünden gelen bir suyun geçtiği dere, bu su kirli bir sudur ve dereyi kirlettiği için göçerler bu suya çöp suyu diyor. Buralarda eğer çok yağmur yağıyorsa, dereler geçilmez çünkü su kapabilir. Bu anlarda bir yerde konaklayıp yağmurun dinmesini ve derenin sakinleşmesini bekleriz (KK125,

KK139, KK41). Bu şekilde birçok ayrıntıya dikkat ederek göçteki zorlukları aşan Banedayların ve çobanların yaylalara ulaşmalarına birkaç gün kala, aile büyükleri, göçer hayvancılık yaşamında kullandıkları büyük çadırlarını ve tüm erzaklarını önceden kamyonetlere yükleyip yaylalara geçerler. Yaylalarda çadırlar kurulur ve eşyalar düzenlenir. Çobanlar, Banedaylar ve sürüler de gelir. Bu kez tekrardan göçer hayvancılığın yayla yaşamı devam edilir” (KK181). Tüm bu hazırlıklar ve önlemler eşliğinde tamamlanan göç sonunda, yaylalara ulaşıldığında göçerler arasında bir şenlik havası yaşanmaktadır. Bu kez göç öncesi verilen adakların yerine getirildiği görülmektedir.

Konuyla ilgili belirtilen görüş ve yapılanlar şu şekildedir: “Bizler için göç süreci çok önemlidir. Bu yüzden göçe başlanıldığında, ‘çatışmalara denk gelmeyelim, çobanlarımıza kurşun gelmesin, mayına basmayalım, köylüler ile bir bela, olay yaşamayalım, sağ salim yaylalara ulaşalım’ diye kurban kesmeyi ve mevlit okutmayı niyet ederiz. Yaylalara ulaşıldığında düzenimizi kurup niyetimizi gerçekleştiririz. Ayrıca sağ salim geldik diye de yayladakilere bisküvi, lokum dağıtırız” (KK224). Belirtilen bu adakların gerçekleştirilmesiyle birlikte göçerler, en yakın köylerde ihtiyaç sahibi ailelere oğlak gönderirler. Köyün imamından gelip yaylada mevlit okunması istenir. Kısacası göç dönemleri her türlü can ve mal riskinin yaşandığı bir süreç olduğu için göçebeler, göçün başından sonuna kadar bazı inanışlar gereği çeşitli uygulamaları yerine getirirler.

Bu önemli göç süreci atlatılıp yaylaya ulaşıldığında, ortak kiraladıkları yaylada herkesin çadırının yeri ve süt sağımını yapacağı berisi bellidir. Yaylaya ilk ulaşan aile öncelikle çadırını kurar ama sürüsünü bir anda tüm otlak alanlarda otlatamaz. Yaylanın diğer ortakları da en fazla iki gün içerisinde kendilerine ulaşırlar. Tüm yayla ortakları bir araya geldiğinde, herkes sürüsünü sayar. Göçer hayvancılık yaşamında senede iki kez, ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde yaylalara ulaşıldığında sürü sayımı yapılır. Sürü sayısına göre herkesin ödeyeceği miktar belirlenir ve sürünün dağlardaki otlatılma yönleri için kura çekilir. Böylece her ailenin yaylanın hangi tarafındaki dağlık alanda sürüsünü otlatacağı belli olmuş olur. Kimse kimsenin sürüsünün sınırına girmez. Bu düzen ikinci göçe kadar devam eder.

Sonuç itibariyle genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, göçebe aşiretlerin, göç dönemlerindeki tüm bu zorlukları ve bu zorluklara karşı yaptıkları, korunma pratikleri ve inanışları da göç süreçlerinin, göçer hayvancılık yaşamının sürdürülmesi için ne denli

önemli olduğunu anlaşılır kılmaktadır. Dolayısıyla göçebe aşiretlerin ekonomik bir gereksinim olarak yaptıkları hayvancılık riskli olup desteklenmesi gereken bir ekonomik faaliyet alanıdır.

Göçebe aşiretlerin göç süreçleri yaylalardan başlayıp yine yaylalara ulaşmakla sonlanmaktadır. Yaylaları mekân edinen göçebeler için artık önemli olan bu mekândaki barınma yapıları olan çadırlardır.

3.4. BARINMA: GÖÇEBE ÇADIR

Göçebe aşiretlerin, barınakları göçebe hayat tarzları sonucu oluşmuş ve doğada yaşamalarıyla çevrenin kendilerine sundukları malzemelerden yararlanarak, iklim koşullarına göre şekillenmiştir. Göçebelerin en önemli özelliği doğaya karşı ilk korunma pratikleri olan çadırları kurmalarıdır. Gerçek göçer hayvancılık yapan bu aşiret mensupları yaz-kış bu çadırlarda yaşarlar. Onlar için doğada kendilerini korumanın ilk önemli faktörü çadıyla başlar. Göçebe yaşamının mesken tipi çadırlardır, mekânı ise doğadır.

Göçebe kültürüyle özdeşleşmiş olan çadır, “ ‘Arap çadırı’ ve Kara çadır’, Kuzey Afrika’da ve Ön Asya’da yaygın olan bir çadır tipidir” (Tolun-Denker, 1977: 85). Göçebe aşiretlerinin tek konut tipi ve âdeta simgesi çabuk sökülüp kurulabilme özelliğine sahip olan çadırıdır. “Çadır, coğrafi koşulların gerektirdiği ve göçebe hayatının bünyesine en iyi uyan konut şeklidir” (Beşikçi, 2014: 101). Zaten “göçebeliliğin esası da kısa ve uzun vadeli yer değiştirmeler olduğuna göre barınaklarının da bu faaliyetlere uygun olarak yer değiştirebilmesi, taşınabilir olması ve kolaylıkla kurulup sökülebilir olması gerekmektedir” (Tolun-Denker, 1977: 84). Çünkü göçer hayvancılık hareketlilik vardır. Bu yüzden “çadır, göçer toplulukların dayandıkları kaynaklara ve sürdürdükleri yaşama biçimine uygun bir konut türü olarak ortaya çıkmaktadır” (Kutlu, 1992: 63). Dolayısıyla “göçebe çobanının meskeni olan çadır ile gerçek anlamıyla yerleşik çiftçinin “sabit evi” arasında doğal çevre koşulları ve güdülen hayat tarzları açısından birçok fark vardır” (Tolun-Denker, 1977: 90). Göçer hayvancılıkta çadır yaşamı, yaz kış sürdürülebildiği gibi yarı göçebelilik ve yaylacılık şeklinde sadece yaz aylarında sezonluk olarak da sürdürülebilir. Bu süreçte çadırlarda yaşayan bu topluluklar, kış döneminde ise kendi özel mülkiyetlerindeki konutlarının olduğu köylerde kalarak ahırlama şeklinde hayvancılık yapmaktadırlar. Dolayısıyla hayvancılıkta yaz kış sürdürülen tam göçebelilik de diyebileceğimiz göçebelikte, konut tipi sadece çadırıdır.

Göçebe topluluklarında geçmişte kullanılan çadır tipi siyah keçi kılından yapılan “kara çadır”dı. Günümüzde “kara çadır”ın yerini “bez çadır” almıştır. Bu aşiretlerin günümüzde kullandıkları çadırın malzemesi; direkler, çadır bezi, şerit ve kazıklardır. Ortalama bir çadırın uzunluğunda 8 direk, genişliğinde ise 6 direk dizilir. Büyük çadırlar ise ailenin nüfusuna göre değişir. Bazı çadırlar 15 direkli de olabilir. Göçer hayvancılık yaşamında, yazın kullanılan konut tipine “çadır (kon)” denilir. Kış döneminde ise insanların kullandığı konut tipine “zinç”, “oda”, “holik” denilir. Hayvanların kaldığı yere ise “kom” denilir. Çadır yapımında; çadır bezi, şerit, kazık, direk ve ağaçtan yapılan balyoz olur. Dört parmak kalınlığında örülen şeritler ile çadırın etrafına kazıklara bağlanmak için halkalar yapılır. Bu halkalar, kazıkların başına bağlanarak çadır gerilir ve sağlamlaştırılır. Böylece yağmur yağdığında bu gerilen kısımlardan sular, aşağıya doğru akar. Çadırın kazıkları 1-1,5 metre civarında kalın ağaçlardan yapılır. Kazıkların toprağa girecek ucu sivri olur diğer ucunun üst kısmı ise balyozla vurulabilmesi için düz olur. Sert ve rüzgârlı havalarda çadırlar her gevşediğinde kadınlar, çadırın etrafındaki bu kazıklara bağlanan halkaları sıkar ve kazıkları, balyozlar ile tekrar yere çekerek sıkılaşmasını sağlar. Bu kazıklar ve direkler, çadırın ayakta kalmasını sağlar.

Üç aşiretin de konut tipi bol yamalı olan bez çadırlarının tepe kısmı üçgen şeklinde olup kenarlıkları aşağıya doğru bir yelken şeklinde açılıp köşelidir. Böylece yağmur yağdığında yukarıdan aşağıya doğru sular akmaktadır. Çadır, bir sıkıntı olma durumunda veya göç dönemlerinde ve konaklamalarda rahatlıkla sökülüp kurulma özelliğiyle göçebelerin hayatına en uygun konut tipidir. Göçebe hayatında çadır, aileyi ve haneyi temsil etmektedir. Kullanım açısından ise yerleşik halk için evi ne anlama geliyorsa göçebe aşiretler için de çadır aynı anlama gelmektedir. Bu aşiretlerde kışlak dönemlerinde eğer varsa bazı terk edilmiş köylerdeki harabeler de konut olarak kullanılmaktadır. Bu eski yıkık evlerin camları poşetler ile kaplanır ve içerideki toprak olan duvara ve olmayan kapısı için de battaniyeler çivilenir. Böylece içerdeki soğukluk önlenmiş olmaktadır. Bu harabeler derme çatma bir ev gibi kullanılır. Evin yanında ayrıca diğer kullanım amaçlarına göre yine de çadırlar kurulmaktadır. Eski evlerin kalıntılarının değerlendirilmesi tamamen göçebe hayatının bir gereği olarak var olandan faydalanmak için kullanılmaktadır. Bu tarz harabeler, özellikle Ezidi halkının yaylalarında olmaktadır. Çünkü Ezidiler, bu yaylaları terk etmiş ve köylerinde yeni evler yapmışlardır. Bu yaylaları da göçerlere kiralamaktadırlar. Göçerler, bu kışlaklarda çadırlarını kurup

yaklaşık 5 ay kalırlar. Göçebe aşiretlerin geçmişten günümüze kullandığı çadırlarının rengi ve niteliği değişmiştir. Ama yapısı ve yaşantısı aynıdır.

Yaşanan bu değişimi göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin göçer çadırı siyah keçi kılından yapılan kara çadırdı. Devletin kara çadırı yasaklaması üzerine bez olan bu beyaz rengine geçildi.³⁸ Keçi kılından yapılan bu siyah çadırlar elle yapılırdı. Özellikle de göç esnasında yağmur yağdığında gittikçe ağırlaştığından taşınması tam bir eziyetti. O çadırları taşımaları için de ayrıca insan ve hayvan gücüne ihtiyaç vardı. Bu çadırların yerine bez çadırların kullanılması iyi de oldu (KK100). Bu bez çadırlar özellikle de kadınların iş yoğunluğunu hafifletti. Çünkü kıl çadırını yapmak ayrı bir iş gücüydü. Günümüzde çadırlar hazır alınmaktadır. Eskiden imkânlar olmadığından her şey el emeği ile yapılmaktaydı. Bu yüzden sürü sayısı en fazla 500’dü. Günümüzde imkânlar geliştikçe insan gücü isteyen işler azaldı ve göçerlerin hayvan sayısı da arttı” (KK134).

Görüldüğü gibi göçebe kültüründeki konut tipinin zaman içerisinde geçirdiği değişim bile birçok açıdan ele alınabilir. Kültürel açıdan değerlendirildiğinde 1990’lı yıllardan önceki ve sonraki çadır kültüründe bir dönemin kapandığı ve yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. Bu durumda bazı yasakların, bir kültürü ve dolayısıyla da ekonomiyi ne denli etkileyebileceği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yasak sebebiyle kullanılan bez çadırlarının hafif oluşları ve çok emek istememesi, göçebeleri maddi-manevi açıdan da rahatlatmış durumdadır. Tabii göçer hayvancılıkta sürü sayısının iş gücüyle olan bağlantısı da dikkat çekicidir. Keçi kıllarının eğrilmesi ve örülüp çadır yapılmasının alacağı zaman ve emek hesaplandığında, bu süreç içerisinde kadınlar birçok hayvanın beslenmesini, bakımını ve süt sağımını yapmaktadır. Bu da göçebelerin daha fazla hayvana sahip olmasını sağladığı gibi kendisine ve ailesine ayıracağı zamanı da arttırmış olmaktadır.

Üç aşiretin çadırlarının, büyüklük küçüklük boyutu ve kullanım amaçları şu şekildedir: Çadırların iç kısmına ağaçlardan yapılan direkler dizilir. Eğer çadırda dikey yönde 8 direk

³⁸ Göçerlere, kara çadırın neden yasaklandığının nedeni sorulduğunda, o dönemlerde terör olaylarının çok olduğu, bu yüzden çevre karakollardaki yetkililerin, gece geç saatlerde yaylalara gelen teröristlerin tespit edilmediği için kara çadır kullanımına son verilip, şu an kullanılan beyaz çadırları kullanmamız yönünde bir emrin yapıldığı söylenmekteydi. Hatta göçebelerin, binek olarak at kullanmalarının da yasaklandığı belirtilmekteydi. Günümüzde bu kadar az, at sahibi olmalarının sebebi de yine o dönemlerde, atlarla teröristlere erzak gönderimi olabilir şüphesinden kaynaklandığını, atların yetkililer tarafından yaylalardan toplanıldığı hatta öldürüldüğü yönünde söylemlerde bulunulmaktaydı.

dizilmişse 7 direk de yatay dizilir. Bu direklerden kalın olanı çadırın orta kısmındaki direktir. Bu direk çadırın üçgen olmasını sağlar. Çadırın tavan kısmının ortasında ortalama bir avuç içi genişliğinde bir halka vardır. Çadırın içine bu halkanın aralıklarından güneş ışınlarının yansımaları görülebilir. Çadırın orta direğinin başı, bu halkaya girecek şekilde yerleştirilir. Çadırın etrafında sık aralıklarla kazıklar çakılır ve çadırın etrafına yapılan halkalar bu kazıklardan geçirilir. Böylece çadırın kurulumu sağlamlaştırılır. Bu halkaların sağlam olması için ya eğirilen yün iplikleri ile diğer hazır alınan naylon yün iplikleri birlikte örülür ya da bez parçalarının arasına keçi kılıları yerleştirilerek örülür. Yün iplikleri ve keçi kılı tek başına yağmur ve kar yağışları ile güneş ışınlarına karşı dayanıksız olup yanacağından bu naylon iplikler ve keçi kılı, örüklerin daha kuvvetli olmasını sağlamaktadır.

Göçer hayvancılık kültüründe yaylak, kışlak ve göç dönemlerinde kullanılan çadırlar hem boyut olarak hem de nitelik olarak değişmektedir. Üç dönemde de göçer çadırının odak noktası yamalı olmasıdır. Aslında göçerlerin çadırının bu denli yamalı olması, göçerlerin doğa yaşamından kaynaklanmaktadır. Kışın yağmurdan, kardan korunmak için kullanılan branda çadırlar kullanılmaktadır. Yaz döneminde ise güneşten ve yağmurlardan korunmak için çadırlar, bol bol yamalanır. Göçebelerin çadırları yamalarıyla tanınmaktadır. Bu sebeptendir ki çadır yaşamını dönemlik de olsa yaşayan çingenelerden, göçerler bu yama kültürleriyle ayrılırlar. Çingenelerin çadırları kirli beyaz renginde olup, bu çadırlarda yama yoktur. Yarı göçer olarak hayvancılık yapan kimselerin de çadırlarında bu kadar çok yama görülmez. Yörüklerin de yine yarı göçer hayvancılığa dayanan çadır şekli genelde yamasız ve dört köşeli olup göçer aşiretlerin çadırından ayrılmaktadır. Tam göçebelikte yaz kış sürdürülen hayvancılık faaliyeti sebebiyle göçebe aşiretlerin çadır kültürü, doğalarıyla özdeşleşmiştir.

Konu ile ilgili belirtilen görüşler şunlardır: “Örneğin çadırlar yırtılmasın diye kışın yağmur ve kardan yazın ise güneşten korunmak için çadırların üzeri çokça yamalanmalıdır (KK82). Bu sebeptendir ki göçer yaşamında ne kadar eski ve yırtık olsa da hiçbir kıyafet atılmaz. Kıyafetlerin eskimiş parçaları birleştirilip çadırlara yama olarak kullanılır. Özellikle de çadırların, kışın kar ve yağmurdan, yazın ise güneşten eskimiş, yırtılan kısımları yamalanır (KK127). Bu yamalar, sayesinde çadırın içi yazın serin kışın ise sıcak kalmaktadır. Bu yamalar sık sık yenilenmelidir. Bunun için göçer kadınları, bazen komşuları olan yerleşiklerden de kullanmadıkları kıyafetleri, eski perdeleri isterler.

Bu perdeler özellikle de yazın sinekler içeri girmesin diye çadırın kapı kısmına dikilip kullanılmaktadır. Bunun için çoğu kez tanıdığımız kimselerden bu tür eskimiş kıyafet veya perde talebinde bulunup kendilerine yardımcı olunmuştur.

Göçebe aşiretlerin konut tipi aynı olsa da her aşiretin kendi kültürel dokusuyla alakalı çadırlarında bazı farklılıklar görülmektedir. Örneğin; Alikan aşiretinin çadırları Duderan ve Soran aşiretlerinin çadırlarından farklıdır. Bu farklılık şöyle ifade edilmektedir: “Tüm göçerlerde yamalar vardır. Ama Alikanların çadırları daha çok yamalı olmasından bellidir. Bu yamalar genellikle siyah ve koyu renkler ile yapılmaktadır. Öyle ki neredeyse çadırın özü görünemez bir hâldedir” (KK61, KK63). Bu özelliklerinden dolayı göçer çadırının kültürel bir özelliği olan “yama kültürü” âdeti Alikanlarla özleştirilmiştir denilebilir. Öyle ki kime ait olduğunu bilmediğiniz bir zoma gördüğünüzde koyu renkli yamalarla çevrili çadır toplulukları varsa, bu göçebelerin Alikanlara ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu aşiretin çadırları o kadar yamalıdır ki alt kısımdaki o beyazımsı renk görünmez. Duderan ve Soran aşiretinin çadırlarında da Alikanlar kadar olmasa da yama çoktur. Ama bu yamalar, daha çok sarı, pembe, yeşil gibi renkli bez parçalarından oluşturulmuştur. Kısacası geçim şekli bir olsa da bu tarz küçük ayrıntılarla aşiretlerin konut tiplerini ve bulundukları zomaları da birbirinden ayırmak mümkündür.³⁹

Göçebelerin yerleşim şeklinde konut tipleri yazlık ve kışlık diye ayrılmaktadır. Bu ayrım da tam göçebe yaşamı etkilidir. Göçebelerin yaz döneminde kullandıkları çadırları iki kattır. İlk katı çadırdır (torba parçalarının birleşiminden oluşur), ikinci katı ise güneşten korunmayı sağlayan bez olan çadırdır. Bezden olan bu kat, olmazsa naylon olan torba parçalarından oluşan örtü, güneşten erir ve çabuk yırtılır. İlk katın naylon torbalardan oluşmasının sebebi ise üstteki çadırın bez olması sebebiyle yağmur yağdığında bu kısım, ıslansa da alt kattaki naylon çadırın bu suyu içeriye sızmasını engellemesidir. Ayrıca çadırın üzeri farklı parçalardan bez parçalarıyla yamalanarak yağmur, kar, dolu, şimşek gibi doğa olaylarının bu bez olan çadırı çabuk yıpratması engellenmektedir. Bu yama işlerini ve çadırın tamir edilmesi, işlerini kadınlar yapar. Yaz dönemi ve göç dönemlerindeki çadırların kurulumu da tamamen kadınlara aittir. Kış dönemindeki çadırların iskelet ve çatı kısmını ise genelde erkekler yapar.

³⁹ Mesela alan araştırması esnasında bir yaylaya gidildiğinde çadırın yamalarının sıklığı ve renklerinden Alikanlara ait olduğunu hemen anladım.

Kışlık çadırın kurulumu için öncelikle ağaçtan bir iskelet ve çatı yapılır. Göçebeler, bu iskeletin yapımını şöyle ifade etmektedirler: “Kışın kullandığımız çadırı sağlamlaştırmak için çadırın iç iskeletinin üst kısmındaki ağaçları balıksırtı gibi düzeriz. Çadırın içine dizilen direklerin üstüne uzunlamasına kalın direkler yerleştiririz. Bu direklerin ön ve arka kısımlardaki uçlarını birbirine yanlamasına düzenleyip kanat şekli veririz. Çadırın üst kısmı balıksırtı olduğu için kar yağdığında tutunur ve hemen yıkılmaz. Ayrıca kış çadırında soba da kullanılacağı için çadırda baca yaparız. Bu baca için çadırın ön kısmında yukarıdan geniş halka şeklinde bir delik açılır ve bu halkaya bir tenekenin arka ve ön kısımları kesilip yerleştirilir. Böylece sobanın borusu bu tenekeden dışarıya çıkacağı için hem duman içeriye gelmez hem de çadır ısınıp yanmaz” (KK161).

Belirtilen bu ayrıntılarda, kış mevsiminde yağışların kar şeklinde olması ve soğuk havaların olması etkilidir. Çünkü branda çadırlar, Güney Doğu’daki kış havasına uygundur. Yağan karlar, bu çadırın iskeletinin ağaçtan olması sebebiyle çadırın üzerinde kalmayarak aşağıya düşer. Ayrıca çadırın içindeki iskelet, brandanın yağın karın ağırlığı ile çökmesini de engellemektedir. Kışlık çadırlarının bir özelliği de sobada odun yakılmasıdır. Göçebeler, bir anda rüzgârın etkisiyle sobanın devrilmesi ihtimaline karşı, çadırlarında kömür yakmayıp sadece odun ve tezek yakarlar. Kışlık çadırlarda görülen bu detaylar yazlık çadırlarda görülmez. Kışlık çadırlarının her tarafı kapatılarak soğuk havanın içeri girmesi engellenirken yazlık çadırlarda tam tersi durumların olduğu görülmektedir. Örneğin; kış döneminde kullanılan çadırlar dört kattır. İlk kat torba parçaları, ikinci kat naylon, üçüncü kat strafor ve son olarak bez çadır eklenir. Çadırın arasındaki ve üstlerindeki yamalarını ve çadır yıprandıkça tamirini ise göçerler yaparlar. Kışlık çadırların yapımını göçebeler şöyle ifade etmektedirler: “Kendi çadırlarımızı terzilerde dikeriz ve yaylaya getirip, ters çevirip iç kısımlarına kalın şeritler dikeriz. Bu şeritlerin uçlarına torbalar dikeriz. Çadır düzeltildiğinde bu şeritler çadırın üst kısmından aşağıya doğru sarkmış olur. Çadırın yerde olan torbalarına taşlar ve toprak doldururuz. Böylece ağırlık yapıldığından rüzgârdan etkilenmez (KK41). Hayvanlar için kışlaklarda yapılan çadırı da yine terzide diktiririz. Biz de üzerine bezden diktirdiğimiz bez çadırı, ekleyip etrafını dikeriz. Bu çadırların da rüzgârdan etkilenip uçmaması için yine etrafına torbalar dikerek bağlarız. Bu torbaların içini toprak ve taş ile doldururuz. Çadır yırtılıp yıprandıkça da yere serer ve yırtık yerlerini dikeriz (KK191). Kışın, hayvanların çadırının üzerinde naylon yoktur, buna rağmen ıslanmıyor. Zaten hayvanlara güneş iyi değildir.

Hayvanların çadırına “divan” denilir ve bunlar oldukça uzundur. Bu çadırların kurulumu için iki sıra hâlinde uzunlamasına 8 direk dizilir. Enlemesine de 4 direk dizilir. Göçerlerin de kışlaklarda çadırları hayvanlarınkı gibi uzunlamasına yapılır. Tek fark iç iskeletinin olması ve üzerinin naylon çadır ile örtülmesidir (KK28). Ayrıca hayvanların çadırları, birbirinden farklılık göstermektedir. Örneğin; kuzuların çadırının üzeri bir bez kaplatılarak yamalanır. Hatta bu bez, beyaz renkte olsa daha iyi olur. Çünkü çadırlar, naylon olduğundan dolayı güneş vurduğunda çok sıcak olmaktadır. Kuzular, hassas oldukları için bu durumdan hemen etkilenirler (KK41). Kuzular, sürekli içerdedir ama koyunlar sabah otlatmaya götürülüp akşam getirilir. Bu yüzden koyunlar güneşten etkilenmezler (KK40). Kışlaklarda hayvanların çadırları rüzgâra ters yönde ve dağın yamaç kesimlerinde kurulur. Yaylaklarda ise sadece göçerlerin çadırları vardır. Bu çadırların ise sel olma ihtimaline karşı düzlük yerlerde kurulmasına dikkat edilir” (KK161).

Belirtilen bu görüşler ışığında, göçebelerin zomalara, yerleşim şekillerinde gerek kış aylarının gerekse de yaz aylarının tüm koşulları, insanların ve hayvanların yaşayabileceği kriterler göz önünde bulundurularak düzenlenmektedir. Örneğin; göçebe yaylalarının, dağların yüksek eteklerinde olması doğal olarak çadırların ön yüzünün güneşe dönük olmasını, arkasının ise rüzgâra doğru olmasını gerektirmektedir. Ayrıca koyunların ve “kuzuluk” olarak da adlandırılan kuzuların çadırlarının niteliği dahi doğaya olan dayanıklılık ölçüsüne göre olabilecekler tahmin edilerek kurulmaktadır. Kuzuların soğuk havaya olan hassasiyetlerini bilen göçebeler için kışlaklarda, kuzuluk çadırlarının özellikle yaylanın güney kesiminde kurulması ve bu çadırların ayrıca yamalanması önemli bir detaydır. Göçer hayvancılıktaki bu detaylar birbiriyle bağlantılı olduğundan zomalara yerleşim şekilleri önceden bellidir. Bu koşullar doğal olarak yaylalarda çadırların kurulması ve sökülmesinde de geçerlidir. Örneğin; göçerler, kışlaklardan göç edecekleri zaman yerleşim yerlerini tamamen bozmazlar.

Bunun sebebini göçebeler şöyle ifade etmektedir: “Kışlaklardan gittiğimizde çadırlarımızı sökeriz. Çadırı ve içindeki eşyaları alırız ama bu ağaçtan yapılan iskelet kalır. Seneye aynı bu yaylaya geldiğimizde yine bu ağaçları kullanırız. Eğer yaylayı tekrar kiralama şansımız olmazsa gelip ağaçlarımızı geri götürürüz. Çünkü biz de bu ağaçları satın alıyoruz. Tabii bazen geldiğimizde çevredeki kişilerin, ağaçlarımızı götördüklerine

de şahit oluyoruz. Sonraki yıl geldiğimizde artık ne kaldıysa onlarla idare ediyoruz” (KK118).

Buradaki çadır düzeni ve anlayışları değerlendirildiğinde göçebe hayatıyla uyumludur. Çünkü göçebe pratik olmalıdır. Bu sebeple kendilerine ait her şey kolay taşınabilir cinsten olmalıdır. Doğa yaşamının koşulları yeterince zordur. Göçebenin öncelikli hedefi bu yaşam biçimindeki zorlukları esneterek kendisine rahat hareket edeceği alanlar yaratmaktır. Göçebeler arasında sıklıkla söylenen “Biz koçeriz/koçberiz (göçebeyiz), bugün buradayız yarın kim bilir neredeyiz, koçerin evi sırtındadır.” sözleri çadır yaşamlarını özetler mahiyettedir.

Göçebe aşiretlerin kendi içerisinde benimsedikleri farklı anlayışlar da elbette vardır. Örneğin; hayvanlarını koydukları çadırlar konusundaki farklılık Soran aşireti ile alakalıdır. Bilindiği gibi keçiler, tabiatı gereği hareketlidirler. Koyunlar ise tabiatı gereği sakin oldukları için onlarla aynı çadırda olmaları sıkıntı olmaktadır. Soran aşireti, hayvancılıkta keçi sayısı en fazla olan aşiret olduğu için ister dağda olsun ister yayladaki çadırlarda olsun keçileri ve koyunları ayrı barınaklarda muhafaza etmektedirler. Hatta yemleri bile ayrı verilmektedir. Alikan ve Duderan aşiretinin ise koyun ve keçileri aynı çadırda muhafaza edilmektedir. Bu farklılık tamamen keçi sayısı ile alakalıdır.

Aşiretlerin hayvanlarında olduğu gibi kendi çadırlarının yerleşimlerinde ve düzenlerinde de farklılık görülmektedir. Alikan aşireti göçer kültürünün tüm özelliklerini geçmişte nasıl yapılmışsa günümüzde de aynen uygulamaktadır. Örneğin; Alikanların çadırları yaz-kış fark etmez, diğer aşiretlerin çadırından daha büyük ve biraz daha uzun olur. Çünkü aile bireyleri gece-gündüz aynı çadırda kalmaktadırlar. Alikan aşiretinde, uyuyacakları vakit kızlar bir tarafta erkekler ise bir tarafta, anne ve babanın da yatakları ortada olacak şekilde yatakları sererek uyurlar. Çadırın içinde sadece akşamları ailenin gelini, eşi ve çocuklarının uyuyacağı kısımda bir perde konulur ve sabah ilk iş o perdenin kaldırılmasıdır. Hatta bu perdenin bile olmadığı aileler çoğunluktadır. Duderan ve Soran aşiretlerinde yaz döneminde kullanılan çadırın düzeni Alikanlar ile aynıdır. Kış dönemindeki çadırların iç düzeni tamamen farklıdır. Yaz dönemindeki çadırların içinde sadece uyurken aralara bir perdeden oluşan bölme konulur. Bir de mutfak kısmı için perde olur. Kış dönemindeki çadırların içinde bölmeler daha çok olur ve bu çadırın düzenlenmesi her aşirette farklıdır.

Aşiretlerin yaylak ve kışlak dönemlerine göre yerleşme düzenlerinin de bir usulü vardır. Her göçebe ailenin yaylaklarda kendileri için kullandıkları ortalama altı çadırı olur. Bu çadırlardan iki tanesi ana çadırıdır. Bunlar:

1. Akşam yatılan çadır (Ana çadırıdır. Aile fertleri gün içerisinde yeme, içme eylemlerini burada yapar. Akşam oturmaları da yine burada olur. Tüm çadırlar içerisinde en büyük ve en çok kullanılan çadırıdır.)

2. Banyo için kullanılan çadır (Banyo yapılacağı vakit kullanılmaktadır. Tabii bu çadırın kullanım şekli ve iç düzeni aşiretlere göre değişmektedir.)

3. Süt çadırı (Bu çadırda peynir yapılır. Bunun için leğenler, kazanlar, kepçeler ve süzgeçler bu çadırda bulunur.)

4. Ateş ocağının olduğu çadır (Bu çadır hava durumuna göre kullanılır. Hava yağmurluysa, karlıysa burada üç, taş U şeklinde dizilir ve arasında odundan ateş yakılarak saçta ekmek pişirme, yemek, çay ve sıcak su ihtiyacı karşılanır.)

5. Kiler için kullanılan çadır (Bu çadırda mutfak erzakı olarak eve lazım olan un, tuz, şeker ve diğer kuru gıdalar, yağ tenekeleri, tulumlarda ve bidonlarda muhafaza edilen peynir, günlük sebze ve meyveler vs. muhafaza edilir.)

6. Misafir için kurulan çadır (Özel misafirler bu çadırda ağırlanır. Göçerler, bu misafir çadırlarının içini kamışlardan yaptıkları çitlerle süslerler. Bu kamışlar, kış aylarında çadırın içini ısıtırken yaz aylarında ise içeriye girecek güneşi engellediği için çadırın içini serin tutmaktadır.)

Görüldüğü gibi göçebe aşiretlerin her çadırının kullanım amacı farklıdır. Aşiretlerin kendileri için kışlaklarda kullandıkları çadır sayısı ise süt çadırı hariç aynıdır. Çünkü kış dönemi sürünün süt sağım dönemi değildir.

Göçebe aşiretler, çadırlarını kuracakları zaman öncelikle rüzgârın tersine ve güneye bakacak şekilde bir yer seçerler. Bu yerin tabanı temizlenir ve varsa taşlar çıkarılıp çukurluklar toprak ile doldurulup düzleştirilir. Yere torba parçalarından yapılan büyük bir çul serilir ve kenarlarına da briketler bırakılır. Bu briketlerin üzerine geniş tahtalar bırakılarak yerden üç karış yükseklikte oturaklar yapılır. Bu kısa sedirin üzerine eşyaların dolu olduğu hurçlar ve yataklar bırakılır, altına da diğer eşyalar doldurulur. Bu yatak kısmına “ister” denilir. Bu sedirin arka kısmı da ikinci bir bölme gibi akşam yatıldığında kullanılabilir. Özellikle çobanlar dinlenmek istediklerinde bu arka kısımda uyurlar. Bazen de misafir geldiğinde sedirin ön kısmında yatakları serilir, bu arka kısımda ise gelin ve

kızların yatağı serilir. Daha sonra çadırın her iki kenar kısımlarına ve çadırın baş kısmı da denilen arka kısmına bu sedirlerden yapılır ve büyük hurçlar ve eşyalar sedirin üzerine konulur. İç düzen yapıldıktan sonra kazıklar, bu alanın etrafında yarısına kadar yere balyozlar ile çakılır. Çadır, bu alana serilir ve etrafındaki halkalar bu kazıklara takılıp iyice bağlanıp sıkılaştırılır. İlk ortadaki direğin başını çadırın iç kısmında ortadaki halkaya takıp direk havaya doğru kaldırılır. O esnada başka kişiler de etraftaki kazıklardan bu halkaların çıkmamasına dikkat ederler. Çadır havalandığında ortadaki direk düzleştirilip çadırın ortasında dengelenerek sabitlenir. Sonrasında diğer direkler çadırın içinde dizilir ve yere serilmesi gereken kilim vs. her neyse yerdeki çulun üzerine serilir. Çadırın kenar kısımlarındaki etekleri, yazın yere değmesin ve çadırın içi de havalansın diye bu kazıkların arasına sıkıştırılarak etrafın açık kalması sağlanır. Çadırın bu etek kısımlarına “saçak” denilir. Bu saçaklar, kış döneminde çadırın etrafından kaldırılmaz, aksine etrafa toprak dolu torbalar doldurulup konularak içerisinin sıcak kalması sağlanır. Çadırın ön kısmının sağ ve sol kenarları üçer kazık ile sabitlenmiştir. Kalan kısım ise çadırın kapısı olan üçgen şeklidir ve bu kanatlar, gündüz vakti çadırın yan tarafından illeştirilir. Gece uyuyacakları vakit ise açılır. Çadırın kapısı tam olarak kapalı olmaz, her zaman bir kenar açık kalmaktadır. Çadırın kurulması ve sökülmesi işlemlerini kadınlar yapmaktadır. Alışık oldukları için bir çadırın kurulması ve sökülmesi ortalama 15 dakika sürmektedir. Çadırın sökülme kurulma işlemleri aynıdır. Söküleceği vakit de önce içerdeki direkler çıkartılır. Ardından kazıklar sökülür ve yere serilen çadırı her bir kadın bir köşesinden tutarak bir tarafa alır. Çadır, kanatlar üst üste gelecek biçimde katlanıp tek parça hâline getirilerek uzunlamasına bir kordon gibi düzeltilir. Sökülen kazıklar bu kordonun her iki başında dizilir. Bir kadın bir başından diğer kadın ise diğer başından tutarak bu çadırı, bu kazıkları içine alacak şekilde sararak içe doğru rulo hâlinde birbirine doğru sarar. Tıpkı iki kanat gibi olur. Kalın çoban ipiyle bu iki kanat bağlanıp bineklerin sırtına yüklenir.

Göçebe aşiretler, çadırlarının içini kendi imkânlarıyla ve ellerindekinden yararlanarak düzenlerler. Çünkü onların asıl evleri çadırlardır. Evi olan göçebeler bile evlerini çadırlar kadar kullanmıyorlar. Bu konuda belirtilen görüş dikkat çekicidir: “Bizler, evlerimize, eğer bir iş olursa o işi yapmak için gideriz. Onun dışında evlerimizi kullanmayız. Her zaman çadırdaki yaşıyoruz (KK87, KK155, KK165, KK186, KK205). Mesela senede en çok

sonbahar göç döneminde iki buçuk ay evlerde kalınır. O da kışlaklarda kullanılacak eşyaların yapımı için gidilir” (KK38).

Göçerlerin doğaya olan bu bağımlılıkları onları ayrıca yaratıcılığa da itmektedir. Örneğin; çadırı oluşturmada kullanılan torba parçaları, perde niyetine çadırın içinde bölme olarak kullanılır, sedir gibi çadırların yer kısmına serilir. Göçebelerin yaşamında çadır hayatı süreklilik gösterdiğinden onlar için evden farkı yoktur. Çadırın içi tıpkı evin içi gibi düzenlenir. Tek fark ev betondan oluşmakta ve birçok odası olup eşyalıdır. Çadır yaşamının eşyası; halı, minder ve yastıklardan oluşmaktadır. Çadırın içindeki, direklere askılık olarak çiviler çakılır. Kıyafetler, bazı heybeler, eşyalar, ilaçlar poşetlerde bu çivilere asılır. Çadırın ortasındaki direğe nazar için bir muska takılır. Hatta çadırlarının hem içindeki direklere hem de dışındaki kapı kısmının olduğu kazıklara renkli boncuklar ve bez parçaları bağlanıp süslenir. Ayrıca her ailenin yattığı çadırının orta direğinde radyosu asılıdır. Ara sıra bu radyodan frekansı çeken kanallardan müzikler açılır ve haberler dinlenilir. Çadırın tavan kısmına da bir ampul bağlanır. Bu ampulün kabloları da gündüz güneşiyle dolan enerji paneline takılır. Bu panel gündüz dışarıda güneşe bakan yerlere bırakılır akşam vakti ise içeri alınır. Göçebelerin elektrik ve şarj olabilecek el feneri, telefon gibi cihazları bu güneş panelinden doldurulur. Ayrıca çadırın içerisinde kenarlarda yüksek olmayan tahtalardan yapılan uzunlamasına oturaklar vardır. Bunların üzerine büyük hurçlar bırakılır. Bu hurçlar göçerlerin dolaplarıdır. Bu yüzden kıyafetlerin olduğu hurçlar, yatakların olduğu hurçlar diye ayrılmaktadır. Bu hurçlar ve yatakların üzerine yün ipliklerinden dokunan örtüler serilir. Hurçların ve yatakların olduğu kısımların yer kısmına minderler ve döşekler serilip üzerine yastıklar konularak bu yataklara yaslandırılır. Çadırın içerisine serilen çulun bir kısmına keçeden yapılan hasırlar bir kısmına ise hazır alınan sedirler serilir. Bu alanın etrafındaki hurçların ve yatakların olduğu kısımlara (çadırın arka kısmına denk gelmektedir) minderler, döşekler ve yastıklar dizilerek oturma alanları oluşturulur. Misafirler ve evin babası, ağabeyleri, genelde bu oturma alanında otururlar. Bu kısma, çadırın “baş köşesi” denilir. Evin gençleri, çocukları ise çadırın kapıya yakın olan “ayak kısmı” denilen yerde oturup büyüklerinin sohbetini dinlerler. Kadınlar ise genelde ya çadırın mutfak kısmında ya da bir köşesinde oturup bir yandan hizmet ederler bir yandan da sohbeti dinleyip ara sıra da sohbete katılırlar. Çadırın oturma kısmında kurulan bu tahtadan yapılan uzunlamasına oturaktan mutfakta da olur. Oturağın üzerine yine hâlihazırda kullanılan gıdaların olduğu hurçlar bırakılır ve tencere,

tabak, çanak gibi mutfak eşyaları sepetlere konularak bu oturakların üzerine bırakılır. Olur, da içine böcek girer diye mutfakta elden geldiğince eşyalar yere bırakılmaz. Yemekler dışarıdaki çadırda yapılır ve servis için çadırın içindeki mutfığa getirilir. Bazı ailelerde, mutfak kısmında tüp de görülmüştür. Bu tüpler ya ocak üstü ile kullanılır ya da küçük piknik tüpü şeklindedir. Bu tüp, eğer yağmur yağıyorsa ve gece vaktiyse kullanılır. Onun dışında göçer kültürünün yemeği, çayı odun ateşinde pişirilmektedir. Ayrıca banyo yapmak ve çamaşır yıkamak için gerekli olan sıcak su ihtiyacı da yine bu ateşte ısıtılır. Göçebe aşiretlerde, yıkanan çamaşırlar ise çadırın etrafındaki kazıklara bağlanan iplere ve istifledikleri odunların üzerine ve de etraftaki taşlıklara serilir. Göçebe çadırlarındaki bu düzen kadim bir tarihe dayandığından her unsorda kültürel mirasın saklanıp günümüze taşındığı görülmektedir.

Göçebelerin bu çadır hayatı ve düzenleri beraberinde bazı âdetleri de oluşturmuştur. Örneğin; tüm aile fertleri aynı çadırda kaldığından o an kadın ve erkekler konuşmalara ve davranışlara şahitlik ederler. Bir çadırın içinde erkek grubu ve kadın grubu ayrı ayrı oturup sohbet eder ve işlerini yaparlar. Bu düzen ile ilgili fikirlerine başvuru göçerlerin belirttiği görüşleri şunlardır: “Göçerlerde, tüm aile fertleri aynı çadırda yaşarız. Ben, kumam, gelinim, kaynım ve çocuklar aynı çadırda yatarız (KK210). Bu alıştığımız bir âdettir (KK108, KK168). Örneğin; göçer gelinlerinin kaynanası ve kayınpederi ile aynı çadırda yatması ayıplanmaz, aksine âdettir. Bu yüzden gelin olarak onlar ile aynı çadırda uyuduğumuz için utanmıyoruz. Eğer çadırları ayırırsak, mallarımızı da ayırmamız gerekiyor. Göçerliğin aile yapısında bu böyledir. Eğer yeni evlenen bir çift olursa onların ilk bir yıl çadırları ayrı kurulur. Bir yıl sonra yani bir çocukları olduğunda tekrar aile çadırıyla birleşir. Eğer birleşmezse malını da ayırmalıdır (KK205). Bizler gündüzleri işlerimizle ilgilenir gece ise çadırda yataklarımızı serip uyuruz. Herkesin yatağı ayrıdır. Alışık olduğumuz için bize gayet normal geliyor. Yerleşik halkta bu durum ayıplanır ama biz göçeriz (KK210). Örneğin; göçerlerde, herkes kıyafetiyle yatağa girip uyur. Ayrıca göçerlerde karı-kocanın yatakları yan yana serilir ama birlikte uyumazlar. İnsan sağlığı açısından iyi değil denilir. Büyüklerimiz böyle yapmış. Biz de böyle sürdürüyoruz. Yerleşik kesime geçen göçerler bile kıyafetleri ile ayrı yataklarda yatarlar. Bu göçerlerin bir âdetidir” (KK197, KK208).

Aslında burada belirtilen hususlar analiz edildiğinde, çadırın aileyi temsil ettiği görülmektedir. Tek çadır altında yaşayan ailenin bağlarının daha kuvvetli olacağına

inanılır. Burada dikkat çekilen aile, geniş aile örneğidir. Bu durumu da tıpkı büyük bir aşiret gibi düşünmek lazım. Aşiretin ilk etapta baba ve oğullar ile nam saldığı ve oğulların babadan ayrılmasıyla kardeşler arasında ihtilafların yaşanıp kollara ayrıldığı ve her kolun, kendi otoritesini kurduğu gibi.

Göçebe aşiretlerdeki baba soyluluktan kaynaklanan bu hususta, evlenen erkeğin karısı ve çocuklarıyla babasının ve kardeşlerinin eşi ve çocuklarıyla bir arada yaşaması büyük aileye katılımı göstermektedir. Çadırdan her ayrılış büyük olan bu aileyi küçülteceğinden gücünü de azaltacaktır. Bu yüzden göçebe yaşamının zorlu hayat mücadelesinde çekirdek aile kavramı yoktur. Ailedeki çocuklar büyüyüp çok kalabalık bir ortam oluşturmuşsa o zaman yine baba ve annenin isteğı üzerine mal varlığı olarak sürüden payına düşen hesaplanıp ayrılması istenir. Kısacası örf âdete dönüşen bu yaşam şeklinde çadır, ailenin bir arada toplandığı kutsal bir yerdir. Bu yüzden yerleşik kesime geçen göçebelerin de evlerini çadır gibi düşünüp kullandıkları görülmektedir. Örneğin; araştırma sürecinde Siirt, Tatvan, Ahlât ve İdil’de yerleşik yaşama geçen göçerlerin kaç kez evlerinde misafir olunmuş ve çadırdaki yaşam biçimlerini aynen sürdürdüklerine şahit olunmuştur. Bu durum sorulduğunda ise alışmışız deniliyordu. Bu da atalarından gelen alışkanlıkların vazgeçilmesi güç âdetlere dönüştüğünün göstergesidir.

Göçebelerin, âdetleri alışmış oldukları çadır eksenli düzene göre şekillenmiştir. Bu düzen ile ilgili göçerlerin görüşleri şunlardır: “Göçerlerde, çok mecburî bir durum olmamışsa, erkek ortamında kadının oturması ayıplanır. Ama akşam vakti aynı çadırdaki kaldığımızdan erkek misafirler olsa da kadınlar, çadırın bir köşesinde oturup ısınır. Hatta kadının küçük bebeğı varsa orada erkekler olsa da bebeğini de emzirmek zorundadır. Biz böyle görerek büyüdüğümüz için bize gayet normal geliyor (KK118). Bu yüzden kimse kınamıyor. Aslında bu durum alışkanlığa dönüşen bir âdettir. Zaten göçerlerde, çok kesin katı kurallar yoktur (KK153). Örneğin; çadır yaşamında göçerler, bir kolunun üzerine yaslanarak ve ayaklarını uzatarak oturur. Herkes birbirinin yanında ayağını uzatır ve bu durum ayıplanmaz, ‘koçerî ye’⁴⁰ denilir. Göçerler başka yerlere misafirliğe gittiklerinde de öyle yan taraflarına yaslanarak oturur veya ayaklarını uzatırlar. Göçerlik yaşamında bunlar normal davranışlardır. Göçerler bu şekilde uzanmazlarsa rahat edemezler. Örneğin; çoban sabahtan akşama kadar sürüyü otlattığından yorgun düşmektedir. Göçerler de sürekli çalışıyor, çadıra geldiğinde uzanmazlarsa nasıl dinlenecekler (KK41).

⁴⁰ Göçebe yaşamıdır.

Bu oturma şekli göçerler ile özdeşleşmiş ve göçerlerin kültürel bir simgesi hâline gelmiştir. Öyle ki göçerler, bir yere misafirlğe gittiklerinde ev sahibi göçere, ‘uzat ayaklarını’ veya ‘yaslan’, ‘uzan’ diyerek ısrarla uyarıda bulunur. Çünkü göçerin ancak o şekilde rahatlayacağını bilir” (KK153).

Göçebe yaşamında çadırlarda yaşamının usulü öncelikle yaylalardaki düzen ile başlar. Sonuçta her yayla göçerin mahallesi gibidir. Göçebe aşiretlerinin yaylalara yerleşme düzenlerinde öncelikle aşiretin ağasının olduğu veya obada zengin olan kişinin ailesiyle oturduğu çadır, diğer çadırlardan daha büyüktür. Akşam vakitleri, büyük olan bu kişinin çadırında toplanılarak, dinî kıssalar ve hikâyeler anlatılır. Göçerler bu toplanma şekline “divan” derler. Örneğin; “Bu akşam Aslan Ağa’nın divanında toplanalım.” denilir. Çadırın bu büyüklük ve küçüklük durumu hem ekonomik açıdan hem de toplumsal açıdan bir statünün olduğunu göstermektedir. Küçük çadırlar, genelde sürü sayısı ve nüfusu az olan ailelere aittir. Sürü sayısı fazla olup ve birçok kardeşin mal varlıklarının bir olduğu ailelerin çadırlarının hem boyutu hem de sayısı fazladır. Hatta bu çadırlardaki araç gereçler bile diğer çadırlara göre çok fazladır. Bu yüzden gerek ailede olsun gerekse de aşirette olsun bu şahısların sözü daha ön planda olup kaldıkları zomada bir toplantı olacağı vakit de yine bu şahısların çadırlarında toplanılmaktadır. Bu hususlar tüm göçebe aşiretlerde kabul gördüğünden aynıdır. Bu benzerliğin dışında çadırların kullanım şekillerinde ve yaylada yerleşme düzenlerinde üç aşirette de farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu konuda en farklı olan Soran aşiretidir. Çünkü Soran aşiretinin neredeyse tamamının Şırnak/İdil’de evleri vardır. Bu evler sembolik olarak sadece göç sürecinde kısa süreli kullanılsa da onlarda yerleşiklik düzenini yaylalara taşıma anlayışı hâkimdir. Hatta bu hususu, Alikan ve Duderan aşiretleri espri konusu olarak şöyle ifade etmektedirler: “Göçer kültüründe atalarımızdan öğrendiğimiz gibi tüm aile bir arada kalır. Bu yüzden çadırları geniş olur, en fazla bir perde ile bölme yapılır. Hatta hiç bölme olmadan herkes geceleri, yan yana yatağını serer ve uyur. Gündüzleri de yerlerdeki savanların üzerine serilen minderler, döşekler ve yastıkları beline koyarak oturur. Göçer kültürünün çadırı böyledir (KK209). Çadırların içinde bu kadar bölme olmasını ilk defa Soran aşiretinde görmekteyiz. Bunun sebebi de sanırım Soran aşireti çok fazla yerleşik kesimde kaldığından ve son yıllarda göçebelik yaşamına katıldıklarındandır. Onların çoğunun evleri var yaylaları da mahalleye çevirmişler. Mesela benim evim hiç olmadı atamdan babamdan çadırları böyle kullanmayı öğrendik. Hâlen de çadır kültürümüz

değişmemiştir” (KK86). Bu görüşü Soran aşireti mensupları da onaylamaktadır: “Soran aşireti olarak bizler diğer aşiretlere göre daha çok ev yaşamında kalmayı öğrendik. Yaylalardaki çadırları da ev gibi çadırın içini küçük odalara bölerek kullanmaktayız” (KK153).

Soran aşiretinin kışlaklarda kullandıkları çadırların diğer aşiretlerden farklı olan düzeni şöyle olmaktadır: Her aile çadırının etrafına ağaçlardan çit örerek avlu yapar. Bu avluyla aralarına sınır çizilmiş olmaktadır. Böylece kimse kimsenin çöpünden sorumlu değildir. Bu konuda aileler arasında çıkabilecek sorunlar da engellenmiş olmaktadır. Bu avluda çadırlarını ev düzeni gibi bölümlere ayırarak kullanan Soranların çadırının girişinde kapı olur. Hatta çoğu Soran aşireti üyeleri, pimapen kapılar satın alıp geçici bir şekilde çadıra kapı yaparlar. Kapıdan içeri girildiğinde küçük bir koridor ve bu koridorun ön, sağ ve sol kısımlarında çadır parçalarından veya perdelerden duvar niyetine bölmeler yapılmıştır. Bu bölmelerin bir bölümü salon, bir bölümü oda diğer bölümü ise mutfak olarak kullanılır. Salon denilen bölümde soba olur. Ev halkı uyuyacakları vakit bu bölümlere dağılırlar. Ayrıca dışarıda küçük bir çadır kiler, küçük bir çadır yemek yapılacak ve ateşin yakılacağı yerdir. Banyo için iki metre kadar bir yerde kare şeklinde beton dökülür. Bunun etrafına dört kalın ağaçtan yapılan kazıklar çakılır ve o kazıkların etrafı bir kalın branda ile sarılır. Diğer kenarına ise fermuar yapılır. Banyo yapılacağı vakit bu fermuar kapatılmaktadır. Buranın içinde ağaçtan bir raf vardır. Bu rafa havlu, lif, kıyafetler vs. asılması için çivi çakılmıştır. Görüldüğü gibi Soranların kışlaklardaki bu düzeni yerleşik yaşam düzeni gibidir.

Duduran aşiretinin, çadırları kullanma düzenleri incelendiğinde yatılacak yer için bir çadır, kiler için bir çadır, banyo için bir çadır olur. Banyo çadırının bir köşesinde havuz gibi küçük bir alana beton dökülmüştür. Orada banyo yapılır, kalan kısımda da yine eşyalar vardır. Tabii bu beton mevzusu birkaç ailede vardı. Duduranların genelinde, banyo için olan çadırın içinde, alt kısmına odun konularak yakılan sobalı bir kazan olur. Yaz kış bu kazanda su kaynatılarak banyo yapılır. Yaz ayında banyo için yapılan çadıra beton dökülmez. Yaz ayları sıcak olduğundan koku yapar diye çadırların etrafı açık olmalıdır. Banyo yapılacağı zaman çadırın önüne bir bez örtülür.

Duduran ve Soran aşiretinde görülen bu detaylar Alikan aşiretinde görülmez. Alikan aşiretinde çadırlar yaz kış aynıdır. Diğer aşiretlerde olduğu gibi yatılacak çadır, gıdaların konulduğu kiler çadırı, ateş ocağının olduğu çadır ve misafir çadırı olmazsa olmazdır.

Ayrıca kiler için kullanılan çadır banyo içinde kullanılmaktadır. Banyo yapılacağı zaman çadırın etrafı ve kapısı kapatılır. O vakit, hangi göçer yaylaya gelirse -göçer kültüründe her tarafı kapatılan çadırdaki banyo yapıldığı bilindiğinden- o çadıra kimse girmeye yeltenemez. Göçerlerin çadır düzenleri yaşam koşullarına göre anlam kazanmaktadır. Üç aşiretteki çadır düzeni değerlendirildiğinde yaylaklarda kullanılan çadır düzeni aynıdır. Fakat kışlaklarda değişmektedir. Bu detaylara dayanarak yaz kış göçer kültürüne has olan çadır düzenine sahip olan Alikan aşiretidir. Alikanlar, kış döneminde de yine bölmeler olmadan tek çadırları kullanmaktadırlar.

Üç aşiretin çadırları kullanma düzenlerindeki bir diğer farklılık ise soba ile ilgilidir. Yaz aylarından dağların yüksek yaylalarında yerleşildiği için çok soğuk olmasına rağmen göçer kültüründe yaz döneminde soba kurulmaz. Sadece kış döneminde soba kurulur. Bu konudaki farklılık şöyle ifade edilmektedir: “Göçerlerin âdetlerinde yaz aylarında çadırlarda soba kurmak yoktur. Göçerlerin soba kurduğunu son yıllarda duymaktayız. Özellikle de Duderanlar kuruyorlar diye biliyoruz. Biz çok soğuk olan gecelerde dışarıda ateş yakıp ısınırız” (KK198). Bu durumdan da anlaşılmaktadır ki göçer hayvancılık yaşamında bazı olgular bellidir. Bu yüzden bir yenilik yapmak isteyen olursa tüm göçer toplumunda derhal duyulur.

Aşiretler arasında yaşanan bir diğer farklılık ise yaylalara yerleşme düzenlerinde görülen tuvalet düzenidir. Bilindiği gibi göçebe yaşamının yerleşim biçiminde sabitlik olmadığı gibi sabit kalacak olgular da acayip karşılanmaktadır. Göçebe aşiretlerin her an toparlanabilme özellikleri ile donatılmış bir yaşam biçimine dönüşmüş alışkanlıkları vardır. Göçerler bu alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçmezler. Örneğin; göçebe yaşamına göre biçimlenen bir diğer konu da “hela” ile alakalıdır. Tuvalet olgusu, göçebe yaşamına göre şekillenmiştir. Buradaki tuvalet anlayışı eline su dolu maşrapayı alıp çadırların olduğu alandan uzak bir yeri kullanmak şeklindedir. Alikan ve Duderan aşiretinde bu düzen, atalarından gördükleri şekilde değişmeden uygulanırken yerleşik yaşamla ilişkisi diğer iki aşiretlere oranla fazla olan Soran aşiretinde bu düzen, tamamen değişmiştir. Gittikleri her yaylada çadırlarından yirmi metre uzaklıkta seyyar tuvaletler kuran Soranlar bu özellikleri ile Alikan ve Duderan aşiretlerinden ayrılmaktadırlar. Kokudan rahatsız olmamak için avlunun dış kısmında ya kendi imkânlarıyla ya da eğer kaldıkları yaylanın yolu iyiye belediyeden kepçe çağırarak çukur kazılır. Bu çukurun üzeri derme çatma tahtalar ile düzenlenip ortası açık bırakılır. Yaklaşık 1 m uzunluğu 1

metrede genişliği olan bu alanın etrafına dört ağaç çakılır. Bu ağaçların etrafı eskimiş torba parçalarından çevrilerek tuvalet yapılır. Bu tuvaletin kapısı için ön kısma, eski bir kalın perde parçası veya bez parçası asılır. Soran aşiretinde uygulanan bu tuvalet yöntemi Alikan ve Duderan aşiretinde hoş karşılanmamaktadır. Çünkü bu şekilde etrafa çok fazla koku salındığını ve çevredeki köylülerin bundan rahatsız olabilecekleri söylenmektedir. Bu yüzden doğal helânın hem çevreye hem de doğaya zararı olmadığı için tercih edilmesi gerektiğini göçerler şu sözlerle ifade etmektedirler: “Yaylalarda tuvalet olunca ister istemez yaylayı bir koku sarar (KK180) ama açık alan olunca zaten doğada hiçbir şey yerlerde kalmıyor. Bu yüzden koku da yok olup gidiyor (KK239). Göçer yaşamında tuvalet için genellikle çadırların olduğu yerleşkenin çok uzağında veya yaylada tepeler varsa bu tepelerin arka kısımları tercih edilir. Hatta dere kenarları da tercih edilir” (KK238, KK241).

Alikan ve Duderan aşiretindeki bu yerleşme düzeni incelendiğinde göçebe yaşamıyla paraleldir. Ancak Soran aşiretinin bu konudaki düzeni, beraberinde başka sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Örneğin; yaylalarda geleneksel haklar söz konusu olsa da sonuçta ömürlük değildir. Soran aşireti bu yaylayı birkaç sene kullanırken bir anda anlaşmazlık yaşanabilir ve bir başka aşiret bu yaylayı kullanmak zorunda kalabilir. Bu tür durumlarda bu yaylayı kiralayan göçerler için tuvalet olarak kazılan bu çukurlar önemli bir sorundur. Ayrıca çevredeki köylerin rahatsız olması da tüm göçebeleri etkilemektedir. Çünkü köylüler, göçebelere yaylasını kiralamak istememektedirler. Soran aşireti ise yaylayı çok kişi ile paylaştıkları için çadırların yan yana olduğunu ve yayla alanının daralması sebebiyle tuvalet ihtiyacı için alandan ne kadar uzaklaşırsa da görülebileceğinden, seyyar tuvaletler kurmak zorunda olduklarını belirtmektedirler. Göçebe yaşamındaki bu ve bunun gibi yaratıcılıklar incelendiğinde muhakkak bir sorundan çözüm üretilmek istendiği ve bu çözümün bazen tüm göçebeler arasında kullanılabileceği gibi bir başka soruna da yol açabileceğini göstermektedir.

Yukarıda belirtilen önemli hususların dışında göçebe aşiretlerin yaylaları kiralamasında, elbette çevre köylerin halkı ile iyi ilişkiler kurmaları da önemli bir faktördür. Çünkü köylüler, sorun yaşadıkları göçerlere yaylalarını kiraya vermezler.

3.5. ÇEVRE VE KOMŞULUK İLİŞKİLERİ

Göçebe aşiretlerin gerek coğrafi ve bitki örtüsüne göre gerekse de ekonomik bir gereksinim olarak benimsedikleri göçebe yaşamları onları yaylaklar, kışlaklar ve göç

dönemleri olmak üzere üç sosyal organizasyonda insanlar ile ilişki kurmaya mecbur kılınmıştır. Bu üç dönem kendi içerisinde farklı avantajlar ve dezavantajlar yaratmaktadır. Yaylaklar ve kışlaklarda gidilen bölgelerde önemli bir figür olan göçer aşiretlerin, buralarda çevreleriyle olan ilişkileri kısıtlı ve karşılıklı gelişen ekonomi ve kültür etkileşimi üzerine inşa edilmiştir. Ekonomik açıdan incelendiğinde göçerler, gittikleri bölgelerde, köylüler ve şehir merkezlerindeki esnaflar için bir gelir kapısıdır. Bu da ekonomik kalkınma açısından önemlidir. Örneğin; gıda, giyim ve ısınmak için gerekli olan yakacak (odun-tezek) ve hayvanlarına; kepek, su, yem gibi temel ihtiyaçlar köylerdeki bakkallardan ve şehir merkezlerindeki esnaflardan karşılanmaktadır. Keza köylüler ve esnaflar da peynir, et ve yün ihtiyaçlarını göçerlerden karşılamaktadırlar. Tüm bunlar bölge halkı için ekonomik bir kazançtır. Günümüzde göçebe nüfusunun gittikçe azalması bölge halkının ekonomisi için bir risk demektir.

Konu ile ilgili belirtilen görüş şu şekildedir: “1990’lı yıllarda göçerlerin yaylalara çıkması yasaklandığında ekonomik olarak bölge halkı zarar gördü. Göçerlerin tekrar göçer yaşamına geçmesi en çok da bölgelerdeki esnafların yüzünü güldürdü” (KK217). Bu görüşten de anlaşıldığı gibi geçmişte yaşanan bu durumdan, göçebeler de gittikleri bölgelerde ne ifade ettiklerinin bilincindedirler. Bu yüzden yayla kiralamaları esnasında bu söylemleri ve yaşanan bu olayları sıklıkla yayla sahiplerine hatırlatarak anlaşılmaya varılmaktadır. Her iki taraf için de karşılıklı anlayışı doğuran bu sebepler, aslında bir realitedir. Göçebe aşiretleri yaz kış yaylaları kiralamak zorundalar. Doğal olarak dağın başında âdeta uçsuz bucaksız denilebilecek yaylalar da sahipleri için bir kazanç kapısı olmaktadır. Bu ekonomik hususun bir de kültürel boyutu vardır. Örneğin; göçebelerin olduğu yaylalara yakın il ve ilçelerdeki pazarlarda göçer giyim-kuşamı özellikle sergilenmektedir. Bu giyim tarzı ile çevredeki köy halkının giyim tarzı birkaç değişiklik dışında benzemektedir. Bu durum, hem göçebelerin giyim ihtiyaçlarını buralardan karşılayarak, esnafa gelir sağladığını hem de bir kültürel etkileşimin olduğunu göstermektedir.

Göçebe aşiretlerin bu tarz ayrıntılarının dışında çevreleriyle iletişimleri yaşam biçimleri dolayısıyla kısıtlıdır. Sürekli yaylada yaşamaya alışık olan göçebeler için şehre gitmek ancak bir alışveriş ya da şehirdeki bir akrabalarını mecburî bir durumu (taziye gibi) olursa olmaktadır. Bunun dışında göçebenin yaşam biçimi ile yerleşik kesimdeki vatandaşın yaşam biçimi farklı olduğu için göçebe, çevresiyle ilişkisini sosyal açıdan en az seviyede

tutar. Göçebeler yayla sahiplerine ve çevrelerindeki komşularına karşı merttir, misafirperverdir. Bu yüzden göçebeler “bizim çadırımızın kapısı bile yoktur. Bizler herkesi de çadırımıza alırız” derler. Fakat yerleşik halkın gözünde göçebe yabani ve kirlidir. Bu yüzden göçebenin, evlerine gelinmesi istenmez. Aralarındaki ilişkiler ev içi değil de dışarıda olabilecek şekilde, daha çok bir ihtiyaç veya iş üzerine olmaktadır. Kısacası yerleşik kesim, göçebe ile çok da samimi olmak istemez. Her iki taraf da birbirine karşı tedirgin yaklaşırlar. Eğer bir samimiyet olsa da yine göçebeden olur. Yerleşik kesim daha temkinli davranmaktadır. Bunun sebebi de hem göçebenin yaşam biçimidir hem de yayla kiralamaları esnasında göçebelerden elde diledik ücret için büyük kavgaların yaşanmasıdır. Örneğin; ortak mülkiyette kiraya verilen yaylaların sahiplerinin kendi aralarında anlaşamaması ve birbirlerinden gizli, göçebeler ile anlaşmalar yapması bölgede büyük olaylara hatta can kayıplarına neden olmaktadır. Bu olaylar yaylaklarda da olmaktadır ama çoğunlukla kışlak yaylalarında yaşanmaktadır. Doğal olarak göçebe ile çevredekiler arasında sürekli tedirgin ve gergin bir ortam söz konusudur. Kısacası göçebe ile çevresindeki köylüler arasındaki ilişki kiracı ile ev sahibinin kira kontratı bitene kadardır. Sonraki süreç azami ölçülerde ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda olmaktadır.

Konuyla ilgili görüşlerine başvurulmuş göçebelerin söyledikleri şunlardır: “Bizim, göçer olmayanlarla arkadaşlığımız elbette vardır ama azami ölçüdedir. Çünkü yerleşik kesim ile aynı yaşam koşullarına sahip değiliz. Bizler sürekli türlü işler ile ilgilenmekteyiz. Göçerlerde herkesin sorumlu olduğu bir işi vardır. Yerleşik kesimdekiler gibi boş zamanımız olamamaktadır (KK209). Zaten yerleşik halk da göçerlerle arkadaşlık yapmak istemiyor. Bu yüzden göçerler dışlanacaklarını da düşündüklerinden sadece kendi aralarında arkadaşlık yapmaktan daha bir mutlu olurlar. Bu yüzden merkeze gidildiğinde de göçerlerin gittiği kahvehanelere gidilir, göçer olup yerleşik kesime geçen kişiler ile zaman geçirilir” (KK217).

Yukarıda belirtilen görüşler ve alandaki gözlemlerimiz ışığında bu durumu değerlendirmek gerekirse, gerek yaşam koşulları gerekse de kapalı toplum yapıları sebebiyle göçebelerin, çevrelerinden ziyade daha çok birbirleriyle arkadaşlık yapmayı özellikle tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu da en saf hâliyle bir göçer kültürünü ortaya çıkarmaktadır. Göçebe yaşamı ile yerleşik yaşam aynı olmadığı gibi elbette insanları arasında da birçok farklılık vardır. Fakat şartlar ne olursa olsun aralarında sistematik bir

alışveriş olduğundan mevsimsel bir ilişki ve iletişim söz konusudur. Bunun dışında samimi bir ortam oluşmamaktadır. Çünkü her ne kadar aynı etnik kökene sahip olsalar da toprağa sahip olmak yerleşik halkı, göçebe halkından daha üstün bir konuma getirmiştir. Bu sebeptendir ki yerleşik halk, her zaman için göçebelere üstten bakmakta ve onları çevrelerine zarar veren, tarlalarına giren haydut, eşkıya ve dağlı insanlar olarak görmektedir. Özellikle de göç dönemlerinde göçerler, yerleşik halkın korkulu rüyası gibidir. Öyle ki göç dönemlerinde köylüler birbirlerine, göçerler yaylalardan kalktılar diye haber vermekte ve ekinlerine nöbetçiler tutmaktadırlar. Hatta köy camilerinden “Koçerler göçe çıktılar” diye duyuru yapılmaktadır. Tüm bunların yanında göç sürecinde bazı güzergâhlarda yola çıkılmak zorunda kalındığı için trafikte sürücüler ile de çok sorunlar yaşanmakta ve hatta kazalara sebep olunmaktadır. Göçebelerin, çevredeki insanlar ile en yoğun ilişkisi göç dönemlerinde olmaktadır. Fakat yaşanan bu sorunlar sebebiyle aralarındaki bağ gittikçe zayıflamaktadır. Kısacası yaylak ve kışlaklarda, karşılıklı gereksinimlerin ve yardımlaşma neticesinde görülen ilişki daha sakin geçmekteyken göç dönemlerinde, göçerler ile köylüler arasında sorunlara dayanan bazı ilişkiler söz konusudur. Bu sebeple göç dönemleri gerek göçerler açısından gerekse de köylüler açısından birbirleriyle karşı karşıya kaldıkları dönemlerdir. Özellikle de ilkbahar göçü, köylülerin ekin zamanları olduğu için ciddi anlamda çatışmalar yaşanmaktadır. Bu durumda, her iki tarafta da hem sosyal hem ekonomik hem de güvenlik sorunlarının gün yüzüne çıktığı dönem göç süreçleridir.

Göçebelerin yukarıda da belirtildiği gibi iklime bağlı değişen ve gelişen komşuluk ilişkisi, yaylaklar ve kışlaklarda olmaktadır. Zomalarda çadırlarda yaşayan göçebeler gerek kendilerinin gerekse de hayvanlarının yaşam koşullarını iyileştirmek adına ihtiyaç duyduklarını, çevrelerindeki köylülerden ve şehir merkezlerinden temin ederler. Bu durumda göçebelerin komşuluk ilişkileri gereksinimlere dayanmaktadır. Bunun dışında bir sohbet ortamı yaratmak için göçebeler, komşularını ziyaret etmez. Ama komşuları yaylaya geldiğinde kendilerine karşı oldukça cömert davranırlar.

Göçebe aşiretler, yerleşik halka “demani”, köylülere ise “Kurmanc” diye hitap ederler. Göçebelerin komşuları, Doğu Anadolu Bölgesi’nde “Kurmanc” diye hitap ettikleri köylülerdir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ise köylüler, seyitler, Ezidiler ve Süryanilerdir. Seyitler olarak adlandırdıkları kesim o civarlardaki birkaç köydür. Göçebeler bunları diğer köylüler ile aynı dinî değerlere sahip oldukları hâlde seyit

olmaları (Hz. Muhammed'in soyundan olan kimselere denilir) dolayısıyla bu şekilde hitap etmektedirler. Bu halklar ile etnik açıdan aynı olan göçebeler, aynı dili bilmenin avantajını yaşıyorlar. Bir taziye veya hastalık olduğunda, birbirlerini ziyaret etmektedirler. Ayrıca düğünler olduğunda iletişim hâlinde olanlar birbirlerini davet ederler. Bu ziyaretlere kadınların eşlik etmesi çok az görülmektedir. Genel itibariyle komşuluk ilişkileri iyi olan göçebelerin, komşuları ile en önemli sorunları yaylalardaki ekinlerin otlatılması üzerine ve göç esnasında güzergâh yollarındaki ekili tarlalara sürülerin girmesidir. Göçebe aşiretlerin komşuları arasında en çok iletişim hâlinde oldukları Ezidi halkıdır. Çünkü göçebelerin kiraladıkları kışlakların çoğu bu halka aittir. Bu yüzden göçebeler, Ezidiler ile özellikle iyi geçinmekten yanadırlar.

Bu komşuluk ilişkisini göçebeler şöyle ifade etmektedirler: “Göçerlerin, Ezidiler ve köylüler ile genel anlamda arası iyidir. Ezidiler ile çok az sorun yaşamışızdır. Genel olarak en çok sorun köylülerle yaşanılır (KK42). Göçerlerin komşularıyla çıkan sıkıntıları genelde, hayvanların, onların ekinlerine girmesi üzerinedir. Ayrıca çocuklar, Ezidilerin mezar taşlarını tahrip ettiğinde de sorun çıkar. Bu tür durumlarda, Ezidiler bizi şikâyet ediyorlar” (KK211). Bu konuda Ezidilerin ise görüşü şöyledir: “Bizler göçerlerimizi severiz. Onlara yardımcı oluruz. Ekinlere ve mezar taşlarına zarar vermezlerse aramızda kolay kolay sıkıntı çıkmamaktadır” (KK5).

Belirtilen bu sorunların çözümüyle ilgili göçerlerin görüşleri şunlardır: “Göçerler ile komşuları arasında bir sorun çıkması durumunda aşiretteki büyükler, sorun büyümeden araya girerler ve karşı tarafın büyüklerini de çağırıp sorunu çözerler (KK10, KK24 KK25). Bu insanlar genelde saç sakalı beyaz olan yaşlı kişilerdirler. Onları kendimize büyük olarak kabul ederiz. Ayrıca her yaylanın bir sorumlusu vardır. Bu sorumlu, zaten olayın büyümesine izin vermez. Tüm aile de onu dinler. O da sorumluluğu gereği göçerleri ezdirmeyip savunur” (KK10, KK11, KK12).

“Bu tarz küçük sıkıntıların dışında göçebe aşiretlerin komşularıyla olan ilişkileri geçmişte de günümüzde de hep iyi olmuştur. Kıtık zamanında bile göçerler komşularına yardım eli uzatmıştır. Annem geçen sene 110 yaşında öldü. Uzun yaşadığından kıtlık dönemini yaşamış ve bu dönemde herkesin kıtlık yaşadığını ama göçer aşiretlerin kıtlık yaşamadığını belirtirdi. Annem, çevredeki köy sakinlerinin kıtlık zamanında çocuklarına bakamadıklarını ve çocuklarını getirip göçerlere işlerinizi yapsınlar siz de karşılığında onları besleyin dediklerini söylerdi. Çünkü o dönem hiç kimsenin hiçbir şeyi yokmuş.

Göçer aşiretlerin hayvanlarının olması her zaman için besin alternatifi demektir. Örneğin; bir koyun veya keçi, üç kişiyi sütü ile doyurabilir. Ayrıca bu süten yoğurt ve peynir yapılarak beslenilir. Köylüler de bunu bildiklerinden çocuklarını göçerlere teslim ederlermiş ve çocuklar süt ürünlerini yiyerek beslenirlermiş. Karşılığında da göçerlerin işlerini yapıp hayvanlarının çobanlığını üstlenirlermiş. Köylerden, aileler karınlarını doyurmak için boş kaplar, bidonlar getirip süt istiyorlarmış. Yani göçerler, kıtlık zamanını yerleşik halkı gibi eziyetli geçirmemişler. Sonuçta dağda yaşamaya alışık olduklarından, doğada bulunan hayvanların etinden, sütünden yararlanırlar ve doğadaki bitkilerin hangilerinin yenileceğini hangilerinin ilaç olarak kullanılacağını bilirler. Kısacası göçerler her şekilde başlarının çaresine bakmaya alışık oldukları için tarihin hiçbir döneminde açlıktan ölmemişlerdir. Hâlen de çevre köylerden koyun isteyen, kuzu isteyen oluyor. Hatta ihtiyaç sahibi kimseler gelip zekât istiyorlar” (KK57).

Burada belirtilen görüşler ve alandaki gözlemler ışığında, göçebelerin komşuluk ilişkilerinin genel olarak iyi ve ölçülü olduğu söylenebilir. Yani ne kötüdür ne de çok bir muhabbet söz konusudur. Çünkü göçer hayvancılık yaşamındaki iş yoğunluğu bunu gerektirmektedir. Ama söz konusu yardımlaşma olunca göçebeler, yaylasına gelen bir kimsenin ihtiyacını karşılamadan göndermezler. Bu komşuluk ilişkilerinde özellikle de göçer aşiretler ile yayla sahipleri arasında daha samimi bir ilişki söz konusudur. Göçebe aşiretler için arazi sahibi sadece yaylanın kullanım ücretini verip iletişimi kestikleri kişiler değillerdir. Göçerlere en yakınlık gösteren komşuları kiraladıkları yaylanın sahipleri'dirler. Aralarında yaptıkları anlaşma, göçerlere belirli bir süre için yayladan faydalanma hakkını verir. Bu süre zarfında dışarıdan gelecek bütün saldırılara karşı göçerlere destek verecek ve onları koruyacak olan yayla sahibidir. Bu sebeptendir ki göçerlerin kaldıkları yaylanın sahibi onların ağalarıdır. Göçerler, yayla sahibine “ağamız” diye hitap ederek bağlılıklarını göstermektedirler. Ağa da göçerlerden bahsederken ‘göçerlerim’ diye hitap eder. Göçerlerin gerek etraftaki komşuları olsun gerekse de devlet kapısında olsun bir sıkıntılar olduğunda bu ağa, ilgilenmektedir. Bu durumda “buralarda ağalığın sosyal bir müessese olarak belirmediğini açıkça görüyoruz” (Beşikçi, 2014: 147). Çünkü göçerin yaylaya gelip yerleştikten sonraki sosyal hayatındaki düzeninin bozulmaması için sorumlu kişi ağasıdır. Örneğin; ağa, göçerlerinin devlet kapısında bir işi olduğunda ona yardımcı olmak için eşlik eder. Çünkü göçerlerin neredeyse %80’ni Türkçeyi hiç bilmemektedir. Türkçeyi çok az bilen kesim ise askerlikte öğrenen

gençlerdir. Gençlerin dışındaki erkeklerin orta yaş grubu çok az anlamakta ama konuşamamaktadır. Yaşlı olan grup ve kadınlar ise hiç bilmemektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde aslında yayla sahibi, göçerler için iletişimde bir köprü görevi de görmektedir. Hatta göçebe aşiretler arasında bir sorun olduğunda veya çobanların sürüyü otlatırken başka göçebelerin otlak alanlarına girme durumları söz konusuysa yayla sahibi araya girer ve sorunun büyümesini önler. Ayrıca yaylada su olmadığına ücretli olarak her hafta göçerinin yaylasına traktör ile her aileye birer tanker su götürmektedir. Bir yandan da gerek yayla sahipleri olsun gerekse de diğer komşu köyler olsun yaylaların genelinde elektrik olmadığından göçerlerin telefonlarını, el fenerlerini ve bataryalarını götürüp evlerinde şarj edip getirmektedirler.

Göçebe aşiretlerin komşularıyla olan bu ilişkilerinin yanı sıra kendi aralarındaki komşuluk ilişkileri de önemlidir. Bu konuyu göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Gerek aynı yaylada gerekse de başka yaylalardaki göçerleri bayramlarda ziyaret edip bayramlaşırız (KK57). Düğünlerde birbirimizi davet ederiz (KK16). Tabii yaylalardaki komşuluklar, uzun süreli ve iyi geçinilerek sürdürüldüğü gibi sorunlu olup kısa süreli de devam edebilir.

Konuyla ilgili belirtilen görüş şöyledir: “Örneğin; komşunun eşiği benim kapımdaki samanı yerse sıkıntı çıkabilir. Köpeklerimiz birbiriyle dövüşürse sıkıntı çıkabilir. Çocuklar kavga ettiğinde sıkıntı çıkabilir. Aslında bunlar küçük sıkıntılardır ama büyük sıkıntılara sebep olabilmektedirler” (KK137).

Göçebelerin kendi aralarındaki bu komşuluk ilişkilerini genel anlamda değerlendirmek gerekirse, çıkan sıkıntıların büyümemesi için elden geldikince dengede durmaya gayret ettikleri görülür. Bu dengeyi genelde ailedeki yaşlı kimseler sağlamaktadır. Aynı yaşam biçimine sahip olan göçebelerin yaşadıkları zorluklar da aşağı yukarı aynıdır. Bu açıdan birbirlerine ne kadar tolerans tanısalar da bazen bu küçük sıkıntılar yüzünden bir anda yaylalarda seslerin yükseldiği ve tartışıldığı olsa da göçebeler arasında katı kurallar söz konusu değildir. Bu hususların dışında göçebelerin kendi aralarındaki ilişkileri yardımlaşma ve dayanışma açısından üst düzeydedir. Gidiş geliş ve sohbet ortamları açısından ise genelde erkeklerin daha çok bir araya gelip zaman geçirdikleri görülmektedir. Bu da erkeklerin iş yükünün ne kadar az olduğunu ve kadın ile erkek arasındaki dengesiz iş ortamını açıkça göstermektedir. Göçebeler arasındaki yeme içme açısından olan komşuluk ilişkisinde de yine hiçbir şey esirgenmez. Daha önce de

belirtildiği gibi göçebeler gerek çevre köylülere karşı olsun gerekse de birbirlerine karşı olsun cömert olup her zaman çözüm üretici ve üretkendirler.

Kısacası göçer hayvancılık yaşamında aşiretlerin kendi aralarındaki komşuluk ilişkileri de yine yerleşik halk ile olduğu gibi arazi, hayvan ve çocuk üzerine çıkmaktadır. Yerleşik kesimdekiler ile göçebelerin yaşam koşulları ve özel mülkiyet anlayışları gereği ilişkileri benzer değildir. Fakat birbirlerine karşı olan anlayışları aynı olguda birleşmektedir. Bu yüzden çok fazla gidiş geliş veya arkadaşlık kurmaya her iki taraf da yakın değildirler. Sadece birbirlerinden karşılıklı faydalanma ve esnek bir yaşam biçimi söz konusudur denilebilir. Göçebe aşiretlerin tek kaygısı geçimleri olan hayvanlarını iyi beslemektir.

4.BÖLÜM

GEÇİM ÖRÜNTÜSÜ / BİÇİMİ: GELENEKSEL GÖÇER

HAYVANCILIK

Hayvancılık, cinsine ve türüne göre farklılık gösteren ve birçok çeşidi olan bir meslektir. Hayvan yetiştirme, farklı şekillerde yapılan ve ekonomik getirisi hem ülkeye hem de kişiye olan bir meslek türü olup “hayvanın yaşamını, üremesini ve ürün vermesini garanti altına almaya yönelik teknik ve yöntemler bütünüdür” (Savaş ve Yurtman, 2008: 38). Göçebe aşiretlerde geliştirilen bu teknik ve yöntemler tamamen meraya bağlı olarak yapılmaktadır.

4.1. GÖÇER HAYVANCILIKTA BESLENİLEN HAYVANLARIN TÜRÜ VE CİNSİ

Hayvancılık, genelde büyükbaş ve küçükbaş diye gruplandırılır. Göçer hayvanlığın kapsamına, her ikisi de girmektedir. Geçmişte, göçer hayvancılıkta az da olsa büyükbaş hayvanları beslediklerini söyleyen Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinde, günümüzde sadece küçükbaş hayvancılık beslenilmektedir. Mesela yarı göçebe olan Mamediyen aşiretinden günümüzde, büyükbaş hayvancılığı yapan aileler halen vardır. Bunlar, yaz aylarında yaylalara çıkarlar. Kış aylarını ise köylerinde geçirdikleri için büyükbaş hayvanlarını da ahırlama usulüyle beslemektedirler. Tam göçebelikte, yayla yaşamı sürekli olduğu için büyükbaş hayvancılığın bakımı, şartları daha da zorlaştırdığından tamamen bırakılmıştır. Zaten “Göçebelik (Pastoralizm), türleriyle sürülerin hayvan cinsi arasında açık bir ilişki yoktur. Sadece belli bir coğrafi bölgedeki pastoralizm türlerinin belli hayvan türlerine bağlı olduğunu söylemek mümkündür” (Kahazanov, 2015: 110). Örneğin; “Avrasya çölleriyle bozkırlarda tarımla uğraşmayan göçebe topluluklarda ağırlıklı olarak deve ve at yetiştiriciliği görülürken, tarımın daha yaygın olduğu topluluklarda, büyükbaş sığır yetiştiriciliği daha yoğun görülmektedir. Başka tabiat şartlarının hüküm sürdüğü Doğu Afrika’da ise göçebe sürülerini çoğunlukla sığır meydana getirmektedir” (Kahazanov, 2015: 110). Araştırmanın konusu olan göçer hayvancılık mesleğini yürüten göçebe aşiretlerinin yürüttüğü hayvancılık faaliyeti küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçi üzerinedir. Bu hayvancılık şekli, coğrafi koşullar ile paralel gelişmiştir. Mesela küçükbaş hayvanların mera kalitesi genelde orta boylu ve kısa boylu otları içermektedir. Bu, tamamen hayvanın fiziki yaradılışıyla alakalı bir

özelliştir. Fakat büyükbaş hayvancılık, uzun boylu meraların fazla olduğu yerlerde daha iyi gelişim gösterir. Bu hayvanlar, kısa ve yere yakın otlardan, çene yapılarının çok iri olması sebebiyle pek yararlanamamaktadırlar. Ayrıca her gün kilometrelerce dağlık alanlara fiziki yapıları gereği gitmekten yorgun düşüp hem kilo kaybı yaşarlar hem de süt verimleri düşer. Bu açıdan göçer hayvancılıkta en uygun hayvancılık şekli, küçükbaş hayvancılıktır denilebilir. Özellikle de koyunculuk göçer hayvancılığın önemli bir özelliğidir. Genellikle “koyunun, doğal çevre koşullarına uyumu, keçi kadar olmasa bile keçiden sonra gelen en önemli hayvandır. Bütün iklim bölgelerinde koyunculuk yapılabilir” (Doğanay ve Coşkun, 2012: 393). “Keçi ise sadece otsu bitkiler değil çalılıkların yaprakları, ağaç sürgünleri ile gövdelerinin kabukları ile de beslenebilir” (Doğanay ve Coşkun, 2012: 400). Göçebe aşiretlerin yaşam biçimlerinde yaşanan bazı değişimler, koyunculugu ön plana almıştır. Üç aşirette de siyah keçi beslenmektedir. Aşiretlerde, keçi beslemek geçmişten günümüze gittikçe azalmıştır. Bunun sebebi ise siyah keçinin kılından yapılan dokuma ürünleri olan kara çadırın ve kilimlerin günümüzde yapımına son verilmesidir. Görüldüğü gibi bir değişim, beraberinde birçok geleneği ve hayvancılık faaliyetini etkilemektedir. Geçmişte, göçer kültüründe önemli bir yeri olan keçinin günümüz göçer kültüründe sadece sürüyü dengeleme görevi vardır. Çünkü koyunlar tabiatı gereği sakin ve yavaş hareket eden bir türdür. Keçiler ise hızlı ve hareketli yapıda olduğundan göçer hayvancılıkta sürüyü hareketlendirmesi açısından az sayıda tercih edilmektedir.

Gerek günümüz göçer kültüründe gerekse de aşiretler arasında keçinin sürüdeki sayısında ve öneminde farklılıklar vardır. Bu farklılığı göçerler şöyle ifade etmektedir: “Eskiden göçer aşiretlerin çadırlarını kadınlar, keçi kılından yapardı. Su ve süt bidonları bu kadar yoktu. Bu sebeple keçinin derisinden yayıklar yapıp su ve süt taşınırdı. Bu kadar çok muhafaza kapları yoktu. Tüm gıdalar keçi derisinden yapılan meşklerde ve hebanlarda (heybe)⁴¹ saklanırdı. Günümüzde tüm bunların yerine kullanılan araç gereçlerin değişmesiyle imkânlar çoğalınca keçiyi kimse beslemek istemedi (KK100). Ayrıca keçi hem yaramaz hem de inatçı olduğu için çok hareketlidir. Bir anda dağa taş tırmanıyor. Keçi nereye gitse koyun oraya gittiği için sürünün düzenini bozuyor. Keçileri zapt edemediğimiz için az sayıda besliyoruz. Mesela bir sürüde ortalama 50-60 keçi vardır. Bu keçileri de sürüyü hareketlendirmesi ve sütünün yağsız olmasından dolayı peynire iyi

⁴¹ Hayvan derisinden yapılan tulumlardır.

geldiği için tercih ediyoruz. Koyunun sütü çok yağlıdır. Keçinin sütü, koyunun sütüne eklendiğinde dengelenmiş oluyor (KK161). Aslında koyundansa keçinin beslenmesi daha ekonomiktir. Mesela keçi en yüksek yere bile çıkıp otlayabiliyor. Ayrıca keçinin süt verimi daha çoktur. Koyun öyle değil bu yüzden koyunun masrafı çoktur. Üstelik koyun, çok yem de tüketmektedir. Ama süt sağım açısından koyun daha uysal olduğu için sütü rahat sağılmaktadır. Sütün kalitesi açısından ise koyun sütü yağlıdır, keçinin yağısızdır” (KK41, KK48).

Belirtilen bu görüşler ve gözlemlerimiz ışığında, koyun ve keçi arasında bir kıyaslama yapılacak olunursa koyunun ayakları iri, bacakları kalın, çene yapısı ve dişleri ise iri olduğundan çok fazla dağlık alanlara çıkamamakta ve taşlıklardaki küçük otları otlayamamaktadır. Keçinin ise ayakları küçük ve bacakları da ince olup çene yapısı ve dişleri de küçük olduğundan yürümekten ve otlamaktan yorulmaz. Ayrıca koyun hantal, keçi ise hareketlidir. Fiziksel olarak da koyun her yerden geçemez ama keçi geçer. Keçinin bu kadar hareketli ve inatçı olması sebebiyle göçer aşiretlerde, keçiler gerek sürü açısından gerekse de süt açısından denge unsurudurlar. Koyunun uykusu ne kadar hafif olsa da uykuyu çok sevdiğinden keçi gibi hemen hareketlenip kendine gelmez. Bu yüzden çobanlar, sürüyü dinlendirmeye bıraktığında, ilkin keçileri bastonlarının ucuyla dürterler. Keçi kalktığı gibi tüm sürüyü ayağa kaldırmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı keçi az da olsa sürüde bulundurulmaktadır. Çobanlıkta da keçilerin az olması ayrı bir kolaylıktır. Günümüzde göçer aşiretler arasında en fazla keçisi olan Soran aşiretinin bile keçi sayısı ancak 100’dür. Soran aşireti bu 100 keçiyi bir çobana teslim eder. Bu çoban, keçiyi istediği kadar dağlık alanlara götürüp otlatabilir. Bu yüzden keçi çobanlığını üstlenen kişinin genelde genç ve çevik biri olmasına dikkat edilir. Alikan ve Duderan aşiretinde sürü sayısı ister 1000 olsun ister 2000 olsun keçi sayısı 50-60 arasındır. Üç aşiret arasında sürü sayısı en az olan Soran aşiretinin ise sürü sayısı 500 dahi olsa bunun 100 âdeti keçidir. Soran aşiretinin keçi beslemeye dikkat etmesi peynir satışından gelir elde edilmesiyle alakalıdır. Çünkü temmuz ayında yapılan koç katımı sonrasında gebeliği oluşan keçilerin sütü kasım ayının sonuna kadar bile sağılabilir. Ayrıca keçinin sütü sağıldıkça akar hatta keçiler birkaç gün sağılmadığında ve tekrar sağılmak istendiğinde yine de sütü akar. Ama koyun öyle değildir. Koyun gebe kaldığı gibi sütünde azalma meydana gelir. Koyunlar ortalama ekim ayında süttten kesilmektedir. Ayrıca koyunlar süt sağım dönemlerinde bile birkaç gün sağılmadığında memelerinde çekilme olur ve süttten

kesilirler. Soran aşiretinin ekonomisi peynirciliğe dayandığından keçi sütünün bu kadar çok olması işlerine gelmektedir.

Göçebe aşiretlerin hayvancılık faaliyeti tam göçer hayvancılığa dayandığı için beslenen koyun ve keçinin cinsi de dağlık alanlara uygun olan “hırrık”, “hemdani” ve “dürre (melez)” olup beyaz koyun ve siyah keçidir. Bu hayvanların et ve süt miktarları göçer aşiretlerin göçer hayvancılığı, koyun satışı açısından mı yoksa peynir satışı açısından mı yürütüleceğini belirlemektedir. Bu durum göçer aşiretlerin hayvancılık faaliyetlerini farklılaştırmaktadır. Göçer olmayan aşiretler veya ailelerin besledikleri koyunlar; kırmızı, siyah ve gridir. Bu hayvanlar hem dağlık alanlara çıkamaz hem de istenilen düzeyde süt veremezler. Göçer koyunları ve keçilerinin tohumunun soyu çok eskiye dayanmaktadır. Bu koyunların cinsi ve türünün bozulmaması için gerekirse Suriye Irak ve İran’dan koçlar getirilmektedir. Göçer koyunları dağlara yatkınlıkları, beyaz renkli olmaları ve verdiği süt miktarı açısından diğerlerinden ayrılmaktadır. Koyunların bu özellikleri kendi aralarında da cinslerine ve türlerine göre ayrılmaktadır.

Bu konuda fikirlerine başvurulmuş göçerlerin belirttiği görüşler şunlardır: “Göçerlikte hırrık, hemdani ve dürre hayvan cinsi kullanılmaktadır. Ama asıl koçeri koyunu hırrıktır (KK217). İkinci olarak ise hemdanidir. Son yıllarda ekonomik açıdan daha kârlı olduğundan hemdani koyununa ilgi artmaktadır (KK202). Hemdani koyunu etli ve kilolu olduğundan satışta göçerler, kâr elde etmektedirler. Hırrık ise ufak tefektir ama sütü boldur. Hemdani, hırrık kadar süt vermez. Hemdani çok yem tükettiğinden masrafı da çok olmaktadır. Zaten hemdani koyunu iyice doymadan ne etlenip yağlanır ne de süt verebilir. Bu sebeple göçerler, son yıllarda bu iki koyun cinsini melezleştirmeyi tercih etmektedirler. Çünkü melezleşen koyunun hem kuzusu hem de eti ve sütü daha fazla olmaktadır. Yerli olan hayvan hiçbir zaman iyi süt ve et vermez. Hemdani; Irak, Şemdinli, Beytüşşebap ve Silopi’den getirilmektedir (KK249). Aynı cins olsa da her yerin hayvanının özellikleri farklıdır. Örneğin; Suriye tarafından getirilen hemdani daha farklıdır” (KK202).

“Babam, sürüsüne 1975’te Irak’tan koçlar getirmişti, hâlen o koçlarımızın tohumunu taşıyan hayvanlarımız vardır. Bu hayvanları melezleştirerek sürüyü çoğalttık (KK217). Bizler, İran ve Irak savaşında, hemdani koyunlarını ve keçilerini getirip sürümüze kattık. Hayvanın cinsi farklılaşınca kilolu melez koyunları elde edilmiş oldu (KK57, KK16).

Melez koyunlarını tercih edenlerde hayvancılık ticareti ağır basmaktadır Çünkü hayvanın eti ve yağı ne kadar çoksa o kadar para eder” (KK61).

“Soran aşireti, hemdani ve melez koyunlarını beslerler. Çünkü Soran aşireti, Hakkâri, Beytüşşebap ve Faraşın yaylalarını kullanıyor. Bu yaylaların otlak alanları boldur ve otlaklar kuvvetli olduğundan hemdani koyunun beslenmesi rahatlıkla sağlanabilmektedir. Yani göçerin yetiştirdiği hayvanın cinsinin gittiği yayla ile bağlantısı vardır. Örneğin; Alikan aşiretinin gittiği bölgeler hemdaniye uygun değildir. Hemdaninin ağız yapısı iridir otlaklar gür ve uzun olacak ki otlayabilsin. Ama hırık öyle değildir (KK217). Hemdani hayvanının kulakları geniş olup uzundur ve kuyruğu büyüktür. Hemdani koyunun alıcısı olan tüccarlar bile ayırdır. Günümüzde, Soran ve Duderan aşiretinin beslediği hayvanlarının cinsi tamamen hemdanidir. Alikan aşiretinde ise bir kısmı hemdanidir bir kısmı ise hırıktır. Özellikle de Alikan aşiretinin Briva kolunun koyunları tamamen hırıktır (KK202). Hırık fiziksel olarak ufaktır ve daha sağlamdır. Çok etli ve yağlı olmadığından hızı fazladır. Kulakları küçüktür; ağız yapısı, çene kemikleri ince ve ufak olduğu için kısa otlakları rahatlıkla otlayabilir ve engebe yerlere de ayaklarının küçük olmasından ve hareketli yapılarından dolayı keçi gibi rahatlıkla çıkabilmektedirler. Bu özelliklerinden dolayı hırık koyunu ile keçiyi aynı sürüde beslemek rahat olmaktadır. Hırık koyununun yünü kıvrıkcık olup azdır ve hemdani koyunundan daha beyazdır. Hemdani koyunu hem çok yünlüdür hem de yünü düzdür. Zaten düz olan yünler daha çabuk uzamaktadır. Bu özelliğinden dolayı hemdani yünü para eder ama hırık yünü para etmez (KK209). Hemdani kuzusunun yününden keçe yapılır. Hırık kuzusunun ise yünü kıvrıkcık olduğundan teşi (kirmen) ile eğrilerek hurç, heybe veya iplikler yapılmaktadır (KK41). Ayrıca hırık hayvanı hemdaniden daha yetenekli ve çeviktir. Hemdani kilolu ve ağırdır, sürüde keçi ile anlaşması zordur (KK209). Hemdani; iri, kaba ve güçlü görünse de aslında pek güçlü değildir. Açlığa dayanıklı değildir. Otlaklar iyi değilse çabuk düşer. Çok yediğinden beslenmesi masraflıdır. Hemdaninin olumlu olduğu yönü etli olmasıdır. Hırık hayvanı görünüm olarak küçüktür ama en kuvvetli olan hayvandır. Açlığa dayanıklıdır. Ayrıca iyi otladığından çok yem alınmaz yani masraflı değildir” (KK41).

Yukarıda belirtilen bu ayrıntılara gözlemlerimiz ışığında bazı eklemeler yapacak olursak, kısacası hemdani hayvanı, fiziki açıdan iri yapılı olup başı büyük, boynu kalın ve geniş, uzun kulaklıdır. Bacakları kalın ve uzun olup ayak kısmı da büyüktür. Ağız ve çenesinin

kemik yapısı kalın, dişleri ise iridir. Ağız yapısı kalın olduğundan otlama konusunda iyi değillerdir. Kışlaklarda bu hayvanlar ne kadar otlatılsa da yem verilmezse kendine gelemes. Bu da göçerlere ekonomik olarak bir zayıttır. Göçer aşiretler ekonomik açıdan dürre (melez) hayvanını da çokça tercih etmektedir. Bu hayvanın özellikle de kuyruk kısmı çok büyük olup yağı ve eti açısından tüccarların ve kasapların tercihi olduğundan göçer aşiretler dürre hayvanından iyi kâr elde etmektedirler.

Göçebe aşiretlerinde, hayvanların cinsi farklı olduğu gibi hayvanlarının soyunu koruma konusunda da bazı farklılıkları olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili belirtilen görüşler şunlardır: “Mesela biz Soranlar, birinin koyunlarını gördüğümüzde fiziken beğendiğimizde, onların koçlarını sürümüze katmak istiyoruz. Çünkü bizim için koyunun görünüşü önemlidir. İlle de koyunlarımız ilk cinsleri üzerinde kalsınlar soyu değişmesin demiyoruz. Bu yüzden Soran aşireti neredeyse her sene koçları değiştirirler. Çünkü koyunlar değiştikçe daha çok verimli olmaktadır ve daha etli olmaktadır. Soran aşireti, koyunlarına kattıkları koçlarını Irak ve Cizre/Silopi’den getirmektedir. Alikan ve Duderan aşiretlerinin koyunlarına farklı koçları katmak, sürülerinin soyunu değiştirmek gibi bir âdetleri yoktur. Bu yüzden onların sürüsünde çok eski koyunlar ve koçlar vardı (KK139). Mesela Duderanlar hiç hayvanlarını değiştirmemişler. Duderanların koçları halen eski koçlar olup boynuzları yoktur. Bu koçların yünleri çok olduğu için koyunlarının da yünü çoktur. Alikanların besledikleri koçları, boynuzlu olduğu için tam koçturlar (KK211). Üç aşirette de iri yapılı ve etli olması sebebiyle melez koyunlar çoktur” (KK39).

Gerek alandaki gözlemlerden gerekse de yapılan bu görüşmelerden elde edilen bilgilere dayanarak göçebe aşiretlerin göçer hayvancılıkta, besledikleri hayvanlarının cinsinin ve türünün göçebe hayatına uygun olduğu ve atalarından beri varlığını koruduğu görülür. Özellikle de göçebe kültüründe yetiştirilen hayvancılığın küçükbaş hayvancılık olması ve bu hayvancılık türünde de hemdani ve hırrık hayvanlarının beslenilmesinde coğrafi koşullar birinci dereceden etkilidir.

4.2. HAYVANLARIN BAKIMI BESLENMESİ VE KORUNMASI

Hayvanların kendilerine özgü beslenme davranışları vardır. Bu davranışlar, hayvanların yiyebildikleri besinleriyle alakalı ortaya çıkmıştır. Bazı hayvanlar, etoburken bazıları ise otoburdur. Çalışma kapsamına giren küçükbaş hayvanlar otoburdur. Bu durumda bu hayvanların kendilerine özgü bir otlama davranışı söz konusudur. “Otlama davranışı,

merada beslenen hayvanların sürüler halinde gerçekleştirdikleri sosyal bir davranıştır” (Çavuşoğlu ve Akyürek, 2018: 139). Bu sosyal davranışta küçükbaş hayvanlar, sürekli yere doğru bir eğilimle beslenmektedirler. Fizyolojik açıdan da bu beslenme biçimine uygun olan küçükbaş hayvanların genel olarak ana besin ürünleri; yem tuz ve doğadan karşılanan otlak ve sudur. Doğal olan bu ürünlerin varlığı ve kalitesi iklime bağlıdır. İklim şartları iyileştikçe hayvanların besin ürünlerinin yetiştiği ortam da iyileşecektir. Göçebe aşiretleri de hayvanlarına uygun besin ürünlerinin olduğu ortamı oluşturmak için göçebe bir yaşamı benimseyerek yaz dönemini Doğu Anadolu’nun otlak ve sulak alanları bol olan yüksek yaylalarında, kış dönemini ise az da olsa yeşilliğin olduğu Güneydoğu Anadolu’nun alçak ovalarında geçirmektedirler. Aslında otun azlığı ve çokluğu ekolojik şartlara bağlı olduğu için göçer hayvancılıkta göçebe bir yaşam sürmek mecburi olmaktadır. Bu da hayvancılığın bir gereği olarak her ne kadar açık olmasa da evrensel bir plandır. Bu plan doğrultusunda doğa-kültür ilişkisi kapsamında gerçekleşen tam göçer hayvancılık faaliyetinin beslenme ve bakım teknikleri kendine özgüdür. Bu özgünlük her aşiretin ekonomik kaygıları ve hayvancılık geleneklerine olan bağlılıkları doğrultusunda değişmekte ve daha da özelleşmektedir.

Göçebe aşiretler, koyun yetiştiricisi olarak özel bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemde zayıf, hasta, kısır ve verimsiz olan koyunlar satılır. Güçlü ve verimi yüksek olan koyunlar özel olarak beslenilir. Bu koyunların soyundan olan dişi ve erkek kuzuların bakımı ve beslenmesinde daha bir dikkatli davranılır. Çünkü göçebeler için sürüyü iyileştirerek büyütme asıl hedeftir. Bu yüzden koyun yetiştiriciliğinde beslenme ve bakım önemlidir. Bilindiği gibi göçer hayvancılık kültüründe ahırlama yoktur. Sürü, bol yeşilliğin olduğu mera alanlarında otlayarak doyurulmaktadır. Gerek koç katımının ilk seferinde koyunun gebe kalması gerekse de gebelik süreci, doğum ve sonraki aşamada kuzusuna verimli sütü verebilmesi açısından koyunların yaylaklardaki mera alanlarında iyi otlatılması şarttır. Aksi takdirde göçebelerin tek geçim kaynakları olan sürülerinin çoğalmasa imkânsızdır. Bu yüzden göçebeler için sürünün meralardaki beslenme ve bakımının önemi tartışılmaz boyuttadır. Tabii koyunların beslenme ve bakımında bir diğer önemli etken ise koyunların meralardan faydalanma yöntemidir. Kiralanan mera alanı sürü sahibi ve çobanlar tarafından göz kararıyla bölünür. Böylece kendi payına düşen mera alanında bile meraya bir anda sürüyü salıp tüm otlak alanları bitirme yerine kısım kısım sürüyü otlatarak eşit ölçüde mera alanından faydalanarak dönem sonu hesaplanır. Meranın bir kısmında

otlatılan sürü diğer kısma sürülüp güdüldüğünde otlanan alanda yeni otlak alanları yetiştiğinden bir denge söz konusu olmaktadır. Tam göçer hayvancılık şeklinde yaz kış meralardan faydalanmak esastır. Fakat kışlaklar serin ve az da olsa kar tuttuğundan meralardaki seyrek ve sararmış otların da doğal olarak besin değeri düşüktür. Göçebeler kışlaklarda ek olarak yem satın alarak hayvanlarını gündüz meralarda gece ise hayvanlar için kurulan çadırlarda muhafaza ederek beslerler. Kışlaklarda görülen bu muhafaza şeklini ahırlama ile karıştırmamak gerekir. Koyunların bu beslenme ve bakımını yapma şekli, tamamen iklime bağlı yapılan tam/gerçek göçer hayvancılık faaliyetinden kaynaklanmaktadır. Bu hayvancılık modelinde, yaz döneminde hayvanlar dağlarda açık alanda sabahlarken kış döneminde akşam vakitleri kapalı bir yerde (mağara veya çadırda) korunmaktadır. Burada göçebe aşiretlerin atalarının benimsedikleri yaşam biçimleri gereği çadır hayatını sürdürmekte ısrar etmesi etkilidir. Durum böyle olunca göçebeler mevsimlere uymak zorunda kalmaktadırlar.

Göçebe aşiretlerin hayvancılık faaliyetinin, uygulanmasında iklime bağlı bir düzen söz konusu olduğundan gerek beslenme ve korunma gerekse de aşiretler açısından farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar ve farklılıkların sebepleri kışlak ve yaylak başlıkları altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

4.2.1. Yaylak ve Kışlakta Beslenme ve Koruma

Kışlaklarda göçebe aşiretlerin hayvanlarının beslenme ve korunma biçimi hava şartlarına göre tamamen değişmektedir. Sonbahar göçünde hayvanların kışlaklara ulaşmasına iki üç konak kala göçebeler çadırlarını ve eşyalarını kiraladıkları yaylalarına getirip düzenlerini oluştururlar. Kışlaklarda hem insanların hem de hayvanların barınakları vardır. Göçer hayvancılıkta kışlakların önemi göçebeler için hayvanlarına verdikleri bakım sebebiyle zahmetli ve zor bir süreçtir. Çünkü koyunların gebelik sürecinin son dönemi ve doğum zamanı kışlaklarda olmaktadır. Bu yüzden kışlaklarda beslenen hayvanlar için otlak alanlarının yanında muhafaza edildikleri çadırları da oldukça önemlidir. Kışlaklardaki mera alanları yaylaklardaki kadar geniş değildir. Kış mevsimi olması sebebiyle de otlar sararmış ve verimsizleştiklerinden yemler ile ilave bir beslenme biçimi yapılmakta olup hayvanların sorumluluğu da çobanlar ve mal sahipleri ile paylaşılmaktadır. Kışlaklarda su kaynakları da az olduğundan gerek göçebeler gerekse de hayvanların su ihtiyacı istenilen düzeyde karşılanamamaktadır. Son yıllarda yaşanan kuraklık sebebiyle de yağmurların az yağması Güneydoğu Anadolu'nun kurak olan iklim şartlarını daha da

olumsuz etkilemektedir. Bölgede kuyuların kuruması göçebelerin su ihtiyacını arttırmaktadır. Çünkü göçebeler bu kuyulardan hem koyunlarının su ihtiyacını karşılarlar hem de kendilerinin banyo, çamaşır ve bulaşık gibi yıkanma işlerinde ihtiyaç duydukları suyu karşılarlar. Durum böyle olunca göçebelerin kışlak hayatında su da satın alındığından hayat daha da pahalı olmaktadır.

Göçer hayvancılık yaşamında, koyunların kışlaklardaki beslenme ve korunma biçiminde birçok detay vardır. Örneğin; kışlaklarda sürü birkaç kısma bölünür. Gebe koyunlar, doğum yapmış koyunlar ve kuzular diye ayrılır. Hayvanların barınak yerleri ve şekli için birkaç yöntem denenir. Eğer kalın yaylanın dağlık kısmında imkân varsa, gebe olan hayvanlar, akşam yaylalara getirilmeyip dağda mağaralarda muhafaza edilir. Bazıları da eğer mağara yoksa hayvanları için dağda çadır kurar. Bu uygulamayı genellikle sürü sayısı çok olan aileler yapar. Özellikle Alikan aşiretinin çoğunun kışlaklardaki hayvan barınakları dağdadır. Eğer dağda bakılmayacaksa da yaylalarda hayvanlar için büyük ve uzun çadırlar kurulur. Yaylalarda hayvanlarını muhafaza edenler genelde Soran aşiretidir. Çünkü Soran aşiretinin hayvanları sayıca azdır. Duderan aşireti de Alikanlar gibi bulundukları yaylanın dağlık alanlarına göre hayvanlarına barınak yapmaktadırlar.

Göçebe aşiretler, kış döneminde hangi durumlara göre hayvanlarını dağda bulunan mağaralarda veya çadırlarda kurarak muhafaza ettiklerini şöyle belirtmektedirler: “Bazı dağların yüksekliği ve engebese çoktur. Eğer sürü sayısı fazlaysa her gün sabah yayladan sürüyü dağa götürüp otlatmak hem çok zaman almaktadır hem de gebe olan hayvanların düşük yapmasına neden olmaktadır. Doğum yapan hayvanın da zaten yorgun olduğu için toparlanması gerekiyor. Bu yüzden hayvanların dağdaki mağaralarda veya kurulan çadırlarda muhafaza edilmesi daha uygundur. Yaylanın bulunduğu dağlık alan yakınsa ve engebese çok değilse ayrıca hayvanlar da az ise her gün akşamüzeri yaylaya gelinir ve oradaki çadırlarda muhafaza edilip yemleri verilir. Ertesi günü yine yemleri verilip dağa otlatılmaya götürülür” (KK12, KK187).

Burada belirtilen muhafaza şekli Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin coğrafi yapısıyla alakalı ortaya çıkmıştır. Bölgedeki dağlarda bulunan mağaralarda çok eski zamanlarda insanlar yaşadığından bu mağaraların içerisi ev düzeni gibidir. İçerde mağara duvarı oyulmuş ve yatakların konulduğu gömülü dolap şeklinde bölümler vardır. Ayrıca mağara duvarlarında kare şeklinde oyulmuş kapalı pencereler ve gaz lambasının konulduğu bölümler yapılmıştır. Mağaranın ön kısmında ise küçük bir avlu gibi taşların dizildiği ve

balkonun da olduğunu gösteren basamaklar vardır. Göçebeler bu mağaralardan küçük olanlarını çobanlara ayırır. Uzun ve geniş olan mağaralara ise sürü konulmaktadır. Bu mağaralarda sürüsünü muhafaza eden çoban, kaldığı mağaraya da lazım olan gıda eşyalarını, kepenegini, yataklarını ve odunlarını vs. koyarak düzenler. Çoban, mağaranın içerisinde duvarları, puşisi (egal) ile örter. Ayrıca içerde soba da kurduklarından akşam vakti sürü getirilip mağarasına konulduktan sonra bu sobanın üzerinde yemek ve çay pişirilir. Bu mağaralar sayesinde hem hayvanlar her gün yaylalara getirilmediğinden daha iyi et tutup sağlıklı olmaktadır hem de göçebe aşiretlerini dağda çadır kurmaktan da kurtardığı için oldukça faydalıdır. Dolayısıyla bu mağaraların fazla olduğu alanlarda bulunan yaylaların fiyatı daha fazla olmaktadır.

Dağdaki mağaralarda veya çadırlarda muhafaza edilen hayvanların bakımını ve beslenmesini çobanlar yapar. Orada sabah vakti, çoban sürüyü alır ve dağda otlatır. Dağda otlatılan hayvanlar akşam vakti saat 19.00 sularında mağaralara veya çadırlara konulur. Çoban, sabah akşam sürüsüyle beraberdir. Bu şekilde muhafaza edilen hayvanların gelişimi daha fazladır. Çünkü her gün yaylaya getirilip sabah dağa otlatılmaya götürülen hayvanlar, ne kadar otlasalar da kilo kayıpları olmaktadır. Sonuçta kışlaklardaki otlaklar, yaylaklardaki gibi çok değildir. Bu da hayvanın zayıf düşmesine neden olmaktadır. Kış döneminde uygulanan bu yöntemin dışında bir de yaylada hayvanını koruma ve beslenme şekli vardır. Bu yöntem de çok yaygındır. Yaylalarda gebe olan hayvanlar ayrı çadırdadır, yeni doğum yapmış hayvanlar ayrı çadırdadır, koçlar ayrı çadırdadır ve kuzular ise ayrı çadırdadır muhafaza edilir. Bu yüzden kışlaklarda çadır sayısı fazladır.

Göçer hayvancılıkta koyunların gebelik süreci ve toplu halde olan doğum zamanı aynıdır. Fakat bu süreçte göçer aşiretlerde bazı farklılıklar söz konusudur. Örneğin; koç katımı, düzenli olan Duderan aşiretinin hayvanlarının doğum süreci aralık ayının 15'inde başlayıp ocak ayının 15'i gibi de tamamlanmaktadır. Alikan ve Soran aşiretinin sürülerinde, koçlar ve koyunlar bir arada olduğundan, koyunların hamile kalma vakitleri düzensiz olmaktadır. Bu sebeple hayvanlarının doğumları aralıklarla devam etmekte ve toplu olan doğum süreçleri Duderan aşiretinin yanı sıra aralık ayının ilk haftası başlamakta ve ocak ayının da sonuna kadar devam etmektedir. Sonrasında da kasım ayına kadar da tek tük doğumlar görülmektedir. Kış döneminde olan toplu doğumların ilki Alikan ve Soran aşiretlerinin sürülerinde olmaktadır. Ayrıca bu iki aşiretin hayvanlarının doğumu ilkbahar göçünde, olabileceği gibi yaz döneminde de olabilmektedir. Yaz

döneminde Alikan ve Soran aşiretlerinin olduğu yaylalara gidildiğinde her ailenin çadırının olduğu kısımda çitlerle örülmüş bir alanda yeni doğmuş kuzular görmek mümkündür.

Göçer hayvancılık yaşamında koyunların gebelik süreci sonbahar döneminin sonu, kış döneminin ise başıdır. Sonbahar döneminde göç süreci olduğundan koyunların gebeliği hem koyunlara hem de göçerlere sıkıntı yaratmaktadır. Bu sıkıntıları göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Sonbahar göçünde koyunlar, su sıkıntısı çekerler. Çünkü bazı yerler, yasaklı olduğu için geçilemediğinden su kaynaklarına ulaşamamaktadır. Durum böyle olunca da koyunlar, susuz kalıp yürümekten yorgun düşerler (KK217). Ayrıca koyunlar, iyi de beslenemediğinden çabuk düşük yaparlar” (KK213). Göç sürecindeki bu sıkıntılar, kışlaklara ulaşıldığında da aynen devam eder. Çünkü hayvanların gebelik süreci teferruatlı bir bakım ve beslenme gerektirir. Hayvanların hamileliklerinde çok dikkat edilmesine rağmen düşük olayları çok olmaktadır. Örneğin; bir sürüde, 1000 adet koyun varsa, bunun 600’ü doğum yapabiliyorken 400’ü düşük yapmaktadır. Göçer hayvancılıkta koyunların düşük yapması çok sık karşılaşılan bir durum olduğu için birçok önlem alınır.

Bu önlemlerden beslenme açısından olanları şunlardır: “Hayvanların beslenmesinde tuz önemlidir. Eğer tuz, verilmezse hayvanın gelişimi olamayacağı gibi memesi de süt dolmaz (KK160). Bu sebeple hamilelikte tuzun verilmesine dikkat edilmelidir (KK153). Koyun, tuzu çok sever ve tuzu yediği gibi hemen ardından su içmek ister. Bu durumda çok su içtiklerinde derhal düşük yaparlar. Bu sebeple kış döneminde iki hafta da bir koyunlara tuz verilmelidir (KK38, KK43). Bu tuz kavrularak ya da yemin içine konularak hayvanlara yedirilmelidir (KK124, KK147, KK148). Hatta koyunların, tuzu orantılı yemesi için suyuna katılıp içirilirse daha iyi olur. Çünkü tuz suda eridiğinden koyunlar bu tuzu orantılı yemiş olurlar” (KK148).

“Tuzun yanı sıra kış döneminde hava yağmurlu olduğunda koyunlara özellikle sılaç (ufaltılmış mısır) da verilmemelidir. Çünkü sılaç, ıslak olduğu için koyun çabuk üşür ve hastalanır (KK200). Kışlaklarda hayvan gebe olduğu için düşük yapma riski yüksektir. Bu yüzden çok dikkat edilmelidir. Eğer hayvan, düşük yaparsa, bunların satılması gerekir. Çünkü düşük yapan hayvanın tekrar koça gelip gebe kalma olasılığı düşüktür (KK153). Bu yüzden gerekli önlemler alınmalıdır. Mesela bazı koyunlar, hamilelik sürecinde çok zayıflarlar. Ayrıca 8-9 yaşına gelen koyunlar yaşlandığı için daha çabuk hastalanırlar. Bu

hayvanların beslenmesine öncelik verilmelidir. Bunları getirip yaylada çadırdaki beslemek gerekir. Yoksa doğum yaptığında o koyunun memesi iyi süt dolamayacağından kuzusunu da iyi besleyemez” (KK209). Bu hususlardan dolayı göçerler için hayvanlarının hamilelik süreci çok önemsenir. Mesela hamile bir koyunun bir davranışı, göçerler için doğumu ile ilgili bir ipucu demektir.

Konuyla ilgili belirtilen görüşler ve yapılan uygulamalar şunlardır: “Örneğin; koyunun ne zaman doğum yapacağını koyunun karnına ve memesine dokunduğumuzda anlarız (KK209). Eğer koyunun memelerinin uç kısımlarına süt dolmuşsa bu demektir ki koyun bugün yarın doğum yapacaktır (KK210). Hamile koyunlar, doğuma bir ay veya yirmi gün kala, yaylaya getirilip çadırlarda beslenilir. Ayrıca koyunlar, doğuma yakın zayıflar. Bu da doğumun yakın olduğunun bir ipucudur (KK209). Bu ipuçlarının dışında bazı göçerler, koyunlarını o kadar iyi tanırlar ki koyun, hamile kaldığında, o koyunun doğacağı haftayı hatta günü dahi önceden söylerler. Koyunun nesi var nesi yok bilirler. Nasıl ki bir işin uzmanına profesör deniliyorsa, göçer aşiretlerde, koyunlardan çok iyi anlayan göçer veya çobana da ‘pispör’ denilmektedir” (KK187).

“Zaten koyunların gebelik süresi beş aydır. Koyunların doğumu aralık ayında başlar ve tam bir ay sürer. Çünkü doğumların zamanı değişmektedir. Örneğin; bazen günde 30 koyun doğum yapıyor bazen de 20 koyun doğum yapıyor (KK161). Hayvanlar, doğumdan en fazla bir hafta-on gün sonra dağa otlatılması için götürülür” (KK45). Hayvanların doğumu ve sonrası belirli kuralları olan bir süreçtir. Göçer hayvancılıkta bu sürece çok dikkat edilmezse tüm emekler boşa gider. Göçerler, kış dönemlerinde hayvanlarına ne kadar iyi bir bakım verirlerse sonraki dönemlerde de bir o kadar gelir elde edecekleri için kışlaklar, göçebelerin ekinlerinin ekildiği, yaylaklar ise bu ekinden ürün elde edildiği dönem gibidir.

Göçerler, hayvanların doğum sürecini şöyle ifade etmektedir: “Koyun doğum yaptığında muhakkak birisi yanında olmalıdır. Bazen doğum kolay olmuyor ve o an yardımcı olup kuzuyu çekip çıkarmak gerekiyor. Koyunlar da tıpkı insanlar gibi doğum sancısı çekerler. Örneğin; sancı esnasında hayvanın bacakları titrer ve karnı ağrıdığı için sürekli karnını içe çekip bırakır. Ayrıca sık sık yer değiştirerek, bir o tarafa bir bu tarafa gezerek kendisini rahatlatmaya çalışır. Bazen de karnının yan taraflarından yere yatıp uzanır. Koyunlar, ilk doğumlarında sancı çekerken ses çıkarırlar. Diğer doğumlarında ses çıkarmazlar. Özellikle de koyunun beş ayı dolduğu hâlde doğumu gecikmişse sancısı çok olur. Çünkü

kuzu, annesinin karnında geliştği için annesine rahatsızlık vermektedir. Mesela kuzu doğduğunda dişleri olmaz. Eğer kuzunun dişi varsa demek ki bir hafta geç doğmuştur. Çünkü yeni doğan kuzunun dişi doğduktan ancak bir hafta sonra çıkar” (KK213).

Göçerler, belirttikleri bu sıkıntılar ile karşılaşmamak için hayvanların doğumuna daha birkaç gün kala çadırlarında nöbetleşe beklerler. Çünkü doğum anında bazı özel uygulamalar söz konusudur.

Hayvanların doğum anları ile ilgili belirtilen görüşler ve yapılan geleneksel uygulamalar şunlardır: “Yeni doğan kuzu, bir zar içerisinde doğum yapmaktadır. Koyun doğumdan hemen sonra kendine gelemediğinden, kuzunun kafasını kaplayan bu zar olan kesenin birisi tarafından yırtılması gerekiyor. Aksi takdirde kuzu nefes alamadığından boğulup ölür. Koyun kendine geldiğinde zaten o jel şeklindeki zarı kendisi yalıyor. Bu çok önemli bir andır. Çünkü koyun ile kuzusu arasındaki tüm bağ, koyunun bu jel şeklindeki zarı yalamasıyla ve koyunun kuzusunu koklamasıyla oluşur (KK8). Koyunlar, kuzusunu kokusundan tanır. İlk gün bir saat veya yarım saat kuzusunun kokusunu alan koyun bin kuzunun içinden hangisinin kuzusu olduğunu bu kokudan anlar. Hatta bazen kuzusu, sürünün içinde sıkışan bir koyun, kuzusu nereden “mee” diye ses verirse oraya doğru yönelip gider. Bunun için birisinin o an orada bulunup kuzuyu annesine yakınlaştırması gerekiyor (KK202). Koyun için kuzusunun kokusu ve sesi en belirleyici unsurdur (KK137). Ayrıca bazen koyun, kuzusunu istemeyebiliyor. Bu durumda, kuzunun üzerindeki ıslak zara biraz tuz serpilmeli (KK120) ya da tuzlu su, kuzunun üzerine dökülmelidir (KK137). Çünkü koyunun en sevdiği besini tuzdur. Koyuna tuz verilerek her şey yaptırılabilir (KK213). Koyunun yavrusunu istemediği durumlarda, bazen de kuzu, annesinin sütünü emzirsin diye göçerler, koyun ve kuzu, birbirlerine alışana kadar koyunu ve kuzuyu elleriyle tutarak zorla emzirtip alıştırmaya çalışır (KK41). Hatta çadırın bir köşesinde daracık bir yer yapıp etrafı kapatılır ve koyunu orada bir direğe bağlayıp, kuzusu yanına verilir. Koyun, o kuzuyu kokladıkça ona alışır ve sütünü emmesine izin verir. Böylece her ikisi de birbirine alışır (KK220, KK228). Bazen de yavrusunu istemeyen koyuna narkoz verilip uyuşturulur. Koyun kendine geldiğinde hemen kuzusu önüne konulur. Koyun, narkozun etkisiyle o an kuzusunu yalayıp memesini, emzirmesine izin verir. Narkoz çok etkili bir yöntem olup genelde olumlu sonuç verir. Ama koyunun o hâli insana çok dokunuyor bu yüzden az uygulanan bir yöntemdir (KK41). Ayrıca bu tür durumlarda, bir kadın bir de erkek, şu işlemi yaparlar:

Bir kişi koyunun başını tutar diğeri kişi de elini koyunun rahmine sokar ve koyuna suni sancı çektirilir. Böylece koyun, o doğum anına dönmüş gibi olur ve o esnada kuzusunun üzerine biraz tuz serpilerek hemen önüne konulur. Koyun, kendisine geldiğinde kuzusunu yalar. Böylece anne ve kuzu ilişkisi sağlanmış olur” (KK8).

“Eğer koyun, doğum yaptığında kuzusu ölmüşse de bu kuzunun derisi yüzölür. Başka bir doğumda annesini kaybeden bir kuzu öksüz kalmışsa, derisi bu kuzuya elbise gibi giydirilir. Koyun önceki deriyi tanıdığından, bu deriyi gördüğünde yeni doğurduğu kuzusuymuş hissine kapılır (KK8, KK41, KK137, KK139). Daha sonra kuzunun üzerine biraz tuz serpilir ve koyun bu tuzu yaladığı sırada kuzunun koyunun memesini emzirmesi sağlanır. O esnada o deri, ani bir hile ile kaldırılır ve kuzu, sütü emmeye devam eder. Böylece hem doğum yapan koyun, kuzusuz kalmamış olur hem de yeni doğan kuzu, annesiz kalmamış olur. Bu işlem için kuzuların derileri saklanır ve koyun, kuzuyu istemediğinde sanki başka bir kuzuymuş gibi koyunlar kandırılmaya çalışılır. Çünkü kuzu ölürse bu koyun için kötü bir durumdur. Yeni doğum yapan koyunun memeleri süt doludur ve bu süt, kuzusu tarafından hemen emzirilmezse koyun süttten kesilir. Hatta memesi çürüyüp sakat da kalabilmektedir. Bunu engellemek için bu yollara başvurulması gerekir” (KK8).

Yukarıda belirtilen tüm bu uygulamalarda, iki maksat vardır: Birincisi, kuzunun yaşamasını sağlamak, ikincisi ise koyunun memesinin emzirilmesini sağlamaktır. Bu tarz uygulamalardan dolayı göçer hayvancılık kültüründe kış dönemi göçerlerin, koyun ve kuzuyla en çok haşır neşir oldukları dönemlerdir. Göçer hayvancılıkta hayvanların doğum zamanları risklidir. Çünkü göçerlerin sürü sayısı fazla olduğu için gözden kaçırılan durumlar olabilir. Özellikle de doğuma bir hafta kala düşük olayları çok olmaktadır. Ayrıca koyunlar, genelde gece vakitlerinde ve sabaha karşı doğum yaparlar. Koyunun doğumu da keçiye göre daha zor olmaktadır. Keçinin ise doğum esnasında yavrusunu öldürme ihtimali koyuna göre daha risklidir. Bu yüzden doğum zamanı kadın, erkek ve çocuk fark etmez. Birkaç saatte bir görev değişimi ile yaylada, koyunların ve keçilerin kaldığı çadırlarda nöbet tutulmaktadır. Çobanlar da gece sık sık kalkıp sürüyü kontrol ederler. Eğer koyunlar dağda muhafaza edilmişse, bu kontrolleri sadece çoban yapmaktadır. Sürü sahibi koyunların doğum ayında, bir günde bir bu koyunların hangisinin doğumunun yaklaştığını kontrol için gider ve doğumuna iki-üç gün kaldığı anlaşılan koyunları yayladaki çadırlarında besler. Sürü sahibi bu ziyaretlerde, çobanların

eksiklerini, gıdasını ve yemeğini de eşeğin yüküne koyup götürür. Gerek çadır olsun gerekse de mağara olsun fark etmez. Sürü sahibi buradaki barınağı kontrol eder ve etrafı gözetleyerek çobanın sürüsüyle gelmesini bekler. Sabah sürüsünü otlatmaya götüren çoban ise yaklaşık 18.00 sularında gelir. Sürü, barınağına konulup barınağın kapısı tahtalardan yapılan bir kapıyla kapatılır. Bu kapının orta kısmında uzun ve kalın bir sopa konularak uç kısımları kapının yan taraflarından çıkarılır. Böylece kapı iyice sabitlenmiş olur. İster dağda olsun ister yaylalarda olsun sürünün muhafaza edildiği barınakların yakınlarında korkuluklar kapısında ise çobanın köpeği bulunmaktadır. Özellikle de hırsızlık veya kurt, ayı gibi durumlar söz konusu olduğunda, köpeklerin havlaması üzerine çoban, tüfeğini alıp sürüsünün barınaklarının etrafını kontrol etmektedir.

Alınan tüm bu önlemlerin ardından sürü sahibi ve çobanlar kendi çadırına veya mağarasına geçip sobayı yakar ve yemeği ısıtıp yerken doğumu yaklaşan hayvanlar ile ilgili bilgi sunar. Ayrıca bu hafta içerisinde hayvanın hangi ilaçlara ve ne kadar yeme ve tuza ihtiyacı olduğunun bilgisi de verilir. Ekmek ve çay sohbeti bittikten sonra sürü sahibi ve çobanlar el feneri yardımıyla sürünün olduğu barınaktan hangi koyunun ve keçinin doğumunun yaklaştığını yukarıda belirttikleri yöntemler ile tespit edip yaylaya getirir. Bazen de dağdaki barınakta erken doğum yapan koyunlar da olmaktadır. Bu tür durumlarda ise yeni doğan kuzu, eşeğin heybesine konulur ve doğum yapan koyun da öne sürülerek yayladaki barınağa getirilir. Kısacası kışlaklarda gerek sürü sahipleri olsun gerekse de çobanları olsun sürekli tedbirli olup doğumu yaklaşan hayvanlar ile ayrıca ilgilenirler.

Alınan bu tedbirlerin gerekliliğini göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Hayvanlarımız doğum yaptığında aramızda sırayla nöbetçi oluruz. Her gece birisi hayvanların çadırında sabaha kadar kalır. Çünkü yeni doğum yapan koyun, kuzusunu boğarak öldürebilir. Erkekler ve kadınlar sırayla gidip hayvanları kontrol ederler (KK168). Çünkü koyun ve kuzusu arasında süt emme ve emzirme eylemi bu süreçte çok önemlidir. Örneğin; koyunun doğumundan hemen sonra, kuzusu, sütünü emmezse koyun süttten kesilir (KK107). Ayrıca koyunun meme ucunun birkaç kez yere sıkılması gerekiyor. Çünkü koyunun memesinin ucunda biriken süt iyi değildir. Gebelik sürecinde beş ay boyunca sıkılmayan meme uçları doğal olarak bir mikrop tutmuştur. Bu da kuzuyu hastalandırır (KK117). Bu işlemten hemen sonra kuzuya ilk süt içirilmelidir. Buna kuzunun ‘fırşıklanması’ denilir (KK8). Eğer kuzu bu ilk sütü içmezse bir daha içemez. Bu yüzden

koyunların doğumunda, göçerler sabah akşam dönüşümlü olarak koyunların doğum çadırlarında kalırlar” (KK161).

Göçer hayvancılıkta yeni doğan kuzu için annesinin ilk sütünü içmesi çok önemlidir. Hatta göçerler arasında kuzuların ilk sütü ile ilgili kuzunun sahibinden şu iki isteğinin olduğu söylenmektedir: “Bıde Berf Be Jı, Tû Bıde Mın Ter Şır Mın Baveje Berfa Pır, İdi Ji Mınra Tıştek Nabe”, Kuzu; bana ilk sütü ver sonrasında istersen yerde uzun süredir kalan eski karın içine beni at, istersen de taşla vur, sen bilirsin der. Bir diğeri söz ise şöyledir: “Garê Gotiye Bıdemın Çıç Mın Bavêje Ber Gûç”, Kuzu; bana memeyi emzirt sonrasında istersen beni bir kayanın yanına at, her ne yaparsan yap ama yeter ki bana bu ilk sütü ver dermiş” (KK137).

“Kuzunun ilk sütü içmesi sağlık açısından da çok önemlidir. Kuzu doğduğunda sabaha kadar annesinin ilk sütünü içerek içini ısıtmazsa ölür. Bu sebeple kuzular, ilk iki gün annelerinin yanından ayrılmamalıdır. Üçüncü gün kuzular, birbirinden ayrılır ve artık sabah akşam birer saat anneleriyle birleştirilip sütü içmeleri sağlanır ve tekrar ayırılıp çadırlarına konulur (KK213). Tam üç ay boyunca kuzular, annelerinin sütünü emer. Üç ay sonra kuzulara, günde bir kere süt verilir” (KK169).

Göçerlerin uygulamalarından da anlaşıldığı gibi kışlak dönemlerinde, kuzuların beslenmesinde el emeği vardır. Bu sebeple kış dönemlerinde, göçerlerin daha çok çalıştıkları görülmektedir. Kış dönemleri göçerlerin, hayvanlarına yatırım yaptıkları dönemlerdir. Yaz dönemi ise göçerlerin hayvanlarından bu yaptıkları yatırımın karşılığını aldıkları verim dönemleridir.

Göçerler, “Koyunlar bizim geçim kaynaklarımızdır, bu yüzden onlara çocuklarımız gibi bakarız.” diye ifade etmektedirler. Göçerlerin bu bağlamda yaptıkları uygulamaları ve düşünceleri şunlardır: “Hayvanlarımız doğum yaptığında eğer kuzu, çok zayıf ve titriyorsa sonuçta annesinin karnı sıcaktır ve farklı bir dünyaya geldiğinden hastalanabilir. Nasıl ki çocuk doğduğunda kendine gelsin diye hastanelerde kuvöze koyuyorlarsa göçerler de bu hâlde olan kuzuları, ısınması için bir bezin içine sarıp çadırın içinde sobanın kenarına bırakır. Kuzu, ısınıp kendine gelene kadar bu şekilde muhafaza edilir. Sonuçta bizim göçebe yaşamamız hayvanlarımız içindir. Bu yüzden hayvanlarımıza çok iyi bakmalıyız (KK210). Örneğin; kuzulara iki üç aylık olana kadar kesinlikle tuz verilmez (KK153). Kuzular tıpkı yeni doğan bebekler gibidirler. Tuz verilirse iç organları

yanar ve zarar görür. Eğer tuz verilecekse de lor peynirinin ve yemin içine karıştırılarak (KK116) ya da biraz tuzlu su yapılarak verilebilir” (KK153).

Yapılan bu uygulamalar keçi ve oğlaklar için de geçerli olmakla birlikte keçilerin bu doğum ve süt emzirme süreçlerinde daha çok dikkat edilmesi gerektiği şu sözlerle belirtilmektedir: “Koyunların doğumu ve kuzularını emzirmesi keçilere göre daha rahattır. Koyun, kuzusuna keçiden daha merhametlidir. Keçi ise yavrusuna karşı serttir. Koyun, yavrusuna daha çok sahip çıkar ve memesi küçük olduğundan kuzunun memeye alışması rahattır. Keçinin memesi büyük ve serttir. Bu yüzden yeni doğan oğlağın annesinin sütünü emmeyi öğrenebilmesi için ilkin birisinin yardımıyla emzirilmesi şarttır (KK213). Ayrıca yeni doğan oğlaklar, çok süt emerlerse, süt onlara dokunur ve ölürlür. Bu yüzden oğlaklara, annelerinin sütü az az içirilmelidir (KK220). Oğlaklar, annelerine hem geç alışırlar hem de annelerinden geç ayrılırlar. Kuzudansa keçi daha geç annesinin sütünü emmeyi unuttur. Bazen aylarca birbirinden ayrıldığı hâlde oğlağın annesinin memesini, emzirdiğini görmek mümkündür” (KK213).

Göçerlerin bu uygulamaları ile emzirmeyi öğrenen emzikli kuzular ve oğlaklar, üç ay boyunca sabah akşam annelerinin sütünü içerek beslenirler. Bu beslenme düzenleri şöyle olmaktadır: Sabah saat 06.00 – 07.00 sularında yemliklere, yemler konulur ve sulaklara da su doldurularak hazırlanır. Koyunlar, yemlerini yiyip suyunu da içerek avluda bekler. O esnada kuzuların çadırının kapısı açılır ve anne ile yavrusu birbirine doğru meleyerek koşarlar. Özellikle de kuzular, annelerine doğru hoplayıp zıplayarak “meleye meleye” koşar. Hemen ön bacaklarının diz kısmının üzerine çökerek annesinin karnının altına doğru boynunu uzatıp annesinin memesini ağzına alıp sütü emmeye başlar. Bu esnada yavru sütün emmek için o kadar heyecanlanırlar ki başka koyunların da memesini emme girişimleri olmaktadır. Bu tür durumlarda koyun kendi yavrusunun dışındaki kuzulara sütünü emzirtmemek için alandan o tarafa bu tarafa koşturur. Koyunlar, kuzuları önce birkaç kez koklayıp yalar ve kuzunun yavrusu olduğuna emin olduktan sonra kuzuyu kendisine yaklaştırır. Kuzuların süt emmeleri yaklaşık yarım saat sürer. Sabah vakti kuzuların emzirilmesinin ardından, gebe olan koyunları bir çoban, yeni doğum yapmış koyunları da bir çoban alıp dağa gütmeye götürür. Bazen doğum yapan koyunları kızlar dağlık alanlara götürüp otlatır. Dağlarda otlatılan hayvanlar, akşam saat 17.00 - 18.00 sularında getirilir. Yaylaya getirilen sürü, çoban ve ailedeki çocukların yardımıyla etrafta bekletilir. O esnada yaylada bulunan kadınlar ve erkekler avlunun içinde dizilen

yemlikleri ve sulakları doldurup beklerler. Tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra sürünün bırakılması için sürü sahibi ıslık çalarak işaret eder. O esnada sürü bir koro hâlinde meleyerek yemlere doğru koşar. Yemini ve suyunu içen koyunlar alanda bekletilir. Kuzuların çadırının kapısı açılır ve kuzular hem gün içerisinde annelerini görememenin hasretiyle hem de açlık hissiyle alanda o tarafa bu tarafa koşup çılgık atarak annelerini aramaya başlarlar. Bazen çok küçük olan kuzular analarını bulamayabiliyorlar. Bu durumda çoban, yavru kuzuyu, kucaklayıp anasının yanına götürür. Gerek çobanlar gerekse de göçerler hangi kuzunun hangi koyuna ait olduğunu iyi bilirler. Yaklaşık yine yarım saat anasının sütünü emen kuzular alanda oynamaya başlarlar. Sabah ve akşam yapılan bu uygulamada annesinin sütünü kendi başına içemeyen kuzuya göçerler yardım eder. Koyunun başını birisi tutar. Birisi de kuzunun başını tutup koyunun memesini emzirmesi için ilgilenir. Kuzu, sütünü emdikten sonra çadırına götürülür. Bu alışma haftasıdır. Bu haftadan sonra alışan koyun ve kuzular, göçerler için bir iş yükünden kurtuldukları için rahatlık demektir. Genelde koyunların ve kuzuların çadırlarının ağız kısmı karşılıklı olur. Her gün sabah akşam süt emzirme vakitlerinde çadırların kapısı açılır, koyunlar ve kuzular birbirine karışırlar ve yarım saat hasret giderilir. Koyun, kuzusunu emzirir. Kuzuların beslenmesi tamamlandığında kuzuları çadırına alma işi çok zor olmaktadır. Kuzulardan biri koyunların olduğu çadıra kaçıp girmesin diye orada kadın, erkek, çocuk birçok kişi, ellerinde ağaçtan çubuklar ile yere vurarak “gıdı, gıdıı”, lalalalaaa, lalalalaaa” diye seslenip ıslık çalarak kuzuları kuzuluk olarak bilinen çadırlarına götürürler. Çünkü kuzular, koyunların çadırında, kalırlarsa koyunun memesini emerken altta kalıp boğulabilir veya diğer koyunların da arasında boğulup ölebilir. Bu yüzden koyunlar ve kuzular özenle birbirinden ayırılır. Koyunlar da kendileri için kurulan çadırlara götürülür. Kuzulara süt içirme töreni de diyebileceğimiz bu uygulama yaklaşık üç ay sürmektedir. Sonraki süreç aşiretlere göre farklı bir şekilde iş yoğunluğuyla devam eder.

Etno-kültür bağlamında bu törenleri değerlendirmek gerekirse, koyun ve kuzuların bu “süt içirtme” veya “süt emişi” olarak da denilen uygulaması her gün iki tören şeklinde yapılmaktadır. Bu törenlerde, göçer hayvancılık kültürüne özgü olan göçerler ile koyunları ve kuzuları arasındaki iletişim, seslenmeler, yaklaşımlar ve koyun ile kuzunun birbiriyle olan iletişimi ile yaklaşımı ve hayvanlara öğretilmeye çalışılan beslenme davranışları folklorik ürünler açısından önemlidir. Bu beslenme alışkanlıklarının

edinmesi için yapılan görev dağılımları da yaz kış değiştiğinden hayvancılık faaliyeti açısından kayda değer hususlardır.

Kış dönemlerinde, yapılacak işler çok olunca görev dağılımları da ona göre fazlalaşmaktadır. Bu dağılımı göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Hayvanların yemini kadınlar verir ama kuzuların emzirilme işini ise erkekler yapar (KK148). Kış döneminde sabah akşam iki kez yem ve su verilir. Ama hava yağmur ve kar olursa dağa götürülmediğinden, üç öğün yem verilir (KK187). İlk öğünde saman ve arpa verilir. İkinci öğünde ise hayvanın canı istesin ve yiyebilsin diye ya sılac ya da arpa verilir. Yani her iki öğünde de aynı yem verilmemelidir (KK188). Hayvan, yaşlı ve hastaysa günde 3-4 kez yem verilir (KK187). Yem işini yapan kişi değişmemelidir. Her gün kim yem veriyorsa yine devamlı o kişi vermelidir. Eğer değişirse kuzuların düzeni bozulur. Çünkü herkes, kendi işinin düzenini bilir. Her gün ne kadar yem, ne kadar saman ve suyun yemliklere konulacağını o kişi bilir. Genelde göçer aşiretlerde kuzuların yemini kadınlar verir. Süt emzirmeyi ise erkekler yapar. Bu yüzden Nisan ayında, kuzular artık dışarıya çıktığında eğer iyi beslenmiş ve et tutmuşsa obadakiler, ‘helal olsun evin kadınına nasıl kuzular beslemiş’ der. Eğer kuzular, cılız kalıp hastalıklı olmuşsa bu kez de bu kadın için ‘kadınlığı yoktur’ denilir” (KK148). Burada göçer kadınının çalışkanlığı, kuzuların gelişimiyle ilişkilendirilir. Ayrıca kadının üretimdeki yerine de dikkat çekilmektedir.

Buraya kadar verilen uygulamaları ve düşünceleri gözlemlerimiz ışığında, genel olarak değerlendirecek olursak, hayvanların doğum dönemi ve sonraki süreci ile kadınların süreci arasında bağlantı kurulabileceği anlaşılmaktadır. Nasıl ki hamile olan kadının hamilelik süreci, etrafındakiler tarafından önemseniyorsa, doğum anında ve sonraki kırk günlük hassas sürecinde annenin beslenmesi ve çocuğun emzirilmesine dikkat edilip korunuyorsa, koyunların ve keçilerin de bu süreçlerine dikkat edilip korunduğu görülmektedir. Bu da doğum olayının hangi varlıkta olursa olsun soyun devamını sağladığından etrafındaki insanlarca önemsendiğini göstermektedir. Göçebe aşiretlerin yegâne geçim kaynağı hayvancılık olduğundan, göçebeler, sürünün çoğalması için hayvanlarının doğum zamanında bakımı ve beslenmesi ile ayrıca ilgilidirler. Mesela göçebeler, koyunlarının doğumunun kazasız belasız gerçekleşmesi için sürünün konulduğu barınağın içine muhakkak muska asarlar ve sürüye her zamankinden daha çok dikkat ederler. İkiz gebeliği olan koyunlar ve çok iri yapılı olan koyunlar sürüden çıkartılır ve onlar için ayrı bir çadır kurulur. Bu koyunların kendisi de kuzuları da ayrıca

beslenilir ve bu kuzular erkek olsun dişi olsun satılmaz. Bunlar tohumluk olarak sürüde belli olsun diye boyunlarına boncuklar takılır. Bazen de özel bir işaret ile tespit edilir.

Göçebe aşiretlerinde hayvanların kışlak dönemindeki beslenme ve bakımlarındaki farklılıklar incelendiğinde ise aşiretlere maddi-manevi olumlu ve olumsuz açılarının olduğu görülmektedir. Örneğin; üç aşiretin kuzuları için kışlaklardaki beslenme şekli ekonomik açıdan incelendiğinde, Alikan ve Duderan aşiretlerinde, koyun ve kuzular kışlaklarda ve yaylaklarda sürekli dışarı hayatında beslenildiğinden dayanaklık açısından daha sağlıklıdır. Bu açıdan daha küçükken otlatılmaya alışık olduklarından ilkbahar göçüne çıktıklarında, göç sürecinde çok zorlanmamaktadırlar. Yaylaklara ulaşıldığında kuzuların hastalık ve ölüm oranı çok olmamaktadır. Kışlaklarda kuzular, sabah saatlerinde, dağa otlatılmaya götürülüp akşam yaylalara getirildiğinden günde sadece iki kez yem tüketirler. Bu da kış döneminde yemin az alınmasından dolayı maddi olarak rahatlamak demektir. Yem olarak Alikan aşireti saman, arpa, kırık mercimek ile sılaç da kullanmaktadır. Bunun sebebi şöyle belirtilmektedir: “Çünkü sılaç hem ucuzdur hem de hayvanı tok tutar. Alikanların sürüsü fazladır diğer yemler masraflı olur” (KK72, KK8). Duderan aşireti ise yem olarak; saman, arpa ve kırık mercimek kullanmaktadırlar. Ayrıca Alikan aşireti, Duderan aşiretinden farklı olarak koyun ve kuzu sürülerini birleştirip göttüklerinden dolayı da ekonomik açıdan ayrıca kuzu çobanı tutmayarak da kârda olmuş oluyorlar. Ama sürülerinin sayısının çok olması ve koyun ile kuzuların bir arada olması kuzularının gelişiminin diğer aşiretlere göre geriden gelmesine sebep olmuştur. Duderan aşireti ise koyun ve kuzularını ayrı çobanlar eşliğinde dağa götürüp otlattıklarından dolayı koyun çobanına ayrı ücret, kuzu çobanına ise ayrı ücret vermek zorunda kalmaktadırlar. Ekonomik açıdan daha çok para harcamak zorunda kalan Duderanlar kuzularının iyi bir çoban eşliğinde otlatılarak beslenilmesi taraftarıdır. Duderan aşiretinde yapılan bu uygulama, göçer hayvancılıkta olan geleneksel bir uygulamadır.

Soran aşireti ise kuzularını besili yaptığından kış döneminde çok fazla yem satın almak zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca Soran aşiretinin diğer aşiretlerden daha özenli bir beslenme şekli olduğu görülmektedir. Bunun sebebi şöyle ifade edilmektedir: “Soran aşireti, yem olarak sılaç kullanmaz arpa ve saman kullanır. Çünkü bizler için önemli olan kuzularımızın iyi et tutmasıdır. Bizim hayvanlarımız az olduğundan çok yem veririz. Diğer aşiretlerin hayvanları fazla olduğunda yemi az kullanırlar (KK148). Bizler, kuzulara bazen günde üç dört kez yem veririz” (KK154, KK19).

Belirtilen bu beslenme şeklinden dolayı Alikan ve Duderan aşiretlerinin kuzularıyla Soran aşiretinin kuzuları arasında görünüm olarak da belirgin bir fark vardır. Soran aşiretlerinin kuzuları daha iri yapılı ve etlidirler. Soran aşireti kuzularını neden besili yaptıklarını şöyle ifade etmektedirler: “Bizler kuzuların satışından kâr elde etmek için besili yaparız. Hayvan satışında tüccarlar, kuzunun kilosuna göre ücret belirler. Bu yüzden kuzularımızı özel olarak besleriz” (KK148). Tabii Soran aşiretinin bu beslenme şeklinden kaynaklı olumlu olumsuz sonuçları da olmaktadır. Örneğin; “Soran aşiretinin bu uygulamasındaki olumlu taraf kuzuların dağda yabancı ot yiyip zehirlenme ve sersemleşme olasılıkları çok düşüktür. Alikan ve Duderan aşiretleri daha kuzu satma zamanı gelmeden bu delibaş olan kuzuları satmak zorunda kalıyorlar. Soran aşiretinin bu uygulamasındaki olumsuz taraf ise erkek olan kuzuları satıldığında dişiler kalıyor. Bu kez bir bebek gibi nazik büyüyen kuzular, göçte dayanıksız olmaktadır. Sürekli çadırdaki büyütülen kuzular, bir anda dağlık alanlarda yürümeye başlayınca hastalandığı, zayıf düştüğü hatta öldüğü bile çok olmaktadır (KK42, KK26). Buna rağmen besili yapmak tercihimizdir çünkü ciddi anlamda bir kâr da elde etmekteyiz” (KK19, KK148).

Bu uygulamalardan da anlaşıldığı gibi göçer aşiretlerde yapılan her faaliyet ekonomik gelir maksatlardır. Her aşiret sürüsünün potansiyeline göre bir hayvancılık şekli ile geçimini sağlamaya çalışmaktadır. Mesela kışlaklarda koyunlara ve kuzulara verilen yemler; ot, saman, arpa, buğday, sığa, kırmızı mercimektir. Bu yemlerin alımı ve muhafaza edilişi göçerlere ayrıca bir külfettir. Yaz aylarında fiyatı uygun olan yemin alınması ekonomik açıdan göçerler için iyidir. Fakat yaylaklar ve kışlakların kira bedeli, kışlaklarda suyun satın alınması, göç sürecindeki maddi kayıplar ve özel mülkiyetin olmaması durumları göçerleri daha da zorlamaktadır. Göçer aşiretler, ekonomik olarak kendisini döndürebilmeyi sağlamışsa bazen sürüsü için yemi, mal sahibinin yanında muhafaza etmek koşuluyla alır. Kış döneminde yine yazın aldığı fiyattan gidip kamyonetlere yükleyip kışlaklara getirir. Bu yöntem göçerleri ekonomik olarak rahatlatmaktadır. Ama ellerinde nakit para kalmadığından bu şekilde yapanlar genelde zengin olan ailelerdir.

Göçer hayvancılık yaşamında kışlaklar için devletin sağladığı yem desteği de vardır. Bu yem desteği için öncelikle Tarım İl Müdürlükleri piyasada satılan yemin fiyatını göçerler için daha cüzi bir miktar ile satışa çıkarır. Devletin bu desteğinden yararlanmak isteyen göçerler, kışlaklara geldiklerinde Tarım İl Müdürlüklerinin Hayvan Sağlığı ve Veteriner

Hekimlik Birimine kayıtlı olduğu KBB'ye sürülerinin küpe numaralarının olduğu belgeler ile başvuruda bulunurlar. Sürü sayısına ve eldeki yem miktarına göre verilecek yem belirlenir. Tarım İl Müdürlüğü, kimin sırası gelmişse sürüsünün sayısına göre, yem hakkının çıktığını kendisini arayarak haberdar eder. Yemi almak isteyen göçer, bir kamyonet ile gidip yem torbalarını yükleyip getirir. Devletin bu yem desteği her ay olmaktadır. Ama bu sene olduğu gibi kuraklık olan senelerde, bir ay aralıklar ile bu yem desteğini yapmaktadır.

Göçebe aşiretlerinde, kış dönemi boyunca rutin olarak her gün yapılan beslenme şekli kuzularda farklılık göstermektedir. Alikan aşiretinde kuzular iki aylık olana kadar çadırda muhafaza edilip beslenilir. Daha sonra kuzular ile koyunlar yarım saatliğine sabah saat 05.00-06.00 sularında bir saatliğine birleştirilir. Annelerinin sütünü emen kuzular, aile fertlerinden, kızlar veya erkekler tarafından dağlık alanlarda, otlatılmaya götürülür. Akşam saat 18.00-19.00 sularında yaylaya getirilir. Bu uygulama her gün yapılır.

Duduran aşiretinde, kuzular Alikan aşiretinde olduğu gibi iki aylık olana kadar beslenilir. Ardından sabah emzirtilip yayladan götürülen kuzular, akşam gelindiğinde koyunlar ile aynı çadıra konulur. Sabah saat 04.00-05.00 sularında koyunlar ve kuzular birbirinden ayırılmalıdır. Duduran aşiretinde yaz kış koyunlar ve kuzular ayrı çobanlar tarafından dağa güdülmeye götürülür.

Alikan ve Duduran aşiretleri için, koyunların ve kuzuların birbirinden ayrılması ve göç dönemi açısından ilkbahar ayları göçer yaşamının en zor dönemidir. Bu iki aşiretin koyun ve kuzularını birbirinden ayırıp birleştirme uygulamaları her gün yapılmaktadır.

Soran aşiretinde ise iki ay boyunca sabah akşam yapılan emzirme uygulaması sonrasında da kuzular besili şekilde yem ile beslenilmeye devam edilir. Kuzular, kış dönemi boyunca kendilerine has yapılan çadırlarda muhafaza edilir. Havaaların ısınmasıyla da kuzuların çadırlarının önünde çit örülür ve gündüz vakti bir iki saatliğine bu çitlerde havalandırılan kuzulara dışarıda yemi verilir. Bu vakitlerde kuzular, yaklaşık 3-4 aylıktırlar. Soran aşireti, ilkbahar göçü öncesi erkek kuzulardan birkaç tanesini tohumluk için ayırır onun dışındakileri satar. Ayrıca Soran aşiretinde keçilerin gerek çadırları gerekse de beslenmesi ayrıdır. Çünkü Soran aşiretinde, diğer aşiretlere göre keçi sayısı fazla olduğu için keçileri zapt etmek adına hem çadırları hem de yemleri ayrı verilir.

Göçebe aşiretlerinde, hayvanların hamilelik ve doğum zamanı olan kışlak döneminin ardından yeni ve uzun bir süreç başlar. Bu süreç, ilkbahar, yaz ve sonbahar dönemlerini

kapsar. İlkbahar ve sonbahar dönemleri göçer aşiretleri için önem derecesi en fazla olan göç zamanlarıdır. Yaz dönemi ise yaylaklarda yeniden çadırların kurulduğu ve yeni bir beslenme ve korunma biçimiyle hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı 4 aylık bir zaman zarfıdır.

İklime bağlı yapılan göçer hayvancılık yaşamında yaz dönemlerinde, hayvanların beslenmesi kiralanan otlak alanlarının iyi olmasıyla alakalıdır. Yaz döneminde Doğu Anadolu Bölgesi'ne göç eden göçebe aşiretleri otlak ve sulak alanları bol olan yaylaları kiralamak için kıyasıya bir mücadeleye girmektedirler. İyi bir yaylak kiralandıktan sonra sürünün iyi beslenmesinden ve korunmasından çoban sorumludur. Sürü sahibi ara sıra çobanını merada ziyaret ederek kontrolünü yine yapar. Onun dışında süt sağımına getirilen sürü, beri esnasında kontrol edilir ve aşı veya ilaç her ne gerekiyorsa çoban ile birlikte yapılır. Yaylaklarda hayvanın beslenmesi ve bakımı doğanın kendilerine sunduğu bitkilerden yararlanma şeklindedir. Yaz döneminde hayvanlar sadece otlaklardan beslenmektedir. Bu yüzden göçebeler, iyi bir otlak alanı için bazen iki yayla değiştirirler. Yaz döneminde iyi beslenen hayvan kış dönemini daha sağlık geçirir. Bu da göçebeleri ilaç parasından kurtarmaktadır. Kısacası yaz ve kış dönemleri birbirini tamamlayan dönemlerdir. Yaz dönemi otlaklar ve su kaynakları açısından hem göçebeler için hem de hayvanları için bereketli bir dönemdir. Bu bereketten dolayı yaz ayları göçebenin de koyunun da gözlerinin içi güler. Yaylaklarda istediği kadar otlayıp su ihtiyacı karşılanan hayvanlar hem doğal beslendikleri için hem de açık havada kaldıkları için daha sağlıklıdır. Yaylaklarda iyi otlak alanlarını seçmek ve yabani otlardan sürüyü uzaklaştırmak için çobanlardan biri önden merayı göz kararıyla kontrol eder. Bazen denk geldiği bir yabani bitki olursa eliyle de bu bitkiyi söküp çıkarır. Özellikle de meranın çukur alanları çoksa sürü, otlak alanlarını gördüğünde bir anda hızlanıp saldırdığı için birbirinin üzerine düştüğünde ayak bileklerinde burkulma veya kırılma çok olmaktadır. Bu yüzden çoban, o esnada sürüyü yavaş yavaş sürer. Yaylaklardaki mera alanlarında koyunlar kışlaklara göre daha iyi otlayabilmektedirler.

Sürü, yaz aylarında çoban eşliğinde geceleri otlatılırken güneşin doğuşuyla süt sağımı için 09.00-10.00 arası yaylalara getirilir. Sütü sağılan koyunlar, yaylanın güneyine bakan kesimlerinde dinlendirilip aile fertleri tarafından otlatılır ve akşamüzeri karanlık çökmeden tekrar çobanların öncülüğünde geceyi geçirmek için dağlık alanlardaki otlak alanlara götürülür. Bu süreç rutin bir şekilde her gün 4 ay boyunca sürdürülür.

Göçer hayvancılık yaşamında, hayvanların beslenmesinde yaylanın otlaklarının cinsi bile çok önemli bir faktördür. Bunun önemini göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki yaylaların otlakları gürdür, bitkileri uzundur ama kalitesi iyi değildir. Güneydoğu’daki otlaklar çok güneş gördüklerinden kısa boylu ve kurudur ama kalitesi daha iyidir. Koyuna hem güç verir hem de koyunda süt yapar (KK209). Bu otlar, koyunu daha çok kuvvetlendirir. İlkbahardaki yeşillikler uzun boylu ve boldur ama taze ot olduğu için sütü suludur ve kalitesi düşüktür. İlkbahardaki ot su gibidir. Otu ellediğimizde de elimiz su oluyor. Bu yüzden ilkbahar döneminde, elde edilen sütün %15’i ancak yağlı oluyor. İlkbahar aylarında 3 kilo süttten 1 kilo peynir yapılır. Sonbahara doğru otlar kurudukça suyu da azaldığından, daha kuvvetli oluyor. Sonbahar aylarında süt azdır ama kaliteli ve yağlıdır. Temmuz ayından sonra sütün neredeyse %60’ı daha çok yağlı oluyor. Sonbahar aylarında 3 kilo süttten 2 kilo peynir rahat yapılır. Bu yüzden gerek peynir olsun gerek yoğurt olsun sonbaharda yapılan süt ürünleri daha yağlı ve lezzetli oluyor” (KK97, KK98).

“Hayvanın sütü ota bağlıdır. Mesela nane ve köse otunu otlayan hayvanın sütü acı olur. Sütte bir koku olur. Kısa otlar süt yapar ama onları da koyun çabuk otlayıp bitiriyor. Bazen yaylada ot bittiğinde ele geçerse başka yayla tutup gitmek zorunda kalıyoruz. Bu tür durumlar çok masraflı oluyor ama koyun aç kalmasın diye mecbur gidilmelidir. Yaylaklarda koyunun otlatılması önemlidir. Bu yüzden ailece yine yaya olarak başka bir yaylaya göç ediyoruz (KK152). Hayvanlara iyi gelen otlar ‘heliz, karabaş otu (KK30, KK154), çiriş otu, geven, devetabanı (KK148), kengel ve üç yapraklı yonca’ dır. Yonca tatlıdır ve hayvana çok yararlı olup güç vermektedir. Yonca otu, tıpkı saman ve arpa gibidir (KK209). Yonca ve çarşur otu koyunun sütünü çoğaltır (KK197). Zaten genel olarak geniş yapraklı otlar hayvanlara daha iyidir. Çobanlar bu bitkileri bildiğinden koyunları otlatırken bu bitkilerin olduğu otlak alanlara özellikle dikkat ederler (KK100). Göçerler de yaylakların kiralanmasında bu bitkilerin olup olmamasına dikkat eder (KK209). Çünkü hayvanın sütü ota bağlıdır. Otlaklar bol yeşillikli ise hayvanların da sütü bol ve yağlı olur” (KK152).Yaylaklarda hayvanlar tamamen doğaya bağımlı olduğu için otlaklar ve su kaynakları önemli detaylardır. Yaylaklarda hayvanların beslenmesinde önemli olan bir diğer ürün de tuzdur.

Hayvanların beslenmesinde önemli bir yere sahip olan tuzun yaylaklarda farklı yöntemler ile verildiği görülmektedir. Örneğin; “yaz aylarında hayvanlara her hafta tuz verilmelidir

çünkü hava sıcaktır ve koyunlar tuz yediklerinde daha çok otlarlar. Üstelik yaz aylarında su kaynakları da çok olduğu için ne kadar su içseler de koyunlara zararı yoktur. Hatta yazın verilen tuz, koyunu kuvvetlendirmektedir (KK187). Hayvanlara yaz aylarında az az ve sık sık tuz verilmesi gerekir çünkü tuz, hayvana ne kadar iyiye de çok verildiğinde bu kez hayvanı zayıflatır (KK116). Normalde hayvanlara haftada bir kez tuz verilmelidir. Tabii imkânlar da burada devreye giriyor. Herkes imkânına göre tuz verebilir. Ayda bir tuzu veren de var (KK153). Örneğin; ben bir aydır hayvanlarıma daha tuzu veremedim (KK124). Yaz aylarında verilen tuz, genelde kayalıkların üzerine serpilir ve hayvanlar, bu kayalıkları yalayarak bu tuzu yerler” (KK161). Bu sebeptendir ki göçerlerin olduğu yaylalarda, kayalıkların üzerine bakıldığında, koyunların yaladığı kısımlarda, tuz tanelerinin güneşin etkisiyle pişmiş, sarımsı ve turuncu renkte çukurlukların olduğu görülmektedir. Göçerler hem kendi yiyecekleri için hem de hayvanları için kaya tuzu kullanmaktadırlar.

Göçebe aşiretlerin hayvanlarının yaylaklardaki beslenme şekli incelendiğinde, yaylaklarda görülen farklılık hayvanların sürüsü ve çobanlarıyla alakalıdır. Örneğin; Alikan ve Soran aşiretinin koyunları, kuzuları, keçileri ve koçlarının sürüsü karışıktır. Alikan aşiretinde kışlaklarda yapılan uygulama ilkbahar göçüne başlanıldığında değişir. Göç sürecinde Alikan aşireti koyunları ve kuzuları tamamen birleştirir. Çünkü Alikan aşireti için öncelik kuzuların et tutmasıdır. Bu yüzden bu aşiret göç sürecinde süt sağımını günde bir kez yapar. Yaylaklara gelindiğinde aşiretteki aileler, haziran ayının 20 ile 25 tarihlerine kadar sürüleri aralarında değiştirirler. Bu şekilde kuzuların annelerinin sütünü emmeyi unutması sağlanır. Daha sonra kuzular, tekrardan sahibinin sürüsüne katılır. Tek sürü halinde her gün sabah getirilip akşamüzeri otlatılmaya götürülür. Bu uygulama göçer hayvancılıkta geleneksel bir uygulamadır.

Duduran aşiretinin yaylaklardaki beslenme ve korunma şekli Alikan ve Soran aşiretlerinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Duduran aşiretinin koyunları ve kuzuları her dönemde de ayrıdır. Kışlaklarda sabah akşam bir araya getirilirken, yaylaklarda ikinci süt sağımından sonra birleştirilir. Kuzular annelerinin sütünü akşamüzeri çoban onları götürene kadar emer. Çobanlar dağa gidecekleri vakit koyunlar ve kuzular birbirinden ayrılır ve ayrı yönlerden gidilir. Bu uygulama her akşam yapılır. Haziran ayının ilk haftası artık kuzular, akşam vaktinde de koyunların içine katılmaz. Duduran aşiretindeki koyunların ve kuzuların birbirinden ayrılması uygulaması yaylada bir şenlik gibi

kutlanmaktadır. O vakit genelde akşamüzeri olmaktadır. Akşamüzeri koyunları ve kuzuları son kez bir araya getirirler, bir saat gibi birlikte kalan koyunlar ve kuzular ayırılır. Koyun sürüsü, koyun çobanına, kuzu sürüsü ise kuzu çobanına teslim edilir. Yayladan ilk giden koyun sürüsüdür. O esnada, aile fertleri kuzuları yaylada bir alanda etrafını ellerindeki bastonlar ile kuzuların alandan ayrılmasını sağlayarak, kuzuların annelerinin ardına düşmesini engeller. Koyun sürüsü artık görülmeyecek kadar uzaklaşınca da bu kez kuzu çobanı, sürüyü alıp başka bir yöne doğru gider. Bundan sonraki süreçte Duderan aşiretinin koyun sürüsünün çobanı ayrıdır kuzu sürüsünün çobanı ayrıdır.

Soran aşireti, nisan ayının başında daha ilkbahar göçüne başlamadan kuzuların annelerinin sütünü içmesini kesip süt sağımına başlarlar. Bu yüzden kuzuların süt kesimini en erken yapan Soran aşiretidir. Soran aşiretinde, kuzular besili olduğu için göçe başlanacağı zaman birbirleriyle değiştirilir. Yaylaklarda koyunlar, kuzular ve koçlar tek sürü hâlinde çobanlara teslim edilip aynen beslenmeye devam edilir. Soran aşiretinde, keçi sürüsü ise ayrı beslenilmektedir.

Göçebe aşiretlerinin hayvanlarını besleme ve koruma yöntemlerinde görülen farklılıklar, ekonomik gelir ve sürü sayısı ile alakalıdır. Sürüsü en az olan Soran aşiretinde öncelik kuzu satışından elde edilen gelir olduğu için Soranların göçer hayvancılıktaki belirgin farklılığı kuzularını besili yapmasıdır. Ayrıca bu aşirette sürüyü çoğaltıp diğer göçebe aşiretler ile ekonomik açıdan denk gelme mücadelesi de vardır. Çünkü göçebe aşiretlerde sürüsü fazla olanın toplumdaki statüsü daha bir ön planda olmaktadır. Göçer hayvancılıkta Soran aşiretinin kuzuları iyi beslenildiği için fiziksel açıdan en iri yapılı olan sürü onlarındır. Bu konuda Alikan aşireti ise hem sürü sayısı fazla olduğu için hem de sürüsünü çoğaltma hedefi ön planda olduğu için göçer hayvancılıktaki hayvan besleme geleneklerini tamamen kaldırmıştır. Alikanlar, kışlak döneminde bile kuzuları koyunlar ile birlikte dağlık alanlarda çoban eşliğinde otlatarak en az yem alan aşirettir. Ayrıca sürüsü fazla olduğu için kışlaklarda ek gıda olarak da en ucuz yemler tercih edilir. Tabii sürüsü fazla olduğu için yaylayı az kişiyle kiraladıklarından hayvanlarını en geniş mera alanlarında otlatma fırsatına da sahiptirler. Tüm bunlar bu aşirette hayvanlarının bakımını farklılaştırmaktadır. Duderan aşiretinde hayvanların beslenmesi ve korunması geleneksel açıdan ayrı çobanlar tarafından yapıldığı için daha düzenlidir. Fakat hayvanların iyi beslenmesi açısından yine de Soran aşireti gibi değildir. Bu üç aşiretten en az

değişime uğrayan Duderan aşiretidir. Duderanlar göçer hayvancılıkta en az kalan aşiret olup atalarından gördüklerini uygulama eğilimindedirler. Sürü sayısı açısından ise Duderanlar, Alikanlardan sonra sürüsü en fazla olan aşirettir.

Göçebe aşiretlerin hayvanlarını besleme ve koruma şekillerinde görülen bu ufak farklılıkların dışında üç aşirette de hayvanlarına en iyi otlak alanlarını bulmak ortak hedeftir. Göçebelerin başka geçim kaynakları olmadığı için hayatlarını hayvanlarının iyi beslenebileceği yöne doğru değiştirmek ve biçimlendirmek söz konusudur. Göçebenin var olmasını sağlayan zenginliğin simgesi olan koyunudur. Koyunlarının fazlalığı ve azlığı ailelerin aşirette ve göçebe toplumunda yerini sağlamlaştıracağından koyununa sahip çıkmak ve iyi beslemek onun adını ve sanını yücelteceğinden koyunun iyi beslenebilmesi için göçebe parasına kıyar. Göçebe koyun sürüsü iyi ve etli görülsün ve göçebe toplumunda sürüsü “rezil olmuş” denilmesin diye çocuğundan kıyar. Ama en iyi yaylayı tutmak için kıyasıya bir mücadeleye girer.

Göçerler için hayvanlarının etlenmesi ve süt veriminin yüksek olması önemlidir. Bunun için yaylak ve kışlaklardaki beslenme biçimleri ve korunmalarına özellikle dikkat edilmektedir. Aşiretlerin hayvanlarının beslenme ve bakımında görülen farklılıkları kendilerine özgüdür. Bu da göçer hayvancılık kültürüne farklı bir anlayışı ve geleneği kazandırmış olduğundan folklorik ürünleri çoğaltmaktadır. Her ne kadar bazı geleneksel uygulamalar kaldırılmış olsa da kuzuların süttten doğru zamanda kesilmesi gibi bazı temel gelenekler ise olmazsa olmazdır. Çünkü göçer hayvancılık zaten başlı başına emeğin ve alın terinin ön planda olduğu ekonomik bir geçim biçimidir.

4.2.2. Kuzuların Süttten Kesilmesi Uygulamaları

Hayvancılıkta, yeni doğan yavruların otlamaya uygun olmaması sebebiyle sağlıklı gelişebilmesi için belirli bir müddet anne sütüyle beslenmesi şarttır. Çünkü genel olarak; “koyunculuk faaliyetinde kuzu ölümleri en fazla doğumdan süttten kesime kadarki dönemde meydana gelmektedir” (Kara, 2009: 131). Yetiştiriciler de bunu bildikleri için doğumdan sonra yaklaşık 3 ay boyunca sadece annelerinin sütüyle kuzuları ve oğlakları beslerler. Bu beslenme şekli, yaylaklara gelindiğinde, birer öğün olarak devam eder. Bu hayvanları tamamen süttten kesmek göçebe aşiretlerde hayvancılık anlayışına göre değişmekle beraber önemli bir süreçtir. Hayvancılıkta yavruların süttten kesilmesinin öncelikli amaçları vardır. Örneğin; koyunların senede bir kez doğum yapması yönünde bir hayvancılık anlayışına sahip olanlar, yavruların süt emzirme süresini uzatır. Ama

senede iki kez hayvanlarının doğum yapmasını isteyenler, yavruları, en fazla birkaç hafta anne sütüyle besleyip süttten keserek yem ve otlamayla büyütürler. Bu konuda Alikan ve Soran aşiretlerinin, kuzularını, Duderanlılara göre daha erken süttten kestiği görülmektedir. Bu iki aşirette öncelik hayvanların doğurganlığı olduğu için ilkbahar göçünde bile doğum olayları ile karşılaşmak mümkündür. Çünkü bu aşiretlerin göçer hayvancılık anlayışında ekonomik kaygı ön planda olduğu için ne kadar çok kuzu olursa bir o kadar gelir demektir. Bu yüzden sürü içinde koçlar ve kuzular birbirinden ayırılmadan güdülmektedir. Yavruların süttten kesme uygulamasında göçebe aşiretleri ile ilgili bu farklılıklarla beraber bazı genel ve özel uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Göçebe aşiretlerin göçer hayvancılık yaşamında hayvanların süttten kesimi için yapılan geleneksel uygulamalar şunlardır: “Kuzuları ve oğlakları süttten kesmenin bir zamanı vardır. Hayvan 4-5 aylık olduğunda tamamen süttten kesilme zamanıdır. Çok sonradan doğum olmuşsa ve küçük kuzu varsa o zaman o kuzu göçteyken de annesinin sütünü içmeye devam eder (KK27, KK39). Bunun dışında süt kesimi için kuzular, yayladaki aileler tarafından bir aylığına değiştirilirler. Çünkü koyun, kendi kuzusu dışındaki kuzunun sütünü emmesine izin vermez. Bu değış tokuş yapılarak koyunların, kuzularının hem kokusunu hem de sesini unutmaları sağlanır. Böylece kuzular, süttten kesilir (KK42, KK154 KK161, KK175). Ayrıca yün kırpma sonrasında da kuzular annelerinin kokusunu yününden tanıdıkları için unutabilirler (KK161, KK175). Bu yüzden kuzuların iyice yıkanmasıyla da kokusunun gitmesi sağlanır. Böylece koyun, yavrusunun kokusunu karıştıracağından unuttur (KK38, KK41). Eğer kuzu, çok küçükken süttten kesilecekse de annesinin memesine bir poşet geçiririz (KK39). Bazen de bir torba yaparız ve bu torbayı hayvanın memesine takıp şeritlerini hayvanın kalçasına bağlarız. Böylece kuzu annesinin memesini görmediğinden emmeyerek unuttur (KK22, KK29, KK100). Bu uygulamalar ile birlikte otlatılmaya dikkat edilen kuzular, otlakları birkaç kez otladığında otun tadını alır ve sütü emmekten yavaş yavaş soğumaya başlar” (KK35).

Belirtilen bu süttten kesme uygulamalarında, anne ile yavrusu arasındaki belirgin özelliğın koku olduğu görülmektedir. Bu yüzden göçebeler için kokuyu unutmaya yönelik çabalar ön plandadır. Ayrıca koyun ve kuzusu için yapılan kokuyu unutturarak süttten kesme pratiklerinin keçi ve oğlak arasındaki kokuyu unutturma pratiklerine göre daha kolay olduğu söylenmektedir. Bunun sebebini göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Keçi hem inatçı olduğu için hem de kıllarının sadece üst kısımları kesildiğı için yavrusu, bu kılın

kokusundan annesini tanır. Bu yüzden oğlakları, sütten kesmek uzun zaman almaktadır (KK41). Göçerler, bu duruma çare olarak adına ‘bınzık’ dedikleri bir uygulama geliştirmişlerdir. Bınzıkın yapımı için bir-iki parmak uzunluğunda küçük bir ağaç parçası kesilir ve bu ağacın uçları delinip bir ip geçirilir. Bu bınzık, oğlağın ağzına geçirilir. Bınzıkın ipi ise oğlağın başının üzerinde, sıkıca bağlanılır. Böylece oğlak otlayabilir ama dudakları birleşmediğinden annesinin sütünü ememez” (KK39, KK100, KK152).

Göçer hayvancılıkta yaygın olan “bınzık” ve diğer uygulamalar, halkbilim bağlamında kayda değer geleneklerdir. Bu uygulamalar sayesinde annelerinin sütünü tamamen unutan kuzular ve oğlakların beslenmesinden artık sadece çoban sorumludur.

Yavruların annelerinin sütünden kesilmesi yöntemi geleneksel bir uygulama olmanın yanında süt sağımında verimi yükseltmek için de yapılması gereken mecburi bir yöntemdir. Bu yüzden göçer hayvancılıkta çeşitli sütten kesme yöntemleri geliştirilmiştir. Yukarıda belirtilen yöntemlerden en temel tekniğin yavruların annelerinden ayırılarak annelerinin kokusunu unutmasının sağlanması olduğu anlaşılmaktadır. Bu yöntemle hayvancılık kültüründe hem “kuzuların değiştirilmesi” hem de “katışı” denilmektedir. Bu uygulamada yaklaşık bir ay gibi uzun bir süre komşular birbirinin kuzularını sürüsünde muhafaza ederek otlatmaktadırlar. Uygulanan bu yöntemde göçebe aşiretlerin birbirlerinin koyununa kendi koyunu gibi bakıp beslemesi, yaşam biçimleri dolayısıyla birbirlerine verdikleri dayanışma ve yardımlaşma adına da önemli bir gelenektir. Göçebe aşiretler bu tarz gelenekler ile yaz kış çadır hayatı yaşayarak doğalarıyla ve iş güçlerindeki zorluklarıyla mücadele etmektedirler. Bu yaşam biçimindeki mücadelenin en zor görevi ise çobanlıktır.

4.3. ÇOBAN VE ÇOBANLIK “ŞİVAN”

Çoban kelimesi “Farsça ‘galabân’ denilen at çobanına karşılık olmakla beraber bilhassa koyun ve sığır güdene işaret eder” (Toplamaoğlu, 1945: 439). Göçer hayvancılıkta çobanın görevi küçükbaş hayvanları (koyun-keçi) gütmektir. Çoban, yaşamını çobanlık süresince koyunların iyi otlayabilmesine uydurur. Çoban, tüm gün sürünün ardında olup kontrolü sağlamaktadır. Bu yüzden hayvancılık kültüründe çobanlığın yeri ve önemi tartışılmaz. Dolayısıyla çobanlık mesleğini yapan kişide, tecrübe ve mesleğin inceliklerini bilmek esastır. Göçer hayvancılıktaki çobanlık ile diğer hayvancılık biçimlerinde yapılan çobanlığın yükü bir değildir. Göçer çobanındaki hayvan sevgisi de diğer çobanların hayvan sevgisi ile bir değildir. Göçerin çobanı da yine bir başka göçerin

oğludur. Göçer çocukları kuzular ile büyüyerek çobanlığı benimser. Bu yüzden göçer çobanları, kendi ailelerinin dışında çobanlık yapsalar da sürüyü kendi sürüsüyümüş gibi benimseyip severler.

Göçer aşiretlerde çobanlık mesleği babadan oğula geçen geleneksel bir kast sistemi gibidir. Bu sebeple “göçerin çocuğu göçerdir”, “çobanın oğlu çobandır” sözcükleri göçer kültüründe âdeta kalıplaşmıştır. Göçer hayvancılık yaşamında dünyaya gelen çocuklar, bu yaşamın koşullarına ve ailelerinin isteklerine göre bazı bilgi ve becerileri küçük yaşlardan itibaren öğrenmektedirler. Bu beceriler içerisinde, çobanlık mesleğini, yaşlı, topal ve hasta olan koyunların yaylada güdülmesi görevi ile daha 6-7 yaşlarından itibaren kız ve erkek çocuklar öğrenmeye başlamaktadırlar. Göçer kızları için çobanlık, ailelerine yardım ettikleri bir iş iken erkekler için bir zorunluluktur. Erkek çocukları, ağabeyleri ile gece de dağda kalıp, sürüyü otlatmayı öğrenerek büyürler. Hatta göçer hayvancılık yaşamında, çobanlık, erkekliğin ilk adımı olarak tanımlanmaktadır. Göçerler arasında yaygın olan bir atasözü şu şekildedir: “Göçerlerde, çocuklarınızı küçük yaşlarda çoban edin ki çabuk büyüüp erkek olsunlar bıçak darbesi almasınlar denilir” (KK79). Burada erkek çocukların hayattaki mücadelesini çobanlıkta öğrenecekleri vurgulanmaktadır.

Göçer aşiretlerde çobanlık, usta-çırak eğitimi ile öğrenilen sürekli bir meslektir. Bu meslekte ilkin ailesinin kaderini sürdürmek söz konusuyken sonrasında alışkanlığa ve yaşam biçimine dönüşen bir mesleğin olduğu görülmektedir. Göçer hayvancılık yaşamında, doğan her erkeğin mesleği çobanlıktır. Konuyla ilgili belirtilen görüşler şunlardır: “Göçerlerin oğulları, onların çobanlarıdır (KK61). Bu yüzden ayrıca ailelerinden maaş almazlar. Onların tüm ihtiyaçlarını aileleri karşılar (KK146, KK166). Bu durum hem maddi hem de manevi açıdan göçerin yararınadır. Birden çok erkek kardeş olursa ayrıca çoban tutmaya gerek kalmaz ve aile, çoban maaşından kurtulur. Bu da göçer hayvancılıkta çok önemlidir (KK97, KK99, KK101). Bu tür durumlarda, kardeşler arasında çobanlık dönüşümlü olarak yapılır. Mesela biz kardeşler aramızda on günde bir çobanlığı dönüşümlü olarak yaparız (KK67). Bazıları da dönemlere göre yapar. Mesela yaz döneminde çobanlık yapan kişi, kış döneminde yayladaki işlerle uğraşır” (KK133). Bu şekilde çobanlığı öğrenen gençler için çobanlık, yaşamlarında alternatif bir iş koludur. Göçer erkekleri 20 yaşına geldiklerinde çobanlığın tüm bilgi ve becerilerine sahip olmuş oluyolar.

Göçebe aşiretlerinde, kızların da çobanlık yaptığı belirtilmektedir: “Göçerlerde, kadınların çobanlığı gündüz vaktidir. Kadınlar, gece dışarıda kalmazlar. Erkekler, gece gündüz çobanlıkta kalıyorlar (KK117). Kadınlar ve kızlar kış döneminde kuzu çobanlığını yaparlar. Kuzuları sabah saat 07.00 sularında yayladan çıkarıp etrafta otlatıp akşam saat 18.00 sularında getirirler (KK186, KK71, KK173). Ama bazı ailelerin çoban olacak kimsesi yoksa karı koca birlikte çobanlıkta kalabilirler. Mesela evin gelini ve kocası birlikte kalabilir. (KK114, KK115). Bazen de kızın bir erkek kardeşi vardır. Bu durumda kızlar, o kardeşiyle gece dışarıda kalabilir” (KK113, KK151, KK147). Bk: (Çocukluğundan beri çobanlık yapan Ayten anne şefkatiyle kuzulara bakıyor, 2021). Göçer aşiretlerde kadının dâhil olmadığı bir iş gücü neredeyse yoktur. Erkeklerin uzmanlık alanı olan çobanlıkta da kadınlar, duruma, dönemlere ve göreve göre yardımcı statüsündedirler.

4.3.1. Çobanlığın Dönemleri

Çobanlık hem dönemlere göre hem de gece gündüz vakitlerine göre ayrı görev ve sorumluluklar ile yapılan bir meslek tipidir. Dönemlere göre; yaz dönemindeki çobanlık, kış dönemindeki çobanlık ve göç sürecindeki çobanlık diye ayrılmaktadır. Bu üç dönemin de birbirinden farkı vardır.

Göçebe aşiretlerde, çobanlığın süreci ve koşulları ile ilgili belirtilen görüşler ve yapılan uygulamalar şunlardır: “Göçer hayvancılıkta, çobanlık mesleği hem hayvancılık anlamında hem de resmî açıdan öyle gelişigüzel yapılmaz. Bizim çoban kimliklerimiz vardır. Bu kimlikleri Tarım İl Müdürlüğünden 6 ayda bir alırız. Çünkü devlet, ‘Dağda her gördüğümüz ben çobanım diyor, madem öyle çoban kimliğini göster.’ diyor. Çoban kimliği güvenliğimiz için çok önemlidir (KK113, KK151). Dağdaki çobanların tümünün çoban kartı vardır” (KK67). Bu uygulama, olabilecek bazı risklerin önüne geçildiği için hem göçebeler açısından hem de devlet açısından olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Bu süreçte çobanlık mesleğinin dönemleri şöyle ifade edilmektedir: “Göçer aşiretlerde, çobanlık mesleği sezonluk yapılabilir. Göçer aşiretlerin sürü sayısı fazladır sene boyunca ilgilenmek çobana ağır gelir (KK46). Bir çoban bir sene boyunca çobanlık yapamaz. Ortalama olarak 4 veya 6 ay yapar. Diğer zamanını başka işler ile uğraşarak geçirir (KK209). Bu yüzden çobanlar, dönemlik olarak anlaşır. Genel olarak çobanlığın sezonu yaz aylarıdır. Kış aylarında, hayvanlar çadırlarda korunduğundan genelde ailedeki erkek çocuklar yeterli oluyor. Ama yaz aylarında gece gündüz dışarıda kalındığından muhakkak

başka çobanlar da tutmak gerekmektedir (KK46). Bu çobanlar, yaz ayında başkalarının çobanlığını yapar ve kazandıklarıyla da kış aylarında geçimlerini sağlarlar” (KK2, KK3, KK4). Göçer aşiretlerde çobanlık yapan kişiler ya yerleşik hayata geçen ya da göçer hayvancılıkta bulunan erkeklerdir. Göçer aşiretler, tanımadıkları kimseyi içine almazlar. Göçerler, çobanlarına aileden biri gibi davranır ve kendi yaşam biçimleri olması sebebiyle de hürmet ederler. Bu bağlamda çobanlık yaz ve kış dönemlerine göre farklılık göstermektedir.

Göçebeler yaz ve kış dönemlerinde hem çobanlık mesleğinin zorluk derecesinin hem de sürüsünü otlatma biçimlerinin birçok açıdan değiştiğini belirtmektedirler: “Sürüyü otlatma açısından en sarp bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi’dir. Buradaki dağlık alanlar, çok taşlık olduğundan yürümesi zordur. Bu yüzden çobanlar, kışlaklarda çok ayakkabı yırtarlar. Buradaki dağlar, daha asi olduğundan çoban, sürekli sürüyü yönlendirip yürüdüğünden ayakları yanıyor. Hayvanların da ayakları yanıp yara oluyor. Bu açıdan kışlaklarda çoban olmak daha zordur. Kışlaklarda çobanlık yapmanın güzel tarafı, geceleri, yaylaya gelip yatmaktır. Sonuçta akşam elimizi yüzümüzü yıkayıp ayaklarımızı dinlendirebiliyoruz. Ayrıca kışlaklarda, koyunların bakımını sürü sahipleri yapar. Çoban sadece sürüyü dağa götürüp otlatıp akşam getirir. Yaylaklarda ise çoban, gece gündüz dağda sürüyü otlattığı için çok yorulur. Bu kez de yürümekten ayaklarının altı yanar” (KK39).

Bu görüşlerden anlaşıldığı gibi çobanlığın her döneminde gerek coğrafi şartlar gerekse de doğa koşulları, çobanın yaşamını zorlaştırmaktadır. Mesela ilkbahar ve sonbahar dönemlerindeki çobanlık göç sürecine denk geldiği için diğer dönemlere göre zorluluk derecesi daha çetin geçmektedir. Bu dönemdeki çobanlık ile ilgili belirtilen görüşler şu şekildedir: “Göç sürecindeki çobanlık kısa sürelidir ama çok zordur (KK47). Göç esnasından gerek göçerlerin gerekse de sivillerin (köylüler vs.) hakaretlerine her zaman çobanlar uğrar. Çoban; yeri gelir küfür yer, yeri gelir dayak yer, yeri de gelir çobandan haraç istenir. Yaylaya ulaşana kadar çobanlar sürekli sıkıntıdadır. Yine de göç sürecindeki çobanlığın süresi kısa olduğu için bazı çobanlar sadece göç sürecinde bulunmayı tercih ederler” (KK1). Ayrıca göç süresi her ne kadar kısa olsa da barındırdığı hayatî tehlike sebebiyle ücreti yüksektir. Bu sebeple göç dönemlerinde, çobanlık yapacak kişinin tecrübesine daha çok dikkat edilmektedir.

4.3.2. Çoban ve Mal Sahibinde Bulunması Gereken Özellikleri

Göçer aşiretler, kapalı bir toplum yapısına sahip oldukları için herkes birbirini tanır. Hangi çobanın sürüsüne nasıl baktığı da bilinir, hangi mal sahibinin çobanına nasıl davrandığı da bilinir. Örneğin; koyunları fazla olan Alikanlar, göçebe aşiretler içerisinde en zengin olan aşiret olduğu için ekonomik gücü elinde bulundurmaktadır. Bu aşiretin üyeleri toplumsal statü açısından zengin kimseler olarak bilinmektedirler. Buna rağmen göçer aşiretler arasında, çobanlarına iyi bakmayan da yine Alikan aşiretidir. Bu sebeple çobanlar, Alikanlar ile anlaştıklarında 1000 TL fazla şart koşarlar. Çobanına en iyi bakan aşiret ise Duderanlardır. Soran aşiretinin çobanları kendi erkekleri olduğu için bu bağlamda, herhangi bir ayırım yapılamamaktadır.

Göçer aşiretlerde, mal sahibinin çobanda aradığı özellikler şöyle sıralanmaktadır: “Öncelikle çoban, iyi huylu olmalı ve sözümüzü dinlemelidir. Çobanın tecrübeli olması açısından da 20 yaşın, altında olan çobana sürü teslim edilmez (KK161). Tabii çok yaşlı olup da artık sürüye bakamayan çoban da vardır (KK61). Çobanlıkta işin ehli olup olunmadığı vs. her şey zamanla belli olur (KK125). Mal sahibi haftada birkaç kez sürüsünü kontrol etmek için çobanın yanına uğrar. Giderken çobanın tüm ihtiyaçlarını götürür ve orada çobanın yemeğini de hazırlar. Çoban geldiğinde eğer şüphelenirse sürüsünü sayar. Mal sahibi duruma göre davranır (KK209). Eğer mal sahibi, ilk defa çobanı tutmuşsa bir deneme süreci yapar. Bu süreç içerisinde mal sahibi, sık sık sürüsünü kontrol eder. O süreçte, nasıl bir çoban olduğu belli olur (KK67). Bir insan nasıl ki günlerce yemek yemediğinde hâlsiz düşüyorsa, banyo yapmadığında kıyafetleri kirlenip hâli perişan ve rezil görünüyorsa, sürünün de durumu odur. Çoban; sürüsüne bakmazsa, iyi otlatmazsa, şevine kaldırmazsa, suyunu vermezse, hastalandığında ilaç vermezse, iğnesini yapmazsa, sürü, beriye geldiğinde perişan bir hâlde süzüle süzüle gelir. Mal sahibi, sürüsüne baktığında hayvanına iyi bakılmadığını anlar. Bu durum eğer çobandan değil de yaylanın otunun iyi olmamasından kaynaklanıyorsa o zaman mecburî başka bir yaylaya gidilmelidir” (KK57). Göçer aşiretler için hayvanlarının bakımı ve beslenmesi önemlidir. Çobanlar için de kendilerinin bakımı önemlidir. Dolayısıyla burada, karşılıklı bir anlayıştan söz edilmektedir.

Göçebe aşiretlerde, çobanın mal sahibinde aradığı özellikler şöyle sıralanmaktadır: “Mal sahibi nasıl ki iyi bir çoban arıyorsa, çoban da iyi bir mal sahibi arar (KK158). Çobanın mal sahibi ile ilgili en merak ettiği konu, parasını verme konusunda dürüst müdür? Bu

sebeple ilk önce para mevzusu konuşulur (KK50). Mal sahibi de anlaştığı çobanın, çobanlığını etraftakilere sorup araştırır ve dürüstçe sürüsüne iyi bakmasını söyler (KK54). Mesela mal sahibinin geçen sene çobanlığını üstlenen kişiye; ‘Sen bu adamın çobanıydın; sana nasıl davrandı, ne yapıyordu, paranı veriyor muydu, dürüst müydü?’ diye sorar. Kısacası; çoban için mal sahibi, bize baksın, yemeğimizi versin, bir hastalık olduğunda hastaneye götürme olsun, ilaç alma olsun bizimle ilgilensin, paraya ihtiyaç olduğunda sorun çıkarmasın, çobana hakaret etmesin yeter (KK158). Çobanlıkta mal sahibinin çobanından, çobanın da mal sahibinden memnun olması gerekir. Eğer karşılıklı anlaşma ve güven varsa mal sahibi çobanının değişmesini istemez. Çoban da başka biri ile çalışmak istemez. Örneğin; yedi yıldır, bizim iki çobanımız var” (KK51).

Belirtilen bu hususları değerlendirmek gerekirse, çobanın da mal sahibinin de tek amaçları geçim kaynaklarıdır. Göçer aşiretlerin çobanları da göçerdir. Bu sebeple aralarında ciddi sıkıntılar veya kandırma gibi olaylar görülmez. Örneğin; göçer aşiretlerin çobanlık hukukunda gerek kurt saldırısı, gerek hırsızlık olayları ve gerekse de doğa olaylarından sürüde meydana gelen zararlardan çoban sorumlu tutulup da maaşından kesme gibi durumlar olmaz. Tüm zarar ziyan mal sahibinindir. Göçer aşiretlerde, çobanın iyi niyeti sorgulanmaz. Herhangi bir olay sonucunda sürüden önemli bir kayıp olursa ve eğer mal sahibi de fakir kimseyse, aşiret içerisinde hatta diğer göçer aşiretlerden de koyun yardımında bulunulur. Mesela bu hassasiyet köylü kesiminin çobanlarıyla olan hukukunda görülmez. Köylünün sürüsünden önemli bir kayıp olursa, sorumluluk çobana yüklenir ve çobanın maaşından kesilir.

4.3.3. Çobanlığın Hakkı

Göçer hayvancılık yaşamı, çoban yaşamı ile eşdeğerdir. Aslında çoban da mal sahibi de göçerdir. Bu yüzden şartları bellidir. Göçebe aşiretlerinde, çoban ile mal sahibi arasında ilk anlaşma şartları şunlardır: “Çobanlık mesleğinde yaz ve kış dönemlerine göre şartlar değişmektedir. Yaz döneminde, süt sağımı olduğu için süt sağabilen çobanın maaşı, süt sağamayan çobanın maaşından fazla olmalıdır (KK157). Çoban yaz döneminde çalışacaksa, alacağı maaşın yanında, çobana 100/150 kg peynir ve yün, bir koyun ve kuzu ve bir takım elbisenin parası verilir. Takım elbisesinin fiyatı piyasada sorulur ve ona göre ücreti çobana verilir. Çoban ister bu parayla takım elbise alsın ister almasın bu onun bileceği iştir. Ayrıca çobanın beş ayda on gün izin kullanma hakkı vardır (KK18, KK46, KK47, KK50, KK51, KK52, KK53, KK54, KK55, KK58, KK59, KK61, KK66, KK68,

KK69, KK70, KK70, KK71, KK72, KK73, KK78, KK84, KK88, KK161, KK91). Yaz döneminin çobanlığında, bu şartlar tüm çobanlar için aynıdır. Maaş ise sürüye ve çobana göre değişir (KK18). Çobanların maaşı peşin verilmez. Eğer çoban, ailesine para göndermek isterse mal sahibi verir. Onun dışında anlaşılan süre bittiğinde, maaşın tamamı verilir. Kış döneminde, yapılan çobanlık sürecinde sadece maaş vardır. Diğer şartlar ve çobanın izin kullanma hakkı yoktur. Çünkü kış döneminde hem süt sağımı yoktur hem de çoban, akşam eve gelip uyuyor. Bu yüzden daha rahattır (KK2). Ama yaz döneminde gece gündüz çoban dışarıdadır (KK161). Bu şartlar konuşulup anlaşıldıktan sonra çoban, evinden kıyafetlerini, eşyalarını sırt çantasına doldurup gelir (KK39). Bir çobanın çobanlık süresince kepenegini (KK226), ruhsatlı tüfeğini (KK161), sigarasının tütününü (KK160) ve çobanlık süresince ayakkabısını mal sahibi alır (KK226). Çobanlık süresince çobanın hastalığı vs. ne olsa da mal sahibi ilgilenip hastaneye götürür. Çobanlık bittiğinde kepenek ve silah teslim edilir (KK161). Bu kepenegin yırtık yerleri yamalanıp dikilir ve diğer anlaştıkları çobana verilir (KK226). Eğer çoban, anlaşılan sürenin dışında, işini bırakmak isterse ya da hastalık gibi ani bir durum yaşanmışsa o vakit çobanın kaldığı günler, maaşına göre hesaplanıp verilir. Göçerler, çobanlarının maaşını vermemezlik yapmazlar (KK180). Eğer çoban aldığı maaşın hakkını vermeyip sürüye iyi bakmamışsa ve sürü sahibini kandırmışsa o vakit mal sahibi, çobanına 'Aldığın maaş senin gözünün ilacı olsun' der. Onun dışında göçerlerde maaşa el koymak yoktur. Bu tür şeyler genelde yerleşik hayvancılıkla ilgilenen kimselerde olur (KK152).

Göçebe aşiretlerin sürü sayıları ve fiyatlarına göre yukarıda belirtilen şartlar çerçevesinde çoban ile mal sahibinin anlaşması dönemlik olarak yeniden tekrarlanır. Göçebe aşiretlerin çobanlık kültürü, yaşam biçimleriyle paralel olduğu için her şey bellidir. Göçer hayvancılık yaşamında, her detay bir zincirin halkası gibi birbiriyle bağlantılıdır. Bu yaşamda, söz konusu çobanlık olunca sürü sayısının çok önemli bir etken olduğu şöyle ifade edilmektedir: "Günümüzde sürü sayısı, en fazla olan Alikan aşiretidir. Bu yüzden Alikan aşireti çobanlarının ücretini 9.000 TL ile başlatır. Bu ücret, 10000 veya 11000'e kadar yükselir. Duderan aşireti 7000 ile 8000 arasında ücret başlatır ve bu ücret 9000 ile 10000'e kadar yükselir (KK41, KK139). Alikan aşiretinin sürü sayısı fazla olduğu için çobanlarının fiyatı her daim 10000'den fazla olur (KK125). Bu yüzden Alikan aşireti, erkek çocuklarını da kendi sürülerinde çoban yaparak çoban ücretini aza indirmektedirler.

Göçebe aşiretleri içerisinde, başkalarının çobanlığını en fazla yapan Soran aşiretidir. Çünkü bu aşiretin sürü sayısı az olduğu için işsiz kalan erkekler, başka aşiretlerin sürüsüne çobanlık yaparak geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu yüzden Soran aşiretinin erkekleri çobanlıkta en iyisi olarak bilinirler. Sürü sayısı fazla olduğu için çok fazla çobanı olan ise Alikan aşiretidir. Öyle ki bu aşiretin gençleri sadece kendi ailelerine çobanlık yaparlar. Sürü sayısı çok fazla olan Alikanlar muhakkak diğer aşiretlerden bir-iki çobanı ücretli kiralarlar. Bu çobanların yanında ailenin erkek bireyleri de çobanlığı sürdürmektedirler. Göçebe aşiretlerde sürünün çobanlığını üstlenen ücretli çoban ile aileden olan ücretsiz çoban arasında üstünlük kurma tartışmaları çokça yaşanmaktadır. Bu tür durumlarda sürü sahibi dengeyi kuramadığında, ücretli çoban sürüyü istediği zaman bırakıp gidebilir. Bu tarz olaylar karşısında sürü sahibi genellikle orta yolu bulma taraftarıdır. Göçebe kültüründe çobanlık atalarının yaptığı kutsal bir meslektir. Bu yüzden çobanın aşağılanması söz konusu olamaz. Göçer hayvancılıkta önemli olan çobanın görevlerini yerine getirmesidir.

4.3.4. Çobanlığın Türleri ve Görevleri

Göçebe aşiretlerinin göçer hayvancılık yaşamında ücretli olan iki tür çobanlık vardır: koyun çobanlığı ve kuzu çobanlığı. Bu çobanlık türleri arasında maddi olarak fark vardır. Öncelikle koyun çobanı ile kuzu çobanı arasında 1000 TL fark vardır. Bu farkın dışında aşiretlerin hayvancılık faaliyetlerinde de bazı farklılıkların olduğu belirtilmektedir. Örneğin; Alikan aşiretinde koyun, keçi ve kuzu sürüsü bir olup çoban ve yardımcıları tarafından güdülmektedir. Duderan aşiretinde koyun ve keçi çobanı ayrı, kuzu çobanı ayrı olarak sürüyü gütmektedir. Soran aşiretinde ise koyun, kuzu ve keçi sürüsü ayrıdır. Kuzular besili olarak çadırlarda beslenir ve 4-5 aylık olduğunda ise erkek kuzular satılır. Kalan dişi kuzular 6 aylıkken koyun sürüsüne katılıp birlikte güdülür. Keçi sürüsü ise ayrı bir çoban tarafından güdülür. Çünkü Soran aşiretinde keçi sayısı diğer aşiretlere göre daha fazladır.

Göçer aşiretlerde koyun, kuzu ve keçi çobanlığının görevi tamamen farklı uygulanmaktadır. Konuyla ilgili dikkat edilmesi gereken hususların olduğu belirtilmektedir:

Kuzu Çobanlığı: Göçer aşiretler için kuzularının beslenmesi önemlidir. Çünkü hayvancılık ticaretinde asıl büyük ekonomik gelir, erkek kuzulardan gelmektedir.

Kuzular, doğumdan sonra 2-3 hafta annelerinin sütünü emerler. Sonrasında hem anne sütü hem yem ile hem de yumuşak otlar otlatılarak beslenirler.

Kuzu çobanlığının püf noktalarını göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Kuzular küçük oldukları için dinlendirilerek, aralıklar ile otlatılmalıdır. Çünkü kuzular yorulmadığında daha iyi otlarlar. Bu açıdan kuzu çobanlığı daha çok sorumluluk ve emek ister. Kuzular bebek gibi özel bir bakıma ihtiyaç duyarlar (KK208). Özellikle gece vakti, kuzuların muhafazası daha zordur. Çünkü kuzular, çok hareketli olduklarından çabuk sürüyü dağıtıp gidebiliyorlar (KK195). Kuzuların sabah erkenden sabah ezanıyla kaldırılıp dışarıya çıkarılması ve kuvvetli otlaklarda otlatılması gerekir ki hemen büyüsün, gelişsin. Aksi takdirde cılız kalırlar” (KK208). Kuzu çobanlığında, asıl çoban, bir kişidir. İkinci çobanlığı üstlenen kişi genelde 14-15 yaşlarında bir çocuk olup sürünün arkasını korur. Kuzu çobanlığında ailedeki kadınlar ve çocuklar da yardımcı olarak yaylada otlatılmasına yardımcı olurlar.

Koyun Çobanlığı: Göçer aşiretler için koyun hem doğurganlığı hem de süt verimi açısından önemsendiği için bazı püf noktalara dikkat edilerek otlatılmalıdır. Koyun çobanlığının püf noktalarını göçerler şöyle belirtmektedirler: “Öncelikle çoban, koyun sürüsü hızlı hareket etsin diye hareketli ve canlı koyunlara tuz vererek kendisine alıştıırır ve sürünün önüne onları bırakır. Bu koyunlar, hızlı yürüdüğünden sürü de onları takip ederek hızlanmaktadır. Yaşlı ve yorgun olan koyunlar sürünün önüne konulmaz çünkü bunlar sürüyü yavaşlatırlar (KK110). Koyunların kışlaklarda gündüz, yaylaklarda ise gece otlatılması onları kuvvetlendirir (KK208, KK240, KK243). Koyunlar, otlatılırken özellikle de akan derelerin içinden geçmemeye dikkat edilmelidir. Elinden geldiğince üzerinden köprü olan derelerden ve sulardan geçirilmelidir. Çünkü koyunların memelerine su değerse çabuk süttten kesilirler (KK192, KK196). Koyun çobanlığı, göçer hayvancılıkta özellikle de süt sağımı açısından ayrı tutulmaktadır. Bu yüzden koyunların etlenmesi ve sütünün bol olması için çobana büyük görev düşmektedir.

Koyun çobanlığında iki çoban olması şarttır. Hatta sürü sayısı fazlaysa üç çoban da olabilir. Kısacası göçer aşiretlerde, çoban sayısı ikiden fazla olabilir ama ikiden az olamaz. Çünkü çobanlık mesleğinin de bir usulü ve emir komuta sistemi vardır. Bu çobanlar da kendi arasında tecrübelerine ve çobanlıktaki görevlerine göre “baş çoban (ser şıvan)” ve “son çoban(dûvajor)” diye ayrılmaktadırlar. Bu iki çoban büyük sürüyle ilgilendikleri için sorumlulukları ağırdır. Ayrıca orta çobanı, alıçvan çobanı ve yaşlı, hasta

ve sakat koyunların çobanı da vardır. Bu durumda beş çeşit çobanlık vardır. Bu çobanların görev ve sorumlulukları şöyledir:

Başçoban (Ser Şıvan): “Öncelikle çoban başı tecrübeli olmalıdır. Yani sürüsünü otlak alanlarından ve sulak alanlarından güderek iyi çevirmesini bilmelidir (KK67). Sürünün yönetimini iyi yapabilmeli ve koyunlarını iyi tanımalıdır (KK46). Özellikle de iyi süt sağabilmelidir. Zaten süt sağan çoban, baş çoban olur. Bu yüzden baş çobanın fiyatı yüksek olur (KK96). Çobanlar arasında, süt sağan çobana, kadrolu çoban denilir. Çünkü bu çobanın maaşı yüksektir ve işi garantidir. Diğer çobanların çobanlığı, mal sahibinin süt sağabilen bir çobanı bulmasına kadardır. Süt sağan biri denk gelirse, diğeri bırakılır (KK46). Bu yüzden çobanlar arasında, iyi süt sağma ve sürüsüne iyi bakma rekabeti vardır. Kimin süt sağımı iyiye, koyunları et tutup gelişmişse diğer çobanlardan daha üstün olur. Bu çobanın adı, göçer aşiretlerin ortamında iyi çoban diye ünlenir. Yani çobanın sürüsünün gelişimi, çobanın reklamıdır (KK158). Bu tecrübeye olan çobana, baş çoban denilir. Bu sebeple baş çoban, bir bölüğün çavuşu (KK61), komutanı (KK1) ve ağası gibidir. Çoban başı sürekli, sürünün önünde olmalıdır. Akşam uyuyacağı vakit de yine sürünün önünde uyur (KK74). Sürünün tüm sorumluluğu çoban başındadır. Bir koyun kaybolursa sürüye kurt girse tamamen çoban başından sorulur. Diğerlerinden sorulmaz” (KK61, KK71, KK72, KK80, KK81, KK84, KK88, KK90, KK91, KK95, KK96, KK97, KK98, KK99, KK101, KK158, KK166, KK172, KK 176, KK177,).

Son Çobanı (Dûvajor): “Çobanlık mesleğinde, çobanın ilk yardımcısı düvajordur (KK39, KK74). Bu sebeple son çoban, sürünün sonunda yer alır ve akşam uyuyacağı vakit de sürünün arkasında uyur. Bu şekilde sürü kontrol altında tutulmaktadır (KK74). Öncelikle çoban başı ne derse son çoban, onu dinlemelidir. Sondaki çoban, çoban başının sözünden ayrı hareket edemez (KK1). Kendilerine ne lazım olursa çobanbaşı, mal sahibinden isteyip son çobana, emanet eder. (KK39). Bu yüzden çoban eşeğinin yükünü indirip bindirme görevini yapar, etrafta çalı çırpı toplamak, ateş yakmak, çay demlemek ve yemek yapmak gibi ufak tefek tüm işleri o yapar” (KK195).

Orta Çobanı: Baş çoban ve son çobanla birlikte üçüncü çoban da duruma göre olabilir. Yaylalarda üçüncü çoban, olsa da olur olmasa da olur. Ama göç sürecinde en çok ihtiyaç olanıdır. Göç dönemlerinde üçüncü çobanın görevi sürünün ortasında bulunmaktadır. Göç sürecinde, özellikle de köylerden geçildiği sırada koyunların çalınması durumunda orta çobana büyük görev düşmektedir. Göçebe aşiretlerde, orta çoban genelde evden bir

çocuktur. Erkek çocuklar, 12-15 yaşlarından itibaren sürünün orta kısmında görevlendirilerek orta çobanı olurlar. Orta çoban genelde, aileden olduğu için ücreti yoktur.

Alıçvan Çobanı: Göçer hayvancılıkta, gündüz vaktinde sürüsünü dinlenmeye bırakmayıp otlatan çobana “alıçvan” denilir. Bu çoban genelde, aileden bir kız veya erkektir. Alıçvan, süt sağımına getirilen sürünün süt sağımı yapıldıktan sonraki ikinci süt sağım saatine kadar 4-5 saatlik süreçte sürüyü otlatır. Alıçvan çobanı aileden olduğu için ücreti yoktur.

Yaşlı, Hasta ve Sakat Koyunların Çobanı: Bu hayvanları ise ailedeki 9-10-11-12 yaşlarındaki çocuklar, sabah saat 08.00 sularından akşam saat 18.00 sularına kadar yaylanın etrafında otlatıp yaylaya getirirler. Bu küçük çobanların yemeği, ekmek-peyniri ve termosla konulan çayları heybelerine konulur ve hayvanlarını otlatmaları için gönderilir. Böylece ailenin iş gücüne ve üretimine çocuklar da katılmış olur.

Keçi Çobanı: Keçi çobanlığı, koyun çobanlığı kadar önemsenmez. Keçiler zapt edilmesi zordur. Ama tabiatı ve fiziksel özellikleri gereği taşlık alanlarda, kayalıklarda olan küçük otları bile rahatlıkla otlayabildikleri ve sıcaktan koyun kadar etkilenmedikleri için doyurulması rahattır. Keçilerin çobanlar için dezavantajı yaramaz olmalarıdır. Göçer aşiretlerde, keçiler genelde koyun sürüsünü hareketlendirmesi için aynı sürüde güdülmektedir. Bunun sebebi şöyle ifade edilmektedir: “Keçiyi ne kadar otlatırsak ve yürütürsek de yorulmuyor. Gece dinleneceğimiz vakit ateş yakıp bir kenarda uzanmak isteriz. Ama keçi, ateşi gördüğü gibi oynamak ister. Hatta ateşin ve çobanın üzerinden atlayıp durduğundan dinlenmemize izin vermiyor. Sürüyü kaldıracağımız vakit önce keçileri kaldırırız. Çünkü keçi hareketlendi mi tüm sürüyü ayağa kaldırır” (KK86). Bu yüzden göçer hayvancılıkta keçi çobanlığını üstlenen kişinin genelde genç ve çevik biri olmasına dikkat edilir. Göçer aşiretler arasında Soran aşiretinin keçi sayısı fazla olduğu için keçi sürüsü ayrı bir çobana verilmektedir. Alikan ve Duderan aşiretinde keçi ve koyun sürüsünü aynı çoban gütmektedir.

Yukarıda belirtilen çobanlık türleri ve besledikleri sürüleri arasında en önemlisi koyun çobanlığıdır. Koyunlar geniş mera alanlarında otlaklara daha rahatça ulaşabildiklerinden koyunların bu alanlarda güdülmesi gerekir. Koyunlar, iyice doymazlarsa da birkaç günde hemen süttten kesilebilirler. Yaradılış itibarıyla da koyunlar yavaş hareket eden ve yavaşça otlayan bir hayvan olduğu için sağlıklı ve verimli olmasında çobanının yönlendirmesine

ihtiyacı vardır. Otlatma esnasında da bazı bölgelerde zehirli otlakların çok olduğu eskiden beri bilinmektedir. Bu otlakları birbirinden ayırmak zor olduğundan sürünün bu otlak alanlarına girmemesi için de yine çobanın yönlendirmesine ihtiyaç vardır. Koyunun istenilen düzeyde otlamasını sağlamak için belirli aralıklar ile tuz verilmesi görevi de çobanıdır. Bu yüzden sürünün haftalık tuz ihtiyacını çoban belirleyip sürü sahibinden istemektedir. Koyunlara tuzun verilmesinin hemen ardından temiz akarsularının olduğu yöne yönlendirilir. Yaylalarda ise su kaynakları çok uzaksa göçerler, kendileri halka şeklinde çukurlar kazarak içini çamur ile sıvalayıp kurutup su doldururlar. Bu küçük göletler yapılarak koyunların suya hemen ulaşması sağlanmaktadır. Koyunlar, çobanın eşliğinde birkaç kez suya götürüldüğünde artık koyunlarda, bu davranış bir alışkanlığa dönüşmektedir. Koyun tabiatı gereği yapılan davranışı hemen benimser. Bu yüzden bu göletlerdeki suyun kurumaması gerekir. Aksi takdirde koyun baş aşağı bu çukura girebilir. Çoban, koyun ile ilgili her uygulamada görev almaktadır. Süt sağımında da koyunun sütünün iyice sağılıp sağılmadığını yine çobanı kontrol etmektedir. Aksi takdirde koyunun meme uçlarında biriken süt sertleşir ve koyun hemen süttten kesilir. Kısacası çobanı olmadan koyunlar, keçiler gibi başının çaresine bakamazlar. Ayrıca koyun sürüsünün bir düzeni vardır. Bu düzende bazı hareketli ve uyanık olarak tabir edilen keçiler ve koyunlar sürünün önüne konularak sürüye rehber edilir. Eğer sersem bir koyun sürünün önüne geçilirse, sürü uçuruma bile gidebilir. Çoban daha gün ağarmadan koyunları hareketlendirip 4-5saat otlatmaya başlar ve sürüyü bir saat gibi dinlendirir. O esnada ateş yakıp çayını demler ve kahvaltısını yapar. Kahvaltı sonrasında koyunlar yine hareketlendirilip otlatılır. Bu şekilde birkaç saatte bir dinlendirilir. Koyunlar, keçi gibi değildirler. Keçi, karnını doyurmak için en engebe yerlere dahi çıkabilmektedir. Hatta bu hareketli yapılarından dolayı çobanını da yormaktadır. Sürünün kontrolü, sağlığı ve otlatılmasından tamamen çoban sorumludur. Bu yüzden kış aylarında akşam yaylaya gelindiğinde, yaz aylarında ise süt sağımı için yaylaya gelindiğinde çoban sürüsü ile ilgili günlük olarak neler yaptığını ve sürünün durumunu bir rapor sunar gibi sürü sahibine vermektedir.

Çobanlar görev ve sorumluluklarını şöyle sıralanmaktadır: “Göçer bir çoban, dağları iyi tanır. Bu yüzden nerede otlak alanları ve su kaynakları varsa bilir (KK73). Dağlardaki kuyulardan hangisinin su dolu olduğunu, hangisinin kuru olduğunu bilir (KK54). Çoban sürüsünü iyi tanır. Örneğin; sürüde koyunlar aynı gibi görünse de aslında değiller,

muhabbâk bir farklılığı vardır. Çoban bu farklılıktan koyunu, diğerlerinden ayırır. Çoban, her koyunun bir özelliğini aklına yazmıştır. Her insanın özellikleri nasıl farklıysa koyunların da özellikleri farklıdır. Nasıl ki ailede biri akşam gelmediğinde hemen fark ediliyorsa, sürüden de bir koyun-keçi yoksa çobanı hemen onun yokluğunu fark eder (KK67). Yıllardır çobanlık yapan birisi yeni geldiği hayvan sürüsünü bile bir hafta sürmeden tanır ve tuz vererek kendine alıştıtır. Çünkü koyun, elinden tuz yediği kişiyi çabuk benimseyip ona bağlanır. Çoban, hangi hayvanın ne hastalığı varsa bilir. Hayvan, farklı davranıyorsa bunun nedenini hayvanın gözünden ve renginden anlar (KK1). Çobanlar, hayvanları hastalandığında hangi ilacı vereceklerini bilirler. Mesela koyunların her hastalığına çok iyi gelen “la” denilen bir ilaç vardır. Bu ilaç, her daim çobanın cebinde olmalıdır. Hatta çobanlar bu ilacı kendileri için de kullanırlar” (KK146).

Çobanların belirttiği bu görevlerin yanı sıra gözlemlerimiz ışığında ekleme yapmak gerekirse, öncelikle çobanların en önemli görevi, sürüsünü nerelerde otlatmasını bilmesidir. Her çobanın sürüsünü otlatması gereken bölgesi bellidir. Bu bölgeyi mal sahibi ya taşlar üst üste koyarak ya da göz kararıyla çobanlara otlatma alanlarını göstererek belirlemektedir. Böylece hem çobanlar arasında hem de mal sahipleri arasında otlak alanına girdi husumetlerinin de önüne geçilmiş olunmaktadır. Çobanların sürüyü otlatma eyleminin bir düzeni vardır. Öncelikle kiralanın mera alanı kısım kısım bölünerek otlatılır. Ayrıca gidilen yaylaların bulunduğı köy sakinlerinin çoğı da hayvancılık yaptığından göçer çobanı, köyün hayvan sürüsünün otlak alanına girmemeye özen gösterir. Çünkü göçerler ile köylüler arasında çıkan sorunlar genelde birbirlerinin mera alanlarının ihlâl edilmesi üzerinedir. Bu tür bir olay ile karşılaşıldığında sürüyü canla başla korumak adına göçer çobanı ile köylü çobanı arasında sözlü tartışmalar ve dövüşler yapılmaktadır. Hatta daha da ileri gidildiğinde tüfekler patlamaktadır. Bu konuda sorumluluk çobanlardadır. Bu yüzden ki göçebe aşiretlerde; “çobanı iyi olmayan sürü rezildir, başına buyruktur” denilir. Bu söz çobanın nitelikli ve işin uzmanı olmaması manasında kullanılmaktadır. Rezilden kasıt ise iyi beslenememiş zayıf ve hastalıklı olan sürü demektir. Bu tarz olaylara ve söylemlere sebep vermemek için çoban, sorumluluğunu ve yapması gereken görevleri harfiyen yerine getirmektedir. Göçebe aşiretlerde çoban için “sürüsüne iyi bakamıyor” sözü yayılırsa o çobanın bir daha iş bulması imkânsızdır.

Sürünün otlatılması ile ilgili dikkat edilmesi gerekenleri çobanlar şöyle ifade etmektedirler: “Hayvanlar özellikle de yaz aylarında sıcaktan hastalanırlar bu yüzden soğuk su kaynaklarına götürülüp sık sık su içirilmelidir (KK217). Koyunlar, yaz aylarında sıcaktan dolayı sarılık çıkarırlar. Bu yüzden yaz aylarında gölgede otlatılmaya ve dinlendirilmeye dikkat edilmelidir (KK141). Çobanlar, hayvanlara sıcak çarpmasın diye sürekli su içirmelidir (KK17, kk194). Hatta hayvanlar, yaz aylarının sıcaklığından çabuk yorulduklarından özellikle geceleri otlatılmalıdır. Gündüz vakitlerinde daha çok hayvanların dinlendirilmesi tercih edilir (KK152). Kış döneminde ise hayvanlar dağın güney kesiminde otlatılmalı (KK141) ve güneşe doğru dinlenmeye bırakılmalıdır. Öyle ki güneş ilk çıktığında koyunların başını ısıtmalı ve batarken ise koyunun sırtını ısıtmalıdır (KK152). Ayrıca kış dönemi soğuk olduğundan hayvanlar üşümesin diye sürekli otlatılıp yürütülmelidir. Soğuk havalarda, hayvanlar ne kadar hareket halinde olsalar o kadar çabuk ısınırlar. Sonbahar göçünde de hava soğuk olduğu için hayvanlar üşümesin diye dağın güney kesimlerinde yürütülerek kışlaklara götürülmelidir. Bu yüzden kışlaklara, gelir gelmez hayvanlar, barınaklara konulur” (KK17). Bu hususlar, çobanlar için önemli görevlerdir. Çünkü hayvanlar, bu şekilde otlatılırlarsa gelişebilirler. Bu yüzden çoban hangi otlakların hayvanın gelişimine iyi geldiğini bilir ve ona göre özellikle de zehirli otlakların olduğu yerlerden geçmemeye dikkat eder.

Çobanlar, hayvanın gelişimi için kritik dönemlerin olduğunu şöyle ifade etmektedirler: “Koyunlar, en fazla ilkbahar ve yaz aylarında gelişip et tutar. Bu yüzden bu dönemlerde koyunun çok gezdirilmemesi gerekir. Çoban, koyunlarını bu dönemlerde peyder pey otlatarak ilerletmelidir. Çünkü otlak alanları çok olduğu için koyunların karnının iyice doyması gerekir. Ama sonbahar ve kış dönemlerinde otlak alanları az olduğu için koyunlar, çok yürütülür. Bu dönemler hem koyunların hem de çobanların en çok yürüdükleri dönemlerdir” (KK187). Bu bağlamda göçer aşiretlerin, yaşam biçimi tam göçer hayvancılığa dayandığı için çobanlık sürecinde, hayvanların otlatılma yöntemleri de iklime göre şekillenmektedir. Mesela yaz aylarında bol otlak alanlarına ulaşmak daha kolaydır. Kış aylarında ise otlaklar az ve sararmış olduklarından ek olarak yemler ile beslenmektedirler.

Sonuç olarak belirtilen bu hususları uygulayan çobanların göçer hayvancılık yaşamında her zaman için ön planda olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili belirtilen görüşler şunlardır: “Örneğin; göçer aşiretler arasında en yetenekli çobanlar, Soran aşiretinin

erkekleridirler (KK110). Soran çobanları, koyunları iyi tanıyorlar. Bin koyun içerisinde bir koyun kaybolduğunda hemen bu koyunun kaybolduğunu fark ederler. Bu özelliklerinden dolayı Soran aşiretine mensup çobanların çobanlık ücretleri yüksektir (KK8). Bu durum göçebeler arasında bilindiğinden, eğer Soran aşiretinden bir çoban varsa başka çobanlar tercih edilmez” (KK42). Göçer hayvancılıkta, çobanlık birçok açıdan önemsenir. Çünkü gerek hayvanların beslenmesi ve korunması açısından olsun gerekse de maddi açıdan olsun çobanlık mesleği göçer kültürünün temel taşı sayılır. Bu sebeple çobanlıkta bazı kritik noktalara özellikle dikkat edilir.

4.3.5. Gece Otlatma (Şevin Vakti)

Göçer hayvancılığın çobanlık kültüründe, “şevin” önemli bir zaman aralığı ve sorumluluktur. Akşamüzeri, sürüsünü arkasına alan çoban, hayvanları otlatarak dağa çıkar. Bu otlatma eyleminde en önemlisi şevindir. Ara sıra dinlenilse de asıl dinlenme de yine şevine yakın olan zaman aralığıdır. Çobanlıkta gece otlaması, genelde ilkbahar aylarının başında başlar ve sonbahar mevsiminin sonuna kadar olan kasım ayının başına kadar sürer. Göç süreçlerinde de gece otlaması yapılmaktadır. Akşam vakitlerinde çobanlar, sürüyü alıp dağda otlatarak güzergâhı takip ederler. Sabah vakitlerinde konak yerine ulaşıp süt sağımı yapılarak sürü dinlenilmeye bırakılır. Kış döneminde yaklaşık 5 ay boyunca (kasım, aralık, ocak, şubat, mart) çobanlar sürüyü gündüz otlaması ile doyururlar. Matsubara’ya göre (2012: 31); “gece aktif olarak faaliyete geçen hayvan sürüsüne, insan eşlik ederek koruyucu görev almıştır”. Bu koruyucu görev çobanların sorumluluğunda olan önemli bir görevdir. Öyle ki sürü sahibinin çobanından ilk isteği sürüsünü gece otlatmaya düzenli olarak çıkarmasıdır. Sürünün gece otlatılma geleneği hayvancılıkla uğraşan tüm topluluklarda vardır. Geçimini tamamen hayvanın etinden ve sütünden sağlayan göçer aşiretlerde bu gelenek hayvancılığın beslenmesinde en önemli uygulamadır.

Çobanlar gece otlaması olarak bilinen “şevin”i şöyle anlatmaktadırlar: “Biz çobanlar, sürüyü yayladan götürdüğümüzde, gece saat 23.00 sularına kadar otlatırız. Bu saatten sonra ise sürüyü dinlendirmeye bırakırız (KK196). Sürüyü, gece saat 12.00 sularında uyandırıp saat 02.00 – 03.00’e kadar otlatırız ve tekrar dinlenmeye bırakırız (KK39). Göçer hayvancılıkta sürünün bu saatlerde otlatılmasına “şevin” denilir. Koyunların gece “şevin”e kaldırılması çobanın en önemli görevidir. Sürü sahibinin, çobanından öncelikli şartı sürüsünü otlatırken “şevin”e kaldırılmasıdır. “Şevin”e kaldırılan koyunlar, günden

güne gelişir ve et tutar (KK196). Bu yüzden çobanbaşı ve son çobanı şevine kalkabilmek için kendi aralarında görev dağılımı yaparak uykularını alırlar” (KK148, KK154). Şevin vakti, hayvanların iyi otlatılması gerekiyor. Bu yüzden şevinin öncesi ve sonrası çok önemlidir.

Çobanlıkta, hayvanların şevin vaktinden önce veya sonra otlatılmamaya dikkat edilmesi gerektiği şu sözlerle vurgulanmaktadır: “Eğer hayvanlar, gece çok geç saatte dinleniyorken, yani güneş ışınları, yeryüzünü aydınlatmadan uyandırılırsa süttten kesilirler. Örneğin; süt sağımında, koyunun sütü az ise Berivanlar, hemen anlar ve çobana sinirlenirler. Demek ki sen, sabah güneş yeryüzünü aydınlatmadan koyunları kaldırmışsın derler (KK192, KK196). Bu, göçerlikte bilinen bir husustur. Büyüklerimiz, ‘sürüyü aydınlık çıktığı gibi kaldırın ki kuvvetlenebilsin’ demiştir. Özellikle de koyunlar, süt verdiklerinden aydınlık olmadan kaldırılırsa sütü kesilir” (KK208).

Göçebelerin belirttiği bu şevin vakti gece otlaması olarak da bilinmektedir. Koyunların gece vaktinde birkaç saat otlatılıp tekrar dinlendirilmesiyle çok et tuttuğu ve süt veriminin de yükseldiği söylenmektedir. Peki, göçer hayvancılıkta bu kadar önemli bir husus olan şevinin başka sebepleri de var mıdır? Göçer hayvancılığın dışındaki hayvancılık şekillerinden olan örneğin; ahırlama yöntemiyle yapılan hayvancılıkta da koyunlar, şevine kaldırılmakta mıdır? Şevinin sadece havanın ısındığı ve hayvanın gece de dışarıda açık alanda olduğu dönemlerde yapılması neyi ifade etmektedir? Öncelikle bu sorulara açıklık getirerek göçer hayvancılıkta ve hayvancılıkta gece otlamasını analiz etmek gerekmektedir.

Bilindiği gibi hayvanların otlama tekniğinde birkaç saatte bir dinlenilmesi gerekir. Bu dinlenilme vakitlerinde yürümekten yorulan hayvanlar ve bu hayvanların ardını koruyup kollayan çoban yorgunluğunu almaktadır. Çobanın sürüsüne yaptırdığı bu otlama yöntemi bir döngü şeklinde sabahın erken saatlerinde başlar ve ertesi sabaha kadar devam eder. Bu zaman aralığı göçer hayvancılıkta geleneksel bir takvimi de ortaya çıkarmış sayılmaktadır. Çobanlık mesleğinin görev ve sorumlulukları arasında olan bu zaman aralıkları mevsimlere göre değişmektedir. Örneğin; kış döneminde gece vakti dışarıda kalınmadığından gece otlaması yapılmamaktadır. İlkbahar, yaz ve sonbahar dönemlerinin sonlarına doğru gece otlamasına devam edilmektedir. Burada iklime göre ve hava şartlarına göre alınan bir tedbir ile tecrübe edinilmiş ve olumlu sonuç elde edildiğinden devam etmenin uygun görüldüğü bir zaman aralığı ortaya çıkmıştır. Bu da göçer

hayvancılığın doğayla olan kültürel ilişkisini göstermektedir. Havanın sıcak olduğu dönemlerde özellikle de haziran, temmuz ve ağustos aylarının gündüz vaktinde güneş ışınlarının en dik açıyla geldiği öğlen saatlerinde koyunlar gölgede dinlendirilir. Gece ise dağın güney yamaçlarında otlatılır. Göçebelerin şevin vakti olarak adlandırdığı yaklaşık 3 saatlik otlamanın ardından aşağı yukarı 3 saat de dinlendirilen koyun sürüsü gün ağardıktan sonra otlatılarak yaylaya getirilir. Bu süreçte koyunun memeleri alabileceği en yüksek ve vitaminli sütler ile dolu olmaktadır. Göçebelerin belirttiğine göre gündüz vaktinde otlayan koyunların olumsuz bir yönü de bazı sevmediği otları ayırt ederek yemekten uzak durduğudur. Ama gece vakti koyun bu otları birbirinden ayıramadığı için çobanının belirlediği yerde otlayarak alabileceği en yüksek vitamini almaktadır. Dolayısıyla yaz döneminde uygulanan şevin vakti ile hayvanın süt verimi artmaktadır. Bu gece otlaması, eğer çoban sürüsünü gece dışarıda bırakacaksa ahırlama şeklinde yapılan hayvancılık şeklinde bu uygulamayı görmek mümkündür. Ama hayvanlar, gündüz dağda güdülüp geceleri ahırda muhafaza ediliyorsa uygulanmamaktadır. Bu açıdan şevin vakti geleneği yarı göçer ve tam göçer hayvancılıkta görülmektedir.

Çobanların gece otlaması olan şevin yönteminde hem iklimle bağlı gelişen teknikler hem de güvenlik sebebiyle yapılması gereken kontroller de söz konusudur. Örneğin; gece vakti dinlenmeye bırakılan sürüyü kurt, ayı ve hırsızlık gibi tehlikeler beklemektedir. Gece uyuyan çoban, gece otlaması sebebiyle mecburi uyanmak zorundadır. Bu esnada hem sürüsünü birkaç saat daha otlatır hem de tam da o esnada sürüye yaklaşabilecek kurt, ayı gibi tehlikelerin de önüne geçmiş olmaktadır. Ayrıca gece dinlenildiğinde sürüden koyun çalma girişimleri de olmuş mudur diye de kontrol etmiş olmaktadır. Tüm bunlar göçebe aşiretlerinin tek geçim kaynağı olan hayvancılık kültürünün neye göre ve nasıl kıstaslar baz alınarak yapıldığını göstermek adına önemlidir. Sürünün şevine kaldırılmasının bu denli önemli olması bazı geleneksel uygulamaları da beraberinde getirmektedir.

4.3.6. Çobanın Yardımcıları: Yardımcı Koyun, Çoban Köpeği, Çoban Araç-Gereçleri

Yaz aylarının sıcakıyla gün boyunca yürüyen çoban ancak sürüyü süt sağımına götürdüğü zaman sürünün sütünü de sağdıktan sonra yemeğini yiyip birkaç saat uyuyabilir. Günlük olarak kilometrelerce yürüyen çoban, çok az dinlendikten sonra bastonuyla sürüsünü önüne alıp dağa doğru yol almaktadır. Gece vaktine kadar sürünün iyi otlaması için sağa sola koşturan çoban sürüyü dinlendirmeye bıraktığı sırada yemek, su ve çay ihtiyacını

giderebilir. Bunların dışında uyuması ancak gecenin son faslında olabilmektedir. Bu esnada kepenegini giyip, külahını başına çeker ve yorgunluktan nasıl uykuya geçtiğini bilemez. Sürü de o esnada dinlendiği için uyumaktadır. Koyunlar, uykuyu çok sevdiğinden hemen uyur. Koyunların uykusu çok hafiftir ama yine de geç hareket ettiklerinden ve merada açık alanda olduklarından gelebilecek bir kurt saldırısına karşı hemen atılım gösterip de kaçmaya yeltenemezler. Çünkü koyunun hızı ile kurdun hızı bir değildir. Keçiler, koyunlara göre daha hızlı ve uykusu konusunda da yine en ufak bir çıtırtıda uyanırlar. Çobanlar, olası bir tehlikeye karşı tedbirli olmak zorundadırlar. Bu yüzden çobanlar, hem gelebilecek tehlikelere karşı hem de şevin vakti sürüyü otlatmaya kaldırmak için kendilerine yardımcı olması için bazı koyun ve keçileri görevlendirdiklerini şu sözler ile ifade etmektedirler: “Biz çobanlar, sürüyü yayladan götürdüğümüzde, gece saat 23.00’e kadar otlatırız. Bu saatten sonra ise sürüyü dinlendirmeye bırakırız (KK196). Sürü dinlendiği esnada bizler de dinlenmek için uyuruz. Her ihtimale karşı sürü dağılmasın diye uysal ve sakın bir koyunun boynuna bir şerit geçiririz. Şeridin diğer ucunu da kolumuza bağlarız. Örneğin; sürüye hırsız, kurt girse veya bir hareketlilik olsa koyun hareketlenir ve biz de uyanırız. Bu koyunu daha kuzuyken küçüklüğünden eğittiğimiz için bize alışıktır. Bir hareketlilik olmayana kadar bizi rahatsız etmez (KK229, KK235). Bu önemli bir tedbirdir. Bunun için bazen on tane, koyun ve keçiyi kendimize alıştırarak yardımcımız yaparız. Özellikle de keçinin alıştırılması daha iyi olur. Çünkü keçi, koyundan daha zeki olduğu için daha çabuk alışıyor. Ayrıca keçi, sese daha fazla duyarlıdır. En ufak bir seste hemen uyanır. Koçlar ise en geç alışan hayvandır. Bu yüzden koçları son çare olarak düşünürüz” (KK208).

Kısacası belirtilen bu uygulama çobanın uyanması içindir. Bu yüzden çobanlar bu hayvanların boynuna çingiraklı kolyeler takarlar. Böylece bu hayvanlar hareketlendiğinde bu çingırağın sesiyle tüm sürü hemen uyanı. Göçer çobanları arasında bu uygulama, daha çok acemi çobanlar ile özdeşleştirilmektedir.

Çobanlıkta yardımcı koyun, keçi ve koç uygulaması ile ilgili ihtilafli görüşler söz konusudur. Bu görüşler şunlardır: “Ben çocukluğumdan beri çobanlık yapıyorum bu yüzden gece hayvanı bağlamam. Bağlayanlar acemi çobandır. Koyunları kendine alıştırdığında dağılma, gitme gibi bir durum olmuyor (KK67). Göçerler arasında bu konuda iki ayrı görüş vardır. Göçerlerden bir kısmı; tecrübeli olan çoban, koyununu bağlamaz derken, bir kısmı da bağlamalıdır der. Bu yüzden bir çoban ile anlaşma

yapılacağı vakit çobanlığı nasıl yaptığı sorulduğunda, çobanın bu bağlama uygulamasını kıstas alıp, demek ki iyi çobandır diyen de vardır. Tam tersi olarak acemi çobandır diyen de vardır. Ama yine de göçer çobanlarının çoğu, bu uygulamayı yapmaktadır” (KK41). Söylenilen bu uygulamada sürünün öncüsü/lideri olarak seçilen koç, koyun veya keçi “Yörüklerde; ‘el’, yerlilerde; ‘südçü’, Türkmenlerde; ‘kös” (Yalgın, 1959: 10). Göçerlerde ise çobanın sürüdeki yardımcısı ve sürünün rehberlikçisi diye adlandırılır. Çobanlık hem zor hem de sorumluluğu ağır olan bir iş olduğu için türlü yollara başvurularak sürü korunmaktadır. Göçer hayvancılığın çobanlık kültüründe, bu uygulamanın yanı sıra çoban için olmazsa olmaz köpeğidir.

Göçer hayvancılık yaşamı çetin bir yaşamdır. Bu yaşamda çobanlık görevini üstlenmek daha da zordur. Çünkü göçer aşiretlerin sürü sayıları fazladır. Bu sürülere çobanlık yapmak isteyen kişilerin, kendilerine ve sürüye dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı köpeklerinin olması şarttır. Çoban köpekleri vahşilikleriyle bilinen Sivas kangal köpekleridir. Bir göçer çobanı sürüsünü arkasına alıp yayladan çıktığında en az 3-4 köpek de bu sürünün arkasında kendisine eşlik eder.

Göçer hayvancılık yaşamında çoban köpeklerinin önemi ve eğitime süreci ile ilgili belirtilen görüşler ve yapılan uygulamalar şunlardır: “Bir göçer çobanı, köpekleri olmadan sürüyü koruyamaz. Göçer bir ailenin ortalama 5-6 köpeği vardır. Bu köpekleri daha yavruyken koyunların içinde ekmeğini ve suyunu, tuzunu vererek kendimize ve koyunlara alıştıırırız. Bu sebeple bizlere ve koyunlara saldırmıyorlar (KK229, KK235). Zaten koyunlara saldıran zarar veren köpeği atarız. Çoban köpeklerinin eskiden beri soyları aynıdır. Köpek, yabancı birini gördüğünde kişinin tepkisine göre hareket eder. Sakin olunursa saldırmaz (KK96). Çoban köpekleri çok vahşi olur. Ama sahibini tanıdığı için ona havlamaz. Onu ve koyunları yabancılara ve kurda karşı korur (KK74, KK146). Çobanın köpeği, onun ilk yardımcısı ve ilk koruyucusudur (KK74). Çobanlar, köpeklerinin ekmeğini genelde akşam saat 22.00 sularında verirler. Her gün çobanın ekmeği eşiğin yüküne konulduğunda, köpeklerin de ekmekleri eşiğin yüküne konulup gönderilir. Siirt ekmeği olarak bilinen sert ekmek ıslatılıp köpeklere verilir” (KK96, KK97).

Yukarıda belirtilen detaylara gözlemlerimizi de eklemek gerekirse köpekler, sahipleri olan çobanların en ıssız yerlerde bile sürüyü gütmelerinde kendilerine bir güven vermektedir. Ayrıca köpekleriyle yakından ilgilenen çobanlar, onlara adlar da takarlar.

Örneğin; özellikle de “hırço”, “karabaş” gibi adlar ile birlikte ıslık çalarak köpekler çağırılır. Göçer hayvancılıkta köpek beslemek güvenlik içindir. Göçerlerin çobanlarına eşlik eden köpeklerinin yanı sıra yaylalarında da her ailenin çadırının yanında köpeği bulunur. Yaylaklarda en fazla bir köpek yaylada bırakılırken kışlaklarda hayvanlar, çadırlarda muhafaza edildiği için hırsızlardan korunmak adına birden çok köpek hayvanların çadırının kapısında bekletilir. Geceleri köpeklerin sesiyle göçerler kalkıp çadırın etrafını kontrol ederler. Bu köpekler, yaylada yabancı gördüğünde saldırır ama bu yabancı bir kaç gün kaldığında ona alışır ve artık saldırmaz. Bu durumda kişinin tepkisi de önemlidir.

Çoban köpekleri hem çok vahşidirler hem de yaylada ve sürüde olan biten her şeyden haberdardır. Örneğin; sürünün içine yılan girmişse koyunun hareketlenmesiyle köpekler havlayarak sürünün içinde koşturmaya başlar. Çobanlar, köpeklerin ani ve sürekli olan havlamasından bir şeylerin ters gittiğini anlar. Çünkü çoban köpekleri sese ve yabancı kişilere göre eğitilmişler. Yavruyken bakılan bu köpekler için sahipleri, yayladakiler ve koyunlar dışındaki her şey risktir. Çobanlıkta ilk ihtiyaç köpektir. Diğer ihtiyaçlar ise araç gereçlerdir.

Çobanlık mesleğinde lazım olan araç gereçlerin başında giyim kuşamı gelmektedir. Göçer aşiretlerin çobanları giyim tarzlarından hatta doğanın sert havasına ve güneşine çok fazla maruz kaldıkları sebebiyle renklerinden bile tanınırlar.

Göçer bir çobanın yanında olmazsa olmaz denilen araç gereçlerini çobanlar şöyle sıralamaktadır: “Öncelikle giyim açısından çobanın doğadan kendisini muhafaza ettiği ve çobanlığını tamamlayan unsur kepenegidir (KK19, KK1154, KK161). Çobanın yaz kış kepenegi üzerindedir. Çobanın kepenegi keçeden yapıldığından, ıslanmasın diye de branda ve naylon ile kaplanır (KK122). Çoban çok yürüdüğünden sağlam bir ayakkabısı olmalıdır (KK146). Ayrıca yeleği muhakkak üzerinde olmalıdır. Yeleğinin cebinde tıraşı, çakmağı ve bıçağı vardır (KK1). Ayrıca bir çobanın heybesi (KK51), başına sardığı puşisi (KK4) ve ceplik/tuzdanlık da denilen küçük tuz çantası muhakkak olmalıdır. Sonuçta çobanlar, dağda koyunları otlattıklarında tuzunu ve suyunu da vermelidir” (KK39). Giyim kuşam dışında başka araç ve gereçlere de dikkat çekilmektedir.

Örneğin; “Çobanın eşiği ise yükünü hafifleten aracıdır. Çoban; tüm erzakını, yemeğini yükünü, ağaçlarını (KK46), telefonunu ve el fenerini şarj etmek için küçük güneş

panellerini yaylada eŖeŖe yükleyip yola çıkar (KK276). EŖek olmazsa mecbur tüm bunları oban taŖıyacak (KK46). oban yayladayken yüklediği eŖeĐine biner ve sürüsünü arkasına alarak Ŗarkı söyle söyleye gider (KK67). Ayrıca bazen dağda koyunlar hastalandığında (KK3) veya bir oban öldüğünde eŖeŖe yükleyip yaylaya getirilir” (KK118). Bu tarz araç gereçler ile yükü hafifleyen çobanın kendisini ve sürüsünü tehlikelerden korumak için de bazı gereksinimleri olduğu vurgulanmaktadır.

Belirtilen koruma aletleri Ŗunlardır: “obanın silahı muhakkak olur. Bu silah genelde ruhsatlı tfektir. obanlar silaha ‘ifte’ derler (KK118). Bu ruhsatlı silahı, mal sahibi verir ve oban gideceği vakit silahı mal sahibine teslim eder (KK161). Silahtan sonraki ikinci koruyucusu ise bastonudur. Örneğin; dağda, baŖka çobanların köpeği saldırdığında, obanlar ilk önce bastonlarıyla kendilerini korurlar (KK74). Ayrıca oban, sürüsünü de yine bastonuyla otlatılabilir (KK18). Baston obanın üçüncü ayağı gibidir. Hatta baston çobanın silahı sayılır (KK41). Ayrıca obanın muhakkak bıçağı olmalıdır. Örneğin; aniden bir koyun hastalanıp ölmek üzereyse o an oban, bıçağıyla o koyunu hemen kesmezse o et telef olur (KK153). Bunların dıŖında çobanın heybesinde ve yeleğinin cebinde hayvan hastalandığı için iğnesini yapmak için enjektörü (KK1) ve bazı belli baŖlı ilaçları olmalıdır” (KK146). Çobanların kendisi için ise heybesinde, ekmek peynir muhakkak olmalıdır. Belirtilen bu ihtiyaçlar mal sahibi tarafından karŖılanmaktadır.

obanlar, hayatını sürüsünün iyi otlatılmasına uydurmaktadır. Örneğin; obanlar uzun mesafeler boyunca yrdklerinden katı ekmek ve Ŗekeri çok tketrirler. Özellikle de gece otlatılması çok önemli olduğu için akŖam vakitlerinde yedikleri besinler dahi ona göre belirlenmektedir. Bu konuda dikkat ettikleri hususları obanlar Ŗyle ifade etmektedirler: “rneğin; hayvanların geliŖimi için Ŗevin o kadar önemlidir ki obanlar, bu vakitlerde uyumamak için bazı yiyeceklerden de kaçınarak önlemini alırlar. Mesela obanlar, akŖam vakti yoğurt, ayran ve yağlı yemekler yemezler. EĞer çok acıkırlarsa, peynir-ekmek ve uykularını kaırsın diye özellikle demli çay içerler (KK196). Ayrıca bizler, dağda kuvvetli olalım diye pekmezin içine Ŗeker ekleyip içeriz (KK157). Doğada yaŖadıĐımızdan mecburen yaratıcı olmalıyız. Ekmeğimizi kazanmak için her Ŗeyi değerlendiriyoruz. Mesela yağmurlu fırtınalı havalarda çay yapamadığımızdan Ŗerbet yapar içeriz. Çünkü Ŗerbet diri de tutuyor” (KK95).

Yukarıda berkitilen grŖler ve uygulamalardan da anlaŖıldıĐı gibi gerek yiyecek olsun gerekse de araç gereç olsun obanlar için öncelik sürüyü ve kendilerini koruyup

kollayacak bir vaziyette olmak esastır. Bu yüzden her zaman hazırlıklıdırlar. Örneğin; yemesine içmesine dikkat eden çobanlar, eti çok severler. Bazen bir koyunun artık tedavisi kalmamışsa bu koyunu keserler ve diğer çoban arkadaşlarına haber verip bu eti yıkamadan ateşte pişirip yerler. Dağda kuyular ve su kaynakları olduğu hâlde etin suyla yıkanması taraftarı değiller. Ayrıca pişirirken de etin az pişmiş olması gerekir. “Etin biraz kanlı olması gerekiyor ki kuvvetlenelim” denilir. Çobanların yemek kültürü tamamen diri, kuvvetli olmaları üzerine kuruludur. Yaz dönemlerinde, süt sağımı için yaylalara gelen çobanlar yemeklerini yiyip, gece de acıkları diye evden de ne lazımsa alır ve çaylarını da büyük termoslara koyup yola çıkarlar. Kış döneminde ise akşam yaylaya gelip kalan çobanlar zaten evde yemeklerini yerler. Dağda geceyi geçiren çobanlar ise gerekli tüm gıdalarını eşeklerinin yükünde taşıyıp kaldıkları mağara veya çadırlarda saklarlar. Gündüz hayvanlarını otlatan çobanlar, dinlendikleri vakitlerde ekmek, peynir ve çay ile karnını doyururlar. Akşam geldiklerinde ise hafif gıdalar ile bir şeyler yapıp karnını doyururlar. Ayrıca bir göçer çobanının ömrü dağlarda geçer. Bu sebeple dağda yenilebilecek ne kadar bitki varsa tanır. Örneğin; çobanlar yanlarında yiyecek olmadıklarında yabani kestaneleri bazen çiğ olarak bazen de ateşte pişirerek yerler. Yabani kestane, doyurucu özelliğinden dolayı tüm çobanların heybesinde her ihtimale karşı bulundurulur. Ayrıca bazı bitkilerin yanında mantar da çok toplanıp yine ateşte pişirilip yenilir. Çobanlar için özellikle de av önemlidir. Aralarında görev dağılımı yapan çobanlar bazen tüfeği ile keklik, tavşan ve dağ keçisi gibi bazı hayvanları da avlayarak karnını doyurur. Gerek göçerler olsun gerekse de çobanları olsun dağ yaşamında muhakkak yenilecek bir besin bulduklarından aç kalmazlar.

4.3.7. Çobanlık Sürecinde Yaşananlar ve Uygulamalar

Hayvancılık faaliyeti çobansız yapılamaz. Çoban mesleğini seçen kişi, sürüsünün yol göstericisi ve rehberi olarak bir yolculuğa çıkar. Bu yolculukta, zorluklar da güzellikler de çobanın önünde birer sürpriz olarak beklemektedir.

Göçer hayvancılık yaşamındaki çobanların karşılaştığı durumlar ve bu durumların çözümü için yapılan uygulamalar şunlardır: “Çobanlık, dünyadaki en zor ve tehlikeli iştir. Canı pahasına da olsa, biz göçer erkekleri bu işi yapmaya mecburuz. Çünkü başka yapabileceğimiz bir işimiz yoktur (KK118). Bazen yürümekten ayaklarımızın altı yara oluyor. Kendi imkânlarımızla başımızın çaresine bakıp yolumuza devam ediyoruz. Örneğin; ayaklarımızın yaraları çabuk iyileşsin diye dağda bulunan yabani fıstık ağacının

meyvesinin içindeki tozu süreriz (KK73). Tabii bunlar basit durumlardır. Çobanlıkta bazen şimşek çakması bazen de çok yürümekten yorgun düşüp kalp krizi geçirip hayatını kaybeden de oluyor (KK118). Tabii tüm bu sıkıntılara rağmen çobanlığın güzel tarafları da vardır. Örneğin; bir çoban, kimsenin gidemeyeceği, göremeyeceği yerlere gider ve olağanüstü manzaralar ile karşılaşır. Doğanın tüm güzelliklerini görür ve tüm zorluklar ile de baş etmesini öğrenir” (KK50). Böylece hayat mücadelesinde ilk galibiyetini alan göçer çobanları, birbirlerine yardımcı olmayı da ihmal etmezler.

Konuyla ilgili belirtilen örnekler şunlardır: “Çobanın dağda en çok karşılaştığı tehlikeli hayvanlar yılan, kurt, ayı ve akreptir. Kurt çok güçlüdür. Genelde koyunu boğazından tutar ve o an koyun korkudan ölüyor. Kurt, avını aldığı gibi koşup gittiği için çobanlara zarar vermez. Ama ayı, insanlardan çekinmez ve saldırır. Ayı çok büyüktür pençesiyle koyunu sırtına attığı gibi götürür (KK129). Bazen domuzların da sürüye saldırmaya yeltendiği durumlar olsa da hayvancılıkta koyun sürüsüne en çok saldıran kurttur. Silah patlattığımız gibi kurt kaçıp gider (KK243). Çobanlar bu saldırılara önlem almak açısından, geceleri sürünün dinlendirildiği yerin ön kısmında, korkuluklar yaparlar. Genelde korkuluklara siyah bir ceket (KK209) veya siyah, beyaz kıyafetler giydirilir. Kurt, bu korkuluğu insan zannettiğinden yaklaştırmaya korkup kaçar (KK243). Ayrıca sürü her zaman için yokuş yukarı dinlendirilmelidir. Çünkü koyun içgüdüsel olarak her zaman bulunduğu yerin yukarısına doğru çıkmaktadır. Kurt saldırıları da genelde aşağıdan olduğu için koyun yukarıya doğru gider. Çoban da sürünün aşağısında dinlenir. Böylece koyunlar yukarı çıktığı gibi çobana görüneceğinden müdahale etmesi daha rahat olmaktadır (KK139). Kurdun sürüye saldırması esnasında bazen ters olaylar da olabiliyor. Bu tarz saldırılara karşı baş edemezsek o esnada zaten aynı alanda olduğumuz için seslendiğimizde hemen duyulur. Çoban arkadaşlar yetişip hemen müdahale ederler (KK129, KK84). Çoban arkadaşlar birbirlerinin yardımına koşarlar. Bazen sürünün otlak alanları üzerine tartıştığımız oluyor. Ama bu tartışmalar çok uzatılmaz. Çoban arkadaşlar ile özellikle de çay ve yemek esnasında haberleşiriz ve sohbet edip zaman geçiririz (KK54, KK229, KK235). Bizler bir araya geldiğimizde genelde koyunlardan söz ederiz. Koyunun şeklini, şemalını ve güzelliğini konuşuruz. Koyunları nasıl otlattığımızı ve günümüzün nasıl geçtiği gibi konuları konuşuruz. Yani çoban olunca hep hayvanlar konuşulur” (KK96).

Çobanlar arasındaki bu iletişim ve yardımlaşma sayesinde zor olan yaşam koşulları iyileştirilmektedir. Çobanlar, mesleklerinin zorluğunun farkındadırlar. Bu yüzden birbirlerine yardımcı olurlar. Çünkü göçer hayvancılık yaşamında doğanın tüm tehlikeleriyle karşılaşma olasılığı en yüksek olan kişiler, çobanlardır.

Göçer hayvancılığın şehir olgusundan en uzakta işini yapan kişiler de yine çobanlardır. Buna rağmen şehir yaşamında görülen bazı olguların çobanlar arasında yaygın olması dikkat çekicidir. Konuyla ilgili bir çobanın söyledikleri şöyledir: “Göçer erkeklerin neredeyse tümünün Facebook ve Instagram’ı var. Buralarda genelde göçerlikle ve hayvanlarla ilgili videolar ve resimler paylaşılır. Örneğin; göçer gençlerinin çoğu sanal oyunlar oynar. Çobanlık esnasında da bu oyunlar oynanır. Çobanlar sanal oyunları genelde, sürüyü dinlendirdikleri vakit oynarlar. O an kendi aralarında görev dağılımı yapılır. Bir çoban diğer çobanın sürüsü ile ilgilenir veya o anki bir işini yapar. Çoban da oyuna katılır. Ardından yer değiştirirler. Arkadaşlar ile bu şekilde birbirlerine yardım ederek sanal oyunu sırayla oynamış olurlar” (KK146). Bu uygulamadan da anlaşıldığı gibi çobanlar, hayatlarına bu tarz oyunlar oynayarak ve bir araya gelip sohbet ederek renk katmaktadırlar.

Göçer aşiretlerde çobanlık mesleği sonradan yapılan bir meslek değildir. Çobanlık küçük yaşlardan itibaren her aşamasına şahit olunarak öğrenilen baba mesleğidir. Bu yüzden çobanlığı küçük yaşta seven kişi zaten başka mesleği yapamaz. Bir çoban için sürüsü apayrıdır. Göçer çobanların yaylada, süt sağımında veya dağdayken bir araya geldiklerinde konuştukları konular sürüleriyle ilgilidir. Bazen bir koyun karşısından geçtiğinde o koyunun güzelliğini över ve adlar takarlar. Çobanların koyunları ile kurdukları bu ilişkiler ve iletişim, işlerini severek yaptıklarını göstermektedir. Göçer aşiretlerinde çobana hem kendi yaşam biçimlerinden dolayı hem de “Hz. Muhammed (s.a.s) de çobanlık yapmıştır.” denilerek saygı duyulmaktadır. Bu yüzden göçer aşiretlerde çobanlık mesleği ile ilgili herhangi bir aşağılanma veya dışlanma söz konusu olamaz. Hatta göçerler arasında çobanlarını korumak için bazı inanışlar da vardır. Örneğin; “göçerler, çobanları çok iyiye ve sürüye çok iyi bakıyorsa nazar değmesin diye ortamlarda çobanlarının iyi olduğundan bahsetmez” (KK242, KK244). Çünkü çobanından memnun olmayan göçerin gözünün kendi çobanında olacağını düşünür. Bu inanış gereği sürü sahibine “çobanın nasıl memnun musun” diye sorulduğunda, çobanını kötülemez ve “Ehh, idare eder.” diyerek konuyu değiştirir. Sürü sahibi yetenekli bir

çobana denk gelmişse ve çobanının hünerinden ortamlarda söz edilirse çok rahatsız olur. Bu tüm göçerlerce bilindiğinden kimse kimsenin çobanını ortamlarda ne över ne de yerer. Zaten göçer aşiretlerde çobanını kötüleyen bir kişi olursa da toplumda kınanır.

Göçer aşiretlerde çobanlığın önemini gösteren şu anlatılar neredeyse her yaylada söylenmektedir: “Bizim ortamımıza gelen bir Şeyh Halil vardı. Bu kişi büyük bir zattı. Bu şeyh şöyle derdi: Bir kişi göçerse, çobansa, namazını kılıp ve orucunu tutarsa. Bir kişi de iki kez hacca gitmişse o kişinin hacı ile bu çobanın sevabı birdir. Yani çobanlık Allah katında o derece önemli bir meslektir” (KK79).

“Bir keresinde bir adam, dağlarda dolaşırken bir kişiyle karşılaşır ve kişi, adama çoban olduğunu söylüyor. Adam, çoban olup olmadığına ben karar vereceğim der. Bunun üzerine çoban, adama çobanı neyle tanırırsın diye sorar? Adam, sen önce bana bir tas süt ver, o zaman anlarım senin çoban olup olmadığını, der. Yani, koyun güden her kişi, çoban olmuyor. Önemli olan çobanlığı iyice yaparak sürüsüne bakmaktır. Bir çoban, sürüsünün sütünden tanınır. Bu hikâye, göçerler arasında bilinen ve yaşanmış bir olaydır. Bir çoban, yabancı birini gördüğünde hemen bir tas süt ikram etmelidir. Çobanlığın âdetidir (KK50, KK51, KK57, KK54).

Çobanın genç ve çevik biri olması yönünde söylenen şu atasözü de göçebeler arasında yaygındır: “Qula Mihê Ne Berûye Ne Zozane Qula Mihê Şıvanê Qence. (Yani koyunun derdi ne kışlaktır ne yaylaktır, koyunun asıl derdi çobanıdır.) denilir (KK 238, KK239, KK241, KK242, KK245).

Göçebe aşiretlerde sıklıkla anlatılan bu hikâyelerde bir yandan çobanın yaptığı işin zorluğuna dikkat çekilerek emeği için saygı duyulması gerektiğine bir yandan da iyi bir çoban olabilmenin kıstasına dikkat çekilmektedir. Göçebenin çobanı, çadıra girdiğinde mal sahibi, muhakkak oturuşunu düzeltir ve çobanını çadırın başköşesine yani kendisinin yanı başına oturtur. Ayrıca çobanlık kendilerinin de mesleği olduğu için kendilerine de saygı göstermiş olmaktadır. Göçebe aşiretlerde toplumun tüm kesimi çocukluğundan beri çobanlık işi ile ilgili olmak zorundadır. Bu mecburiyetle ekonomik gereksinimleri gereği yaşam biçimidir. Dolayısıyla göçer kültürü, çoban kültürüdür. Bu kültürde çobanın yeri ve önemi, verdiği emek ile kıyaslandığından helaldir ve kutsaldır. Çobanın sürüsüyle olan iletişimi de ayrıca önemlidir.

4.3.8. Çoban-Sürü İletişimi

Göçer hayvancılık yaşamında, çobanların sürüleriyle olan ilişkileri kendilerine özgü bir iletişim ile gerçekleşmektedir. Bu iletişimde çoban, sürülerini kontrol ederken bazı sesler çıkararak sürünün yönünü değiştirmek istediğinde elindeki bastonu ve yerdeki taşları da alıp sürüyü sürmek istediği yöne doğru fırlatmakta ve son çare olarak da kollarını açıp sağa sola doğru koşturarak bir güzergâha doğru sürüyü toparlamaktadır. O esnada çobanın bazı seslenmeleri olmaktadır. Çünkü “çoban, söz ve sesler aracılığıyla hayvanlarla anlaşabilmektedir. ‘Sesleme’ ya da ‘kışlama’ adı verilen çobanların çıkardığı seslere genel olarak ‘çoban seslemesi’ denilmektedir” (Kutlu, 1987: 98). Hatta bu seslenmelere “kışleme de denir” (Matsubara, 2012: 32). Çobanların sürüsüyle olan sesleme biçimleri sürünün durumuna göre değişmektedir. Eğer sürü sakirse çobanın bu seslemesi de gayet yumuşak bir ses tonuyla olmaktadır. Fakat sürü hırçınlaşıp sağa sola doğru dağılma hâlindeyse çobanın ses tonu sertleşerek bağırma şeklinde olmaktadır. Sürü geniş bir mera alanında otlatıldığı esnada başı önünde ve tüm dikkati, bulduğu otlağı bitirmek olduğu için gayet sakindir. Doğal olarak çoban, bu esnada ya bir yerde oturup sigara tütününü sarıp içer ya da bastonunu yere saplayıp bastonuna yaslanarak sigarasını içer. Bazen de bu esnada çobanın da keyfi yerinde olduğu için türküler söyler ve art arda sürüye doğru “şşşşş”, “êêêyeee” diye muhakkak seslenir. Buradaki sesleme, sürüye çobanının orada olduğunu göstermek içindir. Sürü dağlık alanlarda otlatıldığı esnada özellikle de bazı dik tepeliklerden geçildiğinde koyun sürüsü tehlikelidir. Koyun, tabiatı gereği muhakkak uyarılması gerekir. Aksi takdirde koyunun beslenme davranışında otlak alanı gördüğünde başını bir an olsun kaldırmadan aynı hizada devam ederek otlaya otlaya gitme vardır. Bu dik tepeliklerden bir koyun düşerse arkasındaki koyunlar da o koyunun arkasından kendisini atar. Böyle bir riski göze almak istemeyen çoban, bu alanlarda kendisi bu tepeliğin uç kısmında yürür ve elindeki bastonuyla sürüyü orta alana doğru yönlendirerek bu kısmı çabuk geçelim manasında “hıree, hırrreee” diye seslenir. Çobanların seslenmelerinin en hararetli ve araya bazı küfürlerin de girdiği durumlar genelde başka sürüler ile karşılaşıldığında bir karışma durumu olmuşsa bunların birbirinden ayrıldığı esnada ve süt sağımının ilk on gününde olur. On günden sonra sürü, sakinleştikçe çoban da sakinleşir ve ses tonu yavaşlayıp düşer.

Göçer hayvancılıkta çobanlar sürülerine türküler söyleyerek de aralarındaki bağı kuvvetlendirmektedirler. Göçerlerde kaval çalma yoktur. Kaval çalma daha çok

köylülerin hayvancılık kültüründe vardır. Göçerler kendince geliştirdikleri bazı seslenişlerle sürüyü güder, beriye getirir, ilgilenir ve sever. Göçer yaylalarında ve o yaylaların bulunduğu dağlarda bu sesler yankılanır. Özellikle de göçer çobanların sürüyü yönlendirmesinde örneğin; sürü bir anda coştığında onları sakinleştirmek, durdurmak ve süt sağımına getirmek için için “şşışş şşışş, gehh gehh gehhh” diye seslenilir. Sürüyü yanına çağırırken “hırt hırtt hırttt” ve “gelê, gelê gelê” (koyuna gel demektir) veya yönlendirmek istediğinde; “hooo, hooo, hooo” veya “aeyy, aaehh” denilir. Sürünün arkasından sürüyü itmek amacıyla sonda bulunan çoban; “hırrr, heeehhhh, de deee, pe, peee, pırrrrrrreeee”, sözcükleri 3-4 kez tekrar edip uzatarak ritim sağlar. Keçi ve kuzuyu çağırmak için; 3-4 kez “gıdı”, durdurmak için ise; 3-4 kez “çıç, çıt ve sek, sekk, sekkk, lalalala, lalalala” diye sesler çıkarılır. Bu seslerin 3. ve 4. söylenişlerinde son harfler uzatılır.

Çobanlar, hayvanlarıyla kurdukları iletişimdeki kıstaslarını şöyle ifade etmektedirler: “Çoban tuz ile koyunlarına seslene seslene isim takarak sürüsünü arkasına alıp yola çıkar (KK147). Şarkı söyleyerek ve ıslık çalarak da sürüsünü yönlendirir” (KK84).

Örneğin; “Koyunlar ve kuzular birbirinden ayrılacağı sırada da “hırrreee, pırrreeh, êêêyeee” diye seslenilir” (KK96). Tüm bu sesleri gerek çobanlar gerekse de göçerler çıkarmak istediklerinde dilini damağına değdirerek çıkarırlar. Çoban başı, sürünün önünde, son çoban ise sürünün arkasında kontrollü bir şekilde sürüyü bu seslenişlerde güderler.

Göçer aşiretlerde koyuna ve keçiye kızarken takınılan tavır bir değildir. Keçi, tabiatı gereği inatçı olduğundan çobanıyla sürekli bir mücadele hâlinindedir. Sürüdeki keçi hiçbir zaman tek çizgide ilerlemez arada gördüğü taşın üzerinden atlar veya ağacın yapraklarını yemek için tırmanır. Durum böyle olunca hayvanın evcilliği ile çobanı arasındaki iletişimin ilk etapta istem dışı çıktığı ve sonraki süreçte ise alışılmış seslemelere ve davranışlara dönüştüğü görülmektedir. Hayvanlar da karşılaştıkları muameleye göre yapılan davranışı ve seslenişi benimseyerek kendisinden istenileni özümserler. Kısacası göçer aşiretlerde çobanın sürüsü ile olan iletişimi, davranış biçimi ve bu seslenişleri hayvancılık kültürünün önemli ürünleridir. Örneğin; göçer aşiretlerde sürü sayısı en az 500 ile 1000 arasındadır. Doğal olarak bu sürüyü çevirmek zor olduğundan daha çok sesleniş teknikleri geliştirilmiştir. Ama yerleşik kesimdeki bir hayvan yetiştiricisinin sürüsü az olduğundan tek bir çoban ile daha az sesleniş teknikleri söz konusudur. Tabii davranış

biçimleri de aynı oranda değişmektedir. Bunun yanında tam göçebe aşiretlerde tek geçim kaynağı hayvancılık olduğu için hayvan sevgisi ve hayvanıyla olan iletişimi hayvancılığın yanında ekstra ekonomik gelir elde eden hayvancı topluluklara göre daha fazladır. Ayrıca tüm bunlar göçebenin hayvancılık faaliyetindeki geleneklerini de etkilemektedir. Bu yüzden tam göçer hayvancılık gelenekleri aşağı yukarı benzerdir. Bu açıdan görülen farklılıklar genellikle bu geleneklerin kaldırılması veya sürdürülmesi şeklindedir. Göçer hayvancılık kültüründe aşiretler arasında herhangi bir farklılığın görülmediği hususlar çobanlık mesleğinin icrası ve hayvan hastalıkları için yapılan tedavi yöntemleridir. Kısacası gözlemlediğimiz kadarıyla göçer hayvancılıkta çoban kültürü gerek mesleği icra ediş tarzı gerek giyimi ve kullandığı araç gereci gerekse de hakkındaki inanışları ve hikâyeleriyle halkbilimi için önemli folklor unsurlarını barındırmaktadır.

4.4. HAYVAN HASTALIKLARI VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Hayvanlar, yaylalarda kalındığı süre içerisinde bazı hastalıklara yakalanırlar. Yaz döneminde çok fazla güneşe maruz kalındığında, kış döneminde ise kar ve yağmur yağışları sebebiyle hayvanların doğasında ani değişim olduğundan çeşitli hastalıklar baş göstermektedir. Göçebe yaşamı tam da bu noktada değişimi esas alıp Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasında göç hareketlerine başlarlar. Bu önlem hem göçebelerin hem de hayvanlarının doğa kanunlarına uygun bir yaşam biçimi ortaya çıkarmıştır. Göçebeler, bu tarz önlemler ile kendilerine ve hayvanlarına sağlıklı alanlar yaratma çabasında olsalar da bölgeler arası yapılan bu geçiş dönemlerinde bazı hayvan hastalıkları ile uğraşmak zorunda kalmaktadırlar. Malum, insan ne ile geçimini sağlarsa onunla ayrı bir ilgi ve alakalıdır. Göçebe aşiretlerin geçimi hayvancılık olduğu için hayvanlarının hastalıklarıyla özel yöntemler ile ilgilenmektedirler. Bu yöntemler hayvanlarının sağlığını korumak için hem geleneksel hem de veteriner hekimden yararlanma şeklinde kendini göstermektedir. Yani her açıdan “hayvan, insan irade ve iktidarının nesnesi olarak her zaman onun merhametindedir” (Dolcerocca, 2017: 186). Bu durumda insan, iradesiyle birçok tedavi yöntemini bulma gücüne sahiptir. Göçebelerin uyguladığı tedavi yöntemleri incelendiğinde tabiatın iyileştirme gücünden de faydalandığı görülmektedir.

Göçer hayvancılıkta hayvan hastalıklarının sebepleri başta iklim değişikliğinden kaynaklanan geçiş dönemleri olarak da kabul edilen ilkbahar ve sonbahar göç dönemlerinde yaşanan sıkıntılar, sebebiyle sürünün çok yürümek zorunda olması ve

susuz kalmasıdır. Bunun dışında gidilen bölgenin dağlık yapısı, coğrafi konumu ve yaz kış dönemlerindeki beslenme biçiminden kaynaklanan bazı hastalıklar ve zehirlenmelerdir. Ayrıca nazar inanışı da hastalıkların sebepleri arasında görülmektedir. Bu sebeplere dayanarak hayvan hastalıklarının tedavi yöntemlerini; veteriner hekim kapsamına giren tedavi yöntemleri, halk baytarlığı kapsamına giren tedavi yöntemleri ve dinsel-büyüsel inanışların kapsamına giren tedavi yöntemleri diye üç grupta toplayabiliriz. Bu üç tedavi yöntemi bir arada uygulandığı için tıbbî olarak uygulanan tedavi ile birlikte diğer iki yöntemden de örnek verilerek pekiştirilmiştir.

Göçebe aşiretlerin göçer hayvancılık yaşamında, hayvanlarını veterinerlere götürmek veya veterineri yaylaya getirmek gibi durumlar, çok ciddi bir hastalık söz konusu olursa gerçekleşir. Göçerler, tüm ilaçlardan anlar ve hayvanlarına lazım olabilecek ne kadar ilaç varsa da alıp çadırlarda muhafaza ederler. Bazen yanlış aşı sonucu bir anda on kuzusunu öldüren göçerle de karşılaşmıştır. Ama bu durum göçerler için bir tecrübedir. Çünkü göçerler, “biz böyle öğreniyoruz” derler. Göçerler, hayvanlarını çok iyi tanırlar. Sürü, yaylaya geldiğinde koyunun gözüne bakarak hastalığının ne olduğunu ve neden olduğunu bilirler.

Konuyla ilgili belirtilen görüş şu şekildedir: “Bir göçer, veteriner uzman gibidir. Koyunlarının tüm hastalığını bilir. Veterinerler, sadece okumuşlar ama bizler içinde, deneyerek büyüdüğümüz için daha iyi biliyoruz (KK13, KK221, KK223). Bizler, bir ilaç denediğimizde eğer olumlu sonuç alırsak birbirimize haber veririz. Bu göçerler arasında yayılır. Böylece ilaçları tanımış oluyoruz. Göçer aşiretler veterineri kış döneminde ara sıra çağırırlar. Çünkü kışlaklar merkeze yakın olduğu için gelişleri çok pahalı olmuyor. Yaz döneminde yaylaklar, merkeze uzak mesafede olduğu için veterinerin arabasının benzini vs. derken çok masraflı olmaktadır. Ayrıca veterinerin gelebilmesi için aşı sayısının fazla olması gerekmektedir. Örneğin; 10-15 aile bir araya gelip 1000 TL bir aşı tutarı denkleştirirse veteriner gelir. Aksi takdirde hem veteriner gelmez hem de bir aile tek başına o ücreti ödeyemez. Bu sebeple veterinerlere çok az başvurulmaktadır. Mesela hayvanlar hamileyken baytarlara hangi ilaçların kullanılabileceğini sorarız. Bazen de ani bir hastalıkla hayvan ölmüşse ve o an nedenini anlaşılmamışsak veterineri çağırırız (KK41). Ayrıca kışlak dönemlerinde koyunların karnı şiştiğinde ve kuzular doğduğunda ishal olduklarında, veterineri çağırırız. Bunun dışındaki hastalıklar ile biz ilgileniriz” (KK161).

Belirtilen bu görüşlerden de anlaşıldığı gibi göçebe aşiretler, her zaman için tecrübelerinden ve atalarından kendilerine kalan tedavi yöntemlerini tercih etmekte ve kendilerini veterinerden üstün görmektedirler. Bu sebeple veterinerlerden öğrendikleri bilgilere kendi bilgilerini de ekleyerek hayvanlarının sağlığını korumak için her türlü çözüme başvurmaktadırlar. Bunun için her göçerin tanıdığı ve sürekli iletişim hâlinde olduğu bir veterineri de vardır. Veteriner hekimler, özellikle de ilaçların dozu açısından aranmaktadırlar. Çünkü kuzulara yapılması gereken aşılar da doz aşımı önemlidir. Örneğin; alan araştırması sürecinde göçer bir aile, bir aylık olan kuzularının aşısını yaparken ilacın dozunu bir değil de bir buçuk olarak vermişti. O esnada on üç kuzu ölünce, bu durum, yayladakilere hem ders oldu hem de bir tecrübe oldu. Böylece diğer göçerler aynı aşı için doz aşımına dikkat etmiş oldular. Bu tarz deneyimlerden dolayı göçerler tecrübelerine güvenmektedirler.

Veteriner ilaçlarının kullanımında yaşanan bu durumlar geleneksel ilaçların kullanımında görülmez. Geleneksel ilaçlarda hem doğal ürünler olduğu için hem de atalarından öğrendikleri bir tedavi yöntemi olması sebebiyle hayvanların ölümü ile karşılaşmamaktadır. Bu yüzden göçerler için doğa ürünlerinden yararlanarak yaptıkları ilaçlar önemlidir.

Hayvanlarda, en fazla görülen hastalıklar; “veba, brusella, uyuz, çiçek, dabak, sarılık ve koyunun başının şişmesi, ishal olması, iç organın ve karaciğerin şişmesi, memelerinin bozulması ve çürümesi, sütünün bozulması, gözlerinin beyazlaşması, gebeyken sıklıkla düşük yapması (KK100) ve sarılıktır” (KK217). Bu hastalıkların yanı sıra hayvanların yaz kış dönemlerinde bazı hastalıklara yakalanma riski de söz konusudur. Örneğin; kış döneminde havanın yağışlı olması ve rüzgârlı olması hayvanın soğuk algınlığına yakalanmasına neden olmaktadır. Soğuk algınlığına yakalanan hayvan sürekli öksürmekte ve burnundan sümük akmaktadır. Bu tür durumlarda koyunun akciğerini soğuk almış denilir. Bu koyuna soğuk algınlığı şuruplar içirilir. Eğer öksürük çok artarsa da birkaç gün bu koyun dağa otlamaya gönderilmez ve bulunduğu çadırın alt kısmına üzüm ağaçlarının sapları serilip ayaklarının kuru yere basması sağlanır. Ayrıca kendi çadırlarında soba yaktıklarında bir iki gün bu koyun onlar ile aynı çadırda kalır. Özellikle de kuzuların soğuk algınlığı ishale dönüştüğünden günlerce kendi yattıkları çadırda bu kuzu muhafaza edilir. Kuzunun ayağına uzunca bir bez parçası bağlanıp çadırın

direklerinden birine bağlanır. Böylece çadırda soba yakıldığından bu kuzular da ısınıp iyileşmektedir.

Bu konuda göçebelerin yaptığı uygulamalar şunlardır: “Göçer hayvancılıkta, kış döneminde hayvanlar, çadırlarda uzun süre kaldıkları için çabuk hastalanmaktadırlar. Bu yüzden hayvanların aşıları en fazla kış döneminde olur. Hayvanlar, yaz aylarında dışarıda otladıkları ve güneş aldıkları için az hastalanırlar. Ayrıca kış döneminde hayvanları, toplu hâlde kapalı alanda bulmak da önemlidir. Bu açıdan aşılar, daha rahat yapılmaktadır. Kış döneminde genelde koyunların aşısı ya sabah dağa gönderileceği vakit ya da akşamüzeri çadıra alındığı vakitte yapılır (KK187). Yaz döneminde ise beri esnasında sütü sağılan hayvanın aşısı yapıp ilacı verilir öyle gönderilir” (KK100). Bu aşılar, hayvanların bazı hastalıklara yakalanmasını önlediği gibi gelişimini de sağlamaktadır. Ayrıca aşılar ile bazı vitamin hapları ve ilaçlar daima çobanların ceplerinde hazır bulunur.

Göçerler, hayvan hastalıklarında ve gelişiminde en çok kullandıkları ilaçları ve aşıları şöyle sıralamaktadırlar: “Aşılardan öncelikle şap aşısı, mera aşısı, sütkesen ve veba aşısı en çok kullanılanlardır (KK217). İlaçlardan ise neverem adlı ilaç, hayvanların gelişimi için çok önemlidir. Neverem ve beyaz la ilacı koyuna kuvvet verir. Bu ilaçlar ayda iki kez verilmelidir (KK161). Beyaz la ilacı, hayvanın her hastalığına iyi gelmektedir. Bu sebeple her daim çobanın cebindedir. Ayrıca bu ilaç, hayvanlara kullanıldığı gibi insanlar için de kullanılmaktadır (KK146). Bu ilaçların yanı sıra bazı vitamin hapları da sıklıkla hayvanlara verilmektedir. Örneğin; D vitamini olan ‘ademi ve yıldız’ ilaçları çokça kullanılır” (KK41). Hayvan hastalıklarında kullanılan aşılar ise hastalığın adıyla bilinmektedir. Bu hastalıklar ve tedavi yöntemleri görüşme ve gözlemlerin yanı sıra veterinerlerden de alınan bilgilerden yararlanılarak aşağıda detaylıca verilmiştir.

Sarılık: Hayvan hastalıklarında en sık görülen sarılıktır. Hayvanların sarılık çıkarması genelde aşırı sıcak havalarda olmaktadır. Bu sebeple sıcaklık başladığı gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Doğu Anadolu Bölgesi’ne geçiş başlanmalıdır. Göçer hayvanlarının vücut ısısı serin havaya alışıktır. Bu sebeple sıcaklıklar arttıkça hayvan sarılık geçirir. Doğu Bölgesi’nde de özellikle temmuz ve ağustos aylarında hayvanlar sarılık çıkarmasın diye gölge yerlerde otlatılmaktadır. Bu hastalığa yakalanan hayvanların iyileşmesi zaman almaktadır. Sarılık hastalığının ilk belirtisi tıpkı insanlarda olduğu gibi gözlerinin beyaz kısmının sararmasıdır.

Bu hastalığa sebep olan durumları göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Eğer hayvan, sıcağa çok maruz kalmışsa, susuz kalmışsa ve çok yürüyüp dinlenmemişse yorgun düştüğünden çabuk sarılık geçirmektedir. Hayvanlar en fazla yaz döneminde güneş çarpmasından ve göç sürecinde bazı yerlerin yasaklı olması sebebiyle konaklanamamışsa ve su kaynaklarının olduğu yerlerden uzak düşmüşse susuzluktan ve yorgunluktan dolayı sarılık olmaktadır (KK217). Bu durumda hayvandaki sarılığın geçmesi için neverem ilacı kullanılır” (KK13, KK221, KK223). Sarılık geçiren hayvan bir daha kendine gelememektedir. Bu sebeple özellikle de sarılık geçiren hayvanlara gebelik sürecinde vitamin ilaçlarını vermeye dikkat edilmektedir.

Delibaş (Sersem): Hayvan hastalıklarında gerek göçebe aşiretlerin gerekse de veterinerlerin bir çaresini bulamadığı hayvan hastalığı “delibaş”tır. Göçer hayvancılıkta en korkulan hastalıktır. Delibaş hastalığına zehirli bir otun sebep olduğu söylenmektedir. Bu otun hangisi olduğu bilinmediğinden herhangi bir önlem de alınamamaktadır. Veterinerler, otun yanı sıra hayvanın kendi pisliğini ve köpek pisliğini yemesinden olabileceğinden şüphe duyduklarını belirtmektedirler. Ancak göçerler hayvanın bu pislikleri yedikleri durumlar ile çok karşılaştıklarını ve böyle bir şeyin mümkün olmadığını söylerler. Net bir durum olmadığı için net bir çözümü de olmayan “delibaş” hastalığı göçerlerin korkulu rüyasıdır.

Göçerlerin delibaş hastalığı ile ilgili görüşleri şunlardır: “Hayvanların otladığı esnada yediği zehirli bir ot sonucu hayvanın beynine bir kıl kurdunun girdiği söyleniyor (KK161). Böylece delibaş olan hayvan sersemleşiyor. Bu hastalıkla özellikle de göç sürecinde çok karşılaşılmaktadır. Örneğin; göç güzergâhında olan Mereto Dağı’ndan geçildiğinde burada yabancı otlar çoktur. Bu süreçte her sürüde neredeyse 20-30 hayvan delibaş oluyor (KK217). Delibaş olan hayvanların hiçbir şekilde tedavileri yoktur. Bu yüzden delibaş olan hayvanları ya keseriz ya da satarız. Bunları kestiğimizde de et ihtiyacımızı karşılamış oluyoruz (KK161). Çünkü delibaş olan hayvan sürünün düzenini bozup yönünü şaşırtmaktadır” (KK217). Belirtildiği gibi delibaş hastalığı tamamen hayvanın otlatılmasıyla alakalı olup herhangi bir ilacı yoktur.

Veba: “Bu aşı çok önemlidir. Veba hastalığı bulaşıcı olduğu için sonbahar göçüne çıkmadan aşısının yapılması şarttır. Eğer bu aşı yapılmazsa sonbahar göçüne İl Tarım Müdürlüğü izin vermez” (KK202). Veba hastalığı egzama şeklinde hayvanın derisinde beliren küçük şişliklerdir. Bu şişlikler zamanla yaraya dönüşmekte ve hayvanın tüm

vücuduna yayılmaktadır. Veba olan hayvanların ağzından sürekli salya akar ve yaralar çıkar. Göçerler bu hastalık için “deri hastalığı” da derler. Bu hastalık insanlara da geçtiğinden İl Tarım Müdürlüğü bu hastalığın aşısına dikkat eder. Çünkü göç esnasında ve gidilen bölgede yayılabilir. Bu sebeple hayvanlarının aşılarının yapıldığı sağlık raporunun İl Tarım Müdürlüklerinde alınmadan göçerlerin göçe çıkmasına izin verilmez. Eğer bu rapor olmadan yola çıkılmışsa cezai işlem başlatılır. Bu hastalık bulaşıcı olduğu için aşısı yapıldığında her hayvanın aşı iğnesi ayrı olmalıdır. Normalde göçer aşiretlerde aşılama veya bir ilaç enjekte edilecekse tek iğneyle birçok hayvan aşılanmaktadır. Ama veba hastalığında tek iğne kullanılması çok önemlidir. Hayvan hastalıkları içerisinde en korkulan bulaşıcı hastalıklar, veba ve tabak hastalığıdır. Salgın hastalık da denilen bu hastalık, sadece sürüyü değil, çok kısa süre içinde gidilen yayladaki sürüleri de etkiyeceğinden, bu sürülerin otlatılması esnasında bölgede otlak alanlarında bulunan tüm sürülere bir anda bulaşabilir. Bu hastalıklarda ölüm tehlikesi azdır. Ama hayvanın zayıf düştüğü durumlarda ölümlere de neden olabilmektedir. Bu yüzden tüm sürüye bulaşmadan ve ölüm riskini çoğaltmadan salgın hastalığa yakalanan hayvanlar ayrı bir çadırda iyileşene kadar bakılmaktadır.

Şap/Dabak: Bu hastalık, kış döneminde hayvanın sıcak ve yumuşak yerde muhafaza edilmesinden dolayı ayak tırnakları ve bacak arasının mikrop kapması sonucunda oluşan yaralardır. Tırnakların üst kısımları kabarır ve bir süre sonra açılıp iltihaplanır. Bu yüzden tırnak hastalığı olarak da bilinmektedir. Bu hastalığa yakalanan hayvan yürüdüğünde çok acı çektiğinden topallar. Hatta bir anda caddede yürütüldüğünde derhal tırnak araları patlar. Tabak bulaşıcı olduğu için hayvanların ağzında da kabarıklar ve yaralar çıkar. Göçerler, hayvanların bu hastalığa yakalanmaması için muhafaza ettikleri yerin sert ve kuru olmasına dikkat ederler. Ayrıca bu hastalığa yakalanan hayvanları ya ayrı yerde muhafaza ederler ya da tek tek aşı vurmak yerine, hayvanlara toplu olarak tuz vererek hastalığın tüm sürüye bulaşmasını sağlayıp, tek seferde aşısını toplu olarak yaptırırlar. Böylece tüm sürü, tek seferde aşılanmış olmaktadır. Bu yöntemi yapmalarının sebebi ise atalarından duyduklarına göre şap hastalığında toplu olarak aşı yapılırsa tekrar bu hastalığa yakalanma riskinin çok az olacağıdır. “Bu aşının ilkbahar göçüne çıkmadan yapılması mecburîdir. Aksi takdirde İl Tarım Müdürlüğünden çıkış izni alınamaz” (KK202). Hayvanlarda çıkan bu tarz bulaşıcı hastalıkların yayılmaması için yapılan

aşının yanı sıra göçebeler, lor suyu ve kekik suyu ile hayvanların ağzını yıkayarak da önlem almaktadırlar.

Hayvanlarda çıkan bu salgın hastalıklarının özellikle ilkbahar ve sonbahar dönemlerine denk gelmesi, tam da bu dönemlerde göçer hayvancılıkta göçlerin olması ile bu hastalıkların bölgeden bölgeye yayılarak tüm ülkedeki hayvanlara bulaşma riskini ortaya çıkarmıştır. Hatta bu hastalıklar bulaşıcı olduklarından insanlara da geçer. Bu durumda tıpkı kuş gripi hastalığının hayvandan insanlara geçmesindeki gibi bir risk ile karşı karşıya kalınmaktadır. Örneğin; “1979’un yaz döneminde tabak hastalığının kaynağının Erzurum’dan yayıldığı söyleniyor. Hastalık, ilkbahardan yaza doğru hızlı bir şekilde ülkenin her tarafına yayılmış” (Matsubara, 2012: 167). Yani hastalığın bulaşıcı olması sebebiyle ilkbahar göçünün güzergâhında sürüler ile karşılaşma esnasında yayılmış olasılığı yüksektir. Bu yüzden Tarım İl Müdürlüklerinin göç öncesi veba ve tabak hastalıkları için aşı şartını getirmesi yerinde bir önlemdir. “Türkiye’de salgın hastalıklarla mücadele etmek ve ihbarı mecburi hastalıkları tespit edebilmek için Ocak 2004’te 3285 sayılı Türkiye Hayvan Sağlığı ve Zabıta Kanunu değiştirilmiş, AB mevzuatına uyumlu hâle getirilmiştir” (Aksoy, 2008: 138). Ayrıca aynı amaçla “Şap hastalığı, bruselloz, koyun ve keçilerdeki çiçek hastalığı, PPR, şarbon, kuduz ve Newcastle hastalığına karşı aşılama gerçekleştirilmiştir. Nisan 2004’de hayvan hastalıklarının zorunlu bildirimine ilişkin bir tebliğ kabul edilmiştir” (Aksoy, 2008: 138).

Mera: Bu hastalık genelde yaylaklarda hayvanların çok otlaması sonucunda ortaya çıkar. Hayvanların midesinin şişip hâlsiz düştüğü ve baş dönmesi yaşadığı durumlarda, hayvanlar meraya düşmüş denilir. Göçebe aşiretler, hayvanlarının zehirli bir ota denk gelip delibaş olma ihtimalinden dolayı bu hastalıktan korkarlar. Tıbbî açıdan hayvanların zehirli otlardan korunması için senede iki kez; ilkbahar ve sonbahar dönemlerinin başında, mera aşısı ve super-8 aşısının vurulması gerekir.

Bu aşılardan yanı sıra halk baytarlığı bağlamında yapılan uygulaması şöyle ifade edilmektedir: “Bazen koyunlar otlatıldıklarında eğer zehirli bir ot yemişlerse o an aniden şişiyorlar. Bir bıçak ile koyunun kulağının arka kısmından bir kesik atılarak kan akıtılırsa o koyun hemen rahatlar” (KK154).

Bu hastalık ile ilgili tecrübeye dayanarak yapılan bir uygulama ise şu şekildedir: “Bunun için peynire koyduğunuz mayadan vererseniz koyun rahatlar deniliyordu. Biz de bu uygulamayı denedik ve koyun öldü. Bir keresinde yemekten sonra midem şişmişti. O an

soda içtiğinde midem rahatladı. Bunun üzerine koyuna sodayı içirdim. Koyun çok rahatladı ve iyileşti. O günden beri, koyunlar meraya düşüp midesi şiştiğinde soda içiriyoruz. Ayrıca koyun kendini sıkıp kastiğinde pekmez verilirse kan dolaşımı hızlanır ve koyun ısınıp, gevşeyip rahatlar” (KK105).

Bu uygulamada kendilerinden yola çıkılarak, tedavi yöntemini keşfetmeleri “çağrışım ve benzerliğin” etkisi ile olmuştur. Göçebe aşiretlerde, bu tarz tecrübeler ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu tür durumlarda, olumsuz sonuçlar bir tarafa bırakılır olumlu sonuçlar ile yol alınır. Hatta göçebe aşiretlere göre işin içinde tecrübe olduğu için geleneksel uygulamalar daha güvenilirdir. Göçerler arasında çok yaygın olan şu görüş bu bağlamda önemlidir: “Eskiden hayvanlar hastalandığında sık sık otlatılarak ve geleneksel ilaçlar ile tedavi edilirdi. Veteriner ilaçları kullanılmazdı. Bu yüzden hayvanların doğumlarında sakat hayvanlar olmazdı. Günümüzde hayvanlara bu ilaçları verdiğimiz için hayvanlar sakat doğmaktadırlar” (KK38). Görüldüğü gibi göçebeler için geleneksel ilaçların iyileştirici gücüne olan inanç daha fazladır. Bu yüzden ki her hastalıkta veteriner hekimlerin önerdiği ilaçların yanında, muhakkak bitkilerden ve diğer gıda ve hayvanlardan yararlanarak bazı ilaçlara da başvurulmaktadır.

Kene: Özellikle kışlaklarda çıkan bir böcek olup mercimek tanesi kadardır. Kene, koyunun derisindeki kanı emdiğinden bir kan pıhtısı gibi şişip iki katı büyüklüğüne ulaşır ve deriye yapışık hâlde kalır. Kene, hayvanın derisine düştüğünde derideki yünler dökülür ve hayvanın iştahı kesilir. Bu yüzden keneye düşen hayvan durmadan zayıflar. Zayıflıktan güçsüzleşen koyunun bağışıklığı da zayıflayacağından başka hastalıklara daha çabuk yakalanır. Bu sebeple kene, koyunun ölümüne de neden olabilir. “Bu hastalıkta, hayvana bit, böcek ve kene geçtiğinden durmadan kaşınır. Bu yüzden hayvana kene aşısı yapılmalıdır. Bu aşı, senede duruma göre üç kez de vurulabilir” (KK161). Kene gibi hayvanı zayıflatan bir diğer hastalık da sihildir. Bu sihiller de genelde hayvanların ağzında çıktığından hayvanın yemesini engelleyip güçsüzleştirmektedir. Bu sihil için de göçebeler hem kene aşısını hem de nane ve süse bitkisinin kökünü kaynatıp suyunu hayvana içirirler.

Uyuz: Bu hastalığa yakalanan hayvanlarda kaşıntı çok olduğundan hayvanlar sürekli hareket hâlinde birbirlerine ve yerlere yatıp kendilerini sürterler. Bu sebeple tüylerinde dökülmeler de olmaktadır. Uyuz hastalığı hayvanlarda çok çabuk yayılmaktadır. Bunun

için uyuz olan hayvanlar sürüden ayırılır. Göçerler, uyuz ilacı olan ve imomet denilen beyaz bir ilaç ile hayvanları yıkarlar.

Göçerler arasında hem uyuz hastalığı hem de kene hastalığına karşı yapılan geleneksel tedavi yöntemi şu şekildedir: Hayvanların kaşıntısının geçmesi için tütün otu getirilip sıcak suda bekletilir ve suyu hayvanların vücuduna dökülür. Bu uygulamadan sonra hayvan rahatlayıp kaşınmaz” (KK41).

Çiçek: Bu hastalığın çıktığı koyun sürekli hâlsiz olup yatar ve gözleri çapak tutar. Bu hastalığa “sarı hastalık” (Yalgın, 1959: 6) da denilir. Göçerler arasında çiçek hastalığına karşı yapılan geleneksel tedavi yöntemi ise şu şekildedir: “Bu hastalık insanlarda çıkan çiçek hastalığıyla aynıdır. Hayvanların vücudunda ve ağzında uçuklar çıkar. Bunun için hayvanlara senede iki kez (yaz ve kış dönemlerinde) çiçek aşısı vurulmaktadır (KK161). Ayrıca tavşan kesilir ve kanı tuzun içine konulur. Kıpırmızı olan bu tuzu göçerler torbalarda saklarlar. Çiçek hastalığına yakalanan hayvana tuz verileceği zaman bu tuzdan bir miktar karıştırılıp yedirilirse çabuk iyileşir” (KK154). Bu uygulamaların yanında mal sahibi ve çoban, sürünün içinde sıklıkla üç ihlâs süresi ve bir de Fatiha suresini okuyarak, sürüye üfleyip manevi açıdan da hayvanın tedavisini yapar.

Bu uygulamalar analiz edildiğinde, ilaç olarak kullanılan tavşanın kanının içerdiği vitamin değerinin kuvveti açısından etinin ve kanının hastalıklara iyi geldiğine inanılır. Ayrıca tavşan göçebe aşiretlerde hem kutsal hem de uğursuz olarak kabul edilir. Buna rağmen hastalıkların tedavilerinde kutsallığından faydalanmaktan çekinilmez. Tuz, göçer hayvancılıkta hem önemli bir besin ürünüdür hem de yapılan ilaçların tat açısından koyunlara cazip gelmesi için en çok kullanılan üründür. Mesela ilaç yapımında süse, yayla muzı ve diğer bitkisel ilaçların genelinin kökleri kullanılır. Neredeyse her bitkinin de kökü de acıdır. Bu acılığı gidermek için insanlar, kendileri içerse genelde içine şeker katarak tatlandırırılar. Hayvanlara içirilecekse, hayvanların en sevdiği besin tuz olduğu için bu ilaçlara, tuz katılarak içirilir. Yani kısacası; göçerlerin hayvanlarına verdikleri ilaçların tamamında da tuz, ilacı içirmek için kullanılan bir hiledir.

Brusella: Bu hastalık, insanlara da çabuk bulaştığından hem göçerler için hem de hayvanlar için risklidir. Bu hastalığa yakalanan hayvanlar iyileşse bile tekrar hasta olma durumları yüksektir. Bu sebeple göçer aşiretlerde bu hastalığa yakalanan hayvanlara tıbbî tedavinin uygulanması gerektiği belirtilmektedir: “Bu hastalık hayvanlarda çıkarsa, bulaşıcı olduğu için hemen yayılır. Ayrıca hayvan hamileyse de düşük yapmasına sebep

olur. Bunun için bu aşının gebelik öncesi yaz döneminde aşısının yapılması gerekir (KK161). Ayrıca brusella hastalığı için hayvanların gözlerine damla da damlatılmaktadır” (KK160).

İshal ve Karın Ağrısı: Bu hastalığın birçok sebebi vardır. Örneğin; soğuk havalarda üşüyen hayvanlar, sıcağa geçildiğinde ve zemini ıslak olan yerlerde muhafaza edildiğinde karın ağrısı çekerler ve ishal olurlar. Ayrıca veba, kelebek ve sarılık hastalıkları sonrasında hayvanlarda ishal görülmektedir. En çok da yeni doğan kuzularda görülmektedir. Göçerler, ishal olan kuzuları genelde kaldıkları çadırlara getirip sobanın kenarında birkaç gün ısıtırlar. Eğer birçok hayvan bir anda ishal olmuşsa da ishal hapları verilir ve kalınan çadırın altı temizlenip kurutulup üzüm ağacının sapları serilir. Bu şekilde ısıtılan çadırdaki muhafaza edilen hayvanlar çabuk iyileşmektedirler.

Kelebek: Bu hastalık, hayvanların içtiği pis sulardan ve zehirli otlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca diğer birçok hastalığı tetiklediğinden göçer aşiretlerde bu hastalığın aşısına özellikle dikkat edilmektedir. Bu hastalığın tedavisi için göçerlerin başvurduğu yöntemler şunlardır: “Bu hastalığın belirtisi hayvanlarda kurt çıkmasıdır (KK161). Genelde hayvanın kuyruk kısmında kurt oluşur (KK32). Bunun için sonbahar döneminin başlarında ve yaz aylarında kelebek aşısının vurulması gerekir. Bazen kış aylarında da bu aşı vurulabilir (KK161). Ayrıca ‘Sinem’ adlı bitki kaynatılıp suyu hayvanlara içirilir” (KK32).

Bu iki tedavi yönteminde hem veteriner hekimlikten hem de geleneksel ilaçlardan yararlanıldığı görülür. Zaten genel olarak da göçer aşiretlerde tek bir tedavi yöntemine başvurulmaz. Muhakkak destekleyici uygulamalar kullanılır.

Ayak Yaraları ve Kırık-Çıkık: Hayvanlar, yaylak ve kışlakların dağlık alanlarında sürekli yürüyüp otladığı için ayaklarından çok fazla yara almaktadırlar. Özellikle de kışlaklardaki otlama alanlarında taşlıkların çok olması yaylaklarda ise engebenin fazla olması sebebiyle düşme ve ayak kırık çıkıkları olmaktadır. Ayrıca hayvanlar kışlaklarda, akşamları kapalı yerde kaldığından zeminin ıslak olması hayvanların ayaklarında kurt ve yaralar çıkmasına sebep olmaktadır. Ayakta yara çıktığında, genelde ayağın tırnaklarının alt kısmındaki kabuklar kesilip sıvı olan “beyazla” ve “la sor” ilaçları ile yıkanıp yara merhemi sürülüp bir bez ile bağlanmaktadır. Bu hayvanlar, birkaç gün dağa gönderilmez. Sonrasında ayağın altındaki kabuk ise kendiliğinden tekrar yetişmektedir. Hayvanların ayaklarında yara ve kırık çıkık olaylarının yaşanması hayvan hastalıklarında en fazla

görülen durumlardır. Bu sebeple göçer aşiretler, bu konuya hâkimdirler. Tabii içlerinden bu işi en iyi bilenler ayrıcalıklıdır. Bu yüzden kimin sürüsünden bir koyun veya keçiye bir şey olursa o kişi özellikle çağırılır.

Konuyla ilgili örnekler şunlardır: “Ben, sadece hayvanların kırık çıkık işiyle ilgilenmekteyim. Koyunun ayağı kırıldığında ben yapıyorum. Zaten göçerlerin geneli, koyunların kırık çıkık işinden iyi anlar (KK38). Ama kırıklıkta herkesin eli bir değildir. Bazılarının eli ağırdır ve hastasını çabuk iyileştirmiyordur. Bazılarının ise eli hafiftir dokunduğu kırığı hemen iyileştirebilmektedir (KK41). Göçer hayvancılıkta dağlık alanlarda yürütüldüğünden genelde hayvanların, ayak bileğinde kırık çıkık olmaktadır. Bu durumlarda, hayvanın ayağının kırılan kısmını, elinle çekip yerine koymalısın. Bu düzeltmenin ardından o kısmı düz tutup, dört çubuk tahta ile sabitleyip etrafını ip ile sarıp bağlamalısın. Son olarak bir parça yün keçesi ile de bu kısım sarılıp bağlanılır. Bu şekilde bir hafta yaylada bekletilen hayvanın ayağı çabuk iyileşir (KK38, KK100). Hayvanlarda, çıkık ve çatlaklar geç iyileşir. Ama kırık olunca keçe ile sarıldığında kemik çabuk kaynayıp iyileşir (KK148). Özellikle de keçi kılına tereyağını eritip karıştırıp sürülürse daha çabuk iyileşir” (KK154).

Kırık çıkık için yapılan bu uygulamaları göçerlerin geneli bilir. İşin ustaları ise genelde yaşlı kimselerdir. Normalde kırılan kol ya da ayak bileği hastanede alçıya alınıyorken, göçebe aşiretlerde, alçı gibi düzgün olması için tahta çubuklardan oluşan sert bir kalıp yapılır. Böylece kırılan bölge sabit durarak alçıya alınmış gibi olur. Burada çağrışım ile bir tedavi yönteminin uygulandığı görülür. Ayrıca aynı çağrışım, keçinin inatçı özelliği sebebiyle kılının tedavi yöntemlerinde kullanılmasında da anlaşılmaktadır. Kişinin elinin hafif veya ağır olarak değerlendirilmesi ise tamamen işine olan hâkimiyetten kaynaklanmaktadır Ama bu görüşte gizli bir inancın olduğu görülür. Bu durumda “ilaçla inanç arasında sıkı bir bağlantı vardır” (Eyuboğlu, 2007: 11) denilebilir. Bu bağlantıyı göçer aşiretlerin halk ilaçlarının neredeyse tamamında benzer özelliklerden yola çıkılarak, yapılan çağrışımlarda görmek mümkündür.

Memelerin Şişmesi: Göçer aşiretlerde, süt ürünlerinden gelir elde edildiğinden hayvanın memeleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Hayvanın memelerinin renginin bile değişmesi sütünün kesilebileceğine veya memenin çürüyebileceğine işaret ettiğinden her ihtimale dikkat edilmektedir. Hayvanın memelerinin şişme durumu bir hastalıktır. Bu hastalığa karşı genellikle geleneksel yöntemlerden yararlanarak tedavi edildiği görülmektedir.

Göçerler yaptıkları bu tedavi yöntemlerini şöyle belirtmektedirler: “Hayvanların memeleri şiştiğinde memenin kenarında bir damar bulunur. O damara jilet vurulup kan akıtıldığında hayvan rahatlayıp iyileşir. Bu damar, şiştiği gibi müdahale edilmelidir. Aksi takdirde çok şişip hayvanın ölümüne bile sebep olabilir. Bu yüzden göçerler, hayvanları kontrol ettiğinde, özellikle memelerine dokunurlar. Zaten memesi şişen hayvanın bedeni ağırlaşır ve otlayamaz. Bu durumlardan da hayvanın hasta olduğu anlaşılabilir” (KK41). Koyunun memesinin şişliğini indirmek için kullanılan bir diğer yöntem ise şu şekildedir: “Koyunun memeleri şiştiğinde nazar değmiş denilir. Bu nazarı bozmak için şeyhlerin ve şehitlerin mezarından bir avuç toprak getirilir. O toprak hayvanın ya yemine konulup yedirilir ya da suyuna konulup içirilir. Bazen de suya konulup hayvanların üzerine serpilir. Bu şekilde de o şişen memenin şişliği iner ve hayvan iyileşir” (KK52).

Yukarıda belirtilen bu iki uygulamada dinsel-büyüsel açıdan bir sağaltmanın yapıldığı görülür. Bu yöntem, kutsal olarak bilinen şahsiyetlerin gücü, kabirlerindeki toprakla hayvanlara temas edilerek veya içirilerek “benzer işlemler benzer sonuçlar doğurur ilkesine, yani taklit büyüüne dayanmaktadır” (Örnek, 1966: 63). Göçebe aşiretlerin geleneksel tedavi yöntemleri incelendiğinde gerek hayvanları için olsun gerekse de kendileri için olsun, yöntemlerin bu tarz büyüsel işlemlere dayandırıldığı açıkça anlaşılır.

Yel Hastalığı: Soğuk havalarda meydana gelen hastalıklardandır. Bu hastalığa yakalanan koyun ve keçi bunamış bir hayvan gibi davranır ve hâlsiz düşer, aralıklar ile öksürüp durur. Göçerler, gerek yel hastalığı olsun gerekse de diğer soğuk algınlığı hastalıkları olsun hem bitkilerden hem de başka hayvanlardan yararlanarak bazı tedavi yöntemlerini uygulamaktadırlar. Bu yöntemler şunlardır: “Örneğin; hayvanın yakalandığı ‘yel’ denilen bir hastalık vardır. Bu yele tutulan koyunların hem gözleri beyazlar hem de ayakları topallar (KK154). Bu durumlarda, üzüm ağacının kökü ve süse bitkisi kaynatılıp suyu hayvanlara içirilir (KK21, KK22, KK27, KK26, KK39, KK105, KK106, KK107). Ayrıca etrafta ölen kaplumbağalar toplanır ve kabukları ateşte yakılıp kül hâline getirilir. Bu kül hayvanın yemine karıştırılıp yedirilir (KK52). Aynı işlem benekli olan kuşlar ile de yapılmaktadır. Bu kuşlar tüyleriyle birlikte kül hâline getirilir ve hayvanın yemine karıştırılıp yedirilir. Ayrıca siyah yılanın başı ve kuyruğu birer karış kesilip atılır. Kalan kısım ise ateşte bir saçta kavrulup kül hâline getirilir. Bu kül, tuzun içine konularak hayvanlara yedirilir. Siyah yılan zehirli olduğu için daha çok etkilidir” (KK154).

Yılan ile ilgili bir diğer durum ise şöyle ifade edilmektedir: “Havanın ısınmasıyla yılanlar çıkmaya başlar. Eğer yılan hayvanı sokarsa, o an bir bıçak, jilet veya şırınganın ucu ile yılanın soktuğu yer kazılır, böylece zehirli suyun dökülmesi sağlanır (KK41). Ardından o bölgeye kırmızı toprak ve süt karışımı ya da o an antibiyotik ilaç sürülürse hemen iyileşir (KK105). Bu tür durumlarda zaman çok önemlidir. Eğer erken davranılırsa koyun ölmez ama geç davranılırsa zehir koyunun vücuduna yayıldığından derhal ölür” (KK139). Göçerlerin bu tedavi yöntemleri, riskli olsa da alışık olduklarından olumsuz bir durum, yaşanmadan yapılması önemlidir.

Bu işlemleri değerlendirmek gerekirse, yılanın güçlü ve zehrinin öldürücü özellikleri ve diğer bitkilerin kökünün de acı olma özellikleri sebebiyle hastalıklarda kullanılması yine “benzerin benzere olan etkisi” ile davranıldığını göstermektedir. Ayrıca doğayla kucak kucağa yaşayan bu toplum için bu ilaçlar herhangi bir kitaptan öğrenilmemiştir. Görerek ve yaşayarak deneyimlenmiştir. Bu yüzden göçebe aşiretlerde, insana yararı olan her bitki ve hayvan kutsanır. Mesela belirtilen uygulamalarda gener ağacından (kızıl ağaç) söz ederlerken halen kutsal sözü kullanılır. Zaten “halk inançlarında, insana yararı olmayan, insanın işine yaramayan bir nesne kutsallık taşıyor” (Eyuboğlu, 2007: 7). Bu da tecrübenin insan hayatındaki önemini gösteriyor. Örneğin; “özündeki yararlılıktan dolayı Hititler, üzüm asmasını kutsal sayarlar. Yine mus (yılan) kutsal bir hayvandır. Günümüzde bile yılanın baş ile kuyruk kısmı atılıp orta kısmı iyice pişirilir ve bunu yiyen insanda mayasıl olmaz, birtakım deri hastalıkları geçermiş denilir. Ayrıca kartal da büyü yapımında, nazar değmesinde ve ilaç yapımında yararlı sayılır ” (Eyuboğlu, 2007: 6-7). İ. Z. Eyüpoğlu’nun verdiği bu örnek, günümüzde göçebe aşiretlerin ilaç kültüründe yukarıda da belirtildiği gibi halen yapılmaktadır. Bu da doğadaki varlıklardan yararlanarak yapılan ilaçların köklü bir geçmişinin olduğunu anlaşılır kılmaktadır. Zaten “Anadolu ilaçlarında en ilgi çekici yan sürekliliktir. Günümüzün halk ilaçlarını inceledikçe, insan ister istemez, daha gerilere, uzak geçmişlere doğru gidiyor. Eskiçağın inançlarıyla günümüz halk ilaçları arasında köklü bir bağlantının bulunduğunu görüyor” (Eyuboğlu, 2007: 8-9). Birbirinden etkilenen komşu ülkeler arasında bu açıdan halk ilaçlarının çoğunda benzerlik görülür. Ayrıca bu benzerliklerden ve tecrübelerden yola çıkılarak bir ottan, bir yemiştan yeni ilaçlar deneniyo. Bu ilaçların etkisini arttırmak için daha önce de belirtildiği gibi varlıklardan, nesnelerden veya gıdalardan “çağırışım,

benzerlik ve taklit” yollarına başvurularak aralarında bir etkileşim oluşturulup iyileştirici güç arttırılmaya çalışılmaktadır.

Göçebe aşiretlerin halk ilaçlarında, bu etkileşimlerden ve inançlardan yararlanarak yapılan bazı ilaçlar ise şunlardır: “Örneğin; süt sağımı için beri kurulacağı vakit o an orada yakın zamanda başkası beri yapmışsa aynı yerde beri kurulmaz. Çünkü diğer berinin sürüsünde, belki bir hastalık vardır ve bu hastalık bizim sürümüze geçer diye inanılır. Bu inanış genellikle göç dönemleri için geçerlidir. Göç sürecinde her konakta, kurulan berinin taşları vardır. O an yere bakıldığında berinin yeni olup olmadığı anlaşılır. Eğer berinin üzerinden, birkaç gün geçmişse özellikle de yağmur yağmışsa oradaki hastalığı yıkayıp temizlemiştir denilip yeni beri kurulur (KK38). Berinin ilk günü elde edilen lor peynirinden bir parça, bezin içine konulur. Bu bez, muska şeklinde sarılır ve sürüden bir koyunun boynuna asılır. Bu lor parçası, sürüdeki hastalığın giderilmesinde kullanılır (KK154). Ayrıca kutsal bir ağaç olan ‘gener ağacı’ (kızıl ağaç) vardır. Bu ağaç meyvesiz olup aşılandığında vişne tutar. Bu ağacın dallarında ‘U ve V’ şeklinde parçacıklar vardır. Bu ağaç parçalarının uçlarından iplik geçirilir ve kolye olarak hayvanların boynuna takılır. Kutsal bir ağaç olduğu için bereket ağacıdır. Bu sebeple hayvanların boynuna takıldığında hem hayvanı nazardan koruyup hastalanmasına izin vermez hem de sütünü çoğaltır. Bittim ağacı da aşılandığında fıstık tutar. Bu ağacın parçalarından da alınıp süs olarak hayvanın boynuna takılır (KK100, KK160). Bu ağaçlardan bazı parçaların üzerine güzel görünsün diye bir bıçak ile bazı şekiller ve süslemeler yapılır. Göçerler bu parçacıklara ‘darmiz’ , ‘darmizok’ derler. Bu ağaç parçası koyunun boynuna takıldığında, koyunun çışı kendiliğinden gelir (KK100, KK148, KK154). Hayvanların kabızlık sorununu çözmek için de keçinin kılı ya kolye olarak ya da bir bezin içinde muska şeklinde yapılarak hayvanların boynuna takıldığında kabızlık çözülür (KK210). Ayrıca hayvanlar, hastalanmasın diye sürünün içinde sürekli ihlas süresi okunur (KK237). Hayvanların hastalanması durumunda ise iyileşmesi için mevlit verilir” (KK23).

“Ayrıca yaz aylarında dağlık alanlarda, yayla muzunun kökü toplanır. Bu kökler, doğranıp kazanlarda kaynatılıp bidonlarda saklanır. Hayvanlar hastalandığında bir bardak içirilir. Özellikle de hayvanın bağırsaklarının temizlenmesinde bu ilaç kullanılır (KK19, KK148, KK154). Ayrıca üzüm ağacının kökü de kaynatılıp suyu içirilir. Bu kökler kaynatılmadan doğranıp tuz ve yem ile karıştırılarak da hayvanlara yedirilir. Bu köklerin

tadı çok acı olduğundan tuz ile verilmesi tercih edilir çünkü koyun tuzu çok sevdiğinden, yiyemediği ilaçları tuz ile karıştırıp yemesi sağlanır (KK22, KK26, KK27, KK39). Bu üzüm ağaçları budandığında, köylülerden isteriz. Bu ağaçları kış döneminde çadırlarda muhafaza edilen hayvanların altına sereriz. Böylece hayvanların kaldığı çadırların ıslak olup üşümeleri ve hastalanmaları engellenir. Bu ağaçlar hem hayvanın ayağının ıslanmasını önler hem de hastalığa iyi geldiğinden kullanılmaktadır (KK110, KK15, KK16, KK17, KK18, KK20, KK22, KK23, KK24, KK25, KK26, KK161). Bunun dışında yayla muzı ve ‘süse’ bitkisinin kökü neverem ilacının işlevini görmektedir” (KK154). İlaç olarak kullanılan bir diğer bitki ise ‘jermasi’dir. Bu bitki kaynatılıp suyu hayvanlara içirilir” (KK148).

“Hayvanlar dağlık alanlarda otlatılırken düşüp yaralanma olayları çok görülmektedir. Bu tür durumlarda, koyundaki yaralar, kışın daha çabuk iyileşiyor ama yaz döneminde hava sıcak olduğu için geç iyileşiyor ve o yaraya kurt düşüyor. Ayrıca sıcaklık olduğundan, sinekler o yaraya çöktükçe yara daha da iltihaplanıp kötüleşmektedir (KK41, KK38). Bu yaralara en iyi ilaç ‘heliz bitkisini kestiğinde, içinden akan süttür. Bu süt, o kurtlanan yaraya sürüldüğünde hem çabuk iyileşir hem de mikrobunu öldürür” (KK148, KK154). Heliz sütü için; koyun yarasına en iyi gelen ilaçtır” (Yalgın, 1959: 7) denilir. “Bu tür yaralanmalarda, yaraya tütün ve pekmez de konulur” (KK154).

Hayvanların yaralanmaları durumlarında en kötüsü ve iyileşme süreci uzun olanı kurt saldırılarında oluşan yaralanmalardır. Kurt saldırısında yaralanan koyunun iyileşme süreci ve yapılanlar ise şunlardır: “Kurt koyun sürüsüne girdiğinde koyunu yaralı bırakır. Tabii yaraya baktığımızda bu yara iyileşebilir mi yoksa öldürücü müdür anlarız (KK41). Eğer yaranın olduğu yerde çok açılma olmuşsa, yara dikilir (KK154) ve çabuk iyileşmesi için ceviz büyüklüğünde bir taş ateşte ısıtılıp o yaranın üzerine konulur (KK41, KK154). Bu taş, kızgın bir şekilde koyunun yarasının üzerine bırakılır. Taşın verdiği sıcaklıkla cızırtılı bir ses duyulur ve yara yanıp büzülür. Eğer kurt, koyunun kuyruk kısmını yaralamışsa kızgın taş bırakılmaz, malum yağ bezesi olduğundan daha da çok yanacaktır. Bu durumda da tuz ve keçe yakılıp karıştırılıp yaraya bastırılır (KK41, KK38). Yara bir anda büzülüp kaynar ve mikrobu dışarı çıkar. O yaraya tereyağı da kızdırılıp damlatılır (KK154). Tereyağı damlatıldığında o an yara kaynayıp bembeyaz olmaktadır (KK38). Kurdun açtığı yara çabuk iltihaplandığı için bu iltihap ancak yakılarak iyileşebilir

(KK153). Bu yara eğer koyunun boynundaysa da hemen iyileştirir ama koyunun boynu daraldığı için bu koyun, mecbur satılmalıdır” (KK106).

Burada belirtilen tedavi yöntemleri incelendiğinde yukarıda değinildiği gibi “çağırışım, benzerlik ve taklit” ilkelerinden yararlanıldığı ve benzeri benzer ile iyileştirme, benzeri benzer özellikte olan ile engelleme inancı açıkça görülür. Mesela sürüsünde hastalık olabilir diye beri yerinin özellikle aynı olmamasına dikkat edilmesi, olumsuz bir durumun aynı sonucu doğuracağına olan inançtan kaynaklanmaktadır. İlk süt sağımından elden edilen lor parçasının ise ilk günün bereketi özelliğiyle bereketsizliği önleyeceği düşünülür. Kutsal kabul edildiği için kızılağacın parçaları hayvanın üzerinde temas edilerek, çağırışım ile etkileşim arttırılmaktadır. Ayrıca inatçı özelliğiyle bilinen keçinin kılının, kabızlık gibi günlerce süren, inatçı bir hastalık için kullanılması da yine aynı çağırışımın yapıldığını gösterir. Bu çağırışimlardan yola çıkılarak temas edilen diğer yöntemler ise bazı bitkilerin sütünün ve suyunun antibiyotik olarak, kullanılan ilaçlar ile eş değer görülmesi ve bu bağlamda kullanılması, hayvan yaralarında yaranın büzülüp bir araya gelmesi ve iltihabın oluşmaması için en kuvvetli olan güçten yani ateşten yararlanarak kızgın taşın tedavide kullanılmasıdır. Örnek (1966: 106); bu tarz bağlantıları; “sempatik büyüün temas ve taklit ilkeleri ile benzeri benzerle iyi etme inancının bu tedavilerin esasını teşkil ettiğine dikkati çeker”. Ayrıca ihlâs duasının iyileştirici gücünün etkisiyle ve mevlit okutularak, mevlit’ in kutsallığını ortama yayarak iyileştirmenin gücü arttırılmaktadır. Bilindiği gibi mevlit Hz. Muhammed (a.s.)’in dünyaya gelişinin aşamalarını anlatmaktadır. İslâm dininde kutsal sayılan bu gün özel olarak da kutlanmaktadır. Çünkü Peygamber’in dünyaya geldiği zaman dilimi için karanlık bir dönem diye söz edilir. Bu karanlık dönem Peygamber’in gelişiyile aydınlanmıştır. Dolayısıyla mevlit okunarak da içinde bulunulan sorunların çözüleceği ve hastalıkların iyileşmesiyle ferahlanacağı umulduğundan, göçebe aşiretlerde de en çok yapılan uygulamadır. Bu durumda bu uygulamaların esasını din teşkil etmektedir denilebilir.

Göçebe aşiretlerin hayvan baytarlığında kullandığı yöntemlerde dikkat çeken bir diğer detay ise tüm bu uygulamaların ampirik bilgiye dayandırıldığı için rasyonel olarak da kabul edilebilirliğidir. Mesela göçebe aşiretlerin kültüründe, kullanılan bu ilaçlar hayvanlarda denendiğinde eğer olumlu sonuç alınmışsa kendileri için de bu ilaçları kullanmakta sakınca görülmez. Çünkü bu yaşam biçiminin doğasında her tecrübe sonrası

yaşanan olumsuzluklar bir tarafa bırakılır. Olumlu sonuçlar ise hayatları devam ettikçe kendileriyle birlikte kuşaktan kuşağa aktarılacak bir mirasa dönüşmektedir. Göçerlerin, burada belirtilen hayvan hastalıklarına karşı geliştirdikleri tedavi yöntemleri, halk baytarlığı bağlamında önemli örneklerdir. Göçer hayvancılıkta hayvan hastalıkları için geleneksel tedavinin yanında yaklaşık 15 yıl gibi bir süredir de tıbbi açıdan ilaç ve enjeksiyonların kullanımı da yaygınlaşmıştır. Göçer çadırlarında, çobanların heybelerinde ve eşeklerinin yükünde veterinerlerden ve eczanelerden alınan ilaçlar, vitamin hapları ve aşılar bir poşete konulup saklanmaktadır. Deneme yanılma ve tecrübe edinme yoluyla bu enjeksiyonları ve ilaçları kullanmayı öğrenen göçebeler, geleneksel olarak yaptıkları ilaçların yanında bu tıbbi ilaçları da kullanmaktadırlar. Genel itibariyle göçer aşiretlerin halk baytarlığı, büyüklerinden öğrendiklerini uygulama anlayışı üzerine kuruludur. Fakat günümüz yaşam koşullarının iyileşmesi ile şehir merkezlerine daha rahat ulaşabilme imkânı, tıbbi ilaçlara olan eğilimi gün geçtikçe arttırmaktadır. Kısacası göçebe aşiretlerin kültürel ortamında, veteriner hekimlerin önerdiği ilaçlar ile gelenekte öğrenilen yöntemler birbirini tamamlar mahiyettedir.

4.5. HAYVANLARI SÜSLEME VE İŞARETLEME /DAĞLAMA

Göçebe aşiretlerde, hayvanların süslenmesi, bazen bir süs unsuru olsun diye eğlence amaçlı bazen hayvanın iyileşmesi için bir inanış gereği bazen de hayvanın tanınması için yapılmaktadır. Örneğin; göçer hayvancılıkta önemli bir uygulama olan süttan kesme işleminde kullanılan “bıznık” genelde oğlakların boynunda süs olarak kalır. Bunun yanında dağda bulunan bir merminin veya farklı görünümü olan bir taşın bile hayvanın süslenmesinde kullanıldığı görülmektedir. Bu tür durumlarda hayvanını çağıran göçerler, hayvanın boynuna takılan bu nesnelerin adını hayvanın vücudundaki bazı özellikler ile birleştirerek betimlerler. Yani bir süs unsurunun birden çok amaçla kullanılması mümkündür.

Göçebe aşiretlerde, hayvanları süsleme geleneğinin kökeninde genellikle inanışlar ve tedavi etme vardır. Bu hussu göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Örneğin; ‘darmiz’ koyunun boynuna hem süsü olsun diye hem de koyunların çışı gelmediğinde şifa olsun diye takılır (KK34, KK100, KK128, KK129, KK130). Ayrıca kutsal olarak kabul edilen ‘gener ağacı (kızıl ağaç)’ ve ‘bittim ağacı’nın parçalarından da getirilip hayvanların boynuna hem süs hem de hastalıktan ve nazardan korumak ve süttan bereketini çoğaltmak için kolye olarak takılır (KK100). Yine keçinin kılı hem hayvanların kabızlık

durumlarında hem de süs olsun diye kıllarının uçlarından iplik geçirilip tıpkı boncuk dizer gibi kolye yapıp koyunun boynuna takılır. Bazen de bu keçi kılları, bir bezin içine konulup muska şeklinde yapıp koyunun boynuna takılır. Bu kolyeler hayvanların süsüdür (KK210). Aynen bu şekilde berinin ilk günü elde edilen lor peynirinden de bir parça alınıp bezin içine konulur. Bu bez, muska şeklinde sarılır ve sürüden bir koyunun boynuna asılır (KK154). Göçebeler bu kolyeler ile hem hayvanlarını süslemiş hem de korumuş olmaktadır. “Ayrıca göçerlerde, koyunları süslemek için dağda bulunan yabani ağaçları getirip nakşedip, boynuna takmak (KK34) ve mavi boncuklar takmak çok yaygındır. Mavi boncukla hem koyun süslenmiş hem de nazar değmesi önlenmiş olur. Göçerlerde özellikle genç kızlar (KK132) ve çocuklar kuzuları emzikle besleyip, boynuna boncuklar takarlar (KK34, KK132, KK133, KK134, KK135). Yün kırpma işlemi esnasında da güzel olan kuzuların boynunda ve ayak bileklerinde bulunan yünleri kesilmez. Bu yünler, bir süs gibi kalır” (KK159). Bu şekilde hayvanlarına sevgisini gösteren göçerler için kuzusu, çocuğu gibidir. Göçebe aşiretlerin sürülerinde, özellikle kilolu endamlı koyunların, güzel görünümlü küçük kuzuların ve oğlakların boynunda renkli ve iri boncuklar ile yapılmış kolyeler görülür.

Göçebe aşiretlerin tek geçim kaynağı hayvancılık olduğu için hayvanları tıpkı çocukları gibi sever ve önemserler. Bu yüzden hayvanlarının kaybolması veya başka sürüye girmesi durumunda, tanınması için bazı özel ve geleneksel işaretlerin yapıldığı görülmektedir.

Hayvancılık faaliyetinde önemli bir yere sahip olan “işaretleme” uygulaması, hayvanların kaybolması durumunda tıpkı bir etiket gibi tanınmasını sağlamaktadır. Bu sebeple hayvancılık ile ilgilenen toplumlarda bu “işaretleme” zamanla kendi kültürel dokularıyla da alakalı biçimlenmiş ve geleneksel bir kültüre dönüşmüştür. Hatta hayvancılık faaliyetini göçer olarak yapan aşiretlerde, her ailenin sürüsünü belirlediği bir işareti veya damgası vardır. Göçebe aşiretlerin göçer hayvancılık kültüründe kullanılan işaretler genellikle boya, kesik atma, yakma/dağlama ve delme şeklinde olmaktadır. Bu işaretlerden “yakma işaretine damga, kulağı, kesme işaretine de oyuk ve enek denir” (Matsubara, 2010: 158). Göçebeler bu işlemin tümüne “nişan” demektedirler. Bu nişan uygulaması göçebelere has yöntemler ile yapılmaktadır. Örneğin; yerleşik kesimde hayvancılık yapan toplumlarda hayvanın belirlenmesi işlemi için kuzunun bir kulağı iğne iplikle dikiş atılarak da işaretlenirken, göçebe toplumunda hayvan sayısı çok olduğu için

bu işlem yapılamaz. Göçebeler her uygulamalarında olduğu gibi bunda da en pratik olanını yapar.

Konu ile ilgili belirtilen görüşler ve yapılan uygulamalar şunlardır: “Göçerler, hayvanlarını muhakkak bir şekilden, bir renkten de olsa tanır. Ama yine de ya boyayarak ya da işaretleyerek belirlemek her zaman daha iyidir. Her göçer, sürüsünü farklı renkte boyar. Örneğin; benim sürümün boyası sarıdır. Benim sürümünden bir koyun, komşumun sürüsüne girerse bize haber verilir. Her sene boyanın rengini değiştiririz. Yayladaki göçerler, sonbahar döneminde, toplanıp birbirimize kimin ne renk boyayacağını söyleriz. Kuzulara da anneleriyle aynı rengi süreriz. Ayrıca kendi sürümüzün içinde de bazı işaretler ile koyunlarımızı belirliyoruz. Örneğin; sürünün içindeki ikiz doğuran koyunları ayrı renk, tek doğuran koyunları ayrı renk boyarız (KK100). Bazı kimseler koyunlarını belirlemek için kulağını keser, bazıları boyar, bazıları da dağlar” (KK107). Çünkü göçer hayvancılıkta bir yaylayı birkaç aile kullanabilir. Bu durumda sürünün gerek yaylada birbirine karışmaması gerekse de dağlarda otlatıldığında karışmaması için muhakkak işaretlenmesi gerekmektedir.

Bunun yanı sıra sürüsü bir olup ama hayvan sayısı farklı olan aileler de vardır. Bu durumda bir sürüde iki farklı işaret görülmektedir. Konu ile ilgili belirtilen şu örnekler dikkat çekicidir: “Kuzular doğduğunda herkes kendi kuzusunu aynı gün bir işaret ile belirler. Ben makas ile kuzunun kulağının üst kısmına kesik atıyorum. Başkası arkadan keser, birisi de önden keser, birisi de sağdan, diğeri soldan keserek işaretini belirler. Böylece bu kuzular başka sürünün içinde de olsa tanınır (KK202). Örneğin; biz kuzeniz ve mal varlığımız ayrıdır. Ama koyunlarımızı tek sürü olarak otlatırız. Süt sağımında herkes kendi koyununu ve keçisini sağlar. Süt sağımında, yanıma gelen koyun bana ait değilse kuzenimin berivanına yönlendiririm. Çünkü kişi, kendi hayvanının işaretini tanır. Bu yüzden eğer bir hastalık olmuşsa veya kurt sürüye girmişse kimin koyunu zarar görmüşse işaretinden belli olduğundan diğeri kişi bundan sorumlu değildir” (KK161, KK180).

Burada belirtilen görüşler ve alandaki gözlemler doğrultusunda göçebe aşiretlerde en yaygın olan hayvan işaretlenmesinin koyunun kulağına makasla kesik atmak olduğu bilinmektedir. Çünkü kesik atmak 1000 hatta 2000 sürüsü olan göçebe için en pratik uygulamadır. Nişan adı verilen bu uygulama, genelde kuzuların doğum zamanında yapılmaktadır. Bunun için ya kuzunun doğduğu gün ya da bir-iki gün beklenilip, toplu

olarak herkes kuzusunun kulağına bir-iki kesik atar. Bu işlem genelde kuzuların olduğu çadırda yapılır. O esnada kişi, kuzusu kaçmasın ve çok hareket edip makas, başka yerine denk gelmesin diye öncelikle kuzuyu bacaklarının arasına alır ve sürüsü için belirlediği nişanı sağ veya sol kulağından birine yapar. O an kuzudan acı bir “meleme” sesi gelir ve titreyerek hareketlenmeye başlar. Bu kesikten akan kan, kuzunun kulağından aşağıya doru damlarken, bu kuzu bırakılıp başka kuzu yakalanır. Kesik işlemi çok hızlı bir şekilde yapılır. Neredeyse beş dakikada beş kuzunun kesik nişanı yapılmaktadır. Ayrıca kuzuya nişan olarak kaç kesik atılması gerektiği ve hangi kulağına kesik atılması gerektiği önemlidir. Bazen sağ kulağın ucu kesilir bazen de üstte iki makas atılarak iki kesik atılır. Tabii bu kesik işlemi başına buyruk yapılmaz. Yaylada kaç aile kalıyorsa muhakkak birbirlerinin koyununun nişanını bilirler ve buna göre kendi nişanını belirlerler. Bu kesik atmanın yanında bir diğer nişan şekli de dağlama da denilen delmedir. Bu işlem, esnasında çadırın dış kısmında ateş yakılır ve birkaç tane şiş alınıp bu ateşin içinde iyice kızdırılır. Şiş ne kadar kızgın olursa hem o kadar çabuk işlem yapılır hem de bir şişle üç kuzunun kulağı rahatlıkla delinebilir. Bu nişan şekli kuzunun kulağının daha çok ince olan derisine yapılır. O an deriden cız diye bir ses gelir ve yanık kokusu çadırın içini kaplar ve birkaç damla kan damlar. Yapılan bu deliklerin sayısı da yine komşuların sürüsündeki nişanlar göz önünde bulundurularak yapılır.

Göçebe aşiretlerde yapılan bu uygulamalar ile aynı yaylayı paylaşan aileler arasında sürülerin karışması veya bir koyunun kaybolması durumunda pratik çözümler sunulmuş olmaktadır. Genel olarak bakıldığında “nişan”, bir aileyi hatta sülaleyi de göstermektedir. Baba malından ayrılan oğulların her biri ayrı bir nişanla sürüsünü babasının sürüsünden ayırır. Genelde en küçük oğulun babasının son kalan sürüsünü sahiplenmesi durumunda da babasının sürüsündeki nişanını aynen sürdürür. Bu da bu nişanın soyunun sürmesini sağlamaktadır. Kişi için bu bir gururdur. Bu yüzden “benim sürümdeki nişan, hâlen atadan, babadan kalan nişandır” denilip mirası yaşattığı için övünülmektedir. Burada sülaleyi yansıttığı gibi bireyselleşmeye doğru gidildiğinin de yansıtıldığı görülmektedir. Ayrıca göçebelerin de belirttiği gibi bazen sürüsü aynı olan komşuların koyunlarını tek sürüde gütmek istemesi durumunda da bu nişan uygulamasının kendilerine rahatlık ve ortaklar arasında güvenin oluşmasını sağlaması açısından önemlidir. Koyunlarını tek sürüde birleştirme uygulamasını, genelde ya mal varlığı açısından babasından yeni ayrılan göçerler ya da sürüsü az olan fakir göçerler, birleşerek tek sürü halinde çobana

verecekleri maaşı bölüşmek için yaparlar. Burada ekonomik açıdan bir yardımlaşma ve dayanışma söz konusudur. Yani göçerler, aynı yaşamı paylaşmaktan dolayı birbirlerine çözüm üretmek için bu uygulamaya başvurmaktadırlar. Bu “nişan” uygulamasının göçebe aşiretlere ekonomik olarak bir diğer faydası ise köylülerin, koyunlarını emanet olarak bakmak istediklerinde olmaktadır. Emanet denilen bu hayvancılık şeklinde göçerler ve köylüler aralarında belirli bir tarihe kadar hayvanların beslenmesi için anlaşma yaparlar. Köylüler, koyunlarını, göçerin sürüsünden farklı bir işaret ile belirleyip, teslim eder. Göçerler, bu koyunları kendi sürüsünün içinde belirlenen tarihe kadar besler ve koyunlardaki nişandan kime ait olduğu kolaylıkla anlaşıldığından rahatlıkla sürü, birbirinden ayırtılır. Bu açıdan göçebe aşiretler arasından emanet hayvancılığını en fazla yapan Soran aşireti olduğu için sürüsünde farklı “nişan” en fazla olan da Soranlardır denilebilir.

Kısacası “nişan” uygulamasının göçebe kültüründe maddi ve manevi açıdan anlam kazandığı aşikârdır. Göçebe aşiretlerde “nişan” uygulaması âdeti bir kültüre dönüşmüş ve sadece hayvanlarında değil, kullandıkları yaylalardaki yerleşim düzenlerinde, çadırlarında, sürülerinin korkuluklarında ve günlük kullandıkları malzemelerin üzerinde bile kendini göstermektedir. Burada dikkati çeken, göçebe aşiretlerin bu nişanları, şahsi mallarına ve geçici mülkiyetleri olan yerleşim yerlerinde yapmaya da özen göstermeleridir. Bu da nişanlarla özelleştirilen unsurların, korunması açısından önemli bir gelenektir.

Hayvancılıkta amaçlar farklı olsa da gerek hayvanları süslemek için takılan nesneler gerek hayvanın belirlenmesi için yapılan nişanlar gerekse de hayvanlara takılan adlar ve kümelenendirme sistemi hayvanın tanınması ve tanımlanmasında önemli etkenlerdir. Bu yüzden bu konun asıl amaçlarına değinmek için farklı başlıklar ile değerlendirilmiştir.

4.6. HAYVANLARA AD VERME VE KÜMELENDİRME

Hayvancılık faaliyeti ile ilgilenen toplumlarda hayvanlarına ad verme ve sürü şeklinde sınıflandırma yaygın olarak görülen bir husustur. Bu durum hayvancılık mesleğinin özüne işlemiştir. Genel olarak hayvanların tanınma ve sahibi tarafından tanımlanma hususunda, ayırıcı özellikler dikkate alınır. Bu özellikler; hayvanın yaşı, olgunluğu, soy şeceresi, şekli, şemalı, cinsi, ruh sağlığı ve bazı insan isimlerine göre özel adlandırmalar şeklindedir. Bu da hayvanın, hem biyolojik hem de fiziksel özellikleri ön planda tutularak

bir betimlenmeyle adlandırıldığını göstermektedir. Bu adlandırmalar, alan araştırması sürecinde edinilen bilgi ve birikime ve görüşmelere göre aşağıda sıralanmıştır.

Koyunların yaş, cins ve türüne göre aldıkları adlar şunlardır:

Kuzu: Koyunun doğurduğu dişi hayvandır. Bu hayvan bir yaşına kadar kuzu olarak adlandırılır. Bu kuzular, süt emen emzikli/emlik/gıdık kuzu ve otlayan kuzu diye ikiye ayrılır. Süt emdikleri dönem genellikle üç dört aylık olduğu dönemdir. Bu dönemde emlik kuzu cinsiyete göre ayrılmaz. Bu dönemlerden sonra kendi başlarına sadece ot ile beslenebildiklerinde, artık kuzu diye çağırılırlar. Belirli bir cinsel olgunluğa eriştiklerinde ise toklu ve dişi koyun diye ayrılırlar.

Toklu: İki yaşını doldurmuş kuzunun belirli bir cinsel olgunluğa eriştiğinde aldığı addır. Toklu olmadan önce koyun, koça gelmişse dişi koyun diye adlandırılır.

Koyun: Doğum yaptığında, “koyun” diye adlandırılır. Üç yaş zamanı en üretken oldukları dönemdir.

Koç: Koçlama çağına gelmişse “koç” diye adlandırılır. Üç yaş zamanı en genç ve verimli oldukları dönemdir. Bu hayvanlar beş ve altı yaşından sonra kuvvetlilik açısından “beran” olarak adlandırılırlar.

Keçilerin yaş ve cinsine göre aldıkları adlar şunlardır:

Oğlak: Keçinin doğurduğu erkek kuzunun hem süt emdiği hem de otladığı dönemde aldığı addır. Yeni doğduğunda 3-4 ay emlik, emzikli veya gıdık diye çağırılır. Bir yaşına geldiğinde oğlak ve çebiç olarak adlandırılır.

Teke: İki yaşını tamamlamış erkek keçiye, verilen addır.

Keçi: Doğum yaptıktan sonra aldığı addır. Keçilerin üç yaş dönemi doğum için en uygun oldukları dönemdir.

Görüldüğü gibi koyunlar ve keçiler yaş ve cinslerinin yanında doğumlarından sonraki süt emme dönemlerinden itibaren ufak, körpe keçi ve koyun gibi isimlerden sonra belirli bir cinsel olgunluk ve üretkenlik çağına geldiklerinde de adlandırılmalarında farklılık olmaktadır. Bu süreçte değişen adlar, taşıdıkları anlamlar ve özellikleri tüm hayvancılık kültüründe aynıdır. Göçebe kültüründeki hayvan adlandırmaları tür açısından incelendiğinde göçer hayvancılıkta kullanılan hayvanın türü; hemdani, hırırık ve düredir (melez). Bu yüzden bazı adlandırmalarda “Miha Hemdani, Hırırık ve Dürre” diye ayrımlara özellikle dikkat edilir.

Göçebe aşiretlerde hayvanlar, yaş ve cins ayrımının dışında, gerek vücudundaki kılların renkleri ve şekilleri gerekse de zayıflık, şişmanlık, boynuzlu, boynuzsuz, kısa, uzun ve geniş kulaklı ve de yüzündeki renkleri gibi fiziksel özellikleri ile birleştirilerek adlandırılır. Bu adlandırmalar yapılırken birkaç özellik art arda sıralanarak yapılır. Örneğin; ikili adlandırmada, yüzünün rengi ile kılının rengi veya kulağının şekli art arda sıralanarak “yüzü kara, gövdesi beyaz yünlü koyun, beyaz yünlü kulakları uzun koyun” diye tasvir edilmektedir. Bu sıralamalarda bazen koyunun ayak bileklerinde farklı bir renk varsa hatta koyunda bir sakatlık olmuşsa bu ayrıntı da diğer özellikler ile birleştirilerek arka arkaya sıralanıp belirtilmektedir. Hayvanların bu tanımlanmasında özellikle kıl rengi kavramının ön planda olduğu görülmektedir. Tek rengin tanımlanmasında beyaz, siyah, kahve, boz (grimsi), sarımsı gibi renkler en çok söylenenlerdir. Bilindiği gibi göçer koyunlarının gövdesinin yünü beyazdır. Yukarıda belirtilen renkler genelde, hayvanın beyaz yün olan gövdesinde, bacaklarında, ayak bileklerinde ve baş kısmı olarak yüzünün yanak kısımlarında, kulaklarının kenarlarında geçtiği için adlandırmada kullanılır. Ayrıca hayvanın yününün şeklinde ise kıvrıkcık yünlü, düz yünlü diye ayrımlara gidilerek adlandırmalar olmaktadır. Bu özelliklere göre ikili ve özellikle de üçlü adlandırma çok kullanılmaktadır. Üçlü adlandırmada, hayvanın bütün olan rengine, yanak rengi ve kulak şekli eklenir. Bazen de hayvanın başının rengine, yanaklarının rengi ve kulak şekli eklenerek bir tanımlama oluşturulmaktadır. Hayvanın tanımlanmasında görüldüğü gibi renk ve şekilsel özellikler ön plandadır. Bir de hayvanın kuyruk ve boyun kısımlarına göre de yapılan tanımlanma ile karşılaşılmaktadır. Bunun için kuyruğu yağlı olup büyük olan ve yağsız olup küçük olan kuyruk diye iki ayrıntı vardır. Boyun kısmı için genelde kalın ve ince boyunlu hayvan diye bir ayrıma gidilir.

Buraya kadar söz edilen ayrıntılar çerçevesinde, göçerlerin bütün koyunlarını ve keçilerini tanımasının mümkün olduğu söylenebilir. Bu tanımlama ve adlandırmayı göçerler de şöyle ifade etmektedir: “göçerler, koyunlarına, genelde rengine yani fiziksel özelliklerine göre bir ad verirler (KK19, KK140, KK142, KK143, KK144, KK145, KK146, KK147, KK148, KK154, KK155, KK156, KK157, KK158, KK159, KK210). Özellikle de sevdiği koyuna muhakkak bir ad verilir. Mesela kulağı kısa olan koyunlara, ‘kureş’, boynuzu olanlara ise ‘gêl/gelê’ denilir” (KK180, KK233, KK234). Hayvanlar özellikle de yüzünün rengine göre adlandırılmaktadır.

Koyunların fiziksel özelliklerine göre aldıkları adlar şunlardır:

Miha Telê: Yüzünde kahverengi renklerin ağırlıkta olduğu koyunlara denir.

Miha Tebeş: Yüzü beyaz olup gövdesi ise beyaz ve içinde siyah tüy olan koyunlara denir.

Miha Bezzî: Yüzü sarımsı renklerin ağırlıkta olduğu koyunlara denilir.

Miha Gewisar: Yüzü siyah ve beyaz renklerinin karışımı olan koyunlara denilir.

Miha Riser/Gewr/ Gewrê: Yüzü gri renkte olan koyunlara denilir.

Miha Kêmer: Yüzü koyu sarı ve kahve karışımı olan koyunlara denilir.

Miha Boz: Yüzü siyah ve gri olan koyunlara denilir.

Miha Bezi: Yüzü sarı olan koyunlara denilir

Miha Ser Reş: Başından boynuna kadar siyah olan koyunlara denilir.

Miha Gêl/Gêlê: Boynuzlu olan koyunlara denilir.

Keçilerin fiziksel özelliklerine göre aldıkları adlar şunlardır:

Hemis: Siyah olup Yüzünün içinde, kulaklarının kenarlarında, ayaklarının bilek kısmında ve tüylerinde sarı renkli olan keçilere denilir.

Çur: Sarımsı renkte olan keçilere denilir.

Belek/Boz: Kulaklarında ve ayak bileklerinde gri tonlarını anımsatan beyazımsı renkler olan keçilere denilir.

Reş/Qir: Simsiyah olan keçilere denilir.

Kol: Boynuzlu keçilere denilir.

Kolaç: Boynuzsuz keçilere denilir.

Koyun ve keçilerin, soy şeceresi, ruh sağlığı ve bazı insan isimlerine göre aldıkları adlar ise şunlardır:

Göçebe aşiretlerde, sürü ne kadar fazla olursa olsun, sürü sahibi, koyunun bir özelliğinden kuzusunu tanır. Kuzunun bir özelliğinden de annesinin kim olduğunu anlar. Zaten koyunların adlandırılmasının geneli anneden geçmektedir. Bu yüzden göçebeler, sürülerindeki anne koyun ve keçinin soyunu tanır. Bu soya, koyunun doğumu esnasındaki durumu, huyu, davranışları ve bedensel özellikler de eklenerek bir adlandırma yapılır. Buradaki soy şeceresinde öncelik koyunun annesi olmakla beraber eğer bu koyun, yıllar önce dahi başka bir kişiden satın alınmışsa, ilk sahibinin veya alındığı köyün bile adı anılarak bir adlandırmanın yapıldığını görmek mümkündür. Örneğin; falanca köyden falanca kişiden satın alınan koyunun kuzusu diye sıralanır. Burada bu koyunun veya keçinin kökenine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bunlara ek olarak etraftaki akrabalarının,

sevdiklerinin veya sevmediklerinin isimleri ile de hayvanını tanıma söz konusudur. Bu adlandırma düzeninde göçerlere göre; hayvanın huyu veya fiziksel özelliği güzelse, sevdiği ve güzel bulduğu kişilerin adıyla bu hayvan çağırılır. Eğer tam tersi özelliklere sahipse sevmeyişi veya arasında bir husumetin yaşandığı kişi ile benzetilerek onun adı, bu hayvana verilerek dalga konusu yapılır. Bir de hayvanın boynuna takılan muska, boncuk gibi bir nesne varsa bazen bu nesneler de adlandırmada belirtilir.

Bu kategoride belirtilen adlandırma düzeni, her ailede farklı olup kendilerine hasır. Özel adlandırma kapsamına giren bu isimlerden en yaygın olanlarını göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Sürüye öncelikle ‘eyyy, Fatım (Fatma)’, gibi isimler ile sesleniriz. Bazen de yayladaki akrabaların isimleri ile çağırırız. Örneğin; benim yengemin gözü kördür bir koyunumun da gözü kördür. Yengemin adı Hediye olduğu için o koyunuma ‘kör Hediye’ diyorum. Yine yaylada bir akrabamız çok ufak ve kiloludur. Ufak tefek kilolu bir koyunumu ‘Emine’ diye çağırıyorum. Bu tarz lakaplar ile koyunlarımızı aklımızda tutuyoruz (KK187). Ayrıca koyuna, Eyşêê (Ayşe), Eyşêşan (Ayşeşan) gibi adları veririz (KK148). Bu adları birkaç kez tekrarlayıp tuz verdiğinde artık o ad her seslenildiğinde hayvan hemen sana doğru gelir (KK1). Açıkcası göçerler ya da çobanlar, hangi isimden hoşlanırlarsa o isimle hayvanlara seslenirler (KK118). Göçerlerde genelde de Eyşê (Ayşe), Gêwrê, Xezal, Telê, Bezzi gibi isimler yaygındır. Örneğin; benim sürümde bir koyun var ona ilk doğduğunda Eyşê dedim ve yaklaşık on yıldır da o koyundan türeyen tüm kuzulara da Eyşê demeye devam ediyorum. Yani onun adıyla, soyunu sürdürmek gibi oldu (KK41). Bu isimler verilirken tıpkı insanlara nasıl ki isim takıldığında küçüklükten itibaren bir isim verilip çağırılır ve o isim anıldığında o kişi dönüp bakıyorsa koyunlar da zamanla o ismin kendisi için olduğuna alışıyor. Koyunlar genelde birbirlerine benzerler ama muhakkak bir özelliklerinden dolayı bir farklılık görülüyor. Örneğin; birinin ayağında, başında veya yüzünde muhakkak bir tutam farklı renkte tüyü vardır. Biz de o farklılığa göre bir isim takıyoruz (KK139). Ayrıca sürüyü de yine bu farklılığa göre tanırız. Bir koyun kaybolduğunda o farklı özelliği aklımızdadır. Şurasında şu renk tüy olan koyun/kuzu yoktur denilerek aramaya çıkılır” (KK67).

Göçebe aşiretlerin burada belirttikleri adlandırma usulleri incelendiğinde hayvanların fiziksel ve ruhsal özellikleriyle birlikte, tıpkı halk inançlarında ve ilaçlarında yaptıkları gibi varlıklar veya nesneler arasında bir özellikten yola çıkılarak çağrışımın etkisinin gücünden hem benzer olanı belirlemek hem de ayırıcı özelliği belirlemek açısından

faýdalanıldığı görülr. Aslında hayvanların adlandırılma kültürünün esasını bu çağırışım ve benzerlik ilkeleri oluşturmaktadır. Belirtilen bu özelliklerden dolayı göçerler, rahatlıkla sürüsünde farklı bir koyun gördüğünde, bu bizim sürünün soyundan değildir diyebiliyorlar. Bu yöntemle göçebelerin hayvanlarına görünüm açısından birer kimlik oluşturduğu da anlaşılmaktadır.

Göçerler, geleneksel olarak koyunlarına insan isimlerinden en çok “Delal, Hazal, Ayşeşan, Gozel (Gülözar), Besê (Besna), Hânê (Hanım), Berivan, Sosın, Kewê (Güvercin)” adlarını takarlar. Bu adları özellikle de berivanlar, süt sağımında, çobanlar ise sürüsünü güderken takarlar. Ayrıca hayvanların fiziksel durumuna göre; qelkaş (bembeyaz), çav reş (kara gözlü), topal, kör, şaşı, rındê (güzel), ruhsal durumuna göre; gêj (sersem-deli), davranış biçimlerine göre; yavaş yürüyen, çevik gibi ve süt sağımında yaptıkları davranışlara göre; süt döken, kovayı tekmeleyen, sütünü vermekte inatçı olan, sürüyü bozan gibi adlar da oldukça yaygın kullanılmaktadır. Ayrıca göçebe aşiretlerin hayvancılık kültürünün daha çok koyunculuk üzerine olması sebebiyle bu tanılandırma ve adlandırma sisteminin koyun cinsinde daha fazla olduğunu görmekteyiz. Göçer hayvancılıkta kullanılan keçi türü koyununkiyle aynıdır. Fakat keçinin gerek kıllarında gerekse de başının ve yüzünün yanak kısımlarında renk değişimleri koyununki gibi çok değildir. Keçilerin özellikle kulak şekli ve kulaklarının arka ile ön kısımlarındaki renk tonları ve özellikle de ayak bileklerinde bazı renk tonları görülür. Keçinin yün şekli ise aşağı yukarı aynı olup düzdür. Koyunun ise hemdani ve melez olan türünde yün düzdür hırık olan türünde ise kıvrıktır. Bu yüzden koyunların yün açısından da yine keçiden daha fazla adlandırılabilir detayları olmaktadır.

Kısacası burada belirtilen yaş, cins, tür, soy sop, yer, köken, şekil, renk gibi adlandırma örneklerini daha da çoğaltmak mümkündür. Çünkü göçerler ile hayvanı arasındaki bağı kuvvetlendiren bu adlardır. Öyle ki koyun ve keçiler, bu adlarla birkaç kez çağırıldığında zamanla sahiplerine karşı tepkilerde bulunurlar ve bir düzene girerler. Göçerler de bu adlandırma sistemi sayesinde hayvanlarını tanıyıp ayırt ederler. Bu adlandırma sistemi, ortak bir düzende gibi görünse de aslında öyle değildir. Her göçer aile, kendi isim düzenini bazı kıstaslara göre belirlediğinden bu adları sadece bu aile bilir. Mesela yaylada, hayvanlar, çağırıldığında eğer aynı özelliklere sahiplerse ve aynı adla ayrı ayrı çağırılmışlarsa o an birkaç koyunun aynı anda geldiği durumlar da gözlenmiştir. Hatta koyun ve kuzusunun aynı anda geldiği de olmuştur. Bu tür durumlarda başka ayrıntılar

devreye girer ve hemen hayvanın olgunlaşma düzeyi ile kuzu, oğlak, behind, toklu gibi adlar ile yeniden bir düzenlenmeye gidilmektedir. Bu da adlandırma sisteminde bireysel adların aile ortamında geçerli olduğunu göstermektedir. Örneğin; göçerler bir araya geldiğinde hayvanlarından söz ettiklerinde herkesin kendi isim düzenine göre hayvanını betimlediği görülür. Bu düzen analiz edildiğinde birinci kısımda yer alan yaş, cins ve tür sınıflandırmasına göre yapılan adlandırmanın ortak bir paydada buluşabileceği hatta hayvancılık ile ilgilenen toplumların tümünde karşılaşılabilecek bir husus olduğu söylenebilir. Fakat renk, şekil, soy şeceresi ve özel isimlerin kullanımının olduğu kısmın ise tamamen bireysel olarak aile kapsamında değerlendirilerek yapıldığı görülür. Bu yüzden birinci kısımda görülen düzen, ikinci kısımda kişiden kişiye değiştiğinden görülmez.

Göçer hayvancılık kültüründe ön plana çıkarmaya çalıştığımız bu adlandırma ve tanımlanma sisteminin göçebeler içerisinde tıpkı hayvanların desteklenmesi için yapılan küpelendirme raporu gibi de denilebilir. Çünkü her hayvanın ayırıcı özelliğiyle belirlenmesi göçerlerin sözlü belleğinde bir rapor gibi saklıdır. Özellikle sürünün yönlendirilmesinde, otlatılmasında ve sürüden bir kayıp söz konusu olduğunda göçerlerin belleklerinde saklı olan bu bilgilerden yararlandığı görülür. Bu da hayvancılık faaliyetinde hayvanların tanımlanmasını ve tanınmasının önemini bir kez daha ön plana çıkarmaktadır.

Göçebe aşiretlerde yukarıda belirtilen ad ve lakapların dışında bir de sürünün kümelenmesi vardır. Bu kümelenmede ana unsur olan hayvanlar; koyun, keçi, kuzu ve koçtur. Göçebelerde bu kümelenmeye “sürü/kerî” denir. Muhtemelen koyun sayısının fazla olması sebebiyle olsa gerek ki bu sürü genelde “koyun” diye çağırılır. Sürünün sayısına göre kaç çoban kiralanacağı belirlenir. Göçerlere göre 200-300 koyun da 500 koyun da bir sürüdür, 2000 koyun da bir sürüdür. Yani sürü, hayvanın sayısına göre ayrılmaktadır. Ama genel kanaat, bir sürünün sayısının 1000’in altına düşmemesi gerektiğidir. Koyun sürüsü içinde koçlar, ayrı gruplandırılır. Sürüdeki erkek ve dişi sayısında eşitsizlik vardır. Erkek kuzular genelde satılır. En fazla 15-20 erkek kuzu koçluk tohumu için beslenilir. Keçilerden ise en fazla 10 adet erkek keçi tohumluk için beslenilir. Sürüdeki erkek ve dişi hayvanların bu denli az olmasının sebebi ürün verme açısından dişi hayvanın sütünden ve doğurganlık özelliğinden yararlanmanın esas olmasıdır. Tabii hayvan sürüsündeki erkeklerin dişi hayvana göre idaresi de oldukça

güçtür. Örneğin; biraz genç olan erkek keçi ve koç, sürüden ayrı hareket ederek sürünün düzenini bozar. Bu da çobanın zaman kaybına neden olmaktadır. Göçerlerin hayvan sürüsü ne kadar fazla olursa olsun bir sürüde ortalama 50-60 koç bulunur. Bu koçlar, koç katımı için yeterli görülmektedir. Alikan ve Soran aşiretlerinde koyun ve koç sürüleri birleşiktir. Duderan aşiretinin koç sürüsü ayrıdır.

Keçi sürüsünün gruplandırılması göçer aşiretlere göre değişmektedir. Alikan ve Duderan aşiretlerinde keçi sayısı 50-60 arasındadır. Bu yüzden bu aşiretler keçilerinin sürüsünü ayırmazlar. Keçiler ve koyunlar, tek sürü olarak kabul edilir. Soran aşiretinde keçi sayısı 100'ü de geçer. Üstelik bu aşiretin sürü sayısı 500 ile 1000 arasındadır. Bu yüzden Soran aşiretinde, keçiler ayrı bir sürü olarak gruplandırılmaktadır.

Göçebe aşiretlerin ekonomik geliri küçükbaş hayvancılık üzerine kuruludur. Bu sebeple sürü sayısı, aşiretlerin hem maddi görünümünü hem de geleneksel uygulamalardaki önemi açısından önemlidir. Sürü sayısı en fazla olan Alikan aşiretidir. Sürü sayısı en az olan ise Soran aşiretidir. Bu yüzden genelde Soranların çoğu emanet hayvancılık da yaparak sürülerini büyütme gayreti içine girmektedirler. Bu değerlendirmeler ışığında aşiretlerin ekonomik gücü ve buna bağlı olarak çoban sayısı, kaç tane sürüsünün olmasıyla ve bu sürünün sayısı ile alakalıdır denilebilir. Örneğin; toplamda 5000 koyunu olan göçer bir ailenin toplumda genel kabul görmüş sürü sayısı olarak bilinen 1000 adet koyunun bir sürü/kerî olarak kabul edilmesi demek 5 sürüsünün olduğu demektir. Soran aşiretinin sürü sayısı değerlendirildiğinde ise en fazla 1000 adet olan koyun sayısı ikiye bölündüğünde iki "kerî" demektir. Dolayısıyla göçer hayvancılıkta sürünün dağılımı ve hesaplanması göçebelerin koyun sayısına göre değişmektedir. Çobanın maaşı da kendisine teslim edilen "kerî" sayısına göre hesaplanmaktadır. Ayrıca "kerî"si fazla olan göçebenin çobanı da fazla olmaktadır.

Hayvancılık faaliyeti, göçebe aşiretlerde atalarının örf âdetleri ve geleneksel uygulamaları ile şekillenen bir yaşam biçimidir. Bu yaşam biçiminde hayvancılık uygulamalarının bu kadar farklı olmasının sebebi sürü sayısı ve ekonomik kaygıdır. Aşağıda, göçebe aşiretlerdeki uygulamalarda görülen farklılık ve benzerlikler alandaki bilgi ve deneyimlerden ve yapılan görüşmelerden yola çıkarak gerekçeleriyle belirtilmiştir.

4.7. HAYVANSAL ÜRÜNLERİN ELDE EDİLİŞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

4.7.1. Süt Üretimi

Göçebe aşiretlerinin göçer hayvancılık yaşamında sağdıkları süt, çeşitli süt ürünlerine dönüştürülür. Başlıca süt ürünleri; süt, peynir, lor/çökelek, tereyağı, yoğurt ve kuruttur. Bunlardan peynir ve lor aşiretlerin ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Diğer süt ürünleri ise kendilerinin besin ihtiyacını karşılamak için yapılır. Sütün bu şekilde ürüne dönüştürülmesi, doğal olarak çeşitli muhafaza yöntemlerini ortaya çıkarmıştır. Bu muhafaza şekilleri ile göçebeler istedikleri yerlere göçmekte ve yaşamaktadırlar. Örneğin; süttten peynir yapılır ve bu peynir hayvanın derisinden yapılan tulumlara konularak binek hayvanın yüküne konulup gezdirilir. Yaşam biçimi sebebiyle de serin yaylalarda kalan göçebeler için bu süt ürünlerinde bozulma olmamaktadır. Böylece süt sağımının olmadığı kış döneminde göçerler muhafaza ettikleri süt ürünlerinden hem yiyecek olarak hem de pazarlarda satarak yararlanmaktadırlar. Öyle ki hem göçerlerin hem de çobanlarının sofrasında süt ürünlerinin olmadığı bir öğün yoktur. Bu da göçerler için süt ürünlerinin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bu yüzden bu süt ürünlerinin elde edilış yöntemleri ve değerdendirilişleri ürüne göre değışmektedir. Ayrıca süt ürünlerinin elde edilış sürecinin her aşamasında kadınlar ön plandadır. Tüm süt ürünleri kadınlar tarafından yapılmaktadır. Göçebe aşiretlerin süt ürünlerinin üretiminde en önemli ürün peynirdir. Peynir yapımının tüm aşamaları ve peynirde kullanılan maya bile, göçebelerin hayatında önemli bir değışim geçirmiştir.

4.7.2. Peynir Mayası/Fırşık ve Peynir Yapımı

Süt ürünlerinden olan peynirin yapımında maya en önemli unsurdur. Bu yüzden peynirin iyi tutması için oluşumunda kullanılan maya önemlidir. Göçebe aşiretlerinde iki çeşit maya kullanılmaktadır. Bu mayalardan bir tanesi hazır sıvı olan “yayla” ve “yörük” adlı mayadır. Diğer maya ise aşiretlerin kendilerinin yaptığı mayadır. Bu mayaya “fırşık” denilir. Bu mayanın yapımı el emeğine dayanan bir süreçten geçmektedir. Göçebe aşiretlerde, hayvancılık uygulamaları dışında emek isteyen diğer birçok unsur gibi bu mayanın da yapımı günümüzde gittikçe azalmaktadır. Hazır maya, işin kolayı olduğu için göçer yaşamının bu iş yoğunluğunda daha çok tercih edilmektedir. Fırşık denilen mayayı yapanlar, genelde kendileri için peynir yaptıklarında kullanırlar.

Göçerler yaptıkları fırşıkı şöyle tarif etmektedirler: “Yeni doğum yapan koyunun sütü sarıdır ve bu süt çok vitaminlidir. Bu sütü içen kuzu ve oğlaklar üç günlük olunca kesilir. Bunların süt dolu olan bağırsakları/şırdanları çıkarılır ve içine tuz doldurulur. Bu bağırsakların uçları bağlanarak, kuruması için çadırda bir direğin güneş görmeyen yüksek yerine asılır. İyice kuruyan bu fırşık, bir kapta muhafaza edilir. Kuruyan bu bağırsaklar toz gibi olur. Peynir yapılacağı vakit bir kepçeye süt doldurulur. Bu toz fırşıktan bir buçuk çay kaşığı alınıp kepçenin içinde birazcık süt ile eritilir ve iyice karıştırılıp süt kazanına dökülür. Bir kazan süt için bu miktar yeterli olabiliyor. Bu maya doğal olduğu için bundan yapılan peynir daha yağlı ve lezzetli olur” (KK100, KK154).

Burada belirtilen mayanın yapımı hem ayrı bir iş gücü olduğu için hem de kuzu ve oğlağın kesimini gerektirdiği için az tercih edilmektedir. Çünkü göçer aşiretlerde hayvanlarının çoğaltılması ön plandadır. Bu sebeple günümüzde ancak ölen bir kuzu veya oğlak olursa o an kesilip şırdanlarından fırşık yapılır. Aksi takdirde üstesinden gelememektedirler. Göçer aşiretler, geçmişte sürü sayılarının bu kadar fazla olmadığını bu sebeple bir şırdanı on gün kullandıklarını söylerler. Anlattıklarına göre geçmişte sürü sayısı en fazla 500 iken günümüzde en az 500’dir. Ayrıca yeni doğum yapan hayvanın memesi birkaç ay emilmezse çekilip çürür ve süttten kesilir. Süttten kesilen hayvanın bir daha süt vermesi az görülen bir olasılıktır. Bu sebeplerden dolayı göçer aşiretler, bunca hayvanın süttünün sağılıp peynir yapılması ve bu peynir için birçok kuzunun kesilmesini hem maddi hem de manevi anlamda göze alamamaktadırlar. Tabi ki bu durum, her ne kadar geleneksel bir ürünü kültürel anlamda yok etse de göçebelerin ekonomisi için faydalı olduğundan yapılması daha mantıklıdır. Bu durumun bir diğer yanı ise olanakların gelişmesiyle gelenekselliğin ve el emeğinin gittikçe azaldığını göstermesidir.

Göçer peynirini diğer peynir türlerinden ayıran en önemli özellik, çoğunluk koyun olmak üzere koyun ve keçi süttünden yapılması ve özellikle de kaynatılmamış süttten elde edilmesidir. Göçer peynirinin türü, beyaz peynir olup koyun ve keçi derisinden yapılmış tulumlarda muhafaza edilmektedir.

Göçebe aşiretlerde üretilen en önemli süt ürünü peynirdir. Peynir, aşiretlerin hem ekonomik hem de besin olarak da yaşamlarında en çok tükettikleri esas geçim kaynağıdır. Göçer peynirinin yapımında kullanılan süt, koyun ve keçiye aittir. Özellikle koyun süttü çoğunluktadır. Göçebe aşiretlerde, nisan ayından itibaren başlayan peynir üretimi mayıs, haziran ve temmuz ayının 15’ine kadar sürer. Bu durumda, göçebelerin, peynir

üretiminden gelir elde ettikleri süre ortalama 3,5 aydır. Bu aylarda elde edilen sütün neredeyse tamamı satış için yapılmaktadır. Bu süreçte peynirin kalitesi açısından sütün yağı alınmaz. Göçer aşiretlerde yağı alınan peynire “imansız peynir” denilir. Bu “imansız” denilen peynirde hem kuruluk hem de küçük delikler olur. Ayrıca göçer aşiretlerde peynir pişirilerek de tüketilmektedir. Peynir tabağı, sobanın fırınına konulduğunda üzerinde bir karış yağ birikir. Aşiretler, peynirlerinin görünüş olarak da yağsız olmadığının belli olduğunu bu iki durumdan da anlaşılabileceğini söylerler. Dinî değerlerine bağlı olan bu aşiretler, her fırsatta peynirin yağının alınmasının vebalinden korktuklarını belirtmektedirler. Genel olarak da göçer peyniri tam yağlı olması ile tanınmaktadır.

Göçebe aşiretlerinin göçer hayvancılık yaşamında peynir yapımı, geleneksel yöntemlerle tamamen el emeğine dayanarak kaynatılmayan süttten yapılmaktadır. Bunun sebebini göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Öncelikle göçerler, peynir sütünü kaynatmazlar. Göçerler, dağların yüksek yaylalarında hayvanlarını otlatırlar. Doğal olarak havaların sütünde herhangi bir hormon veya zehir olamaz. Süt bu kadar doğal elde edildiğinden kaynatmaya lüzum yoktur (KK217). Ayrıca bir aile, neredeyse günde 600 kg süttten peynir yapmaktadır. Bu kadar süt, sabah akşam nasıl kaynatılır” (KK8).

Belirtilen bu hususlar, incelendiğinde göçer ekonomisinde hayvan satışının yanı sıra önemli bir gelir kaynağı olan peynirin yapımı için sütün kaynatılması göçer hayvancılık yaşamıyla gerçekten de bağdaşmamaktadır. Zaten göçer peynirini satın alan kesimler de bunu bilerek satın almaktadırlar. Bu yüzden hem çevredekiler hem de göçebeler için bu bir sorun olmaktan çok, bu yaşamın bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Geçmişten günümüze tüm kesimlerde peynir satış yerlerinde göçer peyniri ayrı bir yerde sergilenmektedir. Tamamen doğal olan bu peynirin yaylanın doğal havasında kaynatılmayan süttten yapılması, tam yağlı olması ve beyaz olması kendisini göçer peyniri olarak ünlendirmiştir.

Bu peynirin yapım aşamalarını göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Öncelikle sütü beriden getirdiğimizde hemen mayalamayız (KK169, KK239). Süt, besmele çekilip dualar okunarak (KK165) iki tülbent ile süzülüp üzeri örtülen büyük kazanlara boşaltılır (KK64, KK66, KK69, KK89, KK92, KK93, KK94, KK66). Süt berideyken, bidonlarda kalıp ısındığı için kazanlara boşaltıldığında biraz serinleyip havalanması için 5-10 dk. kazanda bekletilmelidir. Daha sonra muhakkak bir demir kepçeyle bir kez

karıştırılmalıdır. Bu karıştırma işlemiyle sütün havası alınıp dengelenmesi sağlanır (KK117, KK162, KK163, KK164, KK163, KK170, KK173, KK174, KK175, KK178, KK179, KK239). Ayrıca kazana dökülen süt, karıştırılırken taşmasın diye kazanın ağız kısmı dört parmak boş bırakılır. Öncelikle sütün birkaç kez karıştırılarak havasının alınması gerekir (KK183, KK184, KK185, KK198, KK199, KK75). Ardından sıvı hâlde olan peynir mayası kazanın büyüklüğüne göre ayarlanıp konulur. Peynir yapımında mayalama işlemi önemlidir. Eğer maya eksik olursa, peynir sıvı halde kalıp yoğurt kıvamında olur ve katılaşmaz. Eğer maya fazla olursa peynirin kıvamı tutmaz parça parça olur ve peynir maya kokar (KK66, KK75). Genelde bir süt kazanına, maya kutusunun kapağı, ölçü olarak bir miktar belirlenip konulur (KK82, KK87, KK104, KK17, KK119, KK120, KK126, KK127, KK167, KK168, KK161, KK173, KK174, KK175). Mayanın miktarı iyi ayarlanmışsa bir-bir buçuk saat içerisinde süt, peynir kıvamına gelir. Bu peynir, karıştırılmadan büyük demir kepçeler ile parzunlara (bezden yapılmış torbalar veya bez süzgeçler için kullanılır) konulup ilk etapta hafif sıkılır ve parzunun ağzı düğümlemlenip boş bir leğene bırakılır. Sonraki sıkma işlemleri yarım saat veya bir saat aralıklar ile yapılarak peynirin suyu çıkarılır (KK239, KK182). Suyu sıkılan peynir parzunu başka bir leğene konulur. Bu işlem, akşama kadar sürer. Hatta neredeyse sabaha kadar kadınlar, bu peynir parzunlarını 7-8 kez sıkıp suyunu çıkarmalıdır. Eğer peynir iyice kurutulmazsa, lapalaşıp bozulur. Ayrıca mandıracı da bu peyniri kabul etmez (KK66). Elde edilen peynir suyundan ise çökelek yapıp satılır” (KK179, KK181, KK182, KK190, KK239, KK206, KK207). Belirtilen bu hususlardan da anlaşıldığı gibi peynir yapımı, emek, sabır ve detay isteyen bir üründür. Bu emeklerle yapılan peynirler, göçerlerin geçim kaynağı olarak kendilerine geri döner.

Göçebe aşiretlerinin peyniri ile ilgili bir karşılaştırma yapmak gerekirse, peynirler, tür ve yapılış açısından benzerdirler. Kokusu ve tadı açısından olan farklılıkları ise içine katılan otlardan kaynaklanmaktadır. Koku açısından Duderan aşiretinin peynirlerinde taze bitki kokusu olur. Çünkü Duderanların kaldıkları yaylalar daha çok Van/Başkale civarı olduğundan, buralarda yetişen bitkiler daha gür ve uzun boyludur. Bu uzun boylu otlar, onların peynirine, kokusunu vermektedir. Ayrıca Duderan aşireti, peynire daha fazla “suh” ve “sirik”otunu koyduğu için de peynirleri kokulu olmaktadır.

Peynir otları genelde, Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki yaylalarda bulunur. Peynire konulan bu otlar haziran ayının başında kadınlar tarafından toplanır. Göçer kadınları, topladıkları

otları yıkayıp kaynatır ve tuzlayıp bidonlarda muhafaza eder. Peynir yapılacağı zaman bu otlardan katılır.

Göçerler, bu otların toplanması ve yapılmasında dikkat edilmesi gereken hususların olduğunu şu sözlerle belirtmektedirler: “Öncelikle peynir otunun toplanma zamanı vardır. Eğer o zamanı geçirirseniz ot kartlaşıp sertleştiğinden peynire konulamaz. Peynire en çok konulan otlar; suh, siyambo ve siriktir. Bu otlar, küçük boyutlarda doğranır ve bir saat kaynatılır sonra tuzlanıp bidonlarda saklanır. Bu bidonlar, bir yıl da kalsa bozulmaz. Peynir mayalanacağı vakit bu otlardan içine konulur” (KK174). Göçerler, kendileri için peynir yaptıklarında ya da özel bir sipariş varsa bu otları kullanırlar. Bunun dışında satış için yaptıkları peynirleri beyazdır. Göçebe aşiretlerinin peynirlerine koydukları otlar farklıdır.

Bu farklılığı göçerler şöyle sıralamaktadır: “Örneğin; Alikan aşiretinin peynire koyduğu otlar; suh, sirik, belgsosın, siyambodur (KK230, KK231, KK237). Duderan aşiretinin peynire koyduğu otlar şunlardır: suh, sirik, siyambo, mend, maososındır (sulak alanlarda çıkıyor) (KK161). Soran aşiretinin peynire koyduğu otlar; sıtrık, kıççı, suh, pizpizek, sirik ve kurattır” (KK41).

Bu bilgiler ve gözlemlerimiz ışığında bir karşılaştırma yapmak gerekirse, peynir otu açısından Duderan aşiretinin yaptıkları peynirler daha fazla otlu olmaktadır. Soran aşiretinde kullanılan otların sarımsı olması peynire de bu sarı rengini katmıştır. Bu açılardan Alikan aşiretindeki peynirler az otlu ve kokusuz olmaktadır. Göçebe aşiretlerinin peynirleri, tat olarak da birbiriyle yarışmaktadırlar. Örneğin; yaz dönemlerinde Alikan ve Duderan aşiretlerinin peynirleri ön plandadır. Mandıracılar, yaz döneminde en fazla rağbetin Alikan ve Duderanların peynirlerine olduğunu belirtirler. Kış dönemlerinde ise yöredeki pazarlarda Soran aşiretinin tulum peyniri ön plandadır. Kış döneminde pazarlarda “Penrê Soraaa! / Soran peyniri!” diye çağırılır.

Soran aşiretinin üyelerinin konuyla ilgili görüşleri şunlardır: “Peynircilikte de en iyi Soran aşiretidir. Bugün Siirt civarında Soran aşiretinin peyniri meşhurdur (KK8). Bu tamamen yapılış ile ve içine katılan otlarla ilgilidir (KK113). Ayrıca Soran aşiretinin peynirinin diğer aşiretlerin peynirinden daha ön planda olmasının sebebi de Soran aşiretinin diğer aşiretlere oranla daha çok keçi beslemeleridir. Keçi sütü peynirde çok olduğu için tadı da farklı oluyor. Bir de sürülerimizin az olmasıyla da alakalıdır. Sürü çok fazlaysa o sürünün sütünün sağılması saatlerce sürmektedir. Doğal olarak o süt,

bidonlarda, güneşin altında kaldıkça tadı bozulup ekşimektedir. Soran aşiretinin sürüsü az olduğundan hemencecik o süt sağılıp hemen orada peynir yapılıyor. Mesela kadınlar, beri uzak olduğunda, o gün ki sütün peynirinin iyi tutmadığını söylerler. Bu yüzden sürünün çok veya az olmasının da peynirin tadını etkileme olasılığı yüksektir” (KK41). Burada belirtilen hususlar incelendiğinde, peynircilikte aşiretler arasındaki farkın peynire konulan otları, sürü sayısı ve bu sürüdeki keçilerin sayısı ile alakalı olduğu görülmektedir. Bunun dışında peynirin yapım zamanı ve yapılışı üç aşirette de aynıdır. Göçebe aşiretlerinde, ilkbahar ayında başlayan peynir yapımı en fazla 3,5 ay üretilir. İlkbahar ve yaz aylarında elde edilen peynir, mandıracılara satılır. Sonbahar aylarına girmekle azalan peynir, aile için yapılır. Bu dönemde aileler nüfuslarına göre peyniri, tulumlarda ve bidonlarda farklı şekillerde muhafaza ederler.

4.7.3. Tulum ve Basma (Salamura) Peynir Yapımı

Göçebe aşiretlerin geleneksel göçer peyniri “deri/tulum peyniri”dir. Bu peynir beyaz olup koyun ve keçi derilerinden yapılan tulumlarda muhafaza edildiğinden bu adla anılmaktadır. Bu peynir göçer kültürünün sembolü olarak bilinmektedir. Bu peynirin her aşaması emek isteyen uygulamalar ile yapılmaktadır.

Göçer aşiretlerde, yapılan tulum peynirinin muhafaza edilmesinde bazı hususlara dikkat edildiği görülmektedir. Bu hususları göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Göçerlerin geneli, peyniri, beyaz koyunların derisinde muhafaza eder. Keçi derisi yağsız olduğundan peynir kuru ve sert olmaktadır (KK41, KK232, KK233, KK234, KK236). Keçi derisinden koyun derisi daha iyidir. Keçi derisi ne kadar temiz yapılsa da muhakkak keçi kılı, peynirde kalmaktadır” (KK149).

Dikkat edilen bu hususlar incelendiğinde, göçer hayvancılık yaşamının bir düzeneğe oturtulduğu ve bu yüzden neyin daha faydalı olduğunun yaşanmışlıklara göre belirlendiği aşikârdır. Ayrıca günümüz göçer hayvancılıkta tulum peyniri açısından da koyunculuğun önemi bir kez daha anlaşılmaktadır.

Göçerler, tulum/deri peynirinin yapımını şöyle tarif ederler: “Tabaklanan hayvan derilerinin temizlenme işlemleri bitirildikten sonra bu derilerin içine önce su konulup bekletilir, sonrasında ise ayran konulup bekletilir (KK149, KK232, KK233, KK234). İyice emin olmak için son olarak derinin içine peynir konulup bir gün bekletilir. Derinin kokusunun iyice gittiğinden emin olduğunda, artık peynirin muhafazası için uygun hale gelmiştir denilir (KK100). Daha sonra derinin altına bir kemik konulur ve kemiğin bir

ucu, bir köşeden diğer ucu diğer köşeden çıkarılır. İğne ile bu kemiğin etrafından iplik geçirilir. Daha sonra bu ipin her iki ucu, çekildiğinde derinin altı büzülür. Ardından şerit gibi bir bez ile de sıkıca bağlanır (KK120). Büyük bir torba poşette, bir sıra peynir bir sıra ise lor peyniri, el ile dizilerek bastırılır (KK236, KK238, KK239, KK241). Bir tulumun doldurulması günlerce sürer. Çünkü bastırılan peynir kaldıkça daha çok dibe iner ve üzerine sürekli eklenerek bastırılır. Eğer sıkıca bastırılmazsa aralarında boşluk oluşur ve bu da hava yaptığından peyniri bozar (KK161, KK163). Bu peynir 10-15 gün dinlendirilir. Çünkü deriye basılacak peynirin iyice dinlenmesi ve suyunu salması gerekir. Eğer peynir dinlendirilmezse deriden su akar ve deriyi de peyniri de bozar. Dinlendirilen peynir torbası, derinin içine konulur (KK190). Bu peynirin ağız kısmına peynir küflenip bozulmasın diye bol tuz dökülür. Bu deri, ters çevrilip üzerine büyük ve geniş bir taş konulur. Her gün derinin ağzı açılıp üzerinde toplanan su dökülür (KK120). Bu deri peyniri, bu şekilde bir ay kaldıktan sonra tüketilir (KK174). Bu peynirin miktarı ise hayvanın gövdesine göre belirlenir. Örneğin; 50 kg tulum da vardır 100 kg tulum da vardır (KK239). Göçerler arasında en çok muhafaza edilen peynir türü tulum peyniridir. Çünkü kış dönemi boyunca göçerler, bu peyniri tüketir ve çobanlarına da bu peyniri gönderirler” (KK82, KK214, KK215, KK216, KK218, KK220).

Bu uygulamalardan da anlaşıldığı gibi göçer kültüründe, önemli bir yere sahip olan tulum peyniri tamamen geleneksel yöntemler ile hazırlanmaktadır. Deri peynirinin yapımı zamana yayılan ve emek isteyen bir üründür. Deri peyniri hem peynir piyasasında hem de göçerler arasında en çok rağbet edilen ve değeri yüksek olan peynir çeşididir. Göçebe aşiretlerde, deri peynirinin dışında salamura, basma ve lor peynirleri de yapılmaktadır.

4.7.4. Lor/Çökelek, Yoğurt, Tereyağı ve Kurut Yapımı

Bu peynir çeşitleri, süt ürünlerinin değerlendirildiği muhafaza şekillerinden dolayı bu adlar ile anılmaktadır. Bu peynirleri göçerler, daha çok kendileri için yaparlar. Salamura peynirinin yapımı normal göçer peyniri olarak ün salan beyaz peynir gibidir. Bu peynirin bu adla anılması tutulma şeklinden kaynaklanmaktadır. Bu peynirlerin içerisinde peynir otu kullanılmazsa bozulur.

Salamura peynirinin yapımını göçerler şöyle tarif etmektedirler: “Öncelikle peynirler, büyük dilimler halinde dilimlenip, tuzlanır ve üç gün boyunca leğenlerde bekletilir (KK23, KK31, KK44). Peynirin iyi tutması için ne kadar tuz dökülürse o kadar iyidir. Çünkü peynirin tuzu eksik olursa bozulur (KK197, KK221, KK222, KK223, KK224,

KK225). Burada belirtilen peynir çeşidinde tuz, özellikle vurgulanmaktadır. İyice tuzunu alan peynir, bidonlara konulup muhafaza edilir. Peynir, taze olduğu için kendi suyunu verir. Bu su, onun doğal suyudur ayrıca su katılmaz. Bu şekilde hazırlanan peynir bidonları, kış dönemi boyunca bozulmadan tüketilebilir. Ama yine de deri peyniri ve basma peyniri kadar dayanıklı değildir. Bu yüzden az yapılan bir türdür.

Basma peynirinin yapımı ise şöyle tarif edilmektedir: “Bunun için peynirler bir leğende dilimlenip tuzlanır ve iki üç gün bu tuzda bekletildikten sonra ezilip bir leğende bekletilir. Bidonlara bastırılacağı vakit ise peynire lezzet katsın diye bir sıra bu ezme peynirden bir sıra ise lor peynirinden eklenip bastırılarak yapılır (KK161, KK227, KK228, KK230, KK231). Bu peynir, koyun ve keçi derilerine aynı şekilde dizilerek de bastırılıp muhafaza edilir (KK66). Bazen de bu basma peyniri, toprağa gömeriz. Hatta bu peynire toprak peyniri de denilmektedir. Bunun için çadırın gölge kısmında toprağı kazıp bir çukur yapılır ve bu çukura geniş bir taş bırakılır. Bidonun ağız kısmı, bu taşın üzerine gelecek şekilde ters çevrilir ve son olarak bu bidonun üstü biraz açık kalacak şekilde toprakla örtülüp bir taş üzerine konulur” (KK82). Gerek yapımı gerekse de muhafaza şekli özel uygulama isteyen bu peynir çeşidinin kıvamının olabilmesi için toprağın kokusunu alması gerekir. Bu sebeple göçer aşiretlerde ağustos ayında bu peynir yapılır ve toprağın altında saklanıp Ekim ayının 15’inde sonbahar göçüne başlanıldığında çıkarılıp götürülür. Bu peynirin deri peynirinden tek farkı hayvan derisi yerine bidonlarda muhafaza edilmesidir. Gerek göçebeler arasında gerekse de peynir piyasası ve etraftaki kişiler tarafından salamura ve basma peyniri, deri peyniri kadar sevilmez ve rağbet edilmez. Bu yüzden bu peynir çeşidinden eğer özel siparişler yoksa satmak için bir muhafazası olmaz. Kendileri için bile olsa bir evde en fazla bir bidon görülür. Göçebe aşiretlerin genelinde deri peynirinin muhafaza edilmesi çoğunluktadır.

Göçebe aşiretlerinin peynir kültüründe, deri peynirinden sonra ekonomik geliri en yüksek süt ürünü lordur. Bu süt ürünü, peynir suyundan yapılmakta olup “çökelek, lor ve lolik” olarak adlandırılmaktadır. Genel olarak göçer aşiretlerde “lolik” adı kullanılır. Bu lor peyniri, tulum peynirinin de yapımında kullanıldığı için göçer aşiretlerde, önemi yüksektir.

Göçer aşiretlerde, peynir yapımı başladığı gibi lor yapımı da başlar. Peynir yapıldığı gün, suyu dökülmez. Bu su, büyük bir kazana konularak yarına bekletilir. Yaz döneminde göçer kadınlarının sabah erkenden kalkıp başladıkları ilk işleri peynir suyu için ateş

yakmaktır. Göçer yaylalarında sabah saat 06.00 sularında uyanıldığında her ailenin çadırının önünde, peynir suyunun büyük kazanlarda harlı olmayan ateşin üzerinde kaynatıldığı görülmektedir. Bu peynir suyundan lor yapılmaktadır. Lor yapımı emek ister. Çünkü peynir suyu kaynayana kadar dakikada bir karıştırılmalıdır. Eğer geç karıştırılırsa peynir suyu yağlı olduğundan lorun dibi tutar. Dibi tutan lor peynirini kimse satın almaz ve ellerinde kalır. Bu sebeple lor peynirinin yapımını üstlenen göçer kadını, lor peyniri, hazır olana kadar başka bir iş ile uğraşmaz. Sabah erkenden kalkıp kaynatmaya başlamasının sebebi de bu kadar çok zaman almasıdır. Çünkü kadın, lor yapımına geç başlarsa, başka işlerin de yapılma zamanı geleceğinden işler çakışacaktır.

Göçer aşiretlerde, lor peynirinin tatlı ve ekşi olmak üzere iki çeşidi vardır. Bu lor çeşitlerinin yapımını göçerler şöyle ifade etmektedirler:

Tatlı Lor (Lolik): “Bunun için peynir suyu, bir gün bekletildikten sonra ertesi günü kaynatılıp iyice katılaştığında demir kepeçlerle üzerinden köpüğü alınıp süzgece konulur ve bunun içine isteyen sirik otunu da katar. Göçerler, loru satmak için yaptıklarında sade yaparlar. Kendileri için yaptıklarında otlu yaparlar” (KK52).

Ekşi Lor (Lolik): “Bunun için peynir yapımından hemen sonra suyu bekletilmeden kazana konulup kaynatılır. Peynir suyu, kaynarken yoğurttan ayran yapılır ve bu ayran, kazana eklenip karıştırılarak üzeri kapatılıp bekletilir. Ertesi günü tekrardan ateşin üzerine kazan bırakılır ve kaynatılıp içine soğuk su ve tuz katılıp, karıştırılarak bu suyun kopması sağlanır” (KK52). Ayrıca içine kengel veya ebegümeci (tolık) denilen otlar da konulur. Bu ekşi lor, özellikle Cizre civarında peynirden de pahalıdır. Yaz aylarında göçerler ekşi lor peynirini yapıp Cizre’deki çarşı pazara götürüp satarlar” (KK66). Lor peyniri, göçer aşiretlere, yaz kış boyunca önemli bir gelir kaynağı sağlamaktadır.

Göçebe aşiretlerin üretiminde yer alan süt ürünleri içerisinde hiçbir şekilde ekonomik gelir elde edilmeyen ürünler yoğurt ve tereyağıdır. Hatta aşiretler, tereyağının önemli bir kısmını satın almaktadırlar. Aşiretlerde, kurut ise aile için yapılır. Eğer arta kalınmışsa satılır. Bu satış işini de genelde Soran aşiretinin kadınları yapar. Alikan ve Duderan aşiretinde, kurut yapımı sadece kendileri için az miktarda yapılır.

Yoğurt: Göçer aşiretlerde, hayvanların süt sağımı başladığı gibi yoğurt yapımına da başlanılmaktadır. Süt sağımının olmadığı kış döneminde göçer aşiretler, yoğurdu satın almaktadırlar. Bazen de kuzusunu emziren koyunların sütü fazla olduğunda veya yavrusu öldüğünde memesi çekilmesin diye her gün sütü sağılır. Bu süttten de yoğurt yapılır.

Göçer aşiretlerde, yaz döneminde günlük yoğurt yapılır. Göçerler bu dönemlerde, taze yoğurt tüketmeyi tercih ederler. Bu yoğurt, biri normal yoğurt diğeri ise süzme yoğurt diye iki şekilde yapılır. Normal yoğurt için ikinci süt sağımından elde edilen süttten bir miktar ayırılır. Bu süt, parzunlardan süzülür ve bir tencerede kaynatılıp dinlenmeye alınır. Hafif ılık hâle gelen süte, önceki yoğurttan iki yemek kaşığı maya alınıp bir kapta iyice çalkalanır. Bu çalkalanan yoğurt, tencerenin üzerini kaplayan kaymağı bozmadan bir kenarından hafifçe açılarak sütün içine konulur ve kaşık ile hafifçe bulandırılır. Böylece maya, sütün içine kendiliğinden yayılır. Mayalanan süt, akşamdan sabaha kadar bekletilir. Sabah bu yoğurdun kaymağı ile kahvaltı yapılır.

Diğeri yoğurt ise süzme şeklinde yapılır. Bunun için mayalanan yoğurt bir kepçe yardımıyla parzuna dökülür ve bu parzun, çadırın içinde gölge bir yerde direklerden birine asılır. Yaklaşık üç dört saat suyu süzülen yoğurt sertleşir. Bu yoğurdun tadı normal yoğurdun tadına göre daha ekşi olmaktadır. Ayrıca normal yoğurda göre daha katı bir kıvamdadır. Bu yoğurtlardan yapılan ayran da önemli bir süt ürünü olup göçer aşiretlerin en sevdiği içeceğidir.

Göçer aşiretlerde, kış döneminde hayvanların gebe olması ve doğum zamanlarında ise yavrularını emmeleri sebebiyle genellikle yoğurt satın alınmaktadır. Bunun çözümü olarak bazı aileler, sonbahar döneminin sonlarında daha yağlı ve sert olan bu yoğurdu süzüp bidonlarda bastırır. Bu süzme yoğurt, kış aylarında tüketilir. Bu yoğurdun ekşimsi bir tadı olmaktadır.

Tereyağı: Göçebe aşiretleri için tereyağı önemli bir süt ürünü olup yoğurttan elde edilmektedir. Aşiretlerin göçer hayvancılık yaşamında tereyağının belirli bir zamanı vardır. Bu zamanı ve sebebini göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Tereyağını peynir satışının olduğu aylarda yapmayız (KK75, KK169, KK161, KK160, KK242, KK244). Bunun vebali büyüktür. Bu yüzden bunu göze alamayız. Sonuçta peyniri alan bilmiyorsa, Allah da mı bilmiyor! Birkaç kilo peynir için imanımızdan olup her iki dünyamızı karartamayız (KK160). Kendimiz için peynir yapacağımız zaman temmuz ayında yapmaya başlarız (KK98). Bu aydan itibaren sonbahar dönemi, yayladaki tüm ailelerin yağ yapım zamanıdır” (KK169). Bu dönemde yapılan tereyağının ya yayıklarda ya da yağ makinalarında yapıldığı görülmektedir.

Yayıкта tereyağı yapımını göçerler şöyle tarif etmektedirler: “Tereyağını yapmak için öncelikle yayık tezgâhını kurarız. Bu tezgâh için yere üç ağacı dikip yukarıdan başlarını

sıkıca bağlarız. Yukarıdan sarkıtılan kalın çoban ipi ile bu yayık/fıçı sabitlenir. Yayığın içine iki kilo su, iki kilo ise yoğurt konulur. İki kadın bu yayığı aralarına alıp karşılıklı hızlıca birbirlerine doğru iterek çalkalarlar. Bu çalkalama işlemi yaklaşık bir saat sürer. Ayran çalkalandıkça köpüklenir ve bu köpükteki yağ yüzeyde birikir. Bu yağı demir süzgeç ile alıp bir kazana koyarız ve soğuk suyla yoğurup katılaştırıp donmasını sağlarız. Donan yağ, bidonlara konulup serin bir yerde muhafaza edilir (KK66, KK169, KK103). Ayrıca lor peynirinin arta kalan suyu da hâlen yağlı olduğundan bir yayığa konulup bir saat çalkalanır ve üzerindeki yağ, süzgeçler ile alınır. Bu yağ, soğuk suda yoğrulup tereyağı yapılır (KK66). Yapılan bu tereyağları hem yemek yapımında hem de kahvaltıda kullanılır. Yemek yapımında kullanılan tereyağı, tuzlu yapılır. Kahvaltıda kullanılan tereyağına tuz konulmaz. Bizler, tüm yemeklerimizi tereyağı ile yaptığımızdan bize yetmiyor. Bu sebeple ayrıca kış döneminde kullanmak için gidip Erzurum'daki tereyağı satıcılarından satın alırız” (KK132). Tereyağı, göçer aşiretler için önemli bir besin kaynağıdır. Aşiretlerin yemek kültüründe, sıvı yağ veya zeytinyağı kullanmak yoktur. Mesela göçerler, sıvı yağdan yapılan yemeği yediklerinde hemen hastalandıklarını söylerler. Bu sebeple bir göçer aile, kendi yaptığı tereyağının dışında senelik olarak da ortalama 100-150 kg arasında tereyağı satın almaktadır.

Kurut(Keşk/Jajik): Göçer aşiretlerde kurutun iki çeşidi vardır. Biri ayrırandan yapılır biri de lor peynirinden yapılır. Ayrırandan yapılabilecek göçer aşiretlerde “jajik” denilir. Jajik yapımı şöyle tarif edilmektedir: “Bunun için süttten yağ alınıp ayran yapılır. Bu ayran iyice kaynatıldığında üzerinde toplanan tortulardan yumurta şeklinde bezeler yapıp tepsiye dizilip güneşte kurutulur. Jajik bezeleri, kuruttan daha küçük olmaktadır” (KK41). Kurtun yapımında ise otsuz lorun içine, yoğurt ve tuz eklenip karıştırılır. Bu karışımdan yumurta şeklinde bezeler yapıp yuvarlanır ve güneşte kurutulur. Kurutlar, kullanılmak istendiğinde önceden ıslatılmalıdır. Göçerler, bu kurutu, ılık suda biraz bekletip oarak suyunu çıkartırlar. Ezip ayran olan suyuna, yarma ve nohut da katıp çorbasını yaparlar. Ayrıca dolma, bitkisel yemekler ve ekmek pişirdiklerinde tereyağıyla birlikte ekmeği ufaltıp üzerine dökerek de tüketirler. Ayrıca bu kurutları kadınlar, pazarlara götürüp satarak gelir de elde ederler. Kurutlar, kış döneminde Doğu Anadolu Bölgesi'nde çok pahalı olmaktadır. Buna rağmen kurut yapımı, zahmetli olduğundan kadınlar bunca işin içinde çok yapamamaktadırlar. Göçebe aşiretlerin hayvancılık yaşamında, daha çok gelir payı yüksek olan gıdalara ağırlık verilir. Bu sebeple göçer kültüründe kurutlar, daha çok

ev halkı için yapıp torbalarda, kiler çadırında asılır. Eğer fazla yapılmışsa kış döneminde satılarak da değerlendirilir.

Göçebe aşiretlerinde, peynir ve lor yapımında kullanılan araç gereçlere çok dikkat edilir. Öncelikle göçer peynirinin yapımı için olmazsa olmaz süt ve peynir çadırı denilen küçük bir çadırın gölge bir yerde kurulmasıdır. Bu süt çadırında peynir yapımında kullanılan zaruri eşyalar; demir kazanlar, naylon leğenler, büyük demir kepçeler ve parzunlar muhakkak olmalıdır. Çünkü süt, kazanlarda mayalanır ve peynir haline geldiğinde ise parzunlara konulup leğenlerde suyunun sızması sağlanır. Bu yüzden süt çadırında en az 5 büyük leğen olmalıdır. Çadırın içindeki direklerde yapılan askılıklara da parzunlar asılıdır. Sadece peynir yapımında kullanılması için süt çadırında 15'e yakın parzun olur. Parzunların temiz olmasına göçerler çok dikkat ederler. Tereyağı yapımında ise ya yağ makinesi ya da ayranın çalkalandığı yayıklar kullanılır. Bu yağ makinesi elektrik ile çalışıldığından voltu yüksek olan büyük güneş panellerine ihtiyaç vardır. Bu paneller ise pahalı olduğundan her ailede ya da yaylada olmaz. Eğer bir yaylada büyük güneş panelleri ve yağ makinesi bir çadırın önünde duruyorsa bu, o çadırın sahibinin zenginliğinin simgesidir. Bu da göçebeler arasında zenginliğin ve ekonominin sürüden sonraki göstergelerini belirtmesi açısından önemlidir. Kısacası göçebe aşiretlerde yağ makinasındansa yağ yayıkları daha çok kullanılmaktadır. Kurut yapımında ise yine yoğurdun süzmesi için parzunlar ve üzerinde kurutların dizildiği tepsiler/siniler kullanılmaktadır.

4.8. YÜN ÜRETİMİ: KIRKIMI, YIKANMASI, TİFTİKLENMESİ, EĞRİLMESİ VE MUHAFAZASI

Yün, göçebe aşiretlerinin göçer hayvancılık yaşamında, geçmişteki ekonomik değerini kaybetmiş olsa da geleneksel dokuma türleri ve aşiretlerin yün ihtiyacını gidermesi sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Yünün elde edilmesi yıkanması, tiftiklenmesi, eğirmesi ve muhafazası emek isteyen bir süreçtir.

Göçebe aşiretlerin hayvanlarının yün kırpma töreninde erkekler ön plandayken yün ile ilgili sonraki işlemlerin tümünde kadınlar ön plandadır. Yün kırpma zamanı, kadınlar yaklaşık bir ay yünler ile ilgilenirler. Satılacak yünler, torbalara konulur ve yaylada bir yerde istiflenir. Kadınlar, kendilerine ayırdıkları yünü ise derede toplanıp yıkarlar. Göçebe aşiretlerde yünlerin yıkanma işi haziran ayının son haftası ile temmuz ayında olmaktadır. Yün yıkama işini genelde genç kadınlar ve kızlar imece usulü ile birbirlerine

yardım ederek yaparlar. Özellikle de kızları az olan veya kızları küçük olan ailelerin yardımına yayladaki akraba kızları gelir. Göçer yaylalarında muhakkak bir dere kenarı vardır. Yün yıkama zamanlarında kadınlar ve kızlar bu dere kenarında bir yandan şarkılar söyleyip eğlenirler bir yandan da yünlerini yıkarlar. Yün yıkama işi için kalın ve uzun sopalar yapılır. Bunun için öncelikle yünler, ıslatılır ve naylon ile örtülen enli bir taşın üzerine konulup bu sopalar ile dövülür. Bu işlem bir saat boyunca beş dakikada bir yünler ıslatılarak sürdürülür. Yünün içindeki çepeller bu şekilde temizlenir. “Çepel; koyun pisliği ve ot dikenlerinin yüne karışmış olanlarına denilir” (Yalgın, 1939: 85). Bu temizleme işleminin ardından da yine arada bir yünler, soğuk sudan da geçirilir. Yün, sık sık üzerine su dökülerek dövüldüğünden, kendiliğinden doğal bir köpüğü oluşmaktadır. Bu ilk işlemde sonra deterjan ile de yıkanıp dövülen yünün iyice temizlendiğinden emin olunursa o yünler dışarıda önceden yıkanan taşlıklar ve ağaçlıklara serilir. Kurutulan yünler, ince uzun bir sopa ile büyük tutamlar halinde havaya atılarak çırpılır. Bu çırpma işlemi ile yünün içinde kalan büyük hayvan pislikleri de çıkmış olur. Bu çırpma işlemi, yünün tüm aşamalarında defalarca tekrarlanır.

Tamamen temizlenip kuruyan yünlerin artık tarama aşamasına geçilir. Yün tarama tarağı, kalın tahta bir zemindir. Bu tahta zeminin her iki ucunda da uzunlamasına çakılmış sivri demir çubuklar vardır. Tarama esnasında göçer kadınları iki ayağını tarağın dişli olan kısmına doğru açarlar ve tarağı bacaklarının arasına alıp yünleri, tutam halinde alarak iki elle bu taraktan geçirirler. Her seferinde birbirinden ayrılan yünler, tekrar üst üste konulup taraktan geçirilir. Bu işlem üç dört kez tekrarlandığında yünün içinde kalan iri pislikler de bu demir çubukların arasında kalarak yünden çıkmış olur. Bu şekilde taranan yün, son bir kez de bir sopa ile tutam tutam havaya kaldırılıp çırpılır. Yünü, taraktan geçirmek yünün ilk kaba işlemidir. Asıl ince olan işlem, kadınların elleriyle yünü parmak uçlarıyla küçük parçalar hâlinde tiftiklenmesidir. Bu esnada da yünün içinde kalan küçük pislikler ve hayvanın derisinin tozu, dökülmüş olmaktadır. Bu işlemde sonra ise yün, tekrar havaya kaldırılıp sopa ile son kez çırpılarak havası alınır ve temiz olan torba parçalarından dikilen bir savanın üzerine konulur. Yünün temizlenmesinde, çırpılma işlemi çok önemlidir. Yün ne kadar havaya kaldırılıp çırpılırsa o kadar birbirinden açılıp temizlenir. Göçebe aşiretlerde, yünün yıkanması, taranması ve tiftiklenmesi çok zahmetli ve aşamalıdır. Bu yüzden yün işlerinde, kadınların kolları ve boynu sürekli hareket ettiğinden ağrırmaktadır. Ayrıca göçer hayvancılık işleri ve ev işleriyle de ilgilenmeleri

gereken kadınlar gerek derede yün yıkarken gerekse de yünün taranma ve tiftiklenme işlerinde olsun yün işlerini imece usulü ile bir ay gibi uzun bir zamana yayarak dinlene dinlene günde bir çadırdaki toplanıp, karşılıklı şarkılar söyleyip, anılarını paylaşarak yaparlar. Tüm bu işlemler bittiğinde her aile, kendi yünü büyük torbalara koyup çadırın temiz bir yerinde istifleyip üzerine bir sedir ile örter. Sonrasında kadınlar ihtiyaçlarına göre yünü kullanırlar.

4.9. DOKUMA VE DOKUMA ÜRÜNLERİ

Göçebe aşiretlerde dokunan ürünler, göçebe hayatında kullanılan heybe/hurç, çuval, şerit, sedir, bineklerin sırtına örtülen yelekler ve başına bağlanan dizginlerdir. Ayrıca çorap, patik eldiven de giyim ürünü olarak dokunmaktadır. Göçebe yaşamındaki dokuma ürünlerinde, geçmişte en önemli ürün olan siyah keçinin kılından yapılan kıl çadırlarının ise günümüzde kullanımına son verilmesi sebebiyle dokuması yapılmamaktadır. Ayrıca yaşam koşullarının iyileşmesiyle de halı ve kilim tarzı ürünlerin de kullanımına son verilmiştir. Günümüzde yapımına devam edilen dokuma ürünleri, çadır yaşamında ve göçer hayvancılıkta kullanıma özelliğine sahip olan ürünlerdir. Bu ürünlerin yapıldığı dokuma âletleri ve tezgâhları şunlardır:

Kirmen (Teşi): “Bu alet, nar ağacından bir mile geçirilmiş dört kanattan oluşur” (Yalgın, 1939: 86). Göçerler arasında bu alete “teşi” denilir. Teşinin uzun bir sapı vardır ve diğer ucu ise tahtadan yapılmış bir çember ile çevrilidir. Bu çemberin baş, ucunda bir ince demir saplanılarak başı küçük bir halka gibi eğiktir. Eğirilip bükülen iplikler bu tahta çemberin üzerine sarılır ve sarılan ipliğin açılmaması için de ipin ucu bu baş, ucundaki demir halkanın içinden geçirilir. Bu işlem sonunda “yünden bükülmüş ipliklere “yün ip”, keçi kılından bükülmüş iplere “kıl ip”, pamuktan bükülmüş ipliklere “pamuk ip” denilir” (Yalgın, 1939: 86). Göçer kadınlar, tiftiklendikleri yünlerden iplik gibi ürünler elde etmek için bu iplikleri ahşaptan yapılmış teşi ile eğirirler. Buna yün eğirme işlemi denilir. Bu işlemde, önceden tiftiklenen yünden büyük bir tutam, kalın kordon/bilezik gibi sol kola geçirilir ve bu yünün diğer ucu teşinin baş, ucuna sarılır. Kadın, bu teşiyi, sağ eliyle dizine vurarak döndürerek o yünü geri sarıp, havaya kaldırır. Teşi, havaya kaldırıldığı sırada kadın, sağ elinin başparmakları arasında o kordon yünü çeke çeke inceltip iplik hâline getirir. Bu esnada ipliği iyice çekmek için teşinin sap kısmını kadın, koltuğunun altına yerleştirilerek sabitler. Boşluktaki iplikler her iki eliyle bükülerek inceltilmeye çalışılır.

Bu ipliklerin renklendirilmesi için yapılması gereken işlemi göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Kadınlar yünü eğirip, iplikler yaparlar. Bu iplikler koyunun yününün rengindendir. Yumak hâline getirilen iplikleri farklı renklere boyamak için ateş yakılır ve kazanlara su konularak kaynatılır. Bu kazana bir tutam tuz ve limon tuzu katılarak biraz daha kaynatılıp toz boya eklenir. Yumaklar açılıp bu kazanın içine atılır ve birkaç taşım kaynatılır (KK35). İstenilen renge bürünen iplikler, ağaçlardan yapılan askılıklara asılıp kurutulur (KK100). Aslında yünden eğirilen iplikler, önce çamurun içinde biraz bekletildikten sonra boya kazanına konulursa, rengini daha iyi alır. Böylece ipliklerin rengi siyah olur. Bu çamur normal bir çamur değildir (KK149). Bu çamur, tandırın içindeki kül toprağından ya da odun külünden olur. Siyah iplik yapılacaksa önce bu küller ile kaynatılmalıdır. Sonrasında siyah boyanın kazanında tekrar kaynatılırsa rengi daha kalıcı olmaktadır (KK100). Boyanan bu ipliklerden örnek motifler kullanarak ne isterseniz yapabilirsiniz. Mesela bineklerin sırtına koymak için yelekler ve örtüler yapılır. Ayrıca gerek günlük işlerde gerekse de binekleri bağlamak için şeritler yapılır ve atların yüzüne geçirmek için iplik örgülerden oluşan dizginler de yapılır (KK35). Ayrıca heybeler ve hurçlar yapılır (KK100). Eskiden keçi kılından yapılan iplikler ile çadırlar da yapılırdı” (KK14). Eğirme işleminden geçen yün ipliklerinden yapılan bu dokuma ürünlerinin işleyişi de el emeği isteyen önemli bir aşamadır.

Dokuma ürünleri için öncelikle dokuma tezgâhının yapılması gerekmektedir. Dokuma ürünlerinin yapıldığı tezgâhın biri ayakta diğeri ise yerde olan iki çeşidi vardır. Göçebe yaşamında çadır ve kilim gibi önemli ürünlerin yapımına son verildiği için bu tezgâhların ölçüsü yapılan ürünlerin ölçüsüne uygun olması açısından kısa tutulmaktadır. Dokuma ürünlerinin yapıldığı tezgâha “tevin” denilmektedir. Bu tezgâh yere çakılan ağaçlardan oluşan bir çerçeve şeklindedir. Bunun için “sepi” denilen dört kazık, yapılacak ürünün ölçüsüne göre sağlam olması için biraz derin olacak şekilde yere çakılır. Bu tezgâhın sağ, sol ve baş kısmına gelecek şekilde üç ağaç yere çakılır ve bu ağaçların baş kısımları kalın çoban ipiyle bağlanır. Bu üçgen bir prizma görünümündedir. Bu tezgâhın orta kısmına da “pijik” denilen bir ağaç konulur ve bu ağacın baş kısımlarına ağırlık yapsın diye birer taş, ip ile bağlanır. Bu sepilerin içinden “behş” denilen iplikler yatay olarak geçirilir. Mahsul denilen bir ağaç parçasıyla bu iplikler alttan ve üstten alınarak ilmekler yapılır. Orta kısımdaki “pijik” denilen ağaçla yapılan bu ürün alttan üste doğru götürülüp getirilir. Her ilmek sırasından sonra “kerkit” denilen demir bir alet ile de bu ilmekler dövülerek

sıkılaştırılır. Dokuma ürünü bitene kadar bu kirkitin dövülmesi sürmektedir. Bu dokuma tezgâhında yapılan ürünler şunlardır:

Hurç ve Çuval (Têr): Günümüzde hâlen göçebe yaşamında yük taşımakta kullanılan öncelikli ürünlerdir. Bunlar “tevin” denilen yer tezgâhta yün ipliklerinden yapılmaktadır. Bu parçalar, katlanıp etrafı çuval dikişleriyle dikilir. Bu hurçların sağ ve sol tarafı kanat şeklinde ayrılır. Bu ürünlerin büyüklüğü kullanım niteliğine göre değişmektedir. Bu hurçlar hem bineklerin sırtında yük taşımak için hem de çadırın içinde giysi dolabı özelliğini taşımaktadır. Göçerler, bu hurçlara kıyafetlerini ve diğer lazımlık eşyaları koyup çadırın içinde etrafa dizerler. Ayrıca yem ve un torbalarının parçalarından da bu hurçlar yapılır. Bunların üzeri ise güneşten etkilenip yanmasınlar diye bez parçalarıyla kaplanır. Bu hurçlar, genelde odun ve tezek taşımada kullanılır.

Heybe (Tur): Yün ipliklerinden “tevin” denilen tezgâhta yapılır. Bunun özelliği tek kanatlı olup kolluğunun olmasıdır. Bu heybeler çok kullanışlıdır. İşler esnasında kullanılan heybeler düz bir desen ile yapıp tezek, odun ve peynir gibi gıdaların taşınmasında kullanılmaktadır. Heybeler, göçebe yaşamıyla oldukça uygun olup çok kullanışlıdır. Çobanlar, başta ekmek ve peynir olmak üzere sigara tütünlerini, ilaçlarını ve lazım olabilecek iğne, iplik, tırnak makası, bıçak gibi ufak tefek eşyalarını bile bu heybelere koyarlar. Özellikle de kadınların hayatında heybeler, ayrı bir öneme sahiptir. Küçük çocuğu olan göçer kadını için heybesi çocuğunun ana kucağıdır. Sabah çadırdan çıkan göçer kadını çocuğunu bu heybeye koyarak işlerini yapmaya başlar. Bu heybeler, süslenip motifler ile dokunulmaktadır. Öyle ki göçer kızlarının çeyizinde muhakkak iki-üç adet bu heybelerden olur.

Şeritler (Bereng/Weris/Navcıl): Bunlar için yünden yapılan iplikler kullanıldığı gibi hazır alınan iplikler ve eski kazakların örgüsünden çözülen iplikler de kullanılmaktadır. Bunların örgüsü için iplikler her kısımda yedi çift olacak şekilde iki kısma ayrılıp dışarıda yere çakılan bir kazığa bağlanılır. Bu çiftler, altlı üstlü geçirilerek bir örgü modeli oluşturulur. Şeritler genelde dört parmak kalınlığında yapılır. Bu şeritler ile bineklerin boynu bağlanır. Ayrıca göç esnasında ve de yaz ayında taşınması gereken yükleri bağlamak için de kullanılır.

Kayış/Kolluk (Derben): Şeritlerin heybelere ve hurçlara kolluk olarak kullanıldığı parçaya denilir.

Dizginler (Hevsar/Dezgi): Atların ağzına takılıp yüzünün kenarlarından başını çevreleyen kısmını kapatacak şekilde olan bir kılıftır. Bu dizginin ipleriyle at yönlendirilip kontrol altına alınmaktadır.

Çatal (Heçi): Bineklerin boynunun bağlandığı şeritlerin bir ucuna V şeklinde kalın bir ağaç takılıp bağlanır. Şeridin diğer ucunda ise bir halka yapılır. Bununla hem bineklerin boynu bağlanır hem de yükler yüklendiğinde bağlanılacağı zaman bu çatal, en son bu halkadan geçirilerek yükler sıkılaştırılır.

Yelek Olarak Kurtan ve Sercıl: Bunlar tevin denilen tezgâhta yapılan koruyucu kılıftır. At ve katırın sırtındaki kemikler daha sert olduklarından incinmesin diye önce bu yelekler bırakılır. Sonrasında hurçlar bırakılarak yükler doldurulur. Bu yeleklerden ilkin “kurtan” serilir ve kurtanın üzerine de “sercıl” serilir. Kurtanın hem önden hem de arkadan halkası vardır. Arkadaki halkası kalın bir parça olup yapışıktır. Bineğin kuyruğu bu halkadan dışarı çıkartılmaktadır. Ön kısımdaki halkası ise yeleğin bir ucundadır. Diğer ucunda ise bir şerit vardır. Bu şerit ile bineğin boynu bağlanıp bu halkadan geçirilir. Sercılın ise sadece arkadaki halkası vardır. At ve katırın sırtına her iki yelek de serilir. Eşeğin sırtına ise sadece kurtan serilir.

Ek Parça (Paluw): Kurtanın arkasına yapışık olan kalın parçaya denilir.

Halka (Helek): Şeritlerin örgüsü gibi dört parmak kalınlığında yapılır. Bu halkalar gerek şeritlerin ucuna bağlanan yükleri bağlarken içinden geçirmek için gerekse de çadırın etrafına dikilir. Bu halkalar, çadırın kurulumunda çakılan kazıklara geçirilir. Bu sebeple küçük de olsa çok önemli bir dokuma ürünüdür.

Tüm bu dokuma ürünleri koyun, yününün ipliğinden yapılmaktadır. Ayrıca çadırın içine sermek için yün ipliklerinden ve diğer hazır ipliklerden sedirler yapılır. Bu sedirler, parçalar şeklinde olup çadırın orta kısmına ve kenarlarına kenarlık olarak serilmektedir. Ayrıca ekmek leğeninin üzerini örtmek, ekmek pişirirken tandırın kenarına oturmak için sermek, kiler çadırının içindeki gıdaların ve sebzelerin olduğu sepetlerin üzerini örtmek, çadırın içine dizili olan hurçların ve yatakların üzerini örtmek için de bu sedirlerden yararlanılmaktadır. Göçer aşiretlerde bu dokuma ürünleri, göç önceleri ve özellikle de uzun bir zaman dilimi olduğu için sonbahar göçü öncesinde yapılmaya dikkat edilmektedir.

Dokuma ürünlerinden olan yün ipliklerinden çadırın içini hem korumak hem de süslemek için çitlerden sedir yapılır. Bu sedir, çadırın içerdeki duvarıdır. Bu çitlerin yapılışı şöyle

olmaktadır: Bu çitler için yaz aylarında, kamışlar sulak alanlarda olduğundan oralarda toplanılır. Tabii çitlerin; kalın, ince ve içi delikli şeklinde çeşitleri vardır. Çit yapımında ince ve içi delik olan çitler tercih edilir. O çitlerin kabukları soyulur alt ve üstten başları kesilir ve eğrilik olmadan düz bir şekilde kuruması için bir aya yakın birbirine aynı hizada ve düz bir şekilde tutturularak bağlanılıp güneşte bekletilir. Renkli yün ipliklerinin ucuna taşlar tıpkı iğneye geçirilmiş gibi bağlanır ve bu çitlerin içinden alttan ve üstten geçirilir. Çitlerin her sırasında ucunda bir taş bağlı olarak iplikler asılı olur. Böylece bu ipliklerin ucundaki taş ağırlık yaptığından yapılan ilmekler sıkılaşır ve sabit kalır. Bu taşlar, aslında bir insanın görevini yapmış oluyor yoksa on kişi ancak çitten sedir yapabilir. Sanki birisi o ipi tutmuş çekip sıkıştırıyormuş gibi o taş o yapılan işleme ağırlık yapar. Ayrıca tıpkı halı gibi sedirin içine motifler de atılabilir. Göçebe aşiretler, bu kamış sedirleri genelde misafir çadırını süslemek için kullanmaktadırlar.

Göçebe aşiretlerinde dokuma ürünlerinin dışında ham yünden yapılan bazı ürünler ise başta keçe ve kepenek olmak üzere yatak olarak kullanılan döşek, yorgan, yastık ve minderlerdir. Bu ürünler ve yapıları şu şekilde olmaktadır:

Kepeneğin Yapılışı: Çobanlar ile özdeşleşmiş olan ürün tabi ki kepenekleri ve heybeleridir. Bir çoban yayladan çıkacağı vakit ilk olarak kepenegini ve yiyeceğini koyduğu heybesini almak zorundadır. Çobanın kepenegi de heybesi de keçeden yapılır. Çobanların âdeta sembolü olan kepenegin ustaları vardır. Bu ustalar genelde göçer erkekleridir. Ustalar, çoban kepeneklerini hem kendi ailesi için hem de başka isteyecek kişiler için ücret karşılığında yaparlar.

Kepenek yapımı için öncelikle kepeneklerde kullanılan yün miktarının ayarlanması gerektiği belirtilmektedir. Örneğin; “Büyükler için kepenek 4 kilo yünden yapılır. Orta boy kepenek 9 karış olup 3,5 kg yünden yapılır. Çocukların ise 7 karış olup 2,5 kg yünden yapılır. Yani kişinin kalıbına göre kepenegin alacağı yün de değişmektedir (KK26). Kepenekler için yapılan keçe, beyaz kuzunun yününden yapılır. Evde sedir olarak kullanılmak için keçe yapılacaksa kırmızı ve siyah kuzunun yününden yapılır. Koyun, yününden kepenek ve keçe yapılmaz. Bu yünlerden, yatak, döşek ve yorgan yapılır” (KK26, KK100). Burada göçerlerin yün ürününü niteliğine göre ayırdığı görülmektedir. Bu yün ayarlandıktan sonra kepenek yapımına başlanılır.

Göçer aşiretlerde, kepenegi genelde yaşlı erkekler yaparlar. Kepeneğin yapım aşaması şöyle tarif edilmektedir: “Öncelikle kadınlar yünü büyük taraklar ile tarayıp tiftikler.

Bazen de bu yün, Siirt'teki yün tiftiklenme fabrikasına gönderilir. Fabrikada bu yün tiftiklenip taranıp kepenek ustalarına teslim edilir (KK26). Kepenek yapımı için büyük ve geniş bir taşın üzerine bir naylon serilir ve yün, bu naylonun üzerine serilir. Ardından bu yünün üzerine sıcak su ve sabun dökülür. Erkekler, kalın ağaçlar ile bu yünü kuvvetlice döver. Daha sonra bu yüne hem su serpilir hem de bu yün rulo şeklinde sıkıca sarılır. Erkekler, karşılıklı durarak bu ruloyu tekmelerle tüm gücüyle birbirlerine vururlar. O yün iyice birbiriyle birleşene kadar böyle yapmaya devam edilir. Daha sonra bu keçeleşen yün, erkekler tarafından ıslatılıp taşlara vurulur. Keçe, ne kadar taşla çarpılsa o kadar açılır ve genişler. Keçe yapmak çok zahmetli olduğundan günde sadece bir tane yapılabilir. Bu keçelerden, çobanlara kepenek yapılır. Kepeneğin cepleri ve külahı da bu keçelerden kesilerek kepeneye dikilir (KK26, KK100). Ayrıca çobanı yıldırım ve şimşek çakmasından korumak için kepenegin sağ ve sol göğsünde keçi kılından yıldız motifleri yapılır (KK100, KK180). Bu kepeneklerin ıslanmaması için de üzerine branda ve naylonlardan kılıf da yapıp geçirilir" (KK122, KK152). Göçer hayvancılık yaşamında önemli bir yere sahip olan bu kepenekler, kuzu yününden elde edilen en önemli üründür. Kuzu yünü, ince ve yumuşak olduğu için suya dayanıklı olup, suyu hemen içeri çekmez. Ayrıca çabuk da kurduğundan, çobanın yaşam koşulları sebebiyle iyi bir kepenegin keçe yapımında en uygun olan yündür.

Yatak Ürünlerinin Yapılışı: Bunun için tiftiklenen yünlerden gerek aile için gerekse de gençlerin çeyizi için ihtiyaca göre birkaç adet de misafir yatağı yapılır. Göçer aşiretlerin çadır yaşamında yün ürünü yatak yapımında kullanıldığından ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca çadırdaki oturmak için minderler ve yastıklar da yapılır. Yünden doğrudan yararlanarak yapılan yataklar; döşek, yorgan, yastık ve minderlerdir. Bu ürünlerin yapımı şu şekildedir:

Döşek yapımı için düzlük bir yerde torba parçalarından yapılan örtüler veyahut da geniş naylonlar serilir ve bunların üzerine çırpılan yünler tutam tutam serilir. Bu yünün kalınlığı ortalama iki karış olur. İstenilen düzeye gelen döşek yünün beyaz olan kılıfı ters çevrilir. Bu kılıfın baş kısmını sağdan birisi soldan ise birisi köşelerini tutarak bu yünü içe alarak ilerler. Bu şekilde sona kadar gelinir. Ardından kılıfın ucu dikilir ve kenarlarından ortaya doğru uzun dikişler ile döşek sağlamlaştırılır. Ardından asıl olan renkli kılıf bu döşeğe geçirilir. Bu döşekteki işlemin aşamaları yorgan için de aynen yapılır. Yorganın döşekten ayrılan özelliği, kılıfına daha küçük dikişler ile kare şekilleri verilerek dikilip

sağlamlaştırılmasıdır. Bu işlemin ardından renkli olan kılıf ile yorgan çevrelenip dikilir. Yastıkların yapımı için de önce beyaz olan kılıfın içine yünler kullanım tarzlarına göre konulur ve ardından renkli kılıf geçirilip dikilir. Minder yapımı tıpkı döşek yapımı gibi önce beyaz olan kılıf doldurulup dikilir ardından renkli kılıf geçirilir. Göçebe aşiretlerin yaşam biçimleri hayvancılık olduğundan koyu renkli yatak örtüleri kullanılmaktadır. Bu koyu renkli parçalar tıpkı yaşamları gibi bol çiçekli motiflerden oluşmaktadır.

4.10. DERİ ÜRETİMİ

Göçebe aşiretlerin deri üretiminde yararlandıkları hayvanlar, koyun ve keçidir. Göçebelerde, hayvanın yüzülen derisine “post” denilir. Bu post, ihtiyaca göre farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Hayvanlardan elde edilen deriler, birebir satılmak için üretilmez. Deri, göçer hayvancılık yaşamında başta tulum peynirinin yapımında kullanılmaktadır. Bu yüzden bu peynirler, deri ile satıldığında göçer aşiretler deriden de dolaylı olarak gelir elde etmiş olmaktadırlar. Keçilerin postundan yapılan derilere “meşk”, koyun postundan yapılabilecek olan ise “deri/tulum/heban/hebun” denilir. Ayrıca derilerden bazı gıdaların muhafazası için ve bazı araç gereçlerin yapımında da kullanılmak için yararlanılmaktadır. Göçer hayvancılık yaşamında önemli bir ürün olan deri geleneksel işlemlerle (tabaklama işlemiyle) yapılmaktadır.

Derinin tamamen el emeğine dayanan tabaklama aşamalarını göçerler şöyle tarif etmektedirler: “Öncelikle kesilen koyun ve keçilerin derisinin büyük bir ustalıklarla darbe almamasına dikkat ederek yüzmemiz gerekir. Bunun için bıçağın ucunu, koyunun kuyruk kısmına hafif değdirip bir kesik ile açarız. Ardından elimizi yumruk yaparak deriyi koyunun vücudundan, ete zarar vermeden yavaşça açar açar derinin gövdesine kadar gideriz. Önce koyunun arkadaki iki ayağı ve ön ayaklarını çıkartıp, koyunu ayaklarından tutup bir ağaca asarız. Deriyi yavaş yavaş yüzeriz ve deriyi çıkarttığımızda, koyunun vücudu ile derisi tamamen birbirinden ayrılmış olur (KK41). Bu deri, bir yere serilir ve içi çokça tuzlanıp bekletilir. Tuz ile mikrobu temizlenen deri yıkanır (KK161). Ardından bir kazana meşe ağacının yakılan külü konulup kaynatılır ve kaynar hâlde olan sıcak suya deri konulup bir gün bekletilir (KK100). Ertesi günü bu deri, ters düz çevrilip bıçaklar ile suyun altında tertemiz olana kadar kazılır ve memeleri sıkıca bağlanır (KK161, KK215). Son olarak ayran ve yarpuz otu karıştırılıp (KK100) derinin içine dökülür. Deri bu şekilde kokusu gidene kadar bir iki saat bekletilir. Ardından bol su ile iyice yıkanır (KK161, KK215). Tüm bu işlemlerden sonra keçi derisi başka bir işlemde de geçirilmelidir. Bu

kez bir kazana su konulup ateşe bırakılır. Bu su kaynadığında içine keçinin temizlenmiş derisi konulur. Ardından nar kabukları da konulup kaynatılır. Bu suyun içinde deri 2-3 gün bekletilir (KK149, KK143). Nar kabukları rengini deriye verir ve derinin içi iyice siyahlaşıp kalınlaşır. Nar suyu deriye hem rengini verip, kokusunu götürür hem de keçi kıllarını temizler (KK23). Bu işlemden sonra derinin iyice kalınlaşması için yemeğin yapıldığı çadırdaki, gölge olan yüksek bir yere bu deri asılır. Hemen yakınında ateş yakılarak duman çıkması sağlanır. Deriye duman değdikçe daha da kalınlaşıp siyahlaşır. Ardından hemen yıkanır ve bu deri siyah renginde olur (KK149, KK143). Bu işlemlerden sonra deri ne kadar yıkansa da rengi gitmez. Ayrıca bu derinin içine her ne konulsa da kokusunu o şeye vermez” (KK21, KK22, KK23). Göçebe aşiretlerde, yapılan bu derilere genelde peynir basılır. Ayrıca bu derilerden başka ürünler de yapılmaktadır.

Koyun ve keçi derilerinden yapılan ürünlerin özelliklerini ve bu ürünlerin kullanım amaçlarını göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Göçer aşiretlerde öncelikle yağlı olduğu için beyaz koyunun derisine peynir basmak tercih edilir (KK116). Peynirin dışında bu derilere başka şeyler de konulur. Tabaklanan deriyi kesip farklı şeylerde kullanmak için dikilir ve isteyen istediği şeyi içinde muhafaza eder. Örneğin; koyun derisinden hebun/heban (göçerler, tuluma hebun demektedirler) yapılır. Bu hebunların içine evin ekmeği, kuru üzüm, ceviz, kuru gıda olarak; nohut, mercimek gibi ürünler konulur ve tereyağı gibi ürünler de konulup muhafaza edilir. Ayrıca derilerden erbane/davul yapılır, sarı keçinin derisinden de namazlık yapılır. Koyun derisinden ayakkabı olarak çarık yapılır. Bir de bu derilerden kaşıklık ve heybe yapılır. Kaşıklık için deri kesilir ve çanta şeklinde etrafı dikilerek ağız kısmı açık bırakılır. Çadırın mutfak olarak kullanılan bölümüne asılır ve içine kaşıklar çatallar konulur. Heybe de çanta gibidir ve içine çobanlar ekmeklerini koyup götürürler (KK100). Hatta tütün de heybelere konulur. Gıda gibi ürünlerin koyun derisinden yapılan heybelere ve hebanlara konulması, daha iyi olur. Keçi derisi sert ve yağsız olduğu için ürünleri kurutmaktadır. Ama koyun derisi yumuşak ve yağlı olduğu için ekmek ve peynir, bir ayda içinde kalırsa yumuşaklığını korur (KK153). Keçi derisi serttir ama yağmura ve kara karşı dayanıklı olduğu için bu derilerde kolay kolay yırtılma ve delinme olmaz. Bu yüzden tekelerin ve keçilerin derilerinden daha çok “cer” denilen torbalar ve “meşkler” yapılır. Bu “cerler” ile su ve süt taşınır. Bu “meşkler” tereyağı yapımında yayık olarak da kullanılır. Ayrıca keçi derisinden yaptığımız torbaların ağzına birer ip geçirirdik ve bu ipi büzüp torba gibi yapardık. Bu

torbalara da gerek kuru gıda gerekse de başka ne istersen koyabilirsin. Günümüzde bidonlar, torbalar çıkınca eskisi gibi kimse kendini yormak istemiyor” (KK100). Burada belirtilen deri üretiminde, geçmişten günümüze birçok değişimin olduğu görülse de göçebe hayatında özellikle de süt ürünlerinin muhafazasında hayvanın derisinden yapılan tulumların önemi halen korunmaktadır.

Göçer hayvancılık hayatında hayvanların etinden, sütünden, kemiklerinden, derilerinden ve tezeğinden derken neredeyse her şeyinden yararlanılmaktadır. Hayat şartları gereği geçimlerini bu hayvanlardan sağlayan göçebeler, deri üretiminde geçmişte yaptıkları ürünler kadar olmasa da hâlen aşiretlerin ekonomisinde önemli bir yeri olan deri peynirini sattıkları için derinin tabaklanması ve üretime hazır olması işlemleri tüm gelenekselliğiyle devam etmektedir. Bu durum bazı uygulamaların göçebe hayatıyla sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve bu yaşam biçiminin bir neticesi olduğu için değişmesi mümkün olmadığını göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

4.11. GELENEKSEL KUTLAMA VE TÖRENLER

Göçebe aşiretlerin kırsal olan bu toplum yapısında, hayvancılığın yeri ve önemi, tartışılmaz bir değerdedir. Sosyo-ekonomik bir gereksinim sonucu yapılan hayvancılık, onlar için kültürel bir olguya dönüşmüştür. Bu olgu iklimsel bir yaşam tarzı şeklinde benimsendiğinden sürekli hareket hâlinde olmayı gerektirmektedir. Bu hareketlilik sonucunda doğayla iç içe yaz kış çadırlarda yaşamak ile gelişen göçebelik, hayvancılıkta yapılan geleneksel uygulamalar ile önem arz eden etnografik bir konudur. Bu uygulamalar, hayvancılık kültürü açısından geleneksel tören ve kutlamalar olan koç katımı (döl dökme), koyunların yıkanması/banyosu, yün kırpma, süt sağımı ve göçtür.

Genel olarak baktığımız zaman Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin ekonomik faaliyetleri hayvancılık olduğundan tek meslekleri de göçer hayvancılıktır. Bu açıdan bu aşiretler arasında mesleki farklılaşmanın olmaması normaldir. Ama aynı hayat biçimindeki duruşları, durumları, davranışları ve görüşleri gibi faktörler elbette farklıdır. Hayata olan tutum ve davranışları gereği bu aşiretlerde geçim aynı olsa da uygulamada, aşiretlere özgü farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıkların kaynağı aşirete özgü olmakla beraber, her aşiretin sahip olduğu sürü sayısı ile de yakından ilgilidir.

4.11.1. Koç Katımı /Döl Dökme Töreni

Koç katımı hem geleneksel hem de hayvan soyunun devamı açısından gerekli bir uygulamadır. İnsan hayatının geçiş dönemlerinin ilk evresi olan doğum dönemine denk gelen koç katımı ile hayvanın da ilk geçiş dönemi başlamış olmaktadır. Hayvancılıkta koç katımı ile belirli bir dönemden bir başka dönem olan hamilelik dönemine geçilmektedir. Göçebe aşiretler açısından da yeni bir hayvancılık faaliyetinin başlayacağı dönem olmaktadır. Göçer hayvancılıkta, koç katımı, yaz döneminin sona erdiğinin, sonbahar ve kış dönemlerinin ise başladığının habercisidir. Hayvanların gebelik süreci ve doğum zamanı kış dönemidir. Hayvanların doğumundan sonraki süreç ise kış döneminin biteceği ve ilkbahar göç dönemiyle yaz döneminin başlayacağını habercisidir. Bu dönemler göçebeler için önemli olup göçebe olan yaşamlarını biçimlendirdikleri zaman döngüleridir. Bu süreçler, incelendiğinde göçebelerin hayatının önemli anlarının da bu zamansal döngüye göre belirlendiği görülmektedir.

Göçebe aşiretler, koç katımından bir ay sonra sonbahar göçü ile bölge değişikliği yaparak hem yer ve iklim açısından hem de hayvanlarının gebelik süreci ile yaşam şekillerini tamamen değiştirmektedirler. Göçer hayvancılık faaliyetinde, hayvanların gebelik süreci daha fazla bakım isteyen yoğun bir iş temposunun olduğu dönemdir. Bu dönemde özellikle de hayvanlarının düşük yapma olasılığı ve kuzularının sağlıklı olması için tüm yöntemlere başvurulmaktadır. Bu sebeple gerek koç katım anı olsun gerekse de sonraki süreç olsun tıpkı insanın doğum dönemi gibi bazı inanış ve uygulamalar ile gebe olan koyunlar ve doğacak olan kuzularının geleceği ile ilgili tahminlere dayanarak korunma ve kaçınma pratikleri yapılmaktadır.

Göçebe aşiretlerde koç katımında kullanılan hayvan türü koyun, keçi ve koçtur. Bu hayvanlardan damızlık için seçilen erkek kuzular hariç kalan erkek kuzuların tümü satılır. Koç katımı için sürüde güçlü ve verimli olan koçlar ve soyu iyi olan koyunlar ile koç katımı uygulamasına geçilir. Keçiler 10 yaşına kadar doğum yapabilirler. Koyunlar ise 8-9 yaşına kadar doğum yapabilirler. Fakat özellikle de dişi dökülen koyunun ve keçinin tohumu iyi olmaz diye koç katımına alınmaz. Bu hayvanlar kart diye adlandırılıp satış için ayrılırlar.

Koç katımı sürecinde her aşiretin kendine özgü bir yönteminin olduğu görülmektedir. Göçer aşiretlerde belirli olan koç katım tarihi temmuz ayının 13 ile 15'i arasındadır. Aralık ayının 15'i gibi de doğumlar olmaktadır. Koyunların gebe kalmasıyla birlikte

koçlar ve koyunlar birbirlerinden ayırtılmaktadırlar. Doğumdan bir ay sonra koyun tekrar koça gelebilir. Bundan sonrası göçer aşiretlerin hayvancılık uygulamalarına göre değişmektedir.

Göçer hayvancılıkta geleneksel bir uygulama olan ve senede bir kez uygulanması gereken koç katımı, göçebe aşiretler açısından incelendiğinde, Alikan aşiretinde kaldırılmıştır. Bu aşirette koyunlar, doğumundan sonra bir hafta çadırdaki beslenilir. Ardından koçlar ile birlikte otlatılmaya çıkartılır. Koçlar ile bir arada güdülen koyun tekrar gebe kalabilir. Bu durumun dışında koyunların çoğunluğunun içgüdüsel olarak koça gelme zamanı temmuz ayıdır. Bu aşiretin de koyunları ve koçları zaten bir arada olduğundan, koç kendiliğinden koyuna gelmektedir. Alikan aşiretinin koç katımını kaldırması ekonomik gelirlerinin çoğunu hayvan satışı üzerine kurmalarından kaynaklanmaktadır. Alikanlar için hayvancılık ticaretinden elde edilen gelir birinci sıradayken, peynircilikten elde edilen gelir ikinci sıradadır. Bu yüzden Alikan aşireti, koyunları gebe kalsın diye süt sağımını erkenden keser. Alikan aşiretinin bu uygulamada hem kârı hem de zararı olmaktadır. Kârı; koçlar ve koyunlar bir arada olduklarından koça gelen bir koyundan senede iki kez kuzu elde edilebilmektedir. Bu da ikinci kez kuzu satışı yani ekonomik gelir demektir. Zararı ise bir koyunun gebelik süresi beş aydır. Doğumdan sonraki süreçte tekrar gebe kalan koyun, doğal olarak göçte doğum yapmaktadır. Bu da zaten zor olan göç sürecini daha da zorlaştırmaktadır. Ayrıca kendini iyice toparlamadan gebe kalan koyunların düşük yapma riski çoğalmakta ve koyun hem bedensel hem de ruhsal açıdan zayıf düşmekte ve daha çabuk hastalanmaktadır.

Soran aşireti ise senede bir kez olan koç katımı uygulamasını kaldırmakla birlikte daha farklı bir uygulama yapmaktadır. Bu aşiret mensupları, hayvanları, doğumdan sonra birleştirir ve haziran ayında tekrar ayırmaktadır. Temmuz ayının ortaları gibi tekrar koçlar ve koyunlar birleştirilir. Bu uygulamayla koyun ve koçlar, bir ay birbirinden ayrıldığında aralarındaki etkileşim de güçlenecektir denilir. Bu durumda buradaki amacın koçları kızıştırarak çiftleşmenin olumlu sonuçlanmasını sağlamaktır. Bu farklılığın dışında Soran aşiretinde koç katımının kaldırılması iki sebebe dayanmaktadır. Birincisi sürüsü en az olan aşiret olduğundan, göçer hayvancılıkta tutunma gayretleri vardır çünkü Soran aşireti göçebelik tarihinde birçok kez kopukluklar yaşamıştır. Buna rağmen günümüzde göçer hayvancılıkta nüfusu en fazla olan aşiret konumundadır. İkincisi ise sürüsü az olduğundan

gelir düzeyleri de azdır. Bu sebeple onlar için koyunlarının birden çok doğum yapması birden çok kuzu satışı olabileceği demektir.

Alikan ve Soran aşiretinin aksine Duderan aşiretinin göçer hayvancılık kültürüne özgü bir hayvancılık geleneği vardır. Bu aşiret gerek hayvancılık uygulamalarında olsun gerekse de yaşam biçimlerinde olsun atalarından öğrendikleri geleneksel yaşamı sürdürme çabası içerisindeyler. Bu yüzden göçer hayvancılık kültüründe önemli bir gelenek olan koç katımı senede bir kez temmuz ayının 13 ile 15'i arasında yapılmaktadır. Göçer hayvancılık yaşamında, koç katım uygulamasında dikkat edilmesi gereken hususları göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Koçun soyuna özellikle bakılır. Bu koçun annesi süt veren bir koyun muydu? İri, etli ve sağlıklı olup sık hastalanmayan bir koyun muydu? Sürüdeki düzeni nasıldı diye değerlendirilir. Çünkü bazı koyunlar, delidir ve sürüyü bozuyor ya da yavaş hareket ettiğinden sürünün yavaşlamasına sebep olup düzeni bozmaktadır. Bunun dışında koyunun yününe de bakılır. Örneğin; bazı koyunların yünü, kendiliğinden soy ile alakalı veya bir hastalık da olabilir kendiliğinden yanıp dökülüyor. Koyunun yününün düz ve parlak olmasına ve sağlam olmasına özellikle dikkat edilir. Ayrıca koyunun başının büyük ve boynunun kalın olmasına, dişlerinin iri olmasına bakılır (KK60). Hatta başı siyah ve gri olan koyunlara öncelik verilir. Çünkü bu hayvanların kuzuları, genelde kışlarını iyi geçirirler ve sağlıklı olurlar (KK105). Bu yüzden koçların annelerine çok dikkat edilir. Mesela koyunun memesi yumuşak ve memesinin başı uzun mudur, rahat sağlıyor mudur? Bu koyunun verimi nasıldır? Bol süt veriyor mu? Uyumlu bir koyun mudur gibi hususlara bakılır. Bu özelliklere sahip olan koyunların erkek kuzularını tohumluk için besleriz. Bu özelliklerde olmayan erkek kuzular ise satılır (KK187). Bazen de koç katımı vaktinde çevre il ve ilçelere gidip tohumu sağlam olan koçlar satın alınır (KK69). Koçları yetersiz olan göçerler, diğer göçer komşusundan koç katımı için bir haftalığına koç ister. Koç katımı töreni ise sabah, öğlen ve akşam vakitlerinde yapılmaktadır. O esnada koçların sırtına çocuklar bindirilir. Sembolik olarak erkek çocuk; erkek olsun, kız çocuk ise dişi olsun diye seslenir ve o esnada koçlar, koyun sürüsüne katılır (KK161). Hatta koçlar, kırmızı renge boyanıp öyle koyuna katılır (KK100). Temmuz ayının ortasında yapılan bu koç katımı uygulamasından sonra ağustos ayında hayvanların gebeliği kesinleşir. Eğer gebelik gerçekleşmemişse, ağustosta gebe olmayan koyunlara tekrardan üç dört kez koç katımı yapılır” (KK181).

Göçebe aşiretlerde koç katımı için koçun annesinin birçok özelliğine bakıldığı görülmektedir. Ayrıca koç katımının istenilen düzeyde olması için iyi beslenilmesi de gerektiğine de dikkat çekilmektedir. Örneğin; “yaylanın otu zayıf ve vitaminsizse, suyu az ise koçlar kuvvetsiz olacağından koyunlara katılım göstermiyor. Bu yüzden koyunlar ve koçlar bir arada olmalarına rağmen yedikleri ottan kuvvet almadıklarından birbirlerini kabullenmiyorlar. Yaylanın otu ve suyu ne kadar bol olursa koyunun gebe kalma olasılığı o kadar yüksektir hatta koyunun ikiz getirmesi de buna bağlıdır (KK41). Koyunun otlak alanı iyiye üçüz de doğurabilir. Hatta koyun senede iki kez de hamile kalabilir” (KK209). Bu hususların dışında hayvanın gebeliğinde yaş unsurunun da önemli bir kriter olduğu belirtilmektedir: “Bir koyun 3 yaşına girdiğinde gebe kalabilir. Doğduğunda ilk bir senesi kuzudur, sonraki 2. senesinde tokludur, 3. senesinde koyundur. Kuzu 3. senesinde, doğumdan sonra süt verir (KK161). Koyunun toklu olduğu dönemi en ürün verilen dönemdir (KK186). Eğer koyun, koça geldiği halde gebe kalmıyorsa normal bir durum değildir (KK153). Mesela koyun, geçen sene gebe kalmışsa ama bu sene gebe kalmamışsa, artık seneye gebe kalma olasılığı düşüktür (KK213). Zaten koç katımı yapıldığında, bir ay içerisinde koyunun hamile kalıp kalmayacağı belli olur. Bunun için koyunun memesine dokunduğumuzda hemen anlarız. Eğer koyunun memesi çürümüş ve solmuşsa bu koyun koça gelmemiştir. Ona göre yeniden koçu, koyuna katarız (KK210). Çünkü koyunlar, hamile kaldıklarında memeleri süt dolar şişer. Bazı koyunlar ise gebe kaldıkları hâlde memeleri dolmaz. Bu durumda, karınlarını ellediğimizde anlarız veya koyunun boynu zayıflamışsa ve sırtındaki kemik zayıflayıp çıkmışsa bu koyunun gebe olduğunu göstermektedir. Çünkü gebe kalan koyun zayıflar (KK213). Eğer koyun ikizlere gebeyse karın bölgesi çok büyük olur, koyunun gövdesi çok kalınlaşıp genişler ve koyun ağırlaşır. Koyun yaşlıysa, hamile kaldığında ister ikiz olsun ister tek gebelik olsun yaşlı olduğundan bu koyun çok zayıflar ve sadece karnında büyüklük belirir” (KK210).

Koç katımında, hayvanların gebe kalması için başvurulmuş bu yöntemler incelendiğinde, koçun annesinin hem fiziksel ve ruhsal hem de sürüye uyum açısından değerlendirilerek törene kabul edilmesi, hayvancılıkta ana soyluluğu ön planda tuttuğu için en önemli husustur denilebilir. Kısacası yapılan her yöntemin esasında, hayvanlara çiftleşme mevsiminin geldiğini hissettirerek koç katımının bir defada bitirilip sağlıklı bir gebelik sürecine ulaşmasını sağlamak amaçlanmaktadır. Ayrıca doğması istenen yavrunun cinsiyeti ile ilgili kız ve erkek çocuklarına da törende yer verilmesi ise “taklit (analoji)

büyüsüne ve benzerin benzere etki etmesi ilkesine dayanmaktadır” (Kutlu, 1987: 118) denilebilir. Çünkü “insan tarafından bakıldığında bu işlem, hayvanların cinsiyetini kontrol altına almak için kullanılan yöntemlerdendir” (Matsubara, 2012: 59). Göçebeler, bu yöntemleri atalarından bu yana yaptıklarını her fırsatta belirtirler. Bu durumda bu yöntemlerden istenilen düzeyde sonuç elde edilmeseydi halen sürdürmekte ısrar edilmezdi. İşte tam da bu noktada göçer hayvancılıkta, geleneksel yaklaşımların ve inanışlarının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi hayvanların gebelik süreci beş aydır. Koç katımını düzenli yapan Duderan aşiretinin koyunlarının doğum dönemleri aralık ayının 15’inde başlamakta ve ortalama bir ay sürmektedir. Ocak ayının ortasına doğru gibi de bitmektedir. Alikan ve Soran aşiretlerinin koç katımları düzensiz olduğundan ocak ayının ilk haftasında toplu olan doğumlar biter. Ama sonradan oluşan gebelikler sebebiyle göçte hatta yaz aylarında bile tek tük doğumlar olabilmektedir. Göçebe aşiretlerde, genel olarak koç katımı, yaylak ve kışlaklara yerleşme durumuna göre senede bir kez yapılmaktadır. Eğer otlak alanları istenilen düzeyde ise hayvanların otlatılma düzeyini iyileştirerek ve kuzuların annelerinden daha erken süttten kesilmesini sağlayarak senede iki kez de koç katımı gerçekleştirilebilir. Ancak göçebe aşiretlerin, sürü sayısı çok fazla olduğu için iki doğum süreci ile uğraşmak ciddi emek istediğinden hem bu emeği ve çabayı göze alamamaktadırlar hem de kuzuların çabuk gelişip etlenmesi için süt içme dönemi ne kadar uzatılsa o kadar iyidir. Çünkü göçebe aşiretleri, kuzu satışından önemli bir gelir elde etmektedirler. Ayrıca toplu hayvanların iki kez koç katımına gelmesi durumunda ikinci gebelik süreci ve doğumu sağlıklı olacağından bu riski de göze alamamaktadırlar. Bunun örneği Alikan ve Soran aşiretinde görülmektedir. Bu iki aşiretin koçları ve koyunları bir arada olduğu için gebelikteki düşük oranı yüksek olmakla beraber doğan kuzuların zayıf ve hastalıklı olduğu görülmektedir. Özellikle de Alikan aşiretinin hayvanlarının zayıf ve çelimsiz olmasının sebebi koçları hiçbir zaman sürüden ayırmamalarıdır. Bu açıdan bakıldığında en verimli koyun sürüsünün Duderan aşiretinde olduğu görülmektedir.

Üç aşiretin koç katımı uygulamasındaki farklılıklar incelendiğinde ise ekonomik kaygıların ön planda olduğu fakat farklı açılardan uygulandığı görülmektedir. Alikan ve Soran aşiretinin sürüden koçları, kızıştırmak adına kısa süreli ayırması gerek çiftleşmeyi gerekse de döl tutma olasılığını zayıflatırken, Duderan aşiretinin sürüsünde uyguladığı

kızışma süresinin uzunluğunun ise çiftleşme ve döl tutma olasılığını yükselttiğini göstermektedir. Bu da koç katımında, kıızışma süresinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca kıızışma sürecinde hava durumu, iyi otlatılma ve koçun iyi özellikleri olan koyun soyundan gelmesi de ayrı etkenlerdir. Örneğin; hava durumu açısından; çok sıcak olduğunda koçların gevşediği çok soğuk olduğunda ise çiftleşmenin faydasız olduğu ve döl tutmuşsa da düşük olayının yüksek olabileceği söylenmektedir. Bu yüzden koyun ve keçilerde ortalama döl tutma tahmini, tayının ortaları gibi hava durumuna göre belirlenen bir takvime göre belirlenmektedir. Normal şartlarda keçilerin gerek kıızışma süresinin uzun tutulması gerekse de havanın daha soğuk olması durumunda daha erken döl tuttuğu bilinmektedir. Koyun için bu tür ayırımlara pek gidilmese de göçerlerde, sürünün çoğunluğu koyun olduğu için ortalama bir tarih belirlenmiş ve her iki hayvan cinsine de uygulanmıştır. Örneğin; Yörüklerde keçi daha fazladır bu yüzden koç katımı genelde eylül ayında yapılmaktadır. Bu da hayvancılıkta bazı uygulamaların zamanının hayvanın türüne göre değişebileceğini göstermektedir. Çiftleşme öncesi iyi otlatılma hususu ise yaylalara gelindiği gibi haziran, ağustos ve temmuz aylarında sürünün gece otlatılmasına dikkat edilmesidir. Özellikle gece otlatılmasının koyunları ve dişi olan keçileri çiftleşme öncesi kuvvetlendirdiği söylenmektedir.

Bu verilerin ve gözlemlerimizin ışığında yaptığımız değerlendirmelerden sonra göçebe aşiretlerin koç katım uygulamasının yapıldığı sürece kısaca değinmek gerekir. Koç katımının başlangıcında yaylada bir bayram havası vardır. Herkesin gözlerinin içi güler özellikle de çocuklar, koçların sırtına bindirilecekleri an için daha çok heyecanlanmaktadırlar. Her aile sürüsünün bereketlenip çoğalması için dualar okuyarak berisinin olduğu alanda koçları sürüye katar. Bu esnada göçebeler, hayvanları nazarlarınsa koça gelmez ve kısa sürede döl tutmaz diye komşularından kimselerin bu koç katım törenlerini görmesini istemez. Yaylada hangi aile koç katım törenini yapıyorsa diğer ailelerce de bu bilinir ama aynı düşünce ve inanışa sahip olduklarından kimse kimsenin alanına gitmez. Ama koç katımı için koçu eksik olan ailelere göçebeler kendi aralarında yardımcı olurlar. Ayrıca koç katımı esnasında bazı koçlar ve özellikle de erkek keçiler içgüdüsel olarak çok hareketli olup komşu sürülerine gidip sürüyü dağıta bilmektedirler. Bu tür durumlarda bu hayvanların ayaklarına bir ip bağlanıp bir çadırın kazığına bağlanır. Koç katımı, göçebeler için önemli bir uygulama olduğundan hem eğlencenin hem de ciddiyetin bir arada olduğu bir süreç ile olmaktadır. Örneğin;

göçebenin koçları istediği düzeyde koyunlara gitmiyorsa bu durumda komşunun alanında her şey yolundaysa ve bunun üstüne bir de hayvanı gelip de sürüyü rahatsız ederse bir anda olay çıkabilir. Bu yüzden bu törende birçok hususa dikkat edilmektedir. Ayrıca diğer tüm önemli işlerde olduğu gibi koç katımında da aşiretler için bazı günlerin önemi söz konusudur. Bu, günleri göçerler şöyle sıralamaktadırlar: “Alikan aşiretinde “çarşamba ve cumartesi” (KK16, KK85, KK86). Soran aşiretinde “salı ve cumartesi” (KK148, KK153, KK154), Duderan aşiretinde ise “çarşamba ve cumartesi” günlerinde koç katımı da dâhil önemli bir iş ve tören gerçekleşmez” (KK160). Bu tarz inanışlarla da göçebeler, koç katımı gününün de bereketini sağlamış olmanın güveniyle törenlerini gerçekleştirirler. Göçebe aşiretlerin, bu günlere karşı kaçınma davranışları atalarının bu, günlerde olumsuz bir olay yaşaması sebebiyle uğursuz gün saymalarından kaynaklanmaktadır. Bu özel günlerin dışında yayladaki tüm aileler aynı gün koç katımını yapmak zorunda değildirler. Genel tarih temmuz ayının 13 ile 15’i olduğu için bu, günler içerisinde isteyen istediği gün ve istediği vakitte (sabah-öğlen-akşam) inandıkları günlere göre ayarlayıp koç katımını gerçekleştirir.

Göçebe aşiretlerde, bu uygulamaların dışında eğlence unsuru diyebileceğimiz bazı geleneksel törenlerin geçmişte kaldığı ve günümüzde sürü sayısının çoğalmasıyla birçok geleneği bıraktıkları özellikle vurgulanmaktadır.

4.11.2. Süt Sağımı/Beri Töreni

Göçebe aşiretleri için küçükbaş hayvancılıktan elde ettikleri süt sağımı önemli bir uygulamadır. Süt sağımının bir kaidesi ve düzeni vardır. Bu düzen içerisindeki alana “beri” denilir. Bu alanda küçük ve önü açık olan bir avlu yapılır. Bu avlunun etrafına kazıklar çakılır ve bu kazıkların etrafı ya tel örgülerle ya da torba parçalarından diktikleri örtülerle çevrilir. Koyunların sütünün sağılacağı zaman “beri vaktidir”, “beriye gidilecek” denilir. Bu beri düzeni bir şekilciliğe dayanır. İki kişi sağ ve sol tarafa oturur. Ortadaki kişi ise her iki taraftaki koyunların kafalarını, kolları arasında tutar. Karşısında oturan kişiler de sütü sağlar. Bu kişilere “beri başı” denilir. Beri başının önünde oturan kişiler süt sağımını gerçekleştirir. Bu kişilere de “berivan” denilir. Berinin dağılmasını önleyip toparlayan kişiye “berger” denilir. Bu kişiler olmadan beri yapılamaz. Beri alanında hayvanlar tek sıra hâlinde boncuk gibi dizilir. Sırası gelen hayvanın sütü sağılır ve hayvan alanda bir yere çekilip dinlenir.

Göçebe aşiretlerin yaşamında, süt sağımı, önemli bir geçim kaynağıdır. Bu yüzden göçebeler, daha yaylalar kiralanırken berinin neresi olacağını hesapladıklarını ve ona göre yaylayı kiraladıklarını belirtmektedirler: “Her yaylada beri yeri bellidir. Genelde her suyun kenarına bir beri kurulur. Bu beriler de yine kura çekilerek belirlenir (KK139). Berinin ve suyun olduğu yerlere yakın kurulmasının sebebi de yaz ayında dört ay yaylaklarda kalmaktayız ve yaz aylarında yağmur az yağar. Bu yüzden yaz döneminde yayla tutulurken göletlerin olmasına ve derelerin aktığı yerlerin olmasına dikkat edilir. Maksat o gölün etrafında hayvanlar toplanıp su içsinler. Sürü, beriye gelir ve süt sağımı sonrasında hayvanlar, o su kenarında dinlenir. Hayvanlar için bu bir alışkanlığa dönüşmüştür ve kendiliğinden beriye gelirler. Suyun olduğu yerler çok önemlidir. Bu yüzden büyükler; ‘av û avayî’ (yani suyun olduğu yerlerde ev inşa edilebilir). Atasözünü söylemişlerdir. Örneğin; bir yaylada üç yerden mi su geçiyor. O zaman o yaylada üç beri yapılabilir (KK41). Araziye göre beri sayısı değişir. Eğer arazi geniş ve su kaynakları çoksa on tane beri de yapılabilir” (KK139).

Burada belirtilen görüş ve uygulamalardan da anlaşıldığı gibi yaşamını iklime göre biçimlendiren göçer aşiretlerde “su”, “bitki” ve “hayvan” olguları en önemli kaynaklar olup gelişimleri birbirine bağlı unsurlardır.

Göçebe aşiretlerde süt sağımında kullanılan hayvanlar koyun ve keçidir. Koyun ve keçi bir arada sağılmaktadır. Sağım esnasında sürünün tümü için “koyunlar” denilir. Bunun dışında sağım esnasında her hayvan ya fiziksel özelliklerine göre ya da kuzusu şöyle olan kuzusu böyle olan denilerek muhakkak bir belirtme unsuru ile çağırılır. Sağımda keçiler de olmasına rağmen keçinin adının anılmamasının nedeni muhtemelen sürüde az miktarda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Zaten sürünün kümelenmesinde, keçi de olmasına rağmen yine de “koyun sürüsü” denilmektedir. Bu da göçer hayvancılık ekonomisine katkısı dolayısıyla koyunun önemini göstermektedir. Çünkü ekonomik açıdan keçiye göre gerek etinin gerekse de sütünden yapılan peynirinin rağbet görmesi koyunu göçebelerin birinci derecede geçim tercihi yapmıştır. Bu yüzden göçebe aşiretlerin hayvancılığı için “koyunculuk” da denilmektedir.

Göçer hayvancılıkta, hayvanların türüne göre gerek süt sağım miktarı gerekse de süt sağma yöntemi değişmektedir. Fakat süt sağımının mevsimi de saati de bellidir. Süt sağım miktarının en fazla olduğu aylar; nisan, mayıs ve hazirandır. Haziran ayından sonra süt miktarında yavaş yavaş bir azalma oluyor. Özellikle de koyunlarda, azalma söz

konusudur. Keçiler süt açısından daha verimlidir. Koyunların, temmuz ayında başlayan gebelikleri sütlerini daha da azaltmaktadır. Bu yüzden koyunların sürü hâlinde, süt verimi, ağustosun sonuna doğru kesilir ve artık birkaç günde bir süt sağımları olur. Ekim ayı itibariyle de tamamen biter. Keçilerin süt sağımı nisan ayında başlayıp kasım ayının sonuna kadar devam eder. Keçinin gebeliği sürecinde süt miktarında koyun kadar azalma olmaz. Keçinin sütü sağıldıkça aktığından bir yıl içerisinde yaklaşık 8 ay sağılabilir. Koyun ise yaklaşık 5 ay sağılabilir. Bu da iki hayvan türünün süt veriminin ne kadar tutarsız olduğunu göstermektedir. Keçinin sütünün bu denli verimli olmasına rağmen göçebe aşiretlerin hayvancılık kültüründe koyunculüğün ön planda olması yukarıda belirtildiği gibi sütün kalitesi açısından peynircilikte ve et satışında koyunun piyasada tutulmasından kaynaklanmaktadır.⁴²

Gözlemlerimize göre koyunların süt sağım miktarının keçiye göre bu kadar azalması koyun cinsinin hem tabiatı gereği kendisini doyurma eylemini keçi kadar bilmemesi hem de fiziksel açıdan çene yapısının özellikle de sonbahar aylarında otların bitmesiyle taşlık alanlarda ufak tefek otları yiyememesinden kaynaklanmaktadır. Keçinin çene yapısı zayıf olduğu için taşlıkların arasında sıkışmış otlaklara bile ulaşabilmektedir. Bu yüzden keçilerin memeleri iki saatlik bir otlamayla bile muhakkak süt dolarken koyunun en az 5-6 saatlik bir otlama sonrasında memeleri süt dolmaktadır. Ayrıca sağım esnasında da koyunların memelerinin iyice sağılmasına dikkat edildiği hâlde keçide bu dikkat söz konusu değildir. Çünkü keçinin memeleri çok hassastır. Bu yüzden keçinin yünü memelerini örttüğü için güneşten ve derelerden geçilirken zararlı etkilere korunur. Dolayısıyla memede akan sütte bir bozulma olmadığından iltihaplanma gibi durumlar da görülmez. Ama koyunun yününün tamamı kırpıldığı için memeleri açıktır. Bu da memenin dışarıdan gelebilecek risklere karşı korumasız olduğunu göstermektedir. Bu sebeple de koyunun memesi güneşe çok maruz kaldığından memenin derisi daha yumuşak ve ince olup hemen büzülüp çekilmekte ve çürümektedir. Keçinin memesi ne kadar hassas olsa da güneş ışınları değmediğinden daha sert ve kalındır. Bu yüzden meme sakatlanması denilen durumlar en çok koyunlarda görülmektedir. Aslında bu durumlara yine göçer hayvancılıkta önemli bir uygulama olan yün kırpma tekniğinin ve keçinin doğası gereği yününün uzayabilme özelliğinin olması etkilidir. Bilindiği gibi koyunların

⁴² Diğer etkenler ise çalışmada hayvancılığın cinsi, türü ve ekonomik bağlamında ayrıca verildiğinden burada tekrara düşmemek adına sadece süt sağımı ile ilgili kısımlara değinilmiştir.

yünü genelde uzadıkça kıvrırcıklaşan bir özelliğe sahiptir. Göçer hayvancılığın nesnesi olan hayvanların cinsi ise hemdani ve hırıktır. Bu iki cinsin koyunlarının yününün, keçinin yünü gibi uzaması mümkün değildir. Gerek bu tür özellikler ve uygulamalar sebebiyle gerekse de doğası gereği koyunun, keçiden daha hassas olması, koyun ve keçinin süt sağımındaki verimini ve yöntemini farklılaştırmaktadır.

Örneğin; sonbahar döneminde hayvanların süt sağımıyla ilgili belirtilen şu uygulama dikkat çekicidir: “Sonbahar döneminde, son anlara kadar, bir iki günde bir koyunun meme uçlarında, sütün kalıp kalmadığı kontrol edilip sağılmalıdır. Eğer bu uygulama yapılmazsa koyunun memeleri çekilir ve artık o süt, oluşmaz” (KK68). Bu tür püf noktalar süt sağımında önemli olup deneyimle elde edilen bilgilerdir. Bu açıdan süt sağımının küçük yaşlardan itibaren öğrenilmesi gerekir.

Konuyla ilgili verilen örnekler şunlardır: “Biz çocukluğumuzdan beri bu işlerin içinde olduğumuz için süt sağımını küçük yaşlardan itibaren öğreniyoruz. Ailelerimiz, bizi yanlarına alıp nasıl süt sağmamız gerektiğini gösteriyorlar. Mesela koyunun memesini çok sıkmadan yumuşak tutarak sıkmamız gerektiğini, yanımızda oturup bize öğretirler. Biz de öyle deneyerek öğreniyoruz. Göçerlerde, kız erkek fark etmez, ortalama 15 yaşlarından itibaren süt sağmaya başlıyoruz” (KK109, KK204). Bu tür geleneksel uygulamaların öğrenilmesi göçer kültürünün geleneksel eğitim dedikleri anlayışları olup göçer hayvancılığın sürekliliği açısından önemlidir.

Göçer hayvancılıktaki âdette, berinin düzenine göre; kadın koyunun başını tutar erkek ise koyunun sütünü sağlar. Süt sağımı ve beriyi kontrol edecek kimseler de olmalıdır. Çünkü beri kolay iş değildir. Bu sebeple beriye gidileceği vakit ne kadar çok kişi varsa o gün, beri o kadar kolay olur. Çünkü koyunlar süt sağımında, beri alanından kaçıp gidebiliyorlar. Sütü sağılmayan koyun bu duruma alıştığından sürekli kaçar ve memesi sertleşeceğinden süttten kesilir. Hatta koyunun memesi sakat da kalabilir. Bu yüzden berinin kontrol edilmesi önemlidir. Berinin kontrol edilmesinde en az dört beş kişi bulunmaktadır. Hatta çocuklar da berinin kontrolünü sağlamak için ellerinde bastonlarla alanda beklerler. Özellikle de berinin ilk gününün kontrol edilmesi çok zordur. Çünkü beş aylık gebelik süreci boyunca sütü sağılmayan koyun bir anda sağılınca koyun, asileşip izin vermez. Berinin ilk günü, göçerlerin beri alanları âdeta göçerler ile koyunların savaştığı bir alan gibidir. Koyunlar sürekli beriden kaçar ve göçerler de ellerinde bastonlarla bir yandan beri alanını korumaya çalışırlar bir yandan da kaçan koyunların

peşinden gidip yakalamaya çalışırlar. Beriden kaçan koyunu yakalamak için dört uygulama yapılmaktadır. Birincisi; koyunların beriye gelmesi için bir kişi, tuz çantasını boynuna takar ve avucuna tuz doldurup koyunlara yalatarak onları Berivanlara yaklaştırır. Koyun beriden kaçtığı anda ise ikinci uygulama olarak bastonun ucundan tutulur ve halka olan başıyla koyunun ayağına bu halka geçirilerek yakalanmaya çalışılır. Üçüncü uygulamada beriden kaçan koyunların kaçtığı yöne doğru bastonlar ve taşlar fırlatılıp koyunun yönünü şaşırtması sağlanır. Son uygulamada ise göçerler iki kolunu açarak beri alanından koyunların kaçmasını engellemek için sürekli hareket hâlinde bir o yana bir bu yana gidip gelirler. Bazen de beri alanının içinde koyun yere oturup Berivanlara gitmemek için direnir, bu durumda ise koyunun bir ayağından tutulup zorla yerden sürükleyerek götürülür. Tüm bu zorluklar berinin ilk günü yaşanmaktadır. Bir iki hafta sonra koyunlar, süt sağımına alıştıklarından kendiliğinden beri alanına gelirler.

Göçebeler, beri sağımının ilk başlangıcının kendileri için de çok zor geçtiğini şu sözlerle ifade ederler: “Berinin ilk günü çok zahmetli geçer. Uzun süre süt sağmayan göçerlerin kollarındaki damarlar yumuşamıştır. Süt sağımında bir anda sertleşen damarlar ilk gün çok ağrı yapar. Bir anda vücut hamlaştığı için süt sağıcı kişi, kollarının ve boynunun ağrısından duramaz bir hâle gelir ve birkaç gün sonra alışır (KK40, KK41). Kış döneminde kapalı ortamda kalmaya alışan hayvanlar dışarıya çıktıklarında beriye gelmiyorlar. Bu yüzden berinin ilk 15 günü koyunların beriye girme ve beriye alışma süresidir” (KK203). Bu zorlu süreç sonrasında koyunlar daha uysal olurken, keçiler yine tabiatı gereği ara sıra huysuzluk yaparak sütünü göçebeler ile paylaşmak istemektedir. Bu yüzden süt sağımı birçok açıdan hayvancılık kültürünün önemli uygulamalarındandır. Göçebe aşiretlerde süt sağım töreninde hayvanlarının türü ve özellikleri aynıdır. Törenin uygulamasının yeri, zamanı ve sayısı açısından bazı farklılıklar olduğu görülür.

Göçer hayvancılıkta her şeyin bir usulü olduğu gibi süt sağımının da bir usulü vardır. Süt sağımında, uygulanması gereken usulleri göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Öncelikle Berivanlar, koyunun memesini çok aşağı, yukarı götürüp getirdiğinde süt yukarı çekilir ve sağılmaz. Bu yüzden koyunun memesini sıkarken, koyunu rahatsız etmeden daha esnek hareketler ile memeye baskı uygulanmalıdır. Koyunun süt sağımı bittiğinde, en son aşamada sütün, yukarı çekilip çekilmediği el ile kontrol edildikten sonra koyun gönderilmelidir. Çünkü koyunun memesinde süt kalırsa, bir müddet sonra süt memede katılaşır meme uçlarını tıkar. Bu da koyunun sütten kesilmesine sebep olur (KK60). Bu

yüzden öncelikle koyunun iki memesini iki elimizin arasına alıp başparmağımızı avucumuzun içine doğru alıyoruz ve kalan dört parmağımızla koyunun memelerini sarıp fazla sıkmadan sabit durarak kollarımızı da kendimize doğru ileri geri hareketler yaparız (KK65). Süt sağımında; başparmak içe doğru olacak diğer dört parmak bu başparmağı basar, kalkar. Koyunun memesi tıpkı pompa gibi sıkılıp gevşetilir” (KK152). Göçer hayvancılıkta süt sağımı için belirtilen bu detaylar ile sürünün sayısı da çok olunca erkeklerin daha çok ön planda olduğu görülmektedir.

Konuyla ilgili belirtilen görüşler şunlardır: “Süt sağım uygulamasını göçer aşiretlerin erkekleri yapar. Göçer kadınlar ise koyunun başını tutar ama süt sağacak kişi az ise kadınlar da süt sağabilir. Bazen de süt sağan erkekler, yorulunca kadın ona yardımcı olur. Böyle bir zorunluluk olmadığı müddetçe süt sağımı erkeklerin işidir (KK196). Çünkü kuvvetlilik açısından erkekler daha dayanıklıdır. Bu yüzden erkekler, artık bu işin ustasıdır. Kadın ne kadar öğrense de erkekler kadar yapamıyor (KK154). Kadınlar hem güçsüz olduklarından yapamıyorlar hem de süt sağarken koyunun memesini aşağıya doğru sertçe çekip, içe doğru konulan başparmağa diğer dört parmağı aynı anda basarak koyunun memesine zarar veriyorlar. Oysa koyunun memesini kendilerine doğru hafifçe çekip diğer parmaklarıyla sıkılmalıdır. Kadınlar, erkekler gibi süt sağımına dikkat etmediklerinden, koyunun memesi sürekli aşağıya doğru çekildiğinden sakat kalıyor ve süttten kesiliyor. Sürüye bakıldığında memesi bu şekilde sağıldığından dolayı sakat olan koyunlar bellidir. Ayrıca bu şekilde yapılan süt sağma işlemi koyuna zarar verdiği gibi sütü sağan kadına da kol ve boyun ağrıları verdiği için zarar vermektedir” (KK65). Belirtilen bu hususlardan dolayı erkekler süt sağımına daha hâkimdirler. Buradaki hâkimiyet erkeklerin fiziksel gücünden kaynaklanmaktadır.

Göçer kültüründe süt sağımında erkeklerin ön planda olması sebebiyle kollardaki damar sertleşmesine geleneksel bir uygulama ile çözüm bulunduğu görülmektedir. Bu geleneksel uygulama şu şekilde yapılmaktadır: “Göçerler, süt sağarken kollardaki damar sertleşmesini önlemek için doğada bulunan ‘pujan (nane)’ diye bilinen bir bitki var. Bu bitki, taş ile öğütülüp pamuk hâline getirilir ve bu pamuk, kollardaki sertleşen damarların üzerine bırakılıp ateş ile yakılır. Bu pamuk, yandıkça koldaki bu deri de yanar, böylece bu damarların sertleşmesini önler ve kolları güçlendirir. Bu uygulamadan sonra daha iyi süt sağılır. Bu yapılmazsa süt sağıldıkça damarlar sertleşir ve kollar genişler. Bu kez de tıpkı vücut geliştirmeye gidilmiş gibi bir görünüm oluyor. Göçer erkekler de hem sağlık

açısından hem de görünüm açısından bu işlemi yaparlar. Göçer kültüründe bu işleme “kân” denilmektedir. Göçerlere kolunuzda “kân” var mıdır denildiğinde hemen gösterirler. “Kân” göçerlerde geleneksel bir uygulamadır” (KK8). Bu durum göçer aşiretlerin birkaç saatte, bine yakın hatta fazla da olabileceği hayvanı bir anda sağmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla göçerler de bu tarz yöntemler ile çözüm üretmiş sayılırlar.

Göçer hayvancılık yaşamında uygulanan süt sağımının kalitesinin düşmemesi için de yapılması gereken bazı detaylar söz konusudur. Bu detayları göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Örneğin; beri güneşin altında olduğundan süt bidonlarını kenarımıza bırakırız hatta süt ekşimesin diye de hemen yanında gölgelik de oluştururuz (KK192). Süt sağımı sırasında Berivanlar, önlerinde duran süt kovaları doldukça bidonların ağız kısmına bıraktıkları süzgeç yardımıyla bu sütü boşaltırlar. Bu süzgeç ara sıra su ile yıkanıp içindeki koyun pislikleri temizlenmelidir. Bu işlem önemlidir çünkü sütün içine hayvanın pisliği girerse o süttten yapılacak peynirin tadı, kötü olacağından yenilemez ve elde kalıp çöp olur” (KK218). Bu görüşler ışığında süt sağım töreninde tüm detayların birbiriyle bağlantılı gerçekleştiği aşikârdır. Hatta süt sağım töreni ve beri ile ilgili bazı inanışlardan kaynaklanan geleneksel uygulamalar da yapılmaktadır.

Göçebe aşiretlerinde süt sağımı belirgin farklılıklar ile bazı geleneksel pratik ve inanışlar ile uygulanmaktadır. Göçer hayvancılıkta nisan ayının ilk haftası süt sağımı başlar. Ekim ayının ortalarına doğru tamamen sona erer. Bundan sonra tek tük sağılacak koyunlar kalır. Göçebe aşiretleri arasında süt sağımına ilk başlayan ve en son bitiren Soran aşiretidir.

Göçebe aşiretlerinde, süt sağım uygulaması olan beriyi, günde bir kez yapan da vardır günde iki kez yapan da vardır. Bu sebeple günde bir kez beriyi yapan saat 11.00 ile 12.00 arası başlar. Günde iki kez beriyi yapan ise daha erken, saat 09.30 sularında beriye başlar. Çünkü süt sağımı sürünün sayısına göre saatlerce sürmektedir. İkinci beri ise saat 15.00 sularında başlayıp saat 17.30 sularına kadar sürü sayısına göre sürmektedir.

Göçebe aşiretlerin beri düzenleri ve uygulamaları şöyle olmaktadır: Alikan ve Duderan aşiretlerinin berileri, yaylaya en az yarım saat yürüme mesafesinde kurulur. Çünkü sürüler, kalabalık olduğundan yaylaya gelinmesi hem hayvanları yoracaktır hem de yaylada birçok sürü olduğundan, beriden kaçan koyun diğer ailenin berisine girip düzenlerini bozabilir. Bu sebeple yayladaki ailelerin berileri de birbirine uzak mesafede

olmalıdır. Berisini uzakta kuranlar ya araba ya da bineklere eşyalarını yükleyip giderler. Beriye götürülen eşyalar genelde süt bidonları, süzgeçler, berinin kontrolü için bastonlar, beri alanındaki taşlarda oturmak için küçük minderler ve beri esnasında giyilecek kıyafetler götürülür. Bu kıyafetler beride giyilir ve beri sonrası çıkartılır. Beride hem kadınlar hem de erkekler şalvar giyerler ve bir kazak, penye türü bir üst giyerler. Ayrıca saatlerce güneşe maruz kalındığından şapka takmaya ve başlarındaki yazma ile yüzünü sarmaya özellikle dikkat edilmektedir. Bazıları, yemeklerini de o beri alanında yaptığından yiyecek de götürüp orada pişirir. Bazıları ise süt sağımından sonra yaylaya gelip yemeğini yer.

Alikan aşireti, günde bir kez süt sağımını yapar. Duderan ve Soran aşireti günde iki kez süt sağımını yapar. Bunun sebebi ise Alikan aşiretinin sürü sayısı diğer iki aşiretin neredeyse iki katıdır. Bu sebeple birinci berinin bitmesi öğleden sonraya kadar sürmektedir. Bu sütün muhafazası önemlidir. Eğer süt berinin yanında çok bekletilirse bozulur. Çünkü beriler muhakkak güneşin altında kurulur ki sütü sağılan koyun gidip güneş olan yerde dinlenip toparlansın. Hatta beriden sonra genelde koyunlar bir süre uyur. Koyun, beri sonrası bir saat dinlenir ve suyu içirilip etrafta otlatılır ki ikinci beri için tekrardan memesi süt dolsun. Göçer hayvancılık yaşamında yapılan tüm olguların bir sebebi vardır ve birbiriyle tıpkı bir zincirin halkaları gibi bağlıdırlar. Bir zincirde kopukluk olursa diğerlerini bağlamak mümkün değildir. Alikan aşiretinin sürü sayısı fazla olduğundan berilerinde sütleri bozulmasın diye süt bidonlarını bekletmezler. Süt sağıldıkça dolan bidonlar eşeklerin sırtındaki heybelere konulur ve eşeğin üzerine de 10-11 yaşlarında bir çocuk bırakılıp süt çadırına gönderilir. Beri bittiğinde kadınlar, vakit kaybetmeden hemen peynir yapmaya başlarlar. Duderan aşiretinin berisinin olduğu yerde süt çadırları da kurulur. Süt bidonları, beride hiç bekletilmez. Beri, biter bitmez kadınlar hemen orada peynir yapmaya başlarlar.

Gün içerisinde her iki berinin de en erken bittiği Soran aşiretidir. Çünkü Soran aşiretinin sürü sayısı en az olandır. Bu yüzden Soran aşiretinin süt bidonları, beride kalır ve beri bittiğinde süt çadırındaki kazanlara sütler boşaltılıp peynir yapımına başlanılır.

Berinin yayladaki çadırlara yakınlık veya uzaklık mesafeleri hem göçer aşiretlerin göçer kültüründe benimsedikleri hayvancılık uygulamalarına göre hem göçer aşiretlerin yayladaki aile sayısına ve sürü sayısına göre hem de araç kullanıp kullanmadıklarına göre belirlenir. Eğer yayla genişse ve az aile kalınıyorsa beriler kalınan çadırlara, iki yüz veya

üç yüz metre mesafede kurulabilir. Fakat yaylada kalan aile sayısı ve koyun sayısı fazla ise koyunların karışmaması için çadırlara yürüme mesafesiyle bir saat uzaklıkta beri kurulur. Berisi uzak olanlar, bir kamyonetin kasasına beri için gerekli olan malzemeleri yükleyip beri alanına giderler. Aracı olmayan göçer aileleri ise bu eşyaları ve süt bidonlarını taşımak için ya eşekler kullanırlar ya da beriyi çok uzak mesafeye kurmazlar. Alıkan ve Duderan aşiretlerinin sürü sayısı fazla olduğu için genelde berisi uzak mesafede kurulur. Soran aşiretinin ise sürü sayısı diğer aşiretlere göre en azdır. Bu sebeple Soran aşiretinin berisi genelde çadırlara yakın mesafede kurulur.

Süt sağımında aşiretlerin kendi faydalarına göre yaptıkları farklılığın dışında koyun ve keçiden kaynaklanan süt sağım farkı da olduğu görülmektedir: “Göçer hayvancılık yaşamında koyunların toplu süt sağımı ağustos ayına kadar sürer. Bu aydan sonra koyunlar süttten kesilir. Ama keçinin sütü, kasım ayının sonuna kadar sağılır. Bu keçinin bir özelliğidir. Bu sebeple Soran aşireti, diğer aşiretlerden daha çok keçi besler” (KK152). Çünkü Soran aşiretinin göçer hayvancılıktaki geçim kaynağının büyük çoğunluğu peynircilikten kaynaklanmaktadır. Hatta göçer aşiretler arasında, Soran aşiretinin bu kadar çok süt sağması ve peynir satması espri konusu edilmektedir. Bu konu için şöyle söylenmektedir: “Sora Bendikê Gora, Berxa Dıgrın Dıdoşın Şuna Bızınê Galoşa” / “Soranlar, çorap ipliğiyle kuzuları bile keçi niyetine tutup sağıyorlar” (KK69, KK72, KK76, KK81, KK83). Burada Soran aşiretinin göçer hayvancılık yaşamındaki peynirciliğine dikkat çekilmektedir.

Göçebe aşiretlerde süt sağımının ilk günü bir tören havasında geçer. “Bu ilk sağım törenleri, Anadolu’nun birçok yerinde yaygın mevsimlik bayramların bir uzantısı olmaktan çok yerel nitelikli bir gelenek şeklinde görülmektedir” (Kutlu, 1987: 121). Süt sağımının bu ilk gününde yapılan uygulamalar sürüyü ve süt ürünlerini gelecekte olabilecek kötü durumlardan korumak ve bereketi sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Bilindiği gibi halk inanışları beraberinde bazı uygulamaları da getirmektedir. Bu uygulamalar toplumun inandığı ve korumak istediğine göre çeşitlenmektedir. Zaten “gelişme tarihine bakıldığında; insanın kendi anatomik gerçeğini bir iple, bir taşla, ateşle ya da koruyucu bir örtüyle tamamlamaya başladığı andan itibaren, artık sadece bedensel bir ihtiyaca uygun olmakla kalmaz, aynı zamanda kendisi tarafından türetilen ihtiyaçları da doğurur” (Malinowski, 1992: 36). Her kültürde inanışlar, bireyin tabii olduğu yaşam biçimi ve düşünce sistemine göre ortaya çıkmaktadır. Göçebe aşiretlerin inanışlarında

hâkim olan anlayış, geçim kaynakları olan hayvanlarını koruma ve bereketi sağlamak için nazardan sakınmadır. Bu yüzden süt sağım töreninin ilk günü ve sonraki süreci ve de süt ürünleri için bazı geleneksel inanışlar kapsamında uygulamalar yapılmaktadır.

Göçebeler bu uygulamaları şöyle sıralamaktadırlar: “Göçerler arasında sütün bereket kazanması için genelde beriye ilk başlanıldığı gün, elde edilen süttten peynir yapılmaz. Bu süt, sürahilere konulup ev, ev dağıtılır (KK136, KK137). Hatta ilk günün sütü, fakirlere dağıtılır (KK63) ve sadakası da verilir (KK115). Bir hastalık ve nazar olmasın diye ilk günde yapılan lordan bir parça alınıp bir bezin içinde muska şeklinde sarılıp sürüden bir koyunun boynuna kolye şeklinde takılır (KK154). Ayrıca berinin ilk günü Berivanların ceplerine bisküvi, lokum, kuru üzüm ve ceviz konulur. Çünkü beriden sonra, erkekler, bir iki koyunu yanına alarak, Berivanların yolunu kesip, onlardan bir şeyler isterler. Berivanlar da yanlarındaki lokum, kuru üzüm ve cevizden verir. Bu âdet geçmişten beri yapılmaktadır. Herkesçe bilinen bir âdet olduğundan, önceden anneler, onların ceplerine bunları koyardı. Günümüzde de kola ve meyve suyu gibi şeyler verilmektedir. Berinin ilk gününün eğlenceli ve yenilip içilerek geçmesi önemlidir. Çünkü ilk gün nasıl geçerse sonuna kadar öyle devam edecektir diye inanılır (KK136). Berinin bereketi çoğalsın diye berinin ilk günü bir baş kuru soğan, beri başının üstünde oturduğu taşın altına konulur (KK63). Bu soğan, koyun kendiliğinden süttten kesilene kadar orada kalmalıdır” (KK213).

Berinin ilk günü için yapılan bu uygulamalar incelendiğinde, ilk günün özel kutlama ve kutsama davranışlarıyla ayin şeklinde geçirilmesinin maksadı bereket teşkil etmektedir. Bilindiği gibi, “biçimi ne olursa olsun ayin, insan topluluğunun bağımsız bir irade sahibi olarak tasarlanan doğa güçlerini, kendi varlığını sürdürmesi için gerekli koşulları (verimli bir av, ateş, doğurganlık, tarımın geliştirilmesinden sonra iyi bir hasat...) sağlamaya ikna etme yolundaki bir faaliyettir” (Özbudun, 1997: 107-108). Burada uygulanan ayinsel faaliyetlerde olması istenen bereketin sadaka ile elde edilebilir inancı vardır. Çünkü sadakası verilen her ürünün çoğalacağına inanılır. Bunun için süttten yapılan “lor” peynirinden bir parçanın muska olarak koyunun boynunda taşınması da yine ilk günün etkisinin diğer günlere de yayılması sağlanarak süt ürününde bir süreklilik amaçlandığı içindir. Süt ürünleri içerisinde “lor”un muska haline getirilmesi rahat olduğu için genelde bu tercih edilmektedir. Beri başının oturduğu taşın altına bir baş kuru soğanın konulması ise soğanın veya sarımsak gibi kokulu gıdaların genelde nazarı önlediği için işlemlerde

kullanılmasına olan inançtan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan “lor” süt ürünü olduğu için süt ürünlerini çoğaltsın diye “sembol” olarak kullanılırken, “soğan” ise nazarı önlemek için sembolleştirilip anlamlandırılmıştır.

Sürü, beri ve süt ürünleri ile ilgili bilgilerine başvurulmuş göçebelerin belirttiği inanışlar ve yaptıkları diğer uygulamalardan bazı örnekleri şöyle sıralayabiliriz: “Beri esnasında boş bir kova berinin içinden geçirilmemelidir. Bu kova ya berinin etrafından geçirilerek götürülmelidir (KK108) ya da içine su konularak geçirilmelidir. Hayvanlar, su içtiği esnada da yine boş kovanın içine su konularak geçilmelidir (KK237). Ayrıca koyunlara ve süte nazar değmesin diye berideki süt kovanının altına köpek pisliği yapıştırılır (KK199). Hatta büyüklerimiz ‘Köpeklerin pisliğini süt çadırının içine ve etrafına bırakın, zamanla peynir kendine gelip düzeler’ derlerdi. Bu süt sağılan kovaları ve peynir yapılan kazanları, koyunların olduğu yerde yıkamamak gerekir. Eğer bunlar, koyunlara doğru yıkanır, bu koyunların süttan kesileceğine inanılır. Bu yüzden çadırın içinde yıkanmalıdır” (KK106).

“Beri esnasında (çocuk-büyük fark etmez) hiç kimse berinin içinden geçmemelidir. Öyle olduğunda beri başı, ‘Berinin içinden geçme’ diye uyarır (KK35). Ayrıca berinin etrafı aile fertleriyle çevrilerek sütün açık bir şekilde görülmesi engellenmelidir. Çünkü süt, çabuk nazara gelir (KK237). Göçerler arasında bu bilindiğinden kimse beriye ve süte bakmaz. Bakan kişi de ayıplanır ve toplumda hoş karşılanmaz (KK244). Beri esnasında birisi, sürüye ve süte baktığında, sürü sahibi, onun bakışını beğenmezse kötü niyetlidir. Bu yüzden sürüyü ve sütü nazarlar diyerek, her ihtimale karşı, ateş yakar ve biraz iri tuz o ateşe atıp patlatır (KK41). Sütü mayalayacağı zaman ise bir şişi ateşte iyice kızdırıp süt kazanının içine koyup çıkarmalıdır” (KK29, KK31, KK35, KK44, KK199).

Genel olarak bu bölümde verilen uygulamalar incelendiğinde yine bir çağırışının etkisinden faydalandığı görülür. Mesela kovanın boş olması, “az, azı getirecektir, çok, çoğu getirecektir” anlayışıyla uygulanmaktadır. Zaten bu yüzden özellikle, bu kovanın içine su konularak sürünün içinden geçirilmesine dikkat edilmektedir. Ayrıca boş kazanların sürüye doğru yıkanması da boş olduğu için aynı etkiyi yaratacağına inanılır. Hatta eli boş olan bir kimsenin bile sürüden geçmesi hoş karşılanmamaktadır. Bu kişi için sürünün düzenini bozacaktır ve eli boş olduğu için uğursuzluk getirecektir denilir. Yani olumlu durumlar, olumlu sonuçlar yaratacaktır. Olumsuz durumlar da olumsuz sonuçlar yaratacaktır diye inanılır. Bu durumda buradaki düşünceler yine “benzerlik ve taklitte”

birleşmektedir. Burada kovanın içinde süt olmadığı halde doluluk özelliği vermek için su konulup sürünün içinden geçirilmesi tamamen taklit edilip aynısının olacağına olan inançtır. Dolayısıyla bu yöntemlerde; “benzerin kendi benzerini doğuracağı ya da bir etkinin kendi nedenine benzediği ilkesi” (Frazer, 2004: 33) ile ortama gizli bir büyü yayılmaya çalışılmaktadır. Zaten Frazer’e (2004: 33) göre; “büyü, yanıltıcı bir davranış kılavuzu olduğu kadar sahte bir doğal yasa sistemidir; eksik bir sanat olduğu kadar sahte bir bilimdir”. Bu bağlamda göçebe aşiretlerin hem burada belirttikleri uygulamalarını hem de diğer uygulamalarını bu ilkelere dayandırmak mümkündür.

Ayrıca bu uygulamalarda, bir de insanların kötü niyeti, kıskançlığı ve istememezliğinin gücü kırılmaya çalışılmaktadır. Bu güç, genelde nazar olarak adlandırılmaktadır. Bilindiği gibi “çok eskiden beri bu zararlı kuvvete karşı konulmaya, onun çarpıcı ve öldürücü gücünden korunulmaya çalışılmıştır. Psikolojik temelinde kıskançlık ve haset duygularının yattığı bu vurucu kuvvet, ruhun dışa açılan iki noktasından, yani gözlerden fışkırarak kurbanına isabet etmektedir” (Örnek, 1966: 73). Bu yüzden nazar inancıyla ilgili “ ‘göz’, ‘göz değmesi’, ‘göze gelme’, ‘pis göz’, ‘kötü göz’, ‘kem göz’ ” (Örnek, 1977: 167) gibi adlandırmalar olmaktadır. Göçebeler arasında da nazar için “kötü niyet” ve “göz değdi” denilir. Bu göz değmesi herkes için geçerli değildir. “Öyle ki, gözleri değen bu kimseler kendi çevrelerince bilinen kişiler olmuşlardır” (Başar, 1972: 130). Göçebe aşiretlerde, bu kişiler, her ailede bilinmektedir. Öyle ki âdeta ifşa olunmuş vaziyettedirler. Özellikle de renkli gözlerin nazarının çok olduğu ve baktığı nesneye veya ürüne derhal zarar verdiği düşünülür. Hatta kendilerinden farklı görünümlü olan veya sakat olan birisine karşı da derhal korunma davranışına bürünmemektedir. Topaldır, kördür, şaşıdır, saçı yoktur uğursuzdur, fakirdir (yoksulluk bağlamında) gibi söylemler halk inanışlarında yaygındır. Bu da bu kişilerin kendilerindeki eksiklik sebebiyle kıskançlık ve haset ile dolabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca hiçbir kusuru olmadığı için fiziksel olarak, kendilerine benzemeyen kimselere karşı da bir korunma içgüdüsüne gidildiği yapılan uygulamalarda görülür. Örneğin; göçebe aşiretlerde bir yaylada 10 aile varsa ve bu aileler arasında bir-iki kişinin gözleri maviyse, bu bir farklılıktır. Dolayısıyla bu kişi genel görünümün dışına çıktığı için kişiye karşı hemen biçimsel açıdan bir ön yargı oluşmaktadır. “Bu yadırgayış yabancılaştırma duygusunu da beraberinde getirmektedir. Böylece, “biçim” yönünden başkalık gösteren

kimselere karşı dikkatli davranılmasının nedeni kendiliğinden ortaya çıkmaktadır” (Örnek, 1966: 122).

Göçebe aşiretlerin, hayvanlarıyla ilgili yapılan tüm uygulamaların maksadında nazar inanışı vardır. Bu inanış karşısında genelde muska şeklinde yapılan nazar duaları kullanılır. Bu inanış kapsamında yapılan korunma pratikleri olarak mesela sütün ve peynirin beyazlığına dikkat çekilmiştir. Bu durum beyaz olan şeylerin daha dikkat çekmesinden dolayı insanın nazarını çektiğine dair olan inanıştır. Zaten uygulamayı yapmaktaki gerekçe de bu yöndedir. Halk inanmalarında da beyaz olan güzeldir denilir. Nasıl ki siyah renk olumsuzluk olarak değerlendiriliyorsa, beyaz rengine karşı da her zaman olumlu yaklaşılmaktadır. Dolayısıyla beyazlığı dolayısıyla süt ürünleri korunmayı gerektirmektedir. Ayrıca her ailenin yaptığı peynir aynı kalitede olamamaktadır. Bazı aileler, peyniri daha iyi şartlarda yaptığı için daha beyaz görünmektedir. Bu beyazlık özellikle korunmalıdır. Çünkü görünüm olarak etkileyici olan ürünün içeriği de kötü gözden hemen etkilenecektir denilir. Bunun için ya kutsallığına inanılan duaların etkileyici gücünden yararlanılır ya da olumsuz olumsuzla geri itmek amaçlanır. Uygulamalarda kullanılan köpek pisliği, sarımsak ve soğan gibi ürünler, kokusu dolayısıyla etrafı rahatsız edeceğinden, bunların olduğu alana herhangi canlı bir varlığın gelmemesi de doğaldır. Yani bu uygulamalardaki her detayda birbirinin özellikleri ile çağırışımın gücünden faydalandığı görülür.

Buradaki etkileşimlerin dışında, tıpkı boş kova örneğinde görüldüğü gibi her ne isteniliyorsa ona göre bazı nesnelerin ve davranış biçimlerinin de aynı sonucu doğuracağına inanıldığı yapılan uygulamalardan anlaşılmaktadır. Yani bu uygulamalarda etki – tepki söz konusudur. Bu inançlar, tamamen göçebelerin atalarından kendilerine kalan tecrübelerdir.

Konuyla ilgili verilen örnekler şöyle sıralanmaktadır: “Berideyken sakız çiğnenirse koyunların felç olacağına inanılır. (KK109). Koyunların içinde kurttan söz edersek muhakkak o gün kurt sürüye girer (KK108). Yılandan söz edersek yılan hayvanı sokar (KK204). Hatta koyunların içinde de “Bu koyun ne kadar kiloludur kesip de yeseydik.” gibi canımızın koyunun etini çektiğini söylersek o gün bir koyunumuz ölüyor. Mesela dün kardeşim koyuna öyle dedi akşam vakti bir anda koyun hastalandı ve mecburî kesmek zorunda kaldık. Bu yüzden berideyken ve koyunların içindeyken konuşmalarımıza dikkat etmeliyiz (KK109). Ayrıca ailemizde ister çiğ ister pişmiş olsun koyunun eti, çobanlara

gönderilmez. Çobanlar gelip evde yerler. Eğer çiğ et gönderirsek muhakkak o gün bir koyunumuz ölüyor. Bunu tecrübe ettiğimizden yapmayız. Koyunun olduğu yerde koyun eti pişirilip yenilmez denilir. Ayrıca çoban, sürünün olduğu yerde tavşan öldürmüşse muhakkak sürünün başına bir bela gelir” (KK106, KK109).

Yukarıda da analizini yaptığımız gibi bu uygulamaların kökeninde şüpheli yaklaşım ve tahmin yürütme vardır. Burada çiğ etin elde edilmesi için hayvanın kesilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Göçer aşiretlerde kesinlikle sağlam olan hayvan kesilmez. Ancak hiçbir tedavisi kalmamışsa ve artık ölmek üzereyse kesilir. Dolayısıyla çiğ et ihtiyacı ancak bu hayvanlardan karşılanabilir. Burada vurgulanan çiğ et, hasta olup kesilen hayvanındır. Bu durumda sağ salim olan sürünün içinden, hasta olup kesilen hayvanın eti geçirildiğinde, aralarında bir etkileşimin olacağı düşüncesiyle yapılan bir kaçınmayla karşılaşmaktadır. Hatta göçebe aşiretlerin hayvancılığında, hasta olan hayvanların iyileşene kadar sürüden ayırılıp yaylada bakılması da bu düşünce dolayısıyladır. Burada, “hastalık hastalığı getirecektir” ilkesiyle davranılmaktadır. Ayrıca her ne söz konusu olursa o şey ile karşılaşılacağına olan güçlü inanış da insanın etrafına ve yaşamına nasıl bir enerji yayarsa aynıyla karşılaşacağıyla alakalı oluşmuştur. Burada belirtilen uygulamalarda özellikle de inanılan inancın boyutu ön plana çıkmaktadır. Bu boyut bir sözden ve davranıştan, hatta karşılaşılan bir hayvanda da ortaya çıkabilmektedir. Bu inanç boyutu, toplumdan topluma hatta kişiden kişiye değişebildiği gibi benzer de olabilir. Mesela tavşana yüklenen uğursuzluk inancı, çoğu toplumun inanışlarında vardır. Göçebe aşiretlerin inanışlarına göre de her kim tavşan görürse, o gün işleri tersine çevrilecektir denilir. Ayrıca göçebe aşiretlerde, kirpi seyit soyundan gelmektedir denilerek kutsandığından, kirpi uğurludur. Dolayısıyla kirpinin etinin hastalıklara ilaç olduğu söylenmektedir. Tabii seyit soyundan olduğu için de kesilmesinin, bir uğursuzluk getireceğine de inanılmaktadır. Örneğin; Kazak Türklerinde de evcil hayvanlar kutsanmaktadır. Konuyla ilgili görüş şöyle ifade edilmektedir: “Atalarımız çok eskiden, evcil hayvanlarını koruyan sihirli, kutsal bir gücün varlığına, onların da ataları, yaratıcı iyesi (sahibi), Tanrısı, piri olduğuna inanmıştır. Örneğin, atın piri «Jılkışı Ata» (bazen Kambar Ata olarak da söylenir), devenin piri «Oysıl Kara», ineğin piri «Zengi Baba», koyunun piri «Şopan Ata», keçinin piri «Seksek Ata» olarak bilinmiştir” (Bayniyazov, 2022: 45). Burada kutsanan hayvanın koruyucu bir güç ile korunmaya alındığı anlaşılmaktadır. Böylece halk arasında da bu hayvanlara karşı bir saygı olmaktadır.

Göçebe aşiretlerde, berideki Berivanlar, çobanlar ve diğer kişiler ile ilgili belirtilen inanışlar ise şöyle örneklendirilmektedir: “Bazı Berivanlar koyunu sağdığında, koyunun memesini tuttuğu gibi bir anda koyunun memesi süzülüp büzülüyor ve sütten kesiliyorsa, bu tür insanlar için genelde onlarda uğursuzluk var denilir (KK50). Bazen berinin başındaki kişinin eğer uykusu geliyor ve esniyorsa demek ki koyunlar, çok süt tutmuş ki beri başı, bugün uykuludur, rahattır denilir (KK41). Ayrıca beriyi kontrol etmek için göçerler, elinde, bastonlar ile beriyi kolaçan ederler. Koyun ve keçiler bu baston ile yakalanmaya çalışılır. Bu baston kırıldığında ise demek ki koyunu iyi süt tutmuş ki kuvvetlidir, bastonu kırıldı denilir. Beride, sürü, rahat durmaz o tarafa bu tarafa sürekli kaçarak beri alanından çıkmak ister. Berideki koyun sorun çıkarmadan gelip çobanının koltuğunun altına başını koyup sütü, rahat sağılırsa orada bulunanlar, sürü sahibi, bugün çobanına kahvaltı olarak kuvvetli gıdalar vermiş, çobanını iyi beslemiş denilir (KK38, KK41). Ayrıca başkasının sürüsüne giren kişi göçer aşiretlerde ayıplanır. Mesela bir koyun mu kayboldu mecburî olarak, gidip komşulara sorulur. Onun dışında, sürü yaylaya getirildiğinde, yem verildiği ve beri yapıldığı sırada bir göçerin komşusunun sürüsünün içine girmesi hoş karşılanmaz. Hemen sonrasında eğer bir koyun hastalanırsa falankes gelip gördü, bu yüzden hastalandı denilir. Hatta birisinin sürüsünü gördüğünde ‘peyyy eyyy’ (KK38), ‘ayyy’, ‘wiii ne kadar çok’ diye söylenirse sürü nazara yakalandığından toplumda hoş karşılanmaz ve ayıplanır (KK109, KK204). Bu sebeple berinin yanından geçerken, yüksek sesle ‘kolay gelsin’, ‘maşallah’, ‘maşallah koyunların ne güzelmiş’, ‘bereket olsun’, ‘Allah kolaylık versin’ denilerek besmele çekilmelidir. Kişi bunları söylemeden geçerse o kişiye küsülür. Ayrıca ‘ooo koyunların ne kadar da tazedir.’ deyip geçerse de küsülür. Çünkü hem bu kişilerin hem de gözleri mavi renkli olan kişilerin nazarının olduğuna inanılır. Ayrıca yaylada, nazarının olduğuna inanılan kişiler de vardır. Bu kişiler, geçtiğinde ayakkabısının yerdeki izini bir ip ile ölçeriz ve bu ipi veyahut da kıyafetlerinden bir parçayı getirip sürünün içinde yakarız. Böylece kişi oradan geçse bile nazarı beriye değmez (KK237). Beri esnasında, bu kişileri uzaktan gördüğümüzde bile nazarını önlemek için orada bulunan üç, taşı ters çeviririz (KK237, KK238, KK244). Ayrıca sürüye göz değer korkusuyla kimse, kimseye sürü sayısını söylemez. Sadece her obanın bir sorumlusuna söylenir. O sorumluya da yaylaların kira bedeli koyun başına bölündüğünden, mecbur oldukları için söylenir. Sorumlu kişi, bu inanışı bildiğinden göçerlere kimin ne kadar sürüsü vardır söylemez. Çünkü birisinin sürüsü azsa sürüsü fazla

olanı kıskanır. Bu da nazara yol açar (KK6, KK7). Bu yüzden sürüsü çoğalan kişi, nazardan sakınmak için öncelikle kurban verip kan dökmesi ve sadaka vermesi gerekir (KK57). Göçerler arasında, nazar olur diye bir birimizin süt çadırına ve berisine gidip bakmayız. Günlük sağılan sütün miktarının ne kadar sağıldığını söylemeyiz. Mandıracı da bu inancı bildiğinden göçerler arasında kimin günlük sütünün ne kadar olduğunu başka aileye söylemez (KK44, KK45, KK48, KK49, KK52, KK53, KK102). Zaten göçerler arasında bu bilindiğinden hiç kimse, süt çadırına gitmez ve mandıracıya da peynir ile ilgili bir şey sormaz (KK182). Çünkü beyaz olan gıdayı söz konusu etmek veya göstermek nazar açısından iyi değildir (KK117, KK145, KK150). Örneğin; rahmetli babam, göç dönemlerinde köylerin içinden geçileceği vakit köylüler görüp nazarlar diye çok beyaz olup güzel olan koyunları sürünün önüne koymayın iç kısımda saklayın derdi (KK209). Süt ve küçük çocuk naziktir hassastır o yüzden bu ikisi çabuk göze gelip nazar olur. Yabancılar gösterilmemelidir” (KK150).

Göçebe aşiretler arasında sütün nazarlandığını gösteren ipuçları ve bunun için yapılan önlemler şunlardır: “Eğer sütü, kazana döktüğümüzde topak topak oluyor ve maya tutmuyorsa (KK5, KK6, KK7, KK55, KK58, KK59, KK114), sütü ekşi olup kokuyorsa, koyunların gözleri sararmışsa ve koyunlar kesildiğinde etinden koku geliyorsa (KK210) koyunun memesi kararmışsa muhakkak kötü bir göz görmüş ve nazar etmiştir denilir. Koyunun memesi moraracak kadar nazarlanmışsa bu çok tehlikeli bir nazardır. Çünkü bu koyunun 50 yıla kadar soyu çoğalmaz denilir. Hiçbir şey, koyun kadar nazara karşı zayıf değildir (KK106). Kötü göz, haset hayvanı hemen nazar eder. Bunun için nazarın kesilmesi gerekir. Göçerlerin yaylalarını çevre köylerden çingeneler ve Suriyeli kadınlar çok ziyaret eder. Bu kadınlar para karşılığında hem hayvanlara hem de çocuklara değen nazarı keserler. Kadınlar, hayvanların bulunduğu yerin orta kısmında su dolu bir kap bırakır. Yağı eritip kızgın bir şekilde o soğuk suyun içine döker. O esnada suyun içinde yılan, köpek vs. hayvanların ve kötü ruhların şekilleri görülür. Yapılan bu uygulama ile hayvanlara bakan kötü niyetler bozulmuş olur. Eğer nazarlanıp ölen koyun olmuşsa da bu koyunun gözleri oyulur ve sürünün içinde bir taşın üzerine konulup başka bir taş yardımıyla patlatılır. Böylece sürüde gözü olan kişilerin ve nazarı değen kişilerin gözünü patlatmış olunmaktadır (KK56). Ayrıca nazarı olduğuna inandığın kişiler varsa, o kişilerin kıyafetlerinden bir parça getirip hayvanlarının veya evinin içinde yakıp kokusunun etrafa yayılmasını sağlamalısın böylece değen nazar bozulmuş olur” (KK57).

Bir de sürünün içinde sürekli ihlâs süresi okunur (KK237). Hayvanların nazarını kesmek için şeyhlerin ve âlimlerin yanına gidilir (KK63). Onların yanında, hayvanlar için muska yaptırılır ve bu muska suda eritilerek hayvanların ya üzerlerine serpilir ya da tüketmeleri için yemlerine dökülür. Bazen de yaptırılan muska hayvanların olduğu çadıra asılır veya hayvanlardan birinin boynuna asılır (KK119, KK136). Bazen imam, yaptığı muskayı, götürün sürünüzde ya en güzel koçun boynuna takın ya da sürünün en güzel görünen ve etli, kuvvetli, sağlıklı olan koyunun boynuna takın der (KK152). Bu muska üç adettir. Bir muska, sürüdeki bir koyunun boynuna takılır. Bir muska, süt ürünlerinin yapıldığı çadırdaki bir direğe asılır. Bir muska da peynir yapımıyla uğraşan kadının bel kuşağında bereket olsun ve nazarlanmasın diye saklanılır (KK150). Bazen de nazarı bozmak için mevlit niyet edilir ve çevre köylerden bir imam çağırılıp okutulur. Sütün bereketi çoğalsın diye de bir kilo şekerleme alınıp mevlitte dağıtılır (KK114, KK115). Ayrıca büyük şeyhler ve velilerin türbesi ziyaret edilip orada bulunan ağaçtan bir parça kopartılıp getirilir. O ağaç peynir yapılacağı vakit süt kazanına bandırılıp çıkartılırsa, peynirdeki nazar kesilir. Bu ağacı artık yanımızda saklıyoruz. Bir daha öyle bir durum olduğunda yine kullanıyoruz (KK35). Bazı nazarlar o kadar kötüdür ki bıçak bile bu nazarı kesmez. Bunun için şeyhlerin yanına gidilir ve şeyh, iri tuzun üzerine kuranın ayetlerini okur. Bu tuzu hayvanların yemine koyup onlara yedirmeliyiz (KK89, KK168, KK170, KK179). Bu tuzu ateşin içine attığımızda patlar. O zaman nazar edenin gözüdür patlıyor, denilir. Ayrıca imamlar, sürünüzün içinde, özellikle yabancı birinden silah patlatmasını isteyin derler. Silah sesi sürünün içinden geçerse nazar da geçmiş olur denilir. Bizler de çevredeki koruculardan rica ederiz. Korucular gelip sürünün içinde silah patlatırlar” (KK210).

Göçer aşiretlerin yukarıda belirttiği bütün inanışlar ve uygulamaların temelinde geçim kaynaklarının bereketini çoğaltma yatmaktadır. Bu da ekonomik gereksinimlerin insan hayatını ne denli biçimlendirdiğini gözler önüne sermektedir. İnsan, faydasına olan varlığa karşı her daim saygı duyma eğilimindedir. Bu varlık ister insan ister hayvan isterse de bir bitki veya nesne olsun fark etmez. O varlığın güvenliğini sağlamak için çeşitli yollara başvurur ve hayatının merkezine alır.

Belirtilen bu uygulamalar, inanma kapsamında yapıldığı için bu bağlamda değerlendirmek daha açıklayıcı olacaktır. Öncelikle yapılan uygulamalarda “sihir,

büyü⁴³” gibi manalar ile karşılaşmaktadır. Büyü ve sihrin iyi ve kötü iki farklı işlevde kullanıldığı bilinmektedir. “İyi büyü ahlaki bir şey sayılır ve kötü büyücülükle savaşmak için sihir, ilaç ve şifalı bitkiler gibi araçlarla kullanılır. Kötü büyüye ise kara büyü de denilir ve ölümcül etkisi vardır” (Marshall, 2009: 88).

Yapılan uygulamalar incelendiğinde, istenilen iyileşme ve nazar kesme işlemlerinin genelinde, şeyhlere ve imamlara başvurularak, kötülüğe karşı iyi yönde büyülerin ve davranışların olduğu görülür. Mesela tuzun üzerine manaları itibariyle iyileşme ve açıcı özellikleri olan dualar ve mevlit okunarak, nazarın kuvveti patlatılarak veya parçalanarak, nazara temas edildiği görülür. Yine nazarı nazarla öldürme denilen bazı uygulamaların da yapıldığı görülür. Mesela nazarı olduğuna inanılan kişilere ait bir nesnenin veya nazar edilip ölen hayvanın bir parçasının sürünün içinde yok edilmesi bu anlayışa dayanmaktadır. Yani tüm bu uygulamalarda da daha önce değinildiği gibi sempatik bir bağ oluşturularak olumlu olumluya, olumsuz ise olumsuzza etki yapacaktır denilip, çağrışımın gücüyle nazarın yok edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, nazar güzele ve iyiye değer inancı vardır. Dolayısıyla öncelik bu özellikleri taşıyanın korunmasıdır. Göçebe aşiretlerde de sürüde en heybetli olup, kilolu ve güzel yüzlü olan koyunun boynuna nazar için yapılan muskanın konulup, temasının tüm sürüye yayılması bu anlayışa dayanmaktadır. Bir de nazarı olduğundan emin olunan kişilere karşı yapılan korunma pratikleri söz konusudur. Bu kişilere karşı geliştirilen bazı davranışlar ve söylenen söz dizimleri tamamen savunma içeriklidir. Örnek de (1966: 123); bu tarz söz dizimlerini “büyüsel güce dayandırıp, bu işlemlere de sözle savunmalar denilebileceğini ve bunların büyüünün ‘savunma uygulamalarına girdiğini söylemektedir”. Zaten belirtilen tüm uygulamalarda savunma denilen büyüsel güç açıkça anlaşılmaktadır. Hatta göçebe aşiretlerin, bu güce “Allah’ın adının olduğu söz dizimlerini ekleyip, işlemlerini daha da güçlendirdikleri görülür. Bir yandan da sonuç istenilen düzeyde olsun diye önceden şeker gibi tatlı şeyler dağıtılarak yapılan davranış kutlanıp kutsanmaktadır. Yani bir şeyin olumlu olmasını istiyorsan olumlu beklenti içinde olacaksın ilkesiyle hareket edilmektedir. Göçebe aşiretler, bir yandan bu uygulamaları yaparak bir yandan da muska⁴⁴ yaptırıp, türbeleri ve şeyhleri ziyaret ederek, bu türbelerden toprak veya ağaç çubukları

43Bk: Büyü-Sihir: “olayları kontrol etme ya da bazı doğal veya doğaüstü güçleri yönetme amacını taşıyan tılsım ve ritüeldir” (Marshall, 2009: 87).

44Bk: Muska, “Arapça’da ‘yazılı şey’ anlamına gelen ‘nüsha’ kelimesinin halk ağzında söylenen biçimidir. Hastalıkları sağaltma veya düşmandan gelebilecek kötülükler, görünmez kazalar sebebiyle meydana gelebilecek herhangi bir zararı önleme amacı ile üstte taşınan yazılı kâğıda denir” (Boratav, 1982: 119).

olarak hayvanına ve süt ürünlerine temas edip, buradaki kutsalın etkisi ile nazarı kesmeyi ve süt ürünlerinin bereketini arttırmayı amaçlamaktadırlar.⁴⁵

Kısacası; göçebelerin geçim ürünleri olan hayvanlarını ve süt ürünlerini koruma inanışları ve pratikleri, deneyimleri sonucunda elde edilen geleneksel bilgiler olup atalarından kendilerine kalan kültürel miraslarıdır. Bu mirasta başta yaşam koşulları olmak üzere dinî anlayışları da başlıca etkenlerdendir. Eliot'a (1981: 20) göre; "Kültür, aslında herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş bir şeklidir". Göçebe aşiretlerin, hayvancılık kültüründe inanışlarının ve dinî anlayışlarının etkisi kendileri için çok önemli olan şeyhleri ve türbeleri ziyaret ederek öne çıkmaktadır. Her güçlü göçer aşiretin arkasında onları koruyup kolladığına inandıkları şeyhleri vardır. Tabii bu şeyhler, bir otoriter sisteme oturtulmamıştır. Bunlar, sadece dinî açıdan hürmet gösterilen ve özel maneviyatlarının güçlü olduklarına inandıkları şahsiyetlerdir. Göçebeler için bu maneviyatın etkisi yaşamlarının tüm alanlarında kendilerine fayda getirmektedir. Köprülü'ye (1999: 51) göre de; "Manevi varlığın muntazam bir şekilde işlemesi için ona olan ihtiyaç, maddî hayatın devamı için gıdalara olan ihtiyaçtan daha kuvvetsiz değildir". Sonuçta bu şeyhler, göçebelerin yapmak istedikleri ama iş güçlerinden dolayı yapamadıkları tüm dinî vecibeleri eksiksiz yapmaktadırlar. İşte bu anlayış göçebe aşiretlerin dinî bağlamında şeyhleri yüceltmekte ve onlara olan inancını arttırmaktadır. Böylece karşılaşılan her zorlukta, kendileri için manevi olan bu varlıklara başvurulmaktadır. Dolayısıyla göçerler için bu şeyhlerin soyundan bir çocuk bile aşiretin reisi ile neredeyse aynı derecede kıymet görür. Bu şeyhler, öldüklerinde maneviyatları daha da güçlenir. Kabirleri, hastaların şifa bulduğu, dileklerin kabul olduğu ve adakların sunulduğu türbelere dönüşür. Örneğin; Duderan aşiretinin benimseyip saygı duydukları şeyhi Siirt'te Şey Hazin'dir. Keza, Alikan aşiretinin bağlı olduğu ise, Şeyh Ali'dir. Soran aşiretinin ise tek bir şeyhi olmadığından birden çok şeyhe gidilmektedir. Göçebe aşiretler ile bu şeyhler arasında, herhangi bir akrabalık söz konusu olmadığı halde, bağlılıkları atalarından beri sürdürülmektedir. Bu şeyhlerin aileleri ile de iletişim halindedirler. Zaten

⁴⁵ Göçebe aşiretlerin geçim kaynakları olan sürü ve süt, peynir ve beri ile ilgili geliştirdiği bu inanış ve uygulamalara, çalışmanın bu kısmında verilerek konunun bu örneklerle daha iyi pekişmesi amaçlanmıştır. Genel olarak da göçer kültüründeki inanış ve uygulamalar, her konu başlığı altında örneklendirilmeye dikkat edilmiştir. Bu inanışların çıkış noktaları çalışmanın dinî boyutunun anlatıldığı bölümde belirtildiği halde her uygulamanın verildiği bölümde ayrıca analizler de yapılmaya dikkat edilerek çalışma detaylandırılmıştır.

“özellikle de akrabalığın olmaması, şeyhlerin tarafsız olduklarına ve hiçbir tarafın çıkarlarını gözetmediklerine dair iddialarına itibar edilmesini sağlamaktadır” (Uçmaz, 2019: 17). Mesela aşiretler arasındaki sorunların ve kan davalarının çözümü konusunda şeyhlerden özellikle yardım beklenir. Çünkü göçebelerin, şeyhlerin maneviyatlarının güçlü olduğuna dair hem inançları hem de korkuyla karışık saygıları vardır. Göçebelerin en çok korktuğu varlık “Cin”dir. Dolayısıyla bu korku göçebeleri, kendilerini korumak için çeşitli önlemler almaya itmiştir. Bu önlemlerden en çok başvurulana ise şeyhlerin kabirleridir. Bilindiği gibi “hayatta oldukları dönemlerde gösterdikleri kerametlerle yaşadıklarına ve geçmişten bugüne, keramet gösterme özelliklerini ölümünden sonra da devam ettirdiklerine inanılan kişilerin mezarları, ziyaret statüsündedir” (Gültekin, 2007: 90). Bu kişilerin mezarlıkları türbe olarak adlandırılmakta ve normal insanların mezarlıklarından daha gösterişli bir şekilde inşa edilerek belirginleştirilmektedir. Zaten “türbeler, atalara saygının güçlü olduğu toplumlarda, ölen ataya duyulan aşırı saygının maddi bir araç yoluyla somutlaştırılması isteğinden kaynaklanmaktadır” (Türk, 2009: 29). Bu bağlamda göçebe aşiretler, atalarının da öncü olarak kabul ettikleri şeyhlerin türbelerini âdeti kutsallaştırarak yatır diye ziyaret etmektedirler. “Yatır denirken, olağanüstü gücü bulunduğu ve isterse insanlara her güçlüğü yenmeye yardım edebileceğine inanılan bir ölü kast edilmektedir” (Başar, 1972: 172). Göçebelere göre de bu insanlar, Allah yolunda dini bütün bir şekilde can verdikleri için kutsaldırlar. Dolayısıyla bu şahsiyetler ölseler de etkileri ve güçleri yeryüzündeki insanları etkilemeye devam etmektedir. Ayrıca şehitlerin,⁴⁶ genç yaşta muratsız öldü denilen gençlerin ve düğün günü kaza yapıp ölen gelin ve damadın olduğu bir mezar bile, yatır olarak kabul edilir. Bu tür yatırları göçerler, genelde köylülerden öğrenirler. Köylülerin kutsadıkları ve hacetleri için ziyaret ettikleri bu yatırlar ile ilgili söylemleri, yaylalara yerleşen göçerler arasında yayıldığı için göçerler de komşuları olan köylüler gibi bu yerleri kutsayıp ziyaret ederler. Mesela bazen dağın başında denilen تنها bir yerde eski bir mezarlık bile kutsanmaktadır. Bu tarz yerler neredeyse her köyün uzağında, yalnız bir ağacın altında kime ait olduğu bilinmeyen ve mezarı neredeyse yerle bir olmuş ama köylüler tarafından etrafı şişlerle veya bir taşla belirlenmiştir. Bu mezarlıklar da yine yatır olarak kabul edilmektedir. Zaten genel itibarıyla de “kimlikleri bilinmeyen yatırlar

⁴⁶ “Yüksek ülküler, amaçlar uğruna savaşırlarken fani hayattan mana âlemine göçmüş kimselerdir. Halkımızca bunların yattıkları yerlerde vatanımızın manevî bekçiliğini yaptıklarına inanılmaktadır” (Başar, 1972: 174).

hakkında, mahallî halktan başka bilgi edinecek bir kaynak yoktur. Mahallî halk ise birçok yerlerde söz birliği yapmışçasına yatırları çoklukla baba diye adlandırmakla, ermiş kişilerden, ashap ve şehitlerden söz açmakla yetinmektedirler” (Başar, 1972: 181). Bu sebeple bu tarz yerlere karşı göçebelerin de hassasiyeti çevrelerinden duydukları doğrultusunda gün geçtikçe artmaktadır. Bu yüzden göçebeler, bu tür yerleri ziyaret ettiklerinde özellikle adak adamayı tercih ederler. Bilindiği gibi adak olarak “çoğunlukla koyun, kuzu, gıdık (oğlak) ve bazen de tavuk, horoz gibi hayvanlar kesilmektedir” (Başar, 1972: 188). Göçebe aşiretlerin mal varlığı olan küçükbaş hayvanlar koyun, kuzu, keçi ve oğlaktır. Bunlar içerisinde maddi değeri en düşük olan hayvan “oğlak” olduğu için göçebelerin adak adadıkları hayvan da çoğunlukla oğlak olmaktadır.

Göçebe aşiretlerin inanışına göre sahipsiz her yatırım bir hikmeti muhakkak vardır. Bu hikmet dolayısıyla yatırdaki kutsal kişinin ruhuna saygı gösterilmesi açısından adak, adamak göçebelerde önemlidir. Ayrıca göçebe aşiretler, yaşam biçimleri dolayısıyla ölümlerinden mezarlık bağlamında uzaktırlar. Bu yüzden تنها bir yerde olan mezarlık kendi atalarının da olabilir. Bu sebeple bu tarz تنها yerlerdeki mezarlıklar özellikle önemsenir.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, bunların tümü göçebelerin halk inanışlarının kapsamına girmektedir. Zaten “hastalıklar, nazarlar, uğraklar için yapılan tılsımlara; kurşun dökme, kömür söndürme, mum dökme ve üzerlik yakma gibi koca karı tedavileri ile yapılan halk inançlarının hepsine ‘urasa’” (Yalın, 1939: 96) hatta batıl inanışları da denir. Örnek’e göre (1966: 20); “batıl inanç, bilimin ve dinin reddettiği bir takım doğaüstü güçlere inanan, kuşaktan kuşağa geçen yanlış ve boş inanmalardır”. Bu inanışları Z. Başar ise mistik folklor olarak yorumlamaktadır. Başar’a (1972: 155) göre; “Mistik folklorda bazı âdetler, uygulayıcıları arasında anlayış ve tatbik birliği olmayan büyüler, timsaller, adaklar ve benzeri usullere dayanmaktadır. Bunların belli bir amacı ve kuralı yoktur. Başvurduğu büyü (efsun, sihir), milletlere, muhitlere hatta olaylara ve şahıslara göre değişmektedir”. Özellikle de her toplumun, dinî değerlerine göre bu inanışlar anlamlandırmaktadır. Örneğin; “İslamiyet’te yazılı büyü formüllerinde en fazla yardım ve kuvvetine başvuru Kur’an’dır. Kuran’ın ilk süresi olması, “açıcı” bir nitelik taşıması sözü geçen süreye bir rüçhan hakkı kazandırdığı inancıyla muskacıların en çok kullandıkları süre ise Fatiha süresidir” (Örnek, 1966: 46-47). Müslüman bir toplum olan

göçebe aşiretlerde de bu tarz inanışlar ve muskalar hem kendilerini hem de hayvanlarını korumak için önlem amacıyla kullanılır.⁴⁷

4.11.3. Kırkım Töreni (Pezbir – Berxbir)

Göçer hayvancılık uygulamalarında, koç katımı, kuzu doğumları ve ilk süt sağımı törenlerinde görüldüğü gibi koyunların yün kırpmanın öncesinde ve sonrasında yapılan bazı uygulamalar ve geleneksel törenler vardır.

Yün kırpma töreni, sadece göçer kültüründe değil hayvancılık ile ilgilenen tüm toplumlarda önemsenen ve itinayla uygulanan bir törendir. Bu yüzden bu törenin öncesinde ve sonrasında da yapılması gerekenler en az yün kırpma kadar önemlidir. Örneğin; yün kırpma öncesi koyun ve keçilerin banyosunun yapılması yani temizlenip arınması gerekir. Bu yıkanma pratiği zamanla bazı eğlence unsurlarıyla ve ritüeller ile birleşerek bir geleneğe ve törene dönüşmüştür. Günümüzde, bu geleneğin göçer hayvancılık kültüründeki uygulaması ve önemi incelendiğinde, sadece kuzulara yaptırıldığı, koyun ile keçilerin ise tamamen bu uygulamanın dışında tutulduğu görülmektedir. Çünkü kuzunun yününün maddi değeri daha fazladır. Ayrıca suyla temizlenen kuzuların yünü daha rahat kırpılır. Göçerlerin bu ayrıntılara göre belirlediği bu tören bile neredeyse yok olmak üzeredir. Göçerlere göre bunun sebebi şudur: “Eskiden kuzuların yününden keçeler yapılırdı. Bu keçeler çadırlara serilirdi. Göçer çadırları, keçi kılından yapılırdı (KK14). Bu yüzden tüm göçerler, yün kırpma öncesi hayvanlarının banyosunu yapar öyle yününü kırpardılar. Ayrıca o zamanlar, insanlara yün lazım olduğu için gelip göçerlerden bu yünü satın alıyordular. Göçerler için yünler ne kadar temiz görünürse o kadar yüksek fiyat demektir (KK161). Günümüzde her şey hazır oldu, ayrıca kullanılan çadırlar da bez olduğu için keçi, kılı değersiz oldu (KK100). Mesela yün yerine artık elyaf gibi ürünler yorgan, döşek ve yastıklarda tercih edilmektedir. Durum böyle olunca göçer hayvancılıktaki geleneksel banyo uygulaması da azalmıştır” (KK161).

Buradaki hususlar incelendiğinde, geleneksel banyo töreninin neredeyse yok olmak üzere olması, alternatif ürünlere olan talebin fazla olması ve göçer kültüründe çadır yapısının değişmesine bağlanılmaktadır. Bilindiği gibi göçebe aşiretlerin hayvancılık faaliyetini yapması geçimini sürdürmek içindir. Bu geçim tarzında hayvanın satışı ve süt ürünleri ile

⁴⁷ Bu inanışlar kapsamında derlenen örnekler, her bölümdeki ilgili konu başlıklarının altında verildiğinden, burada tekrara düşmemek adına verilmemiştir.

birlikte yünü de satılmaktadır. Her ürünün alternatifi çıktığı için dolayısıyla yün satışı durma noktasına gelmiştir. Bu yüzden günümüzde bu uygulama, sadece kendileri için yün kullanılacaksa, yün kırpma öncesi sadece kuzuların banyosu yapılır. Onun dışında bu uygulamaya pek başvurulmamaktadır.

Geleneksel banyo töreni ile ilgili verilen örnek şu şekildedir: “Geçmişte yapıldığı gibi biz hâlen yün kırpma öncesi kuzuları yıkarız. Bunun için yün kırkımından bir gün önce yaylada büyük bir gölet yapılır. Çocuklar, kuzuları bu göletin içine koyar ve elleriyle iyice yıkarlar. Kuzuların yünü bembeyaz olur. Ertesi günü bu kuzuları kırparız. Yıkadığımız kuzuların yünlerinden kendimize, iplik ve yatak yorgan yaparız” (KK106). Bu örnekten de anlaşıldığı gibi yün kırpma öncesi yapılan yıkanma işlemi toplu olarak ya da tüm sürü için değil de sadece kendilerine yün lazımsa yapılmaktadır.

Göçebe aşiretlerin ekonomik gelirleri arasında yer alan ve geçmişten günümüze en fazla gelir düşüşü yaşanan husus yündür. Dolayısıyla yün ile ilgili yapılan tüm uygulamaların ya kaldırıldığı ya da çok az uygulandığı görülmektedir. Örneğin; göçebeler, yaptıkları hayvancılık faaliyetleriyle et, süt, peynir ve yün ürünlerini karşılayacak konumdadırlar. Ama günümüz şartları ve değişen yaşam koşulları göçer hayatına da etki etmiş ve bazı hazır ürünler, emek verilen ürünlere tercih edilmiştir. Mesela bezden yapılan çadırlar, hurçlar, torbalar, heybeler ve de hazır kilimler, sedirler, örtüler, yün ipliklerine olan ihtiyacı neredeyse ortadan kaldırmıştır. Günümüzde koyunun saf yünü sadece yataklarda kullanılmaktadır. Kuzunun yünü ise çoban kepeneklerinde kullanılmaktadır. Bu yüzden göçebe aşiretlerde, kırpma öncesi yıkanma işleminin geleneksel olarak yapılan bir uygulamadan öte, sadece ihtiyaca göre yapıldığı görülmektedir. Özellikle kuzuların banyosunun yapıldığı esnada, çocukların olması renkli görüntülerin oluşmasını sağlamaktadır. Burada da tıpkı koç katımında olduğu gibi eğlence unsuru yine çocuklardır.

Göçebe aşiretlerin hayvancılık faaliyetlerinde, önemli işlerden biri yün kırpmadır. Yünün kırılması işlemine “kırkım” denilir. Kırkımı yapılan yün ise “yapağı” diye adlandırılır. Göçer hayvancılığın yün kırpma töreninde kullanılan hayvanlar, koyun ve keçidir. Bu hayvanların kılları yapılan ürünlere göre değer kazanmakta ve değerlendirilmektedir. Oğlakların ve kuzuların, yaklaşık bir yaşını doldurduktan sonra yünü kırılır. Yani kış döneminde doğan kuzunun yünü muhakkak aynı yıl içerisinde kırılmalıdır. Koyun ve keçinin ise senede bir kez muhakkak kıllarının yününün kırkımı olmalıdır. Normal

şartlarda koyunların senede iki kez yünü kırılabilir. Ancak göçer hayvancılık kültüründe, hayvan sayısı fazla olduğu için çok emek gerektirdiğinden yün kırpma uygulaması, senede sadece bir kez yapılmaktadır. Köylü bir ailenin ortalama hayvan sayısı 200-300 iken göçebe bir ailenin en az 500'dür. Dolayısıyla bu kadar çok hayvana zaman ayırmak demek diğer hayvancılık işlerinin aksatılması demektir. Göçer hayvancılıkta yapılan tüm işler, birbiriyle zamansal açıdan da bağlantılıdır. Örneğin; yün kırkım zamanı tam da hayvanların süt sağım dönemlerine denk gelmektedir. Bu yüzden günün tamamı değil sadece sabah vakti gibi bir zaman kırkım işine ayrılabilir. Bunun yanında bu hayvanların sütünün sağılması ve peynir yapımı gibi diğer işlerin de aynı gün içerisinde yapılması gerekmektedir. Bu durumda bir işin uzaması demek, diğer işlerin de aksamasına neden olmak demektir. Bu yüzden göçebelerin hayat tarzlarına göre hayvancılık uygulamalarını, düzenlemeleri gayet mantıklıdır. Göçebe kültüründe bu tarz genel uygulamalar olduğu gibi aşiretler arasında da bazı özel durumların yine kendi ekonomik kaygılarına ve geçim türlerine göre değiştiği görülmektedir. Mesela genel olarak bakıldığında göçer hayvancılık kültüründe yün kırpma uygulaması, haziran ayının ortalarında başlayıp temmuz ayının başlarına kadar sürmektedir. Fakat göçebe aşiretler arasında bu uygulamanın tarihi hayvan satışlarının tarihine göre bazı ufak değişiklikler ile farklılaşmıştır. Aşiretler içerisinde yün kırpma işlemine ilk başlayan Soran aşiretidir. Soranlar, ilkbahar göçüne en son katılırlar. Bu yüzden bu dönemde Güneydoğu'da havalar çok sıcak olduğundan hayvanın yünlü olması hayvanı gevşeterek süt verimini azaltır. Nisan ayının sonuna doğru hayvanların yünü kırılarak satış için belirlenen erkek kuzular ve diğer koyun ve keçiler tüccarlara satıldıktan sonra kalan sürüyle göçe başlanılır. Alikan ve Duderan aşireti bu süreçte ya göçtedir ya da Doğu Anadolu Bölgesi'ne ulaşmıştır. Dolayısıyla havalar soğuk olduğundan yaylaklara ulaşılmadan hayvanların yünü kırılmaz. Çünkü sıcak bölgeden soğuk bölgeye doğru alınan yolda hayvanların yünü kendisini çok ısıttığından hayvanın sarılık geçirme olasılığı yüksektir. Sarılık olan hayvanın süt verimi ise neredeyse yarı yarıya düşmektedir. Bu iki aşirette yün kırpma tarihi, göçer kültüründe belirli olan haziran ayının sonu ile temmuz ayının başında olmaktadır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla aşiretler arasındaki bu farklılıkta, hayvanların yün kırpma uygulaması ile havanın durumu, hayvan satışı ve ilkbahar göçüne başlama tarihleri bağlantılıdır. Hayvan satışında, hayvanın yünü, eti ve yağı ayrı hesaplanmaktadır. Tüccarlar, yünü kırılmayan hayvanı satın alırlarsa doğal olarak

ücretini de düşürmektedirler. Yünün piyasadaki fiyatı da düşük olduğundan özellikle de hayvanın üzerindeyken hiçbir değeri söz konusu değildir. Bu sebeple hayvan satışının usulünde yün kırpma önemlidir. Göçebeler için de yün, kendi hayatlarında önemli bir ürün olduğu için hayvancılık anlayışlarına göre bir tarihte kırılması uygun görülmektedir. Buradaki farklılığın bir diğer sebebi de göç zamanı ile alakalıdır. Soran aşireti, ilkbahar göçüne en son çıkan aşirettir. Bu yüzden göçten önce yün kırpma ve hayvan satış işlerini bitirirler. Buradaki hazırlık göçe çıkılacak havyanı belirlemek için yapılmaktadır. Soranlar, besili olarak baktıkları erkek kuzuları ve diğer koyun ve keçilerden satılması gerekenleri göç öncesi hazırlığında belirlerken diğer iki aşirette, bu hususlar göç sonrası gidilen yaylaklarda otlak alanların hesaplanması açısından yapılmaktadır. Yün kırpma uygulamasında aşiretler arasındaki bu farklılaşma belirtildikten sonra, yün kırmanın hayvanlar ve göçebe aşiretler için önemine değinmekte fayda vardır.

Öncelikle insanların bakıma ve temizliğe ihtiyaçları olduğu gibi hayvanların da vardır. Koyun, kuzu, keçi ve oğlağın vücudu ile ilgili ilk bakım işlemi yününün kırılmasıdır. Koyunun yün kırpma işlemine “pezbir” denilir. Kuzuların yün kırpma işlemine ise “berxbir” denilir. Keçinin yününün kırılma işlemi, çok farklı ve yüzeysel bir şekilde gerçekleştiğinden tam bir kırpma işlemi yapılmaktadır denilemez. Bu yüzden olsa gerek ki göçerler arasında keçinin yün kırpma işlemi için herhangi bir adlandırma yoktur. Günümüz şartlarında, göçebe aşiretlerde koyunun ve kuzunun yünü değerlidir. Geçmişte keçi kılından çadırlar yapıldığı için keçi kılı, göçebeler arasında bile birbirlerine ya bir ücret ya da koyun ve peynir karşılığında verilirmiş. Günümüzde ise kullanılan çadırın bezden olması keçi kılını tamamen değersizleştirmiştir. Ayrıca geçmişte koyunun ve kuzunun yününün sadece bir kısmını kendilerine ayırıp satışını yapan göçebeler, günümüzde ancak bir kısmını, değerinin çok altında bir ücretle satabilmektedirler. Ama yine de göçebeler için koyun ve kuzunun yünü değerlidir. Çünkü göçebeler açısından bu yün, temel ihtiyaçlardan olan yatak, yorgan, yastık, minder ve çadırın içine serilen keçeler, sedirler ve de çobanın giydiği kepeneginin yapımında kullanılmaktadır. Özellikle kuzu yünü, yumuşak ve ince olduğu için ve de keçeye dönüştürüldüğünde suyu geçirmeme özelliğine sahip olduğu için halen göçebelerin vaz geçilmezleri arasındadır. Bu açılardan koyun ve kuzunun yünü değerlendirildiğinde göçerlerin, göçebe hayatında hayvanların yününden yararlanmadan sürdürmesi mümkün değildir.

Göçer hayvancılıkta yün kırpma geleneksel bir uygulamayla gerçekleşmektedir. Bu uygulamanın bir zamanı ve bir ustası vardır. Göçerlerde yün kırpan kişilere “cevizî” denilmektedir. Göçer hayvancılıkta, yün kırpan kimseler önemlidir. Çünkü yün kırpma işini yapan kimse yoksa mecburî bu işi ücret karşılığında yapan cevizîler ile anlaşmak zorundadırlar. 2021 senesinde cevizinin yevmiyesi 450-500 TL idi. Sürü sayısı fazla olan göçerler için bu miktar yüksek olduğundan çok tercih edilmemektedir. Erkek çocuğu az olanlar ya da yaylada erkek sayısı az ise yün kırpma zamanlarında cevizîleri çalıştıran ailelerle karşılaşmaktadır. Cevizîciler yün kırpma işinin ustası olduklarından, çevredeki köylülerce ve göçerlerce de bilinmektedirler. Bu kişiler genelde yerleşik yaşama geçen göçerlerdir ve hayvancılıkla uğraşan köylü kimselerdir. Göçebe aşiretlerinde yün kırpma ustaları genelde erkeklerdir. Ama kadınlardan da yün kırpma işini iyi bilenler çoğunluktadır.

Göçerlere göre hayvanın yünün kırılması için de bazı hususlara dikkat etmek gerekmektedir. Bu hususlar şöyle sıralanmaktadır: “Yün kırpma işlemi için öncelikle hayvanın iyi otlatılıp beslenmesi gerekir. Bunun içinde ne kadar yağmur yağarsa ve yeni otlaklar yeşerirse hayvanlar için o kadar iyidir. İyi beslenemeyen hayvanın vücudu zayıf ve cılız kalmışsa yünü kırılmaz. Tabii yün, hayvanın üstünde kalırsa da iyi değildir. Sonuçta bu yünün kökü kalınlaşıp sertleşirse, hayvan hastalanıp halsiz düşer. Ayrıca bu yünün kesilmesi de zorlaştığı için kırpma esnasında hem göçer hem de hayvan rahatsız olur” (KK41).

Hayvanların beslenmesi ile üzerindeki yünün nasıl şekillendiği şu örnekle açıklanmaktadır: “İyi beslenemeyen hayvan zayıf olduğu için üzerindeki yün, hayvan doydukça dökülür. Bazı hayvanların üzerinde parça parça yünler olur. Bu tür hayvanlara bakıldığında o hayvanın ne kadar rezil ve kepaze bir bakım sürecinden geçtiği belli olmaktadır. Hayvancılık işi ile ilgilenen kişi, bunu hemen anlar. Yünü sık, parlak ve bir o kadar da etli ve yağlı olan hayvanın ise iyi bir bakım sürecinden geçtiği bellidir. Hayvan, yirmi günde bol ot ve su ile iyi beslenirse, yünü hemen çıkar ve yeni çıkan yünün kökünün kesilmesi daha rahat olur (KK41). Bir koyun ortalama 3-4 kilo yün verir” (KK160).

Bu görüşlerden anlaşıldığına göre diğer hayvancılık uygulamalarında olduğu gibi yün kırpma uygulamasının da rahat yapılabilmesi, yine hayvanın iyi otlatılmasına dayandırılmaktadır. Bu yüzden göçebeler, yaz kış iyi otlak alanları bulmak için yaşam alanlarını değiştirmek zorunda kalmaktadırlar.

Yün kırpma, öyle gelişigüzel yapılan bir uygulama değildir. Göçebeler, bunun bir usulünün olduğunu belirtmektedirler: “Yün kırpma da genelde hayvanların kaçamayacağı yerler tercih edilir. Koyunlar bir tarafta bekletilir. Bazıları orada bulunan koyunları grup halinde, koyunları, yün kırılan alana getirir (KK38). Bazen de tellerden çit yapılır ve bu alanda hayvanların yünü kırılır (KK161). Yün kırılırken çok dikkatli olmak gerekmektedir. Çünkü yün kırılırken hem yün kırpan kişi hem de koyunlar yaralanabilir (KK9, KK149). Bu yüzden birinin, koyunu hareket etmemesi için tutması gerekir (KK41). Yün kırpma da yünün uzunluğu en fazla 1-2 santim bırakılarak kırılmalıdır. Çünkü yün kırpma, senede bir kez olduğu için koyunun yünü ağırlık yapar. Ayrıca sıcaklık zaten koyuna iyi değildir. Bu yüzden yünün kırılması koyunu canlandırır. Yün kırpma da insanın hangi elini kullandığı önemlidir. Sol elini kullanıyorsan koyun önce sola tarafa yatırılır. Sağ elini kullanıyorsan koyun önce sağ tarafa yatırılır (KK152). Örneğin; önce sol tarafından başlanılacaksa koyun, sol tarafının üzerine yere yatırılıp, arka ve ön ayaklar birleştirilerek bir iple bağlanır. Ardından koyunun boynuna sağ dizini basılı tutup önce koyunun arka sağ ayağından itibaren kırpma işlemine, başlanır ve koyunun başına kadar gelindiğinde koyunun kuyruk kısmı tamamen kırılıp koyun sağ tarafa ters çevrilir. Bu kez koyunun başından başlanır ve arka ayaklara doğru kırılır (KK41, KK152). Yün kırpma da kullanılan makasa ‘cew’ denilir. Bu makas, iki el ile tutularak yün kırılır, normal büyük makas ise tek el ile tutulur. Cewin ucu jilet gibidir. Bu sebeple yün kırpma, ustalık ister” (KK41).

“Koyunların ve keçilerin yün kırpma işlemi farklıdır. Koyundansa keçinin yünü daha çabuk kırılır. Çünkü keçinin sadece bazı bölgeleri kırılır bu yüzden keçi, koyun gibi yere yatırılmaz. Keçi ayaktayken yünü kırılır. Özellikle de süt veren keçilerin ayakta kırılması gerekir. Çünkü keçinin sırt kısmı kırılmaz. Sadece boynunun iç kısmından göğüs ve karın bölgesine kadar kırılır. Sırtı üzerindeki kıllar uzayıp keçinin memelerini kaplamalıdır. Çünkü keçinin memesi güneşten çabuk etkilenip süttten kesiliyor. Keçinin kılı daha uzundur. Hatta kesilmezse daha da uzayabilir. Koyunların kılı çok uzamaz. Keçinin yünü sert olduğundan kırpma işi zahmetlidir. Ama koyunun kılı yumuşaktır, çabuk kırılıyor. Bir keçi kırılana kadar iki koyun rahatlıkla kırılır” (KK152). Belirtilen bu detaylar incelendiğinde, yün kırpma uygulamasının koyun ve keçi açısından ayrı emek ve dikkat isteyen bir uygulama olduğu anlaşılır.

Göçebeler, her detaya dikkat ederek yün kırpma törenini, imece usulüyle şöyle gerçekleştirdiklerini belirtirler: “Yün kırpma uygulaması için bu işi iyi bilen 10-15 kişi ile ücretli olarak anlaşırız. Bu adamlar, işin uzmanıdır. Ayrıca yayladakiler ile de yardımlaşarak yün kırpma işimize başlarız (KK191). Yün kırpma esnasında tüm aile orada olur. Bir taraftan yünler kırılır bir taraftan ise kırılan yünler toplanıp torbalara konulur (KK161). Bu yüzden kırpma günü çok eğlenceli geçer. O gün bir koyun kesilip yemekler yapılır. Ara ara çay yapılır, kola ikram edilir. Bir yandan da telefonda müzikler açıp eğlenilir (KK190, KK210). Genelde erkekler yünü kırpar. Kızlar da yünü toplayıp torbalara koyarlar (KK106). Ayrıca yün kırpma işlemini iyi yapan kadınlar ve kızlar da vardır. Onlar da yardım eder (KK117). Diğer kızlar ise koyunları yere bırakıp ayaklarını bağlar, başını tutar. Yün kesme bittiğinde, koyunun ayaklarındaki ipi çözer. Yani her aşamada yardımcı olunur” (KK142).

Göçerlerin belirttiği bu detaylara gözlemlediğimiz ayrıntıları ekleyerek devam etmek gerekirse, yün kırpma töreninde tüm aile fertlerinin bir görevi olduğu görülür. Örneğin; çocuklar, çalışanlara su getirir. Ayrıca ellerinde boya kutusu ve bir fırça ile yünü kırılan koyunu işaretlemek amacıyla boya sürer. Tüm bu işlemler ile sürü sahibi de yün kırpma işçileri ile iyi ilgilenir. O gün, oradakiler o ailenin işçileridirler. Bunun için sürü sahibi, öğlen yemeği için bir koyun keser. Öğlen yemeği, sürü sahibinin çadırında yenilir. Yemekten sonra çay da içildikten sonra yün kırmaya kalınan yerden devam edilir. Yün kırpma işlemi eğlenceli bir ortamda yapılsa da dikkat isteyen bir pratiktir. Bu sebeple sadece bir güne sığdırılmaz. Öğleden sonra da bir-iki saat yün kırıldıktan sonra tekrar çaylar içilir ve herkes çadırına geçer ya da sürü sahibinin çadırının önünde erkekler bir müddet toplanıp sohbet edip dağılır. Çünkü onları bekleyen kendi, işleri de vardır. Sürünün sayısına göre ve çalışanların sayısına göre ortalama 1000 koyunun yününü on beş kişilik bir grup üç dört gün içerisinde kırabilir. Bir koyunun yününün kırılması aşağı yukarı 10-15 dk sürer. Yün kırpma uygulaması zahmetli bir iştir. Bu işte insan sayısı çok ama kullanılan araç gereç sayısı azdır.

Göçerler için önemli bir hayvancılık uygulaması olan yün kırpma işleminde yün kırpma makası kullanılır, koyun ve kuzuların ayağını bağlamak için kalın ipler kullanılır ve son olarak da kırılan koyun ve kuzuları işaretlemek için boya kullanılır. Yün kırpma uygulamasında kullanılan makas, yün kırmaya has bir alettir. Göçerler bu makasa “cew” ve “hevring” derler. Bu makas normal büyük bir makastan daha uzun ve ağız kısmı daha

inedir. Neredeyse her ailenin iki – üç yün kırpma makası vardır. Hangi aileye yardım edilecekse yaylada bulunan ailelerden bu yün makasları toplanılır. Hatta başka yaylaya da gidilip yün kırpma makasları getirilir. Ayrıca başka yaylalarda bulunan göçebe gençlerinden de kendilerine yardımcı olmaları istenir. Böylece birçok genç ve işi halen iyi yapabilen yaşlı kişiler, hep birlikte yün kırpma işini birbirlerine yardımcı olarak bitirirler. Yünü kırpılan koyun ve keçiler doğal olarak hafifler ve süt verimleri fazlalaşır. Bundan sonraki süreçte süt ürünlerinin değerlendirilmesi ön plana çıkmaktadır.

5. BÖLÜM

HALK EKONOMİSİ: TİCARET VE PAZARLAMA

Ekonomi; “dünyadaki üretim, dağıtım, tüketim süreçlerini ve bu süreçler karşısında insanların, kurumların, toplumların davranışlarını inceleyen sosyal bilim dalı olup tarihi, siyasi, sosyal, kültürel gelişmelerle bağlantılıdır” (Emiroğlu, Danişoğlu ve Berberoğlu, 2006: 222). Tüm insanlığın bir ekonomik gelir düzeyi ve bunu oluşturan etmenleri vardır. Bu durumda ekonomi hem bireysel hem de toplumsal bir olgudur. “Toplumdan topluma değişen, göreceli, akılcı veya akılcı olduğuna inanılan bir davranış biçimidir. Her kültür, kendi üretim tüketim ilişkilerinden doğan tutum ve davranış biçimlerinin doğru ya da en azından akılcı bir yol olduğuna inanır” (Güvenç, 2010: 226). Bu yüzden her toplumun geliri, kazanç kapısına göre değişmekte ve ona göre de değerlendirilmektedir. Bu husus, göçebe aşiretler açısından incelendiğinde, göçer hayvancılık yaşamındaki ekonominin temelini hayvancılık meydana getirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi göçebe aşiretlerin bu durumuna özel mülkiyet, ekonomi ve coğrafi koşullar birinci dereceden etkilidir. Aşiretlerin gerek yaşam biçimlerinden gerekse de yoğun iş gücü sebebiyle ekip biçme ve kümes hayvanlarını besleme gibi bir imkânları yoktur. Göçebeliğin ekonomi biçiminde iki temel gelir düzeyi vardır: Birincisi, hayvancılık ticareti olarak ilkbahar aylarında satılan erkek kuzulardan elde edilen gelirdir. Bu ticaret, genelde nakit olmayıp, yıl içerisinde “yılbaşına kadar veya seneye yılbaşına” diye borç olarak verilmektedir. İkincisi ise ilkbahar ve yaz dönemlerinde yapılan beyaz peynir satışından elde edilen gelirdir. Bunun dışında ek gelirler de yine süt ürünlerinin satışından ve sonbahar göçünde, göçe katılmayan kişilerin bazı bahçe işlerinde çalışarak aile ekonomisine katkıda bulunması şeklindedir.

Göçebeler bu ekonomik düzenlerini şöyle ifade etmektedirler: “Biz kendimizi bildik bileli göçeriz. Göçerler hem çalışırlar hem de kendilerini çalıştırlarıyla geçindirirler. Göçerler, peyniri satar karşılığında un alır, yiyecek alır. Yani kazandığıyla kendisini besler (KK164). Göçerler, kuzuyu ve peyniri satarak geçimini sağlar (KK209). Ayrıca sonbahar göç süreci yaklaşık iki aydır. Bu zaman zarfında eğer göçe katılmazsak bu kez, bahçe işlerinde yevmiye ile çalışıp harçlığımızı ve evin ihtiyaçlarını karşılarız” (KK186, KK135).

Göçebe aşiretlerdeki bu ekonomik durum aslında yaşam biçimlerini özetlemektedir. Bu aşiretler için hayvancılık bir ekonomi türü olmanın yanında alışagelmış bir kültürdür. Bu kültürde geleneklerine bağlı gelişen gelir elde etme yöntemleri de bir bakıma bu kültürün bir parçası olarak bağlantılı ortaya çıkmaktadır. Göçebe aşiretlerin maddi ürünleri incelendiğinde geçmiş ile günümüz arasında yerleşik kesim olan köylüler ile yapılan takas usulünün dışında diğer gelir kaynakları aynen sürdürülmektedir. Örneğin; göçebe aşiretlerin binek hayvanlarının yüküne peynir yükleyerek çevre köylerini dolaşması göçer kadınlarının bu köylerdeki cami önlerinde yaptıkları peyniri sergilemesi ve bu peynirin karşılığında köylülerden un ve gıda malzemelerini alması yerini nakit paraya bırakmıştır. Günümüzde satışı yapılan ürün yine peynirdir, koyundur ve kuzudur. Fakat bu kez bu ürünler göçer kadınlar tarafından şehir merkezlerine götürülüp pazarlarda veya merkezdeki kalabalık bir yerde sergilenerek ücret karşılığında satışı yapılmaktadır. Günümüzde göçer kültürünün ekonomisinde nakit para ön plandadır. Elde edilen bu para ile besin ihtiyaçları karşılanmaktadır.

Genel olarak göçebe aşiretlerin, ekonomik bağlamı incelendiğinde hayvancılık faaliyetlerinden elde edilen gelirin tekrar hayvan alınıp, sürüyü büyütme ve bu yaşamı sürdürme gayesi ile olduğu görülmektedir. Göçebeler, kuzuların satışından önemli derecede gelir elde ederler. Bunun dışında yine koyunun yününden ve sütünden de gelir elde ettikleri için göçebelerin yegâne ekonomisi koyunculuktur denilebilir. Göçebelerdeki bu geleneksel ekonomi modelinin değişen yaşam koşullarıyla aşağı yukarı aynı çizgide seyretmesi bu yaşam biçiminin belirli bir kalıbının olduğunu göstermektedir. Göçebe aşiretler, hayvanlarından elde ettikleri gıda ihtiyaçlarının dışındaki diğer tüm tarım ürünlerini ve meyve sebze tarzı ürünlerini yaşam biçimleri dolayısıyla ekip biçme durumları olmadığından hazır almaktadırlar. Et, süt, yoğurt, peynir gibi ürünler ise kendi üretimleridir. Geçmişteki takas usulüyle peynir verip karşılığında gıda alma durumları da günümüzde çok nadir çerçilerden yapılan alışverişin dışında olmadığından göçebelerin nakit paraya ihtiyaçları fazladır. Göçebe aşiretlerde, yeme-içme, giyim gibi ürünler mandıracılar ve yaylalara gelen çerçilerden sağlanmaktadır. Göçer aşiretlerde bu çerçilere “ettar” denilir. Yaylanın yolu iyiye günde 7-8 kez bu çerçiler, yaylaları ziyaret etmektedirler. Bazı çerçiler arabalarına sebze ve meyve yüklerken bazı çerçiler ise kuru gıda, züccaciye veya giyim ürünlerini doldurdukları arkası kapalı minibüsler ile göçer yaylalarını dolaşmaktadırlar. Yaylalara gelen çerçilerden kadınlar alışveriş yapar. Bu

kadınlar evin annesi olan yaşça olgun kimselerdir. Çok genç olan gelin kaynanasıyla, evin bekâr olan kızı ise ancak annesiyle çerçinin yanına gelebilir. Çerçinin getirdiği malzemelere göre alışveriş yapılır. Ücreti ise ailenin büyüğü olan bu kadınlar öderler. Kadınların bellerine bağladıkları piştileri (kuşak) onların hem paralarını koydukları cüzdanı hem de ufak tefek ne varsa (ayna, tırnak makası, bıçak, tesbih, iğne-iplik) koydukları çantalarıdır. Bu çerçilerden bazıları yapılan alışveriş karşılığında kuzu veya peynir de alabilmektedir. Bu tür durumlarda piyasadaki satış bedeli hesaplanarak kilo başına bir fiyat ile anlaşılmaktadır.

Göçebe, ya mandıracıyla ya çerçiyle ya da tüccarla tüketiciye ulaşır. Göçebenin dışarı hayatıyla ilişkisi yaşam biçimi ve alışkanlıkları gereği kısıtlıdır. Bu sebeple göçebenin dışarı hayatıyla bağını kuran her kim varsa da kârı olmadan akrabası dahi olsa göçebeye yardımcı olmamaktadır. Göçebenin bu ekonomik düzendeki aracı unsurları, göçebenin hayvanından ve sütünden göçebeden daha fazla kazanmaktadır. Bu araçlar, neredeyse yarı fiyatına kâr elde etmektedirler. Örneğin; çarşı-pazarlarda 5TL olan bir ürün, çerçiler tarafından göçebe yaylasında 10TL olarak satılmaktadır. Keza mandıracılar ve tüccarlar da yine en asgari fiyatla göçebenin peynirini ve hayvanını almaktadır. Burada göçebenin ekonomik bağlamda sömürülmesi söz konusudur. Göçerler de araçlar da bunun farkındadırlar. Ama oturmuş olan bu geleneksel düzenden her iki taraf da memnun olduğu için aralarında kolay kolay bir sıkıntı çıkmamaktadır. Ayrıca göçer aşiretlerde akrabalık ilişkilerinin ekonomi ile daha da pekiştiği görülmektedir. Örneğin; mandıracılar, tüccarlar ve çobanlar göçer olup aşiretlerinin alışverişlerini ve işlerini yapmaktadırlar. Göçer aşiretler ile araçlar arasındaki bu alışverişlerde, göçebelere göre “sonuçta akrabamızdır, yabancı kazanacağına akrabamız kazansın” anlayışı hâkimdir. Aslında göçerin, göçebe hayatını bırakıp yerleşik kesime çıktığında geçimini, en iyi yaptığı işler olan peynircilik, tüccarlık ve çobanlıkla sağlaması ve göçebelerin de bu hayatta bu işleri öğrenen ve kendilerini en iyi tanıyan akrabalarına bu tarz dışarı işlerini yaptırmaları gayet mantıklıdır. Göçer hayvancılıkta malı ve nüfusu çok olmayan tutunamaz. Yerleşik yaşama geçtiğinde ise alışık olmadığı bir ekonomi anlayışıyla karşılaşıldığından en fazla birkaç yıl içerisinde iflas edilmektedir. Çünkü göçebe, ancak yerleşik yaşama geçtiğinde tüketiciyle doğrudan karşılaşmaktadır. Bu sebeple göçebe, yerleşik yaşama geçse de ya mandıracı ya tüccar ya da çoban olarak göçer hayvancılığının ve aşiretlerinin bir parçası olarak hayatlarına devam ederler. Göçebenin bu durumunda, dışarı hayatına ve yabancı kişilere olan

güvensizlik ve korku önemli etkenlerdir. Göçebe hayatındaki cesurluk yerleşik hayatında yerini korkuya bırakmaktadır.

Göçebe hayatından ekonomik açıdan en çok gider, yaylaların kira bedeli ile kışlaklardaki yemler ve ilaç paralarıdır. Bunun dışında yeme içme, giyim gibi unsurlar da yaşam biçimlerine göre uyum gösterdiğinden çok pahalı değildir. Yani göçerin giyimi ucuzdur, kaldıkları yerleşim yerleri pahalıdır. Göçerler ya mandıracılar ya da çerçiler aracılığıyla aldıkları meyve ve sebzelerinde de lazımlık olanın dışında lükse kaçmazlar. Ama özellikle de ilkbahar aylarına girildiği gibi çerçilerin yaylalara gelişi sıklaştığından meyvesiz ve sebzesiz de kalmazlar. Bunun dışında en önemli tüketilen gıdalar ekmek, peynir ve çay olduğu için çay, kendilerine maliyetli olmaktadır. Ekmek ve peyniri ise kendileri yapmaktadırlar. Göçebenin giderleri arasında gerek ısınma gerekse de yemek yapma ve su ısıtmada kullanılan odun da önemlidir. Kışlaklarda keserini ve baltasını alıp ormandaki çürük ağaçları kesip getiren göçebeler, yaylaklarda odunları tamamen satın almaktadırlar. Çünkü etraftaki çalı çırpı göçebeyi en fazla bir hafta idare etmektedir. Ayrıca göçte hem odun hem de süt bidonu gibi yüklerin taşınmasında önemli bir yeri olan binekler de çevredeki köylülerden ücret karşılığında satın alınmaktadır. Göçebe aşiretlerdeki bu giderlere karşılık tek gelir unsurları hayvancılık ve süt ürünlerinden elde edilen kazançtır. Aslında Keçi Koyun Birliklerine, üyelikleri olan göçerler hayvancılığın küpeleme desteğinden önemli derecede gelir elde etmektedirler. Ama toprak sahibi olmamaları bu gelirin yaylaların kira bedeline gitmesine neden olmaktadır. Bu durumda kazanılan tüketilmektedir. Kendisinin sadece giderini karşılayan göçebe aşiretler, hayvancılık faaliyeti ile hem yerleşik yaşama geçen akrabalarına iş kolu sağlama açısından hem de gittikleri bölgenin esnafından alışveriş yaptıkları için ekonomik açıdan katkı sunmaktadırlar. Ayrıca en genel anlamda ise ülkenin millî serveti olan hayvancılığı sürdürerek ülke ekonomisine de katkıları azımsanmayacak derecededir. Bu yüzden göçebelerin ekonomisini iyileştirmek ve hayvancılığı desteklemek adına devlet destekleme teşvikleri olmaktadır. Aslında bu desteklemelerin göçebe aşiretlerin ekonomisine ciddi katkısı olmaktadır. Fakat yine de göçebe aşiretlerinin ekonomisinde en önemli rolü “mandıracılar ve tüccarlar” almaktadır. Mandıracılar, peynir satışıyla tüccarlar ise hayvan ticaretiyle aşiretlerin ekonomisine geleneksel yöntemler ile katkıda bulunmaktadır. Bu iki ekonomik sistem, göçer hayvancılığın yaşam biçimiyle uyumlu olduğundan göçer aşiretler için vazgeçilmez unsurlardır. Çünkü göçebe, ürettiği ürünü

birebir tüketiciye ulaştırma olanağına sahip değildir. Göçebe, işi gücü dolayısıyla kendi çapında lor peyniri ve deri peynirinin çarşı pazarlarda satışının dışında tüketiciyle hiçbir şekilde karşı karşıya gelememektedir. Dolayısıyla göçebenin ekonomik gelirinde her zaman araçlara yer verilir. Göçebe ekonomisinde görülen bir diğer unsur ise emanet hayvancılıktır. Bu gelirlerin elde ediliş yöntemleri yapılan görüşmelere ve gözlemlere dayanarak aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir.

5.1. MANDIRACI ARACILIĞIYLA BEYAZ PEYNİR SATIŞI

Mandıracılık, bir meslek olup peynir alım satımını yapan kişilere denilir. Mandıracılar, göçebe aşiretlerin, ilkbahar ve yaz aylarında küçükbaş hayvanlardan elde ettikleri peynirleri, peynir fabrikalarına, marketlere veya şahsi kişilere götürüp satarlar. Geleneksel bir satış uygulaması olan mandıracılığa “aracı” da denilmektedir. Göçebe hayatında, mandıracılar ekonomik gelirin önemli bir payını üstlenmişlerdir. Bu yüzden mandıracılar, göçebeler ile anlaşma yaptıkları süre içerisinde göçebelerin yaşam koşullarına ayak uydurmakta ve geçici de olsa onların çadırlarında barınmaktadırlar. Mesela göçerlerin kaldıkları yaylalar şehirlere uzak ve genellikle dağlık olduğundan, mandıracıların kullandıkları arabalar bu yollara uygun olmalıdır. Bu yüzden genelde arkası kapalı minibüs veya transit kamyonlar kullanılır. Mandıracılar, iki günde bir peynir satışını üstlendikleri göçerlerin bulundukları yaylalara akşamüzeri saat 19.00 sularında gelirler ve geceyi orada geçirirler. Sabah namazıyla kalkıp namaz kılıp o yayladaki peynirleri yükleyip anlaştıkları diğer yaylalara doğru yola çıkarlar. Kaç göçer aile ile anlaşılmışsa ona göre zaman ayarlanır ve peyniri koymak için yanlarında getirdikleri poşetlerin sayısı belirlenir. Göçer kadınlar, süt çadırlarında parzunlara koydukları peyniri çıkarıp, bu poşetlere koyarlar ve poşetlerin ağız kısmı kıvrılarak düğümlenir. Bu peynir poşetleri mandıracıya teslim edilir. Mandıracı, bu peynir poşetlerinin alt ve kenar kısımlarına bir bıçak ile birkaç kesik atar. Böylece peynirin suyu oradayken dökülmeye başlar. Aksi takdirde peynir, suyuyla birlikte kgr açısından ağır olur. Bu, da mandıracının zarar etmesine sebep olur. Mandıracı, peynir poşetlerini arabaya almadan önce tartıp not eder. Peynirin günlük iki hesap defteri vardır. Bu defterlerden biri mandıracıda biri de göçerlerdedir. Yani herkes, neyi ne kadar verdiğini bilir.

Göçebelerin, mandıracılık uygulaması ile ilgili belirttikleri görüşleri şunlardır: “Genelde, aynı yaylada kalan göçerler, aynı mandıracıyla anlaşırılar. Mandıracı ile göçerlerin hesabı beş günde bir yapılır. Ayrıca ne ihtiyacımız da olsa mandıracılar, alışverişimizi yaparlar.

Bu alışverişin miktarı ne kadar tutmuşsa hesaplanır ve kalan para göçerlere teslim edilir (KK70, KK71). Tüm mandıracılar, göçerlerin alışverişini yapar. Mandıracılar ile göçerlerin anlaşmasında bu şarttır (KK81). Zaten bu yüzden mandıracılar da peyniri ucuz fiyata alıyorlar. Mandıracıların göçerlere verdiği peynir fiyatı aslında peynir yapmaktaki emeğe karşılık değildir. Göçerler için mandıracılar bir yardımcı sayılır. Göçerler gün boyunca hayvanları ile ilgileniyor ve çok çalışıyor. Bu iş yoğunluğunda göçerler için alışveriş yapmak ciddi bir sorundur. Bu yüzden mandıracıların, düşük olan peynir fiyatını kabul etmek zorundalar” (KK153). Bu durumdan göçebe yaşamının ve iş yoğunluğunun bir meslek tipini ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.

Kısacası mandıracılar, göçerlerin peynir alım satımını yaptıkları gibi âdetâ şehir ile aralarındaki köprü de sayılırlar. Mandıracılık süresince göçerlerin gerek gıda alışverişi gerekse de kılık kıyafet, ayakkabı gibi alışverişi yapılır. Bu alışverişin ödenmesi de satılan peynirden tahsil edilir. Mandıracılar, yaptıkları bu alışverişlere komisyonlarını da katarlar. Ayrıca göçerlerden hastalanan olursa mandıracı onlardan yol ücretlerini alarak hastaneye getirir veya koyunlardan hastalanan olursa yine göçerlerden yol ücreti alınarak bazen mal sahibiyle birlikte bazen de yalnız getirilerek veterinerine gösterilir. Mandıracılar, çarşı merkezlerden uzaklarda dağın başında yaşayan bu insanların adeta eli ayağıdır. Onlar için paramız gitse de zamanımız gitmesin denilir. Çünkü o zaman içerisinde yine kazanabileceklerinin farkındadırlar. Mandıracılar da zaten göçerlikten geldiklerinden onların hem bu zayıf noktalarını bilirler hem de peynirin onlar için ne ifade ettiğini iyi bilirler. Mandıracılar ile göçerler arasında karşılıklı bir güvene dayanan denge ilişkisi söz konusudur.

Mandıracılık mesleği ve işleyişi ile ilgili verilen bilgiler şunlardır: “Öncelikle göçerler, yaylaklara geldiğinde, mandıracılar da göçerler ile anlaşmak için gelir (KK211). Nisan ayında başlayan peynir satışı temmuz ayının 15’ine kadar dört ay boyunca mandıracılara verilir. Bu süreçte, mandıracıların dışında kimseye peynir verilemez. Mandıracılar, bunu kabul etmez. Bu tarihten sonraki peyniri ailemiz ve akrabalarımız için yaparız. Ayrıca artan peynirden elden satışlar da yapılır” (KK161). Bu satışlar göçebeler için ek gelirler olup gününbirlik ihtiyaçlar için kullanılmaktadır.

Göçebe aşiretlerin peynir satışını üstlenen mandıracılar, işin detayını şöyle ifade etmektedirler: “Peynir alım satımını piyasaya göre yapan mandıracılar, göçerlerden peyniri yaş olarak alırlar. Peynir, yaş olduğundan merkeze gitmek için araba oldukça seri

kullanılır. Çünkü göçerlerin yanındayken tartılan peynir yolda ne kadar fire verirse mandıracıya aittir. Yani peynirde kilo kaybı olursa mandıracının zararınadır. Mandıracının yol masrafı benzin, araba tekeri veya herhangi bir kaza olsun kendisine aittir. Zaten mandıracı da tüm bunları hesaba katarak özellikle de peynirin yaş olması vesilesiyle peyniri ucuza alır. Tabii peynir piyasası da bir etkidir. Eğer piyasada peynir fiyatı yüksekse fiyat çok düşürülmez ama peynir piyasası düşükse fiyat düşürülür. Göçerler de mandıracılar ile anlaşmadan önce peynir piyasasını kontrol ederler. Göçerlerden ortalama 18-20-22 TL'den alınan peynir, fabrikalara 28-30 civarı satılır (KK111, KK131, KK159, KK171). Eğer peşin fiyata peynir satılmışsa fiyatı düşürüyorlar. Fakat örneğin yılbaşına borç olarak satılmışsa fiyat 30 TL'nin üstüne çıkabilir (KK131). Peynir fiyatını etkileyen bir diğer etmen ise kadınların peyniri iyi yapmalarına ve özellikle de iyi sıkımlarına bağlıdır. İyi sıkılıp suyu çıkarılmayan ve kuru olmayan peynir, alıcılar tarafından tercih edilmemektedir. Eğer peynir iyi sıkılmamışsa o peynir hem elimizde kalır hem de iyice sıkılmadığından daha çok ıslak olacağından, bu kez 20 kg ile alınan peynir, merkeze götürülene kadar eksilip 10 kg kalmaktadır. Peynirin iyi sıkılması konusunda Duderan aşireti diğer aşiretlerden daha iyidir" (KK111). Göçerlerin peynirlerini pazarlayan mandıracılar, peynir ve evin alışverişinde kadınlar ile muhatap olurlar. Para konusunda ise erkekler ile muhatap olurlar.

Yaylalarda olan bu mandıracılık düzeni göç sürecinde değişmektedir. Örneğin; "Göçte, peynir satışı eğer mandıracı konaklan tutulan yere gidememişse bir yer belirler. Mandıracının olduğu yere göçerler peynirlerini eşeğin sırtına yükleyip getirdiğinde, peynir, arabaya kadar ne kadar fire vermişse göçerin zararınadır. Ama yaylalarda mandıracı, yayladan peyniri alıp götürdüğünde sonrasında ne kadar fire verilmişse mandıracıya aittir" (KK12, KK24, KK25). Burada göçer hayvancılık yaşamındaki dönemlerin bile göçer aşiretlerin hem bazı usullerini hem de ekonomilerini biçimlendirdiği görülmektedir.

Göçerlerin yaşamını ve peynirin onlar için ne ifade ettiğini ancak onlardan olanlar anlayabilir. Konu ile ilgili görüşler şunlardır: "Mandıracı olarak genelde, göçer olup yerleşik yaşama geçen akrabalarımızla anlaşıyoruz. Bizler, yabancıları kolay kolay aramıza almayız (KK116). Göçerler için peynircilik önemli bir kazanç kapısıdır. Ama iş yaşamamızdan dolayı kendimiz gidip de peyniri satamıyoruz. Zaten iyi bir kazanç elde

edemiyoruz. Bu durumda yabancıya hem güvenemeyiz hem de göçerler için akrabalık ilişkileri daha önemlidir” (KK124). Bu görüşleri değerlendirmek gerekirse göçebe yaşamındaki olanaksızlıklar ve göçebelik dışında bir ortamda çok bulunmamaları düşünüldüğünde göçerlerin kendince haklı oldukları görülmektedir.

Konu ile ilgili fikirlerine başvuru mandıracıların belirttiği görüşleri şunlardır: “Mandıracılık, mevsimlik bir meslek olup göçerler için önemlidir. Sonuçta bu insanların geçim kaynağı peynirdir. Bu peynirin hırsızlığı yapılırsa göçer ne kazanacaktır (KK111). Göçerler, güvenmedikleri kimselere peynirlerini teslim etmezler (KK171, KK159). Göçerlerin neler yaşadığını en iyi kendisi gibi göçerlik yapan bilir. Zaten ilk mandıracılığını üstlendiği aileler ile bir anlaşmazlık yaşandığı takdirde seneye aynı ailelerle ya da aynı mandıracıyla devam edilmez” (KK111). Bu da göçer aşiretlerin kapalı olan yaşam biçimlerini özellikle koruduklarını göstermektedir. Kısacası göçerler, göçer hayvancılığı bıraksalar da ya mandıracılık ile ya da çobanlık ile bu yaşamın yeniden bir parçası olmayı sürdürmektedirler. Örneğin; mandıracıların geneli, oğluna bu mesleği öğretmek için kendisi ile gezdirmektedir. Mandıracının oğlu genelde arabanın arkasında oturup peynir poşetlerini muhafaza eder. Çünkü araba çok hızlı gittiğinden bu peynir poşetleri düşüp kayabilir. Böylece çocuklar da bu işlere yardım ederek mandıracılığı öğrenmiş olmaktadır. Uygulanan bu yöntemde göçer kültüründeki kast sisteminin mandıracılıkta da babadan oğula geçen bir meslekle karşılaşmaktadır. Nasıl ki göçerin çocuğu göçerse, çobanın oğlu çobansa, mandıracının da oğlu yine mandıracıdır. Göçebelikten gelen mandıracının yetiştiği kültürle alakalı seçtiği meslek oğluna bir miras olarak kalmaktadır. Böyle göçebelikten yerleşik kesime geçen çocuk, mandıracılıkla göçer kültüründen uzaklaşmaz. Zaten genelde mandıracının oğlu peynir zamanında babasıyla mandıracılık yapar. Peynir satışı bittiğinde ise peynirlerini sattıkları göçebe ailelerin çobanlıklarını yaparak aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Yani her halükârda onlar da yerleşik yaşamlarındaki hayatlarının bir kısmını yine göçerliğin bir parçası olarak sürdürmektedirler. Bu yüzden göçerleri nasıl memnun edeceklerini bilirler. Mandıracılık işi, göçerler arasında memnuniyet ve güven olgularına dayandırılarak süreklilik kazanır. Her iki taraf da birbirlerinden rahatsız olurlarsa ortaklığı bırakırlar. Çünkü mandıracılık ortaklık işidir. Mandıracılar, göçerlerin işini görür. Göçerler de mandıracıların istediği standartlarda peynir hazırlamalıdır. Mandıracı ile göçer aileler arasındaki ilişki, ekonomik gelir üzerine kurulduğundan birbirlerinin beklentilerini

karşılmalıdırlar. Mandıracılık, geleneksel bir aracı yöntemi olsa da göçerler, hayvancılık yaşamına en uygun yöntem olarak mandıracılığı kabul etmektedirler. Mandıracılık, ilkbahar aylarının başında başlar. Yaz aylarında, devam eder ve sonbahar göçünün başlamasıyla da son bulur. Mandıracılar aracılığıyla elde edilen peynir satışının yanında lor ve deri peynirinden de göçebe aşiretler kazanç elde etmektedirler.

5.2. LOR VE DERİ/TULUM PEYNİRİNİN SATIŞI

Lor satışı ve deri peyniri göçer kadınlarının aile ekonomisine katkısı açısından önemli bir ek gelirdir. Lor hem deri peynirinin yapımında kullanılmaktadır hem de yaz dönemlerinde mandıracılar ve kadınlar tarafından satılarak gelir elde edilmektedir. Bu sebeple göçebe ekonomisinde lor peynirinin birçok açıdan değerlendirildiği görülmektedir.

Lor peynirinin satış sürecini göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Yaz döneminde nerede kalınıyorsa, sabah erken saatlerde, erkekler, kadınları ve kızları, çevre ilçelerdeki çarşılaraya götürür. Erkekler kendi, işleriyle uğraşır biz kadınlar ise lor ve deri peynirlerinin satışını yaparız. Akşamüzeri erkekler gelir ve eve ne lazımsa alıp yaylaya döneriz (KK186). Bazen de erkekler bizi, arabayla çevre köylere götürürler. Köylerde caminin önünde satacağımız peynir, yün, tereyağı ve loru sergileriz. Köylüler de oraya toplanır ve satın alırlar (KK190, KK210). Göçerlerin peynirini bahar döneminde, mandıracılar satar. Sonbahar ve kış dönemlerinde ise kadınlar deri peynirini pazarlara götürüp satarlar (KK114, KK115). Göçerler, kış döneminde deri peynirinden iyi bir gelir elde ederler (KK120). Bu peynirin kilosu 50-60 TL’den satılır. Bazen tam tulum hâlinde özel sipariş de olmaktadır (KK161). Göçerlerin, kış döneminde kadınların çarşı pazarlara, dükkânlarla deri peyniri ve loru götürüp satışından başka bir kazancı yoktur (KK207). Hatta kadınlar, kış döneminde yiyecek olarak kullanılan bazı otları da toplayıp destekleyerek pazarlarda satıp ekonomik açıdan ailelerine yardımcı olurlar. Kadınlar, elde ettikleri para ile evin ihtiyaçlarını karşılar ve kalanı da çobanların maaşı ve yaylanın kira bedelini ödemek için saklarlar (KK114, KK115). Bu düzenin kadınlar arasında bazı usuller ile uygulandığı görülmektedir.

Bu usuller şöyle ifade edilmektedir: “Göçerlerde, evli kadınlar ve bazen de kızlar, çarşı merkezlere gidip lor satışı yapabilirler. Ama ailenin gelini eşinin ailesiyle aynı çadırda yaşadığı müddetçe malı birdir. Bu yüzden gidip satış yapamaz. Gelinin ihtiyacını da kaynanası alır. Çünkü evin alışverişi kaynana ve kayınpederin elindedir. Oğul ve gelin

karışamaz. Gelin ne zaman, aileden ayrılırsa o zaman kendisi için çarşı pazarlara gidip peynir satışı yapıp alışveriş yapabilir” (KK205).

Belirtilen bu hususlar, göçebe aşiretlerin ekonomik bağlamının geleneksel aile yapısına göre şekillendiği göstermektedir. Nasıl ki hayvan satışında ve mandıracılık aracılığıyla yapılan peynir satışında evin reisi olarak kabul edilen erkek ön plandaysa, çarşı pazarlarda satılan lor ve peynir satışında da evin kadın reisi olarak kabul edilen kaynana ön plana çıkmaktadır. Kadınlar arasındaki bu dengede gelin ve evin kızları kaynanadan habersiz parasal işler başta olmak üzere hiçbir işte kendi başına karar alamaz ve uygulayamaz. Çünkü bu durum birlik beraberlik içinde aile olmanın şartlarındanıdır. Eğer aksi bir durum yaşanır, göçebelere göre aile kavramı ortadan kalkacak ve bireyselleşme ön plana çıkacaktır. Oysa göçer hayvancılıkta aile, ne kadar kalabalık olursa bir o kadar toplumda saygı duyulacak ve sözü ön planda olacaktır. Bu yüzden mal varlığının bölünmemesi için ailede var olan kurallara dikkat edilmektedir. Çünkü göçebe hayatında güçlü bir aile olabilmek mal varlığıyla paraleldir.

Lor peynirinin gelir dağılımı, göçebe aşiretler açısından incelendiğinde en çok lor satışını yapan Alikan ve Duderan aşiretleridir. Lor satışını en az yapan ise Soran aşiretidir. Bu durum sürünün sayısı ile ilgilidir. Kısacası göçer hayvancılık yaşamında bu üç aşiretin büyük çapta yaptığı peynir satışı mandıracı aracılığıyla olmaktadır. Bunun yanında göçer kadınlar da yaz döneminde lor peynirini, kış döneminde ise deri peynirini, çarşı pazarlara götürüp satmaktadırlar. Ayrıca lor peynirini tulumlarda basarak muhafaza edip kış döneminde de satarlar. Kış döneminde herhangi bir üretim söz konusu olmadığı için göçer bir ailenin kiler çadırında yaklaşık olarak 10-15 deri/tulum peynirinin istiflendiği görülmektedir. Kış döneminde Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan göçebe aşiretlerin deri peyniri bölgede yaygın kullanılan bir besin ürünü olduğundan çok rağbet görmektedir. Ayrıca peynir çeşidi olarak salamura ve basma peynirler için de özel siparişler olmaktadır. Bu yüzden sonbahar döneminde, bu siparişlerin yapımına da dikkat edilmektedir. Bu siparişler, piyasadaki peynir fiyatları baz alınarak sahiplerine teslim edilir.

Göçebe ekonomisinde, önemli olan peynircilik için, gerek mandıracılık usulüyle satılan beyaz peynir olsun gerekse de lor peyniri, deri peyniri ve diğer çeşitlerde olsun en çok emek isteyen fakat verilen emekle kıyaslandığında bu emeğin karşılığının belki de en az olduğu gelir türüdür denilebilir. Göçebe hayatının merkezinde yer alan ve göçerlerin,

göçebe bir yaşam sürmelerinde birinci derecede rol alan hayvancılık ticaretinden elde edilen kazanç ise göçebe aşiretler için en önemli ve kârlı oldukları gelir türüdür.

5.3. HAYVANCILIK TİCARETİ (TÜCCAR)

Göçebe aşiretlerde zenginliğin göstergesi koyundur. Aileler sahip oldukları koyun sayısına göre zengin ya da fakir diye tanımlanırlar. Keçi, sürüde denge unsuru olduğu için filanın şu kadar keçisi vardır denilmez. Falanca kişi şu kadar koyuna sahiptir denilerek toplumda övülmektedir. Öyle ki evlenmek isteyen bir erkek için babasının şu kadar koyunu vardır denilerek namı toplumda konuşulmaktadır. Koyunuyla varlığı yücelen göçebe, doğal olarak ekonomik açıdan hayvan satışını yaptığında koyun sürüsünü çoğaltmak için erkek kuzudan 10-15 adet tohumluk koç bırakır, gerisini satar. Ama dişi olan koyun soyun devamı açısından göçebe aşiretlerde daha değerlidir. Göçer hayvancılıkta, hayvan alışverişi genel olarak kışlaklardan yaylaklara doğru yapılan ilkbahar göçünün öncesi ve yaylaklardan kışlaklara doğru yapılan sonbahar göçünün öncesi ve de kurban bayramı öncesinde yapılmaktadır. Özellikle ilk büyük satış, ilkbahar aylarında gerçekleşmektedir. Bu dönemlerde yapılan hayvan satışının dönemleri aynı olsa da göçebe aşiretler arasında hem zamansal açıdan hem de satış şekli açısından bazı farklılıklar vardır.

Bu farklılıklar incelendiğinde, göçebe aşiretlerin hayvancılık ticaretini, sürü sayısının etkilediği görülür. Sürü sayısının fazla olması özellikle de ekonomik üstünlük açısından çok önemlidir. Çünkü ekonomik üstünlük, göçerlerin toplumsal statüsünü de etkilemektedir. Bu yüzden göçerlerde, sürüyü çoğaltma fikri önceliklidir. Sürüsü fazla olan kimse, o kişi zengindir. Göçebenin mal varlığı hayvandır. Bu sebeple gerek aşiretler arasında gerekse de aynı aşiret içerisindeki aileler arasında kıyasıya bir rekabet olmaktadır. Günümüzde göçebe aşiretler arasında koyunu en fazla olan Alikan aşireti, ekonomik gücü elinde bulundurmaktadır.

Göçebe kültüründe her uygulamada olduğu gibi hayvancılık satışının da bir düzeni vardır. Bu düzen şöyle ifade edilmektedir: “Göçerler, yoğun bir iş gücüne sahiptir. Bu yüzden tüccara gitmezler, tüccar hayvana ihtiyaç duyduğunda ve Kurban Bayramı’na yakın yaylaları dolaşır (KK202). Kuzu satışını en erken yapan Soran aşiretidir. Soran aşireti, nisan ayının başında kuzuları 4-5 aylıkken satar. Alikanlar, kuzularını 6 aylık olunca haziran ayında satarlar. Alikan aşiretinin geneli kuzularını vadeli veriyor. Tüccar, bu alışverişte komisyonunu aldığından Alikanların satışları çok kârlı olmuyor. Kuzularını en

geç satan Duderan aşiretidir (KK211). Alikan ve Soran aşiretlerinin tüccarları kuzularının satış zamanını bildiklerinden dolayı bu tarihlerde yaylaları dolaşırlar. Piyasadaki etin satış fiyatına göre canlı koyunun kanını ve suyunu vs. hesaba katarak bir fiyat belirlerler. Bu fiyatı ya peşin olarak ya da yılbaşına diye anlaşma yaparak vadeli alırlar. Anlaşma yılbaşına kadar diye hesaplanmışsa, kuzunun çifti ortalama 1200-1300 arasındır. Nakit olarak anlaşma yapılmışsa kuzunun çifti ortalama 1000-1100 arası olmaktadır. Bu satış esnasında satılacak koyunlar ve keçiler de varsa ayrıca satılır (KK65). Duderan aşireti ise senede bir kez, yaz ayında erkek kuzuları ve yaşlı olup hasta olan koyunların yününü kıptıktan sonra, Gaziantep'te canlı hayvan hanına götürür. Bu hayvanlar, komisyoncu olan kişilerin çiftliğinde birkaç gün arpa ve samanla beslendikten sonra canlı hayvan pazarında satışa çıkarılır. Et kurumlarından, kasapçılardan vs. ete ihtiyaç duyan kurum veya kişiler, gelip buradaki hayvanları canlı olarak kantara koyup tarttıktan sonra bir fiyat ile anlaşılır. Duderan aşiretinin aracı olarak seçtiği komisyoncusu bu parayı iki aylığına diye karşı tarafla anlaşır. Komisyoncu, koyun başı 20 TL alır” (KK161). Duderan aşiretinin diğer iki aşiret gibi kuzu satışları birkaç kez değildir. Koç katımını bir kez yaptıkları için senede bir kez de büyük satışı olarak belirttikleri kuzu satışını yaparlar. Alikan ve Soran aşiretinin sürüleri bir arada olduğu için vakitsiz kuzu doğumları ve vakitsiz kuzu satışları olabilmektedir. Hayvancılık ticaretinde, Alikan ve Duderan aşireti ön plandadır. Soran aşireti ilkbahar göçü öncesi erkek kuzularını satarlar. Soran aşireti, kuzularını besili yaptıklarından dolayı kâr elde ederler ama koyunları az olduğu için diğer iki aşiret kadar kârlı çıkmazlar.

Göçebe aşiretlerde, hayvan satışında dikkat edilen hususlar şunlardır: “Satmak istediğimiz koyunlar için öncelikle Tarım İl Müdürlüğüne gidip küpesini teslim etmeli ve üzerimizdeki kaydını düşürmeliyiz. Çünkü devlet her koyun başı destek parası veriyor. Eğer bu durumu belirtmeyip parasını almayı sürdürürsek tarım bunu tespit ettiğinde, para cezası verir” (KK100). Resmî açıdan yapılması gereken bu şartın yerine getirilmesi sonrasında satılacak ve satılmayacak hayvanlar şu detaylara dikkat edilerek belirlenmektedir: “Göçerler, kulakları büyük ve geniş olan, memeleri sağlam olan ve ikiz, üçüz, dördüz gibi doğurgan olan koyunları ve bu koyunların soyundan olan koçları satmazlar. Hatta bu hayvanlar, özel olarak beslenirler (KK76, KK69). Göçerler, genelde erkek kuzuyu satar (KK161). Ama yaşlı olup artık dişi olmayan hayvanları da satarlar. Zaten koyun 9 yaşına girdiğinde çok yaşlı olup verimsizdir. Onun fiyatı diğer koyunlara

göre düşüktür. Hangi koyun daha gençse ve etliyse sağlıklıysa fiyatı daha fazladır (KK187). Tüccarlar ise genelde hayvanın iri ve etli olmasına ve de kuyruğunun büyük olmasına dikkat ederler. Göçerler, yaptıkları bu satışın dışında, eğer maddi sıkıntı yaşarsa koyunları satarlar. Satılan hayvanların içinde en pahalısı koçlar olmasına rağmen göçerler, kolay kolay koçları satmazlar. Ancak koçun memesi çürümüşse veya bir hastalığı varsa satılır. Onun dışında özellikle de koçun cinsi iyiye satılmaz. Zaten bir göçerin sürüsünde ortalama 50-60 koç vardır. Göçerler, hayvanları, kış dönemindeki masrafları karşılamak için satarlar. Çünkü kışın hem yayla parası hem de yem parası verildiğinden masraflar daha çoktur. Yazın döneminde sadece yayla parası verilir” (KK161).

Göçebelerin ve tüccarların burada belirttikleri kıstaslar eşliğinde yaptıkları hayvan satışını gözlemler ışığında değerlendirmek gerekirse, tüccarlar, göçerlikten yetişme oldukları için daha göz açıktırlar. Tüccar, yaylaları dolaştığında ya sabah erken gelir ya da akşamüzeri gelir. Bazen de o akşamı göçerin çadırında geçirerek kıyasıya bir pazarlığa girer. Tüccar, satın almak istediği kuzunun veya koyunun öncelikle kuyruğunu, karnını ve dişlerini eliyle kontrol eder. Kuzunun kuyruğu büyükse, bu kuzu iyi beslenmiştir demektir. Ayrıca tüccar, ara sıra da kuzuyu kollarına alıp kaldırır ve onunla oynar. Böylece samimi bir ortam oluşturur. Bu pazarlıkta tabii hayvanın türü de etkilidir. Bilindiği gibi göçer hayvancılıkta beslenen hayvanın türü hemdani, hırırık ve düredir (melez). Bunların içinde göçebelerin, satışında kâr elde ettikleri genelde hamdani ve düre cinsidir. Çünkü bunlar, iri yapılı ve kuyruğu büyük olup yağlıdır. Bu yüzden kilo olarak ağırdır. Tüccarlar da bu hayvandan daha çok et ve yağ elde edeceklerini bildikleri için tercihlerini hemdaniden ve düreden yana kullanmaktadırlar. Zaten son yıllarda göçer aşiretlerin sürülerinde hemdani ve düre cinsi olan hayvanın çoğunlukta olması, tüccarların bu hayvanlara olan rağbetinden dolayıdır. Hırırık cinsi hem ufaktır hem de kuyruğu küçüktür. Hayvan kesiminde akacak olan kan ve su hesaplandığında bu hayvanın cinsinden elde edilecek etin miktarı azdır. Bu ayırımı yaparak alacağı hayvanı belirleyen tüccar, işi çok iyi bildiğini gösterir bir edayla “Bu hayvanları, ne biçim bir bakımdan geçirmişsiniz. Bu denli, otları bol bir yaylada otlanılan hayvanın hali neden böyle rezildir. Yoksa sürüye bir hastalık mı girdi” diye kötülemeye başlar. Göçebe ise, “görmüyor musun maşallah kuzularım Beran (koç) gibi olmuş. Böyle kuzuları benim sürümden başka bir yerde bulamazsın” diyerek kuzularını övmeye başlar. Göçebe ile tüccar arasında

5-10 dk ayaküstü süren bu atışmanın ardından piyasadaki etin fiyatı söylenerek pazarlık başlar ve karşılıklı atışmalar ile yaklaşık 2 saat pazarlık sürer. Her iki taraf da birbirine karşı anlaşma payı muhakkak bırakırlar. Bazen pazarlıkta anlaşma olmaz ve tüccar arabasına binip gider. Birkaç gün sonra tekrar gelir. Genel olarak tüccarlar, ilk pazarlıkta anlaşmazlar. Aslında bu da bir taktiktir. Göçebeler de bunu bildiğinden çok da fiyatı indirmeden orta yolu bulmaya çalışır. Tüccar, ikinci kez geldiğinde arkadaşlarını da getirir ve göçebeler ile birbirlerini ikna etmek için kıyasıya uğraş verir. Arada başka tüccarların, başka sürü sahipleriyle yaptıkları anlaşmalardan da söz edilir. Göçebe, “falanın kuzuları benim kuzular kadar etli olmadığı hâlde tüccarı yüksek fiyat verirken sen çok düşük fiyat veriyorsun” diyerek sinirlenir. Bazen aralarında sesler o kadar yükselir ki sanki kavga ediyorlarmış gibi olurlar. Bu pazarlıkta genelde tüccar kârlı çıkmaktadır. Çünkü göçebeler için hayvanlarını arabaya bindirip hayvan pazarına götürmek ciddi bir iştir. Bu iş yoğunluğunda göçebe bunu göze alamaz. Tüccar da bunu bildiğinden bu kadar uzun yolu sizin için geldik denilerek bizi eli boş göndermeyin diye anlaşmaya varmak ister. Genelde tüccarın belirlediği fiyata yakın bir fiyat ile anlaşma sağlanmaktadır. Göçebe açısından da sonuçta işinde bir aksama olmadan hayvanların satışı yapıldığı için bu da bir kâr çeşididir. Ayrıca göçebe, çabucak hayvanını satıp yayla parasını vermenin mutluluğunu yaşar. Kısacası göçebeliliğin ekonomisinde sürekli olan bir gelir gider dengesi vardır. Yani topraksızlık, göçebenin hayvan dışında mal varlığının çoğalmasına her zaman engeldir.

Göçebe aşiretlerin hayvancılık ticaretinde, aracı konumundaki tüccarlar göçebenin gelir basamaklarındandır. Bu sebeple mandıracılıkta olduğu gibi göçerin tüccarı da yine göçerdir. Bu durumu göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Bizim tüccarlarımız göçerdirler. Bizler güvenmediğimiz kimselerle alışveriş yapmayız. Göçerliği bırakıp yerleşik hayata geçen göçerler, tüccarlık yaparlar” (KK113).

Bu husustan da anlaşıldığı gibi göçerlerin toplum yapısı gerek sosyal tabakalaşma açısından olsun gerekse de ekonomik tabakalaşma açısından olsun kapalı bir sisteme sahiptir. Aslında bu sistemde göçebeler iş, veren konumdadırlar. Bu durumu göçebenin yerleşik hayata geçtiğinde yapabileceği meslekler açısından incelediğimizde gerek hayvanlara bakma tecrübesi gerekse de hayvanların özelliklerini anlamaları ve hayvanları tanıma yetenekleri dolayısıyla göçebenin, tüccar olması kadar makul bir meslek yok gibidir. Bu kişiler, göçebelikten yerleşik hayata geçtiklerinden sermayeleri de azdır. Bu

yüzden mensubu oldukları aşiretin üyelerinden ve akrabalarından hayvan alıp pazarlarda satarak veya besicilik ile bir müddet bu hayvanlara bakarak bu hayvanların daha da gelişmesini ve etlenmesini sağlayarak hem akrabalarına yardımcı olmaktadır hem de sermayelerini büyütmektedirler. Yani hem göçebeler hem de tüccarlar arasında karşılıklı bir denge olduğu için her iki taraf da birbirine faydalı olmanın memnuniyeti içerisindeyler. Zaten genel itibariyle hayvancılık mesleğini, ekonomik gelir kapısı yapan yetiştirici ve tüccar birbirini en iyi tanıyan kişilerdir. Her iki tarafta da hayvancılık ticaretindeki zekâ, irade ve cesaret aslında içinde doğdukları kültürle elde ettikleri özelliklerdir. Bu yüzden birbirlerinin yaşam alanlarına yabancı olmayıp ortak paydaşları fazla olduğu için aslında her iki taraf da bu ticarete kârlıdır.

Göçebelerin, üretim ve tüketimini, belirtilen bu ekonomik sistem içerisinde kıyaslamak gerekirse üretim, tüketimi karşılamada başa baş bir dengededir. Göçebenin bir yılın sonunda elde ettiği kâr da zarar da eşittir. Dolayısıyla kârlı bir ekonomiye sahip olmadıklarından, toprak alma gibi bir husus yaşamlarında şimdilik mümkün görünmemektedir. Günümüzde göçebe olan aşiretlerin, bu hayatlarını mecburiyetten de olsa sürdürmekten başka çareleri yok gibidir. Ya da elindeki hayvanı tümüyle satıp kiralarda oturarak bambaşka bir düzene geçecekler. Bu durumda da alışık olunmayan bir yaşam ile karşılaşmanın sancıları hem ekonomik hem de sosyal kültürel anlamda yaşanacağından göze alınamamaktadır. Çünkü yerleşik yaşama geçen akrabaları kendileri için birer örnektir.

Göçebe aşiretlerin ekonomilerini, bu denli çıkmaza sürükleyen en önemli sebep, yaylaların değerinin çok üstünde fiyatlar ile göçebelere kiralanmasıdır. Göçebeler eskiden yaylaların bu denli yüksek fiyatlara verilmediği için hayvanların satışından ciddi anlamda kâr elde ettiklerini her fırsatta söylemektedirler. Günümüzde yasaklı bölgelerin artması kullanılabilir yaylaların sayısını azaltmıştır. Bunu fırsat bilen yayla sahipleri de yaylasını bir nevi açık arttırmaya koyarcasına bir usul ile piyasaya sunmaktadır. Hayvanlarının iyi beslenmesini isteyen göçebeler iyi bir yaylaya sahip olmak için birbirleriyle kıyasıya bir mücadeleye girişmektedirler. Bu da yaylanın değerinin çok üstünde bir fiyata gitmesine neden olmaktadır. Ayrıca son yıllardaki küresel ısınmanın olumsuz etkilerini belki de en derinden yaşayan göçebe aşiretlerdir denilebilir. Göçebelerin göçer hayvancılıktaki en önemli hususu şüphesiz bol otlak ve su kaynaklarının olduğu yaylalara sahip olmaktır. Son yıllarda otlak alanları gittikçe azaldığından cılız ve verimsiz olan bir otlak alanına

sahip olmak için bile en iyi yaylaya verilen ücret ödenmektedir. Bu giderlere kışlak dönemlerinde hayvanların beslenmesinde kullanılan yem ücreti ve de hayvanların doğum dönemlerindeki aşılama ve ilaçlarına ödenen ücretler eklendiğinde gerek hayvan satışından gerekse de peynir satışından elde edilen gelirin neredeyse tümü harcanmaktadır. Zaten göçebe hayatının geliri peynircilik ve hayvan satışında olmaktadır. Yün satışından elde edilen gelirin ekonomiye doğrudan katkısı ise neredeyse hiç yoktur.

5.4. YÜN SATIŞI

Göçebe aşiretler için koyunları ile ilgili her ürünün bir ekonomik getirisi vardır. Bazı ürünlerden birebir gelir elde edilebiliyorken bazı ürünlerden kendileri için faydalandığından dolayı gelir elde edilmektedir. Yün ticareti göçebe hayatında, geçmişten günümüze en çok değişim yaşanan hayvancılık ürünüdür. Göçer aşiretlerin ekonomik gelirleri arasından en az gelir yünden alınmaktadır. Bunun sebeplerini öncelikle göçerlerden elde edilen bilgileri vererek değerlendirmek daha faydalı olacaktır. Konuyla ilgili görüşler şunlardır: “Koyunlarımızın yününü yıkamadan satarız kendimiz için ayırdığımızı ise yıkayıp saklarız. Eskiden yün satışı çok olurdu. Günümüzde hem iplik çeşitleri çoğaldığı için yün iplik tercih edilmiyor hem de hazır ürünler çoğalınca yün satışı durdu (KK35). Ayrıca eskiden bu çadırlar, siyah keçinin kılından yapılırdı. Bu çadırlar için göçerler arasında da yün çok satılırdı. Günümüzde, bu çadırların kullanımı bırakılınca da yün satımı durdu (KK116). Örneğin; hayvanların yününü kırdığımızda 400 TL verip işçi tutuyoruz ama yıllardır yünün kilosu 1 TL (KK124) veya 2 TL’ye satılmaktadır (KK161). Yani yün para etmiyor. Eğer bir düğün olursa, birileri çeyiz için gelip göçerlerden yünü düşük fiyata olmak şartıyla alır (KK116). Yünler kırıldığında buralarda satabildiğimizi satarız. Diğerleri günlerce kalır öylece kalıp çürür (KK124). Artık yaylalara gelip yün almak isteyen kimse olmadığı için mecbur bizler köyleri dolaşp yünümüzü satmaya çalışıyoruz. Erkekler, kadınları arabayla köylere götürür ve bu köylerde kadınlar yün torbalarını çıkarıp cami önünde sergiler. Köylüler gelip yüne bakıp satın alırlar. Özellikle de yünleri, Muş civarındaki köylere götürüp satarız. Şehirliler yün almıyor (KK106). Bazen de erkekler yün torbalarını kamyonetlere yükleyip Siirt’te yüncülere götürüp satıyorlar” (KK161).

Burada da belirtildiği gibi göçer aşiretlerin ekonomisinde yünden doğrudan gelir elde edilmemektedir. Ama kendi ihtiyaçlarını (yatak gibi) karşılama konusunda yine de önemli bir üründür. Tabii çobanlarının maaşına da belirli bir miktar yün verme şartı

vardır. Bu da aslında çobanın hakkını düşürdüğünden yine de ekonomilerini olumlu yönde etkilemektedir. Bunların dışında özel pazarlama satışında bir kâr yoktur. Ayrıca devlet açısından da yün desteği konusunda yetiştiriciye herhangi bir destekleme yoktur. Bu yüzden göçerler bu konuda sıkıntı çekmektedirler. Göçer yaylalarında yün kırpma sonrası torbalara konulan yünler oralarda çürümeye bırakılır. Bazen de köylüler gelip ücret vermeden alırlar. Göçerler de yaylada çöp olmasın diye köylülerin götürmesine müsaade etmektedirler. Köylülerin bu yaklaşımında, sanki yünü satın alacağımıza ne de olsa buralarda kalacak ve yine sonunda biz alırız anlayışı çoğu kez gözlemlenmiştir. Günümüzde yün satışındaki bu düşüş göçebeleri, verdikleri maddi-manevi emek karşısında ciddi anlamda rahatsız etmektedir. Öyle ki yün kırpma uygulamasında bu sebeplerden dolayı birçok eğlence törenlerini ve titizce davranmaları gereken hususları bırakmışlardır. Bazen etraftaki yünler, toplandığında bile iri parçaları toplayıp diğerleri kalsın denilir. Hatta hırkık cinsi koyunların yünü kıvrık ve ufak olduğu için satılacak olan yüne eklememeye dikkat ederler. Bu açıdan hemdani ve düre olan koyunların yünü düz ve uzun olduğundan daha büyük parçalar elde edilir. Kısacası hayvanın yününden göçebe ekonomisine herhangi bir katkı söz konusu değildir. Bu yüzden sürüsü az olup geçinmekte zorlanan göçebelerin emanet hayvancılığa da başvurdukları görülmektedir.

5.5. EMANET HAYVANCILIK

Göçebe aşiretlerin hayvancılık ekonomisinde gelir elde edilen bir diğer yöntem ise emanet hayvancılıktır. Bu hayvancılık şeklinde; göçebeler ve köylüler aralarında belirli bir tarihe kadar hayvanların beslenmesi için anlaşma yaparlar. Köylüler, koyunlarını, göçerin sürüsünden farklı bir işaret ile belirleyip, teslim eder. Bu hayvancılık şekli, genelde yaylalara giderken olmaktadır. Sürüsü az olup kalabalık nüfusa sahip olan ailelerin başvurduğu bir yöntem olan emanet hayvancılıkta, kaç koyun (50-60 gibi) verilmişse karşılığında bir ücret belirlenir. Ayrıca sonbahar döneminde bu hayvanlar teslim edildiğinde anlaşmaya göre bir - iki tulum peynir de koyunların sahibine verilir. Emanet hayvancılığın usulüne göre hayvanlar, göçebe ailenin yanında olduğu zaman zarfında hastalığıyla vs. göçebeler ilgilenir. Eğer hayvanlar ölürse veya kurt kaparsa, hırsızlık gibi olaylar olmuşsa göçebe ailesi ve çobanı bundan sorumlu değildir. Koyunun amansız bir hastalığa yakalanması durumunda ise yine göçebe aile ve çobanı bu koyunu kesip yeme hakkına sahiptir. Bazen de kesilen koyundan sahibine de eti gönderilmektedir. Bu artık tarafların birbirlerine olan samimiyetlerine göre değişmektedir. Göçebe aşiretler

içerisinde bu hayvancılık şekli, genelde sürü sayısı en az olan Soran aşiretinde yapılmaktadır. Soranlar için emanet hayvancılık önemli bir ekonomik kazançtır. Alikan ve Duderan aşiretinde bu uygulamaya rastlanılmamıştır. Bu iki aşiretin sürü sayısı fazla olduğu için ancak kendi sürülerinin bakımını ve beslenmesini üstlenebilmektedirler. Bu durumda ekonomik şartların, göçebe aşiretlerin hayvancılığının biçimlenmesinde ve yeni hayvancılık modellerinin ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

5.6. DEVLET DESTEKLEME TEŞVİKLERİ

Göçebe aşiretlerin ekonomik gelir kapılarından biri de koyun keçi birliklerine üye olmasıdır. Tarım ve Orman Bakanlıklarının şartlarına göre göçerlerin devlet desteklemelerinden faydalanabilmeleri için bağlı bulundukları illerin Keçi Koyun Birliğine üye olma şartı vardır. Keçi Koyun Birliklerinin küçükbaş hayvan yetiştiricilerini kayıt altına alması ise bir yandan hayvancılık ekonomisinde kalkınmaya destek sağlamaktadır bir yandan da yetiştiricileri kayıt altına alarak kendilerinin devletin sunduğu hayvancılık desteklerinden yararlanmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu kuruluşlardaki kayıtlara dayanarak göçer hayvancılık yapan ailelerin tespiti de sağlanabilmektedir. Göçebe aşiretlerinin üye oldukları Koyun Keçi Birliği; Siirt, Batman ve Şırnak'tadır. KBB'ye üye olmak için şunlar yapılmalıdır: "Koyun Keçi Birlikleri Türkiye'nin 80 ilinde de vardır. Sadece Bartın'da yoktur. Birliklerde, aday üyelik ve asil üyelik olmak üzere iki tür üyelik vardır. Asil üyeler, birliğe üye oldukları tarihte giriş aidatını bir defaya mahsus ödemek zorundadırlar. Bu tutar ilk kayıta genel kurulun mevzuata uygun yani asgari ücretin %10'nunu geçmeyecek kadar bir tutardır. Her sene tekrarlanan yıllık üyeliği için ise aylık asgari ücretin %5'ini geçmeyecek bir tutardır. Bunu her üyeliği yenilemede vermelidirler. Bu üyeliği her sene yapmayan göçerler üyelikten düşer ve desteklemelere başvuramazlar. Tarım Bakanlığının yetiştiriciye teşvik etmek amacıyla verdiği destekleme türleri şunlardır:

1. Küpeleme Desteği: Yıl içerisinde bakanlığın küpeleme desteği vardır. Bunun için göçerler, 9 ve 11. aylar arasında Birliğe başvururlar. Bunun üzerine 11. aydan sonra İl Tarım Müdürlüklerinde bulunan hayvan sağlığı bölümündeki veteriner hekimler tarafından tespit çalışması yapılır. Veterinerler göçerin bulunduğu yaylalara gider ve hayvan tespitinde bulunur. Gerçekten bu hayvan ellerinde var mıdır yok mudur diye sayım yapılır. Bu hayvanlara küpe numarası verilir ve listesi tutulur. Keçi koyun birlikleri sadece Tarım Bakanlığı ile göçerler arasında aracı konumundadır. Destekleme dosyasını

hazırlayıp bakanlığa teslim eder. Bu sene 2021’de koyun başına destek olarak 30 TL, keçi başına da 30TL olmak üzere yılda bir defa hibe verildi. Keçi sayısındaki düşüşten dolayı bakanlık bu sene keçi beslenmesine teşvik etmek amacıyla 5 TL fazla vermektedir. Destekleme ücretinden, Tarım bakanlığı %3’ünü birliğin hizmet bedeli olarak birliğin hesabına yatırarak kesinti yapar. Geri kalan tutar ise göçerlerin kimlik numaralarının son harfine göre hesaplarına yatırılır. Eskiden hayvanların küpeleme parasını göçerler kendileri yapmaktaydı. 1-2 yıldır artık küpeleme de ücretsiz yapılmaktadır. Birlik, küpeleme sonrasında el emeği olarak veterinerlere elli kuruş vermek zorundadır. Ayrıca küpeleme vaktinde göçerler, hayvanlarının veba aşısını ve brusella aşısını yaptırmak zorundadır. Bu aşının ücreti ise Bakanlığın belirlediği 1,25 TL’dir. Bu ücreti göçerler ödemek zorundadır. Yani göçerler, her hayvan başına toplamda 3 TL ödemektedirler. Koyunlar, aralık ve ocak aylarında doğum yapar. Mart ayından sonra dişi olan kuzulara 5 aylık olduğunda küpe takılır ve 1 yıl sonra 15 aylık olan bu kuzular hak sahibi olmaktadır. Erkek kuzulara destekleme verilmez. Destekleme olarak da 15 aylıktan büyük olmak şartıyla dişi bir koyun ölümüne kadar destekleme parası alır. Ama her sene yetiştiricinin desteklemeye başvurması gerekir. Birlik, küpeleme zamanında bu hayvanların satılıp satılmadığını kontrol eder. Çünkü Bakanlık, var olan hayvana destekleme verir. Ayrıca göçerler, sürekli hareket hâlinde oldukları için hayvanlar, çalıya çırpıya değdiğinden bazen bu küpeler düşebiliyor. Normal şartlarda göçerin düşen küpenin tahsisi için Tarım Müdürlüklerine dilekçe ile bunu belirtip istemesi gerekir. Yine aynı şekilde küpe tahsisi yetiştiricinin hayvanına takılır. Zaten her hayvanın küpe numarası Tarım Bakanlığının sisteminde görünür. Eğer hayvan kaybolursa veya başka bir sürüye girmişse de sürü sahibi hayvanın küpe numarasını Birliğe bildirir ve bu numaradan bu küpenin kime ait olduğu belirlenip hayvan, sahibine teslim edilir.

2. Sürüyü Büyütme Desteği: Bu destekleme, yetiştiricinin sürüsünün çoğaltması için yapılan teşviiktir. Yetiştiriciler arasında kuzu desteği olarak geçer. Bu desteklemenin verilebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekir. Bu şartlar şunlardır:

- a. Yetiştiricinin iki yıl üst üste hayvan desteğini alması gerekiyor.
- b. Her yıl doğan dişi kuzusunu küpelemek yani kayıt altına almak zorundadır.
- c. Geçen sene aldığı destekleme kaç ise bu sene ondan fazla alması gerekiyor.

Yani göçebelerin sürü sayısı arttıkça bu desteklemeyi alabilirler. Örneğin; geçen yıl yetiştiricinin 100 hayvanı varsa bu 100 hayvandan 50 kuzu elde edip kuzuları

küpelemelidir. Böylece hayvan sayısı 150 olmaktadır. Bu küpelenen 50 kuzu bir yıl sonra destekleme çağına geliyor. Destekleme aldığı an itibariyle yetiştirici hayvanını satmadıysa 150 hayvanı da duruyorsa zaten Bakanlığın sisteminde mevcuttur. Böylece bu sene artan 50 kuzu ile 150 olan hayvan sayısını fazlalaştırdığından dolayı hayvan başına 100 TL destekleme alır. 2020’de sürüsünü büyüten yetiştiriciye, her hayvan başına 100 TL verildi. Bu ücret, bütçeye ve mevzuata göre belirlenir. Örneğin; Bakanlık hayvanların sadece %50’sine ücret verilecek diye de kıstas bırakabilir.

3. Soy Kütüğü Desteği: Bu destek biçimi, hayvanın tüm bilgilerinin alındığı bir projedir. Bu projede hayvanın annesi ve babasının, kan bağının, süt ve yapağı bilgileri belirlenmektedir. Burada, kuzunun melez olmaması, saf kandan olması, annesi ve babasının aynı soydan olması gerekiyor. Koç katımında, koç katımı tarihleri ve hangi koğun hangi koyunu döylediği belli olmalıdır. Böylece 5 ay sonra doğan kuzunun ve annesinin, babasının tüm soy şeceresinin bilgileri belli olur. Yani bu proje, doğan kuzunun annesinin ve babasının belli olduğu bir çalışmadır. Bu bilgilerin belirlenerek birliğe verilmesi ve birliğin de Bakanlığa bildirmesi üzerine her koyun başı 100 TL, koç başına da 500 TL yetiştiricinin hesabına yatırılır. Yani kuzunun ailesi belirlenir. Yetiştirici de zaten küpe listesi vardır. Koç katımı sırasında hangi koğun hangi koyunu döylediğini bu küpe numaraları ile belirleyip bu numaraları birliğe verir. Birlik de bu bilgileri soy kütüğü sistemine aktarır ve beş ay sonra doğum olduğunda, doğan kuzuya yetiştiricinin belirlediği bir renkte (mavi, kırmızı veya yeşil vd. artık ona kalmış) bir tespit küpesi takar. Bu kuzunun ve annesinin, babasının küpe numaraları yetiştirici tarafından birliğe verilir. Bu projeye girmek isteyen yetiştiricinin koyun ve koçlarının birbirinden ayrı beslenilmesi ve koç katımının senede sadece bir kez olması gerekiyor. Bu konuda senede bir kez koç katımını yapan Duderan aşiretidir. Diğer aşiretlerde sürü karışık oldukları için bu destekten yararlanamamaktadırlar. Çünkü doğum zamanı belli olmadığından birlik üstesinden gelemeyiz. Ama belirli bir tarih olduğunda düzenli bir şekilde bu proje için çalışmalar başlatılır.

4. Kırsal Kalkınma Desteği: Bu destekleme, birlikler üzerinden GAP projeleri ile göçerlerin güneş enerji panelleri, el feneri ve çadır gibi ihtiyaçları karşılanıyor. Bunlar da projeler kapsamında olmaktadır. GAP dairesi başkanlığı üzerinden Tarım İl Müdürlükleri bir proje hazırlıyor ve bir bütçe belirleniyor. Örneğin; 500.000 TL’lik bir bütçe hazırlanır ve bu bütçe ile kaç adet çadır, güneş paneli ve el feneri alınmışsa Tarım İl

Müdürlüklerindeki sorumlular, Koyun Keçi Birliğindeki sorumlular ve Birliğe üye olan göçerlerin de olduğu bir toplantıda kura çekimiyle göçerlere verilmektedir.

Göçer aşiretlere bir diğer destek ise Süt Birliklerine üye olmaları hâlinde yapılan süt desteğidir. Süt Birliği, Keçi ve Koyun Birliklerinin olduğu her yerde vardır. Bunun için yetiştirici sağdığı sütü mandıracılara veya fabrikalara sattığında faturalandırır. Bu faturalarını, Tarım İl Müdürlüklerine teslim ederek süt desteği için başvuruda bulunur. Süt Birliği, kilo başı 20 kuruş destek vermektedir. Ama göçer hayvancılık yapan yetiştiriciler daha çok mandıracılar aracılığıyla peynir satışını yapmayı tercih etmektedirler.

Engelli çocuğu olan veya yaşlılık maaşı alan göçerler bu maaşlar kesilmesin diye genelde birliklere üyeliği yapmıyorlar. Çünkü resmi açıdan üzerinde hayvanı kayıtlı olan yetiştiricilerin maddi durumları iyi görüldüğünden bu tarz maaşlar verilmiyor. Ayrıca göçer aşiretler hayvanlarının da sigortasını yapmamaktadırlar. Örneğin; yetiştirici, belirli bir ücret karşılığında, dar kapsamlı veya geniş kapsamlı şeklinde sigortayı, bir yıl için hayvan başı ücret olarak yapabilir. Bu ücretin yarısını yetiştirici yarısını da Tarım ve Orman Bakanlığı karşılamaktadır. Bunun için göçerlerin Tarım İl Müdürlüklerinde, TARSİM Sistemi üzerinden başvurarak hayvanlarının sigortasını yapmaları gerekir. Yetiştiriciler, bu konuda bilinçli olmadığından hayvanlarının sigortasını yapmıyorlar. Hatta bunun dinen uygun olmadığına inanmaktadırlar. Bu sebeple göçer aşiretler, doğal afetlerde ölen hayvanları için devletten herhangi bir destek alamamaktadırlar.⁴⁸

Göçebe aşiretlerin bu bölümde belirtilen ekonomik gelir kapılarını değerlendirilmek gerekirse, kazanç kapıları da yine coğrafi koşullar kapsamındadır. Mesela, “Doğu Anadolu Bölgesi genel yapısı itibarıyla ve geniş çayır ve mera alanları nedeniyle hayvancılığa elverişli bir bölge olduğu için tarım işletmelerinin de başlıca geçim kaynaklarından biri hayvancılıktır” (Kara, 2009: 74). Zaten göçebelerin üretimdeki gelirleri olan peynir, mandıracılar aracılığıyla tamamen bu bölgedeki peynir fabrikalarına satılmaktadır. Ayrıca deri fabrikalarına satılan koyun postları ve hayvan pazarlarının da yine geneli Doğu Anadolu Bölgesi’ndedir. Yani burada coğrafi şartlardan kaynaklanan bir ticaret ve ekonomi türüyle karşılaşmaktadır. Bu açıdan ve yapılan meslek türü açısından göçebe aşiretlerin ekonomisindeki en önemli gelir kaynakları da zaten hayvancılık ve peynirciliktir. Yün satışından elde edilen gelirin ekonomiyeye olan katkısı

⁴⁸ Burada belirtilen bilgiler Siirt Keçi Koyun Birliği Sorumlu Müdürü Cengiz Arslan’dan alınmıştır.

y n kırpma esnasında verilen maddi ve manevi emekle kıyaslandığında neredeyse hiç yoktur. Bu yüzden göçebeler, ekonomik olarak kendilerine yetmediklerinden dolayı emanet hayvancılığa bile ba vurmaktadırlar. Bu ekonomi türünde göçebe, zorlu i  gücünü daha da zorla tırarak gelir düzeyini yükseltmeye çabalamaktadır. Bu dört kazanç kapısına ek olarak belki de en faydalı olanı ve göçebe ekonomisine önemli bir katkı sunduğu bilinen devletin hayvancılığa teşvik için verdiği ekonomik destek ve bu bağlamda sunduğu projelerdir. Göçebeler, bu desteklemeden iyi bir gelir elde etmektedirler. Hatta yaylaların kira bedeli, bu destekten ve hayvan satışından elde edilen gelirden karşılanır. Diğer gelirler ise kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçları için kullanılır.

Göçebelerin ekonomik bağlamında bir diğer dikkat çeken unsur ise gerek hayvan satışı gerekse de yön ve süt satışında beslenen hayvanın türünün etkisidir. Bu açıdan göçebeler için süt veriminde hırk tercih edilirken, hayvan satışında iri yapılı ve etli olduğu için hemdani ve dürre tercih edilmektedir. Y n satışında da yine hırk ve dürre koyunun y n  satı ta değerlendirilir. Ama göçebeler için hayvan satışından daha fazla gelir elde edildiğinden öncelik bu yöndedir. Bu sebeple göçer hayvancılıkta, sürü içerisinde hemdani ve d re koyunu  o unluktur. Bu da göçebelerin bazı hususları hayvancılıktaki anlayışlarına bilerek koyduklarını veya de i tirdiklerini gösterir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında göçebe aşiretlerin ekonomisinin üretim dengesinde kadınlar, erkekler ve çocuklar ayrı ayrı görev ve sorumluluklar ile yer edinirler. Bu sorumlulukların dağılımı ve toplumdaki önemi aşağıdaki bölümde görüşme ve gözlemlere dayanarak ayrıca değerlendirilmiştir.

6. BÖLÜM

ÜRETİM BİÇİMİNDE, YAŞ, İŞ BÖLÜMÜ VE DAYANIŞMA

6.1. ÜRETİM BİÇİMİ

Üretim; “insanın var olabilmesi için doğayı değiştirmesi ve doğayı değiştirirken kendini de değiştirmesi sürecidir” (Hançerlioğlu, 2007: 405). Bu süreç göçebe aşiretlerin kapsamında incelendiğinde, “göçebeliliğin tarihinden bu yana, üretimin esasları ve ekolojik yönleri en az değişim gösteren tarafları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla bazı sınırlar içinde kalarak bugüne ve yakın geçmişe bakarak tahmin yürütüp çıkarımda buluna bilinir” (Khazanov, 2015: 83). Göçebe aşiretleri, doğaya egemen olmayı ve onu kendi menfaati için değiştirmeyi atalarından öğrendikleri göçer hayvancılık faaliyeti ile sürdürmektedirler. Bu üretim biçiminde karşılıklı dayanışma ve paylaşma usulü ön plandadır. Üretimin aile içerisindeki ekonomik paylaşma düzeni ise, merkezi otoritede toplanır. Bu sistemin yöneticisi ailenin reisidir. Göçebe aşiretlerinin üretim biçimine tüm hane halkı “kadın, erkek ve çocuk” katılmakta ve herkesin yapmakla sorumlu olduğu bir görevi vardır. Bu aşiretlerdeki üretim biçimleri ve kişilerin üretimdeki görevleri ve iş bölümleri farklıdır. Bu farklılığı ortaya çıkaran etmenlerin başında toplumsal cinsiyetin yanında yaş, yaşlı ve genç olma, yetenekli ve yeteneksizlik, zayıflık, güçsüzlük, hastalık ve evli, bekâr ayrımları gelmektedir. Bu ayrımlar kişilerin toplumdaki sosyal statülerini ve rollerini de belirlemektedir. Yani “bireyin bulunduğu nesnel konum, onun statü ve rolünü belirler” (Tolgan, 1983: 402). Wells’e (1971: 43) göre; bu “rol ve statü birbirinden ayrılmaz. Rol, statünün dinamik yönüdür; bir insanın toplum içindeki durumunun gerektirdiği davranışlardır”. Bu davranışlar, toplumsal bir konuda veya sıradan bir sosyal durumda bile bireylerin toplumlarıyla ve birbirleriyle olan mesafelerini ve yetkilerini belirler. Ayrıca “statü pozisyonlarındaki hiyerarşide genellikle çok kesin bir ekonomik önem de vardır” (Eraslan, 2004: 12). Mesela göçebe kadınları, aile ekonomisine katkı sağladıkça statüsü artar. Yine erkek çocuğunun ailesinin çobanlığını üstlenmesi kız çocuğuna göre kendisini daha bir ön plana çıkartmaktadır. Bu durumda “statünün içeriği, bireyin toplumsal yaşamdaki davranışlarını ve başkalarının bu bireye karşı davranışlarını belirler; ondan bekleneni ve ondan ne umduğunu gösterir” (Tolgan, 1983: 403). Ayrıca “bireyin genellikle statüsü ile özdeşleştiği görülür” (Tolgan, 1983: 402). Örneğin; bir çoban, işi dolayısıyla aile üretimine katkısının hangi ölçüde değerlendirildiğini ve ona

göre kendisine olan yaklaşımın farkındadır. Bu yüzden ailesinin kendisini hemen gözden çıkarmayacağını bilincindedir. Burada hem erkek olmanın özgüveni hem de ekonomik açıdan aileye katkısına olan güven vardır. Yani göçebe toplumunda özel mülkiyet olmadığı için yapılan işler ve elde edilen gelirler ile toplumda yerini sağlamlaştırma gayesi vardır denilebilir.

Göçebe aşiretlerin üretim ve tüketimi, tüm hane halkının katılımıyla kadın, erkek, büyük-küçük ve akrabalık-hısımlık diye bir gruplaşma ile yapılmaktadır. Bu da göçebe hayatının toplumsal yapısının dayandırıldığı kurallarını göstermesi açısından önemlidir. Bu hususlar ayrı başlıklar altında aşağıda ayrıca değerlendirilmiştir.

6.2. YAŞ VE YAŞLILIK

İnsan, doğumdan ölüme kadar belirli yaş dönemlerinden geçer. Her yaş dönemi insana ayrı görev ve sorumluluklar yükler. Göçebe aşiretlerinin toplumsal yapısı gelenek-görenek ve örf-âdet üzerine kurulu olduğundan yaşa göre roller ve görevler sistemsal bir düzende, yaşlılara saygı duyulması çerçevesinde gerçekleşmektedir. Göçebe yaşamının iş gücünde, genç olarak kabul edilen 20 ile 50 yaş arasındaki kesim daha etkindir. İşleri, daha çok bir yardımcı olarak yapan grup 50 ve 60 yaş arasındadır. Yapılacak işleri gözlemci statüsünde izleyen ve daha çok önerilerine başvuru alan kesim ise 70 yaş üzeridir. Göçer hayvancılık yaşamında gençler, en ağır denilen işleri yaparlar. Erkekler, babalarının, kızlar ise annelerinin yardımcılarıdır.

Göçer aşiretlerde yaşa hürmet edilir. Gençler, büyüklerin yanından geçerken iki büküm eğilip selam verip öyle geçerler. Çadırın baş kısmında yaşlılar oturur. Gençler daha çok çadırın kapı kısmında oturup büyüklerine hizmet ederler. Yemek sofrasına büyükler oturmadan gençler destursuz oturamaz ve her zaman önce büyükler davet edilir. Büyükleri konuştuğunda araya girilmez ve kendi dünya görüşlerine ters de olsa karşı çıkılmaz. Her zaman haklısınız denilip konu kapatılır. Göçerlerde, yaşlı kişilere saygı esas olup “büyük” diye hitap edilir. Bu büyüklerin iş yapması ayıplanır. Bu yüzden erkek çocukları, erkenden evlenip “aile olalım ve eşimiz de iş gücümüze katılsın, soyumuz çoğalsın, büyüklerimiz artık rahat etsin” düşüncesindedirler. Örneğin; göçerlerde, çocuklarını erkenden evlendirip yaşça da büyük olan kişilere hacca gitmek uygun görülür. Çünkü bu kişilerin sorumluluğunda olan ve başkalarına yük olabilecek herhangi bir iş güçleri yoktur. Eğer bir iş gücüne katılacaklarsa da daha çok tecrübelerinden yararlanılır. Ailede olduğu gibi yaylalarda da büyüklerin sözüne değer verilir. Göçer hayvancılık yaşamında

göç, yayla kiralamaları, hayvan ticareti ve mandıracılık gibi önemli işlerde büyüklerin tecrübelerinden faydalanılır. Büyüklerin göstereceği yol ve yöntemler önemsenir ve muhakkak da uygulanır. Büyükler de ailelerinin öncülüğünü her açıdan üstlenir ve yaşına göre davranır. Göçer aşiretlerde, bir kavga olduğunda büyükler araya girer ve olay büyümeden çözülür. Kız isteme törenlerinde, büyüklerin hatırına başlık parası gibi unsurlarda “şu kadar ücret büyüklerimize kurban olsun” denilerek indirim yapılır. Berdel evliliklerinde, büyüklerin vereceği son karara hem aileler hem de gençler boyun eğer.

Belirtilen tüm bu durumlar, alan araştırması sürecinde, göçer aşiretlerin yaşam alanlarında yaşayarak bizzat tecrübe edilmiştir. Göçerlerde büyüklerin yaşına göre statüsü ve üretimdeki iş gücü bellidir. Aslında bu özellikler geleneksel toplumların neredeyse tamamında görülür. Bunun yanında geleneksel toplumlarda hâkim olan bazı unsurlar, göçerler arasında büyük de olsa önemsenmez. Örneğin; göçer aşiretlerde gençler, büyüklerinin yanında otururken bir kollarına yaslanarak yarı uzanmış bir vaziyette ya da ayaklarını uzatarak oturabiliyorlar. Kayınpeder ve kaynanaya karşı gelinin konuşmaması, çocuğunu emzirmemesi veya oğulun eşiyle ve çocuklarıyla babasının yanında konuşmaması gibi âdetler göçer kültüründe yoktur. Bu konular ise tamamen aynı çadırda kalmak ve yaşam biçiminden dolayı kaldırılmıştır. Yani göçer aşiretlerde, diğer tüm olgularda olduğu gibi yaş ve yaşlılık olgusunun statüsü, konumu ve iş bölümü yaşam biçimine göre esnetilme payı ile şekillenmiştir. Mesela 65 yaşındaki bir kişi kadın erkek fark etmez, ailesinde hafif bir iş olan çayı demlemez, suyu taşımaz ama süt sağlar. Çünkü süt sağımının bir ağırlığı vardır. Göçer toplumunda bu yaşta birisinin süt sağımı ayıplanmaz aksine halen ailenin üretimine katkı sağladığı için övgüler yağdırılır. Bu açıdan göçebe hayatında, ailenin üretimine katkıda bulunmak her yaşta farklılık göstermektedir.

6.3. İŞ BÖLÜMÜ

Göçebe aşiretlerinde, yapılan hayvancılık yaz kış sürdürüldüğünden, ailenin tüm fertleri bir dayanışma ve iş bölümüne ayrılarak, bu iş gücüne katılmaktadır. Normal şartlarda da “insanların cinsiyet ve yaş bakımından ayrı işler görmesi doğal bir iş bölümüdür. İlk toplumsal iş bölümü, insanların bir bölümünün tarımla öbür bölümünün çobanlıkla uğraşmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir” (Hançerlioğlu, 2007: 216). O günden bu güne süren bu işleyiş, bazı toplumlarda erkeği bazı toplumlarda ise kadını öne sürmüştür. Ama bu da bir gerçektir ki, “ne kadar ilkel olursa olsun, hiçbir toplumda kadın ve erkekler aynı

işi yapmazlar. Bunun başlıca nedeni, bakacak küçük çocukları olan kadınların erkekler kadar hareket serbestliğine sahip olmamalarıdır” (Wells, 1971: 44). Göçer hayvancılığın yoğun iş hayatında kadın, hem göçerdir hem evinin kadınıdır hem de çocuklarının annesidir. Dolayısıyla iş bölümü incelendiğinde en çok çalışan ve yorulan kadındır.

Çobanlık mesleğine dayanan göçebelerde, cinsiyete ve yaşa göre ayrılan iş bölümleri şunlardır:

1. Erkeklerin Yaptığı İşler: Göçer aşiretlerin yaşam biçiminde doğan her erkek, çobanlık mesleğini öğrenmek zorundadır. Göçer erkeğin öncelikli ilk işi çobanlık olmakla birlikte, yaylaların kiralanması, hayvanların satışı, peynirin satışı ve aileye lazım olabilecek alışveriş gibi parasal olan tüm işleri erkekler yapmaktadır. Bu işlerin yanı sıra hayvanların aşılanması ve hastalıklarının tedavi edilmesi için gerekli ilaçların alınması ve uygulanması erkeklere aittir. Ayrıca süt sağımı ve yaylalara gelindiğinde dağa salınan bineklerin göç sürecinde yakalanıp toparlanması ve göç sürecinde bineklerin yükünün yüklenmesi ile bağlanması, keçe ve kepeneklerin yapımı gibi kuvvet gerektiren işleri de erkekler yapmaktadır.
2. Kadınların Yaptığı İşler: Göçer hayvancılığın yaşam biçiminde en etkin iş yükü kadına aittir. Bu yaşam biçiminde kadınlar hem kendilerine ait olan işleri hem de erkeklere ait olan işlerin önemli bir kısmını yaparlar. Örneğin; göçer hayvancılıkta erkeğin mesleği olarak bilinen çobanlığın gündüz olan kısmını kadınlar da yapmaktadır. Özellikle de 15-20 yaşlarındaki kızlar sabah saat 07.00 sularında kuzu sürüsünü alıp otlatmaya götürür ve akşam saat 19.00 sularında yaylaya getirir. Hatta ailede büyük erkek çocuk yoksa veya çoban bulunamamışsa babası ve ağabeyi ile birlikte gece çobanlıkta kalan kızlar da olmaktadır.

Öncelikle kadın; ev işleri olarak yemek yapmak, ekmek pişirmek, bulaşık yıkamak, çamaşır/savan vs. yıkamak, çocukların karnını doyurmak ve banyolarını yaptırmak, su taşımak gibi işlerle güne başlar. Ayrıca kış döneminde kullanmak için kavurma, peynir, turşu ve konserve gibi gıdaları yapıp muhafaza eder. Ardından göçer hayvancılık ile ilgili işler olan; çadırın kurulması işini ve çadırlar ile ilgili eksik, yırtık ne varsa yamalamak, odun ve tezek toplamaya gitmek,

sağılan sütü işlemek; süt ürünleri olarak peynir, lor ve yoğurt yapmak ve bu peynir ve loru çarşı-pazarlarda satmaktır. Ayrıca hayvanlar ile ilgilenmek, hayvan derisini işlemek; tulum yapmak, yünü yıkamak, tiftiklemek, taramak, eğirmek ve dokumaktır. Bu dokuma ipliklerini boyamak ve heybe, sedir örmek de önemli işlerdendir.

3. Kadın ve Erkeğin Birlikte Yaptığı İşler: Göçer hayvancılık faaliyeti iklime göre bir yaşamı gerektirdiğinden bu yaşamdaki zorluklar ile kadınlar ve erkekler birlikte mücadele etmektedirler. Bu sebeple kesin bir ayırım yapmak zordur. Bazı işlerde erkek ön planda bazı işlerde ise kadınlar ön planda olmasına rağmen kadının ve erkeğin işi olarak bilinen işlerin dışında aralarında sürekli bir yardımlaşma söz konusudur. Çünkü göçerlerin iş anlayışı genelde imece usulü üzerine kuruludur.

Kadın ve erkekler birlikte; çobanlık yapmak, süt sağlamak/berivan olmak, beri başı olmak, berinin düzenlenmesi ve kontrolünü sağlamak, hayvanların tuzlanması ve hastalıklarıyla ilgilenmek, çobanın yemeğini götürmek, yün kırmak, kışlaklarda hayvanların beslenmesi ve hayvanların doğumunu gözetleyip bakımını üstlenmek ve kuzuları emzirmek gibi işlerde, kadın ve erkekler birlikte çalışmaktadırlar.

İş bölümünde bir karşılaştırma yapıldığında her iş kolunda kadının ön planda olduğu görülmektedir. Kadının yükü daha ağırdır çünkü buradaki kadın hem göçerdir hem bir annedir hem de evinin kadınıdır. Yaylaklarda sabah namazına uyanan kadınlar, bir gün öncesinden kalan peynir suyundan lor yapmak için ateş yakarak işe başlamaktadırlar. Yayıkta yağ yapmak, yoğurt ve lor peyniri yapmak kadınların, sabahın ilk saatlerinde yaptığı işlerdir. Bu işler ile kahvaltı hazırlığı başlar. Tüm bu işler, kadınlar arasında bir iş bölümüyle yapılmaktadır. Çadırın iç işleri sayılan ev işlerini genelde evin gelini ve kızı yapar. Çadırın dış işleri olarak kabul edilen hayvanlar ile ilgili işleri ve üretim işlerini ise genelde evin kadını yapar. Sabah vaktinde süt sağımı olduğu için tüm bu işler hızlı bir şekilde bitirilir. Bu kez süt sağımı için kadınlar arasında bir iş bölümü başlar. Evin kadını ve kızı süt sağımı için erkekler ile giderler. Evin gelini ise öğlen yemeği için yemek hazırlığına başlar. Erkekler de erken saatlerde kalkıp dışarıda yapılacak bir iş varsa yapar ve kahvaltı için bekler. Kahvaltıdan sonra süt sağımına katılırlar. Erkekler arasında da

çobanlıkta bir iş bölümü vardır. Evde yetişkin erkek çocuk varsa bu bir alternatiftir. Baba, çobanlığa gitmez ve oğulları arasında bir iş bölümü yapar. Erkekler, on günde bir çobanlığı aralarında dönüşümlü olarak yaparlar. Evde kalan erkek ve evin babası süt sağımında yerini alır. Göçer erkeklerinin tamamı süt sağımını bilir. Kadınlar da daha küçük yaşta öğrenirler ama kuvvet açısından erkekler kadar iyi süt sağamazlar. Süt sağımında evin babası, annesi ve kızı ile oğlu bulunur. Sabah vaktindeki süt sağımı öğlen saatlerinde bittikten sonra erkekler, çobanlarla birlikte elini yüzünü yıkayıp çadıra geçerler. Kadınlar ise sağılan sütü, süt çadırına götürüp peynir yapımıyla ilgilenir. Sabah vaktinde yapılan peynir suyundan elde edilen lorun yapımı günün ikinci yarısından sonra (ikindiden sonra) yapılmaktadır. Kadınlar bu işler ile uğraşırken erkekler, çadırdaki yemek yiyip çobanlardan sürünün durumuyla ilgili genel bilgiler alırlar. Çobanlar, sürüde hasta bir koyun var mıdır ve gün içerisinde neler olmuş, neler yapılmış mal sahibine gerekli bilgileri verdikten sonra çay da içip uyumak için uygun bir yere geçer. Çoban, dinlendiği sırada evin erkekleri de sürüyü ikinci süt sağımına kadar etrafta otlatır. Kadınların öğlen yemeğini yemesi, ilk peynir yapımını bitirdikten sonradır. Bu süreçte, bir yandan lor peyniri için peynir suyu kaynatılır bir yandan da çocuklara yemek yedirilir. Kadınlar, ikinci süt sağımına yetiştirmek için bu saatlerde tüm işlerini hızlıca bitirirler. Kadınlar ikinci süt sağımını da aynen uygularlar. Erkekler de ikinci süt sağımı olan saat 16.00 sularında çobanı uyandırır. Süt sağımı bitene kadar akşamüzeri olmaktadır. Erkekler akşam yemeği için çadıra geçerken kadınlar, ikinci peynir yapımıyla ilgilenir. Erkeklerin artık işleri yoktur ve yemek yiyip çaylar içildikten sonra çoban sürüsünü arkasına alıp dağa doğru yola çıkar. Yayladaki erkekler de bir arada toplanıp günün değerlendirmesini yaparlar. Kadınlar, ikinci peynir yapımını yaparken bir yandan da ilk yaptıkları peynirlerin suyunu sıkıp leğenlerini değiştirirler. İkinci peynir yapımından kalan sudan yapılacak lor ise ertesi günün sabahına kalır. Bu şekilde geçen yaylak hayatında kadınların boş zamanlarından söz edilemez. Kışlaklarda ise koyunların doğum zamanı ve kuzuların süt emzirme zamanı olduğu için hem erkekler hem de kadınlar sabah namazıyla uyanıp hayvanların olduğu çadırlara giderler. Göçerler, kış dönemlerinde, hayvanlarını koruyup beslerler. Yaz döneminde ise bu hayvanlardan ürün elde ederler. Bu bir dönüşüm olduğu için kış ayları, göçerler için dikkat etmeleri gereken bir dönemdir. Kış aylarında koyunlara ne kadar iyi bakılırsa yaz aylarında da ona göre bir verim elde edilir. Bu sebeple kadınlar ve erkekler, kış aylarında sabahın ilk ışıklarıyla uyanıp kuzuları emzirtip,

hayvanlarının yemini ve suyunu da verip en geç saat 09.30 sularında çobana teslim ederler. Bundan sonrası yine erkekler, çadıra geçip kahvaltı için beklerken, kadınlar ise bir yandan kahvaltı hazırlığı bir yandan ise çocukların karnını doyurmak ile uğraşır. Ayrıca ekmek pişirme, çamaşır, bulaşık yıkama ve yemek hazırlığı derken iş yoğunlukları her zaman sürer. Günün ikinci yarısından (ikindiden sonra) akşamüzeri hayvanlar yaylaya gelene kadarki zaman diliminde kadınlar, ev işleriyle ilgilenir ve biraz daha dinlenerek zamanlarını bölerler. Akşamüzeri (saat 18.00 sularında) hayvanlar yaylaya geldiğinde sabah vaktindeki işler aynen yapılır. Bu saatlerden sonra erkekler, çadıra geçip akşam yemeğini yiyip dinlenirler. Kadınlar ise rutin işlerini sürdürür ve çocuklarıyla ilgilenir, bir yandan da erkeklerin yemek ve çay hizmetlerini yaparlar.

Göçebe aşiretlerdeki bu iş koşuşturmasının sonunda erkekler neredeyse her akşam bir çadırdaki toplanıp sohbet etmektedir. Özellikle de ailenin büyüğü olan kişinin çadırında toplanmak daha yaygındır. Gençler de büyükleriyle birlikte o çadıra gelip çay, meyve gibi hizmetlerde bulunurlar. Bu sohbetlerde yine konu gün içerisindeki durumların değerlendirilmesidir. Ayrıca çoban ile ve yaylalar ile ilgili konular açılıp görüşler belirtilir. Göçer yaşamında çobanlık mesleğinin tehlikeli ve zor bir iş olması erkekler için yeterli bir sebeptir. Erkeklerin günlük hayatta paylarına düşen işleri azdır. Bu yüzden günün büyük bir kesimini çadırdaki oturarak ve dışarıda sohbet ederek geçirmektedirler.

Göçer hayvancılık yaşamında kadınlar için boş zamandan söz edilemez. Yaylak ve kışlaklarda bütün günlük işlerini tamamlayan kadınlar, üretimdeki işlerinin dışında ya ev işleriyle ya göçer yaşamında lazım olabilecek işler ile ilgilenirler. Kadınlar arasında yapılan iş bölümü işlerin yükünü hafifletmektedir. Örneğin; çadırın iç işleriyle ilgilenen kadın, yemek, çay, bulaşık işleriyle ilgilenir. Ayrıca çobanın akşam, dağa götüreceği yemeğini hazırlayıp heybelere koyar, çayını demleyip termoslara koyar, telefonunu ve el fenerini dışarıdaki güneş panellerine takıp şarj edilmesini sağlar. Çobanın sigarasının tütününden ve dağda olur da bulunamaz diye yakacağı odunlara kadar tüm eksikleri tamamlayıp eşeğin yükünü hazırlar. Evin kadını ve kızı da sabah ayrı akşam ayrı olarak günlük peynirleri yapıp hazırlar. Sabah mandıracı satacağı peynir ile ilgili bir eksik varsa bu kadınlardan sorar. Yaşlı kadınlar ise bir yandan annelerine ayak bağı olmasın diye torunlar ile ilgilenirler. Bir yandan da süt ürünleri ile ilgili tüm işlerde özellikle de tecrübelerine güvenildiği için peynirin ve yoğurdun mayalanma işlerini yaparlar. Ayrıca teşi ile yün eğirip iplikler yaparak göçer hayvancılık yaşamındaki üretime de katkıda

bulunurlar. Göçer çocukları ise erkek veya kız çocuk fark etmez 6-7 yaşlarından itibaren kendi cinslerinin yaptığı işlere alıştırılarak eğitilmektedirler. Bu işler genelde yakacak için etrafta çalı çırpı toplamak, anneleri ile odun ve tezek toplamaya gitmek, süt sağımında berideki hayvanların dağılmaması için büyüklerine yardımcı olmak, yün kırpma ve hayvanların aşılması gibi toplu işlerde alanda bulunanların su ihtiyacını karşılamak için küçük bidonlarda su taşımak gibi küçük işlerde çocuklardan yararlanılmaktadır. Ayrıca kış döneminde, sakat veya hasta olan koyunları da yaylanın etrafında otlatarak, gerek göçer hayvancılıktaki işleri gerekse de çobanlığın ilk basamağını öğrenmeye başlayarak sorumluluk üstlenmektedirler. Erkek çocuklar 13-15 yaşlarından itibaren ağabeylerine veya babalarına yardımcı olmak için sürünün “orta çobanı” olarak görev alıp çobanlık yapmaya başlarlar. Bu yaşlardan itibaren çobanlık mesleğine giren erkek çocuklar, yaşamları boyunca en iyi yapabilecekleri uzmanlık alanlarını da seçmiş olurlar.

6.4. DAYANIŞMA/YARDIMLAŞMA

Dayanışma ve yardımlaşma bir toplumbilim terimi olarak, toplumdaki birlik ve beraberliği pekiştirmek demektir. “Bir bütünü meydana getiren öğelerin birbirlerini koruyup gözetmeleri demektir. Bilimsel anlamda ise toplumun alt ve üst yapılarının birbirine uygunluğunu dile getirmek demektir” (Hançerlioğlu, 2007: 82). Bu durumda, toplumsal düzenin sağlanmasında dayanışma ve yardımlaşma belirleyici unsurlardır denilebilir. Dayanışmada; “imece usulü”, yardımlaşmada; “ödünç alma/verme, borç verme veya karşılıksız yardım etme” gibi etkenler ile toplumsal paylaşım da düzenlenerek, insan ilişkileri yürütülmeye dikkat edilir.

Her toplumun kendine özgü bir dayanışma ve yardımlaşma anlayışı vardır. Bu anlayış maddi ve manevi açılardan yorumlanabilir. Bunun için de toplumların içine girerek, dayanışma ve yardımlaşma yöntemleri incelenebilir. Göçebe aşiretlerin göçer hayvancılık yaşamında, birçok konuda dayanışma olmaktadır. Bu konular; fırşık, sigara tütün ve gıda gibi ürünleri birbirine vermek, çadırların kurulması işinde yardım etmek, hastalanan komşusunun yerine berisindeki süt sağımını yapmak, sürüsüne çobanlık yapmak, koyunları bir hastalığa yakalandığında ilaç vermek ve ilgilenmek gibi basit işler olabileceği gibi ekonomik gelir elde ettikleri konular da olabilir. Örneğin; yağmur yağdığında sel olup çadırları harap olan aileye kendi aralarında çadır yapmak ve tüm gıdalarını, eşyalarını paylaşmak, sürüden ölen koyunlar için aralarında koyun toplayıp

vermek, hastalanıp süttten kesilen çok sayıda koyunlar olursa, aileye süt yardımıyla bulunularak, o ailenin peynirini yapıp geçimini sağlamasını sağlamak gibi ciddi yardımlar ile dayanışmada bulunulur. Ayrıca düğünlerde, hediye olarak koyun verilerek ailenin düğün masrafını çıkarması sağlanır. Bunun yanında ölüm döneminde ise taziyelerde tüm işlerde yardım etmenin yanında her aile bir koyun getirerek ailenin taziyeye masrafını karşılaması sağlanır. Kız kaçırma ve kan davası gibi olaylarda verilmesi gereken bedel konusunda da yine koyun yardımıyla bulunarak ailenin maddi açıdan zorlanmasının önüne geçilip üretimleri desteklenmektedir. Aslında göçebeler arasında yapılan bu yardımlaşmalarda yaşam tarzları gereği mecburi bir durum da söz konusudur. Çünkü bir göçebe ne kadar yoksullaşırsa, akrabaları ve komşuları için bir o kadar tehdit unsuru olmaktadır. Örneğin; “Bir ailenin yiyecek stoğu geçimlik için gerekli minimum düzeyin altına düşerse -ki bu hayvancılık ve savaşın belirsizlikleri düşünüldüğünde genel bir olaydır- öteki aileler bazı riskleri göze alır. Çünkü kısa zamanda kendilerini de aynı darboğazda bulabilirler” (Sahlins, 1990: 5-6). Bu açıdan göçebeler arasında bu tarz hususlar çok önemli olup dikkat edilmektedir.

Konuyla ilgili göçerlerin bazı görüşleri ve yaptıkları şunlardır: “Göçerler arasında gerek kendi aralarında gerekse de diğer göçer aşiretleri ile karşılıklı imece usulü bir yardımlaşma oluyor. Bazen göçerler, kiraladıkları yaylalarda sorun yaşayabiliyorlar. Örneğin; yaylaya gidildiğinde sürüsü çok olduğundan yayla sahibiyle bir sorun mu yaşandı. O göçer zor durumda kalmasın diye diğer göçerler onu yaylasına alarak yardımcı olur (KK41). Göçerler gerek koyunların doğumunda koyunlara bakmak olsun gerekse de kış döneminde çadırları kurmak olsun fark etmez. Her konuda birbirlerine yardımcı olurlar (KK100). Hatta koç katımında bile koçu yetersiz olanlar bir haftalığına gelip komşusunun koçunu götürür” (KK161, KK100). Kısacası göçerler arasında kim önce işini bitirirse diğerinin işine yardımcı olur. Bu yüzden burada belirtilen örnekler daha da çoğaltılabilir. Çünkü göçerler, yaşam biçimlerinin zorluğunun farkında oldukları için birbirlerini yalnız bırakmayarak ayakta kalmaya çalışmaktadırlar. Göçerler, “bizim dostumuz da düşmanımız da yine biziz” derler. Yani yaşam biçimlerinde ihtiyaçlarına ve durumlarına göre her an her şey değişebiliyor. Göçer hayvancılık yaşamında birbirlerinin müşkül duruma düşmemesi için ailelere kucak açılır. Örneğin; alan araştırması sürecinde, göçer bir aile, yaşadığı bir olay sonrası kan davasına dönüşen durumundan dolayı yaylasını terk etmek zorunda kaldı. Başka bir obada bulunan göçerler, aralarında anlaşır, bu aileyi ve

sürüsünü yaylalarına alıp koruyarak hayvancılık faaliyetini sürdürmesine ve üretime devam etmesine yardım ederek bir dayanışma örneği gösterdiler. Bu tür durumlar göçerler arasında ekonomik ve sosyal dayanışmalardır. Yaylalarda olan bu dayanışma örneklerine göç dönemlerinde daha fazla rastlanılmaktadır. Örneğin; her konaklamada özellikle de çadırların toplanılmasında ve bineklere eşyaların yüklendiği sırada yardımlaşma çok olmaktadır. Erkekleri az olan ailelerin yüklerine genelde diğer ailelerdeki gençler aralarında görev dağılımı yaparak yardımcı olurlar. Köylüler ile yaşanan bir sıkıntıda da yine göçebe gençleri arasında dayanışma üst düzeydedir. Olayların büyümemesi için hemen kontrol altına alınmaya çalışılır. Bazen de bir ailenin çobanı göç sürecinde hastalandığında göçer gençleri gidip sürüyü kontrol ederler. Kaybolan koyunlar olduğunda birlikte gece bile olsa el fenerleriyle aramaya çıkarlar. Ayrıca göçte en büyük dayanışmalardan biri de gıdası biten aileye konaklatılan yerde eğer çarşı merkezlere uzaksalar kendi gıdalarını paylaşmalarında görülür.

Bilindiği gibi “göçer aşiretlerde iş gücü sahası tektir. O da hayvancılıktır” (Beşikçi, 2014: 46). Bu durum göçebelerin ayırıcı özelliğidir. Ayrıca “doğada yaşamak aşiretleri sosyal yönden etkilediği gibi düşünce hayatı yönünden de etkilemektedir” (Demirkaya, 2013: 174). Bu düşünce sisteminde, göçebe aşiretlerin oluşum ve gelişim evreleri, yaşayış biçimleri, gelenekleri, tören, kutlama ve şenlikleri tamamen hayvancılık kültürü ve doğada yaşamak üzerine kuruludur. Bu yüzden göçebe aşiretler, tabiatın kendilerine sunduğu her koşulu doğada karşılaştıkları felaketlere ve afetlere göre anlamlandırarak benzer durumlar karşısında olabileceklerden en az zararla nasıl kurtulabileceklerinin hesabını yapmaktadırlar. Bu da gerçek göçebe hayatının doğayla olan kültürel sürecinin nasıl oluştuğunu göstermektedir.

7. BÖLÜM

HALK BİLGİSİ. GELENEKSEL BİLGİ SİSTEMLERİ

İnsanın doğasında tek bir paradigma yoktur bu yüzden ki insanda, yaşadığı her yeri biçimlendirme yeteneği, doğası gereği kendiliğinden oluşur. Kısacası; “aklı başında olan her insan, dünyanın kendi benliği dışında var olduğunu bilir. Bu bir doğal kavrayıştır” (Hançerlioğlu, 2007: 109). Bu kavrayışın nasıl belirdiğini göstermek adına öncelikle doğa-insan ilişkisini incelemek gerekmektedir. Çünkü “insan, doğayı üretirken yani kültürünü oluştururken kendi kendini de üretir” (Hançerlioğlu, 2007: 250). Bu üretim sürecinde oluşan “kültür, kimi zaman doğaya egemenlik mücadelesinin bir şeklinde görülürken kimi zaman da onunla uyumlu bir görünüm arz etmiştir” (Aça ve Yolcu, 2019: 862). Bu da geleneksel bir bilgi sistemini ortaya çıkartmıştır. Doğayla iç içe yaşayan geleneksel toplumlarda bu bilgi sistemi ekoloji ile bir bütündür. “Geleneksel ekolojik bilgi (GEB), uzun yıllardan sonra elde edilen ve insanın çevresiyle temasına dair deneyimlerle oluşmuş bilgi ve inançlar toplamıdır” (Aça ve Yolcu, 2019: 861). İnsanın doğa ile olan ilişkisinin ürünleri olan bu bilgilerin göçer aşiretlerin dünyasında bir miras şeklinde kuşaktan kuşağa günümüze kadar ulaştığı görülmektedir. Yerleşim yerleri yaylalar olan göçerlerin yaşamında doğa olaylarının ve gök cisimlerinin her biri atalarından öğrendikleri yöntemler ile karşılanmaktadır. Bu yöntemlerde inanışlar da etkilidir. Türk’e (2009: 127) göre; “İnanışlar, söz konusu toplumun kendini ifade etmesinde ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasında önemli bir role sahiptir.” Göçebe aşiretlerin geçim kaynakları hayvanları olduğu için toplumsal bütünlükleri ve inanışları hayvanlarıyla kurdukları doğal yaşamlarında gizlidir. Yani kültürleri hayat tarzlarıyla paralel gelişmiştir.

İnsanın doğayla olan münasebeti yaşam biçimine göre değişir. Mesela “insan ile fiziksel çevresi arasındaki anlamlı ilişkiye ait bir ortak paydanın aktif ve pasif formları vardır” (Williams, 1993: 170). Bu formlar, insanın çevresini ne kadar kullandığı ile alakalı aktifleşir veya pasifleşir. Ayrıca bu aktifleşme ve pasifleşme, insanın doğayı hangi amaçla kullandığıyla da alakalıdır.

İnsanın hayatında tek ve aynılık yoktur, her zaman merak ile yaşadığı doğanın var olan düzenini kendi düzenine göre şekillendirme vardır. Bu durum insanın doğayı hangi amaçla kullandığıyla da alakalıdır. Örneğin; doğayla iç içe yaşayan bir toplum ile uzaktan seyreden bir toplumun algısında doğa aynen yorumlanmaz. Göçebe aşiretlerin kültürel

mirası incelendiğinde, geçim boyutunun ve göçebe hayatının tüm evrelerinde doğayla bir mücadelenin olduğu görülmektedir. Çünkü bu aşiretler, göçer hayvancılığı yaz kış çadır hayatında dağların yüksek yaylalarında geçirerek yaşamaktadırlar. Dolayısıyla hayatlarının her evresinde doğanın kendilerine sunduğu olumlu - olumsuz birçok husus vardır. Göçebeler, olumsuz koşullara yenik düşmemek için her olgudan yarar sağlamayı felsefe edinmişlerdir. Bu yaşam tarzından dolayı göçerler sıklıkla şu sözü tekrarlamaktadırlar: “Doğada yaşadığımızdan her şeyden önce Allah’a emanetiz (KK25). Önce, Allah bizi koruyor sonra da biz, kendimizin muhafazasını yapıyoruz” (KK141). Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi göçerler, bu yaşam biçimine hem alıştırlar hem de hazırlıklıdır.

Konuyla ilgili belirtilen görüşler ve yapılan muhafaza yöntemleri şunlardır: “Göçerlerin yaşamı hava şartlarına bağlıdır. Hava şartları döndükçe göçerin de hayatı döner ve değişir (KK164). Ona göre çadırlar kurulur. Gerek göçerler için olsun gerekse de hayvanları için olsun her şeyin bir zamanı vardır (KK68). Örneğin; normal şartlarda kışlaklarda yılan pek görülmez çünkü hava soğuk olduğu için çıktıkları gibi derileri donar. Ne zaman hava ısınsa, yılanlar, böcekler, akrepler, sinekler ortaya çıkarlar. Biz göçerler de bu hayvanlardan korunmak için tam bu vakitlerde sürülerimizi alıp yola çıkmış oluyoruz. Yani biz de hava durumuna ve doğada yaşayan canlılara göre kendimizi (KK186) ve hayvanlarımızı koruyoruz. Sıcak havada, sinekler hayvana rahat vermez. Bu yüzden havanın sıcaklık derecesi artmadan bölge değişikliği yapılmalıdır (KK39). Bir bakıma bizim hayatımız da hayvanlarımızın hayatına göre şekilleniyor (KK226). Biz de aynı hayvanlarımız gibi iklime göre yaşamaya alışmışız (KK30). Mesela hava ısındığı gibi hem biz hem de hayvanlarımız hemen gevşeriz ve hastalanırız (KK38). Dolayısıyla göçer hayvancılık yaşamında her daim serin hava güzeldir. Sıcak havalara ne biz ne de hayvanlarımız alışık değiliz. Bu dönemde hayvanlar çok huzursuz olmaktadır. Öyle ki mart ayının sonu ile nisan ayında sıcaklık arttığından hayvanlar için dayanılacak gibi değildir. Bu hava koşulunda kalmak bize de çok zor geliyor hatta bu dönemlerde göçerlerde baş ağrısı çok oluyor. Göçer yaşamında bir kıyaslama yapılacak olunursa, kışın hayvanların yemi ve suyu varsa, muhafaza edildiği çadırın zemini de kuruysa, bizim ise yaylamız güzelse, kış döneminde göçer olmak güzeldir. Yazın ise hayvanların otlaması için yeşilliğin bol olduğu bir yaylaya denk gelmişsek hayvanın bakımı güzel olacağından, hayvanlar verimli olacağından hayatımız kolaylaşacaktır (KK127).

Örneğin; Kışlaklarda, hava ısındıkça koyunun şekli şemalı değişir, gözleri sararır, halsiz olup yorgun düştüğünden otlayamaz. Dolayısıyla hem sütünün verimi düşer hem de tadı değişir (KK139). Hatta hava çok sıcak olduğunda, koyunlar gevşediği için koça da gelmezler. Hava soğuduğunda ise kışlaklara doğru göçe başlanılmalıdır. Çünkü koyun soğuğa dayanıklı değildir ve donarak ölür (KK41). Öyle ki göç sürecinde bile havanın durumuna göre sürü güdülür. Bu yüzden göç güzergâhı düz gidilmez. Sürü, dağın güney kısımlarında güdülerek götürülmeye dikkat edilir” (KK39).

Tüm bu yapılanlar tam göçer hayvancılık faaliyetlerinin yapılmasında, iklim değişikliğinin birinci derecede etkisinin olduğunu anlaşılır kılmaktadır. Dolayısıyla bu yaşam biçiminde, doğası gereği tedbiri elden bırakmamak gerekir. Çünkü çok basit gibi görünen durumlar bile aslında göçebeler için bir muhafaza yöntemidir. Bu yöntemleri göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Örneğin; göçerlerin, başındaki destmal/yazma bile kendilerini korumak içindir. Nasıl ki şehirlerde şapka takarlar. Biz göçerler de kışın soğuktan korunmak için ve yazın da güneşten korunmak için destmal takarız (KK141). Ayrıca çobanlar, dağda üşümek için kepenek giyerler. Havanın yağmurlu olduğu zamanlarda ise bu kepenek ıslanmasın diye yağmurluk gibi naylonları ve brandadan yapılan kılıfları, bu kepeneklerin üzerine geçirirler. Çünkü kepenekler ıslandığında kolay kolay kurumazlar. Hava güneşli olduğunda ise kepenekler giyilmez ama her ihtimale karşı eşeklerin yüküne konulup yanlarında bulundurulur” (KK68).

Belirtilen bu giyim önlemlerinin yanında doğadaki hayvanlara karşı da bazı önlemlerin alındığı söylenmektedir. Örneğin; “göçerler, kirpiye dokunmazlar, hem kirpinin seyit soyundan geldiğine inandıkları için hem de kirpiler, etrafta yılan gördüklerinde öldürürler. Bu da göçebe yaşamında önemli bir faydadır” (KK201).

Kirpinin seyit soyundan geldiğine dair söylenen anlatı göçebeler arasında yaygındır. Anlatıya göre; “çok eski zamanlarda seyitler (Peygamberimiz As.in soyundan kimselere denilir), kirpiyi yakalayıp bir torbaya koyup içeride bir yerde asmışlar ve torbada hiçbir deliklik, yırtılma olmadığı halde kirpi bir anda kaybolmuş. O zamandan beri kirpinin seyit soyundan olduğu için yakalanmasının zor olduğu söylenir. Bu yüzden her kim kirpiyi yakalarsa derhal kesmelidir yoksa bir anda kaybolabilirmiş. Seyit olduğu için etinin de şifa olduğu söylenir. Hatta kanser hastalığına iyi geldiği de söylenir” (KK57).

Göçerler bu inanış ve anlatıya göre tedbirlerle yaz ve kış dönemlerinde hayvancılık faaliyetlerini düzenlediklerini her fırsatta tekrarlarlar. Böylece bu toplumun kültürel

bütünlüğünü bu öğelerden öğrenmek ve değerlendirmek, tabiatın ve mevsimlerin kendileri için olan önemini yorumlamak daha da kolaylaşmaktadır. Öyle ki doğadaki her varlığın göçerlere bir yararı muhakkak vardır. Örneğin; ormanda çürük ve kesik olan ağaçlardan bile birçok açıdan faydalanılmaktadır. Öncelikle, çadırların direkleri, kazıkları ve bu kazıkları çakmak için kullanılan balyozlar bu ağaçlardan yapılır. Ayrıca kürek, balta gibi aletlerin sapları, hayvanların yemi için kullanılan yaylaklar, sulaklar ve çobanların bastonu bu ağaçlardan yapılır. Yaylalardaki kuyulara, çocuklar ve hayvanlar girmesin diye ağaçtan kapaklar yapılır. Kışlaklarda çadıra kapı yapılır ve çadırın etrafında çit olarak kullanılır. Yine çadırın mutfak bölümünde, gıdaların içine fare, böcek girmesin diye bu ağaçlardan raflar yapılır. En önemlisi de yakacak olarak yemek pişirmede ve ısınmada kullanılır. Kısacası doğada var olanlardan faydalanmak ve korunmak göçer aşiretler için bir yaşam biçimidir. Örneğin; kar yağdığında göçerler şu önlemleri aldıklarını belirtmektedirler: “Kar yağdığında bizler, gerek kendilerimizin gerekse de hayvanlarımızın çadırları çökecek endişesiyle sabaha kadar nöbet tutarız (KK220, KK227, KK228). Çadırlarımız çökmesin diye kalın bir ağacın başına bez sararak, içeriden çadırın tepesine doğru yavaşça değdirip bu karın düşmesini sağlarız. Bazen de bir çocuğu boynumuza alırız ve o çocuk eliyle çadırın tavanına dokunarak üstteki karın düşmesini sağlar. Ayrıca hem içeriden hem de dışarıdan gençler ellerine birer sopa alıp, çadırın sağından, solundan ve arkasından yavaşça vurarak karı düşürmeye çalışır. Sonrasında kar, çabuk eriyip düşsün ve çadır çökmesin diye de akşama kadar art arda sobayı yakarız. Hayvanların çadırları için de aynı yöntemleri kullanırız. Isınma açısından ise hayvanlar, nefesleri ile birbirlerini ısıtsınlar ve çadırın içi sıcak olsun diye iki çadırın hayvanlarını tek çadırda birleştiririz. Böylece çadırın içi sıcaklaştığından üzerindeki kar kendiliğinden eriyip düşer” (KK222, KK224).

Yapılan bu uygulamalardan da anlaşıldığı gibi göçebe hayatının vazgeçilmez konut tipi olan çadırlar, kendilerine çabuk hareket etme şansı verdiği gibi karlı ve yağmurlu havalarda birçok riski de beraberinde getirmektedir. Tabii göçebe, her hava koşuluna alışık olduğundan çeşitli yaratıcılıklar ile üstesinden gelmektedir. Örneğin; göçerler, yağmurlu havalarda aldıkları önlemleri şöyle ifade etmektedirler: “Bulutların toplanmasından yağmurun yağacağı tahmin edilir. O vakit ilk iş hayvanlar ile ilgili hemen yapılması gereken ne varsa hızlıca yapmak için yaylada bir koşuşturma başlar” (KK141). Mesela çadırın ortasında çukur oluşup çökmesin diye hemen çadırın üst kısmındaki

köşelere birer taş bırakılarak suyun yayılması sağlanır. Çadırın iç kısmında ise taş konulan köşelerin altına birer kova bırakılır. O kovalara yağmur suyu dolar. Böylece çadırın her tarafı değil de sadece belirli yerlerinde su toplanmış oluyor. Kovadaki yağmur suyuyla da kıyafetler, çobanların çorapları, bulaşık vs. yıkanır. Bu uygulamayla hem çadırımızın çökmesini engellemiş oluyoruz hem de su ihtiyacımızı karşılamış oluyoruz” (KK82).

Belirtilen bu önlemlerde yağmurun vereceği zararın tahmin edilerek faydaya nasıl çevrildiği görülür. Ayrıca yağmur yağdığında göçebelerin aldığı bir diğer önlem ise çadırın etrafında, bir çekiç yardımıyla o an pratik bir şekilde bir karış genişliğinde kanal yapmaktır. Böylece yağmur suyu, çadırın altından içeriye sızmadan kanaldan öne doğru akıp gitmektedir. Bu tür anlarda genelde her çadırın etrafında kadınlar, ellerinde birer çekiçle ortalıkta koşuştururlar. Eğer yağmur sele dönüşecek gibiyse, bu kez erkekler de ellerine kürekler alarak zamanın içinde daha geniş kanallar açar ve suyun çadırların olduğu alanlarda toplanmasını engelleyip, dış tarafa doğru yönelmesini sağlarlar. Genel olarak yaylaklarda, dere kenarına çadırlar kurulduğu için göçerler, bu suyun akacağı kanalın dereye ulaşmasına özellikle dikkat ederler. Çünkü bu tarz sağanak yağışlar, yaz döneminde daha çok görülür. Dolayısıyla göçerlerin yaz ve kış dönemlerinde mücadele ettikleri tabiat olaylarının şiddeti de iklime göre ve bölgeden bölgeye değişmektedir. Örneğin; göçer yaşamının yaz dönemlerinde görülen bir diğer uygulama ise büyük su dolu bidonların güneş ısısının vurduğu yerde dizilmesidir. Bu bidonlardan neredeyse her ailenin çadırının önünde bir iki tane bulunmaktadır. Güneşin altında ısınan su ile çocukların banyosu yapılır ve kıyafetler yıkanır. Aslında göçerler için suyu kaynatmak dışarıda ateş yakılarak hemen yapabilecekleri bir iştir. Bu ısıtma şekli onlar için hem güneşten yararlanmanın bir alternatifidir hem de yaz döneminde, odun az olduğu için daha az yakacak kullanmış olmaktadır. Zaten göçebelerin hayatı, tam da bu tarz öğelerden yararlanıp sürdürülme üzerine kuruludur. Eğer göçebeler için tabiatın kendilerine sunduklarından yararlanmanın bir yolu varsa, kendilerini maddi anlamda zorlayacak unsurlardan uzak durulması gerekir. Bu husus, göçebe aşiretlerin hayatının doğa felsefesidir. Sonuçta bu insanların da yemek, çay, banyo, çamaşır, bulaşık gibi zaruri ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların tümünde ateş unsuru en önemli öğedir. Göçebenin çadırında tüp, ocak, fırın gibi aletler olmaz. Zaten bu ürünlerin olabileceği şartlar (elektrik gibi..) da çok nadirdir. Sadece birkaç yaylada elektrik olsa da göçebe kültüründe, yukarıda

sayılan zaruri ihtiyaçların tümü ateş üzerinde yapılmaya dikkat edilmektedir. Bu yüzden göçebe, hem alışık olduğu kültürü dolayısıyla hem de ekonomik olarak bu kadar zorlandığı hayatında ayrıca ücret ödemek istemez. Yani göçebe aşiretlerin iklime bağlı olan bu hayatında her zaman için bir denge hâkimdir. Bu bağlamda göçerler tabiattaki ormanlardan, su kaynaklarından ve bitki çeşitliliğinden çokça faydalanmaktadırlar. En çok yararlanılan gök cismi ise güneştir. Mesela göçebelerin olduğu yaylalarda her çadırın kenarında büyük küçük güneş panelleri dizilidir. Bu panellerin aldıkları güneş enerjisi göçerlerin telefonlarını, el fenerlerini şarj etmektedir. Ayrıca bu panellere ampul kablolarının fişi takılarak geceleri çadırın içi de aydınlatılır. Tabiatın her koşulundan faydalanmayı felsefe edinen göçebelerin düşünce sistemleri var olanı olduğu gibi kabullenmek yerine çeşitli yaratıcı yöntemlerle çözüm üreterek tasarlamaktır.

Göçer aşiretler, doğa olaylarını faydalarına çevirdikleri gibi yaşamlarındaki önemsiz görülen en ufak bir materyalden de faydalanmayı bilirler. Örneğin; göçer yaşamında hiçbir kıyafet atılmaz. Bu kıyafet ne kadar eski ve yırtık olsa da atılmaz, bu parçalar birleştirilip ya binek hayvanların sırtına atmak için yelek olarak kullanılır ya torba şeklinde dikilip heybeler yapılır ve bu heybeler çobanların yemeğinin konulması için kullanılır ya da bu kıyafetlerin parçaları çadırlara yama olarak kullanılır. Göçer kadınlar bazen komşuları olan yerleşiklerden de kullanmadıkları kıyafetleri, eski perdeleri isterler. Bu perdeler özellikle de yaz aylarında hem çadırın kapı kısmına dikilip kapı olarak kullanılmaktadır hem de sineklik olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca yaz döneminde çadırdaki sinekler çok olduğundan göçebeler, yatakları için de hazır sineklikler almaktadırlar. Tül şeklinde olan bu sineklikler gece uyurken yataklarının üzerine bir kılıf tulumu şeklinde geçirilmektedir. Bu tülün köşelerinde yapışık olan kayışlı bağcıklar çadırın içindeki direklerle bağlanır. Böylece yatağın üstü ince bir tül gibi örtündüğünden ve yüksekte durduğundan rahat bir şekilde uyuya bilinmektedir. Bu hazır olan sineklik son yıllarda göçebe yaşamına giren bir materyaldir. Bu yöntem daha çok şehirlerde evleri olup da göçebeliği sürdüren ailelerde görülür. Bu aileler, genelde satın aldıkları evleri kiraya verirler ya da sadece göç dönemlerinde kısa süreliğine kullanırlar. Bu da kent yaşamına girdikçe göçebelerin tanıştıkları yenilikleri, yaşamlarına uyarladıklarını göstermesi açısından önemli bir detaydır. Genel olarak da göçebeler, dışarıdan gelebilecek yeniliklere açıktırlar. arşı pazarlara gidildiğinde veya yerleşik halk ile ilişkilerde, karşılaştıkları olguları yaşamlarına uydurarak denemekten çekinmezler.

Bilindiği gibi göçer hayvancılık yaşamında olanaklar her açıdan kısıtlıdır, bu sebeple göçebeler hayatın değişen ve iyileşen koşullarından yararlanmanın yanında her nesneden faydalanarak yaratıcılıkta yeni ürünler de elde ederler. Konuyla ilgili belirtilen yaratıcılıklar şöyle sıralanabilir: “Biz eskimiş kıyafetlerimizi atmayıp değerlendiririz. Örneğin; eskimiş kot pantolonların dizden aşağı olan kısmını kesip ekmek pişirme esnasında ellerimize eldiven şeklinde takarız. Böylece elimizle ekmeği tandırdan çıkardığımızda elimizin yanmasını önlemiş olur. Ayrıca kot pantolon ve etek parçalarından yuvarlak ve dikdörtgen şeklinde küçük torbalar yaparız. Ekmeği tandıra vuracağımız zaman bu torbaları kullanırız. Eskimiş kazakları da söküp iplerinden şeritler yaparız. Bu şeritler ile binekleri ve yükleri bağlarız (KK127). Koyunların yemi için alınan torbalar ve un torbaları boşaldığında atılmaz. Bu torbalar bazı eşyaların muhafazasında kullanılır. Hatta torbalara toprak konulup çadırların etrafına ağırlık olarak bırakılır” (KK33).

Bu uygulamalara alandaki gözlemlerimizi eklemek gerekirse, göçer aşiretlerin yaşam biçiminde her artık materyalin değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin; meyve ve sebzelerin plastik sepetleri bile atılmaz. Bu sepetler onlar için doğada yaşamayı kolaylaştıran unsurlardan biridir. Bu sepetten bir parça kesip yakılır ve gerek dışarıda gerekse de soba için olsun bunlar kullanılır. Bu sepetler, göçerlerin vazgeçilmezidir. Çünkü şehir merkezine olan uzaklık bir materyali birçok açıdan kullanmayı gerekli kılmaktadır.

Konu ile ilgili yaratıcı fikirler ve yapılanlar şöyle sıralanmaktadır: “Göçerlerin yanında bıçak olmadığında o an bir şey kesilecekse, örneğin; koyunun boynuna ip mi dolanmış veya çadırın ipini mi kesmek gerekiyor orada bulunan bir cam parçası veya sivri bir taş parçasıyla da o işlem yapılabilir (KK188). Bazen de kendimiz bazı taşları bu tür durumlar için sivriltiliriz ve lazım olduğunda kullanırız. Bu şekilde sivri taşların olduğu bir göl var (Gola Hesena denilir). Bu göldeki taşlar çok sivri oluyor. Bu taşlar o kadar keskindirler ki tırpanlar ve keserler bile bu taşlar ile sivriltilir. Bu taşlar, göçerlerin çakılarıdır. Bu sebeple göçerlerin ceplerinde ve çobanların heybelerinde bu taşlardan muhakkak bulundurulur. Göçerler, her şeyi değerlendirir. Örneğin; bu taşlar yanımızda yoksa o an etrafta bulduğumuz kemik parçalarıyla ve elektrik direklerinden düşen fincan cinsi taşları da kesme işlemlerinde kullanırız. Ayrıca özellikle de çobanlıktayken ateş yakmak islediğimizde, bazen çakmak, yanımızda olmayabiliyor. O an çakmak arayışına girmeyiz

zaten alışkanlık olmuş hemen ‘stem’ dediğimiz çakıya benzeyen küçük bir demir parçası vardır. Bu ‘stem’ ile taşı birbirine çarptığımızda kıvılcımlar çıkar. Bu kıvılcımlar ile uçlarında pamuk topları olan bitkileri, kuru yaprakları (KK154), hayvanların etraftaki kuru pisliğini veya ceketlerdeki vatkanın içindeki pamukları tutuşturup ateş yakarız. Hayvanın pisliği kuruduğunda inceldiğinden, bir kıvılcımla hemen tutuşabilmektedir (KK209). Bu stemlerle de, tırpanlar, keserler ve bıçaklar sivriltilir. Her göçer çobanının cebinde; bu küçük taşlar, stem ve ateş yakmak için kullanılan malzemeler muhakkak bulundurulur” (KK154, KK209). Göçerler, bu tarz pratik uygulamalar ile çözüm üretmeye alışık oldukları için yaratıcı oldukları gibi çok da pratiktirler.

Çevresel açıdan ise göçebe hayatı, doğadaki her nesneden yararlanma üzerine kurulu olduğu için sene boyunca yaylalarda yaşayan göçer aşiretler, yaylalarını temiz tutarlar. Zaten her materyalden faydalandıkları için yaylalarında çöp olmaz. Oluşabilecek çöplerini de torbalarda biriktirip yaylanın uzak bir yerine götürüp yakarlar. Göçerler, yaşam alanlarına dikkat ederler. Her davranışını da bu yaşama göre biçimlendirirler. Ayrıca göçerler, doğada çadırlarda yaşadıklarından mutfak kültürleri seyyar olup doğada dayanıklılık gösterebilen eşyaları kullanmayı tercih etmektedirler. Örneğin; göçebe yaşamında cam veya porselen tabaklar kullanılmaz. Alüminyum, demir ve naylon tabaklar tercih edilir. Çay bardağı olarak da su bardakları ve fincan şeklindeki kulplu bardaklarda çay içilir. Misafir için ince belli bardaklar ve kulplu çay bardakları kullanılır. Ayrıca her ailenin kullandığı tencere, tabak, kaşık, çatal gibi mutfak eşyaları, kendilerine ait olduklarına dair kişisel işaretler ile belirlenir. Çünkü göçerler, şehir merkezlerinden de uzak oldukları için kaybolan veya kırılan bir tabağı ancak günler sonra yaylaya gelen bir çerçiden temin edebilir ya da peynir satmak için pazarlara giden kadınlar satın alırlar. Bu olanaksızlıklara çare olarak her ailenin mutfak eşyalarında bir işaret olmalıdır. Bu da işaretleme geleneğini göçebenin hayat tarzında önemli bir ihtiyaç haline getirmiştir. Bu işaretleme geleneği göçebenin koyununda, çadırında, çobanının kepeneğinde ve çadır içi erzaklarında hemen kendini gösterir.

Göçerlerin bu konudaki görüşleri şunlardır: “Biz göçeriz, bu yüzden bu yaşamdaki her eşyamız tıpkı hayvanlarımız gibi işaretlerle belirlenir. Mesela bir aile, tabak çanağının iç kısmını işaretlerken diğeri tabağın kenarına veya alt kısmına bir boya sürer. Herkes kendi işaretini bildiğinden bir eve misafir geldiğinde birbirimizden tabak çanak isteriz. Daha sonra tabaktaki işaretlerle hangi tabağın vs. kime ait olduğu belli olduğundan kaybolmaz”

(KK82, KK76, KK238). Bu işaretleme âdeti göçebe yaşamının bir gereğidir. Örneğin; göçebelerin kıyafetleri bile aynı gibi görünür. Çünkü göçebeler, iş güçleri sebebiyle genelde koyu renkli giyinmelidirler. Bu yüzden çocuklarına ve kendilerine aynı renkten ve modelden kıyafetler almakta bir sakınca görülmez. Çünkü aynı renk alınan kıyafetin bir yerine dikiş ipi ile bir işaret konularak belirleneceğinden kendileri için sorun olmamaktadır.

Göçebe aşiretlerin hayatı, yüzyıllardır sürdürülen bir yaşam biçimidir. Günümüzde yapılan uygulamalar geçmişten beri atalarından nesilden nesile aktarılarak kendilerinde kalan miraslardır. Bu sebeple göçer aşiretler, nerede olursak olalım başımızın çaresine bakarız anlayışı ve cesaretindedirler. Örneğin; göçebeler, gittikleri yaylalarda kurumuş olan kuyuların içinde ateş yakarak, kuyunun zeminindeki yılan, böcek, akrep vs. ne varsa yakarak temizlerler. Bu yöntemler ile olabilecek olumsuzlukların da önüne geçilmiş olmaktadır. Bu önlemler doğa olaylarını tahmin ederek de yapılmaktadır. Zaten göçebe aşiretlerin doğa olayları daha yaşanmadan tahminler yürütüp önlemler alması ve ona göre zamanı ayarlaması, tam göçebeliğin doğal yaşamının bir sonucudur. Bu da göçebe kültürüne has bir geleneksel hava tahmin yöntemini ve halk takvimini ortaya çıkarmaktadır.

7.1. HAVA TAHMİN VE TAKVİM BİLGİLERİ

Doğanın her koşulunu yaşayan göçebe aşiretleri, yaşamlarını hava durumuna göre biçimlendirmektedirler. Günümüz koşullarında teknolojinin gelişmesi ve radyo, telefon gibi unsurlar ile hava durumundan daha rahat haberdar olunabilmekteyse de göçerler, kendileri havanın o anki şartlarına göre bazı tahminlerde bulunup korunma pratikleri gerçekleştirmektedirler. Bazı unsurlara, inanışlar bağlamında anlamlar yükledikleri ve ona göre bir çare buldukları da görülmektedir. Örneğin; göçebe yaşamında yağmurun yağması demek otlak alanlarının yenilenmesi ve sürülerinin doyması, gelişmesi demektir. Son kaç yıldır küresel ısınma sebebiyle kuraklığın baş göstermesi en çok iklime bağlı yaşayan göçebeleri etkilemiştir. Göçebe yaylalarında toplanıp yağmur duası yapılmaktadır. Kurbanlar kesildiğinde veya hayvanlarının zekâtı verildiğinde yağmurun bereketinin çoğalması için de niyet edilmektedir. Çünkü göçerler için yağmur, yaylaların otlaklarının yenilenmesi ve hayvanlarının su ihtiyacını gidermek için su kanallarının, derelerin ve kuyuların dolması açısından çok önemlidir. Bu yüzden yağmur yağdığı esnada şükredilir ve şehadet getirilip, sürekli besmele çekilir.

Göçebe aşiretler, doğada yaşadıklarından, her ne iş ile meşgul olurlarsa olsunlar hava durumuna göre bir yol haritası çizerler. Yapılan hava tahminleri ve alınan önlemler şöyle örneklendirilmektedir: “Sabah dışarı çıktığımızda ilk işimiz havaya bakıp bugün yağmur var mıdır yok mudur diye bir tahminde bulunmaktır. Gökyüzüne baktığımızda gökyüzünün ve bulutların rengine göre yağmurun hangi yönde yağdığına ve nereye doğru geldiğini o an tahmin edebiliriz. Örneğin; Bagok Dağı’nda yağmur yağıyorsa, gökyüzünde yağmur çisentileri görünür. O vakit yağmur bu tarafa doğru geliyor diyerek önlemimizi alırız. O an dağdaysak kış döneminde, hayvanları üşümesin diye hemen yaylaya, çadırlara getiririz. Yaz dönemindeki yağmurun hemen sonrasında güneş çıktığı için hayvanlar hemen kururlar ama kış döneminde hayvanların yünü ıslak kaldığı için çabuk hastalanırlar. Ayrıca gökyüzüne baktığımızda, bulutlar aşağı doğru inmişse, yağmur yağacak denilir. Bulutlar yukarı doğru çıkmışsa yağmur yağmayacak denilir. Eğer dolu bir tarafı vuruyor bir tarafı vurmuyorsa, o an bunun yıldırımın habercisi olduğunu anlarız. Çünkü bu tür durumlarda muhakkak bir yere yıldırım çarpar. Kışlaklarda olduğumuzda, eğer gökyüzünün her tarafı tek renk olarak beyazlaşmışsa demek ki her yerde kar yağacaktır denilir. Bunun için gün içerisinde sürüyü yaylaya getirip çadırlara koyarız. Eğer gökyüzünde hiç bulut yoksa da ayaz olacağının işaretidir. Mesela havada tek bir bulut bile varsa havanın sıcak olacağına işaretir. Ayaz olan günlerde çok soğuk olacağından sıcak giyiniriz. Çobanlar ise dağda ateş yakıp ısınmak için önceden odun toplarlar. Yaylaklarda çoban ara ara kendini ısıtıp sabaha kadar iki üç kez hayvanları kaldırıp otlatıp yürütür. Böylece hayvanlar da ısınır. Kışlaklarda ise hayvanlar, barınaklarda muhafaza edilseler bile ayaz gecelerde ısınırlar diye iki çadır birleştirilir. Çünkü hayvanlar bir arada olduklarında birbirlerini nefesleriyle ısıtırlar. Ayrıca kışlaklarda sabahları bazen çok aşırı soğuk oluyor, bu tür durumlarda ise hayvanlar bir iki saat geç dağa otlatılmaya götürülür” (KK180).

“Zaten gökyüzüne bakıldığında, yağmurun yağacağı, bulutların toplanmasından anlaşılmaktadır (KK82). Bazen de yaz aylarında eğer güneş çok aşırı derecede kızgınsa, sıcaklık çok fazlaysa bu durum yağmurun yağacağının işaretidir denilir (KK180, KK208). Ayrıca yağmur yağdığında aşırı bir rüzgâr oluyorsa bu da şimşegin habercisidir denilir (KK208). Eskiden şimşek ve yıldırım çarpmasın diye de önceden çadırın üzerine bir demir sapan bırakırdık. Günümüzde demirin yıldırım çektiği söyleniyor (KK52). Bu yüzden bu tür havalarda telefon (KK148), radyo gibi demir ve frekanslı aletleri hemen

kapatırız” (KK220). Ayrıca göçerlerde şimşek boncuğu vardır. Bu boncuk bulutların rengindedir. Hava bulutlu olduğunda, bu boncukları hem çadırlarımızda bir direğe asarız hem de çocuklarımızın boynuna kolye olarak takarız. Bu boncuk hangi çadırda olsa, o çadıra şimşek çarpmaz denilir” (KK215). Göçer aşiretlerin yaşamında uyguladıkları bu tahminler, yaşanmışlıklara dayanmaktadır. Zaten “hava durumu tahmininde, tabiatın gözlemlenmesine tecrübeler/verilere dayanan gözlemlerin önemli bir yeri vardır. Teknolojinin olmayışı veya yetersiz oluşu toplumları kendilerine has hava tahmini yöntemleri geliştirmeye yönlendirmiştir” (Demir, 2019: 215). Yani burada yaşam biçiminden kaynaklanan mecburi bazı hususların tahminler ve inanışlar ile önlenmesi söz konusudur. Özellikle yapılan tüm uygulamalar ve anlatılan anlatıların kökeninde inanç boyutu ve atalarından öğrendikleri yaşanmışlığın izleri vardır. Bu da göçebeler arasında dinî boyutun inanışlar ile şekillenmesinin ötesinde yaşanmışlığa olan inanış gereği oluşan inançların ve geleneksel yaklaşımların da varlığını gösterir. Çünkü “din” göçebeler arasında üzerinde enine boyuna düşünülen ve hacı hocaların önerileriyle şekillenen bir olgu değildir. Yaşam biçimlerine, iş güçlerine ve mezheplerine göre Müslümanlığın gerekliliklerini yerine getirdikleri bir husustur. Bu açıdan göçebelerin yaşam biçimi ve benimsedikleri anlayışlar aşağı yukarı göçebelik tarihleri boyunca aynen sürdürülmüştür. Bu durum doğadaki yaşamları açısından da aynıdır. Göçebeler, doğalarını tasarlayarak dönüştürmeyi tüm yaşamları boyunca tabiatla mücadele ederek öğrenmiş ve alışmışlardır. Göçebe aşiretler, yılın 12 ayını da doğada yaşadıklarından yaşamlarında her şey bellidir. Neyin olup olmayacağı aşağı yukarı tahminler ile hesaplanmaktadır. Bu yaşama alışan sadece insanlar değildir. Gece gündüz doğada yaşamaya uygun yaratılan hayvanların da bazı olgulara karşı korunma pratikleri uyguladıkları görülmektedir. İnsanlar da hayvanın bu içgüdülerinin dışa vurulduğu davranışlarından faydalanarak doğal olaylara karşı tahminler yürüterek, kendilerini muhafaza etmişlerdir.

Konuyla ilgili belirtilen örnekler şunlardır: “Yaz döneminde dağda hayvanları otlatırken, bazen bulutlar gökyüzünü kaplayıp hava karardığında sürü, bir anda otlaqlara saldırır ve çok hızlı bir şekilde otlar. Nasıl ki birazdan yağmur yağacak hemen akşam yemeğimi yiyeyim dercesine sürüde bir telaş oluyor. Özellikle sonbahar ve kış dönemleri yağmurun en çok yağdığı dönemler olduğundan, bazen koyunların başını aşağıya doğru yere değdirdiği görülüyor. O an çobanlar, hayvanların bu davranışlarından demek ki hava kötü olacak deyip önlemini alırlar (KK41). Ayrıca kış döneminde bazı günler, hayvanlar

yemini ve suyunu da içse çadıra girmek istemezler. Bu durumda da bugün hava güzel geçecek ki hayvan dışarıda kalmak istiyor denilir. Ama hava soğuksa biz müdahale etmeden kendiliğinden içeri koşuyorlar (KK137, KK139, KK153). Bazen de hayvanlar çadırdan kendilerini büzüp çıkmak istemiyorlar. O zaman demek ki bugün hava kötü olacaktır. Yani ya yağmur yağacak ya da dolu yağacak diyerek önlem alınıyor (KK41). Ayrıca kışlaklarda, havanın ısınması yer altındaki yılan, akrep gibi böceklerin yeryüzüne çıkacağına işaretler. Bu durum ise göçebe yaşamında ilkbahar göçünün vakti demektir. Bu vakitte ise hemen doğuya gidilir” (KK139).

Buradaki görüşler ışığında hayvanların davranışlarına ve yeryüzüne çıkışlarına göre gerek hayvanlardan gelebilecek zararları gerekse de bazı tabiat olaylarının yaratabileceği zararları en aza indirerek kurtulmak için alınan önlemlere göre yaşamın şekillendiği değerlendirilmesi yapılabilir. Demirören’e (2002: 1) göre; “Hayvan davranışları, bugün olduğu gibi benzer nedenlerle ilk çağlarda da önemliydi. Hünerli avcı ve balıkçılar tahminlerini genellikle avlarının davranışlarını dikkate alarak yürütürlerdi”. Aslında bu görüşler, göçebelerin doğaya karşı geliştirdikleri stratejilerinin geçmiş tarihlere kadar dayandığını göstermektedir. Normal şartlarda da göçebe kültüründe yaşamışlıklardan yola çıkmak bu yaşamın felsefesidir. Göçebeler için tabiat her görülen olayın ve hayvanlarının davranışları bile bir olgunun habercisidir. Çünkü bu insanların yaşamlarında tabiat olayları ve hayvanları ile olan etkileşim en üst seviyededir. Hatta bu iki hususa göre yaşamlarındaki özel anlar bir zaman dilimine oturtularak takvime bağlanır. Dolayısıyla göçebeler yaşamsal süreçlerinde doğaya ve yarattığı her şeye anlamlar yükleyerek eylemlerde bulunurlar.

Göçebe aşiretlerinin yaz kış sürdürdükleri çadır yaşamında doğayla kurulan bütünlükte tabiat olaylarıyla mücadele edilerek geliştirdikleri düşünce sistemlerinin ilki, iklime göre yapılan bölge değişimleridir. Bu büyük değişim beraberinde çeşitli değişiklikleri de getirmektedir. Göçebeler arasında bu değişim için “dünyamızı değiştiririz” denilir. Göçebelerin burada söylediği “dünya” yaşanılan bölge anlamında kullanılmaktadır. Bu değişim özelde göçebeleri genel olarak ise yerleşik kesimdeki halkı ve hatta bu süreçte yaşanan olaylar sebebiyle ülke genelinde yankıları olan göçler ile yaşanmaktadır. Kısacası göçebe yaşamında en önemli dönemlerin belirlenmesinde meteoroloji yani mevsimsel döngüler ve iklim özellikleri çok fazla etkilidir. Dolayısıyla hava tahminleri

ile geliştirilen halk meteorolojisi halk takvimiyle iç içe geçen ürünlerdir. Göçebe yaşamında bu iki husus, birbiriyle bağlantılı gelişmekte ve şekillenmektedir.

İnsan hayatının sürdürülmesinde takvimlerin yeri önemlidir. Çünkü “takvimler, nicelikçe eşdeğer birimlerden oluşmuş bir zaman ile nitelikçe özdeş birimlerden oluşan bir zaman arasında ayırım yapma olanağı yaratır” (Connerton, 1999: 105). Bu ayırıma olan bakış açısı resmi ve geleneksel açıdan iki farklı takvimi ortaya çıkarmıştır. Geleneksel takvimlerde zaman düzlemi, toplumların yaşam biçimleriyle de alakalı olup, daha çok yaşanmışlıklardan yola çıkılarak ya da bir olaya ve ana dayandırılarak düzenlenmiştir. Bu takvime halk takvimi denilir. “Halk geleneklerindeki takvim genellikle geçmişte belli bir olayın zamanını göstermek için toplumun yaşamında iz bırakmış önemli bir olay ile belirlenmektedir. Örneğin; 93 Harbi (1876), Van depremi (2011) gibi” (Boratav, 2013: 152). “Yaşamlarını hayvancılık ile sürdüren toplumların takvimleri ise mevsimlerin ve bu mevsimler içindeki bölünmelerin yıl içinde her defasında aynı hava şartlarına rastladığı bir düzlemde gerçekleşmektedir. Bu toplumun halk takvimleri güneş takviminden çok farklı değildir. Ancak ayların adlarında ve bölünmelerinde, bazı etkenlerden gelme çeşitlilik görülmektedir” (Boratav, 2013: 152). Bu çeşitlilikler, gerçek göçebelerin hayatlarının tüm zamanlarının çadır yaşamında yaylalarda ve hayvanlarıyla geçirilmesi açısından incelendiğinde, “doğa ve hayvanlar” olarak iki unsur ön plana çıkmaktadır. Göçebelerin yaşam döngülerinin neredeyse tüm aşamaları bu iki unsurun merkezde olduğu düşünce sistemiyle ve simgelerle belleğe yerleştirilmektedir. Bilindiği gibi senede ilkbahar, yaz, sonbahar kış diye 4 dönem vardır. Bu dönemlerin art arda gelişi eski zamanlardan beri iklime göre belirlenen bir zamansal dizilimdir. Tabii ki kendi içerisinde bazı inanışlara göre şekillendirilen hususlar da elbette vardır. Bu hususlar, göçebeler açısından değerlendirildiğinde bu dönemlerin kendi içerisinde yaşam biçimlerine ve hayvancılık faaliyetlerine göre dönemlere ayrıldığı ve kendilerine has bir takvim oluşturdıkları görülür.

Göçebeler, göçer hayvancılıktaki takvimlerini neye göre düzenlediklerini şöyle belirtmektedirler. “Örneğin; ilkbahar ve sonbahar arasındaki vakte ‘ahle ber’ denilir. Bu dönemde ot hiç olmadığı için bu dönemi hayvanlarımız rezil oluyor diye aklımızda tutmaktayız. Göçerler, 3 ay kış, 3 ay yaz, 3 ay sonbahar, 3 ay ilkbahar diye tarihleri aklında tutar. Bu dönemler içerisinde önemli anlarımızı, yaşadığımız olayları ve çocuğumuzun yaşını belirleriz. Zaten bizler ayların isimlerini bilmediğimiz için yaşımızı;

yün kırpma zamanıydı, hayvanların satış zamanıydı, hayvanların doğum zamanıydı, göç dönemi idi, kış dönemi idi, bahar gibi vakitlere göre bir tarih ile belirleyip aklımızda tutarız” (KK119, KK136).

Burada belirtilen zaman tahminlerinde, aşiretlerin geçimlerini sürdürdükleri hayvancılık faaliyetlerinin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Çünkü hayvancılık faaliyetlerinin gerçekleştiği dönemler geçmişten beri belli olduğu için bu dönemlere denk gelen durumların bu faaliyetlere göre adlandırılması göçebeler için tarihleri akılda tutmanın en kolay yöntemidir. Ayrıca göçebe kültüründe hayvancılık faaliyetlerine göre uyarlanan dönemlerin dışında, geçmişte yaşanan önemli olaylara göre de hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır. Hatta göçebeler arasında en güvenilir yöntemlerin yaşanmış bir tecrübeden yola çıkılarak yapılmasıdır denilir. Bunun için sıklıkla “bir tecrübe bin nasihate bedeldir” atasözü söylenilir. Dolayısıyla bu yaşanmış olaylar göçebelerin anlatı kültüründe de yer alarak kuşaktan kuşağa aktarıldığı için geçmişle bağ her dönemde kurulabilmektedir.

Örneğin; göçer hayvancılık yaşamında kaplumbağa ile bahar dönemi ve göç sürecinin ilişkilendirilmesi ile ilgili anlatılan şu efsane hem anlatı kültürü için hem de halk takvimi açısından önemli bir örnektir. Efsaneye göre; “Kaplumbağalar çok zekidirler. Kâfirlerin bu kadar akıllı ve zeki olmayı kaplumbağalardan öğrendikleri söylenmektedir. Nisan ayının 7-8’iymiş ve kâfir bir aile dışarıda kaplumbağanın yeri kazdığını ve başını toprağın içine koymaya uğraştığını görmüş. Adam, orada hayret ediyor ve bu hayvan bir mesaj vermektedir deyip, evde yünden yapılan keçeyi kesip ailesi ve öküzleri için başlık yapıyor. Bu başlıkları hem kendilerinin hem de öküzlerinin başına iyice sarıyor. Orada bulunan insanlar, bu adam ile dalga geçiyorlar. Nisan ayı olmasına rağmen bir anda fırtına kopuyor ve o kadar ayaz oluyor ki Bitlis/Hizan’da sular dereler donuyor. Hatta birden dolu o kadar yağıyor ki herkesin hayvanının başı kopuyor, sadece o adamın ailesi ve hayvanları zarar görmüyor. Günümüzde, bu hikâyeden dolayı 7 Nisan’dan önce hiçbir göçer, çadırını bozup da göçe başlamaz. Göçerler, 7 Nisan’a kadar halen kışın ve sert havanın kokusu var derler. Çünkü halen kış ayı ile bahar ayı arasındaki üstünlük mücadelesi devam ediyor. Bu yüzden bahar galip gelmeden, baharın işi yapılmamalıdır. Eğer sabırsız davranılırsa yolun sonu hüsrandır. Bu sebeple göçerler, tüm hazırlıklarını yapar ve 7 Nisan’ın ertesi günü kabileler halinde göçe çıkmaya başlarlar” (KK57).

Göçebeler arasında oldukça yaygın anlatılan bu efsanenin gün yüzüne çıktığı ve dillerde anlatıldığı dönem tabi ki ilkbahar göç dönemidir. Nisan ayının ilk haftası neredeyse her yaylada, akşamları bir çadırda ortam kurulur ve göç süreci ile ilgili alınması gereken önlemler konuşulur. Bu esnada muhakkak ailenin ileri gelen yaşlı bir kişisi bu efsaneyi anlatmaya başlar. Burada verilen mesajlar öncelikle sabırlı davranılması ve baharın kendisini tam anlamıyla kendilerine hissettirmesidir. Aksi takdirde yaşanacaklar karşısında bir mağduriyet yaşanması yüksek bir olasılıktır denilir. Bu yüzden göçer hayvancılık yaşamında en erken başlanılan göç tarihi kuraklık sebebiyle otlak alanlarının bitmesi üzerine 2021 senesinin ilkbahar göç dönemiydi denilir. Buna rağmen bu efsanede anlatılan tehlikeye karşı ilk hafta sonrası göçe çıkılmaya dikkat edildi. Göçebeler için atalarının onlara aktardığı olaylara göre eylemde bulunmak hem tecrübeli oldukları için daha güvenilirdir hem de çocuklarına iş güçlerini ve yaşam biçimlerini sürdürmeleri için yapmaları gereken güvenli yolları gösterdikleri için önemlidir. Çünkü gençler de onların yaptıklarını yapacaklarından dolayı bu tür şeylere özellikle dikkat edilir. Baharın gelişi ile gençlerin kanı kaynamaktadır ve hemen göçü başlatıp yaylalara ulaşmayı isterler. Göçebeler, doğaları gereği yaylalarda daha çok mutludurlar. Bu yüzden kar boran dönemini baharın gelişi ile kutlamayı ihmal etmezler. Öyle ki baharın gelişi karşısındaki sevinç yapılan sedirlere ve heybelere işlenen çiçek motifleriyle de kendini göstermektedir. Yaz döneminde göçebelerin giyimleri de daha renklidir. Kış dönemindeki kaba saba ve koyu renkleri yerini kırmızı, pembe, yeşil gibi renkli kıyafetlere bırakır.

Göçebe aşiretlerde baharın gelişi, kış ile yaz arasındaki bir mücadele sonucunda yazın galip gelmesi üzerinedir. Konuyla ilgili bir anlatı ise şöyle söylenmektedir: “Kış döneminde çok soğuk olan ve adına ‘kara kış’, ‘kara kırk’ dediğimiz kırk gün vardır. Bu ‘kara kış’ın başladığı gün yaşlı bir kadın, (pirê/helan) küsüp babasının evine gider ve çocuklarını orada uyutur. Kara kırkın sonunda ise yaşlı kadın, çocuklarını uykudan uyandırır ve kalkın soğuk sudan için bu son soğuk sudur. Artık soğuk su içemezsiniz der. Yaşlı kadının bu sözlerinden ise ‘kara kırkın’ bittiği anlaşılmaktadır. O vakit, hava ve toprak ısındığı için yer altındaki yılanlar, fareler, akrepler, böcekler hepsi yeryüzüne çıkar. Bunlar da baharın göstergesidir deniliyor. Yani kara kırkın başında yaşlı kadının, baharı ve bu hayvanları getirmek için küsüp gittiği söyleniyor. Bu kara kırkın sonunda havaya, suya ve toprağa cemre düşer. Bu kırk günün bitiminde geceler kısalmaya,

gündüzler uzamaya başlar. Gündüzlerin uzamaya başlaması ise koyunların iyi besleneceğine işarettir. Çünkü artık yeşillikler çıkacak ve koyunlar otlayıp doyacaktır diye sevinilir. Yaz döneminin kırk gününün başlangıcında ise gündüzler kısaltmaya, geceler ise uzamaya başlar” (KK209).

Özellikle de yaşlı kesimin dilinde olan bu anlatıda kara kış olarak tabir edilen çetin kış günlerinin içeride kapanarak geçirildiğine ve önemli işlerin yapılamadığı zamana denk geldiğine işaret edilmektedir. Ayrıca göçebeler için cemrelere göre kış döneminin bitişi hesaplanarak kış takviminin son yaprakları kapatılır ve yaz takvimi başlar. Artık yaz döneminde, yeryüzüne çıkan her böcek, yılan vb. hayvanlar, göçebeler için sıcaklıklar arttığı için göçe başlanılmalıdır demektir. Bu hesaplamalar ile akılda tutulan tarihlere göre göçer hayvancılığın takvimi oluşturulmaktadır.

Belirtilen bu anlatılarda önemli bir detay da okuma yazmanın çok düşük olduğu bu toplumda, ilkel şartların hayatı nasıl şekillendirdiği ve yönlendirdiğidir. Bu şekilde akılda tutulan zaman olgusu ve mevsimler ile ilgili bazı sözler ritmik şekilde söylenerek de hafızalarda yer edinmektedir. Örneğin; bahar ayının gelişi için yaşlı kadının ağzından, şubat ile mart arasında şöyle bir konuşma geçtiği belirtilmektedir: “ ‘Dayika minê adarok bidin ji min ra sê rojan, ez giskê pirê, zaroka te râ bidim har. Burada; şubat ayı mart ayına; sen sert günlerinden üç günü bana ver. Ben sana yaşlı kadının bir oğlağını kurban edeyim’ der” (KK160). Burada kış döneminin en sert geçen günlerine işaret edilerek önlemin alınması vurgulanmaktadır. Göçebeler için yaz dönemine ve kış dönemine giriş göçler ile zorlu süreçlerden geçilerek olmaktadır. Bu yüzden atlatılan çetin günlerin ardından kurbanın verilmesi de önemli bir detaydır. Burada hem kış döneminin hem de göç sürecinin zorlu sürecinden kurban aracılığıyla geçileceği inancı yatmaktadır. Göçebeler kış döneminde hem maddi hem de manevi açıdan zorlandıkları için anlatılan anlatıların çoğu kış süreci ve ilkbahar göçü üzerinedir. Örneğin; “Göçerler arasında kış döneminde ‘zip’ denilen birkaç gün vardır. Bu ‘zip’ şubat ve mart ayının en sert geçen günlerine denilir (KK160, KK209). Bu ‘zip’ süreci için şubat ayının son üç günü ile mart ayının ilk dört günü (KK209) ya da şubat ayının son çarşambası ile mart ayının ilk çarşambasıdır denilir (KK160). Bu süreç, çok sert geçilecektir denildiği için göçerler bu süreçte önemli işlerini yapmazlar ve bugünler için önceden kendilerinin ve hayvanlarının önlemini alırlar (KK160, KK209). Hatta ‘zip’in gelişi ile ilgili şu sözler söylenmektedir: “Zîp in zîpdar in bibarin ne barin hedar in: Yani ‘Sert sertliği getirecek ve kar üstüne kar

yağıp hedar olacaktır” (KK160). Bu zip günleri geçtikten sonra ise şöyle söylenmektedir: “Zîp xeyidî, bahar zevicî: Yani bu kötü günler küsüp gitti artık bahar ayları geldi demektir (KK160). Ayrıca kış aylarında, belli günler ve geceler vardır. O vakitlerde her zaman çok kar yağar. Eskiden bu kar yağışları çok olduğu için bugünleri hatırimızda tutar ve ona göre işlerimiz için önlem alırdık. Son yıllarda kar azaldığı için önemsenmiyor ve o günleri artık anmıyoruz. Ama halen havalar ısındığında, leylekler görüldüğünde ve sarı çiçekler (pizpizo) açtığı gibi artık bahar geldi deriz (KK209). Ayrıca gökkuşağı çıktığında da bahar geldi artık, çiçekler açacak, otlar yeşerecek denilmektedir” (KK230).

Göçer yaylalarında baharın gelişini simgeleyen bu olgular, deyimler ve anlatılar, heyecan ile karşılanmaktadır. Örneğin; havanın ısınmasıyla çıkan gökkuşağını görmek için herkes çadırdan dışarı koşar ve özellikle de genç kızlar, dilekler tutmak için gökkuşağı kaybolana kadar dışarıda beklerler.

Yaz kış sürdürülen tabiat hayatında göçebe aşiretlerin, namaz ve iftar vakitlerinin de bu tarz tahminlere göre yapıldığı belirtilmektedir: “Bizde saat yoksa gökyüzüne bakarız eğer gölgem benim boyuma denk gelirse öğlen vaktidir. Gölge boyumu geçerse ikindi vaktidir deyip namazımızı kılarız (KK209). Göçer hayvancılık yaşamında Ramazan ayları genelde göçe denk geliyor. Bu yüzden yanımızda takvimleri de taşırız (KK224). Ayrıca telefon ve saatler de yanımızda bulunur. Fakat yanımızda saat ve telefon olmadığında ya da bunlardan anlayan kimse olmadığında çünkü okuma yazması olan çok az insan etrafımızda vardır. Bu tür durumlarda, güneşin batışına göre biraz geç olacak şekilde iftar açılır (KK48). Göçerler, geç yiyelim ama erken yiyip orucumuzu bozmayalım derler (KK224). Ayrıca gökyüzünde tam bu vakitte, 6-7 yıldız vardır. Bu yıldızlar hareket hâlinedirler ve gökyüzüne doğru yükseliyorlar. Gökyüzüne baktığımızda, hangi yıldız gökyüzüne tam yükselmişse o an ezan vaktidir deyip iftarımızı açarız. Eğer çobanlıktaysak o an hemen süt sağıp orucumuzu açarız (KK209). Göçerler, bu yıldız Kuzey Yıldızı derler. Sahur vaktinde ise gökte görünen bir yıldız vardır. Bu yıldız daha kaybolmamışsa hâlen sahur yapılabilir denilir. Yani sahur vaktimizi bu yıldızla göre ayarlarız (KK48). Ayrıca akşamüzeri gökyüzünde görünen ilk yıldız, akşam ezanının vakti demektir. Sabaha karşı kalan son yıldız ise sabah ezanının vakti demektir” (KK237). Yıldızlara göre ayarlanan zaman dilimi okuma yazma bilmeyen kimseler için bir çözüm olmaktadır. Bu tahminler ile zamanlarını sistemli bir hâle getiren göçerler için

gök cisimleri ve doğa olayları birer ipucudur. Bu ipucular ile şekillenen takvimler göçebelerin belleklerinde saklıdır.

Göçebe aşiretlerin halk takviminde yer alan tarihlerin neredeyse tamamının kökeni tecrübelerle dayandırılmaktadır. Çünkü ancak tecrübeyle sonuç kestirilir. Yani “ne türden olursa olsun belli bir deneyimin akla yakın olduğundan emin olabilmek için onu, daha önceki deneyimlerimizin oluşturduğu bağlama dayandırmak zorunda oluşumuzdur” (Connerton, 1999: 15). Anlatılan tüm anlatılar ve belirtilen tüm görüşlerin dayandırıldığı tek husus Connerto’nunda dikkat çektiği gibi deneyimdir. Genel olarak göçebeler de “büyüklerimiz böyle demişti, büyüklerimiz böyle uygun görmüş bizler de yaparız” derler. Çünkü büyükleri yani ataları, yaşadıkları bir olay sonrası bir tarih belirlemişler ve bu tarih kuşaktan kuşağa sözlü aktarımla günümüze kadar ulaşmıştır. Öyle ki göçebeler arasında bazı günlere karşı bile özel uygulamalarda bulunulur ya da herhangi bir iş yapmaktan kaçınılır. Üstelik aynı yaşam biçimine sahip olmalarına rağmen her aşiretin hem hayvancılık hem de kendileriyle ilgili özel işlerinde bile yapmaktan kaçındıkları günleri vardır. Göçerler, bugünleri şöyle sıralamaktadırlar: “Alikan aşiretinde ‘çarşamba ve cumartesi’ (KK16, KK85, KK86). Soran aşiretinde ‘salı ve cumartesi’ (KK148, KK153, KK154), Duderan aşiretinde ise ‘çarşamba ve cumartesi’ günlerinde önemli bir iş ve tören gerçekleşmez (KK160). Hatta bizler şahsi işlerimiz olan banyomuzu, tırnaklarımızın kesilmesini bile bu günlerde yapmayız. Çocuklarımızın başını yıkamayız, erkekler saç sakal tıraşı olmazlar. Büyüklerimiz yapmamışlar bizler de yapmıyoruz” (KK69).

Göçebeler arasında belirtilen bu “günlere” yüklenen uğursuzluk, aile büyüklerinin yaşadıkları bazı olaylar sonucunda oluşmuştur. Her aşiretin kendi akrabalarıyla olan yakınlığı, gerek aşiret içinde olsun gerekse de aile içinde olsun farklı olduğu için ve yaşadıkları da yine farklı olduğu için kendilerince bir sistem geliştirmişlerdir. Göçebelere göre; “aile büyükleri bir yere gitmiştir ve o gün ciddi bir hayati tehlike atlatmıştır. Bu yüzden bu gün için ahdetmiş ve bir daha bugünde, bir işe kalkışmayacağım demiştir” denilir. Bu söylem üç aşirette de aynen söylenilmektedir. Göçebeler, bu söyleme çok fazla inandıkları için uğursuz olarak inandıkları bugünlerde günlük yapılması gereken işlerin dışına çıkmazlar. Hatta bu günlük işlerde dahi diğer günlere göre bir bereket beklenilmemektedir. Mesela yaz aylarında her gün süt sağımı yapılır. Ama her aşiretin belirlediği özel günündeki süt sağımında süt eksikse pek sorgulanmaz. Çünkü göçebelere göre bugün zaten uğursuzdur. Bu yüzden bu kadarı bile baş göz üstüne denilir. Örneğin;

Duderaan aşıretinin aile büyüklerinden Hacı Abdullah ile Siirt'e gidilip Duderaanlıların reisi ile görüşme yapıldığında dönüş çarşamba gününe denk geldiği için kendisi gelmek için bir türlü ikna olmuyordu. "Büyüklerimiz çarşamba günü yola çıkmamıştır eğer biz çıkarsak muhakkak başımıza bir bela gelecektir" diyordu. Bu açıklamanın dışında başka bir şey söylenmemektedir. Onlara göre bir zamanlar bir olay yaşanmış ki büyükleri artık bu "günü" uğursuz saymıştır. Büyüklerinin kendilerine aktardığı bu tecrübeler zamanla birer inanışa dönüşmüş ve yaşamlarının biçimlenmesinde rol almıştır. Kısacası "çarşamba, salı ve cumartesi" günleri uğursuzluğun simgeleri olarak göçebe aşiretlerin halk takviminde yerini almıştır. Özellikle de göçebeler arasında "çarşamba gününe" karşı inanılmaz bir korku vardır. Tabii korkulan günler ile beraber ölen yakınlarının hayratlarının yapıldığı ve mübarektir dedikleri "perşembe ve cuma" günleri de göçebelerin kutsal günleri olarak halk takvimlerinde yerini almıştır. Bu iki gün, genel olarak yerleşik halkta da kutsiyet yüklenen ve özellikle mevlitlerin ve hayratlarına verildiği günler olarak bilinir. Göçebeler arasında da bugünler için mübarek günlerdir denilir. Ama göçebeler, yerleşikler gibi mevlit okutmasını veya hayratları özellikle bugünlerde yapmaya dikkat etmezler. Sadece dilden dile kendilerine ulaşan bilgilere göre bir mübarek rol yüklenmiştir. Aslında bu hususu, yerleşik halk ile aralarındaki etkileşimin sonucu olarak da görmek mümkündür. Çünkü göçebeler, inanışlar açısından yerleşik halka göre daha sade bir yaşama sahiptirler. Göçebelerin hayatında tabiatla olan mücadele sonucunda zorlu iş gücüne karşı deneyimlenmiş kaçınmalar ile oluşan geleneksel tahminlere göre önlemleri ve bazı inanışları vardır. Bu önlemler zamanla hava tahmin yöntemlerini ve takvimlerini belirlemiştir. Örneğin; göçebelere göre, gökyüzündeki yıldızların bir anlamı ve kendi yaşamlarında bir işlevi vardır. Bu bağlamda bazı önemli günler ve olgular hakkında verilen örnekler şöyle sıralanmaktadır: "Göçerlerde her aya bir ad verilir. Yani göçebelerin kendilerince bir takvimleri vardır. Gökyüzündeki en parlak olan iki yıldız belirdiğinde bu iki yıldız Leyla ile Mecnun denilir. Bu iki yıldız birbirinden uzaklaştığında Leyla ile Mecnun ayrıldılar, yakınlığında ise Leyla ile Mecnun birleştiler denilir. O vakit yaylada birbirlerine seslenilir ve herkes dışarı çıkıp bu yıldızlara bakar. Ayrıca temmuz ayının sonunda bir yıldız çok parlar ve belirginleşir bu yıldız 'Kûrax' denilir. O zaman her göçer sürüsünden iki koyunu en yükseğe çıkartır. O yıldız en yüksekte çıktığında yüksek yere çıkartılan koyunlar koşturularak yarıştırılır ve

o iki koyun arasında silah patlatılarak ateş edilir. Bu işlem ile sürüsündeki tüm hastalıkların gidileceğine inanılır” (KK8).

Burada hem zamansal açıdan gökyüzündeki yıldızlardan yararlanarak oluşturulan takvim hem de bir sağaltmayla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla göçebelerin halk takvimleri ve halk meteorolojileri ile ilgili tahminlerinde ve uygulamalarında gizli bir kutsiyettik de sezilmektedir. Yani göçebeler sürekli etkileşim içinde oldukları doğa, tabiat olayları ve gökyüzüyle takvimlerini oluşturmuşlardır. Zaten “takvimler; insanın zaman, coğrafya ve meşguliyetlerinin uyumunun belgeleridir. Coğrafya, tabiat şartları, iklim, etnik yapı, insan meşguliyetleri, takvim ve takvimlerin içerisinde bulunan özel günlerin oluşmasında birinci derecede önemli unsurlardır” (Demir, 2012: 6-7). Tüm bu unsurlar insanların tabiat olaylarını ve gökyüzünü merak edip gözlemlemesi ve bazı çıkarımlarda bulunarak bir sonuca varmak istemesiyle oluşmuştur. Örneğin; “bir kısmı bozkırda, göçer hayatı yaşayan Türkler, ekip biçme zamanını belirlemek; yazın yaylaya, kışın kışlağa birlikte göçebilmek için, gök cisimlerinin hareketine ve gökle ilgili olaylara bakarak takvimler yapmış ve zamanı sistemli hâlde kullanmaya başlamışlardır. Bir müddet sonra ‘12 Hayvanlı Türk Takvimi’ni oluşturmuşlardır” (Biray, 2009: 671-672). Göçebe aşiretlerin zamanlarını ayarlama ve akılda tutma tahminleri incelendiğinde, yaptıkları her pratiğin hayvancılık işlerine göre ayarlandığı görülmektedir. Okuma yazması olmayan göçerler için büyüklerinden öğrendiklerini uygulamalar her zaman için öncelikleridir. Bu da göçebe kültüründe geleneksel folklor ürünlerini ortaya çıkarmıştır.

7.2. HALK HEKİMLİĞİ TEDAVİ YÖNTEMLERİ VE BİTKİLERDEN YARLANMA/ETNO-BOTANİK

Çalışmanın bu kısmında göçebe aşiretlerin bazı bitkilerden ve gıdalardan yararlanarak yaptıkları tedavi yöntemlerine geçmeden önce tam göçer hayvancılık yaşam koşullarında sağlık sistemlerinin nasıl işlediğini belirtmek gerekir.

Bir toplumun sağlık sistemi ile ilgili görüşleri ve yaptıkları toplumun yapısıyla, refah düzeyiyle, eğitim düzeyiyle, yaşam biçimi ve kültürel dokusuyla yakından alakalıdır. Geçim kaynağı ve iş gücü hayvancılığa dayanan göçebe aşiretlerinde, bir hastalık olma durumunda hastaneye gitmek en son başvuru olan yöntemdir. Daha çok geleneksel yöntemlerle tedavilerini sağlayan göçerler için mecbur olunmadığı sürece hastaneye gidilmemektedir. Göçebe yaşamındaki bu durum hem göçer hayvancılık faaliyetleri gereği yoğun oldukları iş temposundan hem de sağlık güvencesini yaptırma bilincinin

olmamasından kaynaklanmaktadır. Göçerler, sağlık güvencelerinin geçmişten günümüze aynı sisteme dayalı olduğunu belirtirler. Bu sağlık sistemi ya geleneksel yöntemlere ya da özel hastaneye dayanmaktadır.

Bunun sebeplerini göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Göçerlerde, sağlık güvencesi olarak kullanılan sistem çoğunlukla yeşil karttır. Göçerlerin yeşil kart yaptırabilmeleri için de üzerinde kayıtlı olan hayvan sayısının 170 olması gerekiyor. Bu sayı fazla olursa, otomatik olarak bağ-kura dönüşüyor. Bağ-kurun da aylık ödenmesi gereken ücreti fazla olduğundan yatıramıyoruz. Bu sebeple şu an çoğu göçerin sağlık güvencesi yoktur (KK41, KK137, KK139, KK180). Sağlık güvencesi olsa elbette iyidir ama bizim koyunlarımız üzerimizde kayıtlı olduğundan yeşil kart çıkaramıyoruz. Sigorta yapabilmek için de her ay ücretini yatırmak gerekiyor. Şu an, hangi göçere de sorsanız ya sigortayı hiç yatırmamışlar ya da birkaç ay yatırmış sonrasında bırakmışlar. Çünkü biz, her ay şehre gidip sigorta ücretini yatırmak için zaman ayıramıyoruz (KK41). Zaten bu işlemler için kimse de uğraşmak istemez. Görüyorsun durmadan çalışıyoruz. Ayrıca hastanede saatlerce sıraya girmektense özel hastaneye gidip hemen doktora görünüp, erkenden eve gelmek daha iyidir. Özel hastaneyi tercih ettiğimizden dolayı çok para veriyoruz. Ama en azından çabuk işimizi halledip yaylaya dönüyoruz. Sonuçta randevu için beklemeliyiz. Ayrıca hastanede sıraya girip beklemeliyiz, film çekilmesi istendiğinde tekrar sıraya girmeliyiz. Tüm bu aşamalar için kaç kez hastaneye git gel yapmamız gerekiyor. Bizim için tüm bunlar zaman kaybı olduğundan işlerimiz aksamaktadır. Bu zaman kaybını önlemek için özel hastanede hemen doktora görünüp hastalığımızı da öğrenip geliyoruz (KK148). Mesela göçer bir kadın çocuklarını kime teslim edip de kaç gün boyunca tahliller ve film için hastaneye gidebilir. Yayladaki diğer kadınlar, elbette çocuklarına bakar ama o kadınların da çocukları var ve bu çocuklara bakmak göçer işleri ile birlikte çok ağır olmaktadır. Bu tarz sorunlar da yaşamamak için göçerler, genellikle özel hastaneyi tercih ederler (KK180). Zaten göçerler, çok ciddi bir hastalık varsa hastaneye giderler. Mesela eskiden kimse hastaneye gitmezdi. Örneğin; kadınların doğumları her zaman evde olurdu. Günümüzde hastaneye gidip doğum yapılmadığında bebeğin aşıları ve kayıt işlemleri, kimliği çıkartılmıyor. Bu yüzden hastaneye gitmek zorundalar. Ama buna rağmen yaylada doğum yapan kadın da çoktur” (KK150).

Yukarıda belirtilen görüşleri, alandaki gözlemler ışığında belirtmek gerekirse göçer aşiretlerdeki belki olanaksızlık belki de rahatlığa alışmış denilebilecek bu hususların,

aslında temel nedeni ekonomik gereksinimleri sonucundaki yaşam biçimleridir. Tabii bu yaşam biçiminin sebep olduğu eğitimsizlik de ayrıca ana etkenlerden biridir. Örneğin; yaylada doğmuş çocukların kimliklerini çıkarmak için aylarca beklenilmesi ve kimlik olmadığı için de aşıların yapılamaması ciddi anlamda bir sağlık sorunudur. Ama resmî açıdan bazı prosedürlerin yapılması gerekmektedir. Mesela hastanelerde doğum yapılmamışsa öncelikle bebeğin, kadına ait olup olmadığının tespiti için hamilelik sürecinde doktora görüldüğüne dair bir hastane girişinin olması gerekiyor. Eğer bu da yoksa mecburî DNA testi yapılmalıdır. Bu tarz şartlar ile çocukların yakınlarının (amca, dayı gibi) adına yaptırılmasının önüne geçmek amaçlanmaktadır. Göçer aşiretlerde, kardeş oldukları halde dayısının adına veya amcasının adına kimliği olan birçok kişi vardır. Bunların engellenmesi için yapılması gerekenler de dolayısıyla zaman almaktadır. Bu süreçte birkaç kez hastaneye, Nüfus Müdürlüğüne gidilmesi gerektiğinden işler aksayacak denildiği için rahat 5-6 ay bu süreç devam etmektedir. Böyle olunca da çocuğun aşıları ve genel kontrolleri aksamaktadır. Bu tür durumlar ile defalarca karşılaşmış ve çözüm için resmî mercilere gidilip bebeğin kimlik işlemleriyle yakından ilgilenilmiştir. Konunun ciddiyeti ve çocukların aşılarının önemi konusunda göçerler ile defalarca konuşulduğu halde yine kendileri için öncelik hayvancılık faaliyetleri olmuştur. Yaylada bazı çocukların kimlikleri 1 yaşına yakın çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bebeklik çağında yapılması gereken aşıların hiç yapılmadığı çocuklar da vardır.

Göçebe yaşamının bir sonucu olan bu hususların ayrıntılarını göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Örneğin; bizler, nereye gitsek oraya bağlı olan sağlık ocağına gidip geçici olarak kaydımızı taşıyoruz. Buna rağmen çocuklarımızın aşı zamanı olduğunda, sağlık ocağındaki yetkililer bizi arasa da şebeke olmadığından bize ulaşamıyor. Biz o tarihlerde, çocukların aşıları için şebeke çeken yerlere gidip sağlık ocağını arayıp bilgi alıyoruz. Ona göre de çocuklarımızı aşıya götürürüz. Bazen de götüremiyoruz (KK144, KK148). Çünkü işten fırsat olmuyor. Örneğin; hamile kadınlar, hamilelik süresince hiç kontrole gitmezler. Mesela ben şu an hamileliğimin dokuzuncu ayındayım ve daha hiç doktora gitmemişim” (KK156).

“Göçerler, bunca işin içinde istenilen vakitte doktora gidemezler. Göçerlerde çocuk doğduğunda bile ya kaydını yapmak için ya da çok hastalanmışsa, son çare olarak hastaneye götürülür. Onun dışında mesela aşıları için doktora götürülmez. Çocukların aşısı için bazen sağlık ocağından arayan görevliler, ebeveynlere kızarlar. Göçerler;

hastaneye gitmektense kendi yanlarında bulunan bazı bitkileri kaynatarak suyunu içip iyileşmeyi tercih ederler” (KK179).

Göçerlerin yukarıda belirttikleri sağlık sistemleri incelendiğinde, göçebe yaşamıyla paralel şekillendiği görülür. Göçer hayvancılık yaşamında okul hayatında olduğu gibi sağlık sistemlerinde de olması gereken süreç değil de yine kendi yaşam tarzlarına göre belirlenen bir süreçte sağlık kontrollerini yaptıkları aşikârdır. Göçebenin sağlık güvencesi olsa da öncelik ivedilikle doktora görünüp yayladaki işine dönmek olduğu için bu sağlık güvencesinin göçebeler için pek bir faydası yoktur. Sadece sigortalı olmak açısından ve emekliye ayrılma gibi hususlar açısından göçebenin hayatına olumlu açıdan etkisi olabilir. Ama göçer kültüründe büyüyen birisi için sigortalı veya emeklilik pek bir anlam ifade etmemektedir. Bu kavramlar göçebenin belleğinde yer almadığından bunlar için bir uğraş söz konusu olmamaktadır. Alan araştırması sürecinde göçerlerin sağlık konularıyla yakından ilgilenilmiş ve hastaneye çoğu kez birlikte gidilmiştir. Bu, hastane gidişlerinde sadece bazı göçerlerin yeşil kart güvencesinin olduğu ve bazı yaşlı kimselerin de yeşil kart güvencesinden emekli olduğu görülmüştür. Bu kimselerin üzerinde hayvanları kayıtlı olmadığından yeşil kart kullanabilmekteydiler. Bir ailede genelde resmiyette, babanın üzerine hayvanlar kayıtlı olmaktadır. Diğer aile fertleri eğer evliyseler yeşil kart çıkarabilirler. Ama göçerler, bu yeşil kartın en fazla bir yıl ücretini ödeyip bırakmaktadırlar. Yeşil kartı olanlar devlet hastanesinde herhangi bir ücret vermeden doktora görünebilirler. Lakin doktora görünmek için sıra almaları ve beklemeleri gerekiyor. Bu sebeple yeşil kartı olanlar da yine özel hastaneyi tercih etmektedirler. Özel hastanede ise yeşil kart geçmediğinden tüm işlemler ücret karşılığında yapılmaktadır. Dolayısıyla göçerler için yeşil kart sahibi olmak pek bir şey ifade etmemektedir. Bu yüzden araştırma süresince göçerlerin bir hastalığı olduğunda sadece özel hastaneye gidilmiştir. Göçerler, her özel hastane ziyaretinde 500 TL ve 1000 TL arasında hastane masrafı öderler. Çünkü doktor, göçerlere neren ağrıyor dediğinde tüm organlarını sayarlar. Bu nedenle en çok tercih edilen doktor dahiliye bölümüdür. Kadınlar genellikle dahiliye ve kadın doğum doktorlarına giderler. Göçerlerin birçok şikâyeti olduğundan tahlil ve filmler çok istenir. Tüm bunlar da maddi açıdan külfetli oluyor. Buna çözüm olarak bu hastanelerin başhekimleri ve hastane müdürleriyle görüşülüp sürekli onlara hasta getirildiğinden indirim talebinde bulunuldu. Hastane yönetimi de göçerlerin herhangi bir sağlık güvencesi olmadığı ve sürekli geldiklerinden %30-%40 gibi indirimler

yaparak yardımcı olurlardı. Bazen doktorlar kendileri de inisiyatif göstererek muhasebeyi arayıp göçerlere indirim yapmalarını rica ederdi. Göçerlerin sağlık güvencesinin olmamasının bir diğer maddi külfeti de ilaç alınırken yaşanmaktaydı. Bunun için göçerler yeşil kartı veya bağ-kuru olan kişileri arayıp onların bu reçetelerdeki ilaçları kendi adlarına yazdırarak almalarını sağlarlardı. Bazen de eczacılarla konuşup göçerlere yardımcı olmalarını biz sağlardık. Bu tür durumlarda göçerlere lazım olan ilaçlar tek bir eczaneden alındığında genelde indirim yapılırdı. Aslında göçebelerin sağlık güvencelerinin olmaması birçok açıdan kendilerine olumsuzluk olarak geri dönmektedir. Ama yine de kendilerince haklı sebepleri vardır. Çünkü göçer hayvancılık işi sürekli çalışmayı gerektirmektedir. Bu iş gücünde herkesin bir görevi olduğundan birisi bir yere gideceği zaman kendi işini yapabilecek birini de ayarlayıp öyle gitmelidir. Bu yüzden göçerler, hastalandıklarında hemen hastaneye gitmezler. Önce geleneksel yöntemler denenir. Buna rağmen iyileşmezlerse o zaman da hasta olduğundan iş yapacak halde değildir, hemen iyileşeyim de gelip işlerimizi yapalım diye hastaneye gidilir. Göçerlerin yaşam biçimlerindeki bu durumlar, tabi ki geçmişe oranla kolaylaşmıştır. Günümüzde özellikle de yaylaların yollarının olması ve arabaların gidip gelme imkânının olması hastaneye gitmeyi kolaylaştırmıştır. Ama yapılan işler ve sağlık güvencesi ile ilgili anlayışın geçmişten günümüze aynen devam ettiği gerek yaşam koşullarından gerekse de belirttikleri şu görüşlerden rahatlıkla anlaşılmaktadır: “Bizden öncekilerin de sağlık güvencesi yoktu. Biz öldüğümüzde çocuklarımız bizim işimizi sürdüreceğinden onların da sağlık güvencesi olmayacak ve bu durum aynen devam edecektir” (KK41). Belirtilen bu görüş neredeyse tüm göçebe toplumunda aynıdır. Dolayısıyla bu görüşe dayanarak bu anlayışa sahip olan göçerlerin, sağlık güvencelerinin olmayışını, yaşam biçimleriyle de paralel olarak kabul ettikleri ve bunun için, geleceklerinde de herhangi bir çaba sarf etmeyecekleri çıkarımında bulunur.

Göçebe aşiretlerinin yaşamı gerek hayvancılık faaliyetleri gerekse de yaz kış doğada kalmaları gereği zor şartlar altında geçmektedir. Örneğin; hayvancılık faaliyetlerinden dolayı göçerler, sürekli hayvanlarla temas halindedirler. Dolayısıyla göçerlerde, Brusella en çok görülen hastalıktır. Bir göçer, hayatı boyunca muhakkak brusella hastalığını geçirmiştir. Alan araştırması süresince birçok kişi ile hastaneye gidilmiş ve brusella teşhisi konulduğuna bizzat şahit olunmuştur. Ayrıca göçerler, çok çalıştıklarından sürekli suyla temas halindedirler. Bu sebeple de ellerinde egzama (babesir) hastalığı çıkmaktadır.

Özellikle de göçer kadınları hayvancılık işleriyle birlikte ev işlerinde de sürekli su kullandıklarından, çoğunun ellerinde egzama vardır.

Yaşam koşullarından kaynaklanan bazı hastalıkları göçerler şöyle ifade etmektedirler: “Göçerlerin, brusella hastalığının yanı sıra, ağır süt ve su bidonları kaldırdıklarından, ağır eşyalar taşıdıklarından, göç sürecinde her konakta yükleri indirip tekrar yüklediklerinden, sıklıkla göbekleri düşer. Ayrıca göç sürecinde at ve katırlara binildiğinden ve yazın süt sağımı sırasında uzun süre sert taşın üzerinde oturduklarından dolayı, Berivanlarda kuyruk çıkığı çok olmaktadır” (KK119, KK136).

Göçerlerde çıkan bu hastalıklar, yaşam biçimleri ve iş güçleriyle alakalı olduğu için yaşam koşullarındaki alternatifler kullanılarak tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. Göçerlerin geleneksel tedavi yöntemlerinde, bitki kullanımı fazladır. Etno-botaniğin alanına giren bu yöntemler halk hekimliği olarak da bilinmektedir.

Halk geleneklerinde sağlığı koruma yöntemleri genelde olanakları bulunmadığı için var olandan yararlanma şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu yöntemlerden biri de halk bilgisi olarak belleklerde yerini alan bitkilerden ve bazı besinlerden yararlanarak tedavi sağlamaktadır. Bu tarz tedavi yöntemleri, geleneksel tıp olarak da adlandırılan halk botanığının/halk hekimliğinin kapsamına girmektedir. “Bu hekimlik, bir takım ruhî ve maddî tertip ve tedbirlerle ilkel insanların kendilerini tedavi etme usulünden ibarettir” (Başar, 1972: 1). Bitkilerin çoğunlukta kullanıldığı bu hekimlikte yapılan yöntemler neredeyse tarih öncesine dayanmaktadır. Hatta “bitkilerden yararlanma, insanların yararlanma durumuna göre değerlendirilip inanışlara da konu olmuştur” (Boratav, 2013: 67). Örneğin; “Bazı bitkilerin büyüsel ve tedavi edici gücü, aynı zamanda o bitkinin göksel bir ilk örneğinden veya ilk kez bir tanrı tarafından toplanmış olan bir bitkiden meydana gelmesiyle ortaya çıkmıştır” (Eliade, 2005: 350). Dolayısıyla burada insanın usundan geçen bitkinin yararlı yönlerinin tespit edilmesiyle bazı bilgilerin elde edildiğine işaret edilmektedir. Bu husus “insan ve çevre ilişkisine dayalı ortaya çıkan geleneksel ekolojik bilginin bir alt kolu olan halk botanığı, bitkilerin adlandırılmalarından kullanım biçimlerine, bitkilerle ilgili inançlardan büyüsel uygulamalara kadar bir dizi konuyu kapsamaktadır” (Yolcu, 2018: 63). Dolayısıyla “insanlar, çevresinde bulundurduğu, yetiştirdiği ya da takas yoluyla sağladığı bitkileri kendi kültürü çerçevesinde kullanır” (Ertuğ, 2004: 182). Bu bitki kültürü göçebe aşiretler bağlamında incelendiğinde, göçebelerin halk sağlık geleneklerinde yerini alan bazı bitlikleri hem yiyecek hem de ilaç olarak kullandıkları

görülür. Çünkü bu aşiretler ekonomik gereksinimleri gereği doğada geçen yaşamlarında doğadaki her tür canlı ve cansız varlıklardan yararlanarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu varlıklar bazen bir kuş türü ve bitki türü olup yiyecek olarak kullanıldığı gibi bazen de yılan veya bir bitki olup ilaç olarak kullanılmaktadır.

Göçer hayvancılık yaşamı sebebiyle göçebe aşiretleri, şehir merkezlerinden uzakta yaşamaktadırlar. Bu yüzden hayati bir tehlike olmadığı sürece hastaneye gitmektense bazı konularda kendi tedavi yöntemlerine başvurumaktadırlar. Bu açıdan neredeyse tüm göçerlerin, hangi hastalığa neyin iyi geldiği ile ilgili bir fikri vardır. Özellikle de yaşlı olan kişiler bu konuda uzman sayılırlar.

Doğadaki birçok bitki doğanın iyileştirici gücüyle donatılmıştır. Doğayla iç içe yaşayan göçebe aşiretleri bu iyileştirici gücü keşfettiklerinden, bitkilerden ilaç olarak faydalanmaktadırlar. Bu bağlamda göçer aşiretlerin belirttiği yaptığı uygulamaları şöyle sıralayabiliriz: “Göçerler bitkileri iyi tanıdıkları için hastalandığında doğadaki bitkilerden faydalanırlar. Bu yüzden hangi bitkinin baş ağrısına iyi geldiğini ve yaraları iyileştirdiğini bilirler. Kısacası göçerler, hangi bitkinin neye faydası vardır ve neye zararı vardır bildiklerinden ona göre önlemler alırlar (KK8). Örneğin; nerobent otunu belimiz ağrıdığı anda ağrı niyetine kullanırız. Bu ot, bir kapta iyice dövülüp, sakız haline getirilerek uzatılır ve ağrıyan yerlere sarıldığında oradaki ağrıyı çekip iki günde iyileştirir. Bu yüzden bu ot her göçerin çadırında vardır (KK154). Ayrıca şeker hastalığı için de yayla muzunun kökü kaynatılıp suyu içilir (KK15, KK16, KK37, KK148). Yabani kestane de göçerlerde şeker hastalığının ilacı olarak kullanılmaktadır. Bu kestane, ateşte pişirilerek ya da çiğ olarak tüketilebilir (KK209). Dağda bulunan ve ilaç olarak kullanılan bir diğer yabani ağaç ise fıstık ağacıdır. Bu ağacın meyvesinin içindeki toz ayakların altına sürüldüğünde günlerce gitmeyen siyahımsı bir renk oluşmaktadır. Bu toz ayaklara iyi geliyor. Bu ilaç özellikle de çobanların göçteki ilacıdır. Göçer çobanlarının yürümekten ayaklarının altı nasırlaşıp yarıyor. Çobanlar, bu nasırları bıçak ile keserek, bu ilacı sürüp, iğne iplikle dikerler” (KK73).

“Bazen de insanın vücudu ağrıdığı anda ve halsiz düştüğünde yel vurmuş denilir (KK136). Bu tür durumlarda hayvanlardaki yel hastalığına da iyi gelen süse bitkisi ve şırt (üzüm ağacının) kökü kaynatılıp suyu içilir (KK22, KK27). Ayrıca doğada yaşadığımızdan hava şartlarından ve çok çalışmaktan ellerimiz ve ayaklarımız çatlamaktadır. Bunun için sık sık elimize ve ayaklarımıza kına yakarız (KK76). Örneğin; kışlaklarda kar yağdığından

bu, kar ve çamurda o kadar çalışılıyor ki ayakların altı hep çatlıyor. Parmaklar arasında mantar çıkıyor, bu çatlaklara, kına sürüldüğünde iyileşiyor. Ayrıca baş ağrısı ve göz ağrısı için de kına yakılır. Kına, saça sürüldüğünde başa iyi geliyor sonuçta baştaki damarlar, gözü de etkilemektedir (KK35). Hatta bu kınanın içine küçük bir kuzunun beyni konulursa, bu karışım baş ağrısına daha da iyi gelir” (KK23).

Diş ağrısı ve kulak ağrısı için yapılan pratikler ise şunlardır: “Öncelikle yarpuz otu iyice dövülüp ağrıyan dişin üzerine bırakılırsa ağrıyı çekip iyileştirmektedir. Dişin ağrısının geçmesi için ayrıca tuz da bırakılır” (KK76, KK83). “Kulak ağrısını kesmek için ise bir parça kalın bezden ince uzun bir parça kesilir ve şımanın (bal mumu) içine konulur. O esnada bez, şımanın içinde kıpkırmızı bir renge dönüşür. Bu bez, rulo şeklinde sarılıp, kulağın içine konulur. Ardından bu rulo bezin baş kısmı ateşe verilir. Ateş, kulağa ulaşmadan ısınıp kulağın içine verdiği için hemen bu bez rulo çıkarılır. O an kulağın içinde, ne kadar iltihap varsa sökölüp çıkar (KK83). Ayrıca kulak ağrısının geçmesi için kız çocuğu doğuran annenin sütü, ağrıyan kulağın içine damlatıldığında iyileştiği söylenir. Büyüklerimizden duyduğumuza göre kız çocuk doğduğunda müjdesi Allah’a gidermiş, erkek çocuk doğduğunda ise müjdesi kula verilir inanışından dolayı kız çocuğu olan annenin sütü ilaçtır denilir” (KK119, KK136). Kulak ağrısının geçmesi için yapılan bir diğer yöntem ise şu şekildedir: “Saç ekmeği pişirildiği sırada, bu saca su dökülür ve bu su, ağrıyan kulağa damlatıldığında hemen iyileşir (KK119).

Yukarıda belirtilen uygulamaların çoğunda yaşam biçimlerinin kendilerine olumlu yönde getirdiği yerel bilgiler vardır. Bir otun, bir tozun bulunuşu ya da yenişi veyahut da bir hastalıkta, yarada kullanılması aslında tesadüfen bulunan bilgilerdir. Bu bilgiler denenerek günümüze geldiği için güvenilirdir. Dolayısıyla güvenilir olup, olumlu sonuç veren uygulamalar, rasyonel tedavi yöntemleri olarak kabul edilebilir. Yukarıda belirtilen, otların özündeki doğal, sağaltıcı gücün yanında bir de her bitkinin kutsal kabul edildiğine dair inanç da vardır. Örneğin; “İslâm inançlarında; tuz, kına, incir, üzüm, ayva, hurma, mercimek, yumurta, hindiba, turunç, hardal, nergis, mantar, pirinç, reyhan, nar, sinameki, sarımsak, çörekotu, dereotu, zeytinyağı, kabak, udunindi, misvak, bal, kül, kavun, patlıcan, bakla, et, inek sütü kutsal olarak kabul edilmektedir” (Eyuboğlu, 2007: 12). Bu bitkiler içerisinde yukarıdaki uygulamalarda; tuz, kına ve üzümün kullanıldığı görülür.

Bilindiği gibi geleneksel tedavi yöntemleri, genellikle inançlar ile daha da güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Çünkü tabiatıta bulunan her nesnenin ve her varlığın kutsal olduğuna dair olan inanç eski çağlardan beri belleklerde yerini alan bir bilgidir. Bu bilgi analogik ve ampirik düşüncelerle daha da kuvvetlendirilmeye çalışılmaktadır. “Analogik düşünce, bir olayın ya da bir eylemin aslı ile taklidi arasında fark görmemesidir” (Örnek, 1966: 110). Frazer’in (2004: 35-36) verdiği örneğe göre “Kuzey Amerika Kızılderilileri, bir kimsenin figürünü kum, kül ya da kil üzerine çizmekle ya da herhangi bir şeyi onun vücudu kabul edip sert bir değnekle onu dürtmekle ya da herhangi bir şekilde zarar vermekle o kişinin kendisine buna benzer bir zarar verileceğine inanır”. Geleneksel tedavi yöntemlerinin neredeyse tümünde, benzerin benzere etkisinin sağlanarak çözüm ürettikleri görülür. Aslında bu uygulamalarla ortama bir tür büyü de yayılmaya çalışılmaktadır. Frazer (2004: 33): “Büyünün dayandığı düşüncenin ilkelerinin çözümünün ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Bunlardan ilki, benzerin kendi benzerini doğuracağı ilkesidir. İkincisi, dokunma ya da bulaşma yasası ilkesidir”.

Yukarıda verilen uygulamalarda bu büyüsel ve analogik düşünceler görülmektedir. Örneğin; bal mumunun erime özelliğiyle ısı kulağın içine verildiğinde iltihabın da eriyip gelmesi arasında ufak da olsa bir bağlantının yapıldığı görülür. Yine, yarpuz otunun çiğnendiğinde keskin olan tadının ve kokusunun çok etkili olmasıyla ağrıyan dişin ağrısının bu keskin etki sayesinde uyuşacağı arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca ekmeğin ve kınanın kutsanması sebebiyle bazı özelliklerinden yararlanarak etkileşim arttırılmaya çalışılmaktadır. Bu uygulamalarda, benzerliklerin birebir nesnenin taşıdığı özelliklerden yapıldığı gibi toplumda kutsanmasından da çağırışım yapılabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu tarz çağırışım tersi yönden de yapılabilir. Mesela toplumda kız çocuğunun doğum anında, herhangi bir müjde verilmemektedir. Kulun değil de Allah’ın bu doğum anına daha çok sevindiği söylenir. Bu uygulamada, Tanrısal güç, kız çocuğunun annesinin sütüne verilerek, bu süt özel ve iyileştirici bir hale getirilmiştir.

Kısacası göçebelerin belirttikleri bu uygulamalardan da anlaşıldığı gibi denenmiş ve sonucu olumlu olan tedavi yöntemi bilindiğinde göçebeler bu yönteme öncelik verirler. Bu husus şöyle ifade edilmektedir: “Hastalandığımızda her an doktora gidemiyoruz. Tabii günümüz koşulları eskisi gibi değil. Günümüzde arabaların olması her şeyi kolaylaştırdı. Ama alışık olduğumuzdan yine de kendi hekimlerimize gitmeyi tercih ederiz. Örneğin;

bir yiyecekten zehirletildiğinden veya başka bir hastalık vs. olduğunda, burada bu konuda iyi olan bir hekim var. Hastalanan kişi, bu hekimi gördüğünde aralarında daha on metre kala bir anda yere düşüp kusuyor ve ardından hemen iyileşiyor. Benim annem de böyle bir hekimdi ve kızım, annemden bu hekimliği öğrendi. Şu anda kızım hastalanan kişileri eliyle iyileştirmektedir. Bunun için elinin başparmağını hasta olan kişinin ağzına sokar ve diğer eliyle de kişinin başını tutar. O an kişi kustuğunda rahatlayıp iyileşmektedir” (KK152).

Burada belirtilen görüşe göre; geçmişte olanaksızlıklar sebebiyle alışılan durumlara aynen devam edilmektedir. Bu da deneyimlenmiş bilginin göçebe kültüründe önemini göstermesi açısından önemli bir husustur. Yapılan hekimlik uygulaması ise incelendiğinde, bu işlemi gerçekleştiren kişiye gizli bir kutsiyet atfedildiği görülür. Çünkü kişi kendisindeki özel gücü, kendi isteğiyle istediği kişiye verme yetkisine sahiptir. Bu yetki, bir tür icazet verme olarak tanımlanabilir. Bu da kişinin özel yeteneklerle donatıldığını gösterdiğinden toplumda daha bir saygıyla anılmasına vesile olmaktadır. Zaten göçebeler arasında bu tarz kişiler ya burada anlatılan hastalıklardan anlayan kişilerdir ya da kırık çıkık işlerinden anlayan kişilerdir. Sonuç itibariyle her iki taraftakiler de şifalı el olarak değerlendirilmekte ve güvenilmektedir. Özellikle de kırık çıkık işinden anlayan kimselerin, genelde baba mesleği olarak bu işi sürdürdükleri bilinmektedir. Göçebe aşiretlerde kırık çıkık işi, çocuk yaşlardan itibaren koyunların, kuzuların ve keçilerin kırılan bacaklarını iyileştirirken öğrenilir. Bu yüzden bu işi yaşlı kimselerin dışında genç göçebelerin de yaptığı görülür. Bu konuda uzmanlaşmış göçer hekimin söyledikleri şunlardır: “Ben, hayvanların ve insanların kırık-çıkık işinden anlarım. Babam da bu işin ehliydi. Birisinin kolunda, bacağında kırık olunca, öncelikle kırık olan kısmı elimle sabitleyip çekip düzeltirim. Ardından, beyaz sert bezin üzerine yumurtanın beyazını ve sabun karışımını sürüp bu kırılan kısma sarıp bağlarım. Kırık olduğunda ise elimi kemiğin üzerine bıraktığımda çok ağrırsa çıkıktır veya çatlaktır derim. Çünkü kırık bu kadar acımaz. Zaten kırık olursa kemikler bir arada değildir. Parmağımı bastığımda kırığın aralığını fark ederim. O zaman kemiklerin uçlarını birleştirip sıkıca tutup, iki aynı boyutta tahta ile sabitleyip iple sararım. Ardından yün keçeden bir parçayı bu kısma sarıp bağlarım. Çıkık ve çatlak geç iyileşir onun için yünden keçe ile sarmak daha iyi olur. Çünkü keçe, kemiği kaynatıp çabuk iyileştirmektedir” (KK38). Bu uygulamada belirtilen yöntem ve yapılan “ağı” denilen ilaç kırık çıkık

işlemlerinde neredeyse tüm hekimlerin yaptığı bir tedavi şeklidir. Göçebeler, buna ek olarak yaşam biçimleriyle alakalı geliştirdikleri “keçe”yi sararak kendilerine has bir yöntem yaratmışlardır. Buradaki keçe, herhangi bir iyileştirme gücü olduğu için değil de deriyi yıpratmayacağı için kalıp görevinde kullanılmaktadır. Yani keçeye ulaşmak kendileri için zor olmadığından bu tarz durumlarda kendilerinin yaptıkları keçelerden bu şekilde de yararlanmış olmaktadır.

Göçebeler arasında yapılan bu uygulama, hem insanlara hem de hayvanlara aynen yapılmaktadır. Zaten yapılan tedavi yöntemlerinin çoğunu göçebeler, hayvanları üzerinde deneyerek elde ettikleri olumlu sonucun sonrasında kendilerinde uyguladıklarını söylerler. Yukarıda belirtilen aşamaların, koyunların kırılan ayak bileklerine uygulandığı defalarca gözlemlenmiştir. Bu tür durumlarda çocuklara, koyunun bacağını tutması gibi ufak görevler verildiği için çocuklar da kırık çıkık işini öğrenerek büyümektedirler. Ayrıca göçer hayvancılıkta yaşam koşulları gereği hem göçerlerin hem de hayvanlarının en çok karşılaştıkları durum kırık çıkıktır. Dolayısıyla göçebeler arasında en yaygın olan hekimlik kırık çıkık hekimliğidir.

Bu hastalık ve kırık çıkık durumlarının yanı sıra göçer yaşamının iş yükünden ve tehlikeli doğa yaşamından kaynaklanan bazı durumlar ve hastalıklar da ortaya çıkmaktadır. Bu hastalıkların sebepleri ve tedavi yöntemlerini göçebeler şöyle belirtirler: “Göçerlerde göbek düşüklüğü sıklıkla olmaktadır. Göbeği düşen kişi, iştahsız olur ve ağzının tadı kötü olup halsiz düşer. Kişinin düşen göbeğinin yerine gelmesi için farklı işlemler yapılır (KK119). Öncelikle tedavisi için de sırt üstü uzanıp, sağ kolunu, sol kolunun üzerine gelecek şekilde kollarını bağdaş yapıp göbeğinin üzerine bırakacaksın. Bu esnada kollarını uyuşana kadar sıkıca sıktığında göbeğindeki o sancı kendiliğinden geçer (KK69). İkinci işlem olarak bir patates ve soğan, kişinin beline bırakılır ve bunların üzerine ayaklarıyla yavaş yavaş basarak patates ve soğanın dönmesi sağlanırsa göbek kendiliğinden yerine gelir ve düzelir. Başka bir işlemde ise göbeğin üst üste dolanan damarlarının düzelmesi için iki başparmakla göbek tutulup sağa ve sola döndürülürse damarlar düzelir ve göbek yerine gelir. Bazen de düşen göbeğin düzelme işlemi su bardağıyla yapılır. Bardağın ağız kısmı, göbeği içine çekecek şekilde konulur ve yavaş yavaş döndürüldüğünde göbek yerine oturur” (KK136).

“Göbeğin alt kısmı ağrırsa karın ağrısıdır ve bu çok ağrı yapar. Bu durum genelde güneşe çok maruz kalındığında ve çok ısınıp ani üşütmelerde olmaktadır. Ama göbeğin üst kısmı

ağrırsa göbek düşmüştür denilir. Göbeğin alt kısmındaki ağrıyı geçirmek için boynunun şah damarı, omuzlarının alt kısmındaki damarları ve bacaklarının yumurtalık kısmındaki damarları iki başparmağı ile tutup hafifçe sıktığında, damarlar düzelir ve iyileşir (KK69). Kuyruk sokumu için ise öncelikle kişi yüz üstü uzatılır, işaret parmağı ve başparmağı ile kuyruk kısmı tutularak, masaj yapılarak yavaşça kaldırılır ve çıkan kuyruk yerine getirilir” (KK119).

“Ayrıca göçerlerde iş esnasında yanıklar da çok oluyor. Bu tür durumlarda hemen soğuk su ile önce o yanan deri olduğu gibi temizlenip sökülür. Ardından şerbet yapıp bu yaranın üzerine sürülür. Sonrasında tütün ve pekmez veya tütün ve şerbet karıştırılıp yanık kısma sürülür (KK154). Bazen de gerek yanık için gerekse de bazı yaralar için hayvanların ilacı olan ‘La Sor’ denilen ilaç kullanılır. Bu ilaçların hangisinin insanlar için yararlı olacağını ani bir durumda mecbur kullanıldığında tesadüfen öğrenmiş oluyoruz (KK148). Ayrıca ‘Beyaz La’ ilacı da her tür hastalık için kullanılmaktadır” (KK146).

“Bir de süt sağımında kollar ve eller şişer ve yorulur. Bu durumda ise peynir suyunu kaynatıp biraz sıcakken elimizi ve kolumuzu bu suyun içine koyup beklettiğimizde ağrılar diner ve iyileşir” (KK106).

Burada, yaşam koşullarından kaynaklanan hastalıkların iyileşmesinde kullanılan tedavi yöntemleri incelendiğinde, göbek düşmesi ve kuyruk sokumu denilen hastalıklarda bazı ritüellerin ve gıda ürünlerinin birbiriyle etkileşimi yapılarak, bazı fizik tedavi yöntemleriyle sağaltmanın yapıldığı görülür. Yanık işleminde ise hem tersi bir çağrışım olan soğuk sudan faydalandığı hem de çeşitli ürünlerin iyileştirici gücünden yararlanarak bir bağlantı ile sağaltmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki uygulamalardan da anlaşıldığı gibi göçebe aşiretlerin geleneksel tedavi yöntemlerinde kendileri ve hayvanları için uyguladıkları neredeyse aynıdır. Bu tür durumlarda göçebeler, genelde hayvanlarında olumlu sonuç verilen ilacı, kendileri için de kullanmakta sakınca görmezler. Bu yüzden özellikle de antibiyotik değeri olan hayvan ilaçlarını göçebeler rahatlıkla kullanırlar. Bu da analojik düşüncenin çağrışımlarıyla oluşan bir tedavi yöntemini oluşturmaktadır. Mesela son uygulamada, peynirin özünde bulunan asidin ve suyunda kalan proteinin iyileştirme etkisinden faydalanılan bir sağaltma yapıldığı görülür. Aslında tüm bunlar birbiriyle bağlantılı olup, göçebe aşiretlerin tecrübelerinin de ürünlerdirler.

Yukarıda belirtilen iş güçlerinin yanı sıra yaşam biçimleri sebebiyle yılan ve akrep sokması karşısında da bazı tedavi yöntemlerinin geliştirildiği belirtilmektedir: “Göçerleri, yılan soktuğunda ise zehrin saçıldığı yeri, bıçak, jilet veya iğne ile kazımak gerekir ve o bölgeyi birisi önce ağzına süt veya yoğurt koyup, emerek zehri çekip dışarı atmalıdır. O an yoğurt veya süt dolu bardak yanında olmalıdır. Çünkü her defasında ağzına yoğurt veya sütü yeniden alarak emmelisin ki zehir ağzında kalıp seni öldürmesin. Bu çok tehlikeli olduğundan az kişi cesaret edip yapabiliyor (KK119, KK137). Çünkü yılan soktuğunda bazı yöntemleri denemek riskli oluyor (KK139). Ayrıca göçer yaşamında akrepler de çok risklidir. Göçerleri akrep soktuğunda, akrebin soktuğu yere sigara yakıp vurmak zehri öldürür deniliyor” (KK41).

Burada belirtilen yöntem incelendiğinde, zehirlenme durumlarında çok bilindik bir yöntemin kullanıldığı görülür. Tıbbî olarak da ilk etapta, zehrin bedene yayılmaması için genelde aynı ürünlerin önerildiği bilinir. Bu da tıbbî işlemler ile alternatif tıp olarak da bilinen alan arasında bazı etkileşimlerin de olabileceğini göstermektedir. Zaten tıbben birçok bitkinin ilaç yapımında kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla halk ilaçlarına karşı her zaman bir güven var olmuştur.

Göçebe aşiretlerin çocuk hastalıklarıyla ilgili uyguladıkları özel tedavi yöntemleri ise şunlardır: “Çocukluk çağında çıkan bir çiçek hastalığı vardır. Bu hastalığa ‘ay çiçeği’ deriz. Bu hastalık sebebiyle göçerlerde, ölen çocuklar çok oluyor. Bu yüzden çiçek hastalığına yakalanan çocuklara kırmızı elbise giydirilir ve bolca pekmez yedirilir (KK136). Çocuğun bademcikleri dolduğu zaman ise bir evden habersizce tahta bir kaşık alınır ve bu kaşığın arka kısmı ısıtılıp (sobaya yapıştırılarak) çocuğun boğazının bademciklerinin olduğu kısımlara değdirilirse çabuk iyileşir ve bir daha şişmez. Buna ‘şeksemasi’ denilmektedir. Ayrıca eğer boyun tutulması ve sertliği olmuşsa iyileşmesi için ikiz doğuran kadının yanına gidilir. Kadın elleriyle bu sertleşen yerlere masaj yaparak bir bez ile boynu bağlarsa hemen iyileşmektedir” (KK119).

Çocuklar ile ilgili göçer kadınlar arasında yaygın olan uygulamalardan biri de küçük çocukların kulaklarının geleneksel yöntemlerle delinmesidir. Bunun için; “çocuklar bir iki yaşına geldiğinde bol tuzlu bir su yapılır. O su ile çocuğun kulak memesi iyice yumuşatılır, ardından bir iğne ile delinir ve yorgan ipi kulaktan geçirilerek birkaç gün krem ile ara sıra yumuşatılıp ovularak bu ip döndürülür. Böylece ip, kulaktaki yaraya

yapışmaz. Bu işlemlerin ardından ya o ip kulakta kalır ya da altın veya gümüş bir küpe takılır. Bu uygulamadan sonra kulağın deliği artık kapanmaz” (KK119, KK136).

Halk hekimliğinde yapılan iyileştirme yöntemlerine bakıldığında nerdeyse tamamında su vardır. Eliade’ye göre (2005: 233); “Suyun halk hekimliğinde kullanılmasıyla amaçlanan şey, hastanın ilksel cevher ile temas etmek suretiyle onun büyüsel tekrar yaradılışıdır; su bütün formları kendine çekme ve yok etme gücünden ötürü, onun hastalığını içine alır”.

Çocuklar ile ilgili belirtilen tedavilerde en önemli rol, nesneler ve gıdalara verilmiştir. Bunlara büyüsel anlamlar verilmiş ve tamamen farklı bir işlevde kullanılmıştır. Yani kendilerince nasıl algılanıyorsa o yönde olumlu özellik verilerek kullanılmaktadır. Mesela göçebe aşiretlerin kültürel ortamında kırmızı renk ve mavi rengin koruyucu özelliği olduğu söylenir. Mavi renk genelde nazara karşı kullanılır. Kırmızı renk ise hem şimşegin ve güneşin içindeki ışıklara hem de kana benzetildiği için doğa olaylarına karşı kullanılır. Dolayısıyla bu renklere gizli bir iyileştirme gücü yüklenmiştir. Pekmez ise tatlılığı dolayısıyla genelde halsiz düşen kimseye güç ve kuvvet vermesi açısından kullanılır. Burada, bu iki hususun olumlu özellikleri arasında sempatik bir bağ kurularak tedavi yönteminde kullanıldığı görülür. Sempatik bağın ve temasın olduğu diğer uygulama ise tahta kaşık ile ilgilidir. Normalde tahta kaşığın herhangi bir iyileştirme gücü elbette olamaz. Burada tahta kaşığa bu gizli gücü veren sahibinden habersizce alınmasıdır. Yani burada kaşığa “majik/büyüsel” bir özelliğin verildiği görülür. Boyun sertliğinin iyileşmesi için ikiz doğuran kadınların elinin iyi gelmesi ise tamamen kişinin doğurganlığının her zaman toplumda iyi karşılanmasıyla gelişen bir inanıştır. Kısır olan kimse nasıl ki meyvesiz ağaca benzetilip uğursuz diye tanımlanıyorsa, çok çocuk doğuran kadın da soyu çoğalttığı için uğurlu olarak kabul edilir. Dolayısıyla bu uygulamada ve pekmez ile ilgili uygulamada, benzer nedenler benzer sonuçlar doğuracaktır düşüncesinin olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Kulak delinmesi ise eskiden beri bilinen ve halen de uygulanan bir işlemdir. Bu işlemi genelde yaşlı olup bu konuda deneyimli kimseler yapmaktadır. Burada tamamen yaşam koşullarının etkisiyle şehir merkezinden uzakta olmanın bir sonucuyla karşılaşılmaktadır. Merkezlerde bu işlem için kulak delme tabancaları kullanılıyorken, göçebe aşiretlerde halen bu uygulama ile kızların kulakları delinmektedir. Hatta bazen bu iplik yerine üzümün çöpü de kullanılmaktadır. Bu işlemde herhangi bir “majik” özellik olmayıp rasyoneldir.

Genel itibariyle halk hekimliği inanışlar kapsamında uygulanmaktadır. Hekimlik uygulamalarının önemli bir bölümü de doğum ve doğum çevresinde oluşmuş pratiklere dayanmaktadır. Göçebe aşiretlerin kültüründe hamilelik ve doğum ile ilgili başvuru geleneksel tedavi yöntemleri şöyle sıralanabilir: “Göçerlerde, eğer kadın bir iki yıl içerisinde hamile kalmamışsa önce doktora götürülür, doktorun verdiği ilaçlar kullanılır (KK121). Ayrıca çocuğu olsun diye ebeğümeci otu kaynatılıp hem suyu içilir hem de karnının üzerine bırakılır (KK94). Eğer kadın, bu ilaçları kullandığı hâlde hamile kalmamışsa, bu kez kaynanası gelinini ölen bir şeyhin türbesini ziyarete götürür (KK121). Bu türbedeki kabrin üzerindeki ya da etrafındaki topraktan bir avuç getirilip suya konulur. Kadın banyo yaptıktan sonra temiz su niyetine çocuğu olsun diye dua ederek, o suyu başından aşağı döker (KK119, KK136). Bu banyo uygulaması temiz bir yerde üç cuma üst üste yapılmalıdır. Ayrıca kadınlar, hamile kalmak için imamlarda yaptırdıkları muskaları da suya koyup erimesini sağlayarak bu suyu içerler. Bir yandan da türbelere gidip adaklar adarlar (KK94). Kadın, eli şifalı kimselerin yanına götürülür. O kimseler, elini kadının karnına sürer” (KK117, KK145).

Şayet tüm bu işlemler sonucunda hamilelik oluşmuşsa bu kez de doğum döneminde uygulanan bazı geleneksel tedavi yöntemleriyle karşılaşmaktadır. Göçer aşiretlerde doğum, genellikle çadırda geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Geçmişe oranla hastanede yapılan doğumların sayısında artış söz konusudur. Örneğin; şehir merkezlerine yakın yaylalarda yaşanılıyorsa hastaneler tercih edilir. Fakat yaylalar merkezlere uzaksa, göçer ebelerin yardımıyla çadırda doğum yapmaktan başka çare yoktur. Bu esnada yapılanlar şöyle ifade edilmektedir: “Öncelikle ebe olan kadın (pirek) gelir ve çadırın kapısında durup orada bulunan kadınlara seslenir ‘Mılet/Malâ, mal barkiriye hun kû man-hun çima barnakın’ Millet/Ev halkı, çadırını/evini taşıyor siz neden taşıyamıyorsunuz’ o esnada çadırın içindeki kadınlar da ‘Biz de çadırımızı/evimizi taşıyacağız’ diye karşılık verirler. Bu cümle göçerlerde doğum esnasında söylenen kalıplaşmış bir deyimdir (KK136, KK199). Ayrıca doğum olacağı vakit çadırın içinde ateş yakılır. O ateşin yanında ebe kadın, hamile kadının sırtını ovup masaj yaparak sırtının yumuşamasını sağlar. Doğum esnasında, kadın ne kadar ısınırsa sancılar bir o kadar hızlanır ve doğum kolaylaşır (KK58, KK59, KK94). İki kadın, hamile kadını sağ ve sol kolundan tutarak sancısı kesilsin diye çadırın içinde gezdirir. Bu gezdirme doğum olana kadar her sancı çoğaldığında yapılır. Ayrıca doğum esnasında kadının kocası çağırılır. Kocasının elindeki

bastonu veya ayakkabısını kadının sırtında gezdirir böylece sancılar azalır ve doğum kolaylaşıp çabuklaşır (KK119, KK136). Ya da kadının kocası çadırın kapısından içeri gelir ve ayağıyla kadının sırtına dokunur ‘Tû girtiyê min bûyî, min dev j ite berda/Sen benim esirimdin seni bıraktım’ der. Böylece kadına Allah merhamet eder ve sancısı kesilir (KK199). Ayrıca kadının sancısı fazlalaştığında azalsın ve çocuğun doğumu kolaylaşsın diye silah patlatılır (KK119). Kadının örgülü olan saçının örgüsü açılır (KK136). Hatta rahat doğum yapılsın diye doğumları kolay geçen kadınlardan biri çağırılır. Bu kadının başındaki desmalını, doğum esnasında sancılanan kadının başına sarar, elbisesini de kadına giydirir ve “Ben hiçbir doğumumda rahatsız olmadım, sen de olmayasın” diye söyler (KK55). Ayrıca çabuk doğum olsun diye çadırın kapısında bulunan kadınlar, sürekli dua ederler ve kadının yanında ezan okuması için imam çağırılır. İmam yoksa da ezan okuyabilen biri çadırın kapısında bekler ve “Niyet dikim ku êşa jinâ du canî nemîne, zû velidîne, zarok zû û saxbe/Niyet ediyorum gebe kadının sancısı kesilsin çabuk doğum yapsın, çocuk çabuk olsun sağlıklı olsun” diyerek ezanı okur. Böylece ezanın sesi kadının sancılarını azaltır ve doğumu kolaylaştırır (KK119, KK136). Tüm bu uygulamalardan sonra kadın, diz üstüne çöker ve bir kadın, doğum yapan kadının koluna girip göğsünü tutar (KK94, KK199). Ebe ise elleriyle hamile kadının karnını okşar ve onlar için dualar ederek çocuk doğduğunda yere düşmesin diye elini kadının bacaklarının alt kısmında hazır bekletir. O esnada bir kişi de kadının sırt kısmında durarak kadını elleriyle tutarak destekler” (KK32).

Doğumun hemen ardından çıkarılması gereken son/eş(plesenta) ile ilgilidir. “Eş, doğumdan yaklaşık 30 dakika sonra rahim duvarının kasılması ile olduğu yerden ayrılıp, düşer. Eşin vagenden yani halk deyimi ile hazneden dışarı çıkmasında lohusanın ıkıntı yapması ve karın duvarının kuvvetli olması sayılır ölçüde etken olur” (Başar, 1972: 65). Bu konuda göçebeler tarafından yapılan yöntemler şunlardır: “Öncelikle bebeğin eşinin doğumdan hemen sonra gelmesi için doğum olur olmaz, demir bir maşrapa getirilip, ebenin hemen yanına konulur. Ebe, bu maşrapanın ağız kısmından içeriye doğru var gücüyle nefesini çeker ve kadının rahmine üfler. Böylece o hava kadının rahmine de gideceğinden eş çabuk doğar (KK163, KK128). Bebeğin eşi görüldüğünde ise eşi, geri gitmesin diye doğum yapan kadından saçını ağızıyla tutması istenir. Böylece kadının midesi bulanır ve eş, çabuk gelir. Bazen de bebek, doğduğunda bebeğin eşi aniden içeriye kaçmasın diye bebeğin göbek kordonu tutulur ve doğum yapan kadının sol ayak bileğine

bağlanılır (KK119, KK136). “Örneğin; benim doğumunda, bebeğimin eşi bir gün boyunca çıkmadı; ertesi günü, bir köye yaşlı bir kadının yanına beni götürdüler. Kadın, bulguru kaynatıp lapa haline getirdi ve karnının üzerine koyup bez ile bağlayıp bir müddet bekledi. Daha sonra eş kendiliğinden ezilip düştü. O günden sonra doğumlarda eşin gelmediği durumlarda bu işlemi yaparım” (KK92).

Doğum anında eşin yanı sıra diğer aşamalarda ise şu uygulamalara başvurulmaktadır: “Çocuğun göbek kordonu işaret parmağı kadar sarkıtılarak yorgan ipi ile besmele çekilip bağlanılır ve bıçak yardımıyla kesilir” (KK119, KK136, KK121, KK 132).

“Çocuk doğduğunda, tuz ve birov (kayalıkların üzerinde bulunan sarımsı renkte tortu) karıştırılır. Bu karışım da tuz ne kadar çoksa o kadar iyi olur. Karışım, çocuğun vücudu sıklaşsın ve büyüdüğünde de yara olmasın diye üç günde bir çocuğun bedenine, yüzüne hatta göz kapaklarına kadar sürülür ve çocuğa herhangi bir zararı olmadığı için bazen iki-üç saat bazen de bir gün kalabilir (KK119, KK136). Birovun sayesinde çocuğun derisi çatlamaz ve çocuk büyüdüğünde de sağlıklı olur (KK92). Ayrıca yeni doğan çocukların gözleri büyük ve sürmeli olsun diye de limon damlatılıp, sürme çekilir” (KK94).

“Yeni doğum yapan kadının memeleri süt dolsun diye de hacıların, hacdan getirdiği, silindir şeklinde beyaz boncuk vardır. Bu boncuğa “süt boncuğu” denilir. Yeni doğum yapan kadının sütü çoğalsın diye bu boncuk bir ipe geçirilip boynuna takılır” (KK119). Ayrıca yeni doğan çocuk kırklı olduğu için dışarı çıkarılmamalıdır. Aksi takdirde korkar ve gece uyumaz, deli olur (KK92) hatta ay çarpar, denilmektedir (KK128). Çocuklarda ay çarpması her ayın başında olur. Bu yüzden ay, başlarında küçük çocuklar, özellikle gece dışarı çıkarılmamalıdır” (KK58). Ay çarpması durumunda demir bir para veya pul delinip ipten geçirilerek çocukların boynuna takılır. Bir müddet sonra çocuklardaki halsizlik ve sararma geçer denilir.

Hamilelik ve doğum ile ilgili yapılan bu yöntemlerin yanı sıra sonraki kırk günlük süreçte de anne ve çocuk bazı geleneksel yöntemler ile korunmaktadır. Anne karnında güvende olan çocuk, dünyaya geldiği gibi bazı risklerle karşı karşıyadır. Dolayısıyla “çocuk, tıpkı gebe kadın gibi birtakım “geçiş”leri izlemek zorundadır. Bu bakımdan, özellikle “geçiş” sırasını kollayan kötü güçlerden gelecek tehlikelerle karşı karşıya kalıp, çeşitli önlemlerle korunmaya muhtaçtır” (Örnek, 1966: 66). Bunun için “yeni doğan çocuğun kırk günü sayılıyor ve genel olarak bu süre içerisinde özel bir itina gösteriliyor” (Başar, 1972: 110). Çünkü bu süreçte kötü ruhlu bir varlığın yeni doğum yapmış kadına ve yeni doğmuş

çocuğa zarar vereceğine inanılıyor. Ruh; “Ateşten, kırmızı renkten, demir eşyadan süpürge den soğan, sarımsak vs. den korkmaktadır” (Acıpayamlı, 1974: 120). Birçok toplumda bu ruh genelde “alkarısı ve alruhu” diye bilinir. Göçer kültüründe ise bu ruh cin⁴⁹dir. Göçerler, cinden korunmak için yeni doğum yapmış göçer kadının yatağının etrafına soğan, sarımsak gibi kokulu gıdalar bırakarak onu korumayı amaçlar. Göçer aşiretlerde bu gıdalar hem tedavilerde hem de inanmalarda kullanılmaktadır. Ayrıca cinlerin demirden çok korktukları düşünüldüğünden demir bir nesne de kadının başucuna konulur. Göçebeler arasında cinler “adu” diye adlandırılır.

Doğum sonrasındaki kırk sürecinin dışında çocukların konuşması ve yürümesi normal seyrinde ilerleme göstermezse de bazı geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulandığı şu sözlerle belirtilmektedir: “Çocukların konuşması geciktiğinde şeyhlere ve ziyaretlere götürülüp adaklar adanır (KK9). Bir şeyhin yanına gidilir ve o şeyh sofraya oturduğunda, ilk lokmayı ağzına götüreceği sırada, orada bulunan birisi, bu lokmayı kaçıtır (KK9, KK32) veya şeyh, al bu lokmayı götürüp çocuğuna yedir Allah şifasını versin der. Çocuk bu lokmayı yediğinde dili çözülür (KK121). Ayrıca çocuğun konuşması için dağda bulunan ibibik kuşu yakalanıp eti pişirilip çocuğa verildiğinde çocuğun dilinin çözüleceği söylenir (KK119, KK136). Yürümeyen çocuklar ise öncelikle doktora götürülür. Bir değişme olmuyorsa da şeyhe, imamlara götürülüp okutulur. Türbelerde gezdirilip adaklar adanır (KK121). Hatta şeyhin yanına götürülür ve çocuğun ayak bilekleri kalın bir ip veya bez ile bağlanarak yola konulur. Şeyh o yoldan gelir ve çocuğa yaklaşıp o düğümleri çözerse çocuğun ayaklanıp yürüyeceği söylenir (KK119, KK136). Hatta çocuk yürüsün diye yedi evden kim ne verdiyse, örneğin; birisi şeker birisi kahve, ekmek gibi toplanır. Bu gıdalar eve getirilip çocuğa yedirilirse de çocuğun yürüyeceğine inanılır” (KK121). Ayrıca yürüyemeyen çocuk üç cuma günü üst üste koyun sürüsü geleceği vakit sürünün yolunun üzerine oturtulur. Tabii annesinin gözü de bu çocuğun üstünde olmalıdır. Sürü yaklaşacağı vakit çocuk kaldırılır. Bu işlemden sonra çocuk yürümeye başlar” (KK199). Göçerlerin başvurdukları bu sağaltma pratiklerinde “tehlikelerden kurtulma ve çözme” ile bazı nesnelere ve eylemlere anlamların yüklendiği görülür. Mesela “bağlanmış kimseleri çözmek, zıtlık çağrışımına dayanmakta olup, bir şeyi zıddı ile tedavi eden allopatik büyü anlamına girmektedir” (Örnek, 1966: 84). Belirtilen uygulamalarda da

⁴⁹Cin: “Halk geleneğinde, birtakım olağanüstü hâlleriyle insanların yaşamında etkilerini belirten esrarlı yaratıkların varlığına inanılır. Bu varlıkları bütün çeşitleriyle adlandırmak için ‘cin’ kelimesi kullanılır” (Boratav, 2013: 87).

benzer durumlar yaratılıp, çözülerek çağrışım yapılmıştır. Bu konuda Frazer'in (2004: 35-36) verdiği örneğe göre "Kuzey Amerika Kızılderilileri, bir kimsenin figürünü kum, kül ya da kil üzerine çizmekle ya da herhangi bir şeyi onun vücudu kabul edip sert bir değnekle onu dürtmekle ya da herhangi bir şekilde zarar vermekle o kişinin kendisine buna benzer bir zarar verileceğine inanır". Göçebelerin bu uygulamalardaki beklentileri de aslında bu anlayışta birleşmektedir. Bu işlemler incelendiğinde, göçer toplumuna özgü denilecek uygulama çocuğun, sürünün geldiği yol güzergâhına bırakılmasına dair pratiktir.

Göçer aşiretlerde bir de yeni doğan kız ve erkek çocukların sünneti ile ilgili başvuru bazı özel tedavi yöntemleri vardır. Konuyla ilgili verilen örnekler şu şekildedir: "Eğer kız çocuğu çok ağlıyorsa o zaman bacak arası şişip kırmızılaşıyor. Buna 'gamılok' deniliyor. Mesela kızım ağladığında morarıp duruyordu hekime götürdüm. Hekim, kontrol edip kızın 'gamılok' olmuş dedi. O an kızımın sünnetini yaptı (KK52). Bu işlem için önce tütün ve pekmez (asıl olmalı) öğütülüp karışım yapılır, şişen ve kırmızılaşan bölgeye bu karışım sürüldüğünde o şişlik ve kırmızılık gider. Gitmezse sünneti için jilet vurulur ve birkaç damla siyah bir kan akarsa iyileşir. Böylece sünneti gerçekleşmiş olur" (KK15, KK32, KK48, KK55, KK55).

"Sünneti yapılan erkek çocuğunun yarası çabuk iyileşsin diye de pudra niyetine tuz, sumak ve soğan iyice öğütülüp krem hâline getirilir. Bu karışımın suyu, yaraya sürüldüğünde, yara erken iyileşir" (KK32, KK197).

Buradaki uygulamalar incelendiğinde, yine bazı gıdaların iyileşici gücünden faydalandığı ve bu güçler birleştirilerek etkisinin arttırılmaya çalışıldığı görülür. Burada da görüldüğü gibi göçebe aşiretlerin ilaç kültüründe neredeyse birçok tedavi yönteminde tütün ve pekmez kullanılmaktadır.

Genel olarak bu bölümde belirtilen uygulamalar incelendiğinde, göçebelerin hem doğanın kendilerine sunduklarının iyileştirici gücünden hem de inanışlardan yararlanarak tedavi yöntemleri geliştirdikleri görülür. Zaten "her düşünce biçimi, toplumsal düzeyde kendi kültürüyle uyum sağlamak, ona bağlı ve bağımlı olmak, genel kültür düzeyiyle bütünleşmek zorundadır" (Balaman, 1983: 44). Göçebeler, ekonomik gereksinimleri gereği yaşam biçimleri neyi gerektiriyorsa onu uygularlar. Dolayısıyla kültürel ortamları, tabiattaki ortamlarıdır. Bu ortamda daha önce geçim ürünleri ile ilgili yaptıkları korunma pratikleri

gibi sađlık konusunda da yine benzer nedenlerin benzer sonuřlar dođuracađı dűşűncesiyle bazı geleneksel ilařların hastalıklarda kullanıldıđı gűrűlűr.

Sonuřta uygulanan tedavi yűntemleri ne olursa olsun amař gereksinimleri karűılamaktır. Baűka bir deyiűle gűçebelerin dűűűnce sistemleri, sűrekli űretmek ve iewiczűm űzerine kuruludur. Dolayısıyla dođadaki her hayvan ve bitki ile ilgili gűçebenin yaűamında muhakkak bir anısı vardır. Ama iewek da iewetrefilli karmaűık inaniűlar ile yapılan uygulamalarla karűılaűılmaz. iewűnkű iű gűcű iewek yođun olduđu iiewin gűçebeler, pratik iewiczűmlerle sađlıklarına da dikkat ederek gűçer hayvancılık faaliyetlerini en hızlı iewilde nasıl bitirebilirim iewabasındadırlar. iewyle ki bu ivedilikli hususları, neredeyse iewođu toplumda daha sabit ve sert kurallarla dinű boyutta da gűrmek műmkűndűr. Ama gűçebe aűiretlerde her zaman bir esneklik sűz konusudur. Gűçebe, zor durumda kaldıđında o an kurtulmak iiewin aklına ilk geleni uygular.

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Çalışmanın bu kısmında, öncelikle araştırmanın amaçlarıyla birlikte alanda incelenen soruların cevaplarının alınıp alınmadığı gerekçeleriyle tartışılmış ve elde edilen bulguların hangi bölümlerde detaylandırıldığı belirtilip çalışmanın sonucuna geçilmiştir.

1. Göçebe aşiretlerin ata, dede, baba silsilesi (soy – sop ilişkisi) genişledikçe geleneklerle bağları da artar hipotezine; aşiretlerin halen ağalık sistemini sürdürmelerinden ve karar mekanizmasının ağa ve diğer aile büyüklerinde olmasından ulaşmak mümkündür. Buradaki ağa, demokratik bir seçimle değil aşiretlerin oluşumlarından bu yana babadan oğula şeklinde sürdürülen kast sistemine dayanan bir usulle varlığını sürdürmektedir. Bu gelenekte ağalık, babadan oğula geçerek, baba soylu bir hiyerarşinin sürdürülmesini ön görmektedir. Göçebeler için bu ağanın ve büyüklerinin sözü önceliklidir. Zaten ağa konumundaki kişi, ailenin diğer öncüleriyle aynı anlayışa sahip olduğu için birbirinin zıddı fikirler ortaya çıkmaz. Dolayısıyla ağa, aşiret içinde birliği pekiştirir. Bu bağlamda aşiretler arasında bir karşılaştırmaya gidildiğinde, çalışmanın kavramsal çerçevesinde ve 2. bölümünde detaylandırıldığı gibi Duderan aşiretinde diğer aşiretlerden daha fazla ağalık geleneğinin hâkim olduğu görülür. Mesela Alikan ve Soran aşiretinde soy sop genişliği her kol kapsamında geçerlidir. Yukarıda belirtilen babadan oğula olan ağalık her kolda ayrıdır. Ama Duderan aşiretinde tüm kolların babadan oğula gelen tek bir ağası olan Mirza ağanın soyu ön plandadır. Dolayısıyla diğer aşiretlerdeki sosyal-kültürel boyut hariç, gelenekselliğe olan bağlılık Duderan aşiretine göre daha zayıftır. Mesela Duderan aşiretinde hayvancılık gelenekleri dahi çalışmanın 4. bölümünde belirtildiği gibi hâlen atalarından gördükleri şekilde yapılmaktadır. Bu bağlamda göçer hayvancılık kültürünün en saf hâliyle hâlen Duderan aşiretinde sürdürüldüğü söylenebilir.

Bu ayrıntının dışında, göçebe aşiretlerin soy sop ilişkisinin geniş aile anlayışını ve kapalı toplum yapısını oluşturduğu da görülür. Ailedeki ilişkilerde ve aşiretlerin birbirine olan yaklaşımlarında bu husus açıkça anlaşılmaktadır. Mesela her aşiretin kendi üyeleri ile kız alıp vermeyi tercih etmesi tamamen bundan kaynaklanmaktadır. Onlara göre aile bağlarının kuvvetli olması, aile sırlarının dışarı çıkmaması, örf ve âdetlerinin bozulmaması için her aşiret kendi soyundan evlenmelidir. Âdetlere ve geleneklere olan bu bağlılık o kadar ileri bir boyuta taşınmıştır ki aynı aşiretin kolları arasında bile uygulanmaktadır. Göçebe aşiretler için aile bağları genişledikçe gelenekleri de güçlenecek demektir. Gelenekleri güçlü olan aşiret kolay kolay çözülüp dağılmaz. Bu da

aynı kandan olan akraba evliliğiyle mümkündür. Bunun için göçerler arasında: “Herkes akrabasından, ailesinden evlenmeli ki kimin bey olduğu kimin ise bey olmadığı belli olsun denilir.” Burada söylenmek istenen saf kan ile soyun sürdürülmesidir. Çünkü aynı kandan olunca ailenin sorunları ve sırları, kanımdandır denilerek kapatılıyor. Bu durum aile içi ilişkileri sağlamlaştırmanın yanında son 20 yıldır ciddi anlamda engelli çocuk sayısını da artırmıştır. Ama buna rağmen “Göçebe ancak göçebeyle evlenirse bu yaşam biçimini sürdürebilir ve göçebe ancak kendi soyundan evlenebilirse güçlü bir aşiret ve aile olabilir.” anlayışı göçebe aşiretlerin katı bir geleneği haline gelmiştir. Aslından bir yandan da göçebe aşiretler arasındaki soya olan bu bağlılık, aile büyüklerinin koyduğu gelenekler eşliğinde yaşamayı mecbur kılmaktadır. Mesela göçebe aşiretlerde baba, evladını evlendirmek istediğinde ağabeyine, amcasına hatta diğer aile büyüklerine de sorarak bir karar alır. Bilindiği gibi çekirdek aile anlayışında, evlenecek gençler ve anneye baba ön plandadır. Göçebe aşiretlerde ise yaşam biçimleri dolayısıyla aileler, kendi başlarına bir karar alıp sorumluluğu tek başına almaktansa toplumlarıyla paylaşmayı esas almışlardır. Bu da geleneğin sürdürülmesini sağlamaktadır. Öyle ki gençler bile evlenecekleri zaman eş seçimini aile reisi olan babalarına bırakırlar. Çünkü evliliklerinde çıkabilecek sorun sadece kendilerini değil tüm aileyi bağlayacağından, evliliğinin daha sağlam olacağına inanılır. Örneğin; günümüz yaşam koşulları düşünüldüğünde göçebe aşiretlerde ön planda olan evlilik berdel usulüdür. Bu usulde özellikle kızların söz hakkı neredeyse yok denecek düzeydedir. Bunda yaşam biçimi sebebiyle gençlerin okuyamaması ve ekonomik özgürlüğü de elbette etkilidir. Zaten aşiretlerdeki bu geleneksel yaşama bağlı kalma gayesi de aslında bu yaşamda tutunmak içindir. Bir ailenin aşiretine değil de sadece kendi kararlarına göre bu dağ yaşamını sürdürmesi imkânsızdır. Bu durum aslında ikinci hipotezi de doğruladığı gibi tek bir geçim kaynağının olmasının ve eğitim-öğretim hayatından uzak olmaları sebebiyle gençlerin bu soy birliğinin geleneklerine kendilerini mecbur kıldığını da göstermektedir. Göçebe aşiretlerdeki ata, dede, baba silsilesinin genişlemesine bağlı olarak ortaya çıkan geleneklerden biri de çalışmanın 3. bölümünde de detaylandırılan yayla kiralınırken, aşiret üyelerinin aynı yaylayı paylaşmaya dikkat etmesinde görülür. Çünkü yaylada sadece kendi aşiret üyeleri olduğunda dışarıdan gelebilecek bir saldırıya karşı daha kolay birlik sağlanabilir ve başarı elde edilebilir. Başka yayladan birisi her ne kadar komşuluk ilişkisiyle veya ekonomik çıkar sebebiyle yaylaya ortak olmuşsa da söz konusu aşiretçilik

olunca haksız bile olsa kendi aşiretini tutmak zorundadır. Bu durum, aşiretçilik anlayışına dayalı bir yayla kiralama geleneğini ve her aşiretin kendi içinde de kapalı topluma sahip olmasını ortaya çıkarmıştır. Geleneğe göre soy birliği çok geniş olup gücü elinde bulunduran aşiret veya kabile (kol), bir yaylayı ancak kendi isteğiyle bırakabilir. Göçebeler için atalarından bu yana kullandıkları bir yaylanın başka bir aşiret tarafından alınması tüm itibarlarını yerle bir etmektedir. Öyle ki bu gelenek, aşiretler arasında can ve mal kayıplarına sebep olduğu için kan davasını ortaya çıkarmaktadır. Geçmişten beri göçebeler arasında en önemli sorun yayla geleneğine olan bağlılıktır.

Yukarıda belirtildiği gibi göçebe yaşamının temel taşları olan âdetler ve gelenekler soy sop ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu da çalışmanın başında belirtilen hipotezin gerçekleştiğini anlaşırlırlmaktadır. Göçebe aşiretlerdeki bu soy sop anlayışını bulgulardan hareketle değerlendirmek gerekirse, göçebe yaşamının zorluğu göz önüne alındığında birlik ve beraberliği sağladığı için olumlu bulunur. Ama ortaya çıkardığı sorunlar ve yaptırımlar açısından soya ve sopa olan bu bağlılığı, olumsuz olarak değerlendirmek gerekir.

2. Göçebe aşiretlerin kapalı olan toplum yapısı sürdükçe konar-göçer yaşam biçimi ve göçer hayvancılık faaliyeti devam eder ve geleneksellik korunur, hipotezine; aslında yukarıdaki bulgulardan da hareketle ulaşılabilir. Göçebe aşiretlerde gerek sosyal hayat gerek ekonomik hayat gerekse de iş gücü tamamen kapalı olan toplum yapısıyla âdeta korunmaya alınmıştır. Bu yüzden göçebeler bu kapalı ortamı sağlamak için özellikle çaba sarf ederler. Mesela göçebe aşiretlerin tarihinin verildiği 2. bölümde görüldüğü gibi üç aşiret de göçer hayvancılık faaliyetini atalarından bu yana sürdürmektedirler. Dolayısıyla bu yaşam biçimi kendileri için atalarının kendilerine çocukluktan itibaren alıştırdıkları bir iş gücüdür. Bu yaşamda doğup büyüyen bir kişinin en iyi yapacağı iş hayvancılıktır. Yaşam biçimleri sebebiyle zaten eğitim-öğretim hayatından ve diğer iş alanlarından uzak kalmışlardır. Bu konuda göçerler, sıkça “Bizim atamız, dedemiz, babamız da göçerdi biz de göçeriz, çocuklarımız da göçer olacaktır” derler. Bu da “Göçerin çocuğu göçerdir, çobanın çocuğu çobandır” felsefesini göçer aşiretler arasında bir kural hâline getirmiştir. Bu yüzden göçer aşiretler, çocuklarını bu yaşamda tutunmanın gerektirdiği koşullara göre eğitmek için onların şehir ortamından, eğitim-öğretim ortamından uzak kalması taraftarıdır. Bundandır ki göçebe aşiretlerde, geleneksel eğitim hâkimdir. Okul hayatına giren göçerler, yaşam biçimlerinden ve iş güçlerinden uzaklaştıkları için

yaylalara tatil dönemlerinde bile geldiklerinde zorlanmaktadırlar. Bu kişiler, özellikle de hayvancılık işlerini yapmakta zorlandıkları için eninde sonunda göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçerler. Bu kişilerin bu konudaki cesareti tamamen yaylaların dışında gidip gördükleri ortamlar ve farklı iş alanlarıyla uğraşmalarından kaynaklanmaktadır. Aileler de bu çocuklarına artık işimize yaramaz gözüyle bakarlar.

Göçebe aşiretlerin eğitim - öğretim hayatının verildiği 8. bölümde de belirtildiği gibi göçebeler, yaşam biçimlerinden kaynaklanan sorunu kendilerinin faydası olarak kabul etmiş ve göçer hayvancılık yaşamlarının tıpkı miras gibi çocuklarına geçmesi için özellikle kapalı bir toplum yaratmaya gayret etmişlerdir. Bu da çalışmanın başında belirtilen bu hipotezin gerçekleştiğini göstermektedir. Mesela bu kapalı toplum yapısı sebebiyle göçer çocukları, eğitim-öğretim ortamından uzaklaşırlar. Sosyal hayatları olmadığı için de sadece kendileriyle arkadaşlık kurduklarından gerek okul ortamı gerek askerlik ortamı gerekse de ticaret hayatları ve çarşı-pazar ilişkileri, tamamen birbirleriyle sınırlıdır. Hatta yerleşik hayata geçtiklerinde halk ile uyum problemleri hat safhadadır. Kapalı toplum yapısı, göçebelerin istedikleri gelenekleri koruma altına almaktadır. Ama dar görüşlü bir ortama sebep olduğundan günümüz yaşam koşullarından mecburi uzaklaştırmaktadır. Mesela göçebelerin çoğunun sağlık güvencesi bile yoktur. Ne kadar tehlikeli olursa olsun göçebe, muhakkak bildiğini okur. Başına buyruktur karşı tarafın değil de kendi kurallarını uygular. Göç döneminde yaşadığı sorunlarda bile bu anlayışın etkisini görmek mümkündür.

Bu hipotez, üç aşiret içerisinde geleneksel hayvancılık uygulamaları açısından incelediğinde, hepsinin Şırnak/İdil’de evleri olması sebebiyle Soran aşiretinin ve önemli bir kesimin yerleşik hayatta olması sebebiyle akrabalık ilişkileri yüksek olduğu için Alıkan aşiretinin bu kapalı toplum yapısını biraz daha gevşettiği söylenebilir. Çalışmanın 4. bölümünde de belirtildiği gibi hayvancılık uygulamalarında da bu iki aşiret, geleneksel yaklaşımlardan öte ticari gelir edinme gayesiyle göçer hayvancılıkta önemli olan “koç katımı geleneğini” bile kaldırmıştır. Ama Duderan aşireti, geleneklerine bağlı bir toplum yapısına sahip olduğu için hayvancılık uygulamaları da halen geleneksellik kapsamında yapılmaktadır.

Bu hipotez, üç aşiretin sosyo-kültürel boyutu açısından incelendiğinde, Soran aşireti, göç dönemlerini yaylalarda geçirmek yerine, evlerde kalarak geçirmektedirler. Bu da sosyal yaşamlarını ister istemez etkilemektedir. Senede 2 ay da olsa, yerleşik halkın kültürel

ortamında kalan Soranlar, çadırlarını bile evlerdeki gibi bölmelere ayırarak kullanmaktadırlar. Bu bağlamda Soran aşireti üyelerinin yaylalara yerleşme düzenleri bile, diğer iki aşiretten tamamen farklıdır. Çalışmanın 3. bölümünde de detaylandırıldığı gibi göçer kültürüne özgü olan çadırın kullanımı, bu aşirette tıpkı evin odaları gibi bölmelere ayrılarak kullanılmaktadır. Bu bölmeler, perdeler ve battaniyeler ile bölünmüştür. Gece de olsa gündüz de olsa bu bölmeler sabittir. Bu kullanım yaz kış aynıdır. Alikan ve Duderan aşiretinde, bu bölme yapılmadan tüm aile, tek çadırın içinde yan yana yataklarını sererek uyuma şeklidir. Hatta Soran aşiretinde, helâ kullanımı bile, yerleşik düzendeki gibi her ailenin çadırına yakın bir çukuru tuvalet olarak kullanması şeklindedir. Diğer iki aşirette bu düzen yoktur.

Ayrıca kültürel bağlamda Alikan ve Duderan aşiretine göre Soran aşiretinde düğünler daha şatafatlı olur. Hatta bu aşiret, yaylalara saz ekibi getirirler. Ayrıca ölen bir yakınları oldu mu da Soranlar, ölülerini evlerinin olduğu İdil'deki kabristana gömmeyi tercih ederler. Bu konu da özellikle Alikan aşiretinin bazı üyelerinin evi hiç olmadığı için göç dönemlerinde, göçe katılmayanlar yaylalarda kalmaya devam ederler. Bu yüzden aileler, hangi yaylalardalarsa, ölüsünü bulunduğu yaylanın en yakın köyündeki kabristana gömmeyi tercih eder.

Burada belirtilen bulguları değerlendirmek gerekirse, göçebelerin yaşam biçimlerini kuşaktan kuşağa aktarması, göçer hayvancılık kültürünün korunması açısından olumlu görülebilir. Ama bu yaşamı sürdürmek için verilen kayıplar toplumun gelişmişlik düzeyini çok fazla etkilediğinden olumsuz olarak değerlendirmek gerekir.

4. Göçebe aşiretlerin eğitim-öğretim oranı ve kentle ilişkisi arttıkça mesleki bilinç çeşitlendiğinden konar-göçer yaşam biçiminden yerleşik yaşam biçimine geçiş sağlanır, hipotezinin; yukarıda belirtilen hipotezlerle bağlantılı olarak gerçekleştiği görülür. Mesela göçebelerin kapalı olan toplum yapılarını, bilinçli bir şekilde korumaya gayret etmeleri geleneksel yaşamları açısından kendileri için elbette olumlu olup önemlidir. Ama yukarıda da değinildiği gibi eğitim-öğretim ortamına girip kentle ilişkisi artan göçerlerin özgüvenleri de arttığı için göçebe yaşamının zorluğuyla uğraşma yerine, yerleşik hayata geçilerek daha rahat bir hayat arzu edilmektedir. Mesela 1990lı yıllarda mecburi olarak yerleşik hayata geçen göçebelerin önemli bir kısmı yerleşik hayatta kaldıkları 11-13 yılları içerisinde hem okul ortamıyla tanıştıklarından hem de nasıl geçimlerini sağlamalarını öğrendiklerinden farklı mesleklere yönelmişlerdir. Örneğin;

Dudera aşiretinin büyüklüğünü üstlenen Mirza ağının ailesinin tamamı yerleşik hayata geçmiştir. Günümüzde bu ailenin neredeyse çoğu üniversite mezunu olup önemli meslekler edinmişlerdir. Dudera aşiretinin yerleşik hayatta tutunamayan kesimi ise yasakların kaldırılmasıyla tekrar göçer hayvancılığa geçmiştir. Soran aşiretinin ise Mamoka kolunun tamamı Siirt merkezde yerleşik hayatta kalmayı tercih etmiştir. Günümüzde göçer hayvancılık yapan kesimi Hacoka koludur. O dönemde Alikan aşiretinin de çoğunluğu yerleşik hayatta kalmış ve okul hayatına girmişlerdir. Göçebe aşiretlerin çocukları göçer hayvancılık işini benimsediklerinden severek yapmaktadırlar. Bu yüzden okumak onlara zor gelmektedir. Ama yerleşik hayata geçen göçerlerde okuma oranının önemli oranda arttığı bilinir. Dolayısıyla bu kişiler daha rahat iş bulduklarından göçer hayvancılığı bırakmaktadırlar.

Göçerler yerleşik hayata geçtiklerinde ilk etapta alışık oldukları hayvancılık işini besili yapmak isterler. Ama bunun için de sermayeye ihtiyaçları vardır. Evi olan göçerler için eldeki hayvanını besili olarak beslemek kolaydır. Fakat evi olmayan göçerler, kirada kalacağından tüm sermayesi olan hayvanları geçinmek için satmak zorunda kalırlar. Bu kez inşaat işi ve mevsimlik işçiliğin yanında elindeki sermayeyi farklı iş alanlarında denemek için teşebbüslerde bulunulur. Kent hayatına bir anda giren göçebeler, mert oldukları ve hesap kitap işinde çok iyi olmadıkları için genelde bir yıl içerisinde iflas etmektedirler. Çünkü göçer hayvancılık ekonomisinde, çalışmanın 5. bölümünde de değinildiği gibi göçebe doğrudan tüketiciyle iletişime geçmez. Göçebenin ekonomi hayatında her zaman araçlar vardır. Dolayısıyla göçebelerin eğitim düzeyi ve kentle ilişkisi arttıkça işlerde başarı yakalayabilir ve hayvancılık dışında bir işle uğraşabilir. Aksi takdirde göçer hayvancılık işini yapmada ısrarcı olurlar. Sonuçta bu işi çocukluktan beri yaptıkları için kârın ve zararın nereden geleceğini iyi bilirler. Ama kentlerde yaşamayı becerebilen ve tutunabilen göçerler, kesinlikle göçebeliği bir daha düşünmezler. Özellikle de günümüz koşullarında yaylaların kira bedelinin, değerinin çok üstünde olması ve kuraklık sebebiyle hayvanların iyi beslenememesi sebebiyle iyi ürün verememesi göçebeleri yerleşik hayata geçmeye âdeta itmektir. Bu yüzden eğitim düzeyi ve kentle olan ilişkinin artışı göçebeyi bu ekonomik sorunlardan da kurtaracaktır.

Kısacası; yerleşik halkla daha fazla ilişkili olan ya da yerleşik hayata geçen akrabalarıyla iletişimi iyi olup onlarla gidiş gelişi olan göçerler, farklı alanlarda kendilerini geliştirmeyi öğrendikleri için hem deneyim elde ederler hem de mesleki bilinç düzeyleri arttığından

özgüvenleri artar ve yerleşik hayatta yaşamaktan korkmamaya başlarlar. Bu kapsamda özellikle de eğitim-öğretim ortamıyla ve kentle ilişkisi iyi olan ve uyumu yakalayabilen gençler, göçer hayvancılık işini yapmaktan hiç hoşnut olmazlar. Zaten yaşlı olan kesim de sürekli, atalarından, babalarından kalan bu işin, günümüz gençleri tarafından yapılmak istenmediğini vurgulamaktadırlar.

Mesela okul hayatında bir müddet de olsa kalan ve kent hayatında yaşayan gençlerden bazıları, göçerliği bırakıp merkezdeki evlerinde kalıp inşaata gitmektedirler. Hatta bu kişiler ille de akraba evliliği yapalım diye direktmeyip yabancı kimselerle evlenmişlerdir. Bunların aile bağları da oldukça zayıftır. Bu da göçebe aşiretlerde her olgunun birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Yani göçebe aşiretlerin aile içi düzenleri, âdetleri hatta hayvancılık uygulamaları bile büyüklerinin onlara miras olarak bıraktığı geleneklere bağlı kalınırsa devam ettirilebilir. Bu yüzden bu yaşam biçiminde tutunmak için koydukları kurallar aslında gayet mantıklıdır. Özellikle de yaşlı olan göçerler, gençlerini geleneklerine bağlı olmaları için eğitim-öğretim ve kentsel ortamlardan uzak tutmaya aslında bilinçlice uğraşmaktadırlar. Örneğin; R G'nin kızı, yerleşik hayata geçen dayıları tarafından okutulmuştur. Bu kız, şu anda Batman'da bir kolejde öğretmenlik yapmaktadır ve sadece yaz tatillerinde bir haftalığına yaylaya gelmektedir. Kızın saçları açık olup babasının istediği giyim tarzına sahip değildir. Dolayısıyla babayla bağı çok kopuktur. Öyle ki babasıyla hiçbir konuda anlaşamamaktadır. Diğer kızlar ise sabah erkenden kalkıp babayla birlikte hayvancılık işiyle, süt sağımıyla ve peynir yapımıyla uğraşmaktadırlar. Baba R G, sürekli eğer kızım okumasaydı şimdi bir işin ucundan tutardı deyip sitemlerde bulunur. Diğer kızlarını ise bilinçli olarak okutmak istemediğini çünkü eğer okutursa, onların da bu işlerle uğraşmayacaklarını düşünmekteydi. Aynı durum H T ile oğlu İ T, arasında da yaşanmaktaydı. İ T, yatılı olarak liseyi okumuştur. Gerek uzun süre hayvancılık işinden uzak olması gerekse de aile için ilişkilerden uzakta yaşaması kendisini kültüründen uzaklaştırmıştır. Göçebeler için her erkek çocuğu, çoban ücretinden kurtulmak demektir. İ T, çobanlığı beceremediğinden ailesinin ve toplumunun gözünde beceriksiz ve işe yaramaz olarak tanımlanmaktaydı. Zaten bu kişiler de göçebe yaşamındansa, yerleşik yaşamın kendilerine daha cazip geldiğini her fırsatta söylerler. Bu örnekler, bir kez daha eğitim-öğretim ve kent ile ilişkinin artmasıyla göçebelerin yerleşik hayata geçeceği hipotezinin gerçekleştiğini anlaşılır kılmaktadır.

Bu durum, göçebelerin toplumsal yapısının gelişip yükselmesi, gençlerin daha sosyal olması ve yerleşik halkla daha uyum içerisinde olması açısından incelendiğinde, gayet olumludur. Ama hem kültürel bağlamda, göçer kültürünün gittikçe yok olmak üzere olması hem de hayvancılığın azalmasıyla ülke ekonomisine olan zararları düşünüldüğünde olumsuz yönleri de yok değildir.

4. Göçebe aşiretlerde kadının iş gücüne katılımı yüksek olduğu hâlde toplumdaki statüleri erkeklere göre daha düşüktür hipotezi; karar mekanizmasının son merciinin erkeklerde olması sebebiyle gerçekleştiğini göstermektedir. Bu toplumda kadının, erkeklere yardımcı olmadığı tek bir iş gücü neredeyse yok gibidir. Öyle ki göçer yaylalarında sabahın en erken saatlerinde kalkan kadın, bir yandan hayvancılık işleriyle uğraşırken bir yandan da ev içi işler ile ilgilendiğinden akşama kadar çalışmaktadır. Erkekler, kış dönemlerinde sabah vakitlerinde kadınlarla birlikte hayvanların beslenmesini yaptıktan sonra yaylada komşularıyla sohbet ederek zamanlarını geçirir. Bu durum aslında erkekler açısından olumsuz olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu tarz bir hayat kendisini gittikçe tembelleştirmekte ve göçer hayvancılığa âdeta mecbur kılmaktadır. Mesela çalışmanın 3. ve 6. bölümünde de belirtildiği gibi kış döneminde erkeklerin aktif olarak çalıştıkları zaman dilimi sabah vakitlerinde saat 10.00'a kadardır. Akşam vakitlerinde ise koyunların saat 17.00-18.00 gibi gelmesiyle tekrar koyunlara yem ve su verilip çadıra alınmasıyla en geç saat 20.00 sularına kadardır. Yaz döneminde ise günde iki kez yapılan süt sağımında erkekler görev alır. Onun dışında erkekler arasında dönemsel olarak aralarında paylaşılan çobanlık vardır. Çobanlık mesleğini de genelde ailedeki gençler yapmaktadır. Erkeklerin kadınlardan farklı olarak yaptıkları tek iş çobanlıkta geceyi dışarıda geçirmektir. İşte bu husus, erkekler için başka işlerde çalışmamanın en büyük mazeretidir.

Çobanlık, yorucu olduğu kadar tehlikeli ve risklidir. Bu yüzden dönemsel olarak ailedeki gençler arasında yapılan dağılımda, yaylada kalan gençler, kadınlarla birlikte hayvanların beslenmesi ve süt sağım vakitlerinin dışında daha çok dinlenmeyi tercih etmektedirler. Kadınlar ise çobanlığın gece dışarıda geçirilmesi hariç diğer tüm hayvancılık işlerini yaparlar. Gençlerin bu iş düzeni, kendisini başka bir mesleğe alıştırmalarının önüne geçmektedir. Bu da pasif bir gençliği ortaya çıkarmaktadır. Çünkü gençler, bu düzende ne okul hayatında bir role sahip olabiliyorlar ne de başka bir iş gücüne alışabiliyorlar. Oysa günün bir kısmını şehir merkezlerine gidip başka bir iş koluyla geçirme zamanları fazlasıyla vardır. Böylece hem gelir kaynakları fazlalaşmış olur hem de başka işleri de

yapabilme becerisi kazanmış olurlar. Anlayışları da bu yönde gelişmiş olur. Bunların hiçbirini yapamazlarsa bile en azından hayvancılık işini tamamen üstlenerek kadının sorumluluğunun biraz olsun hafiflemesini sağlayabilirler. Çünkü bu durum aslında beraberinde aile yapısını da etkilemektedir. Mesela göçer kadınları, çocuğunu emzirmesi gerekirken önceliği kuzuların annesinin sütünü emmesine verirler. Dolayısıyla çocuklar annenin bakımından ve ilgisinden mahrum büyürler. Çocuklar, anneleri eğer çadıra gelirlerse onları görebilirler. Anne de çok yorulduğundan ancak akşam vakitlerinde bebekleriyle ilgilenebilirler.

Göçer çocukları genelde ablaları tarafından büyütüldüğünden anne şefkatinden ve ilgisinden mahrumdurlar. Bu da nesillerinin sevgisiz ve sert bir anlayışta olmasına sebep olduğundan olumsuzluk olarak topluma geri döner. Burada belirtilen hususlar kadının ne denli çalıştığını ve aile içi diğer ilişkilerde nelerin olduğu ve nelerin de olabileceğini göstermek ve toplumdaki statüsünü anlamak adına önemli olduğundan kısaca değinilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında göçer erkeklerinin kurduğu bu düzende göçer hayvancılık kadınların omuzlarında sürdürülmektedir denilebilir. Mesela göçebeler için önemli bir gelir kolu olan peynirin yapılması tamamen kadınlara aittir. Yani peynir üretimi kadınların sorumluluğundadır. Hayvancılıkta çok önemli olan çobanlığı ise kadınlar özellikle de kış döneminde kuzu sürüsünü sabah yaylanın dışına çıkarıp otlatıp akşam vakitlerinde getirirler. Ayrıca erkek çocuğu küçük olan bazı ailelerde ya da hastalık vb. durumlarda kadınlar ağabeyleriyle ve babalarıyla birlikte gece vakitlerinde dağda kalıp çobanlık yaparak başka bir çobana ücret verilmesinin de önüne geçilmesini sağlamış oluyorlar.

Göçebe ekonomisinin gelir kaynakları zaten hayvancılık satışı ve peynir satışı üzerinedir. Her ikisinde de kadın, erkekte daha çok katkı sağlamaktadır. Zaten göçebe aşiretlerin toplumsal yapısında kadınlar, üretime olan katkıları ve doğurganlık özelliği dolayısıyla toplumda statü elde edebiliyor ve söz hakkına sahip olabiliyorlar. Bu söz hakkında kadın, fikrini söyler hatta bir tartışma ortamı olursa da katılabilir. Ama son karar mercii yine de erkektedir. Tabii buradaki karar, kadının fikirlerini de içine alacak şekilde olmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde göçer kadını, tamamen geri plana itilmiş değildir. Ama üretime bu denli katkısı olduğu halde erkek ile aynı konumda olmaması statüsünün erkekte düşük olduğunu göstermektedir. Öyle ki kadın, evliliğinde bile babasının sözünün dışına çıkmaz. Göçerlerde kızlarını zorla evlendirme gibi durumlar yoktur ama

alışılmış bir düzen oluşturulduğundan başka bir çareleri olmadığı için kızlar babalarının kendilerine sundukları evliliği kabul ederler. Aynı düzeneğe sahip olan erkeklerin kızlardan daha fazla söz hakları vardır. Bu da erkek çocuğunun toplumda önemsenmesinden kaynaklanmaktadır.

Göçer aşiretlerde, aşiretin güçlenmesi hatta soyun devamı bile erkek çocuğunun olmasına dayandırılır. Bu yüzden delikanlı gençler, kızlardan daha az üretime katkı sağladıkları hâlde ailelerinde, kızlardan bir adım öndedirler. Mesela çalışmanın 9. bölümünde detaylandırıldığı gibi göçer kültüründe en çok yapılan berdel usulü evlilikte, babalardan önce ağabeylerin, kız kardeşlerinin evliliğinde söz hakları daha fazladır. Çünkü kız kardeşler, ağabeylerin hatta kendilerinden yaşça küçük olan erkek kardeşlerinin bile evlilik teminatıdır. Bu düzen bir kültüre dönüştüğünden herhangi bir karşı çıkma durumuyla karşılaşmamaktadır. Bu yüzden göçebe aşiretlerde, kadının ve erkeğin rolleri ve yapmaları gerekenler çok nettir. Bir kadın nerede sözünün geçerli olacağını nerede geçerli olamayacağını bildiği için düzeni bozmaya yönelik bir davranış söz konusu olamaz.

Kadın, ev içi düzenin reisidir. Yani eve lâzım olabilecekleri, çocuklarının ihtiyaçlarını kadın bilir ve ona göre eşiyle bir çarşı pazar alışverişi olduğunda, kadın ne isterse onu alır. Bu bilindiğinden kadının kuşağında muhakkak parası vardır. Zaten her şey birlikte görüldüğünden bu para sorgulanmaz. Bunun dışındaki tüm gelir gider dengesinden erkek sorumludur. Kısacası üretime erkekten çok kâr sağlayan kadın, küçük hesaplar ve küçük paralarda yetki sahibidir. Büyük alışverişlerde her zaman için erkekler yetkilidirler. Bu anlayış, bir gelenek gibi sürdüğünden baba soyluluk öne çıkmaktadır. Mesela aile reisi olan erkeğin ölüm gibi bir durumu olursa reislik anneye değil de doğrudan büyük oğluna geçmektedir. Böylece yetkiler, erkekler arasında gezinmektedir. Bu da ataerkil anlayışın ve toplumsal cinsiyetin denetimiyle oluşan bir düzenin ortaya çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla bu düzen, kadının statüsünün erkekten her türlü düşük olmasına sebep olmaktadır. Örneğin; iş gücünün tüm toplumlarda, kadının statüsünü yükselttiği bilinen bir gerçektir. Göçebe kadınlarında da bu durum olumlu yönde gelişmiştir. Fakat geleneğin gücü, kadının statüsü için mücadele etmesinin önüne geçmiştir. Bu yaşam biçiminde, göçebe bir kız evladı annesinin anlayışını ve davranışlarını benimser. Erkek evladı da babasının anlayışını ve davranışlarını benimser. Dolayısıyla göçebe aşiretlerde kadın ve erkek arasında bu konu, herhangi bir çatışmaya sebep olmaz. Hatta bu tür

söylemler göçebelere tuhaf gelmektedir. Ayrıca yaşanan coğrafyada da aşağı yukarı aynı anlayış söz konusu olduğu için göçebenin bu konudaki hassasiyeti de aynıdır.

Daha önce değinildiği gibi göçebelerin yaşamında çok sert kurallar olmadığı için yaşanan bölgeye göre göçebe erkeklerin kadınlara daha anlayışlı ve sağduyulu olduğu da söylenebilir. Sadece genel kabul görmüş bir düzen vardır. Bu düzende, kadınlar üretime olan katkılarıyla, doğurganlık yönleriyle yani özellikle de erkek çocuğu doğurmalarıyla ve yaşlarına göre toplumda söz hakkı elde ederler. Mesela kadınlar yaşlandıkça daha çok söz hakkına sahip olurlar. Ailede özel bir konu olduğunda, gençlerin evliliklerinde vs. ailenin erkekleri muhakkak yaşlı olan annelerine danışırlar. Zaten bir toplantı gibi bir durum olacaksa da genelde kadınlar ve erkekler aynı ortamda oturur ve herkes görüşünü ortaya koyar. Ailenin büyüğü konumundaki erkek de kadınların ve erkeklerin sunduğu bu görüşlerden yola çıkarak bir karar verir. Bu erkeğin verdiği karar aslında ortak bir karar olmuş oluyor. Bu durumda kadının statüsünün düşüklüğü sorgulandığında, daha çok hayatlarındaki genel çizginin dışına çıkamamalarına bakmak gerekir. Örneğin; ailenin büyüğü olarak her zaman erkekler öndedir. Eğer erkekler, ortak verilen kararın dışında bir karar almak isterlerse sadece guruptaki erkeklere hesap verirler. Kadınlara hesap verilmez. Erkekler, çocukları olduğu hâlde yani bir gerekçeleri olmadığı hâlde sadece beğendiği için başka bir kadınla evlenebilirler. Bu anlayışta erkeğin duygularının olabileceği ama kadınların duygularının olamayacağına dair katı bir anlayışın olduğu görülür. Bu anlayış göçebe aşiretlerde o kadar kabul görmüş ki kadınlar, eşlerinin ikinci hatta üçüncü, dördüncü evliliklerini bile olağan karşılamaktadırlar. Yani bu düzen bile göçebe aşiretlerde âdete dönüşmüştür. Dolayısıyla hiç kabul etmeme gibi bir durum yaşanmadığı için tüm göçebe kadınları evlendiklerinde, kocaları isterlerse üzerlerine kuma getirebilirler düşüncesiyle evlenirler. Tüm bunlar, kadının konumuna göre söz hakkına sahip olmasının yanında alışılan bir düzenden dolayı toplumsal denetimin de altında olduğu için her halükârda statüsünün erkeklerle kıyaslanmayacak derecede düşük olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda göçebe aşiretlerdeki kadın erkek ilişkisi ne kadar esnek olsa da kültürel doku neyi gerektiriyorsa aynen gerçekleşmektedir.

Bu hususu değerlendirmek gerekirse göçebe kadını, gerek hayvancılık işinde gerekse de ev işinde, bu yaşamın en çok çalışanı ve yorulanı olduğu için aldığı sorumluluğa göre saygınlığı artsa da statüsü istenilen düzeyde değildir. Bu kapsamda görev dağılımları

adaletli olmayıp kadını hem fiziksel hem de ruhen yormaktadır. Dolayısıyla hangi açıdan bakılırsa bakılsın göçebe aşiretlerin yaşam biçiminde kadının sadece statüsü değil, temel hak ve hürriyeti ve özgürlüğü de erkekle kıyaslanamayacak derecede düşük olduğundan bu durumu olumsuz değerlendirmek gerekir.

5. Göçebe aşiretler hayvancılık faaliyetlerini tam/gerçek göçebe olarak yaz kış çadır hayatı sürdürdükçe, doğa ile olan kültürel ilişkileri, daha güçlü bir şekilde devam eder hipotezinin; göçebelerin, iklimine göre yazı, serin geçirebilecekleri Doğu Anadolu Bölgesinde, kışı ise en hafif geçirebilecekleri Güneydoğu Anadolu Bölgesinde geçirmesinden gerçekleştiği, yaşam biçiminden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Mesela yarı yerleşik göçebe aşiretlerinde sadece yaz aylarında çadır yaşamı vardır. Dolayısıyla sadece yaz aylarının kendilerine sunduğu doğa olaylarıyla mücadele edilir ve yine sadece yaz ayına göre bir hazırlık aşamasına girilir. Ama gerçek göçebelikte yaz dönemi yazlık çadırlarda geçirilir ve yaz mevsimindeki bitkilerden hem yiyecek hem de ilaç olarak yararlanılır. Kış döneminde kullanmak için ise bu bitkiler ya kurutularak ya da ekşitilerek muhafaza edilir. Yaz döneminin yağmurlarına ve sel olaylarına karşı kıyasıyla bir mücadeleye girilir. Kış döneminde ise kara ve yağmura karşı ilk korunma şekli olan konutlar değiştirilir.

Kısacası göçebelerin hayvancılık uygulamaları, hayvanlarını besleme ve muhafaza etme yöntemleri ile kendilerinin görünümü, giyimi, beslenmesi, tedavi yöntemleri, takvimleri ve hava tahminlerine kadar her husus, çalışmanın tüm bölümlerinde ve özellikle de 4. ve 7. bölümlerinde detaylandırıldığı gibi bunların tamamen gerçek göçebelikle alakalı şekil aldığı görülür. Öncelikle göçebe, doğayla en doğal yöntemlerle mücadele ederek yaşamında tutunmayı çabalamaktadır. Mesela göçer bir çocuk, küçük yaşlardan itibaren hasta koyunları ve küçük kuzuları etrafta otlatarak doğayı keşfetmeyi öğrenir, hayatla mücadeleyi ilkin doğadaki vahşi hayvanları yenerek öğrenir. Mesela 10-11 yaşlarındaki çocuklar çobanların ekmeğini heybelerine koyup sırtlayıp, 5-10 dk. içerisinde yayladan uzaklaşırlar. Bu yaşam biçiminde göçerler, küçük adımlarla ve hızlı yürümeyi o yaşlardan itibaren öğrenirler. Bu yüzden göçer çocukları çeviktir pratiktir. Bakışlarındaki sertlik bile bu mücadelenin eseridir. Bu koşullarda, büyüyen göçebe, ilk mücadelesini doğayı alt ederek öğrendiği için doğayla kurduğu kültürel ilişki kendine hastır. Bu ilişkiyi, ne yarı göçebe ne yaylacı grupları ne de yerleşik halkın hiçbirinin kurması beklenemez. Mesela göçebe, yaz kış serin havada yaşamaya alışkıdır bu yüzden ne çok soğuğa ne de çok sığağa

dayanıklı değildir. Konut tipleri olan çadırlar yazın serin olsun diye bolca yamalanır. Kışın ise branda çadır parçalarıyla kaplanır. Çadır yaşamındaki bu süreklilik, göçebeye başının çaresine bakmayı öğretmiştir.

Göçebe, gökyüzündeki en ufak bir değişiklikten o gün yağmur mu yağacak, yıldırım mı çarpacak bilir. Kar ile boran ile mücadelesinde çok küçük pratiklerle çözüm üretir. Bu yüzden göçebe, bir şey üzerinde saatlerce düşünüp zaman harcamaz. Alışık olduğu bir hayat, olduğu için tecrübe esastır. Örneğin; bir göçer, tek başına aylarca ailesinden bihaber dağda mahsur kalsa bile açlık, susuzluk yaşamaz. Göçebe dağda hangi kuyuda su vardır bilir, nerelerde su kaynakları vardır bilir. Hangi otun hangi ağrıya, yaraya iyi geldiğini hangi otun zehirli olduğunu ve hangi otun ise yenilmesi gerektiğini bilir. Dolayısıyla göçerin kendisinin de koyununun da hekimi yine göçerdir. Bu yüzden sadece gerçek göçebelikle erişilebilen bu doğa-kültür ilişkisini her açıdan özgün ve olumlu değerlendirmek gerekir.

Sonuç itibariyle Türkiye’de göçer hayvancılık faaliyetleri tam/gerçek göçebelik, yarı göçebelik ve yaylacılık şeklinde yapılmaktadır. Ülkenin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde hayvancılıkla ilgilenen bu topluluklar “göçer” ve “göçebe” diye adlandırılır. Bu insanlar genellikle aşiretler şeklinde örgütlenerek hayvancılık faaliyetlerini ya yarı göçebe ya da gerçek göçebe şeklinde sürdürürler. Yarı göçebeler, sadece yaz dönemlerinde Doğu Anadolu Bölgesindeki yaylalarda yaklaşık 4 ay çadır hayatı yaşarlar. Kış dönemini ise evlerinde yaşayarak hayvanlarına, ahırlarda ve kom gibi yerlerde besili olarak bakarlar. Gerçek göçebeler ise kış dönemini de Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki yaylalarda geçirerek yaz kış çadır hayatı yaşar ve hayvanlarını daha doğal yöntemlerle beslerler. Ülkenin Batı Anadolu Bölgesinde hayvancılık yapan topluluklar ise Yörük olarak adlandırılırlar. Hayvancılık şekilleri açısından Yörükler ve yaylacı toplulukları yarı göçebe grubundadırlar. Türkiye’de gerek yaşam biçimleri gerekse de hayvancılık şekilleri açısından gerçek göçebe grubunda olan göçebeler Alikan, Duderan ve Soran aşiretleridir. Bu aşiretlerde göçer hayvancılığın ve doğa-kültür ilişkisinin halkbilim açısından ele alındığı bu araştırmanın sonuçlarını bazı hususlarıyla belirterek toparlayabiliriz.

Öncelikle araştırmanın önemi, çeşitli bilim dallarının ilgi alanına girdiği hâlde göçer hayvancılık ve doğa-kültür ilişkisi konusunun bir arada, ilk defa halkbilim açısından karşılatırılarak ele alınmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma, geleneksel bir yaşam biçiminin

bilimsel bir çıktısı olarak literatüre katkı sağlayacak ve gelecek nesillerin de bu hayattan haberdar olmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda bazı hususlara da ışık tutabilecektir.

Ülkemizde, göçer hayvancılığa bağlı gerçekleşen yaşantı özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde geçimin gerektirdiği bir hayat tarzıdır. Bu hayat tarzının oluşmasında coğrafi ve iklim koşulları ve iş olanakları gibi ekonomik nedenler başta olmak üzere geçmişten gelen geçim alışkanlıkları da etkilidir. Tek geçimleri hayvancılık olan göçebe aşiretler için öncelik hayvanlarının yaşam alanıdır. Dolayısıyla bu hayvancılık şeklinde, otlakların mevsimlere göre değişmesi ve en elverişli yaylaları bulma zorunluluğu göçebe yaşamayı gerekli kılmaktadır. Bu açılardan incelendiğinde, göçer hayvancılık yaşam tarzını bir geçim yöntemi olarak kabul etmek gerekir. Bu hayat tarzını atalarından öğrendikleri şekliyle uygulayan göçebeler, geçmişten beri aşiret şeklinde örgütlenerek, yaz kış dağların yüksek yaylalarında çadırlarda yaşamını sürdürürler. Bu yaşam biçiminde soy sop ilişkisine dayanan geniş aile anlayışı ve dayanışma ön plandadır. Çünkü göçebeler, sürekli olan bu dağ yaşamında ancak bu aşiretçilik sistemiyle tutunabileceklerinin bilincinde oldukları için akrabalık ilişkilerini en üst düzeyde tutarlar. Bu yüzden göçebe aşiretlerin toplumsal yapısının şekillenmesinde, örf, âdet ve uygulamalarında ve doğayla olan mücadelesinde oluşan kültürel dokuda, hayvancılığın gerçek göçebe şeklinde yapılması oldukça etkilidir. Bu yüzden bu yaşam biçimi, doğayla bir bütün içinde, en doğal haliyle yaşanarak sürdürülmektedir. Bu da tamamen gerçek göçer hayvancılığın bir sonucudur. Örneğin; ölüm döneminde hangi yaylada kalınırsa ölümlerini oraya gömmeleri bile bu insanların yaşamlarında gerçek göçebe şeklinde sürdürülen hayvancılığın ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Kısacası aşiretlerin bu çadır hayatında oluşturdukları, soy sop ilişkisi ve var olma mücadelesiyle elindekini faydaya çevirme felsefesi, göçebe hayatının sosyokültürel dokusunu örmüştür. Mesela göçebe hayatında, teknolojinin eksikliği, yüz yüze ilişkileri ve doğanın doğalın gücünü artırmıştır. Bu yüzden insan ilişkileri, şehir yaşamındakiyle kıyaslanamayacak derecede iyidir. Yani bu yaşamda her olgu doğal yönde gelişmiştir. Öyle ki hayvancılık faaliyetleri de yine en doğal yöntemlerle ve tamamen iklime göre değişen koşullara göre yapılmaktadır.

Doğayı tanıdıkça ve alt ettikçe güçlenen göçebe, bu yaşam biçiminde tabiat olaylarını kendi faydasına çevirerek var olmayı başararak geçimini en zor şartlarda bile yapabilmeyi öğrenmiştir. Bu yüzden göçebe aşiretlerin göçer hayvancılık tarihi yüz yıllara

dayanmaktadır. Ekonomik bir gereksinim olarak başlanılan hayvancılık, alışkanlığa dönüşen bir yaşam biçimine, kültüre dönüşmüştür. Bu kültürde göçebe aşiretler için sabit bir yer ve mekân yoktur. Göçebenin hayatı tamamen hayvanlarına en iyi otlak alanları bulma üzerine kurulur. Bu yüzden “göçerin evi sırtındadır” denilir. Hangi yaylada otlak ve su kaynakları bolsa göçebe, çadırını toplayıp bineklerine yükler ve o yöne doğru göç eder. Dolayısıyla yukarıda değinildiği gibi göçebelerin yaşamlarının her evresi göçer hayvancılığa göre şekillenmektedir. Öyle ki “Koçer” adı bile bu yaşam biçimine göre oluşmuştur.

Gerçek göçer hayvancılığın yapılabilmesi yaz, kış doğada yaşamayı gerektirir. Bu yaşama ayak uydurma noktasında Alikan, Duderan ve Soran aşiretleri hem köken itibariyle aynı birliğe sahiptirler hem de gerek aşiretçilik anlayışıyla beslenmeleri gerekse de iş güçleri ve yaşam biçimleri sebebiyle de aynıdırlar. Fakat bunlara rağmen kentle olan ilişkileri, dünya görüşleri ve elbette ekonomik kaygıları arasında bazı değişimlerin olduğu görülmüştür. Daha doğrusu her aşiret, kendi menfaatine göre yaşam koşullarını iyileştirmek adına özellikle de hayvancılık faaliyetlerinde farklılıklar yapmışlardır. Bu durumda maddi ölçütler esastır denilebilir. Tek mal varlığı hayvanları olan göçebeler, bu hayvanları çoğaltmak adına geleneksel uygulamaları bir tarafa bırakmayı tercih etmişlerdir. Çünkü göçebe hayatında en çok sürüsü olanın sözü geçerlidir. Hatta yayla kiralama esnasında bile toprak sahipleri mal (koyun sürüsü) zengini olan göçebeye öncelik verir. Öyle ki aşiretinde, malı fazla olan göçebe ailesiyle övünür. Aşirette önemli bir konu söz konusu olduğunda öncelik bu ailenin erkeklerine verilir. Bu da göçebeler arasında, malını çoğaltmak için kıyasıya bir mücadelenin oluşmasına neden olmaktadır. Aslında burada, her yerde olduğu gibi göçebe aşiretler arasında da mal varlığının, zenginliğin, statüyü ne denli etkilediği gerçeğiyle karşılaşılacaktır. Bu kapsamda Soran aşireti, en az sürüye sahip olduğu için ve yerleşik hayatta mal varlığı açısından sadece evlere sahip olduklarından, göçebe aşiretler arasında tutunmak için neredeyse göçer hayvancılığın doğasına has denilebilecek tüm uygulamaları kaldırmıştır. Kendilerine has yöntemlerle hem göçer hayvancılığı hem de emanet hayvancılığı yaparak göçebe hayatında var olma mücadelesi veren Soranlar, günümüz göçebe aşiretleri içerisinde en fazla göçebe nüfusuna sahip olan aşirettir. Alikan aşireti ise göçebe aşiretler arasında gerek mal açısından olsun gerekse de yerleşik hayattaki zenginliği açısından olsun iktidarı elinde bulundurmaktadır. Dolayısıyla Soranlar, üst zirveye ulaşmak için uğraşırken,

Alikanlar var oldukları zirveden inmemek için geleneksel hayvancılığın uygulamalarını gittikçe azaltmaya çalışırlar. Ayrıca Alikanların sürü sayısı çok fazla olduğu için de bazı geleneksel uygulamalarla uğraşmak yerine en hızlı nasıl diğer bir aşamaya geçebiliriz anlayışındadırlar. Bu bağlamda Duderan aşiretinin geleneksel hayvancılık uygulamalarının çizgisi aşağı yukarı geçmişten beri aynıdır. Çünkü Duderanlar, göçebe yaşamında zaten en az kalan aşirettir. Bir yandan da yerleşik hayatta evleri vardır. Sürü sayıları da ortalama düzeyde olup Alikanlardan sonra en fazla olmaktadır. Dolayısıyla Duderanlar hem göçebelikte hem de yerleşik hayatta az çok bir düzen kurmuşlardır. Bu yüzden her açıdan atalarından kalan göçer hayvancılığı aynı çizgide ilerleyerek yapmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca göçebe aşiretler arasında hâlen tek ağalık sistemiyle yönetildikleri için Duderanların önemli bir saygınlığı olmakla beraber göçebe aşiretler içerisinde, tarihinde en az olayların ve çözümlerin de olduğu aşirettir. Duderanlıların geleneklerine bu denli bağlı olmalarında aslında tarihlerinin çok çetrefilli olmamasının payı da elbette vardır. Bu aşirette kollar arası mücadeleler bile en az olmaktadır. Mesela Soran aşiretinin ve Alikan aşiretinin olaylı olan tarihleri günümüze de etki etmektedir. Bu açıdan bu iki aşirette hâlen de birlik ve beraberlik en az düzeydedir. Aynı çözümme, hayvancılık anlayışlarında da görülmektedir. Bu aşiretler, bozulan birliklerini hayvancılıktaki yükselmeyle kapatarak toplumda statü elde etmeye çalışmaktadırlar. Özellikle de Alikanların hâlen hem aşirette ön planda olmak hem de hayvancılıkta en zengin olup, sözünü geçirmek açısından kendi aşiretiyle bile kıyasıya bir mücadelesi vardır. Bu yüzden Alikan aşireti, göçer hayvancılığı âdeti bir rant elde etme ortamına çevirmiştir. Kısacası Duderan aşiretine göre diğer iki aşiret, geleneksel göçer hayvancılık anlayışından bir adım geridedir denilebilir.

Üç aşiretin günümüz şartlarında yaptıkları göçer hayvancılığını genel itibarıyla değerlendirmek gerekirse, bir yandan yaşam koşullarının iyileşmesi ve ulaşımın kolaylaşmasıyla göçebelerin peynirini rahatlıkla çarşı pazarlara, mandıracılar aracılığıyla ulaştırmasını sağlamıştır. Bir yandan da binekleri ikinci planda tutarak göçebelerin hayatına arabaların girmesini sağlamıştır. Özellikle de telefonun göçebelerin hayatına girmesi ihtiyaçların akrabalarına ve mandıracılara haber edilmesi açısından çok önemli bir gelişmedir. Tüm bunlar, göçebe aşiretlerin daha kolay bir yaşam sürmesine ortam sağlamakla beraber geleneksel hayvancılıktan gittikçe kopmasına sebep olmuştur. Günümüzdeki göçebe yaşamında hayvanlarının bakımı, beslenmesi, muhafazası ve süt

sağımıyla peynir yapımı gibi temel uygulamaların dışında tören manasında, eğlence manasında geçmişte yapılan uygulamaların hiçbirisi üç aşirette de uygulanmaz. Bu durumda, yaşam koşullarının geleneklerini etkilediği rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Göçebe aşiretlerin bir diğer konusu ise günümüz koşullarındaki ekonomik ortamdır. Bu ortama gittikçe yaklaşan göçebe aşiretlerin üçünde de ekonomik kaygı aynı derecededir. Çünkü yaşam koşullarının standardı ne kadar yükselirse en az yerleşik halk kadar göçebeler de etkilenmektedir. Hatta küresel ısınma sebebiyle değişen iklim koşulları aslında en alt tabaka olarak kabul edilen geleneksel hayvancılığı sürdürmeye çalışan göçebe aşiretleri, daha fazla etkilemektedir. Göçebelerin yegâne ekonomisi göçer hayvancılıktan karşılanmaktadır. Başka iş kolları olmayan göçebeler, bir sene bile hayvancılıkta eksiye düşseler artık toparlanamazlar. Çünkü ne günlük gereksinimler ne yaylaların kira bedeli ne de hayvanların bakımı ve beslenmesi için gerekli olan miktarda bir azalma veyahut da bir yok sayma olamayacağından göçebelerin toparlanması mümkün değildir. Bu yüzden günümüzdeki göçer hayvancılık bir açıdan atalarından kendilerine kalan bir miras gibi sürdürülse de aslında başka iş kollarında başarılı olamayacaklarını bildikleri için mecburi sürdürdükleri bir iş gücüdür. Mesela günümüz koşullarındaki ekonomik kriz, göçebeleri çok fazla etkilemektedir. Göç dönemlerinde yaşanan sıkıntılar ve yaylaların kira bedelinin gittikçe yükselmesi ise her ne kadar yaşam koşulları iyileşmiş olsa da göçebelerin sırtında kambur gibi gün geçtikçe büyümektedir. Dolayısıyla günümüzde, göçebe aşiretleri âdeta var olma mücadelesi verdikleri için gün geçtikçe sayıları azalmaktadır.

Bir toplumun yaşam biçiminin kolay değişmeyeceğinin örneği olan göçebe aşiretleri, günümüzde birçok olumsuz etkene rağmen var olan kesimle, hâlen göçer hayvancılık kültürünü bir benlik sorunu yaparak sürdürmekte ısrar etmektedir. Araştırma süresince bu aşiretlerin göçer hayvancılık faaliyetleri esnasında karşı karşıya kaldığı olumsuz durumlara şahit olduğundan, bu durumlara karşı alınabilecek önlemlerin olduğu, çözüm önerilerine de değinmek faydalı olacaktır.

Öneri olarak öncelikle göçebelerin bu hayat tarzını yaşamasında en etkili olan göçer hayvancılığın desteklenmesi bağlamında bazı yaptırımların olması gerekiyor. Mesela göçebe aşiretlerin olmazsa olmazlarından göç güzergâh yolu ve yayalarla ilgili sorunların yanı sıra bu hayat tarzındaki aile planlanması, eğitim ve sağlık gibi önemli hususlarda

yaşanan eksikliklere de değinilip bu bağlamda neler yapılabilir diye çözüm önerileri sunulup değerlendirmelerde bulunmak gerekir.

Göçebe Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinde, özellikle de kış aylarında hayvanların beslenmesi ve barınakları ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu kapsamda, Tarım Bakanlığının yem istihsalı ve hayvan beslenmesi konusunda önemli oranda ödenek ayırması gereklidir. Örneğin; 2020-2021 ve 2022 senelerinde yaşanan kuraklık dolayısıyla hem yaylalarda hem de kışlaklarda otlak alanlarında sıkıntı yaşayan göçerler için kışlaklarda yem almak pahalıya mal olmuştur. Ayrıca hayvancılığın verimli bir endüstri hâlinde gelişmesi için devletin göçer aşiretler için istikrarlı bir hayvancılık politikası düzenlemesi gerekir. Hayvan ve hayvan ürünlerinin alışverişlerinde, geleneksel mandıracılık ortadan kaldırılmalı, doğrudan göçer ile devlet arasında köprü olabilecek bir hayvan ürünleri kurumu kurulmalıdır. Bu kurum aracılığıyla standart bir fiyat belirlenip ürünler alınmalıdır. Hayvancılığın gelişmesi için alınan tedbirler arasında hayvan hastalıklarıyla mücadele de önemli bir yer tutar. Yaylalarda yaşayan göçer aşiretler, veterinerin yol masrafını ve ilaçların ücretini karşılayamadıklarından hayvanlarının sağlık kontrolünü kendileri yapmaktadırlar. Hayvanların alanında uzman kişilerce belirli tarihler arasında Tarım Bakanlığının kontrolünde sağlık kontrolleri yapılmalı ve bunun için ödenek ayrılmalıdır. Böylece hayvanlardan insanlara geçen hastalıkların da önüne geçilecektir.

Göçebeler için her ne olursa olsun öncelik hayvanlarının karnının doyurulmasıdır. Göçerin hayvanı toksa göçer de toktur. Bu yüzden göçerin hayatı bölgesel olarak mevsime göre sürekli değişir. Aslında hayatlarındaki çerçeve bellidir. Göçebeler, bu çerçevenin içinde yer değiştirip dururlar. Göçebenin de koyunlarının da bu hayattaki iklimi daima serin olmalıdır. Göçebe ne yazın sıcaklığında ne de kışın sertliğinde yaşayamaz. Mesela yazın ortasında şehir merkezinde üzerinde mont, başında puşi, ayaklarında mekap ayakkabı olan erkeklerin ve aynı şekilde mikâp ayakkabısıyla, puşisiyle ve kadife fistanına bağladığı kuşağıyla alışveriş yapan kadınların, göçer olduğunu herkes bilir. Göçebe, kendisine ve hayvanına bu serin atmosferi sağlamak ve aynı mevsim şartlarındaki gibi otların olduğu yerlerde yaşam alanı bulmak için senede iki kez Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasında ilkbahar ve sonbahar göçlerinde bulunur. Zaten gerçek göçer hayvancılığın en karakteristik özelliği, hayvanların gelişimi için iklim koşullarına göre yapılan bu iki göçtür. Bölgeden bölgeye yaya olarak yapılan

göçün düzeni konak konak gitmektir. Her konakta durup nefes alan ve hayvanının sütünü sağıp peynirini yapan göçebeler, göç döneminde de peynir satışına devam ederler. Bu da göçebelerin, tek geçim kaynağının hayvancılığa dayandırılmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik gereksinim tek bir iş koluna bağlanıldığı için göçebenin biricik olan koyunu en değerlisidir. Dolayısıyla koyununun karnını doyurup onun etinden, sütünden faydalanmak için göçebe, göçlerini yaya yapmak zorundadır. Gerek bölgeler arasında göç güzergâhında bulunan köylüler gerekse de devlet yetkilileri, yaya yapılan bu göçlere sıcak bakmamaktadır. Göçebe aşiretler ile karşı karşıya kalınan ve çıkan sorunlar da işte bu yüzden en çok göç sürecinde yaşanmaktadır. Aslında göç güzergâh yolu, göçebe aşiretlerin varlığından beri bellidir. Ama değişen koşullar ve özellikle de yasaklı köylerin yeniden yaşama geçirilmesi bu toprakları yeniden sahiplendirmiş oldu. Bu sorunlar, devletin hazine toprakları ve köylülerin güzergâha giren topraklarını kira bedeli bir düzenle güzergâh oluşturularak, çözülebilir bir konumdur. Böylece hem köylüler ve göçebeler karşı karşıya gelmez hem de göçebelerin, devletin kendilerini ötekileştirdikleri yargısı kırılmış olur ve devlete karşı güvenleri artar. Bir yandan da bu sorunlar sebebiyle yasak olan yerlerden geçtikleri için sürekli ceza vermekten kurtulan göçebenin de ekonomisi gittikçe iyileşir ve göçer hayvancılığı sürdürmekte daha ısrarcı olurlar. Bu da bir yandan göçer kültürünün yok olmasını önlemiş olur bir yandan da göçebenin yaptığı işe güvenmesini sağlayarak ekonomisinin iyi olmasını sağlar. Ayrıca en genel anlamda, ülke ekonomisi açısından da hayvancılığın gelişmesini sağlamış olur. Devlet açısından ise göçebelerin yasal olan güzergâhtan geçmesini sağladıkları için güvenlik zaiyatının oluşmasını engellediği ve kontrol altında olduğu için her açıdan olumludur.

Göçebe aşiretlerdeki bu göç güzergâh yoluyla ilgili sorun ve çözüm önerisinin yanında bu yaşamın sürdürülmesinde çok önemli olan bir diğer konu ise göçebelerin yayla kiralama bedellerinin değerinin çok üzerinde olmasıdır. Öyle ki tüm göçebelerin kanayan yarası bu yaylaların kirasını karşılamaktır. Bu yaylaların kira bedeli için göçebeler, çocuklarının ve kendilerinin eğitim, sağlık, giyim ve beslenmesinden bile kısarlar. Göçebe aşiretlerin yayla kiralama sorununun çözümü için iki öneri sunulabilir. Öncelikle göçebelerin kamburu haline gelen bu yaylaların kira bedeli, yaylanın değeriyle eş tutulabilir. Mesela hem devletin hazine toprağı hem de özel mülkiyetteki alandaki yaylalar için devlet görevlilerinin kontrolünde, yaylaların ücreti standart bir ücret ve makbuz sistemiyle kontrol altına alınabilir. Böylece göçebenin nerede olduğu bu

makbuzla belli olur. Çünkü yasak olan yaylalar kural dışı olarak yine de göçebeye kiralanmaktadır. Bir yandan da maddi durumu iyi olan göçebe, kendisine göre biraz düşük olan göçebenin yaylasına fazla ücret ödeyerek el koyabilmektedir. Önerilen bu sistemle el altı rüşvetlerin de önüne geçildiği için bir nevi haksız kazanç engellenmiş olur. Bir yandan da oluşabilecek güvenlik zaiyatlarının önüne geçilmiş olur.

Bu konuda bir diğer çözüm önerisi sunmak gerekirse, göçebe aşiretlerin gittiği Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde bulunan yaylalar zaten bellidir. Bu yerlerde hazine toprağı ve alana girecek olan köylülerin topraklarından çiftlik gibi bir yaşam alanı kurulabilir. Buradaki yaylalar standart bir ücretle her ailenin sürü sayısına göre belirlenebilir. Böylece devletin hazine toprağı değerlendirilmiş olur ve köylüler ile göçebeler arasındaki yayla kiralaması çıkar çatışmasına dönmez ve keyfi muamelenin önüne geçilmiş olunur. Günümüzde göçebelerin bile kendi aralarındaki küslüklerinin sebebi birbirlerinin yaylalarına gizliden el koymaya çalışma çabalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu çözümde yaylalar ile sosyal kültürel ortamın yapılandırılmasına da yardımcı olunur. Mesela çiftlik gibi bir yaşam alanında çocukların en azından en yakın köy okullarında ilköğretimi bitirme şansları köy servis araçlarıyla olabilir. Böylece çocukların hayatları ile ilgili ne yapacaklarına dair bir fikirleri olur, anlayışları değişir ve muhakkak devamı gelir. Aileler de çocuklarının kendisini ifade etme durumunu gördükçe okula karşı ön yargıları kırılır. Dolayısıyla eğitim ile değişen anlayış, göçebe aşiretlerdeki bu çok eşlilik, çok çocuk sahibi olma ve de berdel usulü ile beşik kertmesi gibi gençlerin söz hakkını elinden alan ilkel uygulamaları azaltır. Mesela çok eşlilik toplumsal dengeyi bozmakta, ailede nüfus planlaması ile ilgili ciddi sorunları ortaya çıkarmaktadır. Fazla sayıda çocuk sahibi olmak ise ailelerin ekonomik standartlarını düşürmekte ve yaşam koşullarını gittikçe zorlaştırmaktadır. Ayrıca tüm bunlar erkek egemen bir anlayışa daha fazla yetki vermekte ve toplumsal cinsiyeti belirginleştirerek insan haklarının eşitlik ilkesini ihlâl etmektedir.

Tüm bu hususlar ancak eğitimle düzeleceğinden, yukarıda belirtilen çözüm önerisiyle aslında göçer hayvancılık, çocukların okula gönderilmesiyle de sürdürülebilir. Aslında eğitim, göçebe aşiretlerin toplumsal yapısı açısından en önemli sorundur. Göçebe aşiretler, çocuklarını hem işleri aksar diye hem de şehirden uzakta oldukları için okula göndermiyorlar. Bu duruma, kapalı toplum yapıları da ayrı bir etkidir. Göçer bir çocuğun yatılı okulda okuması, çocuk açısından da ciddi bir sorundur. Ama lise düzeyine

geldiğinde o vakte kadar birçok insan ile tanışacağından bazı psikolojik engelleri de aşmış olacaktır. Bunun için önerilebilecek bir diğer çözüm ise göçer yaylalarına yakın köy okullarında çocukların okumalarını sağlamaktır. Çocuklar, en azından ilköğretimi yakınlarında bulunan okullarda görerek yavaş yavaş dış ortama uyum sağlayabilirler. Bu yüzden göçer aşiretlerin, çocukları için eğitim olanağı devlet desteğiyle sağlanmalıdır. Devlet yetkilileri, göçer çocuklarının eğitiminin aksatılmaması için gidilen yerleşim yerlerindeki köylerde muhtarlıklar ile iletişime geçerek geçici ikametgâh belgesi vermeli ve yayladan köy okullarına gidiş gelişini sağlayacak servisler tahsis etmelidir. Günümüzdeki köy muhtarlıkları, göçerlere ikametgâh vermediğinden kısa süreli bir okul yaşamı oluyor. Millî Eğitim’de göçerler için resmîyette servis tahsisi yazılı olduğu hâlde uygulamada eksik kalmaktadır. Çünkü bazen göçerlerin kaldığı yaylalar çok uzak olup yolları da engebe olduğundan servis ulaşımı sıkıntılıdır. Zaten eğitim-öğretim konusunda bilinçsiz olan göçerler, bu konuda bir çaba harcamaktan da uzaktırlar. Göçereler için öncelik olan eğitim geleneksel eğitimidir. Bu sebeple çocuklarının, gençlerinin çoğunun okuryazarlığı bile yoktur. Devletin göçer aşiretlerin olduğu yaylalarda, eğitim-öğretim konusunda gerekli olanakları sağlamaları ve bu konuda bilinçlendirmek adına bazı adaptasyon programları ile ziyaretler gerçekleştirmeleri gerekir. Ayrıca gezici okul kampanyaları ile yaz tatillerinde gönüllü öğretmenlerden oluşan bazı grupları göçer yaylalarına göndererek kadınlara ve erkeklere de okuma-yazma öğretiler. Böylece dağların ardında yaşayan bu insanlardan öğretmenlerimiz ve onların aracılığıyla da diğerleri haberdar olmuş olur. Gençlerin okul yaşamına teşviki öncelikle ailelerinin bilinçlenmesine bağlıdır. Göçer ailelerinde “bizim büyüklerimiz okuryazar değildi, biz de değiliz, çocuklarımız da olmasa ne değişecek. Göçerin çocuğu yine göçer olacaktır” anlayışı hâkimdir. Bu anlayışın kırılması için öncelikle ailelerin heveslendirilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Göçebe hayatında eğitim kadar önemli olan bir diğer sorun ise sağlıktır. Göçebelerin resmi açıdan üzerlerinde, hayvanları kayıtlı olduğu için sağlık güvenceleri yoktur. Bu sebeple yapmaları gereken birçok kontrolden geri kalınmaktadır. Gidilen bölgelerdeki sağlık ocaklarında misafir olarak sağlık kontrolleri mümkün olan göçerler, maalesef bu kontrolleri yaşam biçimlerinden dolayı yapamamaktadırlar. Göçer bir kadın hamilelik süresince hiçbir kontrole gitmez ve doğumu da yaylada tamamen geleneksel yöntemler ile yapılmaktadır. Bu durumda yaşlı kadınların (pireklerin) yaptırdığı doğumlarda doğan

çocuklarda kalça çıkığı sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Hatta yeni doğan çocukların çoğu, bebeklik çağında yapılması zorunlu olan aşılarından mahrum kalmaktadırlar. Bu da ileriki yaşlarda ciddi hastalıkların oluşmasına neden olmaktadır. Ayrıca kadınların hamilelik sürecinde, herhangi bir kontrole gidememesi ve bilinçsizce art arda çocuk yapması kadını hem fiziksel hem de ruhsal açıdan yıpratmaktadır. Oysa göçer hayvancılık yaşamı bu ülkede bir realitedir. Bu insanların yaşam alanlarına sağlık ekipleri aylık kontroller ile gönderilebilir. Mesela akraba evliliğinden neredeyse her yaylada 3-4 engelli çocuk görmek mümkündür. Bu çocukların da yine yaşam biçimleri ve imkânsızlıktan dolayı sağlık kontrolleri yapılmamakta ve rehabilitasyona götürülmemektedirler. En azından hamile kadınlar, yeni doğan çocuklar ve engelli olan diğer çocuklar için belirli bir sağlık kontrol sisteminin kurulması gerekmektedir. Eğitim ve sağlık konusu, göçer hayvancılık yaşamında en değersizleştirilen konulardır. Günümüz yaşam koşullarında en önemli olan sağlık ve eğitim düzeyinin yüksek olması ancak özelde aileleri, toplumları ve genelde ise ülkeyi geliştirir. Bunun için iyileştirme politikaları ve bilinçlendirme olanakları sağlanmalıdır. Kısaca toparlamak gerekirse, göçebe aşiretlerin bu konulardaki eksikleri ancak devletin katkılarıyla tamamlanabilir.

Alan araştırması süresince göçebe aşiretlerinin göçer hayvancılık faaliyetlerini gerçekleştirdikleri doğa yaşamında bir yıl gibi uzun bir süre kalınmış ve onlar için “en zor dönemimizdir” dedikleri göç süreçlerinin ilkbahar ve sonbahar olmak üzere hem araba ile olanına hem de yaya olarak olanına katılım sağlanmışır. Bu süreçte bizzat yaşayarak ve gözlemleyerek edinilen tecrübelerle dayanarak, bu konunun çalışılmasının ne kadar gerekli olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1974). Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Acıpayamlı, O. (2009). Halkbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aça, M. & Yolcu, F. A. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor, folklor/edebiyat, 25 (100). 861-871. DOI: 10.22559/folklor.1086.
- Akgün, Ö. (2019). Van-Erciş Geçiş Dönemleri ve Erciş Geçiş Dönemleri Bağlamında Kadın. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Akın, F. (2020). Tanzimat Döneminde Anadolu’da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aköz, A., Yörük, D. & Karpuz, H. (2019). “Önsöz”. Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVII Geçmişten Günümüze Göçler. Konya Ticaret Odası Yayınları.
- Akpınar, A. (1997). Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Aksoy, A. (2008). Doğu Anadolu Hayvancılığının Avrupa Birliğine Uyumu ve Rekabet Edebilirliğinin Analizi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Erzurum.
- Aksoy, E. (2001). Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Örneği). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alkan, A. (2020). Siirt İli’ndeki Göçebelerin Göç Hareketliliği ve Yolları Üzerine Bir İnceleme. International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), (41), s.160-176 . DOI: 10.32003/igge.623657
- Atay, T. (2011). Batı’da Bir Nâkşî Cemaati Şeyh Nazım Kibrîsi Örneği. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Atay, T. (2018) “Sunu”. Etnografik Hikâyeler -Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri içinde. Ed. Rabia Harmanşah - Z. Nilüfer Nahya. İstanbul: Metis Yayınları.

- Bakır, İ. (1995). Batı Toroslarda Göçerlerin Yerleşme ve Mekân Sorunlarının Çözümü Üzerine Bir Deneme. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Konya.
- Balaman, R. A. (1983). Gelenekler, Töre ve Törenler. İzmir: Betim Yayınları.
- Başar, Z. (1972). Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklor Araştırmaları. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 608/45542.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT) 1625/75.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT) 1950/98;
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vala (MVL) 702/65.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şuray-i Devlet (ŞD) 1453/40.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Parekende Umumi (Y.PRK.UM) 19/64.
- Bayazıt, B. S. (1989). 1865-1866 Kürt-Dağı, Cebel'i Bereket Kozanoğulları İsyanı ve Güneydeki Aşiretlerin İskânları, Antakya: Kültür Eğitim Tesisleri.
- Bayniyazov, A. (2022). Kazak Türklerinde Hayvancılıkla İlgili Şiirlerde Pir Adları Üzerine. "Türkolojide Diyakronik Paradigma" Konulu Konferans Bildirileri. Almatı: Kazak Üniversitesi Yayınları. s.45-50.
- Beşikçi, İ. (2014). Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı (İBV).
- Biray, N. (2009). 12 Hayvanlı Türk Takvimi-Zamana ve İnsana Hükmetmek, TAED, (39), s.671-682.
- Biray, N. (2013). Bugün Hava Nasıl Olacak? Halk Bilgisine Dayalı Takvim ve Hava Tahmini: "Kazak Türkçesi Örneğinde" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 20, (2), s.1-30.
- Boratav, N. P. (2013). 100 Soruda Türk Folkloru. Ankara: Bilge Su Yayayınları.
- Bruinessen, V, M. (2013). Ağa, Şeyh ve Devlet. (B, Yalkut. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Büyükcan-Sayılır, Ş. (2012). Göçebelik, Konar-Göçerlik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII(1), s.563-580.
- Connerton, P. (1999). Toplumlar Nasıl Anımsar. (A, Şenel, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Çavuşoğlu, Y. S. & Akyürek, H. (2018). Koyunlarda ve Keçilerde Beslenme Davranışları. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri*, 22(1), s.137-151. DOI: 10.29050/harranziraat.291157.
- Çayır, H. (2016). Documentary as autoethnography: A case study based on the changing surnames of women/Otoetnografi olarak belgesel: Kadının değişen soyadına dair bir vaka çalışması. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Çocukluğundan beri çobanlık yapan Ayten, ‘anne şefkatiyle’ kuzulara bakıyor. (2021, 1 Ocak). Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr>
- Dağ, F. (2019). Koçer (Kürt-Göçebe) Kadınlarının Sosyal Konumu: Siirt İli Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demir, N. (2012). Trabzon yöresinde zaman, halk takvimi ve sayılı günler. *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, 4(1), s.5-21.
- Demir, R. (2019). Halk Meteorolojisi ve Bir Meteoroloji Örneği: Kocakarı Hesabı. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, (75), s.213-222.
- Demirkaya, H. (2013). Antalya’da Geleneksel Hava Durumu Tahmini Yöntemleri, *Millî Folklor*, Yıl 25, (98), s.174-186.
- Demirören, E. (2002). Hayvan Davranışları, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Denker, B. (1960). Güney Doğu Toroslarda Göçebelik. *Türk Coğrafya Dergisi*, (20), s.136-142.
- Doğanay, H. & Coşkun, O. (2012). Tarım Coğrafyası. Ankara. Pegem Akademi Yay.
- Doktora Tezi için 8 Aydır Göçerlerle Yaşıyor. (2021, 14 Ocak). Türkiye Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.turkiyegazetesi.com.tr>
- Dolcerocca, N. Ö. (2017). “Bu Kadar Alegori Yeter!” hayvan, Dil ve Mülksüzdük Üzerine. *Yapı Kredi Yayınları: Üç Aylık Düşünce Dergisi*. (87), s.185-194.
- Durkheim, E. (2005). Dini Hayatın İlkel Biçimleri. (F. Aydın .Çev.), İstanbul: Ataç Yayınları.
- Dursun, A. (2016). Türk Halk Hukuku. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Ebinç, S. (2008). Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret - Cemaat - Devlet (1839-1950). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Eliade, M. (2005). Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi). (M., Ünal. Çev.). (Editörler: İ. Vurucu.). Konya: Serhat Kitapevi.
- Eliot, S. T. (1981). Kültür Üzerine Düşünceler. (S., Kantarcıoğlu. Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Emiroğlu, K. & Aydın, S. (2003). Antropoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Emiroğlu, K., Danışoğlu, B. & Berberoğlu, B. (2006). Ekonomi Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Eraslan, A. (2004). Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde Kentleşme Sürecinin Başlangıç Evreleri (MÖ. 5000-1900). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi. İstanbul.
- Ertuğ, F. (2004). Etnobotanik Çalışmaları ve Türkiye’de Yeni Açılımlar, Keçiçek, (17), s.181-187.
- Eyuboğlu, Z. İ. (1988). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Eyuboğlu, Z. İ. (2007). Anadolu Halk İlaçları. İstanbul: Derin Yayınları.
- Frazer, G. J. S. (2004). Altın Dal. Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma. (M., H. Doğan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Geertz, C. (2010). Kültürlerin Yorumlanması. (H, Gür. Çev.). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Gerger, A. (1991). Kürtlerde Toplum Gerçeğinin Yaşamsal Temeli. Ankara: Başak Basın Yayın.
- Golden, P. B. (2006). Türk Halkları Tarihine Giriş. (O. Karatay. Çev.). Ankara: Karam Yayınları.
- Göçerlerin Teknolojiden Uzak Zorlu Yaşamları. (2021, 14, Ocak). Erişim Adresi: <https://ihavideo.com.tr>
- Gökalp, Z. (2013). Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Gökalp, Z. (2018). Türk Medeniyeti. (Hazırlayan) Duymaz, A. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Gültekin, A. K. (2017). Aşiret Nedir? Ne Anlatır? Bilim ve Gelecek- Aylık Bilim, Kültür, Politika Dergisi, (165), s.75-79.

- Gültekin, K. A. (2007). Tunceli’de Sünni Olmak: Ulusal ve Yerel Kimlik Öğelerinin Tunceli-Pertek’te Etnolojik Tetkik. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.
- Gültekin, M. & Tan, M. (2017). Siirt Dudêran Aşireti: Yapı ve Değişim. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27 (1), s.187-206.
- Güney, E. (1993). Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Göçer-Konar Aşiretlerin Kışlak ve Yaylakları. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi GAP Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Güngör, E. (2010). Türkiye’nin Coğrafyası Türkiye Fizikî ve Coğrafi Bölgeler. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Güvenç, B. (2010). İnsan ve Kültür. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Haldun, İ. (2004). Mukaddime I. Cilt. (H., Kendir, Çev.) İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- Hançerlioğlu, O. (2007). Toplumbilim Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Harmanşah, R. & Nahya, Z. N. (2016). Etnografik Hikâyeler Türkiye’de Alan Araştırmaları. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Heckmann-Yalçın, L. (2014). Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür. (A. Dirim, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Heckmann-Yalçın, L. (2016). Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri. (G. Erkaya, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hekimoğlu, S. Ö. (2007). Kürt Tarihi Aşiretler ve İsyanlar. İstanbul: Özbay Yayıncılık.
- Herzog, F. & Seidl, I. (2018). Swiss Alpine Summer Farming: Current Status and Future Development Under Climate Change. The Rangeland Journal, 5(40), s.501-511.doi:10.1071/RJ18031.
- Hobsbawm, E. J. (1973). Sosyal isyancılar. (N. Doğru, Çev.). İstanbul: Yöntem Yayınları.
- İbrahimoglu, M. (2016), Göç, Kültür, Yaşam, İnanç Duderan Davudîyan Aşireti. İstanbul: Dergâh Ofset.
- Jwaideh, W. (2020). Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi. (A. Duman, & İ. Çeken, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1988). Türk Millî Kültürü. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kahraman, A. (2003). Kürt İsyanları Tedip ve Tenkit. İstanbul: Evrensel Basım ve Yayın.

- Kalafat, Y. (1999). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kalkan, A. & Çulha, O. (2017). Turizmde Kırsal Göçerlerin İzlerini Sürmek, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (49), 10, s.786-799.
- Kara, A. (2009). Meraya Dayalı Hayvancılık Yapan İşletmelerin Sosyoekonomik Analizi ve Mera Kalitesinin İşletme Başarısına Kalitesi: Erzurum İli Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Karataş, T. (2007). Edebiyat Terimleri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karça, R. & Koşay, H. Z. (1954). Karaçay- Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kaya, M. (2015). Aşiret Modernleşmesi. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Khalaf, S. (2006). Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus Özellikleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Khazanov, A. M. (2015). Göçebe ve Dış Dünya: Geçmiş Gelecek ve Şimdiki Hâli Üzerine Mukayese. (Ö. Suveren, Çev.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kılıç, T. (2014). Karacadağ'da Göçebe Hayvancılık ve Göçerler. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24 (2), s.1-12.
- Kirman, A. M. (2004). Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kobyay, E. Ş. (2014). Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kocadağ, B. (1992). Doğuda Aşiretler, Kürtler, Aleviler. İstanbul: Ant Yayınları.
- Köprülü, F. (1999). Edebiyat Araştırmaları. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köse, O. (2017). Geçmişten Günümüze Göç II. Doğan, E., Aydın, S. İçinde, Göçün Sosyal Hayata Yansımalar: 93 Harbi Döneminden Oltu'dan Tokata Bir Göç Hikayesi. (s. 737-744). Samsun: Canik Belediyesi Yayınları.
- Kutlu, M. (1987). Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Kutlu, M. (1992). Yaşayan Bir Atlı-Kültür Geleneği: Anadolu Göçer Kültürü. IV. Milletler arası Türk Halk Kültürü Kongresi. 1. Ankara, s.59-66.

- Linder, P. R. (2000). Orta Çağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar (M. Günay. Çev.). Ankara: İMG Kitap Evi.
- Malinowski, B. (1992). Bilimsel Bir Kültür Teorisi, (S. Özkal. Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları,
- Marshall, G. (2009). Sosyoloji Sözlüğü. (O. Akınhay., F. D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Matsubara, M. (2012). Türk Göçebelerinden Çoşlu Yörüklerinin Etnografyası Göçebeliğin Dünyası. (K. Sugihara, Çev.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Montagne, R. (1950). Çöl Medeniyeti, (A. Yakalıoğlu, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Nikitin, B. (1994). Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi İnceleme. (H. Demirhan., C. Süreya. Çev.). İstanbul: Deng Yayınları.
- Orhonlu, C. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul: Eren yayıncılık.
- Öngör, S. (1964). Ortadoğu Ülkelerinde Göçebe Hayatın Bugünkü Şartları ve Göçebe Nüfusun Sedantarizasyonu. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 19 (01), DOI: 10.1501/SBFder-00000000644.
- Örnek, S. V. (1977). Türk Halkbilimi. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örnek, V. Ö. (1966). Sivan ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Örnek, V. S. (1971). Etnoloji Sözlüğü, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özav, L, Güner, Koca, H. vd. (2012). Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği. İçinde: Koca, N. & Koca, M. K. Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası-Türkiye'de Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık. (s.225-265). (Yazıcı, H., Koca, M, K. Edtr.). Ankara: Pegem Akademi.
- Özav, L. Güner, Koca, H. vd. (2012). Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği. İçinde: H. Yılmaz, Ü, Yasak. İçinde, Türkiye İklimi-Türkiye İklimini Etkileyen Küresel (Planetar)Faktörler. (s.68-77). (Yazıcı, H., Koca, M, K. Edtr.). Ankara: Pegem Akademi.

- Özbudun, Ö. (1997). *Ayinden Törene (Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri)*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Özer, A. (1990). *Doğuanadolu'da Aşiret Düzeni*. İstanbul: Boyut Yayınevi.
- Öztürk, O. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Paşa, D. (1847). *Tahdîdi Hudûd-I İraniyeye Me'mûr Derviş Paşa Lâyihası*. Çevrimyazı: Fatih Gencer (2016). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Rorty, R. (2006). *Felsefe ve Doğanın Aynası*. (F. Günsoy-Kaya. Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Rosaldo, R. (2014). *The Day of Shelly's Death*. London: Duke University Press.
- Roux, P. J. (2006). *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık*. (L. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sahlins, M. D. (1990). *Pastoral Göçebelik*. (E. Bozgedik, Çev.). Ankara: A.Ü.S.B.F. ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- San, O. (1998). *Demirçığ ve Demirçığ Öncesi Anadolu'da Göçebelik ve Göçebe Sanatı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sarı, E. (2007). *Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Savaş, T. & Yurtman, İ. Y. (2008). *Hayvan Davranış Bilimi ve Zootečni: Tanım ve İzlem*. *Hayvansal Üretim*, 49(2), s.36-42.
- Sayar, M. S. Anlarsal A. E. & Basbağ, M. (2010). *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yem Bitkileri Tarımının Mevcut Durumu Sorunları Ve Çözüm Önerileri*. *HR.Ü.Z.F. Dergisi*, 2010, 14(2). s. 59-67.
- Sayılır, B. S. (2019). *Türk Kültüründe Konar-Göçerlik ve Etnisite Meselesi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Strohmeier, M. & Yalçın-Heckmann, L. (2014). *Kürtler Tarih Siyaset Kültür*. (A. Dirim, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şahin, Y. (2018). *Aşiretler Arası Çatışma ve Yağmalama Kültürü: Rışvan Aşireti Örneği*. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (42), s.359-378.
- Tan, M. (2013). *Siirt Duderan Aşireti: Yapı ve Değişim*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Taş, F. (2015). *Dengbêjlik Geleneği ve Dönüşümler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Tekin, F. (2010). Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecinde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyum Bildirileri (s. 253-264). (N, M. Doru, Edtr.). Ankara: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Telci, A. & Yılmaz, C. (2009). Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, (7), 2, s.14-33.
- Tezcan, M. (1981). Kan Davaları, Sosyal Antropolojik Yaklaşım. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Tezi için bir yıl göçerlerle yaşayan doktora öğrencisi, alan taramasını tamamladı. (2021, 11 Haziran). Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr>
- Thevenin, M. (2011). Kurdish transhumance: Pastoral practices in south-east Turkey. Pastoralism: Research, Policy and Practice, 1(1). s.1-24.
- Tolan, B. (1983). Toplum Bilimlerine Giriş. Ankara: Savaş Yayınları.
- Toplamaoğlu, Z. (1945). İslâm Ansiklopedisi, İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografa Lügati. 3. Cilt. İstanbul: MEB Basımevi.
- Toylun-Denker, B. (1977). Yerleşme Coğrafyası Kır Yerleşmesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tunçdilek, N. (1978). Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve Sorunları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın.
- Tuztaş-Horzumlu, H. (2014). Konup-Göçmek, Yerleşmek ve Yaşamak: Sarı keçililerde Mekân ve Anlatı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türk, H. (2009). Kültürlerin Bin Yıllık Hoşgörüsü Evliyalar Diyarı Hatay. Adana: Karahan Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2005). Doğu ve Güneydoğu Kabile-Aşiret Yapısı. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uçmaz, A. (2019). Miran Aşireti ve Mustafa Paşa. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Ülke geneli, hayvancılığın dağılışı, Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, 12 Aralık). Erişim Adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- Veren, E. (2019). Kocakarı Soğuklarından Zemheriye Anadolu Halk Takvimi. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

- Wells, C. (1971). Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası. (O. Erzen, Çev.). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Williams, R. (1993). Kültür. (S. Aydın, Çev.). Ankara: İmege Yayınları.
- Yalçın-Heckmann, L. (2016). Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri. (G. Erkaya, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalgın, R. A. (1939). Cenupta Türkmen Oymakları. Adana: Türk Sözü Basımevi.
- Yalgın, R. A. (1959). Hayvancılık. Türk Etnografya Dergisi. (3). s.3-22.
- Yetim, N. (2016). Beritan Aşireti'nin Konar-Göçer Yaylacılık Faaliyetleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Yıldız Parekende Evrakı Adliye ve Mezahip Nezareti (Y.PRK. AZN) 17/10.
- Yolcu, M. (2018). Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Çanakkale, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 16, (24), s.63-77.
- Yolcu, M. A. & Aça, M. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. Folklor/Edebiyat, folklor/edebiyat, 861-871. DOI: 10.22559/folklor.1086.

EK 1- SÖZLÜK

Göçebe Alikan, Duderan ve Soran aşiretlerinin göçer hayvancılık yaşamında kullanılan bazı geleneksel sözcüklerin anlamları burada belirtilmiştir.

Baneday/Banedayi/Banehi: Göçer hayvancılık yaşamında göç sürecine katılan göçerlere atalarından beri verilen geleneksel adlardır. Göçerler, bu kişilerin göç boyunca sürekli ileriye doğru yürüdükleri için böyle adlandırıldığını söylenmektedirler.

Bavik: Ecdat, ata demektir.

Berxbir: Kuzuların yün kırılmasına denilir.

Berger: Berinin dağılmasını ve kontrolünü sağlayan kişilere denilir.

Beri: Süt sağılan alana denilir.

Beri Başı: Koyunların başını sağ ve sol kollarının altında tutan kişiye denilir.

Beri: Hem süt sağımının yapıldığı alana ve süt sağımına denilir.

Berivan: Beride süt sağan kişilere denilir.

Bestler Dereler/Besta: Türkçe adıyla “Genyanmirayla”. Yayla olan bu bölge Şırnak-Siirt/Eruh civarında Herekol Dağı’nın eteklerinde olup birçok boşaltılmış köyün olduğu bir bölgedir. Bu bölge için gerek Kürtçe gerekse de Türkçe Bestler Dereler ve Besta terimi kullanılmaktadır.

Bıznık: Kızılağaçtan yapılan oğlakların sütten kesilmesini sağlayan ağaç parçasına denilir.

Cevizi: Yün kırpma işini yapan kişilere denilir.

Cew/Hevring: Yün kırpımında kullanılan makasa denilir.

Darmiz: Çiş ağacı demektir.

Deşt: Kışlaklara verilen isimdir.

Divan: İki anlamda kullanılır. Hem kışın hayvanların konulduğu çadırlara denilir hem de göçerlerin bir araya geldikleri toplantılarına denilir.

Döl Dökme: Koç katımı için kullanılmaktadır.

Fırşık: Peynir yapımında kullanılan mayaya denilir.

Gener Ağacı: Kızılağaçtır. Kiraz ağacına benzer ve göçer aşiretlerde kutsal ağaç olarak adlandırılmaktadır.

Keşk/Jaji: Çökelekten ve yoğurttan yapılan kuruttur. Bu kurutlar yemek yapımında kullanılmaktadır.

Heban/Hebun: Göçebeler arasında tuluma verilen geleneksel addır.

İster: Üste üste dizilen yataklara denilir.

Koçer-Koçber: Göçer demektir.

Kon: Yazın kullanılan çadıra denilir.

Koz: Kiralanan yaylalara verilen genel addır.

Köçek: Bir kimsenin manevi nüfusunda olmak anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram, genellikle şeyhin duası sonrası doğan çocukların bu şeyhin manevi himayesinde olduğu kabul edilir. O kişinin soyunun da yine bu şeyhin nüfusunda olacağına inanılır. Çocuk için şeyhin köçeğidir denilir.

Külfet: Göçebeler arasında erkeğin eşi ve çocuklarına genel olarak verilen addır.

Lolik: Peynir suyundan yapılan lor/çökelektir.

Meşk: Keçi derisinden yapılan tuluma denilir.

Parzun: Sütün süzıldığı ince tülbentlerden yapılan keselerdir. Süzgeç de denilir.

Pezbir: Koyunların yün kırılmasına denilir.

Pirek: Kadınların doğum anında çocuğun doğumunu gerçekleştiren ebeye denilir. Ayrıca geleneksel tıpta yaşlı olan kadın hekimlere de denilir.

Post: Hayvanın derisine denilir.

Şırdan: Hayvanın bağırsaklarına denilir.

Teşi: Yün dokumasında kullanılan ve eğirme denilen ağaçtan yapılan alettir. Bu alet, iki karış uzunluğunda bir ağaç olup bir ucu düzdür diğer ucu ise geniş tokmak şeklindedir.

Tevin: Dokuma ürünlerinin yapıldığı tezgâhtır.

Tur/Têr: Yün ipliklerden veya hazır ipliklerden yapılan ve göçerlerin sırtına taktıkları yaklaşık 45-60 cm uzunluğunda ve 35-40 cm derinliği olan kollu çanta gibidir. Buna heybe de denilir. Özellikle kadınlar bu heybeyi sırtında çocuklarını taşıyarak işlerini yaparlar. Ayrıca yük yükleme de kullanılır. Yük için yapılan düz motifli olup çocuklar için veya kızların çeyizi için yapılanı ise çiçek motiflidir.

Zinç/Holik/Oda: Kış döneminde kullanılan çadır tipine denilir.

Zom/ Zoma: Göçer aşiretlerin yaylalardaki yerleşim biçimine denilir. Türkçe oba diye adlandırılır.

Zozan: Yaylaklar

EK 2- KAYNAK KİŞİ DİZİNİ

- KK1- Altun, Serecattin 52 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Şılt Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yapılan Görüşmedir.
- KK2- Arıtürk, Fayık 35 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Mamediya Aşiretine Mensup Olup Çobanlık Esnasında Mağarada Yapılan Görüşmedir.
- KK3- Aslan, Hayrettin 53 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK4- Aydın, Hüseyin 48 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Çobanlık Esnasında Mağarada yapılan görüşmedir.
- KK5- Bakır, Hüzna 56 Yaşında, Evli, Lise Mezunu, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK6- Bayar, Leyla 30 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Köyü'nde Yapılan Görüşmedir.
- KK7- Bayar, Nazime 60 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK8- Bayer, Ferzan 33 Yaşında, Bekâr, Avukat, Soran Aşiretine Mensup Olup Siirt Merkez'de Yapılan Görüşmedir.
- KK9- Bayer, Güler 58 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Taşocağı Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK10- Baykara, Halil 49 Yaşında, Evli, İlkokul Terk, Mardin/Midyat Taş Köyünde Yapılan Görüşmedir.
- KK11- Baykara, Mehmet Nuri 35 Yaşında, Evli, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Taş/Yakınca Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK12- Baykara, Nurettin 33 Yaşında, Evli, İlk Okul Terk, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK13- Baytekin, İbrahim 51 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK14- Beyar, Tayyip 60 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK15- Bulut, Cazy 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Midyat/Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK16- Bulut, Reşit 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Midyat/Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK17- Cemiloğlu, Orhan 49 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Taş Ocağı Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK18- Demir, Halil 42 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Muş Bulanık Güzergâhında Sonbahar Göçünde Yapılan Görüşmedir.
- KK19- Demir, İskan 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Köyünde Yapılan Görüşmedir.
- KK20- Ekinci, Methi 70 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup İdil Merkezde Yapılan Görüşmedir.
- KK21- Elçiçek, Halime 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Köyünde Yapılan Görüşmedir.
- KK22- Elçiçek, Hasan 37 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Köyü'nde Yapılan Görüşmedir.
- KK23- Elçiçek, Kumru 37 Yaşında, Evli, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Köyünde Yapılan Görüşmedir.
- KK24- Elçiçek, Salih 57 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Taş Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK25- Ertan, Abdullah 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşireti Mensubu Olup Mardin/ Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK26- Ertan, Ahmet 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşireti Mensubu Olup Mardin/ Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK27- Ertan, Ali 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK28- Ertan, Ayten 45 Yaşında, Evli, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK29- Ertan, Fatma 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Soran Köyü'nde Yapılan Görüşmedir.

- KK30- Ertan, Fikri 21 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK31- Ertan, Halime 45 Yaşında, Evli, Soran Aşiretine Mensup Olup Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Köyünde Yapılan Görüşmedir.
- KK32- Ertan, Halime 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK33- Ertan, Hanım 20 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK34- Ertan, Hanım 70 Yaşında, Evli, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK35- Ertan, Hatice 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK36- Ertan, Hatun 28 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK37- Ertan, Kamer 55 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK38- Ertan, Mehmet 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK39- Ertan, Mehmet Şirin 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK40- Ertan, Necate 34 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK41- Ertan, Resul 33 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK42- Ertan, Rıdvan 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK43- Ertan, Şükrü 23 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK44- Ertan, Zeynep 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK45- Ertürk, Zeynep 30 Yaşında, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK46- Eser, Tacettin 42 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK47- Gasiyak Davut 42 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Kıçça Aşireti Mensubu Olup İlkbahar Göçünde Yapılan Görüşmedir.
- KK48- Gezici, Fetiha 33 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK49- Gezici, Halime 27 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/ Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK50- Gezici, Hasan 30 Yaşında, Ortaokul Mezunu, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK51- Gezici, Hüseyin 28 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK52- Gezici, Lalihan 55 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Midyat/Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK53- Gezici, Leyla 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat/Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK54- Gezici, Mustafa 27 Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK55- Gezici, Mülkiye 33 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK56- Gezici, Nefia 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Saray Yaylası'nda Kışlak Döneminde Yapılan Görüşmedir.
- KK57- Gezici, Ramazan 58 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK58- Günay, Fatma 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Van/Gürpınar Çaylan Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK59- Günay, Ferhiya 47 Yaşında, Bekâr, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK60- Günbay Emin 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nuaybin Bamılmıle Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK61- Günbay, Abdulaziz, 54 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK62- Günbay, Aslan 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşireti Mensubu Olup Mardin/ Nuaybin Bamılmıle Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK63- Günbay, Bedri 25 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yapılan Görüşmedir.
- KK64- Günbay, Berfin 53 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Bamılmıle Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK65- Günbay, Emin 68, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşireti Mensubu Olup Mardin/ Nusaybin Bamılmıle Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK66- Günbay, Hanım 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK67- Günbay, Hasan 33 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Göç Yolunda Yapılan Görüşmedir.
- KK68- Günbay, Hüseyin 33Yaşında, Bekar, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK69- Günbay, Hüsna 58 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Bamılmılee Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK70- Günbay, İzzettin 58 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK71- Günbay, Selim 26 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK72- Günbay, Kemal 20 Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK73- Günbay, Mehmet Ali 35 Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yapılan Görüşmedir.

- KK74- Günbay, Mehmet Can 25 Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yapılan Görüşmedir.
- KK75- Günbay, Meliha 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK76- Günbay, Naciye 30 Yaşında, Evli Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK77- Günbay, Naz 28 Bekar, Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yapılan Görüşmedir.
- KK78- Günbay Nevzat 38 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yapılan Görüşmedir.
- KK79- Günbay, Reşit 56 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Bamılmile Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK80- Günbay, Şahin 25 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK81- Günbay, Şemdin 25 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK82- Günbay, Türkân 58 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yapılan Görüşmedir.
- KK83- Günbay, Zozan 21 Yaşında Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK84- Güneş, Metin 25 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Faraşın Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK85- Gürsel, Emine 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK86- Gürsel, İsmet 44 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK87- Gürsel, Saliha 45 Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK88- Haykır, Lokman 38 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Van/Gürpınar Çaylan Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK89- İlbaş, Besna 32 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Aksu Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK90- İlbaş, Mehmet Nuri 35 Yaşında, Bekâr, Lise Terk, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK91- İlbaş, Abdurrezak 35 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Aksu Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK92- İlbaş, Delal 60 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK93- İlbaş, Hatice 47 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK94- İlbaş, Hayriye 43 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK95- İlbaş, M. Emin 32 Yaşında, Evli, İlkokul Terk, Duderan Aşiretine Mensup Olup Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK96- İlbaş, Mehmet 27 Yaşında, Bekâr, Ortaokul Terk, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK97- İlbaş, Mehmet 33 Yaşında, Bekâr, Ortaokul Mezunu, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK98- İlbaş, Mehmet Şirin 58 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK99- İlbaş, Müslüm 25 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale'de Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK100- İlbaş, Ömer 70 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK101- İlbaş, Sinan 18 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK102- İlbaş, Sümeyye 26 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK103- İlbaş, Süreyya 19 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK104- Kaçar, Halime 56 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Taş Ocağı Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK105- Kaplan, Abdurrahim 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mışevli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK106- Kaplan, Asya 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mışevli Yaylası. Nusaybin'de Yapılan Görüşmedir.
- KK107- Kaplan, Bilal 18 Yaşında, Bekâr, İlkokul Terk, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mışevli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK108- Kaplan, Hamdiye 18 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mışevli Yaylası. Nusaybin'de Yapılan Görüşmedir.
- KK109- Kaplan, Hayat 23 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mışevli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK110- Kara, Abdullah 38 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Gürpınar Çalyan Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK111- Karabulut, Felemez 46 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Siirt Merkez Mamediya Aşiretine Mensup Olup Malazgirt/Kızıl Yusuf Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK112- Kaya, Gürgü 81 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup İdil Merkez'de Yapılan Görüşmedir.
- KK113- Kaya, Bahaddin 54 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK114- Kaya, Emine 45 Yaşında, Evli, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK115- Kaya, Şadiye 35 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK116- Kaya, Enver 52 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK117- Kaya, Fatma 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir
- KK118- Kaya, Hasan 28 Yaşında, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK119- Kaya, Hatice 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK120- Kaya, Hayriye 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK121- Kaya, Hêysa 42 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK122- Kaya, Mahmut 55 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşireti Mensubu Olup Mardin/ Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK123- Kaya, Mehmet Ali 80 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK124- Kaya, Musa 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK125- Kaya, Selim 22 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK126- Kaya, Şükran 18 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Soran Aşireti Mensubu Olup Mardin/ Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK127- Kaya, Zekiye 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK128- Kaygu, Laliân 60 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Taş Ocağında Yapılan Görüşmedir.
- KK129 Kaygu, Zeynettin 27 Yaşında, Evli, Ortaokul Terk, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK130- Kurt, Resul 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Ağrı-Erciş arasında Kırmızı Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK131- Kutlu Reşit, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK132- Ok, Aynur 46 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alıkan Aşiretine Mensup Olup Mardin Nusaybin/Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK133- Ok, Cengiz 21 Yaşında, Ortaokul Terk, Alıkan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK134- Ok, Mahsum 51 Yaşında, Evli, Alıkan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK135- Ok, Zehra 24 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alıkan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK136- Öner, Ayşe 52 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK137- Öner, Ali 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK138- Öner, Celil 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK139- Öner, Devran 26 Yaşında, Evli, Lise Mezunu, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK140- Öner, Fatma 21 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK141- Özalp, Sait 27 Yaşında, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Saray Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK142- Özdemir, Derya 16 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK143- Özdemir, Güler 25 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK144- Özdemir, Halime 26 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Soran Aşiretine Mensup Olup Nusaybin/Midyat Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK145- Özdemir, Halime 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK146- Özdemir, Hasip 18 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK147- Özdemir, Hüsnü 35 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK148- Özdemir, Mehmet 26 Yaşında, Evli, İlkokul Terk, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Köyü'nde Yapılan Görüşmedir.
- KK149- Özdemir, Melike 21 Yaşında, Yüksekokul Okuyor, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK150- Özdemir, Nesiba 46 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK151- Özdemir, Osman 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK152- Özdemir, Ömer 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK153- Özdemir, Süleyman 43 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mağara Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK154- Özdemir, Şükrü 36 Yaşında, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Güneyli Köyünde Yapılan Görüşmedir.
- KK155- Özdemir, Zeynep 30 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mışevli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK156- Özdemir, Vehbiya 35 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Soran Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Güneyli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK157- Özer, Nevzat 46 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Malazgirt Kızıl Yusuf Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK158- Şanlı, Abdülselam 38 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK159- Şengöz, Abdulkadir 42 Yaşında, Evli, İlkokul Terk, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK160- Şengöz, Abdullah 67 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK161- Şengöz, Ahmet 43 Yaşında, Evli, Ortaokul Terk, Lise Mezunu, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK162- Şengöz, Aliye 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri/Aksu Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK163- Şengöz, Ayşe, 56 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK164- Şengöz, Berfê 70 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Aksu Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK165- Şengöz, Betül 26 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale'de Nenernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK166- Şengöz, Davut 20 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkari/Aksu Yaylası/Hakkâri Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK167- Şengöz, Dürriye 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkari/Aksu Yaylası/Hakkâri Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK168- Şengöz, Emine 24 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Aksu Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK169- Şengöz, Esra 25 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale'de Nenernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK170- Şengöz, Fatma 33 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Aksu Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK171- Şengöz, Hakim Abdullah 39 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşireti Mensubu Olup Van-Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK172- Şengöz, İdris 30 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Aksu Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK173- Şengöz, Kübra 22 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK174- Şengöz, Mevlide 46 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK175- Şengöz, Mevlide 55 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Aksu Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK276- Şengöz, Muhammet Beşir 26 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK177- Şengöz, Ömer 33 Yaşında, Ortaokul Terk, Duderan Aşiretine Mensup Olup Siirt Merkezde Yapılan Görüşmedir.
- KK178- Şengöz, Selamet 20 Yaşında, Evli, Ortaokul Mezunu, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK179- Şengöz, Semra 20 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Faraşın Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK180- Şengöz, Şuayp 33 Yaşında, Evli, Lise Mezunu, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Taş Ocağı Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK181- Şengöz, Tahir 47 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Aydemir Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK182- Şengöz, Zeynep 23 Yaşında, Bekar, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Van/Başkale Nevernav Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK183- Taş, Azize 45 Yaşında, Bekâr Okuryazar Değil, Alıkan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat'ta Taş Ocağı Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK184- Taş, Fatma 70 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alıkan Aşiretine Mensup Olup Mardin/ Midyat Taş Ocağı Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK185- Taş, Zekiya 47 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alıkan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Taş Ocağında Yapılan Görüşmedir.
- KK186- Temel, Ayten 28 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alıkan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK187- Temel, Cihan 28 Yaşında, Bekâr, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK188- Temel, Delal 39 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Nusaybin/Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK189- Temel, Emin 55 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mışevli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK190- Temel, Fetiha 40 Yaşında, Evli, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK191- Temel, Fikret 25 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK192- Temel, Hacer 25 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Malazgirt/Kızıl Yusuf Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK193- Temel, Halil 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Bitlis/Adilcevaz Süte Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK194- Temel, Halit 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Bitlis/Adilcevaz Süte Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK195- Temel, Harun 17 Yaşında, Bekâr, Ortaokul Terk, Alikan Aşiretine Mensup Olup Malazgirt Kızıl Yusuf Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK196- Temel, Hayrettin 32 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Malazgirt Kızıl Yusuf Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK197- Temel, Hayriye 56 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK198- Temel, Hediye 63 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK199- Temel, Hêrya 55 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK200- Temel, İbrahim 23 Yaşında, Bekâr, Lise Terk, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK201- Temel, İbrahim 25 Yaşında, İlkokul Mezunu, Alikan Aşiretine Mensup Olup Malazgirt Kızıl Yusuf Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK202- Temel, İkrâm 33 Yaşında, Ortaokul Mezunu, Alikan Aşiretine Mensup Olup Bitlis/Tatvan Merkezde Yapılan Görüşmedir.

- KK203- Temel, İsa 30 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK204- Temel, Leyla 19 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Mışevli Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK205- Temel, Leyla 25 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK206- Temel, Leyla 34 Yaşında, Evli, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK207- Temel, Mecbure 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK208- Temel, Mesut 23 Yaşında, Bekâr, Ortaokul Terk, Alikan Aşiretine Mensup Olup Malazgirt Kızıl Yusuf Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK209- Temel, Naif 58 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK210- Temel, Nebile 39 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK211- Temel, Said 42 Yaşında, Evli, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK212- Temel, Salih 20 Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK213- Temel, Salim 30 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Çilesiz Yaylası Nusaybin'de Yapılan Görüşmedir.
- KK214- Temel, Şükran 28 Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/ Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK215- Temel, Zahide 56 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK216- Temel, Zeliha 65 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Çilesiz Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK217- Temel, Zuraf 62 Yaşında, Evli, Lise Mezunu, Alikan Aşiretine Mensup Olup Malazgirt Kızılyusuf Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK218- Temel, Zühre 21 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Malazgirt/ Kızıl Yusuf Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK219- Tetik, Mehmet 58 Yaşında, Evli, Okur Yazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Siirt Merkez'de Yapılan Görüşmedir.
- KK220- Timurtaş, Fatma 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK221- Timurtaş, Halil 30 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK222- Timurtaş, Hasan 55 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK223- Timurtaş, Hayrettin 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK224- Timurtaş, Kumru 55 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Köyünde Yapılan Görüşmedir.
- KK225- Timurtaş, Melhem 35 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK226- Timurtaş, Menal 24 Yaşında, Bekâr, Ortaokul Terk, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK227- Timurtaş, Nesiba 21 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK228- Timurtaş, Nurettin 48 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Duderan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Midyat Soran Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK229- Türkoğlu, Devran 21 Yaşında, Bekâr, Ortaokul Terk, Alikan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Faraşın Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK230- Türkoğlu, Emine 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Faraşın Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK231- Türkoğlu, Felican 40 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Bamılmılee Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK232- Türkoğlu, Kudret 30 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Faraşın Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

- KK233- Türkoğlu, Nergiz 26 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri/Faraşın Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK234- Türkoğlu, Perihan 43 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Bamılmılee Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK235- Türkoğlu, Rezan 22 Yaşında, Ortaokul Terk, Alikan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri Faraşın Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK236- Türkoğlu, Şadiye 25 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Hakkâri/Faraşın Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK237- Türkoğlu, Zeynettin 50 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Bamılmıle Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK238- Ürken, Bedia 22 Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK239- Ürken, Cazy 35 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK240- Ürken, Mehmet Tahir 25 Yaşında, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK241- Ürken, Mevlide 18 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Siirt/Çemekare Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK242- Ürken, Sabri 55 Yaşına, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Bamılmıle Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK243- Ürken, Seyithan 29 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK244- Ürken, Sosın 45 Yaşında, Evli, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup Mardin/Nusaybin Bamılmıle Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.
- KK245- Ürken, Zübeyde 19 Yaşında, Bekâr, Okuryazar Değil, Alikan Aşiretine Mensup Olup İlkbahar Göçünde Yaylası'nda Yapılan Görüşmedir.

EK 3- GÖRÜŞME CETVELİ

1. Aşiret nedir? Aşiret olarak soyunuzla ve aşiretin tarihi ile ilgili ne biliyorsunuz?
2. Aşiret olarak kaç boydan oluşuyorsunuz? Boylar arası farklılık ve benzerlikleriniz nelerdir? Aşiretinizin veya her boyun ayrı ayrı reisleri var mıdır? Bunlar kimlerdir?
3. Aşiret olarak ne zamandan beri göçer hayvancılık faaliyetini sürdürmektesiniz? Aşiret içi insan ilişkileriniz ve akrabalık soy-sop bağınız nasıldır?
4. Yerleşik bir aşiret olmayı düşünüyor musunuz? Aşiretinizde göçerlikten yerleşik hayata geçeniniz var mı? Ne zaman ve neden yerleşik hayata geçilmiştir?
5. Göçer hayatını bırakıp yerleşik hayata geçerek geçinmekte ve iş bulmakta zorlananınız oldu mu? Bu tür durumlarda hangi işleri yaparsınız?
6. Şehirlerde akrabalarınız veya arkadaşlarınız var mıdır?
7. Şehir merkezine yılda, ayda, haftada kaç kez gidiyorsunuz? Niçin, neden, nasıl? Şehre indiğinizde yabancılık hissediyor musunuz, size nasıl davranılıyor ve genelde nerelere takılırsınız?
8. Göçebenin dünya görüşü nasıldır? Yaşam koşullarınızdan memnun musunuz? Neden göçebe hayatı tercih ediyorsunuz?
9. Göçer aşiretler arasında yardımlaşma oluyor mu? İlişkileriniz nasıldır?
10. Göçer aşiretler arasında sürekli bir iletişim oluyor mu?
11. Aile içi ekonomik ve sosyal iş bölümleri nelerdir? Kadın, erkek, yaşlı, genç, evli, bekâr ve çocukların yaptıkları görevleri nelerdir. Aile içindeki yeri ve önemini anlatır mısınız?
12. Kadının ve erkeğin göçebe toplumundaki yeri ve önemi neye göre belirlenmektedir? Kadın ve erkeğin yetkileri ve statüleri nelerdir? Erkek çocuk ve kız çocuğun önemi aynı mıdır? Fark var mıdır? Varsa neden?
13. Çevrenizle olan ilişkileriniz (köylüler ve Ezidiler) nasıldır? Kendi aranızdaki komşuluk ilişkiniz nasıldır? İş gücünden birbirinize yardımcı olur musunuz? Ne gibi adımlarda bulunursunuz?
14. Göçebelerde nüfusun dağılımı nasıldır? Göçebe hayatında hangi aşiret daha fazladır? Neden?
15. Nüfusun cinsiyet ve yaş itibariyle dağılışı nedir?
16. Göçer hayvancılık yaşamından memnun musunuz? Neden?

17. Göçebe hayatında sosyal tabakalaşma ve sosyal hareketlilik olarak neler yapıyorsunuz? Boş zamanlarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz? Göçebe karakterini ve ahlâkını etkileyen faktörler nelerdir?
18. Aşiretinize özgü bir giyim tarzınız var mıdır? Geçmişten günümüze bir değişiklik oldu mu? Neden?
19. En çok tükettiğiniz gıdalar nelerdir? Geçmişten günümüze bir değişiklik oldu mu? Neden?
20. Gıdalarınızı yaz ve kış aylarında nasıl muhafaza edersiniz? Geleneksel bir yönteminiz var mı? Geçmişten günümüze bu muhafaza şeklinde bir değişiklik oldu mu? Neden?
21. Çadırınızı kimler nasıl ve ne zaman yapar? Devlet destekli çadırlarınız var mıdır? Bu çadırları ne zaman alırsınız herhangi bir ücret verir misiniz? Yaz ve kış aylarında çadırlarınız değişir mi?
22. Sizin aşiretinize özgü bir çadır çeşidi var mıdır veya aşiretinizi simgeleyen herhangi bir işaret vs. çadırınızda bulunur mu? Geçmişten günümüze çadır kullanımı ve yapımında herhangi bir değişiklik oldu mu? Olduysa nedenini söyler misiniz?
23. Bir çadırdaki ortalama kaç kişi kalır? Hepiniz bir arada mı yaşarsınız?
24. Bir aile kaç çadır kurar ve her çadırın işlevi nedir? Çadırın bölmeleri nelerdir ve bu bölmeleri ne amaçla kullanıyorsunuz?
25. Bir çadırın nasıl yapıldığını yapılış sırasına göre kısaca anlatır mısınız? Çadır yapımında hangi malzemeleri kullanıyorsunuz? Çadırı meydana getiren parçalar nelerdir ve bu parçalara ne adlar verilir?
26. Çadırlarınızın nasıl kurulup nasıl söküldüğünü sırasıyla anlatır mısınız?
27. Çadırların dışında yaylada herhangi bir barınak kullanıyor musunuz?
28. Size göre yayla ne demektir? Yaylalara çıkmanızın sebebi nedir? Hangi aralıklar ile yaylalarda kalıyorsunuz?
29. Yaz kış doğada yaşamının göçebe hayatında faydaları ve zararları nelerdir? Doğadaki yaşam koşullarınız nasıldır, neler yaparsınız? Doğa sizin için neyi ifade etmektedir?
30. Doğa ile baş başa kalmanın faydaları ve zararları nelerdir? Doğa olaylarına karşı aldığınız önlemler var mıdır? Doğa olaylarını gerek insan olarak kendinize göre

gerekse de hayvanlarınıza göre nasıl şekillendirirsiniz ve neler yaparsınız? Halk meteorolojisi kapsamında örnek verir misiniz?

31. Doğa olayları (yağmur, kar, fırtına, dolu, yıldırım vb.) ve doğadaki olgular, nesneler (güneş, ay, yıldız, gökkuşağı vb.), göçer topluluklar için neyi ifade etmektedir? Bunlar ile ilgili inanış ve uygulamalarınız nelerdir?
32. Göçebe hayatında sağlık ve eğitim imkânlarından yararlanabiliyor musunuz? Şehir merkezine çok uzakta yaşamaktasınız. Gerek siz gerekse de hayvanlarınız hastalandığında, geleneksel olarak halk hekimliği ve halk baytarlığı kapsamında neler yapıyorsunuz?
33. Hangi hastalıklara ne gibi tedavi işlemleri uygularsınız ve bu tıbbî bilgiye sahip özel kimseler var mıdır, bu kişiler genellikle kimler olur ve nasıl bu tedavileri öğrenirler?
34. Doğanın sunduğu bitkilerden nasıl faydalanırsınız? Gerek yemek olarak gerekse de tedavi açısından halk botaniği kapsamında hangi bitkileri kullanırsınız? Doğadaki bitkiler sizin için ne ifade etmektedir? Bitkiler ile ilgili inanış ve uygulamalarınız nelerdir?
35. Günümüz teknolojisinden saat, telefon vb. yararlanmanız hangi durumdadır? Dağlar arasında telefon çekmeme durumu çok yüksektir. Telefon açmak istediğinizde iletişimi nasıl kuruyorsunuz?
36. Doğa yaşamında zaman kavramı göçer topluluklar için ne ifade etmektedir? Zaman kavramı ile ilgili inanış ve uygulamalarınız nelerdir? Doğadaki yaşamınızda zamanınızı halk takvimi kapsamında nasıl ve neye göre düzenlersiniz?
37. Dinî değerleriniz, ibadetleriniz ve mensubu olduğunuz mezhep nedir? Yayılda abdest alma, namaz kılma pratiğini nasıl yaparsınız? Namaz kılma vakitlerinizden nasıl emin olabiliyorsunuz?
38. Ramazan ayı gibi özel günlerde oruç tuttuğunuz durumda iftar vaktinizi nasıl ayarlamaktasınız? Ne tür inanışlarınız vardır?
39. Göçebe hayatında geçiş dönemleriniz olarak doğum, evlilik ve ölüm dönemleri nasıl geçiyor? Gelenek ve uygulamalarınız nelerdir?
40. Doğumlar yaylada mı olmaktadır? Nasıl ve kim neler yapmaktadır? Doğun öncesi ve sonrası korunma pratikleriniz var mıdır? Nelerdir?

41. Göçebe aşiretler arasında kız alıp verme var mıdır? Evlilik süreciniz ve düğünleriniz nasıl olmaktadır?
42. Evlilik yaşı ve biçimi sizlerde nasıl olmaktadır?
43. Çok eşlilik mi tek eşlilik mi çoğunluktadır? Neden?
44. Ölüm olması durumunda ne yaparsınız? Nasıl haberleşirsiniz, taziye ve defin töreniniz, mezarlıklarınız nasıl olmaktadır?
45. Göçebe için asker olmak ne demektir? Bu süreçte neler yapılır?
46. Aşiret olarak bir köyünüz veya herhangi bir yerde (şehir, il, ilçe, mahalle gibi) eviniz var mıdır? Evlerinizde ne kadar süre kalmaktasınız? Bu süreçte neler yapıyorsunuz?
47. Yayla kiralama zamanınız var mı? Ne zaman? Hangi yaylalara gidersiniz? Yaylaları kimler kiralar nasıl ve ne zaman kiralar, herhangi bir şartı var mıdır? Kiralama esnasında sorun yaşıyor musunuz? Bunlar nelerdir?
48. Aynı yaylayı göçer hayvancılık faaliyeti yapan başka aşiretler ile paylaşır mısınız? Nasıl ve neden?
49. Yaylada yerleşme biçiminizi anlatır mısınız? Bu yerleşme biçiminizin sebebi ve size özgü bir adı var mıdır? Yaylada yerleşme biçiminizi anlatır mısınız? Bu şekilde yerleşmenizin sebebi nedir? Bu yerleşme biçimini nasıl adlandırıyorsunuz?
50. Bir yaylada (obada) en fazla kaç hane bulunabilir? Yaylayı kimlerle paylaşıyorsunuz? Neden?
51. Yaylalarda aranan özellikler nelerdir? Size göre iyi bir yayla nasıl olmalıdır? Yaylaya ne zaman çıkılır ve yayladan ne zaman dönülür?
52. Her sene farklı bir yayla mı tutuyorsunuz yoksa sürekli aynı yaylayı mı tutuyorsunuz? Neden? Yayla kiralamaları ne kadar tutmaktadır? Kışlaklar ve yaylaklar arasında bir fark var mıdır? Neden?
53. En çok zorlandığınız ve işlerinizin yoğun olduğu dönem yaylak zamanı mı kışlak zamanı mı? Neden?
54. Esas yaylanıza varıncaya kadar geçtiğiniz ve kaldığınız yaylalar var mı? Ne kadar süre kalırsınız? Minimum kalma süresi nedir?
55. Ekonomik olarak kendinize yetiyor musunuz? Yaylalar için çok paralar ödüyorsunuz. Geliriniz bu gideri karşılayabiliyor mu? Bunun için herhangi bir öneriniz var mıdır? Varsa nedir?

56. Göçe hayvancılıkta ekonomik durum nasıl? Memnun musunuz? Ekonomik faaliyetleriniz nelerdir? Gelir ve gider durumunuz nedir? Geçim kaynaklarınız nelerdir? Neden hayvancılık?
57. Göçer hayvancılık faaliyetleriniz nelerdir? Neden küçükbaş hayvancılık yapıyorsunuz? Neden koyunculuk yapıyorsunuz? Aşiretinize has beslediğiniz bir hayvan (koyun/keçi) cinsi var mıdır varsa özellikleri nelerdir?
58. Aşiretler arasında hayvancılık uygulamalarınızda fark var mıdır? Varsa nedeni nedir ve nelerdir?
59. Hayvanlarınızın kışlak dönemdeki bakımı nasıl olmaktadır? Süresi ne kadardır? Bu dönemde hayvanları nerede muhafaza edersiniz? Yaylada hayvanları otlatma, sulama ve tuzlama yer ve zamanları nasıl uygulanmaktadır? Yaylak ve kışlak döneminde hayvanlara yem olarak neler verilir? Nasıl verilir?
60. Kışlak döneminde, hayvan barınakları var mı? Eğer varsa bu barınaklara ne ad veriyorsunuz? Bu barınakların özellikleri nelerdir? Aşiretinize özgü geleneksel bir yapısı söz konusu mudur? Geçmiş ile günümüz arasında farklılıklar var mıdır?
61. Hayvanların koç katımı uygulaması var mıdır? Neler yapılır? Geleneksel tören ve kutlamalar, inanışlar var mıdır? Hayvanların gebeliğinde neler yapılır?
62. Hayvanlar ne zaman doğurmaya başlar? Hayvan doğumları sırasında yapılan herhangi bir tören ya da uygulama var mıdır? Yeni doğmuş hayvanın bakımı nasıl olur?
63. Hayvanların yayladaki bakımı, beslenmesi ve korunması nasıl yapılır? Hayvanları yaylada nasıl otlatırsınız? Hayvanları otlatmanın bir zamanı var mıdır? Otlamada uyguladığınız ne gibi usuller vardır? Yaylada hayvanların yediği otların adları nelerdir? Bunlar içerisinde hayvanlara faydalı olanları hangileridir? Ne gibi faydaları vardır?
64. Hayvanların hastalıkları nelerdir? Bunların adları ve sebepleri nelerdir? Hayvan hastalıkları ile ilgili geleneksel bir tedavi yönteminiz var mıdır varsa nelerdir? Hayvanlarınız için veteriner getirir misiniz eğer getiriyorsanız hangi sıklıkla getiriyorsunuz?
65. Hayvancılık faaliyeti için devlet desteği alıyor musunuz? Alıyorsanız ne zaman ve ölçütü nedir?

66. Göç zamanlarınız nelerdir? Göçe tüm aile katılıyor mu? Katılamayanlar olursa o süreçte nerede yaşamaktadırlar?
67. Yaylaklardan kışlaklara yapılan göç öncesinde hayvan bakımıyla ilgili ne gibi işlemler yapılır? Göçten önce kendileriniz ve hayvanlarınız için ne gibi hazırlıklar yaparsınız? Neden?
68. Göçte hangi eşyaları beraberinizde götürüyorsunuz? Göç öncesi resmî olarak nerelerden izin alıyorsunuz? Niçin ve hangi işlemlerden geçiyorsunuz?
69. Belirli bir göç güzergâh yolunuz var mıdır? Göç sırasında nerelerde, kaç defa ve ne kadar süre ile konaklırsınız? Göç yolu üzerindeki yer ve mevkii adlarını söyler misiniz?
70. Göç esnasında yaya mı gidirsiniz yoksa araçlarla mı gidirsiniz? Göçte kullanılan taşıma ve ulaşım araçları nelerdir?
71. İlkbahar ve sonbahar göç dönemleriniz arasında karşılaştırma yaptığınızda hangisi daha sorunludur? Neden?
72. Göçte en çok yaşanan sorunlar nelerdir? Neden?
73. Bahar dönemi ve kış dönemindeki göç şekli ve yolu aynı mıdır? Aynı değilse neden? Göçlere kimler katılır? Göç sırasında göçe katılanlar arasında bir iş bölümü var mı? Sürünün ve insanların göçü nasıl olmaktadır?
74. Konaklama yerlerinde neler yaparsınız? Konaklama yerlerinin seçiminde nelere dikkat edersiniz? Göçte geçen toplam süre ne kadardır?
75. Yayladan, başka yaylalara göçler yapılıyor mu? Nereye ve neden?
76. Göç ile ilgili inanış ve uygulamalarınız var mıdır? Nelerdir? Göç öncesi veya sonrası geleneksel tören ve kutlamalar var mıdır?
77. Göçer hayvancılık yaşamında çobanlık mesleğinin yeri ve önemi nedir? Hayvanlarınıza (sürünüze) çoban tutar mısınız?
78. Kimler çoban olabilir? Size göre bir çoban nasıl olmalıdır, çobanda ne gibi özellikler aranır?
79. Kaç çeşit çoban ya da çobanlık vardır? Bu ayrım neye göre yapılmaktadır? Bir çoban senede kaç ay çobanlık yapar?
80. Tuttuğunuz çobanlar aşiretten midir? Yoksa aşiretin dışından mıdır? Çoban emeğinin karşılığı olan “çoban hakkı” nasıl düzenlenir?

81. Çobanın yaylak ve kışlaklardaki başlıca görevleri nelerdir? Çobanın bir günlük iş hayatını anlatır mısınız?
82. Çobana gerekli olan malzemeler nelerdir? Çobanın yanında bulunması gereken olmazsa olmaz eşyaları nelerdir? Çoban giyimi nelerden ibarettir geleneksel bir çoban giyimi var mıdır? Geçmişle kıyaslandığında farklılık var mıdır?
83. Çobanın yardımcısı var mıdır?
84. İyi bir çoban köpeği nasıl olmalı ve cinsi ne olmalıdır? Çoban köpeğinin görevleri nelerdir? Çoban köpeği özel olarak yetiştirilir mi? Nasıl yetiştirilir?
85. Çobana köpeği dışında yardımcı olabilecek başka bir hayvan da var mıdır? Eğer varsa hangisidir ve bu hayvana özel bir ad verilir mi? Bu hayvanın yetiştirilmesi ile ilgili olarak neler yapılır?
86. Çevreden hayvanlarınızın hırsızlığını yapan oluyor mu? Çobanlık yaşamınızda başınızdan geçen bir olay oldu mu? Olmuşsa anlatmak ister misiniz? Çobanlıkla veya hayvanlarla ilgili bildiğiniz hikâyeler var mıdır? Anlatır mısınız?
87. Genel olarak çobanlar birbirlerini tanırlar mı? Dağda çobanlık sırasında diğer sürülerin çobanlarıyla bir araya gelip sohbetleriniz vs. oluyor mu? Çobanlık için siz mi hayvan sahibini ararsınız, hayvan sahibi mi sizi arar? Nasıl ve ne zaman birbirinize ulaşırsınız, birbirinizi tanır mısınız?
88. Çoban olarak hayvan sahiplerinden beklentileriniz nelerdir?
89. Çobanlık mesleği sizde ata, dede, baba silsilesi olarak mı devam etmektedir?
90. Çoban olarak hayvanlarınıza türkü söyler misiniz veya kaval çalar mısınız?
91. Dağda bulunduğunuz zamanlarda namaz kılabiliyor musunuz?
92. Çobanın en çok tükettiği gıdalar nelerdir? Dağda bulunduğunuz zamanlarda yemek pişiriyor musunuz eğer pişiriyorsanız hangi yemekleri pişirirsiniz ve nasıl pişirirsiniz? Geleneksel bir yönteminiz var mı? Geçmişten günümüze bir değişiklik oldu mu? Neden?
93. Dağda bulunduğunuz zamanlarda gece uyku zamanınızı nasıl düzenliyorsunuz?
94. Hayvanlarınızın uyku veya dinlenme vakitleri var mı bu vakitler ne zaman oluyor?
95. Bir çoban banyosunu nerede ve hangi zaman dilimlerinde yapar?
96. Çobanlık mesleği ile ilgili inanış ve uygulamalarınız nelerdir? Çobanlık ve hayvancılıkla ilgili olarak bildiğiniz atasözleri, özdeyişlerden (vecizelerden) ve deyimlerden bir kaçını söyleyebilir misiniz?

97. Hayvanlar ya da çobanla ilgili bildiğiniz türküler, efsaneler ve halk hikâyesi var mı? Varsa anlatır mısınız?
98. Hayvancılık çevresinde toplanan başka faaliyetler var mıdır varsa nelerdir? Hayvancılık ve hayvanlar ile ilgili inanış ve uygulamalarınız nelerdir? Hayvanlara nazar değer mi? Hayvana nazar değmesi hangi belirtilerden anlaşılır? Nazar değmesini önlemek ve hayvanı korumak için neler yapılır?
99. Sürüdeki hayvanlara ad verme geleneği var mı? Bunlar nelerdir? Bu adları koymanın (vermenin) bir sebebi var mıdır? Hayvanları işaretleme geleneği var mıdır? Eğer varsa bu işaretler nelerdir, nasıl ve ne zaman işaretlenir?
100. Hayvanlar yaşına, cinsine ve fiziksel özelliklerine göre adlandırılır mı? Bunlar nelerdir? Bir sürü kaç hayvandan meydana gelir? Kaç çeşit sürü vardır? Bu ayırım neye göre yapılır?
101. Hayvanlarınızı tanır mısınız? Hayvanlarınızla aranızda özel bir bağ kurar mısınız? Hayvanlarınıza kendinize özgü bir eğitim veya otorite sağlar mısınız?
102. Hayvanları süsler misiniz? Aşiretinize özgü bir süsleme geleneği var mıdır? Niçin ve ne zaman süslenir?
103. Hayvanlarınızı kısırlaştırır mısınız? Neden ve nasıl kısırlaştırırsınız bu kısırlaştırmanın geleneksel bir adı var mıdır?
104. Hayvanlarla ve sürü ile ilgili olarak yapılan büyü, büyüsel işlem ya da inanmalar var mıdır?
105. Sürünün süt sağımı nasıl, ne zaman ve kaç kez yapılır, kaç çeşit süt sağımı vardır? Süt sağımında ne gibi usuller uygularsınız? Süt nerede sağılır? Süt sağılan yerin bir özelliği var mıdır? Süt sağımı ile ilgili inanış ve geleneksel uygulamalarınız var mıdır?
106. Süt sağımına kimler katılır? Katılanların ne gibi görevleri vardır? Süt sağımı geleneksel olarak mı uygulanır? Geçmişten günümüze süt sağım işleminde bir farklılık var mı? Süt sağımında ve sütlerin taşınmasında kullandığınız kap kacaklar nelerdir özellikle kullandığınız bir kap var mıdır? Kap kacak kullanımında geçmişle günümüz arasında bir farklılık var mı?
107. Hayvanların (koyun - keçi) süt verme zamanı ne kadar sürer, bu süre ne zaman başlar ne zaman biter? Sütün en bol olduğu dönem ne zamandır?

108. Sütün kalitesi (yağlı-yağsız) ve miktarı ile süttten elde edilen ürünler arasında ne gibi ilişkiler vardır?
109. Süttten elde edilen ürünler nelerdir? Bunların yapım şeklini, yapım zamanlarını, yapımında kullanılan malzemeleri sırasıyla anlatır mısınız?
110. Peynir ve yoğurt mayasına ne ad verilir? Bunlar nelerden oluşur ve nasıl elde edilir? Geçmişten günümüze bu mayaların yapımında ve uygulanmasında bir değişim söz konusu mudur?
111. Yaptığınız peynir çeşitleriniz nelerdir? En çok sattığınız peynir hangisidir? Günde kaç kez peynir yaparsınız? Peynirlerinizi nerede ve nasıl muhafaza edersiniz? Yapılan peynirlerin muhafazası kış ayında ve yaz ayında farklılık gösterir mi? Neden?
112. Peynir yapımında kullandığınız otlar var mıdır bu otları nerede, ne zaman ve nasıl kimler toplar? Topladığınız otları herhangi bir işlemde geçirir misiniz bu işlemi anlatır mısınız?
113. Yün ve kıl üretimi ve değerlendirilmesiyle ilgili uygulanan işlemler nelerdir? Hayvanların kırılması nerede, ne zaman ve yılda kaç defa yapılır?
114. Hayvanların kırığma hazırlanması için ne gibi işlemler yapılır? Kırıkım nasıl ve kim tarafından yapılır? Herhangi bir tören veya kutlama yapılır mı? Kırıkım esnasında kullanılan araç gereçler nelerdir? Koyun, keçi kuzu kırıkımında farklar var mıdır? Sırasıyla anlatır mısınız? Kırıkımda nelere dikkat edilir?
115. Kırkılan yün kim tarafından nerede ve nasıl yıkanıp muhafaza edilir? Yünün taranması işlemi nedir ve nasıl ve kimler tarafından yapılır? Yünün iplik haline getirilmesi (eğrilmesi) nasıl olmakta ve kim tarafından yapılmaktadır?
116. Yünlerin yıkanmasında, taranmasında ve eğrilmesi nasıl yapılır ve kullanılan araçlar nelerdir?
117. Yün ve kıldan yapılan dokuma çeşitleri nelerdir? Elde edilen dokuma çeşitleri nerede ve nasıl kullanılır? Ne gibi araç gereçler kullanılır? Dokumada elde edilen iplikleri boyar mısınız? Boyamada neler kullanılır ve bu işlem nasıl uygulanır? Halı, kilim vb. ürünleri dokur musunuz? Nasıl? Dokumalarınızda kullandığınız belli başlı renkler, motifler ve desenler var mıdır varsa nelerdir?
118. Dokuma tezgâhlarını nasıl adlandırıyorunuz? Tezgâhın yapımını, parçalarını ve kuruluşunu anlatır mısınız? Dokumacılıkta kullandığınız diğer araçlar nelerdir?

119. Keçe yapımını ve nerede kullanıldığını anlatır mısınız? Çobanın kepenegini kendiniz mi yapıyorsunuz? Nasıl?
120. Hayvan derilerinden ne şekilde faydalanırsınız?
121. Hayvan derisi kaç şekilde ve nasıl çıkarılır (yüzülür)? Deri nasıl işlenir, tabaklamak için neler yapılır? Bu deriyi nasıl ve ne için kullanırsınız?
122. Yaylada göçebelerin yardımlaşarak yaptıkları işler nelerdir? Yapılan yardımlaşmalar ne şekilde olmaktadır? Hangi konularda dayanışma sağlanır?
123. Yukarıda sözünü ettiklerimizin dışında hayvancılıkla ilgili yapılan törenlere, kutlamalara, törensel uygulamalara sizin ekleyeceğiniz başka neler var?⁵⁰

⁵⁰ Tez çalışmasında kullanılan sorular, ön alan araştırmasında elde edilen bilgilere göre hazırlanmıştır. Ayrıca İsmail Beşikçi'nin "Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti" kitabı ile Muhtar Kutlu'nun "Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık" adlı kitaplarındaki alan araştırması sorularından da faydalanılmıştır.

EK 4- FOTOĞRAFLAR VE DÖKÜMANLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1: Alikan Aşiretinin yaz döneminde kullandığı çadır. Alikanlar, çadırlarına diğer aşiretlerden daha fazla yama yaparlar. Özellikle de siyah ve kahverengi gibi koyu renkli yamalı çadırları kullanmaktadırlar.

Fotoğraf 2: Duderan ve Soran aşiretine ait yaz döneminde kullanılan çadırlardır. Bu iki aşiretin çadırlarının yamaları genelde sarı, pembe gibi renkli olur.

Fotoğraf 3: Yaz döneminde kullanılan çadırların etrafındaki halkaların yakından görünümüdür.

Fotoğraf 4: Yaz döneminde kullanılan çadırların etrafındaki halkaların uzaktan görünümüdür.

Fotoğraf 5: Göçebe çadırının üst kısımdan görünümüdür

Fotoğraf 6: Göçer yaylalarında kullanılan güneş panelleridir. Gündüz alınan güneş enerjisiyle gece çadırın içi aydınlatılmaktadır.

Fotoğraf 7: Kışlaklarda, çadırların yanı sıra terk edilmiş harabeler de kullanılmaktadır (Nusaybin/GüneyliYaylası).

Fotoğraf 8: Kullanılan harabe evlerinin iç görünümüdür (Nusaybin/GüneyliYaylası).

Fotoğraf 9: Harabe evlerin iç bölmeleri, yatak yeri olarak kullanılmaktadır (Nusaybin/GüneyliYaylası).

Fotoğraf 10: Kışlakların uzaktan görünümüdür.

Fotoğraf 11: Kışlak çadırının yakından görünümüdür.

Fotoğraf 12: Kışlak çadırının iç kısmıdır. İçeriden ağaçlar balıksırtı şeklinde dizilir.

Fotoğraf 13: Çadırın tavan kısmındaki balıksırtı diziliminin yakından görünümüdür. Ağaçlar balıksırtı şeklinde dizilir, uçları da bez parçalarıyla bağlanılmaktadır.

Fotoğraf 14: Çadırın iç kısmında direklerin yerleştirildiği halkalardır. Direkler bu halkalardan geçirilip sabitleştirilir. Bu halkalardan çadırın içi hem havalanır hem de aydınlanır.

Fotoğraf 15: Genel olarak göçer çadırının iç düzenidir.

Fotoğraf 16: Misafir çadırının iç düzenidir. Bu çadırın iç kısmında etrafa dizilen kamlar, göçebeler kendileri yaparak çadırlarını süslerler.

Fotoğraf 17: Çadırın içinde dizilen hurçlardır.

Fotoğraf 18: Çadırın mutfak kısmıdır.

Fotoğraf 19: Çadırın direğine bağlanan ampüldür. Akşam vakti bu ampulün fişi güneş panellerine takılarak içerisi aydınlatılmaktadır.

Fotoğraf 20: Çadırın içinde dizilen direklere asılan kurandır.

Fotoğraf 21: Çadırın direğine asılan radyodur. Göçebe çadırında, radyo muhakkak bulunması gereken bir alettir.

Fotoğraf 22: Çadırın içindeki direkler, elbise askılığı olarak da kullanılmaktadır.

Fotoğraf 23: Kışlak çadırında kurulan sobanın bacasının dışarıdaki şeklidir (Cizre-Yüksekova civarında çekilmiştir).

Fotoğraf 24: Ağaçlardan yapılan bulaşık sepetidir. Yaz dönemlerinde mutfakta kullanılan tabak-çanak gibi eşyaların içine sinek, böcek girmesin diye çadırın dışında ağaçtan bir masa yapılır. Bu eşyalar sepetlerde masanın üzerinde muhafaza edilmektedir

Fotoğraf 25: İşaretlenen tabak-çanaklardır. Göçebe kültüründe demir veya plastik tabaklar kullanılır ve herkes kendisine göre bir sembolle bunları işaretler.

Fotoğraf 26: Duderan aşireti ve Soran aşiretinin kışlaklarda kullandıkları çadırların iç düzenidir. Çadırlar, giriş ve iki oda bir salon şeklinde düzenlenmektedir. Alikanların çadırlarında bölme yoktur.

Fotoğraf 27: Çadırın akşam vaktindeki iç kısmıdır (Nusaybin/Mişevli Yaylası).

Fotoğraf 28: Kışlaklarda hayvanların muhafaza edildiği çadırlardır. Kışlak çadırlarının etrafı toprak ve taş dolu torbalar ile çadıra dikili olmaktadır. Buradaki çadırda koyunlar kalmaktadır.

Fotoğraf 29: Kuzuların konulduğu çadırıdır. Kuzuların konulduğu çadırlar ayrıca bezler ile yamalanmaktadır.

Fotoğraf 30: Kuzuların çadırının iç kısmıdır. Ayrıca kuzuların toplu olarak aşılandığı anda çekilmiştir (Nusaybin/Çileksiz Yaylası).

Fotoğraf 31: Kışlaklarda hayvanların kaldığı çadırların kuruluş aşamasıdır.

Fotoğraf 32: Hayvanların yemlerinin ve suyunun konulduğu yadaklardır (Midyat/Mağara Yaylası).

Fotoğraf 33: Hayvanların yemlerinin yemliklere konulduğu andır (Nusaybin/Çilesiz Yaylası).

Fotoğraf 34: Kışlaklarda, hayvanların akşamüzeri yemlerini yedikleri andır (Nusaybin/Güneyli Yaylası).

Fotoğraf 35: Annesi tarafından istenmeyen yavruları, göçerler, bir müddet koyunu tutup elleriyle kuzuyu emzirtirler. Buna alıştırma süreci denilir

Fotoğraf 36: Kuzusunu istemeyen koyun bir ağaca bağlanılır ve kuzusu yanında bırakılarak alıştırmaya çalışılır.

Fotoğraf 37: Kuzuların anne sütünü emdikleri andır.

Fotoğraf 38: Kuzuların kulaklarına, makasla kesikler atılarak işaretlenmektedir.

Fotoğraf 39: İri yapılı olan koyunların ve koçların boynuna hem süsleme geleneği olarak hem de nazar inanışı gereği boncuklardan kolye takılır.

Fotoğraf 40: Hemdani cinsi koyundur.

Fotoğraf 41: Hemdani cinsi koçtur. Hemdani cinsinin özelliği iri yapılı ve kulaklarının uzun ve geniş olmasıdır.

Fotoğraf 42: Hemdani cinsi keçidir.

Fotoğraf 43: Kırıkçı tarafından koyunun kırılan ayağına tedavi uygulanmaktadır. Kırık-çıkık durumlarında keçe, iplik ve kendilerinin yaptığı ağaçtan çubuklar kullanılmaktadır. Bu işlem, insanlara da uygulanmaktadır.

Fotoğraf 44: İlkbahar göçünde çekilmiştir (İdil-Şırnak arası).

Fotoğraf 45: İlkbahar göç sürecinde Siirt/Eruh civarı, Herakol Dağının eteklerinde çekilmiştir.

Fotoğraf 46: İlkbahar göçünde Şırnak civarında çekilmiştir.

Fotoğraf 47: Göçte çadırlar kurulurken çekilmiştir (Midyat-İdil arası).

Fotoğraf 48: İlkbahar göçünde konaktan ayrılırken. Çadırların toparlanıp yüklenmesi anında çekilmiştir (Şırnak/Kaymakam Çeşmesi).

Fotoğraf 49: Çadırların toplanmış şeklidir.

Fotoğraf 50: Şırnak bölgesinde göçte çekilmiştir.

Fotoğraf 51: İlkbahar göç sürecinde Cizre şehir merkezinde çekilmiştir.

Fotoğraf 52: İlkbahar göçünde, trafikte karşıdan karşıya geçen sürünün trafiği aksattığı andır (Şırnak).

Fotoğraf 53: İlkbahar göçünde Bestler Derelerinde çekilmiştir.

Fotoğraf 54: Sonbahar göçünderken çekilmiştir (Muş/Varto)

Fotoğraf 55: Sonbahar göçünde konaklanırken çekilmiştir (Muş/Varto).

Fotoğraf 56: Sonbahar göçünde kurulan beri anıdır (Muş/Bulanık).

Fotoğraf 57: Sonbahar göçünde yemek yapılırken (Muş/Varto).

Fotoğraf 58: Sonbahar göçünde beriden sonra yemek yerken çekilmiştir (Muş/Varto).

Fotoğraf 59: Göçerlerin yaylaklarda yaptıkları sulaklardır. Bu göletlerin içi çamur ile sıvanıp kurutulur ve çeşmeden taşınan suyla bu göletler doldurulur (Malazgirt/Kızıl Yusuf Yaylası).

Fotoğraf 60: Yün kırpım anıdır (Ağrı/Aladağ Yaylası).

Fotoğraf 61: Yün kırpma makası.

Fotoğraf 62: Yün yıkama işlemi (Ağrı/Aladağ Yaylası).

Fotoğraf 63: Yün tiftiklenme uygulamasıdır (Ağrı/Aladağ Yaylası).

Fotoğraf 64:Yünün teşi ile eğrilmesi işlemidir (Midyat/Mağara Yaylası).

Fotoğraf 65: Beri esnasında koyunların sıraya dizilmesidir (Muş/Bulanık Yaylası).

Fotoğraf 66: Beri. Koyunların başını tutan beri başıdır, sütü sağan ise berivandır.

Fotoğraf 67: Süt sağımında koyunun memesinin tutulma şeklidir. Süt sağımında koyunun memesinin tutulmasının bir usulü vardır. Başparmaklar içe doğru kıvrılarak sağılmalıdır. Bu yüzden berivanların başparmaklarının eklem kısmı şişip sertleşir.

Fotoğraf 68: Sürekli süt sağmaktan kollarında damar sertleşmesi olmasın diye pujan bitkisinin sertleşen damarların üzerinde yakmaları sonucu oluşan “kal” dedikleri iz.

Fotoğraf 69: Peynir yapımının aşamalarıdır (Başkale/Neveerav Yaaylası).

Fotoğraf 70: Peynire koymak için dağlardan toplanılan sirmo otunun yapımıdır (Siirt/Çemekare Yaylası'nda Çekilmiştir).

Fotoğraf 71: Mandıracıların yaylalardan peynir aldığı andır (Adilcevaz/Süte Yaylası).

Fotoğraf 72: Kadın mandıracı (Bitlis/Tatvan).

Fotoğraf 73: Göçer peynirinin satıldığı peynir fabrikasıdır. Mandıracılar tarafından göçebelerden alınan beyaz peynirler, en yakın peynir fabrikasına getirilip satılmaktadır. Burası Bitlis peynir fabrikasıdır.

Fotoğraf 74: Göçer kadınları yaz aylarında, çarşı-merkezlerde lor peynirini sergileyip satmaktadırlar. (Tatvan/Merkez).

Fotoğraf 75: Göçer kadınları kışlaklarda, tulum peyniri ve lor peynirini kurulan pazarlarda satmaktadırlar (Midyat Pazarı).

Fotoğraf 76: Koyunun derisinin yüzölme işlemi (Başkale/İl Yaylası).

Fotoğraf 77: Deriden yayık yapımın tabaklanma aşamaları (Muş/Bulanık Yaylası).

Fotoğraf 78: Temizlenip Çadırın içinde kurutulan postlar.

Fotoğraf 79: Tulum peyniri.

Fotoğraf 80: Basma peynir. Bu peynir hem bidonlara hem de derilerden tulumlara doldurulmaktadır.

Fotoğraf 81: Kurut Yapımı.

Fotoğraf 82: Tereyağının yağ makinesi ile yapımı.

Fotoğraf 83: Yayık ile tereyağı yapılmaktadır (Başkale/Neversav Yaylası).

Fotoğraf 84: Peynir yapımında kullanılan parzunlar, peynir suyuyla yıkanıp çadırın etrafındaki şeritlere asılıp kurutulmaktadır. Parzunlar detarjanla yıkanmaz.

Fotoğraf 85: Ateş ocağının bulunduğu çadırıdır. Hava yağmurlu olduğunda yemek, çay ve sıcak su burada yapılmaktadır.

Fotoğraf 86: Hava yağmurlu olduğunda çadırda saç ekmeği pişirilirken (Midyat/Mağara Yaylası).

Fotoğraf 87: Yer tandırında ekmek pişirilmektedir (Bitlis/Adilcevaz-Ahlat arası).

Fotoğraf 88: Ayakta kurulan tandırda ekmek pişirilmektedir. Göçebeler genelde yaylalarda ayakta olan tandırları daha fazla tercih etmektedirler. Göçebe ekmeği yuvarlak; üzerine yumurta, susam veya yoğurt sürülerek pişirilmektedir (Midyat/Taş Ocağı Yanı).

Fotoğraf 89: Elindeki bastonu ve başındaki egali ile bir çoban.

Fotoğraf 90: Çobanın kuş mermisi kullandığı, “çifte” denilen ruhsatlı tüfeği ve tuzdanlık denilen beline sardığı el örgüsü küçük çantası ile görünümüdür (Siirt/Çemekale Yaylası).

Fotoğraf 91: Çoban bastonunun yapım aşaması. Bastonlar, genellikle fıstık ağacının veya dağdaki yabani ağaçların dallarından kesilir. Bu ağaç dalları ateşte ısıtılarak bir bez yardımıyla el ile şekillendirilir ve son hali için yukarıdaki gibi bağlanarak birkaç gün bekletilip şekil alması sağlanır.

Fotoğraf 92: Göçer çobanlarının mekap ayakabıları.

Fotoğraf 93: Çoban kepeneginin yapım aşamasıdır. Kepeneğin sağ ve sol göğüs kısımlarında yıldırım çarpmasını önlemek için siyah keçinin kılından işaretler yapılmaktadır (Midyat/Mağara Yaylası).

Fotoğraf 94: Çobanların kepenekleri yünden yapıldığı için üzeri branda veya torba parçasıyla kaplanmaktadır (Muş/Varto).

Fotoğraf 95: Çoban, yemeğini ısıtırken ve çayını demlerken çekilmiştir (Siirt/Çemekare Yaylası).

Fotoğraf 96: Çobanın yanında taşıdığı el feneri ve küçük güneş paneli (Van/Başkale İl Yaylası).

Fotoğraf 97: Çobanların yaz döneminde dinlendiği andır. Çobanlar, koyunları yaylaya getirip sütünü sağdıktan sonra, ikinci beri vaktine kadar kepeneklerini giyip sessiz bir yerde dinlenip uyurlar.

Fotoğraf 98: Çoban köpeğinin ekmeğidir.

Fotoğraf 99: Çobanın sürüyü gütmek için yürümekten nasırlaşan ayakları. Göçte konaklama esnasında çekilmiştir.

Fotoğraf 100: Çobanların yürümekten çatlayan ve yanan ayaklarının altına sürdükleri yabani kestanenin içindeki tozdan yapılan ilacın ayakta bıraktığı izdir.

Fotoğraf 101: Kadın çoban, Ayten TEMEL'in çobanlık hikâyesi haberlere de konu olmuştur (Nusaybin/Çilesiz Yaylası).

Fotoğraf 102: Çobanların kışlaklarda kaldıkları mağarada akşam yemeği vaktidir (Nusaybin).

Fotoğraf 103: Dağda muhafaza edilen hayvanların konulduğu mağaraların uzaktan görünümüdür (Nusaybin).

Fotoğraf 104: Dağda muhafaza edilen hayvanların konulduğu mağaraların yakından görünümüdür (Nusaybin).

Fotoğraf 105: Koyunların gece vaktinde muhafaza edildiği mağaranın iç görünümüdür (Nusaybin).

Fotoğraf 106: Dağda muhafaza edilen hayvanların çadırının ve mağarasının önüne kurtları korkutmak için konulan korkuluk (Nusaybin).

Fotoğraf 107: Kışlaklarda dağda muhafaza edilen hayvanlara su vermek için kuyulardaki su, kalın hortumlar ile çekilip leğenlere doldurularak hayvanlara verilmektedir (Nusaybin).

Fotoğraf 108:Yaylalara gelindiğinde boş olan kuyulara ateş atılarak içerisi yılan veya akrep gibi hayvanlardan temizlenmektedir (Nusaybin).

Fotoğraf 109: Ormandan kesilip getirilen odunlar çadırın önünde istiflenmektedir (Midyat/İdil arası, Mağara yaylası).

Fotoğraf 110: Çobanların ve tüm göçebe erkeklerin çakmak niyetinde cebinde bulunan “stem” denilen demir alettir.

Fotoğraf 111: Hayvanlar kabız olduğunda “darmiz” denilen bu kolye boyunlarına takılır. Ayrıca bu kolye süs olarak da kullanılmaktadır.

Fotoğraf 112: Dokuma şeritler. Bu şeritler genelde göç önceleri yapılmaktadır (Midyat/Mağara Yaylası).

Fotoğraf 113: Çadırın iç duvarına düzmek için yapılan kamış sedirler (Faraşın Yaylası).

Fotoğraf 114: Dokuma tezgâhında dokunulan sedir (İdil/Merkez).

Fotoğraf 115: Kadınlar ile bayramlaşma ziyaretinde yapılan bir sohbet ortamıdır (Hakkâri/Binefşe Yaylası).

Fotoğraf 116: Yaylaya kıyafet satışı için gelen çerçidir (Siirt/Çemekare yaylası).

Fotoğraf 117: Sebze ve meyve getiren çerçiler (Nusaybin/Bamılmıle Yaylası). (Her gıda, züccaciye, bakkal ürünleri gibi çerçiler ayrı ayrı arabaları doldurup gelmektedirler).

Fotoğraf 118: Göçe katılmayan bazı aile bireyleri mevsimlik işçi olarak çalışıp, ek gelir elde etmektedir (Tatvan).

Fotoğraf 119: Çocukların ay çarpması denilen hastalığında kullanılan demir puldur. Bu alet, delinip üzerine bazı işaretler yapılarak çocukların boynuna takılır. Birkaç gün bu kolyeyi boynunda taşıyan çocuk iyileşir denilir.

Fotoğraf 120: Sarılık çıkardığına inanılan kişilerin ve hayvanların boynuna takılan “sarılık” bocuğudur.

Fotoğraf 121: Çadırlara asılan muskalardır.

Fotoğraf 122: Alikan aşiretinin sözlü tarihini alıldığı andır. Ortadaki bey, Alikan aşiretinin Ozıka kolunun ağası Aslan Günbay'dır. Kendisi iki eşlidir. Sol taraftaki eşi Berfe Günbay, sağ taraftaki eşi Türkan Günbay (Nusaybin/Bamılmıle Yaylası).

Fotoğraf 123: Duderan aşiretinin sözlü tarihini alıldığı andır. Duderan aşiretinin şu anki ağası sağ tarafta; Mirza Tetik'tir. Sol taraftaki Hacı Abdullah Şengöz ise Duderan aşiretinin Qiroua kolunun büyüklüğünün yapmaktadır (Siirt/Mekez).

Fotoğraf 124: Soran aşiretinin sözlü tarihinin alındığı andır. Soranların ağalığını üstlenen Gürge Kaya ortadaki gözlüklü siyah ceketli beydir (İdil/Merkez).

Fotoğraf 125: Isırgan Otu. Göçerler, bu otu hastalandıklarında kaynatıp suyunu içmeyi tercih ederler. Ayrıca hayvanlarına da hem ilaç hem de besin olarak yedirmeyi tercih ederler.

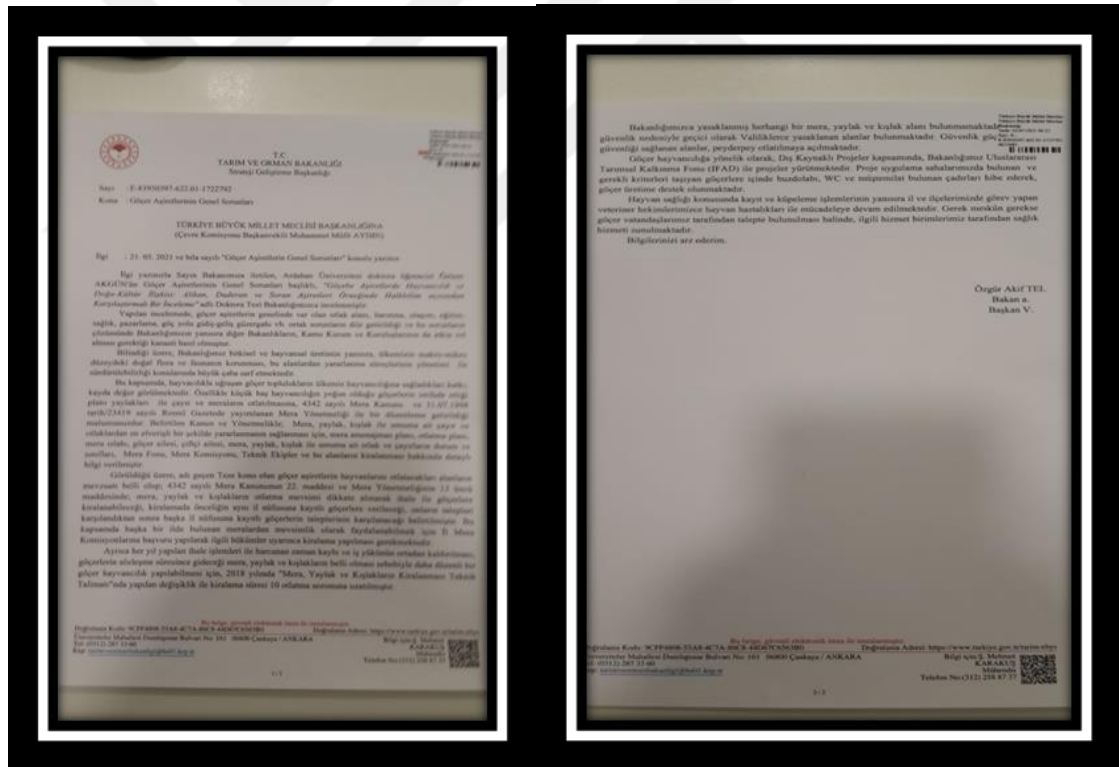
Fotoğraf 126: Ebegümece otu. Göçerler, bu otu hastalandıklarında kaynatıp suyunu içmeyi tercih ederler. Hayvanların da hem bu otun olduğu alanlarda otlamasını sağlarlar hem de bazen bu otu, büyük kazanlarda kaynatıp suyunu yemliklerdeki yemlerinin veya sularının içine döküp tüketmelerini sağlarlar.

Fotoğraf 127: Nefel otu (yonca), koyunların en çok sevdiği ve koyunun süt verimini arttıran ottur.

Fotoğraf 128: Yapraklarının koyunun süt verimini arttıran, Mustafa çiçeği olarak bilinen ottur.

Fotoğraf 129: Alan araştırması sürecinde karşılaşılan bazı sorunlar üzerine göçebeler ile ilgili Çevre ve Şehircilik Bakanlığına sunulan problemler ve çözüm önerileri üzerine gelen cevap metnidir.

Fotoğraf 130: Türkiye Coğrafi Haritası.

Fotoğraf 131: Alan araştırmasının yapıldığı Doğu Anadolu Bölgesinin Coğrafi Haritası.

Fotoğraf 132: Alan araştırmasının yapıldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Coğrafi Haritası.

12 . aktüel

Ekspress

www.guneydogugazetecileri.com.tr 27 Ocak 2021 Cuma

Göçerlerin teknolojiyen uzak zorlu yaşamları

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hayvanlarına verimli otlatmalar bulmak için yula farkı dönemlerinde göç etmek durumunda kalan göçerler, 21. yüzyılda modern yaşamdan uzak bir şekilde hayatlarını sürdürüyor.

Bölge ve iklim koşulları nedeniyle hayvanların otlatılması zorlu bir süreçtir. Hayvanların otlatılması için yula farkı dönemlerinde göç etmek durumunda kalan göçerler, 21. yüzyılda modern yaşamdan uzak bir şekilde hayatlarını sürdürüyor.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hayvanlarına verimli otlatmalar bulmak için yula farkı dönemlerinde göç etmek durumunda kalan göçerler, 21. yüzyılda modern yaşamdan uzak bir şekilde hayatlarını sürdürüyor.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hayvanlarına verimli otlatmalar bulmak için yula farkı dönemlerinde göç etmek durumunda kalan göçerler, 21. yüzyılda modern yaşamdan uzak bir şekilde hayatlarını sürdürüyor.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hayvanlarına verimli otlatmalar bulmak için yula farkı dönemlerinde göç etmek durumunda kalan göçerler, 21. yüzyılda modern yaşamdan uzak bir şekilde hayatlarını sürdürüyor.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hayvanlarına verimli otlatmalar bulmak için yula farkı dönemlerinde göç etmek durumunda kalan göçerler, 21. yüzyılda modern yaşamdan uzak bir şekilde hayatlarını sürdürüyor.

14. FEBRUAR 2021 CUMARTESİ

KENDİNE AIT BİR SAYFA

KADIN

SÜT SAĞIMI, HAYVAN BAKIMI, ÇOBANLIK, KUŞA, BERDEL VE BAŞLIK PARASI

Sadece uyurken ve yerken duruyorlar

Urslu'nun sesleriyle: Bir kişi daha eksilmeyeceğiz

Ataerkiyi arzularımızla yıkmak

FEMİNİSTİN CANTASI

Urslu'nun sesleriyle: Bir kişi daha eksilmeyeceğiz

Ataerkiyi arzularımızla yıkmak

KADINLAR HER ŞEYDEN SORUMLU

Ben de değiştim

DOĞURUP ÖZETİ GÜN YINE CALIŞIYOR

YARABİSİ KURUP

ÇOCUKLAR DEĞİL AĞRIYOR

Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti (GGC) tarafından, 'Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Geleneksel Yılın Başarılı Gazetecileri Ödülleri' yarışmasının kazananları belli oldu.

Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti (GGC) tarafından, 'Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Geleneksel Yılın Başarılı Gazetecileri Ödülleri' yarışmasının kazananları belli oldu. İhlas Haber Ajansı'na 3'ü birincilik 5 ödül birden geldi.

14 ilde üyeleri bulunan Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti'nin (GGC) bu yıl 36'nıncısını düzenlediği 'Yılın Başarılı Gazetecileri Ödülleri' yarışması sonuçlandı. Yarışmada İhlas Haber Ajansı (İHA) 3'ü birincilik olmak üzere 5 ödüle layık görüldü. İHA Diyarbakır muhabiri Murat Başal Araştırma Haber Dalında Seri Kategorisinde 'Kürt göçer aşiretinin hayvancılık, doğa kültür ilişkisi' ve Ardahan Üniversitesinde doktora tezi yapmak için 1 yıl boyunca göçerlerle yaşayan Özlem Akgün'ün 4 başlıkla yaptığı tez haberine birincilik ödülü verildi. TV Haber Kategorisinde Elazığ muhabirleri Kamil Can Kılıç ile Hamdin Kılıç'ın 'Robinson Dede' haberiyle birincilik, Drone çalışmasında Kamil Can Kılıç ile Rıdvan Yeşilirmak'ın 'Elazığ sisten kayboldu' birincilik, Diyarbakır muhabiri Rıdvan Kılıç'ın 'Diyarbakırlı kuyumcudan alışılanacak hareket' çalışması mansiyon, Elazığ muhabiri Ahmet Mücahit Kantarcıoğlu'nun '12 yıl önce dünya turuna çıkan Japon turist Elazığ'da bıçaklandı' haberi mansiyon ödülüne layık görüldü.

EK 6- Tez Çalışması Orijinallik Raporu

 ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 07/12/2022
Tez Başlığı : Göçebe Aşiretlerde Hayvancılık ve Doğa-Kültür İlişkisi: Alikan, Duderan ve Soran Aşiretleri Örneğinde Halkbilim Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 374 sayfalık kısmına ilişkin, 07/12/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %3 'tür. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç/dâhil 4- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.
07.12.2022 Tarih ve İmza
Adı Soyadı: Özlem AKGÜN Öğrenci No: 19201500005 Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Programı: Türk Halk Edebiyatı Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR. _____ Prof. Dr. Ayabek BAINIYAZOV

EK 7- Etik Beyan Raporu

T.C.
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük
Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurul Komisyonu

Sayı : E-67796128-000-2100006213
Konu : Bilimsel Yayın ve Etik Kurul Kararı
(Prof. Dr. Hüseyin Türk)

04.03.2021

Sayın Prof. Dr. Hüseyin TÜRK

Prof. Dr. Hüseyin TÜRK danışmanlığında doktora öğrencisi Özlem AKGÜN'nün '**Göçebe Aşiretlerde Hayvancılık ve Doğa-Kültür İlişkisi: Alıkan, Düderan ve Soran Aşiretleri Örneğinde Halkbilim Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme**' başlıklı projesinin içeriği ve bu proje kapsamında yapılacak araştırmalarda uygulayacağı görüşme soruları Üniversitemiz Etik Kurulu tarafından değerlendirilmiş olup, değerlendirme sonucu söz konusu projenin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kriterlerine uygun olduğuna karar verilmiştir.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Komisyon Başkanı

Belge Doğrulama Kodu: M39AFTP

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi:

<http://ub.yv.ardahan.edu.tr/ERMS/Record/ConfirmationPage/index>

Adres: Ardaahan Üniversitesi Yenisey Kampüsü Rektörlük Hizmet Binası, Çamlıcaçak Mahallesi, Ardaahan
75062
Telefon No: (0 478) 211 7575
e-Posta: bayek@ardahan.edu.tr
Kep Adresi: ardahanuniv@hs01.kep.tr

Faks No: (0 478) 211 7509
İnternet Adresi: www.ardahan.edu.tr

Bilgi için:

Telefon No:

Kubilay Aras
Etik Kurulu Komisyon
Raporu
(0 478) 211 7575

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Özlem AKGÜN

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Yüksek Lisans Öğrenimi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

- “Van-Erciş Geçiş Dönemleri ve Erciş Geçiş Dönemleri Bağlamında Kadın” Yüksek Lisans Tezi.
- “Erciş (Van)’te Geçiş Dönemlerine Ait İnanış ve Uygulamalar ve Bu Bağlamda Kadın Olghusu” Makale.
- “Koçer Aşiretlerin Göç Olayı ve Göç Güzergâh Yolları Üzerine Bir İnceleme” Bildiri.
- “İklim Değişikliğinin Göçebe Halkına Olan Etkisi” Bildiri.

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : MEB (Milli Eğitimde Öğretmenlik).

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih 07/12/2022

